

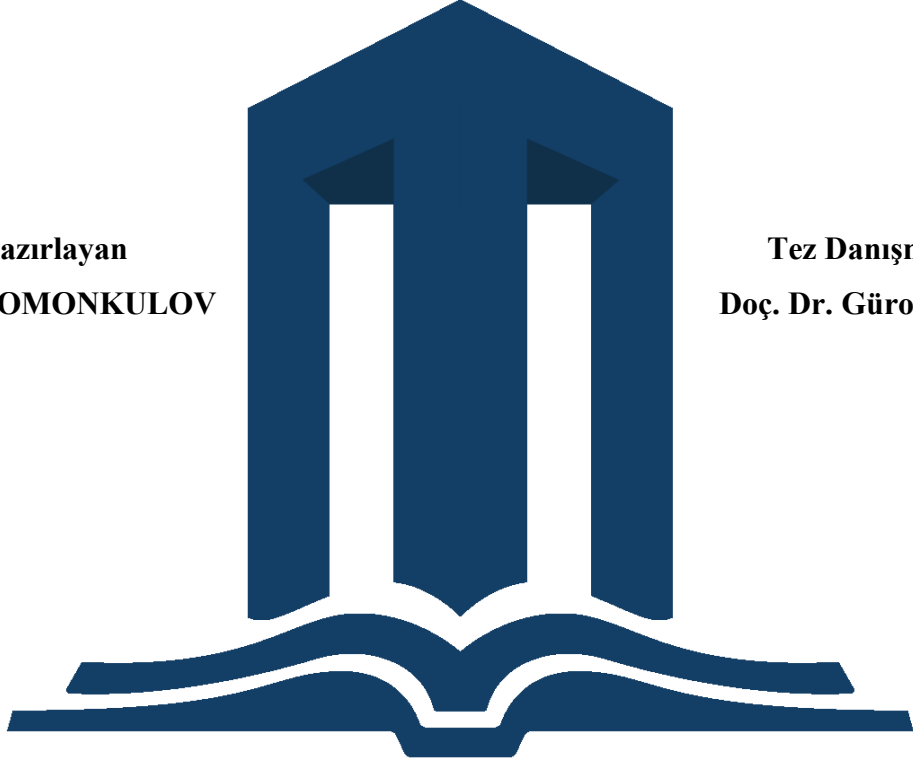
T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ORTA ASYA'DA BÜYÜK GÜÇ BÖLGESELÇİLİĞİ: AVRASYA
EKONOMİK BİRLİĞİ, YENİ İPEK YOLU VE İPEK YOLU
EKONOMİK KUŞAĞI PROJELERİ

Doktora Tezi

Hazırlayan
Otabek OMONKULOV

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Gürol BABA

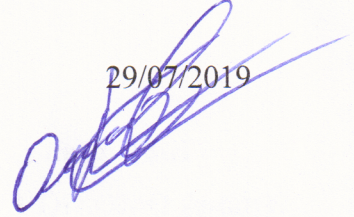

Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

Doktora Tezi olarak sunduğum “Orta Asya’da Büyük Güç Bölgeselciliđi: Avrasya Ekonomik Birliđi, Yeni İpek Yolu ve İpek Yolu Ekonomik Kuşaağı Projeleri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29/07/2019

Otabek OMONKULOV

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Otabek OMONKULOV'a ait Orta Asya'da Büyük Güç Bölgeselciliği: Avrasya Ekonomik Birliği, Yeni İpek Yolu ve İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projeleri adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı DOKTORA TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Prof. Dr.
Mehmet Bülent
ULUDAĞ

Prof. Dr.
Kamer KASIM

Doç. Dr.
Gürol BABA
(Danışman)

Doç. Dr.
Soner KARAGÜL

Doç. Dr.
Mustafa Turgut
DEMİRTEPE

Tez No : 10282459
Tez Savunma Tarihi : 29.07.2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

26.08.2019

ÖZET

ORTA ASYA'DA BÜYÜK GÜÇ BÖLGESELÇİLİĞİ: AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ, YENİ İPEK YOLU VE İPEK YOLU EKONOMİK KUŞAĞI PROJELERİ

Bölgesel bütünleşme, bölge-içi aktörlerin yürüttüğü bir süreçtir. Ancak Orta Asya'da bunun tersi gözlemlenmiştir. Bölgenin siyasi-ekonomik dokusu ve kalkınması üzerinde bir etki kurmaya çalışan bölge-dışı büyük güçler, kendi stratejik çıkarları için çeşitli bölgeselcilik projelerini öne sürmüştür. Rusya, ABD ve Çin Avrasya Ekonomik Birliği, Yeni İpek Yolu ve İpek Yolu Ekonomik Kuşağı projeleri kapsamında kendi bölgeselcilik modellerini bölgeye empoze etmeye çalışmışlardır. Ancak bu projeler mevcut bütünleşme kuramlarının çerçevelerine tam olarak uymamaktadır. Bu sebeple bu tez söz konusu projeleri Büyük Güç Bölgeselciliği (BGB) olarak kavramsallaştıran bir kuramsal çerçeve ile tanımlamıştır. BGB büyük güçlerin kendi çıkarlarını korumak, güçlerini artırmak ve etki alanlarını genişletmek amacıyla bölgeselciliğe başvurduğunun altını çizer. BGB genelde bir büyük gücün kendi coğrafi bölgesinden çevreye yayılır ve esas olarak farklı kültür ve kimliğe sahip olan başka bir bölgede veya bölgelerde büyük güç-merkezli bölgeselciliği beraberinde getirir. BGB, bölge-dışı bir büyük gücün önderliğindeki bölgesel bütünleşme sürecinin bir jeopolitik etki aracı olarak kullanıldığını ifade eder. Bu durumda bölgesel bütünleşme nihai bir amaç değil, büyük gücün stratejik hedefine ulaştıran bir araç işlevi görür. Buna ek olarak tezde bu bütünleşme projelerinin Orta Asya'da sürdürülebilirliği ve bölge üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Tezde, büyük güçler tarafından ve onların çıkarlarını koruyacak şekilde geliştirildiğinden dolayı, BGB projelerinin bölgesel ve küresel oyuncuları bir araya getirip işbirliğine teşvik edici bir pratik çerçeve sunamayacağı sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda her büyük gücün bölgesel bütünleşme yaklaşımının birbirinden farklı olduğunun altı çizilmekte, öte yandan bölgeye yaklaşımlarında bölge ülkelerinin beklentilerinden ziyade kendi çıkarlarını ön plana almaları açısından benzerlik bulunduğu öne sürülmektedir. Ancak bu projeler başarıyla hayata geçirilse, Orta Asya devletlerinin siyasi bağımsızlığını gölgelemekle birlikte bölge ülkelerine sosyoekonomik yararlar sağlayabileceği göz ardı edilemez.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Büyük Güç Bölgeselciliği, Avrasya Ekonomik Birliği, Yeni İpek Yolu, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı.

ABSTRACT

GREAT POWER REGIONALISM IN CENTRAL ASIA: EURASIAN ECONOMIC UNION VERSUS NEW SILK ROAD VERSUS SILK ROAD ECONOMIC BELT PROJECTS

Regional integration is a process usually administered by intra-regional actors, which is not the case in Central Asia. The major extra-regional great powers have proposed various regionalism projects for their strategic interests trying to influence the political-economic fabric and developments of Central Asia. Especially, Russia, the US and China are competing to impose their individual regional integration models, Eurasian Economic Union, New Silk Road and Silk Road Economic Belt projects respectively. These projects do not particularly fit into the general framework of existing regionalism theories. This thesis offers to conceptualize these projects under a new conceptual understanding of the Great Power Regionalism (GPR). It implies that the great powers may resort to regionalism in order to increase their power, protect their interests, expand their sphere of influence and achieve other strategic goals. GPR generally spreads from the geographic region of a great power towards its periphery and brings about great power-centered regionalism in another region or regions that have essentially different cultures and identities. Thus, the GPR refers to the situation in which great power-imposed regionalism is used as a geopolitical means of influence by great powers. In this case, regional integration or regionalism is “a means to an end, not an end in itself.” The thesis also explores the viability and major impacts of great power-induced regional integration and their repercussions. It argues that these projects are developed by and biased towards preserving the influence of great powers, and lack viable framework to bring both global and regional players into a path of long-term cooperation. Even if great powers’ regional integration approaches are different from each other, they all approach Central Asia with an asymmetrical outlook. They prioritize their own strategic interests while discarding Central Asian states’ expectations to an extent. However, if implemented successfully, it cannot be ruled out that these projects may bring socioeconomic benefits to Central Asian countries at the expense of political independence.

Keywords: Central Asia, Great Power Regionalism, Eurasian Economic Union, New Silk Road, Silk Road Economic Belt.

ÖNSÖZ

19. yüzyılda “Büyük Oyun” ve sömürgecilik mücadeleleriyle, 20. yüzyılda mecburi asimilasyon ve Soğuk Savaş gölgesinde kontrol edilen Orta Asya’da günümüzde bölge-dışı büyük güçlerin öne sürdüğü bölgesel bütünleşme girişimleri büyük güçlerin jeopolitik etki aracı olarak işlev görmektedir. Tezde büyük güç bölgeselciliği olarak kavramsallaştırılan Rusya’nın Avrasya Ekonomik Birliği, ABD’nin Yeni İpek Yolu ve Çin’in İpek Yolu Ekonomik Kuşağı projeleri bu tür bölgeselcilik girişimlerinin başlıca örnekleridir.

Belirtildiği gibi bu tez, söz konusu bölgeselcilik süreçlerini açıklamak amacıyla BGB adı altında yeni bir kavramsal çerçeveyi ortaya koymuştur. BGB kavramı yeni işlevselcilik, (liberal) hükümetlerarasıcılık, realizm, neorealizm, neoklasik realizm, sosyal inşacılık, dışsallık kuramı, sözleşme kuramı ve bölgesel güvenlik kompleksi gibi kuramların ilgili yönlerinden ve tezin odak noktası olan üç projenin örnek çalışmalarının analizlerinin sonuçlarından yararlanarak geliştirilmiştir.

Tez İngilizce, Rusça, Özbekçe ve Türkçe birincil ve ikincil kaynakların yanı sıra gözlem, görüşme ve anket çalışmalarından elde edilen bilgilerle zenginleştirilmiştir. Altını çizmek gerekir ki, bu tez Türkiye’de Avrasya Ekonomik Birliği, Yeni İpek Yolu ve İpek Yolu Ekonomik Kuşağı projelerinin karşılaştırmalı ve kapsamlı bir analizinin yapıldığı ilk Türkçe akademik çalışma özelliğini taşımaktadır.

Çalışmanın hazırlanması sürecinde bana yol gösteren, okumaları, farklı bakış açıları ve yapısal eleştirileri ile tezin zenginleştirilmesine her türlü destek ve katkıyı sağlayan tez danışmanım Doç. Dr. Gürol Baba’ya, Doç. Dr. Soner Karagül’e, Doç. Dr. Mustafa Turgut Demirtepe’ye, tez savunma jüri üyesi hocalarım, Osman Kibar’a ve dostlarıma, özellikle Muhammet Fatih Özkan’a içten şükranlarımı sunuyorum. Tez çalışması için Türkiye’de geçirdiğim süre boyunca bana burs sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’na, Bereket Vakfı’na, Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı’na gönülden minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Otabek OMONKULOV

Çanakkale, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	viii
HARİTA VE TABLOLAR.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: BÖLGE, BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME, BÖLGESELCİLİK, BÖLGESELLEŞME OLGULARI VE BÜYÜK GÜÇ BÖLGESELCİLİĞİ

1.1. Bölgesel Bütünleşme Kavramları: Bölge ve Bölgesel İşbirliği.....	6
1.1.1. Bölgeselcilik, Bölgeselleşme ve Bölgesel Bütünleşme.....	10
1.1.2. Bölgesel Bütünleşme Kavramlarının Karşılaştırmalı Analizi.....	15
1.1.3. Bölgesel Bütünleşme ve Bölgeselcilik Olgusunun Gelişim Aşamaları	19
1.1.4. Bölgesel Bütünleşme Biçimleri.....	22
1.1.5. Bölgesel Bütünleşme Olgusu Üzerindeki Kuramsal Tartışmalar.....	34
1.2. Büyük Gücün Bölgesel Bütünleşme Oluşumundaki Yeri ve Etkisi.....	46
1.2.1. AB'nin Bölgesel Bütünleşme Oluşumları Üzerindeki Etkisi.....	47
1.2.2. ABD ve Fransa'nın Bölgesel Bütünleşme Süreçlerine Etkisi.....	49
1.2.3. Bölgesel Bütünleşme Sürecinde Büyük Gücün Rolü.....	53
1.2.4. Büyük Gücün Katıldığı Bölgesel Oluşumlardaki (A)simetri.....	55
1.2.5. Bölgeselcilik Sürecinde Büyük Gücün Tutumu ve Sonuçları.....	59
1.3. Orta Asya'da Büyük Güç Bölgeselciliği.....	61
1.3.1. Orta Asya'da Bölgesel Bütünleşme Tartışmaları.....	68
1.3.2. Orta Asya'da Bölge-Dışı Büyük Güçlerin Bölgeselcilik Çabaları.....	74

İKİNCİ BÖLÜM

AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

2.1. Rusya'nın Bölgesel Bütünleşme Anlayışı.....	77
2.1.1. Avrasya Ekonomik Birliği Projesinin Teorik ve Pratik Temelleri.....	81
2.1.2. Avrasya Ekonomik Birliği'ne Giden Yol.....	84

2.1.3. Avrasya Ekonomik Birliği Projesinin Amacı ve Coğrafi Kapsamı....	87
2.1.4. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Kurumsal Yapısı ve Hukuki Temelleri.....	90
2.1.5. Avrasya Ekonomik Birliği Projesinin Uygulama Aşamaları ve Enstrümanları.....	96
2.2. Orta Asya Ülkelerinin Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı.....	105
2.2.1. Kazakistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı.....	107
2.2.2. Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı.....	111
2.2.3. Tacikistan'ın Bütünleşme ve Bağımsızlık Arasındaki Denge Arayışı	120
2.2.4. Özbekistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Tepkisi.....	127
2.2.5. Türkmenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Bakışı	133
2.3. Bölgesel ve Küresel Güçlerin Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı.....	136
2.3.1. Bölgesel Güçlerin Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı.....	138
2.3.2. Küresel Güçlerin Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı.....	142
2.3.3. Bir Büyük Güç Bölgeselciliği Olarak Avrasya Ekonomik Birliği.....	145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM YENİ İPEK YOLU

3.1. ABD'nin Bölgesel Bütünleşme Anlayışı.....	150
3.1.1. Yeni İpek Yolu Projesinin Arka Planı.....	154
3.1.2. Yeni İpek Yolu Projesinin Temelleri ve Coğrafi Kapsamı.....	157
3.1.3. Yeni İpek Yolu Projesinin Amacı.....	161
3.1.4. Yeni İpek Yolu Projesinin Uygulama Enstrümanları.....	167
3.2. Orta Asya Ülkelerinin Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı.....	171
3.2.1. Kazakistan'ın Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı.....	175
3.2.2. Türkmenistan'ın Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı.....	177
3.2.3. Kırgızistan ve Tacikistan'ın Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı.....	181
3.2.4. Özbekistan'ın Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı.....	185
3.3. Bölgesel ve Küresel Güçlerin Yeni İpek Yolu Projesine Reaksiyonu.....	190
3.3.1. Bölgesel Güçlerin Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı.....	191
3.3.2. Küresel Güçlerin Yeni İpek Yolu Projesine Reaksiyonu.....	197
3.3.3. Yeni İpek Yolu Projesi – ABD'nin Büyük Güç Bölgeselciliği.....	201

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM İPEK YOLU EKONOMİK KUŞAĞI

4.1. Çin'in Bölgeselcilik Anlayışı.....	206
4.1.1. Kuşak ve Yol Projesinin Ortaya Çıkış Süreci ve Özellikleri.....	212
4.1.2. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesinin İçeriği ve Kapsamı.....	215
4.1.3. Kuşak ve Yol Projesinin Hukuki Dayanağı ve Yapısı.....	218
4.1.4. Kuşak ve Yol Projesinin Resmi ve Algılanan Amaçları.....	222
4.1.5. Kuşak ve Yol Projesinin Uygulama Enstrümanları.....	231
4.2. Orta Asya Ülkelerinin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı....	234
4.2.1. Kazakistan'ın İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı.....	237
4.2.2. Tacikistan'ın İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı.....	244
4.2.3. Kırgızistan'ın İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı.....	252
4.2.4. Özbekistan'ın İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı.....	258
4.2.5. Türkmenistan'ın İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı..	263
4.3. Bölgesel ve Küresel Güçlerin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Reaksiyonu.....	265
4.3.1. Bölgesel Güçlerin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı	266
4.3.2. Büyük Güçlerin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı...	269
4.3.3. Kuşak ve Yol Projesi – Çin'in Büyük Güç Bölgeselciliği.....	275

BEŞİNCİ BÖLÜM AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ, YENİ İPEK YOLU VE İPEK YOLU EKONOMİK KUŞAĞI PROJELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. Rusya, ABD ve Çin'in Bölgeselcilik Anlayışlarındaki Benzerlik ve Farklılıklar.....	280
5.1.1. Projelerin Resmi ve Algılanan Stratejik Hedeflerinin Karşılaştırılması.....	284
5.1.2. Projelerin Uygulama Araçlarının Karşılaştırılması.....	288
5.1.3. Projelerin Bütünleşme Biçimi, Aşamaları, Kurumsal Yapısı, Hukuki Dayanağı ve Katılım Koşullarının Karşılaştırılması.....	295
5.1.4. Projelerin Coğrafi Kapsamındaki Özelliklerinin Muhtemel Stratejik Sonuçları.....	301
5.1.5. Büyük Güçlerin Bölgesel Bütünleşme Modellerinin Ortak ve Farklı Yönleri.....	304

5.2. Orta Asya Ülkelerinin Rusya, ABD ve Çin'in Büyük Güç Bölgeselciliği Projelerine Yaklaşımlarındaki Farklar ve Benzerlikler.....	309
5.2.1. Bölgesel Güçlerin Projelere Yaklaşımlarındaki Benzerlik ve Farklılıklar.....	313
5.2.2. Büyük Güçlerin Projelere Yaklaşımlarındaki Benzerlik ve Farklılıklar.....	315
5.3. Avrasya Ekonomik Birliği, Yeni İpek Yolu ve İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projelerinin İleriye Dönük Perspektifleri.....	316
5.3.1. Avrasya Ekonomik Birliği'nin İleriye Dönük Perspektifleri.....	317
5.3.2. Yeni İpek Yolu Projesinin İleriye Dönük Perspektifleri.....	321
5.3.3. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesinin İleriye Dönük Perspektifleri.....	324
5.3.4. Büyük Güç Bölgeselciliği Projeleri Bağlamında Orta Asya'da Bölgesel Bütünleşme Sürecinin İleriye Dönük Perspektifleri.....	329
SONUÇ.....	333
KAYNAKÇA	343
ÖZGEÇMİŞ	408

KISALTMALAR

AAVB	: Asya Altyapı Yatırım Bankası
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADB	: Asya Kalkınma Bankası
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİKF	: Avrasya İstikrar ve Kalkınma Fonu
AKB	: Avrasya Kalkınma Bankası
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BET	: Bölgesel Ekonomik Topluluk
BGB	: Büyük Güç Bölgeselciliği
BM	: Birleşmiş Milletler
BOA	: Büyük Orta Asya
BRFIC	: Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumu
BTA	: Bölgesel Ticaret Anlaşmaları
CACM	: Merkezi Amerika Ortak Pazarı
CAFTA-DR	: Orta Amerika Dominik Cumhuriyeti Serbest Ticaret Anlaşması
CASA-1000	: Orta Asya Güney Asya Elektrik İletim ve Ticaret Projesini
CCWAEC	: Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen

DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ECOWAS	: Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu
Ed.	: Editör(ler)
EPB	: Ekonomik ve Parasal Birlik
EvrAzES	: Avrasya Ekonomik Topluluğu
FNRC	: Beş Ulusun Demiryolu Koridoru
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği
GCAP	: Büyük Orta Asya Ortaklığı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İYEK	: İpek Yolu Ekonomik Kuşağı
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
KY	: Kuşak ve Yol Girişimi
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
No.	: Numara
OA	: Orta Asya
OAB	: Orta Asya Birliği
OAEB	: Orta Asya Ekonomik Birliği
OAET	: Orta Asya Ekonomik Topluluğu
OAİT	: Orta Asya İşbirliği Teşkilatı
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
OP	: Ortak Pazar
RFGH	: Rusya Federal Göç Hizmeti
s.	: Sayfa

SADC	: Güney Afrika Kalkınma Topluluğu
SRF	: İpek Yolu Fonu
ss.	: Sayfadan sayfaya
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STB	: Serbest Ticaret Bölgesi
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TAP-500	: Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan Elektrik Hattı Projesi
TAPI	: Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TAT	: Türkmenistan-Afganistan-Tacikistan Demir Yolu Projesi
TEA	: Tek Ekonomik Alan
TEB	: Tam Ekonomik Birlik
TESB	: Tam Ekonomik-Siyasi Birlik
TTA	: Tercihli Tarife Anlaşması
TUTAP	: Türkmenistan-Özbekistan-Tacikistan-Afganistan-Pakistan Elektrik Bağlantısı Projesi
UDEAC	: Merkezi Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği
UEMOA	: Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği
USAID	: Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı
Vol.	: Volume
WB	: Dünya Bankası
YİY	: Yeni İpek Yolu

HARİTA VE TABLOLAR

Numara	Ad	Sayfa
Harita 1.1.	Orta Asya Haritası	8
Tablo 1.1.	Bölgesel Bütünleşme Kavramlarının Karşılaştırmalı Şeması	16
Tablo 1.2.	Bölgesel Bütünleşme Biçimlerinin Şematik Sunumu	24
Tablo 1.3.	Bölgesel Bütünleşme Teorilerinin Genel Karşılaştırılması	36
Harita 2.1.	Avrasya Ekonomik Birliği Haritası	88
Tablo 2.1.	Avrasya Ekonomik Birliği Ülkelerinin Temel İstatistik Göstergeleri	99
Tablo 2.2.	2011-2017 Döneminde Rusya-Orta Asya (OA) Ticaret Hacmi (milyon dolar)	106
Harita 3.1.	Yeni İpek Yolu Projesinin Haritası	158
Tablo 3.1.	2011-2018 Döneminde ABD'nin Orta Asya'ya Dış Yardımı (milyon dolar)	168
Tablo 3.2.	2011-2017 Döneminde ABD-Orta Asya Ticaret Hacmi (milyon dolar)	173
Harita 4.1.	Kuşak ve Yol Projesinin Haritası	216
Tablo 4.1.	Orta Asya Ülkelerinin Demografik, Coğrafi ve Ekonomik Durumu	235
Tablo 4.2.	2013-2017 Döneminde Çin-Orta Asya Ticaret Hacmi (milyon dolar)	236
Tablo 5.1.	Orta Asya'daki Üç Büyük Güç Bölgeselciliğinin Karşılaştırmalı Şeması	296
Tablo 5.2.	Orta Asya Ülkelerinin Büyük Güç Bölgeselciliği Projelerine Yaklaşımı	310
Tablo 5.3.	Büyük ve Bölgesel Güçlerin AEB, YİY ve KY Projelerine Yaklaşımı	314
Tablo 5.4.	2013-2017 Döneminde AEB Ülkeleri Arasındaki Karşılıklı Ticaret Hacmi	318
Tablo 5.5.	2013-2017 Döneminde AEB Ülkelerinin Dış Ticaret Hacmi	319

GİRİŞ

Avrasya'nın merkezinde bulunan, zengin ve çekici doğal kaynaklara sahip olan Orta Asya, Sovyetler Birliği sonrası dünyanın en stratejik noktalarından biri haline gelmiştir. Bölge, doğal kaynaklarına ek olarak jeostratejik konumundan dolayı da büyük güçlerin stratejik çıkarlarının kesiştiği nokta olmuştur. Dolayısıyla bu güçler çeşitli siyasal, güvenlik ve ekonomik projeler aracılığıyla bölgenin siyasi-ekonomik hayatı ve kalkınması üzerinde egemen olmaya çalışmıştır. 19. yüzyılda "Büyük Oyun" ve sömürgecilik mücadeleleriyle, 20. yüzyılda zorunlu asimilasyon ve Soğuk Savaş gölgesinde kontrol edilen Orta Asya'da, günümüzde bölge-dışı bölgesel bütünleşme girişimleri büyük güçlerin jeopolitik etki aracı olarak işlev görmektedir.

Özellikle, Rusya, Çin ve ABD gibi küresel güçlerin her biri ekonomik kalkınma ve bölgesel bütünleşme modelleri ile bölgede tekel haline gelmek ve rakip devletlerin rekabet gücünü ve etkisini azaltmak için mücadele etmektedirler. Bu mücadele içinde, bölge-dışı bütünleşme girişim/modelleri konjonktüre göre sürekli bir gelişim ve değişim göstermiştir. Zamanla bu girişimlerin bazıları denenmiş ve başarısız olmuştur. Bazıları hâlâ uygulama aşamasındadır.

Orta Asya için yapılandırılmış bölgesel bütünleşme modellerini öneren ve destekleyen bu güçler şu anda rekabet içinde olan ve bazı alanlarda birbirini dolduran, birbiriyle uyumlu hareket eden üç devasa bölge-dışı bütünleşme projesini hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bunlar Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), ABD'nin Yeni İpek Yolu (YİY) ve Çin'in İpek Yolu Ekonomik Kuşağı (İYEK) projeleridir.

Rusya, ABD ve Çin'in bu çerçevede geliştirdiği projeler Orta Asya'da bölgesel bütünleşmeyi öngörse de bu güçlerin bölgedeki etkileri ve bölgesel bütünleşme anlayışları farklıdır. Bunun bir sonucu olarak söz konusu projeler bölgesel ve küresel dengeleri olumsuz yönde etkileme riski de taşımaktadır.

Dolayısıyla büyük güçlerin bölgesel bütünleşme oluşumlarındaki yeri, rolü, önemi, yaklaşımı ve etkisini değerlendirerek, AEB, YİY ve İYEK projelerinin benzerlik ve farklılıklarını saptamak ve bu projelerin ulusal, bölgesel ve küresel sonuçlarını incelemek bu tezin esas amacı olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede büyük güçlerin bölgesel

bütünleşme süreçleri üzerindeki temel etkileri incelenerek bölge-dışı bütünleşme projelerinin Orta Asya’da sürdürülebilirliği ve bölge üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

Tezde, bu projeler büyük güçler tarafından ve onların çıkarlarına uygun bir şekilde dizayn edilmelerine rağmen bölgede işbirliğini teşvik edici bir pratik çerçeve sunup sunamayacağı argümanı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin ön bulgusu olarak büyük güçler tarafından ortaya konulan, evrensel derecede uygulanabilir yeknesak bir bölgesel bütünleşme modelinin mevcut olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu anlamda tezde incelenen büyük güçlerin bölgesel bütünleşmeye yaklaşımlarında ortaklıklar olmasına rağmen esasen farklılıkların daha belirgin olduğunun altı çizilmiştir. Bununla beraber söz konusu güçlerin ortak yönleri saptanmıştır. Dolayısıyla büyük güçlerin bir bölgeye yaklaşırken genel olarak asimetrik bir yaklaşımda buldukları, yani bölgenin beklentilerini ikinci planda tutarak kendi beklentilerini ön plana çıkardığı örnek olay incelemeleri ile tespit edilmiştir. Başka bir durum ise büyük gücün bir bölgeyi siyasi, ekonomik, sosyokültürel değişik unsurlar üzerinden kendine bağlamaya çalışmasıdır. Büyük güçler arasındaki farklılıklar, bu güçlerin dış politika yapım süreçleri ile çıkar ve hedefleri, askeri-ekonomik durumu ve bölgenin büyük güce bakışı bu sonuçları etkileyecek niteliktedir.

Rusya’nın, ABD’nin ve Çin’in bölgesel bütünleşmeye bakışlarındaki ve Orta Asya’nın bu güçlere bakışındaki farklılıklar, Orta Asya’da uygulama aşamasında olan bölge-dışı bölgesel bütünleşme süreçlerinin gidişatını belirleyecektir. Bir diğer deyişle bu süreçlerin başarısı Orta Asya ülkelerinin bunlara vereceği tepkiye bağlıdır. Dolayısıyla tezde Orta Asya ülkelerinin bu projelere yaklaşımı derinlemesine incelenmiştir. Bu anlamda, Orta Asya’dan Rusya’ya, ABD’ye ve Çin’e benzer, farklı ve bazı noktalarda karmaşık tepkiler verildiği gözlemlenmiştir.

Bu tepkilerdeki farklılıkların sebepleri çeşitlidir. Bu tez bunlardan büyük güçlerin etkisi ile bölgeselleşme kavramına en uygun olanlarını ele almıştır. Örneğin bölge ülkelerinin kümülatif güç unsurları, bu devletlerin büyük güçlerle ilişkilerindeki bağımlılık, ekonomik kaynak ve gelişmişlik düzeyleri, dış politika hedef ve öncelikleri, bölge ülkelerinin birbirleri ile ilişkileri ve bazılarının arasında hâlâ devam etmekte olan güvenlik ikilemi.

Söz konusu farklılıklara somut örnekler vermek gerekirse; AEB’ye katılan Kazakistan ve Kırgızistan bu bütünleşme modelinin zararlı “politik” yönlerini eleştirmiş ve onlardan uzak durmaya çalışmıştır. Bir yandan Rusya’nın AEB projesini ve ABD’nin YİY

projesi kapsamındaki Orta Asya Güney Asya Elektrik İletim ve Ticaret Projesini (CASA-1000) reddeden İslam Kerimov yönetimi, diğer yandan AEB coğrafyasını da kapsayan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) serbest ticaret bölgesine ve Washington'un desteklediği Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği Programına (CAREC) katılmıştır. Özbekistan, Şevket Mirziyoyev iktidara geldikten sonra resmi olarak AEB'ye katılmama politikasını sürdürmekle beraber Birliğin üyeleriyle, özellikle Rusya ile ikili ve çok yönlü ilişkilerini güçlendirmiştir. Şevket Mirziyoyev Haziran 2019'da yaptığı bir açıklamada Özbekistan'ın AEB'ye üyeliği konusunun masaya yatırılacağına sinyalini vermiştir. Tacikistan AEB'ye üyelik konusunu değerlendirirken, Türkmenistan tarafsız kalacağını ilan etmiştir. Ayrıca Tacikistan ve Kırgızistan, ABD destekli CASA-1000 projesine aktif olarak katılmıştır. İlk başta CASA-1000'e karşı olan Aşkabat, YİY'in diğer bir girişimi sayılan Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan (TAPI) doğal gaz boru hattı projesini desteklemiştir. İslam Kerimov sonrası Özbekistan, CASA-1000 ile ilgili önceki tutumunu gözden geçirmiş ve proje katılımcıları ile işbirliği yapmaya karar vermiştir. Ayrıca Taşkent, Afganistan ve çevresindeki ABD destekli projelere yönelik eleştirel tutumunu da olumlu yönde değiştirmiştir.

Çin'in İYEK projesini destekleyen Orta Asya ülkeleri bölgede büyüyen Çin varlığının ekonomik dinamizminden ve jeostratejik etkisinden maksimum derecede istifade etmeye çalışmakla birlikte Çin'in potansiyel demografik ve kültürel nüfuzundan derin endişe duymuştur. Çin faktörü, genelde Orta Asya ülkelerinin tamamı, özelde Çin'e sınırdaş Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan için her zaman bir büyük fırsat ve aynı zamanda da tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Dolayısıyla, bu tezde, bölge ülkelerinin Çin ile münasebetlerinin kendi ekonomik-siyasi, jeopolitik çıkarları ve "tehlikeli" bir komşuya gösterilmesi gereken itibar zaruretinin dengesine dayandığı ispat edilmeye çalışılmıştır.

Orta Asya örneğinde ortaya çıkan bölge-dışı büyük güçler aracılığıyla bölgesel bütünleşme eğilimini açıklamak için yeni bir kavramsal çerçeve geliştiren bu tez beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, kuramsal çerçevede bölgesel bütünleşmenin, bölgeselciliğin ne olduğu, büyük güçlerin bölgesel bütünleşme oluşumlarındaki yeri, rolü, önemi ve sonuçları ile Orta Asya'daki bütünleşme girişimleri değerlendirilmiştir. Bölge-dışı büyük güçlerin bölgeselcilik girişimlerini açıklamak için geliştirilen yeni "büyük güç bölgeselciliği" kavramı da bu bölümde sunulmuştur.

Büyük güç bölgeselciliğinin en belirgin özelliği şudur ki, bu süreç genelde bir büyük gücün kendi coğrafi bölgesinden çevreye yayılır ve esas olarak farklı kültür ve kimliğe sahip olan başka bir bölgede veya bölgelerde büyük güç-merkezli bölgeselciliği beraberinde getirir. BGB bazen (NAFTA örneğinde olduğu gibi) büyük gücün bitişik coğrafi çevresi, komşularıyla sınırlı kalabilir.

BGB genelde rakip bir büyük gücün başını çektiği bölgeselciliğe veya bir askeri-siyasi-ekonomik ittifaka tepki olarak meydana gelir. BGB büyük gücün de davranış biçimlerini düzene sokacak, kısıtlayacak, önceden belirlenmiş eşitlik temelindeki uluslararası işbirliği teamüllerine bağlayacak kurallara değil, esnek anlaşmalara ve bazen dayatmalara dayanır. Bu süreçte bütünleşmeden amaç katılımcı ülkelerin maksimum refahı değil de büyük gücün jeopolitik hedefleri olursa, süreç büyük olasılıkla başarısızlığa uğrayacak veya asimetrik güce dayalı yeni bir ekonomik sömürgecilik sürecine dönüşecektir.

Bu anlamda tezin ikinci bölümünde Rusya'nın büyük güç bölgeselciliğinin bir örneği olan AEB projesi değerlendirilmiş, bölgenin Rusya'ya karşı bakışı ön plana çıkarılmıştır. Bunun arkasından üçüncü bölümde ABD'nin YİY projesi, bu projenin şu anda ne durumda olduğu, nasıl bir inisiyatifle başladığı ve bölgenin bu projeye yaklaşımı değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde ise Çin'in İYEK projesi ve bu projenin temelleri, bu projenin uygulama alanları ve Orta Asya'nın bu projeye reaksiyonu ortaya konulmuştur. Başka bir ifadeyle her bölümde bir BGB projesinin temelleri, projedeki büyük gücün yaklaşımları ve Orta Asya'nın bu projeye reaksiyonları irdelenmiştir. Üç projenin karşılaştırmalı değerlendirmesinin yapıldığı son, beşinci bölümde Orta Asya'nın hangi büyük güce karşı ne sebeplerle ne tür reaksiyonlar verdiği, ilgili projelerin sürdürülebilirliği ve gelecek perspektifleri değerlendirilmiştir.

Bu tezde soyut algıların, olayların anlamını, tanımlarını, özelliklerini, açıklamalarını; toplumsal değerleri, düşünceleri, davranışları ve kavramları kapsayan ve sosyal bilimlerde en çok tercih edilen araştırma yöntemlerinden biri olan nitel (*qualitative*) araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitekim bu tezin araştırma soruları nicel yöntemle çözümlenebilecek türden sorular olmadığı için nitel yöntemle başvurulmuştur. Tezde gözlem, doküman analizi, birincil ve ikincil veri analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinden yararlanılmıştır.

Bu anlamda konuyla ilgili İngilizce, Rusça, Özbekçe ve Türkçe yazılı, sözlü, görsel ve işitsel kaynaklara ulaşılmıştır. Tarihi kayıtlar, resmi belgeler, siyasi liderlerin veya yetkililerin konuya ilişkin makaleleri, resmi sosyal medya hesaplarından paylaştıkları bilgiler, resmi haber ajanslarında geçen açıklamaları, hükümetin resmi web sitelerinde yayınlanan açıklamaları ve yöneticilerin devlete bağlı medya kuruluşlarına verdikleri demeçleri birincil kaynaklar olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda Orta Asya ülkelerinin hükümetlerinin çevrimiçi kaynakları, resmi haber ajansları, resmi gazeteleri takip edilmiştir. Bunun yanı sıra Rusya, ABD ve Çin hükümetlerinin resmi kurumlarının web siteleri, kamuya açık internet arşivleri, Rusça veya İngilizce yayın yapan devlet haber ajansları ve medya kuruluşlarının yazılı, görsel ve işitsel materyallerinden yararlanılmıştır. Son olarak AEB ve İYEK projelerinin resmi sitelerinde yayınlanan resmi belgeler ve bilgiler, YİY projesiyle ilgili ABD Dışişleri Bakanlığının resmi web sitesindeki güncel ve arşiv sayfaları incelenmiştir.

Araştırma kurumlarının yayınları, ilgili kitaplar, bilimsel dergilerdeki makaleler, tez ve raporlar ve diğer internet kaynakları ikincil veriler olarak analiz edilmiştir. Nitel görüşme (*qualitative interviewing*) birincil veri toplama yöntemi olarak kullanılmıştır. Bire bir görüşme halinde açık uçlu, yapılandırılmamış görüşme tekniğine başvurulmuştur. Siyasetçiler, akademisyenler ve bölgesel bütünleşme uzmanları ile bire bir görüşmeler Özbekistan'da yapılmıştır. Ancak maddi sıkıntılardan dolayı Kazakistan ve Rusya'da yapılması planlanan görüşmeler gerçekleştirilememiştir. Son olarak konuyla ilgili gelişmeler, medya ve araştırma kurumlarının periyodik, güncel yayınları üzerinden devamlı bir şekilde takip edilerek tezin içeriğine katkıda bulunulmuştur.

Bu tez, Orta Asya örneğinde ortaya çıkan ve uygulama aşamasına geçen büyük güçler aracılığıyla bölgesel bütünleşme veya BGB süreçlerinin ayrıntılı bir şekilde karşılaştırmalı incelenmesini gerçekleştiren kapsamlı çalışmalardan biri olduğundan dolayı, bu araştırmanın bölgeselcilik literatürüne yeni bir boyut kazandırarak özgün bir katkı sunması beklenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE KURAMSAL ÇERÇEVE: BÖLGE, BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME, BÖLGESELÇİLİK, BÖLGESELLEŞME OLGULARI VE BÜYÜK GÜÇ BÖLGESELÇİLİĞİ

Bu bölümde genel olarak bölgesel bütünleşme kavramları ve kuramları değerlendirilecektir. Bölgesel bütünleşme teorileri çerçevesindeki kuramsal tartışmaya geçmeden önce bölge (*region*), bölgesel işbirliği (*regional cooperation*), bölgeselcilik (*regionalism*), bölgeselleşme (*regionalisation*), bölgesel bütünleşme (*regional integration*) kavramlarına değinilecektir¹. Büyük güçlerin bölgesel bütünleşme sürecindeki rolü ve etkisi dünya genelinde seçilen örneklerle incelendikten sonra Orta Asya'daki bölgesel bütünleşme girişimleri kısaca analiz edilecektir.

Bu nedenle, çalışmada öncelikle mevcut teoriler ve dünya genelindeki ampirik kanıtları esas alarak bütünleşme sürecinde büyük güçlerin yeri ve rolü değerlendirilecektir. Sonrasında, tezin ilgili örnek bölümlerinin değerlendirilmesinden çıkan sonuçlarla bu teorilerin sentezi yapılarak, büyük güçler aracılığıyla Orta Asya'da bölgesel bütünleşme olgusunu açıklayacak kavramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır. Bölümün sonunda, Orta Asya örneğinde gözlemlenen bölge-dışı büyük güçlerin bölgeselcilik girişimlerini açıklamak için geliştirilen büyük güç bölgeselçiliği kavramı sunulacaktır.

1.1. Bölgesel Bütünleşme Kavramları: Bölge ve Bölgesel İşbirliği

Bölge kavramı akademik disiplinler arasında farklı anlamlarda kullanılmıştır. Uluslararası ilişkilerde bölge terimi jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel bir anlam taşımaktadır. Björn Hettne'ye göre, bölgeler genellikle uluslararası sistemin ulusüstü alt sistemleri (*supranational subsystems*) veya kendi dinamikleriyle ortaya çıkan bölgesel

¹ Bazı Türkçe akademik kaynaklarda "bölgeselcilik" (*regionalism*) ve "bölgeselleşme" (*regionalisation*) kavramları tek bir kelimeyle "bölgeselleşme" olarak aktarılmıştır. Oysa İngilizce akademik kaynaklarda bu iki kavramın bütünleşme sürecinin iki farklı kavramı olduğu, dolayısıyla farklı anlamlar içerdiği belirtilmiştir. Bu tezde de İngilizce "*regionalism*" kavramı Türkçe'deki "bölgeselcilik", "*regionalisation*" ise "bölgeselleşme" kavramı ile açıklanacaktır. Bölgeselcilik ve bölgeselleşme kavramları arasındaki farklar için bakınız: Björn Hettne, "Beyond the "New" Regionalism", *New Political Economy*, Vol. 10, No. 4, 2005, ss. 543-571; Daniel Bach, "New Regionalism as an Alias: Regionalisation Through Transstate Networks", *New Regionalism in Africa*, (Ed. Andrew Grant, Fredrik Söderbaum), Ashgate, Aldershot 2003, s. 22; Helge Hveem, "The Regional Project in Global Governance", *Theories of New Regionalism*, (Ed. Fredrik Söderbaum, Timothy Shaw), Palgrave Macmillan, Basingstoke 2003, ss. 83-84.

oluşumları olarak ele alınır. Bölgeler coğrafi olarak yakın olan, belli bir ölçüde karşılıklı bağımlılık gösteren, ortak bir politik ve ekonomik projeyi paylaşan ve belli bir dereceye kadar ortak bir kimliğe, bazı etnik, dilsel, kültürel, sosyal ve tarihsel bağlara sahip olan ülkelerden oluşurlar². Geleneksel olarak bölgeler sosyal uyumluluk (etnisite, ırk, dil, din, kültür, tarih, ortak miras bilinci), ekonomik uygunluk (ticaret kalıpları, ekonomik tamamlayıcılık), politik uyumluluk (rejim tipi, ideoloji) ve örgütsel bağlılık (resmi bölgesel kurumların varlığı) açısından tasniflenerek analiz edilmiştir³.

Benedict Anderson'un milliyetçiliği açıklamak için geliştirdiği "Hayali topluluklar" (*imagined communities*) ve James Sidaway'ın bölgesel bütünleşme topluluklarını analiz etmek için öne sürdüğü "Hayali bölgesel topluluklar" (*imagined regional communities*) kavramlarının mantığıyla hareket edersek, bölge düşüncesi siyasi-entelektüel güçlerin "hayal ürünü" olduğu, bölgelerin (örneğin Orta Asya'nın) doğal değil, yapay oluşumlar olarak karşımıza çıktığı anlaşılacaktır⁴. Andrew Hurrell'in tabiriyle ifade etmek gerekirse, bölgeler uluslar gibi kendi özelliklerinin bazılarını vurgulayan, diğerlerini göz ardı eden ve zihinsel haritalar üzerine inşa edilen hayali topluluklar olarak değerlendirilebilir⁵. Benzer şekilde Iver Nuemann, bölgesel toplulukların siyasi bir projenin parçası olarak kendi kurucularının söz konusu bölge için belirli bir mekânsal ve kronolojik kimliği hayal ettikleri, geliştirdikleri kimliklerini başkalarına yaydıkları bir söylemin parçası olarak oluşturulduğunu iddia etmiştir⁶. Dolayısıyla, Andrew Hurrell'e göre, bölge kavramının tanımlanması siyasi aktörlerin bu kavramı nasıl algılayıp nasıl yorumladıklarına göre değişiklik arz eder. Ona göre tüm bölgeler sosyal olarak inşa edilmiş ve dolayısıyla siyasi olarak tartışmaya açık bırakılmıştır⁷.

Tezin odak noktası olan Orta Asya bölgesi, bölge kavramının gerek coğrafi, tarihi ve kültürel, gerekse sosyal, siyasi ve ekonomik kıstaslarının hemen hemen hepsini karşılamaktadır. Orta Asya asırlar boyunca aynı etnisite, ırk, dil (Tacikistan hariç), din, kültür, tarih ve ortak mirası paylaşan çoğu Türk kökenli Sünni Müslüman halkların

² Björn Hettne, 2005, a.g.e., s. 544.

³ Andrew Hurrell, "Regionalism in Theoretical Perspective", *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*, (Ed. Louise Fawcett, Andrew Hurrell), Oxford University Press, Oxford 1995a, s. 38.

⁴ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Second Revised Edition, Verso Books, London and New York 1991; James Sidaway, *Imagined Regional Communities: Integration and Sovereignty in the Global South*, E-book, Taylor & Francis e-Library, 2003.

⁵ Andrew Hurrell, 1995a, a.g.e., s. 41.

⁶ Iver Neumann, "A Region-building Approach to Northern Europe", *Review of International Studies*, Vol. 20, No. 1, 1994, s. 58.

⁷ Andrew Hurrell, 1995a, a.g.e., ss. 38-39.

yaşadığı homojen bir bölge olmuştur. Bölge ülkelerinin sosyal, siyasi ve ekonomik yapısı da birbirine uyumlu ve benzer bir şekilde gelişmiştir.

Harita 1.1. Orta Asya Haritası

Kaynak: İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi⁸.

Buna rağmen Orta Asya bölgesinin Rus istilasından bu yana siyasi aktörlerin jeopolitik amaçları doğrultusunda birkaç defa yeniden tanımlandığı ve sınırlarının yapay bir şekilde çizildiği, bazen geniş bazen dar bir coğrafi mekânı ifade ettiği bilinen bir gerçektir. Kimi aktörler kendi pozisyonlarından hareketle bu bölgeyi etnolingvistik⁹ esaslara göre “Türkistan”, idari-bölgesel hudut olarak “Orta Asya” (*Srednyaya Aziya*)¹⁰, bölge olarak “Merkezi Asya” (*Markaziy Osiyo*¹¹ veya *Tsentral'naya Aziya*) olarak tanımlamıştır¹². Bazı araştırmacılar ve siyasi aktörler bu bölgeyi genişletilmiş coğrafi

⁸ İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, <https://insamer.com/rsm/files/harita%201-01.jpg> (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

⁹ Etnolingvistik, dilsel ve kültürel davranışlar arasındaki ilişkiler üzerinde incelemeler yapan bilim dalı.

¹⁰ Tezde kullanılan tüm Rusça kavramların, yazar isimleri dâhil özel isimlerin, resmi kurum veya kuruluş adlarının, resmi belge, kitap veya makale başlıklarının orijinal dildeki şekline ulaşılmasını kolaylaştırmak için google çevirinin (<https://translate.google.com>) Rusça için geliştirdiği harf çeviri (*transliteration*) hizmetinden yararlanılmıştır.

¹¹ Kiril alfabesindeki Özbekçe kaynaklardan alınan tüm kavramlar, özel isimler, resmi belgeler, kitap veya makale başlıkları Latin alfabesindeki Özbekçe ile yazılmıştır.

¹² 1867-1918 yılları arasında bugünkü Orta Asya'nın Çarlık Rusyası tarafından işgal edilen kısmı Türkistan Genel Valiliği (*Turkestanskoye general-gubernatorstvo*) olarak adlandırılmıştır. SSCB döneminde bu bölgeye referansta bulunmak için Orta Asya kavramı kullanılmıştır. O dönemde bu kavram Kazakistan'ı kapsamamaktaydı. 1993'te Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un teklifiyle bugünkü Özbekistan,

kapsamda değerlendirmek amacıyla “İç Asya” (*Inner Asia*) ve jeopolitik bölgesel oluşum anlamında yorumlamak için “Büyük Orta Asya” (*Greater Central Asia*) ve “Avrasya”, “Büyük Avrasya” veya “İç Avrasya” (*Inner Eurasia*) olarak tanımlamışlardır¹³. Son üç kavram coğrafi olarak sadece bugünkü Orta Asya’yı değil, eski Sovyet cumhuriyetleri, Moğolistan, Çin’in batı kesimi, Kuzey Afganistan, Pakistan, İran, Hazar ve Karadeniz çevresini kapsamaktadır.

Rusya’nın, ABD’nin ileri sürdüğü ve son zamanlarda Çin’in de benimsediği Avrasya, Büyük Avrasya ve Büyük Orta Asya kavramları bu büyük güçlerin Orta Asya ve çevresiyle ilgili jeopolitik hedefleri doğrultusunda geliştirilen “hayallerinin” birer yansıması olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu üç büyük gücün öne sürdüğü AEB, YİY ve İYEK projelerinin her biri Orta Asya bölgesini Moskova’nın, Washington’un ve Pekin’in jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik çıkarları doğrultusunda yeniden dizayn ederek ilgili büyük güçle entegre etmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla bu tip jeopolitik “hayal ürünü” olan tanımlamalar her zaman tartışmaya açıktır.

Bu nedenle bu tezde bölge liderlerince resmi düzeyde kabul edilen “*Markaziy Osiyo*” (Rusça- *Tsentrāl'naya Aziya*) veya Türkçe kaynaklardaki şekliyle Orta Asya kavramı kullanılacaktır. Orta Asya (*Markaziy Osiyo*) kavramı Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan ülkelerini bir bölge olarak ifade etmektedir. Orta Asya’da bölgesel işbirliği veya bölgesel bütünleşme ifadeleri bu beş ülke arasındaki bölge-içi veya onların katıldığı bölge-dışı bölgesel işbirliğini ve bölgesel bütünleşme süreçlerini kapsayacaktır.

Bölgesel işbirliği temel olarak devletlerin belli bir sorunun çözümü için uyguladıkları ortak çabaları ifade eder. Ernst Haas’ın tanımıyla bölgesel işbirliği, sıklıkla rastlanan ortak ihtiyaçları karşılayacak şekilde tasarlanmış, geniş ve evrensel katılım

Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan ülkelerini kapsayan “Merkezi Asya” (*Markaziy Osiyo*) kavramı resmen kabul edilmiştir. Orta Asya bölgesinin farklı tanımlamaları için bakınız: Sodiğ Safoev, *Markaziy Osiyodagi Geosiyosat*, CİDU, Toshkent 2005; S.L. Abashin, D.Yu. Arapov, N.Ye. Bekmakhanova (Ed.), *Tsentrāl'naya Aziya v Sostave Rossiyskoy Imperii*, Novoye Literaturnoye Obozreniye, Moskva 2008; Samuel Adshad, *Central Asia in World History*, Macmillan Press, 1993; N. N. Alekseyeva ve I. S. Ivanova, “Srednyaya ili Tsentrāl'naya Aziya?”, *Geografiya*, No. 28, 2003, ss. 13-17; Mehmet Akif Okur, “Classical Texts of the Geopolitics and the “Heart of Eurasia”, *Journal of Turkish World Studies*, Vol. XIV, No. 2, 2014, ss. 73-104.

¹³ Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge 2000; Frederick Starr, *A Greater Central Asia Partnership for Afghanistan and Its Neighbors*, Central Asia-Caucasus Institute, Washington D.C. 2005a; Alexander Dugin, *Eurasian Misson an Introduction to Neo-Eurasianism*, Aktos, 2014; Alexander Dugin, *The Fourth Political Theory*, Eurasian Movement, Moscow 2012; David Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia - Volume II: Inner Eurasia from the Mongol Empire to Today, 1260-2000*, Wiley-Blackwell, Oxford 2018.

gerektirmeyen, devletlerarası herhangi bir faaliyet türünü kapsayan muğlak bir kavramdır¹⁴. Bölgesel işbirliği yalnızca tüm devletlerin ulusal çıkarlarını kapsayacak şekilde yürütülen bölgesel müzakereler çerçevesinde cereyan eder¹⁵. Bazı araştırmacılar Avrupa dışındaki kurumsal yapısı zayıf olan bölgesel bütünleşme süreçlerini ekonomik veya güvenlikle ilgili sıradan bir bölgesel işbirliğine indirgemmiştir¹⁶.

1.1.1. Bölgeselcilik, Bölgeselleşme ve Bölgesel Bütünleşme

Bölgeselcilik, devlet veya devletler öncülüğünde belirli bir bölgesel mekânı tanımlanmış ekonomik ve politik hatlar boyunca yeniden düzenlemek için tasarlanan bir projedir¹⁷. Başka bir ifadeyle, bölgeselcilik bölgeleri önceden belirlenen amaç doğrultusunda şekillendirmek için geliştirilen bir tür siyasi projedir. Anthony Payne ve Andrew Gamble bölgeselciliği kolektif insan eylemiyle inşa edilen ve bu inşa sürecinin sürekli olarak devam ettirildiği bir olgu olarak görür¹⁸. Shahar Hameiri ise bölgeselciliği, “belli bir ölçüdeki kurumsallaşmayı içeren, devlet öncülüğündeki resmi bir bölge oluşturma (*region-making*) projesi” olarak tanımlamaktadır¹⁹. Amitav Acharya’ya göre bölgeselcilik, belirli bir bölgedeki devlet veya devlet dışı aktörleri arasında müşterek dış, iç ve ulus ötesi hedeflere ulaşmak için yürütülen resmi veya gayriresmî maksatlı etkileşim olarak tanımlanabilir²⁰. Johannes Muntschick bölgeselciliği, sınırlı bir bölgesel alan içinde çok boyutlu, farklı veya spesifik bölgesel işbirliği projelerinin ve ilgili kurumların bir araya gelmesini sağlayan, birbirine bağlı, çok yönlü ve devlet tarafından yönetilen bir karşılıklı bağımlılık organizasyonu olarak değerlendirmiştir²¹. Daniel Bach’a göre bölgeselcilik, bir coğrafi mekânı net bir şekilde tanımlanmış sosyal bir alana dönüştürmeyi amaçlayan

¹⁴ Ernst Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*, Second Edition, Stanford University Press, Standford 1958, s. 16.

¹⁵ W. Andrew Axline, “Cross-regional Comparisons and the Theory of Regional Cooperation: Lessons from Latin America, the Caribbean, South East Asia and the South Pacific”, *The Political Economy of Regional Cooperation: Comparative Case Studies*, (Ed. W. Andrew Axline), Pinter Publishers, London 1994, s. 217.

¹⁶ Thomas Christiansen, Knud Jørgensen, Antje Wiener (Ed.), *The Social Construction of Europe*, SAGE Publications, London 2001.

¹⁷ Anthony Payne ve Andrew Gamble, “Introduction: the Political Economy of Regionalism and World Order”, *Regionalism and World Order*, (Ed. Andrew Gamble, Anthony Payne), Macmillan, New York 1996, s. 2.

¹⁸ Anthony Payne ve Andrew Gamble, a.g.e., s. 17.

¹⁹ Shahar Hameiri, “Theorizing Regions Through Changes in Statehood: Rethinking the Theory and Method of Comparative Regionalism”, *Review of International Studies*, Vol. 39, No. 2, 2013, s. 318.

²⁰ Amitav Acharya, “Comparative Regionalism: A Field Whose Time has Come?”, *The International Spectator*, Vol. 47, No. 1, 2012, s. 3.

²¹ Johannes Muntschick, “Explaining the Influence of Extra-Regional Actors on Regional Economic Integration in Southern Africa: The EU’s Interfering Impact on SADC and SACU”, *Mapping Agency: Comparing Regionalisms in Africa*, (Ed. Ulrike Lorenz-Carl, Martin Rempe), First Edition, Routledge, London 2013, s. 79.

fikirler, ideolojiler, politikalar ve hedeflere atıfta bulunur. Bölgeselcilik aynı zamanda bir kimliğin inşasıyla bağlantılı bir olgudur. Bölgeselcilik, bölgeselleşmenin kavramsal ve devlet merkezli yönlerini ifade eder²². Mehmet İlhanlı'ya göre bölgeselcilik “belirli bir bölge veya bölgelerin siyasi, ekonomik, kültürel çıkarlarını korumayı, ön plana çıkarmayı amaçlayan belirli bir kimlik ile kombine edilmiş ortak his ve ülkünün genel ifadesi olan politik bir ideolojidir²³.” Bölgeselcilik, özellikle büyük ve bölgesel güçler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda organize edilmiş siyasi bir proje olmasına rağmen önceden belirlenen amacına ulaşmak konusunda başarısız olabilir.

ABD ve Çin'in Orta Asya'yı kapsayacak bir şekilde tasarladığı ve uygulamaya koyduğu YİY ve İYEK projeleri bölgesel işbirliği ve bölgeselcilik kavramına daha yakındır. Ancak bu projeleri bölgesel bütünleşme anlayışına endekslemek o derece kolay değildir. Çünkü bu projeler bütünleşme kıstaslarının bazılarını bünyesinde barındırmakla birlikte büyük güçler ve hedef ülkeler arasındaki coğrafi, ekonomik, siyasi ve sosyokültürel nedenlerden dolayı bölgesel bütünleşme kavramının şartlarının tamamını yerine getiremez. Dolayısıyla bu tezde ABD'nin YİY projesi ve Çin'in İYEK projesi yukarıda kavramsallaştırılan bölgeselcilik girişimlerine daha yakın yaklaşımlardır.

Bölgeselleşme bir bölge içindeki toplumsal bütünleşmenin derinleşmesini ve genellikle sosyal ve ekonomik etkileşimin yönlendirilmemiş süreçlerinin genişlemesini ifade eder²⁴. Başka bir deyişle, bölgeselleşme, belirli bir bölge içinde değişim, iletişim, eşgüdüm ve benzeri durumların artırılması sürecidir²⁵. Bölgeselleşme, bölge inşa etmenin (*region-building*) daha karmaşık süreçlerini ifade eder. Bölgeselleşmenin bilinçli olarak planlanıp planlanmadığı veya kendiliğinden oluşan süreçlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı ise tartışmalı bir konudur²⁶. Bölgeselleşme bazen bölgeselcilikten kaynaklanabilir, ancak onunla sınırlı veya mutlak ona bağlı değildir. Üstelik bölgeselleşme, bir bölgedeki sınır ötesi işlemlerin düzenlenmesinde artan bir vurgu sıfatıyla, bir amaç olarak değil, amaca ulaştıracak araç olarak tasarlanmış olabilir. Bazı durumlarda, bölgeselleşme ne bir amaç ne de bir amaca götüren vasıta olarak, belki de basitçe bir korunma, olumsuz dış etkenleri engelleme yolu olarak tasarlanabilir²⁷.

²² Daniel Bach, a.g.e., s. 22.

²³ Mehmet İlhanlı, “Bölgeselcilik (Regionalism)”, 2014, <http://www.tuicakademi.org/bolgeselcilik-regionalism/> (Erişim Tarihi: 25.07.2018).

²⁴ Şahar Hameiri, a.g.e., s. 318.

²⁵ Helge Hveem, a.g.e., ss. 83-84.

²⁶ Björn Hettne, 2005, a.g.e., s. 545.

²⁷ Helge Hveem, a.g.e., ss. 83-84.

Bölgeselleşme hem küreselleşmenin ayrılmaz bir parçası hem de bu sürece karşı politik bir tepki olarak meydana çıkabilir²⁸. Bölgeselleşme, çoğunlukla devletlerin kilit aktörler olmadığı süreçleri ve yapılanmaları dikkate alan daha kapsamlı bir kavramdır. Bölgeselleşme, bölgeselcilik stratejilerinin uygulanmasıyla ilişkili olabilir veya olmayabilir²⁹. Bölgeselleşme küreselleşmenin ve dünya düzeninin bir nevi bölgesel yansımasıdır. Belli bir bölge genelinde sürekli dolaşım halinde olan mal, hizmet, yatırım, insan ve fikirlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda bölgesel aktörler, ağlar ve örgütler ortaya çıkacaktır. Bölgesel düzeyde aktif olan bu oluşumlar bölge inşa etme veya bölge oluşturma, bölgeselleşme eğilimini beraberinde getirecektir³⁰. Fakat bölgeselleşmenin de siyasi, ekonomik, güvenlik ve kültürel etkenler şeklindeki “görünmez bir el” tarafından kontrollü biçimde yönlendirilebileceğini iddia etmek mümkündür³¹. Nitekim Samuel Huntington bu süreçte kimlik ve kültürün etkili yönlendirici faktörler olduğunu öne sürmüştür³². Çin üzerinden konuyu değerlendiren Emilian Kavalski ve diğer araştırmacılar, devlet-dışı aktörlerin yanı sıra devletin de bölgeselleşme süreçlerini doğrudan veya dolaylı olarak yönlendirebileceğine işaret etmiştir³³.

Bölgesel bütünleşme olgusunun tanımı ve teorisi, yarım asrı aşkın bir süredir kapsamlı olarak incelenmiş olsa da literatürde hâlâ tartışmalıdır. Donald Puchala'nın dediği gibi: “yıllarca yapılan tanımlamalar, yeniden tanımlamalar, düzeltmeler, modellemeler ve kuramsallaştırmalar” bölgesel bütünleşme olgusunun tatminkâr bir kavramını üretememiştir. Çünkü farklı araştırmacılar, meşhur “Kör adamlar ve fil” metaforik hikâyesinde olduğu gibi, olgunun farklı kısımlarına, boyutlarına ve tezahürüne bakarak bütünsel bir kavram üretmeye çalışmıştır³⁴. Buradaki sorun çoğu araştırmacıların bölgesel bütünleşme kavramına benzer ve farklı kısımlardan oluşan tek bir “fil” veya evrensel bir olgu olarak bakmasından kaynaklanmaktadır. Oysa tarih ve tecrübe bölgesel bütünleşme kavramının ve olgusunun adı aynı olsa da devletin, bölgenin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına göre neredeyse tamamen farklı şekillerde, biçimlerde ortaya

²⁸ Björn Hettne, 2005, a.g.e., s. 547.

²⁹ Daniel Bach, a.g.e., s. 22.

³⁰ Fredrik Söderbaum, “Regionalism”, *International Encyclopedia of Political Science*, (Ed. Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, Leonardo Morlino), SAGE, London 2011, ss. 2244-2245.

³¹ Michael Schulz vd., *Regionalization in a Globalizing World: A Comparative Perspective on Forms, Actors and Processes*, Zed Books, London 2001.

³² Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York 1996, ss. 30-39, 130-135.

³³ Emilian Kavalski (Ed.), *China and the Global Politics of Regionalization*, Ashgate, Surrey 2009.

³⁴ Donald Puchala, “Of Blind Men, Elephants and International Integration”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 10, No. 3, 1971, s. 267.

çıkabileceğini göstermiştir. Dolayısıyla uygulamadaki her bir bölgesel bütünleşme örneğine özgün kavramsal açıklama üretmek ve elde edilen sonucu diğer örneklerle kıyaslayarak olgunun farklı ve benzer şekilleri üzerinde kuram geliştirmek daha yapıcı olabilir.

Araştırmacılar bölgesel bütünleşme olgusunun kavramsallaştırılması konusunda anlayamamış olmasına rağmen, bu kavramın neredeyse birbirine benzer birçok tanımları bulunmaktadır. Bölgesel bütünleşme kavramının öncelikle Karl Deutsch'in "güvenlik toplulukları" teorisinden türetildiği yaygın bir şekilde kabul görmüştür³⁵. Güvenlik toplulukları teorisi, on tarihi bütünleşme vakasının incelenmesinin bir sonucudur ve yıkıcı II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da olası savaşların önkoşullarının ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. Karl Deutsch güvenlik camiasını "bütünleşmiş hale gelen bir grup insan" olarak tanımlar. Sonra o, bütünleşmeyi "bir bölge genelinde bir topluluk hissinin" oluşması, bölge nüfusu arasında makbul "barışçıl değişim" beklentilerini güvence altına alacak kadar güçlü ve yaygın olan kurumların ve uygulamaların geliştirilmesi olarak tanımlar. Karl Deutsch, "topluluk duygusu" ifadesinin anlamını güvenlik camiası üyeleri arasındaki "bir inanç" olarak açıklar. O, bu inanca dayanan topluluk üyelerinin, en azından ortak sosyal sorunların "barışçıl değişim" süreçleri ile çözülmesi gerektiği noktasında anlaşmaya varacaklarını belirtir. Son olarak Karl Deutsch, "barışçıl değişimin...toplumsal sorunların, normalde kurumsal usullerle, geniş ölçekli fiziksel kuvvete başvurmadan çözülmesi" anlamına geldiğini belirtir³⁶. Diğer bir deyişle Karl Deutsch, benzer siyasi sistem ve kurumlara, toplumsal ve ortak kültürel değerlere sahip olan belirli bir coğrafi bölgede bulunan ülkeler arasında bütünleşmenin olasılığının daha yüksek olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca, Karl Deutsch, güvenlik toplulukları kurularak, aynı görüşlü topluluk üyeleri arasında savaş olasılığının da önleneyeceği sonucuna varmıştır.

Yeni işlevselciliğin önde gelen isimlerinden biri Ernst Haas, bölgesel bütünleşmeyi "zorlayıcı olmayan çabalar" yoluyla "siyasi birleşme" süreci olarak tanımlamıştır³⁷. Joseph Nye ise bütünleşme kavramını üç bileşene ayırmıştır. İlk ve yaygın olanı "ekonomik bütünleşme (ulus ötesi ekonominin oluşumu)" şeklindedir. Joseph Nye'a göre, başarılı

³⁵ Karl Deutsch vd., "Political Community and the North Atlantic Area", *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, (Ed. Brent Nelsen, Alexander Stubb), Palgrave Macmillan, Third Edition, London 2003, ss. 115-138.

³⁶ Karl Deutsch vd., a.g.e., ss. 123-124.

³⁷ Ernst Haas, "The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing", *International Organization*, Vol. 24, No. 4, 1970, s. 608.

ekonomik entegrasyonun sonucunda bütünleşmenin ikinci ve üçüncü biçimleri “toplumsal bütünleşme (ulus ötesi toplumun oluşumu) ve siyasi bütünleşme (ulus ötesi siyasi bağımlılığın oluşumu)” ortaya çıkar³⁸. Bu süreçte karşılıklı bağımlılığın önemli bir rol oynayacağı düşünülmüştür. Yeni işlevselciler karşılıklı bağımlılık düzeyi yükseldikçe siyasi bütünleşmeye yol açan bir sürecin harekete geçeceğini ileri sürmüşlerdir³⁹.

Bela Balassa, bölgesel ekonomik bütünleşmeyi farklı ulus-devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmak için tasarlanan önlemleri kapsayan bir süreç ve ulusal ekonomiler arasında çeşitli ayrımcılık biçimlerinin ortadan kalktığı bir ilişkiler durumu (*a state of affairs*) olarak tanımlamıştır⁴⁰. Paul Hoffman ise ekonomik bütünleşmeyi “malların ülkeler arasındaki serbest dolaşımını engelleyen miktar kısıtlamalarının, ödemelerin akışına konan engellerin ve bütün tarifelerin ortadan kaldırıldığı tek ve geniş bir pazarın kurulması” olarak tanımlamıştır⁴¹. Buna ek olarak Fritz Machlup, bölgesel ekonomik bütünleşmeyi daha büyük bir ekonomik bölge oluşturmak için ulusal ekonomileri diğer ekonomilerle birleştirme süreci olarak tanımlamaktadır⁴². Alphonse Kabananiye ise bölgesel bütünleşmeyi ticaret, emek, finansal ve parasal bütünleşmeye yönelik bir süreç olarak değerlendirmiştir⁴³. Walter Mattli, bütünleşmeyi bir grup ülke arasındaki sınır aşan dışsal etkenleri içselleştirme süreci olarak yorumlamıştır⁴⁴.

Joseph Nye’ a göre toplumsal bütünleşme, “transnasyonal toplumun kurulması ya da devletler arasındaki serbest etkileşimin/iletişimin akışına (ticaret, posta, turist, öğrenci değişimi vb.) ilişkin ulusal engellerin ortadan kaldırılmasıdır”. Joseph Nye bu göstergeleri kullanarak, “kitlenin sosyal entegrasyonu ve özel grupların ya da seçkinlerin (elitlerin) sosyal entegrasyonu” arasında da bir ayrım yapmıştır⁴⁵. Leon Lindberg ise siyasi bütünleşmenin şu iki unsura dayalı olduğunu altını çizmiştir:

(1) Ulusların, birbirlerinden bağımsız olarak, dış politika ve önemli iç politika yürütme arzusu ve yeteneğini yerine getirmek yerine ortak kararlar

³⁸ Joseph Nye, “Comparative Regional Integration: Concept and Measurement”, *International Organization*, Vol. 22, No. 4, 1968, s. 858.

³⁹ Björn Hettne, 2005, a.g.e., s. 546.

⁴⁰ Bela Balassa, *The Theory of Economic Integration*, Richard D. Irwin, Illinois 1961, s. 1.

⁴¹ Jacob Viner, *The Customs Union Issue*, Oxford University Press, New York 2014, s. 167.

⁴² Fritz Machlup, *A History of Thought on Economic Integration*, Columbia University Press, New York 1977.

⁴³ Alphonse Kabananiye, *Regional Integration and Sustainable Growth in Sub-Saharan Africa: a Case Study of the East Africa Community*, Northumbria University, Unpublished Doctoral Thesis, Newcastle 2011, s. 16.

⁴⁴ Walter Mattli, *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 190.

⁴⁵ Joseph Nye, 1968, a.g.e., s. 863.

alma ya da karar verme sürecini yeni merkezi organlara delege etme prosedürü, (2) birkaç farklı ortamdaki siyasal aktörlerin kendi beklentilerini ve siyasi faaliyetlerini yeni bir merkeze kaydırmak için ikna edildiği süreç⁴⁶.

Philip Jacob ve Henry Tenue, siyasi bütünleşmeyi “insanlar arasında bir topluluk ilişkisi... Kimlik hissi ve özlük bilinci” olarak tanımlamıştır⁴⁷. Bu tanımlar Karl Deutsch’in “güvenlik toplulukları” teorisiyle örtüşmektedir. Her iki durumda da ekonomik ve sosyal olarak bütünleşik toplumların benzer kimliğe ve kültüre sahip olması bölgesel bütünleşmeyi başarıya ulaştıracağına işaret edilmiştir.

Bela Balassa’nın başarılı bölgesel bütünleşme evrimi formülünün son aşaması olan “tam ekonomik bütünleşme” kavramı Alphonse Kabananiye tarafından “üye ülkelerin bireysel egemenliğini bir ulusüstü örgüte devrettiği siyasi bütünleşme” olarak yeniden tanımlanmıştır⁴⁸.

Rusya’nın ileri sürdüğü AEB, bölgesel bütünleşme ve bölgeselleşme kıstaslarına, aşamalarına uymaktadır. Çünkü bu proje, uygulamadaki farklılıklarına rağmen, teorik ve yapısal olarak Avrupa Birliği (AB) ile benzerlikler göstermektedir. Proje tasarısının AB’den örnek alınarak geliştirildiğini söylemek mümkündür. AEB’nin, AB gibi hükümetlerarası ve ulusüstü kurumlara, bütünleşme aşamalarına ve resmi, gönüllü üyelik kıstaslarına sahip olması bu fikrimizin ispatıdır. Öte yandan, belirtildiği gibi, ABD’nin YİY ve Çin’in İYEK projeleri daha gelişme aşamasında olduğu için bölgesel bütünleşme kıstaslarının çoğunu yerine getirmemektedir. YİY ve İYEK projelerinin Orta Asya’ya yönelik belli bir jeopolitik hedefleri ve bölgeyi ABD’nin ve Çin’in çıkarları doğrultusunda yeniden tanımlama, şekillendirme tasarıları olsa da resmi kurumsal yapısı, bütünleşme aşamaları ve üyelik zorunluluğu bulunmadığı için bölgesel bütünleşmeden ziyade bölgesel işbirliği ve bölgeselcilik kavramlarına daha yakın olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.2. Bölgesel Bütünleşme Kavramlarının Karşılaştırmalı Analizi

Bölgesel işbirliği daha çok karşılıklı bir eylem iken, bölgeselcilik bir siyasi hedeftir. Bölgesel işbirliği birkaç aktör arasında sınırları ve kapsamı önceden net bir şekilde belirlenmiş özel bir amaca yönelik eylemdir. Bu özel amaç bölgesel öneme haiz olan belli bir sorunun çözümüyle ilgili olabilir. Bundan dolayı bölgesel işbirliği çoğu zaman hedefine

⁴⁶ Leon Lindberg, *The Political Dynamics of European Economic Integration*, Stanford University Press, Stanford 1963, s. 6.

⁴⁷ Philip Jacob ve Henry Tenue, “The Integrative Process: Guidelines for Analysis of The Bases of Political Community”, *The Integration of Political Communities*, (Ed. Philip Jacob, James Toscano), Lippincott, Philadelphia 1964, s. 4.

⁴⁸ Alphonse Kabananiye, a.g.e., s. 17.

kolayca ulaşır. Bölgesel işbirliğini bazı durumlarda bütünleşme sürecinin basit bir sinyali olarak değerlendirmek mümkündür.

Tablo 1.1. Bölgesel Bütünleşme Kavramlarının Karşılaştırmalı Şeması

	Bölgesel işbirliği	Bölgesel bütünleşme	Bölgeselcilik	Bölgeselleşme
Kısa tanımı	Karşılıklı bir eylem	Karşılıklı bir bütünleşme süreci	Siyasi bir hedef, proje	Bir toplumsal, sosyal etkileşim süreci
Özelliği	Taraflar arasındaki ayrımcılığı veya engeli azaltan karşılıklı eylem	Ekonomik (sosyal, siyasi ve hatta güvenlikle ilgili) ayrımcılık biçimlerinin ortadan kaldırılmasını gerektiren süreç	Bir bölge hakkında net bir plan, bir dizi hedef ve değerlerin bulunduğu özel bir projeyi kendi bünyesinde barındıran siyasi bir program	Bir bölge içindeki toplumsal bütünleşmenin derinleşmesi, sosyal ve ekonomik etkileşimin yönlendirilmemiş süreçlerinin genişleme süreci
Temel aktörleri	Devlet ve uluslararası örgütler	Devlet, ulusaltı ve ulusüstü aktörler	Devletler ve bölgesel kurumlar	Devlet-dışı aktörler
Amacı	Sınırları ve kapsamı önceden net bir şekilde belirlenmiş özel bir amaca ulaşmak	Tarafların ekonomik refahını, istikrarını ve kalkınmasını sağlamak ve gücünü arttırmak	Bir bölgesel düzenin yaratılması, sürdürülmesi ya da değiştirilmesini sağlamak	Ortaya çıkış nedenine göre bir bölge içinde değişim, iletişim, eşgüdümü arttırmak, olumsuz dış etkenleri engellemek, korunmak
Sonucu	Temel olarak devletlerin belli bir sorununu çözüme kavuşturur.	Ekonomik, sosyal ve nihayetinde tam bir siyasi birliğin, yeni bir (federal) devletin oluşumuyla sonuçlanabilir	Yeni bir bölgesel düzenin, kurumların oluşturulmasına, bölgesel kurumsallaşmaya yol açar	Bölgesel aktörler, ağlar ve örgütleri ortaya çıkarır ve bu oluşumlar bölge inşa etme eğilimini beraberinde getirebilir

Kaynak: Tablo 1.1. tezde bahsi geçen bölgesel bütünleşme kavramlarıyla ilgili kaynaklar esasında yazar tarafından hazırlanmıştır.

Öte yandan bölgesel ekonomik bütünleşme ve bölgesel işbirliği birbirinden farklı olgulardır. Bela Balassa'ya göre bölgesel işbirliği, taraflar arasındaki ayrımcılığı azaltmayı amaçlayan eylemleri içerirken, ekonomik bütünleşme süreci, bazı ayrımcılık biçimlerinin ortadan kaldırılmasını gerektiren önlemleri kapsamaktadır. Örneğin, ticaret politikaları ile ilgili uluslararası/bölgesel anlaşmalar uluslararası/bölgesel işbirliği alanına aitken, ticaret engellerinin kaldırılması bir ekonomik bütünleşme kapsamında gerçekleştirilen eylemdir⁴⁹.

Ancak karşılıklı ticaret engellerini kaldırmayı veya azaltmayı öngören bazı uluslararası anlaşmalar aynı anda hem bölgesel işbirliğini hem de sınırlı bölgesel ekonomik

⁴⁹ Bela Balassa, a.g.e., s. 2.

bütünleşmeyi teşvik etmiştir. Dolayısıyla AEB ve Kuşak ve Yol (KY) projesinin sınırlı düzeyde birbiriyle uyumlaştırılması ve ikisi arasında ticari ve ekonomik işbirliği anlaşmasının sağlanması genel olarak rekabet halinde olan bu iki proje arasında sınırlı düzeyde olsa da bir bölgesel işbirliğinin ortaya çıktığını göstermektedir. Öte yandan aynı anlaşma AEB üye ülkelerinin İYEK projesiyle dolaylı ve sınırlı düzeyde bütünleştiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bölgeselcilik, Helge Hveem'in tabiriyle, bir grup aktörün hayata geçirmek istediği, bölge hakkında net bir gaye, bir dizi hedef ve değerlerin bulunduğu özel bir projeyi kendi bünyesinde barındıran bir program, bir ideoloji ve bir durumdur⁵⁰. Bölgeselcilik, belirli bir bölgenin ya da dünya düzeni tipinin yaratılmasına, sürdürülmesine ya da değiştirilmesine katkıda bulunan fikirlerin, değerlerin ve hedeflerin toplamı anlamına gelir. Genellikle resmi bir politika ve proje ile ilişkili olduğundan bölgesel kurumların oluşturulmasına, bölgesel kurumsallaşmaya yol açar⁵¹. Dolayısıyla bölgeselcilik siyasi bir hedefe yönelik çok taraflı, geniş ve çok yönlü politika, proje ve strateji olarak muğlaktır. Bu nedenle amacına ulaşım ulaşamayacağını, farklı ve karmaşık etkenlere bağlı olduğu için önceden kestirmek zordur.

Bölgeselcilik bir politika, bir siyasi proje, bölgeselleşme ise bir süreç olarak ele alınırsa, birincisinde devlet, ikincisinde devlet-dışı aktörler temeldir⁵². Bölgeselcilik devlet-merkezli siyasi proje olduğu için çoğunlukla resmi bütünleşme süreci olarak değerlendirilir. Bölgeselleşme ise çoğunlukla devlet-dışı aktörlerin iştirak ettiği süreçleri kapsadığı için resmi olmayan bütünleşme süreci olarak nitelendirilmiştir. Öte yandan bölgeselcilik çoğunlukla yukarıdan aşağıya (*top-down*), yani devlet tarafından topluma dayatılan siyasi bir proje gibi değerlendirilebilir. Buna karşın bölgeselleşme çoğunlukla aşağıdan yukarıya (*bottom-up*), toplumun alt kesimlerini oluşturan devlet-dışı aktörlerden üst otoriteye kadar genişleyebilen bütünleşme süreci gibi yorumlanabilir. Buna ek olarak bölgesel bütünleşme ve bölgeselleşme ulusaltı, ulusüstü, devlet veya devlet-dışı aktörlerin yürüttüğü aşağıdan yukarıya ve hatta yukarıdan aşağıya doğru sürekli gelişim ve değişim halinde olan bir süreç olarak çok kapsamlı karmaşık bir olgudur.

⁵⁰ Helge Hveem, a.g.e., ss. 83-84.

⁵¹ Fredrik Söderbaum, 2011, a.g.e., s. 2244.

⁵² Philippe De Lombaerde ve Fredrik Söderbaum, "Reading the Intellectual History of Regionalism", (Ed. Philippe De Lombaerde, Fredrik Söderbaum), *Regionalism: Four-Volume Set of the SAGE Library of International Relations*, SAGE Publications, London 2013, s. xxx.

Bölgesel bütünleşme, devlet, ulusaltı veya ulusüstü aktörler tarafından tetiklenen, ekonomik işbirliğinden başlayarak askeri, güvenlik ve siyasi bütünleşmeye kadar uzanan, başarılı olursa, ayrı bir ekonomik, sosyal ve nihayetinde tam bir siyasi birliğin, yeni bir (federal) devletin oluşumuyla sonuçlanabilecek bir süreç olarak karakterize edilebilir⁵³. 38 Alman devletinin gönüllü olarak birleşerek bir bütün ulus-devlet (Almanya) haline gelmesine kadar giden Alman Gümrük Birliği (*Zollverein*) (1834-1871) süreci tam ekonomik ve siyasi bütünleşmeye örnek gösterilebilir⁵⁴. Oluşum ve dönüşüm süreçleri boyunca ciddi sorunlarla karşılaşılsa da halen ilerlemekte olan diğer bir birlik ise AB'dir. Fakat araştırmacılar, bazı AB üyelerinin bile kendi egemenliklerinin bir kısmını ulusüstü kurumlara devretmeye gönülsüz olduğuna atıfta bulunarak, tam ekonomik bütünleşmenin ya da siyasi bütünleşmenin huzursuz ve tartışmalı bir süreç olduğu doğrultusunda mutabık kalmıştır. Çoğu araştırmacı gelişmiş ülkeler (Kuzey Amerika, Avrupa) ve gelişmekte olan ülkeler (Asya, Afrika) arasındaki bölgesel bütünleşme süreçlerinin büyük oranda birbirinden farklı olduğunun altını çizmiştir⁵⁵.

Bölgesel bütünleşme veya bölgeselcilik süreçlerini iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlar zorla veya zorunlu (*forced*) ve gönüllü (*voluntary*) gerçekleşen bölgesel bütünleşmelerdir. Günümüzde gönüllü bütünleşme geniş kabul gören bir eğilim haline gelmişken, geçmişte zorla bütünleşmeler de gözlemlenmiştir. Örneğin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) zorla bütünleştirme sonucunda, AB ise gönüllü bütünleşme neticesinde ortaya çıkmıştır. Nazi Almanyası Avusturya'yı, SSCB ise Baltık ülkelerini zorla kendine entegre etmiştir. SSCB'nin ardılı olan Rusya'nın bütünleşme anlayışı hem gönüllü hem de zorla bütünleşme unsurlarından oluşan karışık bir yapıya sahiptir. Nitekim Ukrayna'nın hududu olan Kırım'ın ilhakı Rus siyasileri ve toplumu nezdinde yarımada'nın anakarayla, yani Rusya'yla yeniden bütünleşmesi şeklinde yorumlanmıştır. Kırgızistan ve Ermenistan'ın AEB üyeliği sürecinde maddi destek ve güvenlik tehditleri gibi "havuç ve sopa" unsurlarının devreye sokulması Rusya'nın bütünleşme anlayışına ışık tutan güncel bir örnektir.

⁵³ Detaylı bilgi için bakınız: Bela Balassa, a.g.e.; Ernst Haas, 1958, a.g.e.; Walter Mattli, 1999, a.g.e.

⁵⁴ Walter Mattli, 1999, a.g.e., ss. 108-128.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bakınız: Arthur Hazlewood, *Economic Integration: The East African Experience*, Heinemann, London 1975; Friedrich Kahnert vd., *Economic Integration Among Developing Countries*, OECD Development Centre, Paris 1969; Peter Robson, *Integration, Development and Equity: Economic Integration in West Africa*, Allen & Unwin, London 1983; Arthur Brown, "Customs Union Versus Economic Separatism in Developing Countries-Part II.", *Bulletin of Economic Research*, Vol. 13, No. 2, 1961, ss. 88-96.

Uygulamada bölgesel bütünleşme örgütlerinin birçoğu savunma amaçlı kurulmuştur ve tamamen de rızaya dayalı değildir. Tüm bölgesel bütünleşme süreçlerinin bir çeşit ilerleme mekanizmasına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu teorik ve pratik mekanizmalar bazı bölgesel bütünleşme teorilerine dayanmaktadır. Bölgesel bütünleşme mekanizmaları küçük farklarla neredeyse benzerlik göstermektedir. Bölgesel bütünleşme teorilerinin önemli bir kısmının AB, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)⁵⁶ ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) gibi başarılı bölgesel bütünleşme projelerine dayandığı veya onlardan etkilendiği unutulmamalıdır. Başarılı bölgesel bütünleşme projeleri, özellikle AB deneyimi, Orta Asya dâhil olmak üzere eski Sovyet coğrafyasındaki bölgesel bütünleşme projelerine ilham kaynağı olmuştur.

Björn Hettne, bölgesel bütünleşme kavramının daha önceki bir (eski bölgeselcilik) söyleme ait olduğunu, dolayısıyla (yeni bölgeselcilik döneminde) geniş içeriği ve çok boyutlu kapsamı gereği bölgeselcilik ve bölgeselleşme kavramlarının tercih edildiğini öne sürmüştür⁵⁷. Ancak bu tezde daha çok bölgesel bütünleşme kavramından yararlanılacaktır. Çünkü tezin odak noktası olan projelerden biri – AEB, uluslararası resmi kimliğe sahip olan bölgesel bütünleşme örgütü haline gelmiştir. Bununla birlikte söz konusu diğer iki projenin, YİY ve İYEK’in doğası gereği bölgesel bütünleşme ve bölgeselcilik kavramları bütünleşme anlamında kullanılacaktır.

1.1.3. Bölgesel Bütünleşme ve Bölgeselcilik Olgusunun Gelişim Aşamaları

II. Dünya Savaşı’ndan bu yana bölgesel bütünleşme veya bölgeselcilik olguları üzerinde çok fazla çalışma yapılmıştır. Buna rağmen araştırmacılar arasında bu olguların gelişim aşamaları ve bütünleşme süreçlerinin zaman dilimleri konusunda bir fikir birliği yoktur. Farklı araştırmacılar bölgesel bütünleşme ve bölgeselciliğin “dalgalar”, “kuşaklar” ve “evreler” gibi aşamalarına atıfta bulunmuştur⁵⁸.

Örneğin, Jagdish Bhagwati ve Shaun Breslin gibi bir grup araştırmacı II. Dünya Savaşı’ndan bu yana iki bölgeselcilik dalgasının gözlemlendiğini öne sürmüştür. Onlara göre bu dalgaların ilki 1950’lerin sonlarında başlayıp 1970’lere kadar devam etmiş, ikincisi

⁵⁶ Kasım 2018’de ABD, Meksika ve Kanada arasında sağlanan yeni anlaşmaya göre NAFTA’nın adı USMCA (United States–Mexico–Canada Agreement) olarak değiştirilmiştir. Bakınız: Office of the United States Trade Representative, “United States-Mexico-Canada Agreement Text”, <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement/united-states-mexico> (Erişim Tarihi: 29.11.2018).

⁵⁷ Björn Hettne, 2005, a.g.e., ss. 544-545.

⁵⁸ Philippe De Lombaerde ve Fredrik Söderbaum, a.g.e., s. xix.

1980'lerin ortalarında başlamıştır⁵⁹. Başka bir deyişle bölgeselciliğin bu “dalgaları” çoğu araştırmacılar tarafından “eski bölgeselcilik” ve “yeni bölgeselcilik” olarak değerlendirilmiştir⁶⁰.

Avrupa merkezli “eski bölgeselcilik” esas olarak ekonomik bütünleşme yoluyla barışı sağlama konusuna odaklanmış ve bu süreçte ulus-devleti çözümden ziyade sorun olarak görmeye eğilimli olmuştur⁶¹. Federalizm, işlevselcilik ve yeni işlevselcilik “eski bölgeselcilik” döneminin ana kuramları olmuştur. Eski bölgeselcilik esas olarak güvenlik ve az da olsa ekonomik güdümlü bir Soğuk Savaş olgusudur. Dolayısıyla coğrafi kapsamı ve içeriği de sınırlıdır. Yeni bölgeselcilik, çok kutuplu bir dünya düzeninde ve küreselleşme bağlamında şekillenmiştir. Yeni bölgeselcilik, hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkeleri kapsayan, bazı durumlarda her ikisini de aynı bölgesel örgüt çatısı altında birleştiren dünya çapındaki bir olgu olmuştur⁶².

Yeni bölgeselcilik kavramı 1980'lerin sonlarında ve 1990'larda bölgesel ticaret anlaşmalarının ve bölgesel bütünleşme topluluklarının sayısındaki çarpıcı artışa, onların siyasi ve güvenlik gibi ticaret dışı konuları da kapsayan “yeni” içeriklerine atıfta bulunmak için kullanılmıştır⁶³. Başka bir ifadeyle yeni bölgeselcilik, katılımcı ülkeler arasındaki serbest ticaret düzenlemelerinin ötesine geçerek ekonomik, siyasi, güvenlik, sosyal ve kültürel konuları da içermektedir. Bu gelişmeler ışığında siyasetçi ve ekonomist Walt Rostow, “bölgeselcilik çağının yaklaştığını” öne sürmüştür⁶⁴. Ayrıca yeni bölgeselcilik kavramı bölgeselleşme ve küreselleşme arasındaki bağlantıyı vurgulayan, devlet dışı aktörlere ve benzeri etkenlere önemli bir rol veren bölgeselcilik ile ilgili yeni kuramlara ve kuramsallaştırmaya, disiplinler arası ve karşılaştırmalı yaklaşımlar dâhil yeni metodolojik yaklaşımlara da değinmek için kullanılmıştır⁶⁵.

⁵⁹ Jagdish Bhagwati, “Regionalism and Multilateralism: An Overview”, *New Dimensions in Regional Integration*, (Ed. Jaime De Melo, Arvind Panagariya), Cambridge University Press, Cambridge, New York 1993, ss. 22–51; Shaun Breslin vd., *New Regionalisms in the Global Political Economy*, Routledge, London 2002.

⁶⁰ Yeni bölgeselciliğin eski bölgeselcilikten farklarına ilişkin detaylı bir analiz için bakınız: Björn Hettne, 2005, a.g.e., ss. 543-571; Özgür Çalışkan, “Eski ve Yeni Bölgeselleşme Olguları: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, https://mpira.ub.uni-muenchen.de/56611/3/MPRA_paper_56611.pdf (Erişim Tarihi: 25.07.2018).

⁶¹ Ben Rosamond, *Theories of European Integration*, Palgrave, Basingstoke 2000.

⁶² Björn Hettne, 2005, a.g.e., ss. 549-550.

⁶³ Björn Hettne, “Neo-mercantilism: The Pursuit of Regionness”, *Cooperation & Conflict*, Vol. 28, No. 3, 1993, ss. 211-232; Andrew Hurrell, “Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics”, *Review of International Studies*, Vol. 21, No. 4, 1995b, ss. 331-358.

⁶⁴ Walt Rostow, “The Coming Age of Regionalism”, *Encounter*, Vol. 74, No. 5, 1990, ss. 3-7.

⁶⁵ Philippe De Lombaerde, “Book Review of New Regionalism in the Global Political Economy: Theories and Cases by Breslin et al. (eds)”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 41, No. 5, 2004, ss. 968-969;

Ana-Cristina Costea ve Luk Van Langenhove, bölgesel bütünleşmenin farklı biçimlerinin karşılaştırılması sorununu çözmek amacıyla üç-kuşaklı bölgesel bütünleşme tipolojisi geliştirmiştir⁶⁶. Timothy Shaw, Andrew Grant ve Scarlett Cornelissen'in derlediği çalışmada Avrupa, Kuzey Amerika, Latin Amerika, Afrika, Güney-Doğu Asya ve Orta Doğu bölgelerindeki bölgeselleşme süreçleri “evrelere” bölünerek analiz edilmiştir⁶⁷. Ancak Soğuk Savaş döneminden bu yana dünya genelinde eski bölgeselcilik ve yeni bölgeselcilik olarak adlandırılan ve tartışmalara neden olan kavramsal ayrımlar yaygın kullanılmaktadır⁶⁸.

2013'te Philippe De Lombaerde ve Fredrik Söderbaum'un derlediği “*Regionalism*” başlıklı 4 ciltlik çalışmada bölgeselciliğin gelişim süreci dört aşamaya bölünmüştür⁶⁹. Buna göre, birinci aşama 1945-1970 yılları arasında işlevselcilik (*functionalism*)⁷⁰, federalizm (*federalism*)⁷¹ ve yeni işlevselcilik (*neofunctionalism*)⁷² kuramlarının alanda hâkim olduğu “Klasik Bölgesel Bütünleşme” sürecidir. Ayrıca, bu dönemde Avrupa bütünleşme sürecinin eleştirel ve neo-marksist yorumları da ortaya çıkmıştır⁷³. İkinci aşama 1970-1990 yılları arasında Avrupa bütünleşme sürecinde yaşanan sorunlar nedeniyle ana akım kuramlarını sorgulayarak ortaya çıkan hükümetlerarasıcılığın

Björn Hettne vd. (Ed.), *Globalism and the New Regionalism*, Macmillan, Basingstoke 1999; *The New Regionalism and the Future of Security and Development*, Macmillan, Basingstoke 2000.

⁶⁶ Ana-Cristina Costea ve Luk Van Langenhove, “EU’s Foreign Policy Identity: From “New Regionalism” to Third Generation Regionalism?”, (Ed. Jessica Bain, Martin Holland), *European Union Identity*, Nomos, Baden-Baden 2007, ss. 86-104; Luk Van Langenhove ve Daniele Marchesi, “The Lisbon Treaty and the Emergence of Third Generation Regional Integration”, *European Journal of Law Reform*, Vol. 10, No. 4, 2008, ss. 595-614.

⁶⁷ Timothy Shaw vd., *The Ashgate Research Companion to Regionalisms*, Ashgate, Farnham 2011.

⁶⁸ Fredrick Söderbaum, “Old, New, and Comparative Regionalism: The History and Scholarly Development of the Field”, *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*, (Ed. Tanja Börzel, Thomas Risse), Oxford University Press, Oxford 2016.

⁶⁹ Bu çalışma gerek tarihi kapsamı gerek içeriğinin zenginliği açısından günümüze dek bölgesel bütünleşme konusunda yapılan en gerçekçi sınıflandırmalardan biri olarak değerlendirilebilir. Bakınız: Philippe De Lombaerde ve Fredrik Söderbaum, a.g.e., s. xix.

⁷⁰ David Mitrany, *A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*, Royal Institute of International Affairs, London 1943.

⁷¹ Richard Coudenhove-Kalergi, Jean Monnet, Altiero Spinelli ve Ernesto Rossi gibi yazarlar federalizmin önde gelen isimleri olarak kabul edilir. Federalizm Avrupa bütünleşmesi sürecinde siyasi-ideolojik bir eylem teorisi ve bölgesel bütünleşme kuramı olarak adları geçen isimler tarafından yayılmıştır. Bazı araştırmacılar bir bütünleşme teorisi olarak federalizmin irrasyonel olduğunu iddia etmiştir. Bakınız: Altiero Spinelli ve Ernesto Rossi, “The Ventotene Manifesto”, *The Altiero Spinelli Institute for Federalist Studies*, Ventotene 1941, ss. 75-96; Søren Dosenrode (Ed.), *Approaching the European Federation?*, E-book, Ashgate, 2007; “Federalism as a Theory of Regional Integration”, *Oxford Research Encyclopedia: Politics*, Oxford University Press, Oxford 2018.

⁷² Literatürde Ernst Haas ve Leon Lindberg yeni işlevselciliğin önde gelen isimlerinden sayılıyorlar. Bakınız: Ernst Haas, 1958, a.g.e.; Leon Lindberg, a.g.e.

⁷³ Ernest Mandel, “International Capitalism and “Supra-Nationality”, *The Socialist Register*, (Ed. Ralph Miliband, John Saville), Merlin Press, London 1967, ss. 27-41.

(*intergovernmentalism*)⁷⁴ ve kısmi olarak neorealizmin⁷⁵ ve neoliberalizmin⁷⁶ etkisi altında klasik bölgesel bütünleşme kuramlarının gözden geçirildiği “Klasik Bölgesel Entegrasyonun Revizyonu” dönemi olarak belirlenmiştir. “Yeni Bölgeselcilik” diye adlandırılan üçüncü aşama (1990-2000) Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle başlamış ve 90’lı yılların sonuna kadar devam etmiştir. Bu dönemde liberal hükümetlerarasıcılık (*liberal intergovernmentalism*)⁷⁷, bütünleşme kuramlarını ciddi etkileyen inşacılık (*constructivism*) ve neoklasik realizm (*neoclassic realism*)⁷⁸ kuramları geliştirilmiştir. Son olarak, 2000-2010 yılları kapsayan dördüncü aşama dışsallık kuramı (*externality theory*)⁷⁹, sözleşme kuramı (*contracting theory*)⁸⁰, bölgesel güvenlik kompleksi (*regional security complex*)⁸¹ kuramlarının öncülük ettiği “Karşılaştırmalı Bölgeselcilik” dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde kıtalararası karşılaştırmalı bölgeselcilik çalışmaları üzerine yoğunlaşmış, yeni yaklaşımlar ve teoriler üretilmiştir⁸².

1.1.4. Bölgesel Bütünleşme Biçimleri

Tezin konusu olan projeler, özellikle AEB batı merkezli bölgesel bütünleşme teorilerinden esinlenilerek tasarlandığı için Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerindeki bölgesel bütünleşme süreçlerinde en çok uygulanan veya gözlemlenen bütünleşme

⁷⁴ Literatürde Hoffmann hükümetlerarasıcılığın kurucusu olarak kabul ediliyor. Bakınız: Stanley Hoffmann, “Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe”, *Daedalus*, Vol. 95, No. 3, 1966, ss. 862-915.

⁷⁵ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading 1979.

⁷⁶ Robert Keohane ve Joseph Nye, *Transnational Relations and World Politics*, Harvard University Press, Massachusetts 1972; *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little, Brown & Company Ltd, Canada 1977; Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton 1984.

⁷⁷ Andrew Moravcsik, “Preferences and Power in the European Community: a Liberal Intergovernmental Approach”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 4, 1993, ss. 473-523; *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, New York 1998.

⁷⁸ Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, Vol. 51, No. 1, 1998, ss. 144-172; Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America’s World Role*, Princeton University Press, Princeton 1998.

⁷⁹ Dışsallık kuramı (*externality theory*) 1999’da Walter Mattli tarafından bölgesel bütünleşme mantığını, bütünleşmenin iç dinamiklerini ve özellikle bölge-dışı etkilerini açıklayacak kavramsal çerçeve olarak geliştirilmiş olsa da izleyen yıllarda olgunlaştırılarak, 2012’de karşılaştırmalı bölgesel bütünleşme teorisi olarak sunulmuştur. Bakınız: Walter Mattli, 1999, a.g.e.; Walter Mattli, “Comparative Regional Integration: Theoretical Developments”, *The Oxford Handbook of the European Union*, (Ed. Erik Jones, Anand Menon, Stephen Weatherill), Oxford University Press, Oxford 2012, ss. 777-792.

⁸⁰ Alexander Cooley ve Hendrik Spruyt, *Contracting States: Sovereign Transfers in International Relations*, Princeton University Press, Princeton 2009.

⁸¹ Bu kavram ilk olarak 1983’te Barry Buzan tarafından ortaya konulmuş, 2003’te ise gözden geçirilerek geliştirilmiştir. Bakınız: Barry Buzan, *People States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1983; Barry Buzan ve Ole Wæver, *Regions and Powers. The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.

⁸² Shaun Breslin ve Richard Higgott, “Studying Regions: Learning from the Old, Constructing the New”, *New Political Economy*, Vol. 5, Issue: 3, 2000, ss. 333-352.

biçimleri/aşamalarının genel bir değerlendirmesine ihtiyaç duyulacaktır. Bela Balassa, başarılı bölgesel ekonomik bütünleşme süreçlerinin beş evrimden geçeceğini ileri sürmüştür. Bunlar serbest ticaret bölgesi (STB), gümrük birliği (GB), ortak pazar (OP), ekonomik birlik ve tam ekonomik birlik olarak sıralanmıştır⁸³. Bela Balassa'dan farklı olarak Ali M. El-Agraa, dördüncü aşamayı “tam ekonomik birlik”, beşinci aşamayı “tam siyasi birlik” olarak nitelendirmiştir⁸⁴. Alphonse Kabananiye ise Bela Balassa'nın tam ekonomik birlik kavramını “siyasi bütünleşme” olarak yeniden tanımlamıştır⁸⁵. Willem Molle ise bölgesel bütünleşme aşamalarını bazı farklılıklarla daha genişleterek şu şekilde sıralamıştır: pazarların bütünleşmesi (serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar), ekonomik politikaların bütünleşmesi (ekonomik birlik, parasal birlik, ekonomik ve parasal birlik), ve diğer politikaların bütünleşmesi (siyasi birlik ve tam birlik)⁸⁶. Bahsi geçen farklı tanımlamaların ortak noktalarını esas alarak bu tezde değerlendireceğimiz bütünleşme biçimlerini şartlı olarak şu şekilde sıralayacağız: serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, tam ekonomik birlik ve tam ekonomik-siyasi birlik (Tablo 1.1.). Ekonomik bütünleşmenin bu beş biçimi veya evrimi aynı zamanda bütünleşmenin değişen düzeylerini de temsil edecektir.

Bu noktadan sonra Orta Asya'daki bölge-dışı bölgesel bütünleşme süreçlerinin, özellikle AEB'in bir parçası olan batı merkezli bütünleşme evrelerinin genel özellikleri kısaca değerlendirilecektir.

- **Serbest ticaret bölgesi (STB)** - katılımcı ülkeler arasındaki ithalat tarifelerinin (vergilerinin) ve miktar kısıtlamalarının kaldırıldığı, ancak her ülkenin kendi tarifelerini üye olmayanlara karşı koruduğu düzendir⁸⁷. Şunu da belirtmek gerekir ki, taraf ülkeler arasındaki ithalat tarifeleri ve miktar kısıtlamaları kaldırılmasına rağmen, bölgeye taraf olmayan üçüncü ülkede üretilen ve düşük tarifeli üye ülke üzerinden yüksek tarifeli üye ülkeye ithal edilen ürünlerden tarife farkı alınabilir⁸⁸. NAFTA ve ASEAN serbest ticaret bölgesi, çağdaş STB örnekleridir.

⁸³ Bela Balassa, a.g.e., s. 2.

⁸⁴ Ali M. El-Agraa, *Regional Integration: Experience, Theory and Measurement*, Palgrave Macmillan, London 1999, ss. 1-2.

⁸⁵ Alphonse Kabananiye, a.g.e., s. 17.

⁸⁶ Willem Molle, *The Economics of European Integration: Theory, Practice, Policy*, Second Edition, Aldershot, Dartmouth 1994, ss. 10-12.

⁸⁷ Bela Balassa, a.g.e., s. 2.

⁸⁸ Hirofumi Shibata, “The Theory of Economic Unions: a Comparative Analysis of Customs Unions, Free Trade Areas and Tax Unions”, *Fiscal Harmonisation in Common Markets: Volume I Theory*, (Ed. Carl Sumner Shoup), Columbia University Press, New York & London 1967, s. 68.

Tablo 1.2. Bölgesel Bütünleşme Biçimlerinin Şematik Sunumu

	- Ürünlerin bölge içi serbest ticareti - Bazı hizmetler ticaretinin liberalleşmesi	- Ortak dış ticaret politikası - Bazı yasama, yürütme ve yargı yetkileriyle donatılan ortak kurumlar	- Ürünler (mallar ve hizmetler) ve üretim faktörlerinin (emek ve sermaye) serbest dolaşımı - Ürün standartlarının uyumlaşması	- Piyasa, rekabet ve endüstriyel yapıların düzenlemelerinin koordinasyonu - Ortak para ve maliye politikası - Sosyal, çevresel ve dengeleyici politikaların uyumlaşması - Ortak merkez bankası - Makroekonomik ve bütçe politikalarının üst düzey koordinasyonu	- Ortak parlamento ve diğer siyasi kurumlar - Ortak dış ve güvenlik politikası - Sosyal bütünleşme - Sosyal güvenlik, gelir vergisi, makroekonomik ve istikrar politikalarını uyumlaşması - Anayasa - Tek hükümet, tek devlet (konfederasyon veya federasyon)
Serbest ticaret bölgesi	✓				
Gümrük birliği	✓	✓			
Ortak pazar	✓	✓	✓		
Tam ekonomik birlik	✓	✓	✓	✓	
Tam ekonomik-siyasi birlik	✓	✓	✓	✓	✓

Kaynak: Tablo 1.2. Bela Balassa, Joseph Nye, Willem Molle ve Ali M. El-Agraa'nın çalışmalarından yararlanarak ve uygulamadaki gelişmeleri dikkate alarak yazar tarafından hazırlanmıştır⁸⁹.

STB'ye katılan ülkeler arasında ortak bir pazar oluşsa da bütünleşmenin bu aşamasında üretim faktörlerinin, özellikle işgücünün ve sermayenin serbest dolaşımına izin verilmez. Bazı durumlarda STB hizmet ticaretinin bir miktar liberalleşmesine kadar uzanabilir⁹⁰. En önemlisi, bu noktada taraflar üçüncü ülkelerle ikili ticareti bağımsız bir şekilde yürütürler. Bundan dolayı bölgeye dâhil olan ülkelerin üye olmayan ülkelerle ticarete uyguladığı tarifelerde farklılık meydana gelir.

Bunu fırsat bilen üçüncü ülkeler mallarını gümrük vergisi en düşük olan STB ülkesine ihraç eder, oradan da bölgenin diğer ülkelerine vergi ödmeden yeniden ihraç etmeye çalışabilir. Başka bir deyişle, bu durumda serbest ticaret bölgesindeki tarife farkını istismar etmek amacıyla düşük tarifeli ülke sınırından yapılan ithalatın bölge çapındaki

⁸⁹ Detaylı bilgi için bakınız: Bela Balassa, a.g.e., s. 2; Joseph Nye, *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization*, Little, Brown and Company, Boston 1971, s. 29; Willem Molle, a.g.e., ss. 10-12; Ali M. El-Agraa, a.g.e., s. 2.

⁹⁰ John Salter, "What is the Difference Between a Free-Trade Area and a Single Market?", <http://ukandeu.ac.uk/explainers/what-is-the-difference-between-a-free-trade-area-and-a-single-market/> (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

yüksek tarifeli ülkelere tarife farkı ödenmeden aktarılması söz konusudur. Bazen STB üyesi olan ithalatçı ülkeler de aynı amaçla aynı yöntemi izleyebilir. Bu durum “ticaretin normal kanaldan sapması” (*deflection of trade*) olarak bilinmektedir⁹¹. Peter Robson’a göre ticaretin normal kanaldan saptırılmasını sınırlamak için ithal ürünün üretildiği menşei gösteren menşe şahadetnamesi düzenlenmesi veya “menşe kurallarını” (*rules of origin*) uygulamak gerekecektir. Bu türden ürünler bölgenin en düşük tarifeli ülkesi üzerinden yüksek tarifeli ülkeye yönlendirildiğinde tarife farkı alınır ve yüksek tarifeli üye ülkenin çıkarları korunur. Ticaretin normal kanaldan saptırılmasını sınırlamak amacıyla bölgenin menşe kuralları uygulaması ile donatılması STB’yi GB’den ayırt eden diğer bir özellik olarak nitelendirilmiştir⁹².

Bela Balassa’ya göre, STB çerçevesinde taraf olmayan ülkeler ile ticarete farklı vergi tarifeleri oranlarının korunması, sadece ticaretin değil, üretim ve yatırımın da saptırılması için olasılıklar yaratacaktır⁹³. Tarife farklılıkları üretim farklılıklarından daha fazla ise yurtdışından getirilen malzemeler ve yarı işlenmiş ürünlerin daha yüksek bir yüzdesini ihtiva eden ürünlerin üretimi düşük tarifeli ülkelere kayacaktır. Üretim saptırılması, sermaye fonlarının istenmeyen hareketlerini de beraberinde getirebilir. Yabancı yatırımcılar kendi fonlarını, ham maddelere ve yarı mamul ürünlere daha düşük tarife uygulayan ülkelere aktarabilir⁹⁴.

• **Gümrük birliği (GB)**⁹⁵ - birlik içindeki emtia hareketlerinde ayrımcılığın kaldırıldığı ve üye olmayan ülkelerle yapılan ticarete tarifelerin eşitlendiği, Ortak Gümrük Tarifesinin (OGT) uygulandığı bir ekonomik düzendir⁹⁶. Başka bir tanımla GB:

Birliğe üye olmayan devletlere karşı tek bir gümrük vergisinin var olduğu, birlik içindeki üyeler arasında gerçekleşen mal alışverişlerine uygulanan gümrük vergilerinin tamamen ortadan kaldırıldığı, üçüncü ülkelere gelen mallardan alınan vergilerin üyeler arasında paylaşıldığı bir birliktir⁹⁷.

⁹¹ Yusuf Bayraktutan, *Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri: Bölgeselleşme ve Küreselleşme*, 4. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 15.

⁹² Peter Robson, *The Economics of International Integration*, 4th Edition, Routledge, London 1998, s. 28.

⁹³ Bela Balassa, a.g.e., ss. 70-71.

⁹⁴ A.g.e., ss. 70-71.

⁹⁵ Gümrük birliği kavramı esas olarak Jacob Viner tarafından geliştirilmiş ve bilime kazandırılmıştır. Gümrük birliği teorisi, ticaretin yaratılması, ticaretin saptırılması ve ticaret şartları açısından bütünleşmenin refah üzerindeki etkilerini anlamaya çalışır. Bakınız: Jacob Viner, a.g.e.

⁹⁶ Bela Balassa, a.g.e., s. 2.

⁹⁷ Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının (GATT) 24. maddesi, Roma Anlaşması’nın 9. maddesi ve La Haye Uluslararası Adalet Divanı’nın bir kararında gümrük birliğinin hukuki tanımlaması yapılmıştır. Tezde kullanılan tanımlama La Haye Uluslararası Adalet Divanı’na aittir. Detaylı bilgi için bakınız: İnci Taşdemir, *AB ve Diğer Uluslararası Birlikler İle İlişkilerde Türkiye’nin Seçenekleri Cilt 2*, İstanbul Ticaret

GB’de OGT, herhangi bir üyenin üye olmayanlarla daha iyi bir anlaşmaya ulaşmasını ve grubun geri kalanının bundan zarar görmesini önlemek için uygulanır. Bunun sonucunda, GB sınırları çerçevesinde ithalat ve ihracat yapmak serbest ticaret alanından daha kolaylaşacaktır⁹⁸.

GB genelde kapsamlı bir dizi düzenlemeleri ve kuralları içeren ana anlaşmayla kurulur. GB’nin yönetimi, kuralların uygulanması ve uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması hükümetlerarası veya ulusüstü düzeyde yasama, yürütme ve yargı yetkileriyle donatılan ortak kurumlara yüklenir. Bu kurumların sayısı, yetkisi ve görevleri birlikten birliğe değişiklik gösterir. Bazı GB’ler, uygulamada bütünleşmenin bu aşamasında beklenmeyen özellikleri taşımaktadır. Örneğin, 1910’da kurulan Güney Afrika Gümrük Birliği tam bir ekonomik birlik gibi parasal birlik, uluslararası kimlik ve gümrük birliğini aşan diğer özelliklere de sahiptir⁹⁹.

Gümrük Birliği alanı içinde üretilen, yetiştirilen ve imal edilen ürünler, bazı istisnalar hariç, nispi olarak serbest dolaşır ve üyeler arasındaki ticarete gümrük tarifeleri uygulanmaz. Özellikle, GB’ye katılan ülkeler üye olmayan ülkelere yaptıkları ithalata OGT uygularlar. Uygulamada OGT’den elde edilen gümrük vergileri, ortak bir hasılat havuzunda toplanır. Ortak hasılat havuzunda biriken paralar önceden belirlenmiş hasılat dağıtım formülü veya mekanizması temelinde belirli aralıklarla üye ülkeler arasında paylaşılır. OGT özel bir politika düzeniyle yönetilir.

Gümrük birliğini serbest ticaret bölgesinden ayıran önemli bir nokta: Üye ülkelerin ortak dış ticaret ilişkileri yürütmekle yükümlü olmasıdır. Teorik olarak bu durum dış ticaret konusunda ulus-devletin karar alma yetkisinin belirleyici bir kısmının ulusüstü veya hükümetlerarası bir kuruma veyahut bir politika düzenine devretmek anlamına

Odası, Metgraf Matbaacılık, İstanbul 2008, s. 18; Advisory Opinion on Customs Regime Between Germany and Austria, PCIJ, Series A/B, No.41, (1931), s. 51; World Trade Organisation, *General Agreement on Tariffs and Trade*, Geneva 1986, s. 41, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf (Erişim Tarihi: 08.11.2017); European Union, *The Treaty of Rome*, 25 Mart 1957, s. 7, https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf (Erişim Tarihi: 08.11.2017).

⁹⁸ John Salter, a.g.e.

⁹⁹ “Dört Gümrük Birliği üyesi (Güney Afrika, Lesotho, Namibya ve Svaziland), Ortak Para Anlaşması aracılığıyla da parasal bütünleşmenin bir ilkesini paylaşmaktadırlar. Bunun anlamı, söz konusu dört ülke arasında Güney Afrika para birimi rand kullanılmakta ve yasal statüde kabul edilmektedir. Lesotho, Namibya ve Svaziland’da randın yanı sıra ülkelerin kendi para birimleri de geçerli olmakla birlikte bunlar Güney Afrika randı temelinde saptanmış bulunmaktadırlar”. Bakınız: Dumisani Mahlinza, “Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) Tarihçe, Başarılar ve Çözümlemesi Gereken Sorunlar”, http://www.tasam.org/en/Icerik/3645/guney_afrika_gumruk_birligi_sacu_tarihce_basarilar_ve_cozumlenmesi_gereken_sorunlar (Erişim Tarihi: 19.07.2018); Robert Kirk ve Matthew Stern, “The New Southern African Customs Union Agreement”, *The World Economy*, Vol. 28, No. 2, 2005, s. 171.

gelmektedir. Üye ülkelerin dış ticaretteki egemenliğinin bu şekilde kısıtlanması pratikte çoğu gümrük birliklerinin başarısızlığa uğramasına ve serbest ticaret bölgesine kıyasla pek fazla tercih edilmemesine sebep olmuştur¹⁰⁰. Başlangıçta üyelerin rekabetçi ve aynı anda potansiyel olarak birbirini tamamlayıcı olması durumunda bir GB (veya bir STB) daha fazla ekonomik fayda sağlayabilir. Gümrük birliğinin oluşturulması dış ticarete tarife farkını ortadan kaldırarak, bölge içi ticaretin, üretimin ve sermayenin normal kanallardan saptırılması ihtimalini neredeyse sıfıra indirecektir¹⁰¹.

Jacob Viner, gümrük birliği oluşumunun serbest ticaretle eşdeğer olmadığını altını çizerek, bunun üyeler arasındaki serbest ticaret ve dış dünya karşısında korunma anlamına geldiğini vurgulamıştır¹⁰². GB'nin özündeki serbest ticaret ve korumacılık kombinasyonu "ticaret yaratma" (*trade creation*) veya "ticaret saptırma" (*trade diversion*) ile sonuçlanabilir. Ticaret yaratma, pahalı yerli üretimin mahsulü olan bir ürünün GB içindeki bir ortaktan daha ucuza ithal edilmesi anlamına gelir. GB ile genişleyen pazar, üreticileri daha fazla üretmeye ve daha fazla ticaret yapmaya teşvik ederek üye ülkeler arasındaki ticareti canlandırabilir. Ticaret saptırma ise gümrük birliği bölgesi dışında daha ucuz olan malları, ortak dış ticaret politikası gereği birlik içindeki bir ortaktan daha pahalıya ithal edilmesi demektir¹⁰³. Başka bir deyişle, üye ülkeler arasındaki ticarete beklenenin üzerindeki herhangi bir artış ticaret yaratma, üyeler dışındaki ülkelere gelen ithalattaki düşüşün beklentinin altında olduğu bir durum ise ticaret saptırma olarak nitelendirilebilir¹⁰⁴.

GB üyeleri ithalatın ve ihracatın önemli bir kısmını kendi aralarında yapıyorsa, ticaret yaratıcı etki artacaktır. Ticaret saptırma, ithalatın düşük maliyetli üye olmayan ülkeden yüksek maliyetli ortağa geçmesinin kaynak maliyetini de yansıtmaktadır. Ortak dış ticaret tarifelerinin düşürülmesiyle birlikte, yüksek maliyetli yerli üretim yerine GB dışından gelen ucuz ithalat tercih edilirse, bölge-dışı ticaret yaratma meydana gelecektir. Bölge-dışı ticaret yaratma etkisi GB'ye özgün bir durum olup, STB'de böyle bir olasılık söz konusu değildir¹⁰⁵. Ali M. El-Agraa'ya göre, GB'deki ticaret yaratma ve ticaret saptırma olayı, başlangıçta biraz sorun yaratsa da uzun vadede taraf ülkelere yerli

¹⁰⁰ Iana Dreyer ve Nicu Popescu, "The Eurasian Customs Union: The Economics and the Politics", 2014, s. 2, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_11_Eurasian_Union.pdf (Erişim Tarihi: 04.01.2018).

¹⁰¹ Ali M. El-Agraa, a.g.e., s. 84.

¹⁰² Jacob Viner, a.g.e., s. 43.

¹⁰³ Jacob Viner, a.g.e., ss. 43-47.

¹⁰⁴ Hans Gremmen ve Jacques Pelkmans, "The Empirical Measurement of Static Customs Union Effects" *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali*, Vol. 30, No. 8, 1983, ss. 612-624.

¹⁰⁵ Ali M. El-Agraa, a.g.e., s. 171.

sanayilerin korunması, ölçek ekonomilerin ortaya çıkmasıyla verimliliğin ve refahın artması şeklinde kazanç sağlayabilir¹⁰⁶.

Bölgesel bütünleşme gümrük birliği aşamasına geldiğinde ülke ekonomisi üzerinde temel olarak iki çeşit etki yaratır. Bunlardan birincisi ticaret ve fiyatla ilgili ticaret yaratma ve ticaret saptırma şeklindeki statik etkiler; ikincisi ülkenin refahı ve gelir düzeyini belirleyen rekabet gücü, teknolojik gelişme, ölçek ekonomisi, yatırım akışı, kaynak tahsisi ve verimliliğin artması olarak özetlenebilen temel dinamik etkilerdir. Dinamik etkiler rekabet gücünü artırır, teknolojik transferi sağlar, ölçek ekonomileri şekillendirir, yatırımlara teşvik eder, ekonomik kaynakların daha iyi kullanılmasını ve verimliliğin artırılmasını sağlar. Bütünleşmenin gümrük birliği ve sonraki aşamalarında boy gösteren statik ve dinamik etkenler bütünleşme sürecindeki ülkelerin gelişmişlik düzeyine, siyasi-ekonomik yapısına göre farklı etkiler gösterebilir¹⁰⁷.

Herhangi bir bölgesel ekonomik birliğe tam üye olmadan, onun bir biçimine (diyelim ki, gümrük birliğine) katılan ülke, “birliğin bütünü tarafından yönlendirilen ve idare edilen bir ülke konumuna düşer¹⁰⁸.” AB’ye üye olmadan onun gümrük birliğine katılan Türkiye aynı duruma düşmüştür. Ankara, AB’nin kurumları tarafından siyasi, hukuki, iktisadi ve dış politika açısından yönlendirilmiştir. Örnek vermek gerekirse, Türkiye AB’ye tam üye olmadan birliğin GB çerçevesindeki ortak dış politikasına uymak zorunda kalmıştır¹⁰⁹.

• **Ortak pazar (OP)** - sadece ticaret kısıtlamaları değil aynı zamanda faktör hareketleri üzerindeki kısıtlamaların da kaldırıldığı bir düzendir¹¹⁰. Bölgesel bütünleşmenin bu aşamasında ürünler (mallar ve hizmetler) ve üretim faktörleri (emek ve sermaye) katılımcı ülkeler arasında tamamen serbest hareket etmelidir.

Bu ise bölgesel gelişmeleri etkileyen bazı sorunları da beraberinde getirebilir. Faktör fiyat eşitlemesi netleşmemiş bir durumda, bazı firmalar düşük işçilik maliyetine sahip bölgelere taşınmayı kendileri açısından avantajlı olacağını düşünerek bu yönde

¹⁰⁶ A.g.e., s. 42-43.

¹⁰⁷ Bütünleşmenin statik ve dinamik etkileri hakkında detaylı bilgi için bakınız: Jacob Viner, a.g.e.; Bela Balassa, a.g.e.; C. A. Cooper ve B. F. Massell, “Toward a General Theory of Customs Union for Developing Countries”, *The Journal of Political Economy*, Vol. 73, No. 5, 1965, ss. 461-476; M. Schiff ve L. A. Winters, “Dynamics and Politics in Regional Integration Arrangements: An Introduction”, *The World Bank Economic Review*, Vol. 12, No. 2, 1998, ss. 177-195; Ali M. El-Agraa, a.g.e.

¹⁰⁸ Erol Manisalı, *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedelleri*, 2. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 77.

¹⁰⁹ A.g.e., ss. 99-100.

¹¹⁰ Bela Balassa, a.g.e., s. 2.

hareket edebilir. Buna ek olarak, faktör hareketleri serbestleşmesiyle birlikte iş gücünün de düşük ücretli ülkelerden yüksek maaşlı bölgelere doğru akın etmesi söz konusu olabilir. AEB örneğinde iş gücünün düşük ücretli Kırgızistan'dan göreceli yüksek ücretli Rusya'ya kaydığı gözlemlenmiştir. Öte yandan emeğin serbest hareketliliği sermaye hareketliliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Daha doğrusu emek hareketi ve sermayenin dolaşımı arasında net ilişkiler vardır. Bir ülkede diğerine kıyasla nispeten düşük ücret veriliyorsa, daha yüksek gelir elde etmek için emeğin düşük ücretli ülkeden yüksek ücretli ülkeye geçmesi beklenebilir. Bunun aksine, sermaye düşük maliyetleri istismar etmek amacıyla ters yönde hareket ederek emeğin ucuz olduğu ülkeye yönelebilir. Bu hareketliliğin ticaret kalıpları üzerindeki etkileri, üretimin, sermayenin bir ülkeden diğerine veya iş gücünün aynı yöndeki hareketine göre değişir¹¹¹.

Bu aşamada ürün standartları uyumlaştırılacaktır. Dolayısıyla üreticiler, ürünlerinin ortak standartlara uygun olması durumunda sadece kendi ülkelerinde değil başka yerlerde de kolayca satış yapabilecektir¹¹².

• **Tam ekonomik birlik (TEB)** - Ulusal ekonomik politikaların bir dereceye kadar uyumlaştırılması ve bu politikadaki farklılıklardan kaynaklanan ayrımcılığın ortadan kaldırılması yoluyla emtia ve faktör politikaları üzerindeki kısıtlamaların tamamen sona erdirildiği bir durumdur¹¹³. TEB aşamasında piyasa, rekabet ve endüstriyel yapıların düzenlemeleri gibi en önemli ekonomik politikaların koordinasyonu veya uyumlaştırılması yoluyla ortak pazara destek verilecektir. Bu aşamada ortak para birimine geçilmesi, makroekonomik, para ve maliye politikalarının tam bütünleşmesi gerekmektedir¹¹⁴. TEB üyeleri, bu konularda kontrolü sağlamak için merkezi bir otoriteye (örneğin merkez bankaya) ihtiyaç duyar ve böylece aynı ulusun farklı bölgeleri gibi etkili bir şekilde hareket ederler¹¹⁵. Bu süreçte sosyal, çevresel ve dengeleyici politikaların uyumlaşması, makroekonomik ve bütçe politikalarının üst düzey koordinasyonu söz konusu olacaktır¹¹⁶. AB'nin aynı süreci yaşadığı öne sürülmüştür.

Bütünleşmenin ortak pazar ve tam ekonomik birlik aşamalarında şunlar gözlemlenebilir. Birincisi, faktörlerin serbest dolaşımının uygulanması, kaynakların daha

¹¹¹ David G. Mayes, "EC Trade Effects and Factor Mobility", *Britain Within the European Community: The Way Forward*, (Ed. Ali M. El-Agraa), Macmillan, London 1983, ss. 88-121.

¹¹² John Salter, a.g.e.

¹¹³ Bela Balassa, a.g.e., s. 2.

¹¹⁴ Willem Molle, a.g.e., s. 11.

¹¹⁵ Ali M. El-Agraa, a.g.e., ss. 1-2.

¹¹⁶ Willem Molle, a.g.e., s. 11.

akılcı bir şekilde yeniden tahsisi yoluyla verimliliği artıracığı gibi geçici bölgesel problemleri ve dengesizlikleri meydana getirecek ya da ağırlaştıracak depresyona yol açabilir. İkincisi, mali uyumlaştırma, tarife dışı ticaret engellerini, bozulmaları ortadan kaldırarak etkin koruma oranlarını eşitleyerek verimliliği artırabilir. Üçüncüsü, parasal bütünleşme ile ima edilen para ve maliye politikalarının koordinasyonu, gereksiz derecede dengesizlikleri hafifletebilir ve dolayısıyla üye ülkelerin ekonomilerinde istikrarı sağlamak için doğru atmosferi oluşturabilir¹¹⁷.

Ali M. El-Agraa'ya göre, bölgesel bütünleşme ekonomik birlik düzeyine doğru ilerlediğinde üye ülkeler arasındaki faktör hareketliliği, para ve maliye politikalarının koordinasyonu, neredeyse tam istihdamı sağlama, daha yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşma ve daha iyi gelir dağılımı elde etme yönündeki çabalar birleşik hedefler haline gelerek daha fazla ekonomik kazanç kaynağı ortaya çıkaracaktır¹¹⁸. Ortak hedeflere yönelik çabaların bir araya getirilmesi ölçek ekonomilerine ulaşılmasını sağlayabileceği için işlem maliyetlerinin düşürülmesine, daha düşük enflasyon oranlarına, dengeli ticaret ve ulusal gelirlerin artmasına vesile olabilecektir.

• **Tam ekonomik-siyasi birlik (TESB)** - parasal, maliye, sosyal ve dengeleyici politikaların birleştiği/uyumlaştığı ve kararları üye devletler için bağlayıcı bir ulusüstü otoritenin oluşturulduğu durumdur. Ayrıca bu aşamada sosyal bütünleşmenin de gerçekleşmesi öngörülmüştür¹¹⁹. Ernst Haas, siyasi bütünleşmeyi ulus-devletlerin iç ve dış politikalarını birbirinden bağımsız olarak belirlemek ve yürütmek yerine ortak kararlar almak ya da karar alma sürecini yeni ulusüstü merkezi organlara devretmek için uğraştığı bir süreç olarak nitelendirmiştir¹²⁰. Ali M. El-Agraa bölgesel bütünleşmenin bu aşamasını “tam siyasi birlik” olarak adlandırmıştır.¹²¹ Buna göre birliğe katılan ülkeler tam anlamıyla bir ulus haline gelir. Tam ekonomik-siyasi bütünleşmeyi sağlamak için gereken ulusüstü merkezi otoriteye paralel olarak, üye ülkelerin egemenliğini korumak amacıyla, ortak parlamento ve diğer siyasi kurumların oluşturulması önem arz eder¹²².

Willem Molle'ye göre bütünleşmenin son aşaması ekonomik politikalarının ötesine geçerek suçla mücadele, güvenlik ve dış politika gibi ulusal egemenliğin en önemli

¹¹⁷ Detaylı bilgi için bakınız: David G. Mayes (Ed.), *The Evolution of The Single European Market*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1997; Peter Robson, 1998, a.g.e.

¹¹⁸ Ali M. El-Agraa, a.g.e., s. 35.

¹¹⁹ Bela Balassa, a.g.e., s. 2.

¹²⁰ Leon Lindberg, a.g.e., s. 3.

¹²¹ A.g.e., ss. 1-2.

¹²² A.g.e., s. 2.

unsurlarını sınırlayacak şekilde derinleşebilir. Dahası tam birlik, sosyal güvenlik, gelir vergisi, makroekonomik ve istikrar politikalarını da kapsayabilir. Sürecin sonunda bir çeşit konfederasyon veya federasyon ortaya çıkabilir¹²³. Daniel Brou ve Michele Ruta'ya göre, ekonomik ve siyasi bütünleşme birbirini tamamlayıcı olarak görülmelidir. Ekonomik bütünleşme siyasi entegrasyonun eşlik etmediği durumlarda daha az inovasyona ve daha yavaş büyümeye yol açabilir¹²⁴.

Ali M. El-Agraa 1990'da Almanya'nın birleşmesini tam siyasi birlik olarak değerlendirmiştir. Buna ek olarak 19. yüzyılda Alman devletlerinin gönüllü olarak birleşerek bir bütün ulus-devlet haline gelmesine kadar giden Alman Gümrük Birliği (*Zollverein*) süreci ve zorla kurulan SSCB tam ekonomik-siyasi bütünleşmeye örnek gösterilebilir. Son olarak, AB'yi tam siyasi bütünleşmeye potansiyel aday olarak göstermek mümkündür. Ancak AB Anayasası'nın (resmi adıyla Avrupa Cumhuriyeti Anayasası) 2005'te Fransa ve Hollanda'daki referandumda seçmenler tarafından reddedilmesi Birliğin tam ekonomik-siyasi bütünleşmesinin yolunu tıkamıştır. Çoğu araştırmacılar tam siyasi bütünleşmeye ihtiyaç duyulmadığından veya ülkelerin kendi egemenliklerinden vazgeçmek istemediklerinden dolayı bu aşamanın çoğu bütünleşme süreçlerinin bir parçası olmayacağını iddia etmiştir¹²⁵.

Son olarak, uygulamada tercihli tarife anlaşmaları (TTA), bölgesel ticaret anlaşmaları (BTA), ekonomik ve parasal birlikler (EPB) olarak sınıflandırılan farklı ekonomik bütünleşme biçimlerine de rastlanmaktadır¹²⁶. Aslında TTA ve BTA ekonomik bütünleşmenin en basit ama çok yaygın biçimleri sayılır. Başka ifadeyle TTA ve BTA bölgesel bütünleşmenin başlangıç noktasıdır.

TTA, iki ya da daha fazla ülkelerin aralarındaki belli bir ürün veya hizmetler ticaretine karşılıklı olarak daha düşük tercihli tarife uygulamasını ifade etmektedir. TTA bazen tek taraflı ve belli bir süreliğine uygulanabilir. Dünya Bankası (WB) verilerine göre 1957-2010 yılları arasında dünya genelinde 349 TTA imzalanmıştır. 2015 itibarıyla 189 ülke tarafından imzalanan 279 TTA'nın hâlihazırda yürürlükte olduğu tespit edilmiştir¹²⁷.

¹²³ Willem Molle, a.g.e., s. 12.

¹²⁴ Daniel Brou ve Michele Ruta, "Economic Integration, Political Integration or Both?", *Journal of the European Economic Association*, Vol. 9, No. 6, 2011, s. 1143.

¹²⁵ Ali M. El-Agraa, a.g.e., s. 2.

¹²⁶ Yusuf Bayraktutan, a.g.e., s. 13.

¹²⁷ Rakamlar Dünya Bankası'nın verilerine göre yazar tarafından hesaplanmıştır. Bakınız: World Bank, *Global Preferential Trade Agreements Database*, <https://wits.worldbank.org/gptad/library.aspx> (Erişim

Öte yandan BTA belirli bir bölgedeki iki veya bir grup ülke, bölgesel bütünleşme örgütü arasındaki ürün ve hizmetler ticaretinin önündeki engelleri karşılıklı ve tercihli bir temelde azaltan anlaşmalardır. BTA karşılıklılık ilkesine dayanmaktadır. BTA sadece tarifeleri değil, ticaret önündeki çeşitli ekonomik engelleri ve farklı politikaları da kapsayabilir. BTA ikili, çok taraflı, bölgesel ve bölgelerarası şekilde düzenlenebilir. Dolayısıyla bölgesel ticaret anlaşmaları STB, GB, OP ve EPB aşamalarındaki bölgesel bütünleşme süreçlerinde de sıkça rastlanmaktadır¹²⁸. BTA'nın en verimlileri genellikle geniş ve bitişik bir coğrafi alan içinde benzer tarih, kültür ve ekonomik hedefleri paylaşan birkaç ülkeyi kapsayanlardır. NAFTA ve AB bunun en güzel örnekleridir. Ülkeler çok farklı ve çeşitli olduğunda BTA oluşturmak ve uygulamak zordur. Bunun bir örneği, Pasifik Okyanusu'nu ortak bir paydaş olarak paylaşan ASEAN'dir¹²⁹. Günümüzde BTA hızla yayılan ve gittikçe değişen bir uluslararası ticaret kalıbına dönüşmüş durumdadır. 2005 itibarıyla dünya ticaretinin %40'ı BTA üzerinden yapılmıştır. Dünya Bankası verilerine göre 1948-2018 yıllar arasında dünya genelinde 673 BTA imzalanmıştır. Ağustos 2018 itibarıyla yürürlükte olan BTA'nın toplam sayısı 287'dir. Orta Asya'da hâlihazırda yürürlükte olan 30 BTA bulunmaktadır¹³⁰. Bu rakam Orta Asya'nın yavaş da olsa uluslararası ekonomik düzen ve bölgesel ekonomik kuruluşlarla bütünleşmeye yöneldiğinin göstergesidir.

EPB teorik açıdan tam ekonomik bütünleşme sürecinin bir parçası gibi gözükse de uygulamada ayrı bir bütünleşme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen üye ülkeler kendi aralarında STB, GB ve OP aşamalarını yaşamadan doğrudan ekonomik ve parasal birlik oluşturabilmektedir. Bazı EPB'ler aynı anda bir STB, GB ve OP unsurlarını da kendi bünyesinde barındırmaktadır. Doğu Karayip Parasal Birliği (*Eastern Caribbean Currency Union*) bölgedeki sekiz ada ülkenin tek bir para birimini (Doğu Karayip doları - XCD) kullandığı ekonomik ve parasal birlik örneğidir. Parasal birlik Doğu Karayip Merkez

Tarihi: 09.08.2018); Claudia Hofmann vd., "Horizontal Depth: A New Database on the Content of Preferential Trade Agreements", 2017, s. 2,

<http://documents.vsemirnyjbank.org/curated/ru/700771487791538589/pdf/WPS7981.pdf> (Erişim Tarihi: 09.08.2018).

¹²⁸ World Bank, *Global Economic Prospects 2005: Trade, Regionalism and Development*, ss. 27-28, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/14783> (Erişim Tarihi: 10.08.2018).

¹²⁹ Kimberly Amadeo, "U.S. Regional Trade Agreements", <https://www.thebalance.com/u-s-regional-trade-agreements-3306275> (Erişim Tarihi: 19.08.2018).

¹³⁰ World Trade Organisation, "Regional Trade Agreements Information System: Graphs on RTAs", 2018, <http://rtais.wto.org/UI/Charts.aspx> (Erişim Tarihi: 10.08.2018); "Regional Trade Agreements", 2018, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm (Erişim Tarihi: 10.08.2018); World Bank, "Regional Trade Agreements", 2018, <https://www.worldbank.org/en/topic/regional-integration/brief/regional-trade-agreements#04> (Erişim Tarihi: 10.08.2018).

Bankası tarafından yönetilmektedir¹³¹. Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (UEMOA- *Union Economique et Monétaire Ouest Africaine*) ve Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu (CEMAC - *Communauté Économique et Monétaire de l'Afrique Centrale*) diğer EPB örnekleridir. İlginç tarafı, bu iki EPB'ye üye olan Batı ve Orta Afrika'daki 14 ülke ortak para birimi olarak CFA frangını kullanıyor. CFA frangı bölgesi, aynı sabit paritede avroya sabitlenen CFA frangı adı verilen iki ayrı para birimine (Orta Afrika CFA frangı - XAF, Batı Afrika CFA frangı - XOF) sahip iki ayrı EPB'den oluşmaktadır¹³².

Dünya genelindeki gönüllü bölgesel ekonomik bütünleşme süreçlerinin çoğu Bela Balassa'nın öne sürdüğü bütünleşmenin beş aşamalı evriminin tamamını veya bir kısmını tecrübe etmiştir. Bazı durumlarda bu aşamalar birbirine karışmış ve melez bir bütünleşme süreci ortaya çıkmıştır. Bazı hallerde bütünleşmenin ileri seviyelerinde yaşanması gereken gelişmeler ilk aşamalarda gündeme gelmiştir. Dolayısıyla Bela Balassa çerçevesinin halen kullanışlı olduğu ancak dinamik bir bakış açısından çeşitli bütünleşme modellerinin ortaya çıktığı küreselleşen dünyada yetersiz kaldığı iddia edilmiştir¹³³. Örneğin, AB bu evrimin ilk dört aşamasının tamamını tedrici bir şekilde yaşamış ve beşinci aşamanın bir kısmını hayata geçirebilmiştir. Alman Gümrük Birliği bu aşamalardan sadece ilk ikisini yaşamış ve diğer aşamaları atlayarak tam siyasi birliğe, ulus-devlete (Almanya'ya) dönüşmüştür. Tezin konusu olan AEB resmen kurulmadan önce ilginç bir şekilde ve farklı isimler altında serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ve ortak pazar süreçlerini denemiştir. NAFTA ve serbest ticaret bölgeleri oluşturan diğer yeni anlaşmalar, geleneksel olarak daha derin bir bütünleşme anlaşmalarıyla bağlantılı olan emek standartlarını ve diğer düzenleyici konuları düzenleyen hükümler içermiştir¹³⁴.

Tablo 1.1.'de yukarıdan aşağıya yatay bir şekilde uzanan çizgiyle ifade edildiği gibi bölgesel bütünleşme bir aşamadan diğerine geçtikçe, yani derinleştikçe ulus-devlet egemenliğinin azaldığı, ulusüstü veya hükümetlerarası kurumların güçlendiği gözlemlenmiştir. Bu yüzden bölgesel bütünleşme süreçlerinin çoğunda üye ülkeler egemenlik ve bütünleşme arasındaki dengeyi korumak adına bütünleşmeyi

¹³¹ Xiaodan Zhao ve Yoonbai Kim, "Is The Eastern Caribbean Currency Union an Optimum Currency Area?", *The Journal of Developing Areas*, Vol. 48, No. 1, 2014, ss. 293-294.

¹³² Martin Hallet, "The Role of the Euro in Sub-Saharan Africa and in the CFA Franc Zone", 2008, s. 6, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication13478_en.pdf (Erişim Tarihi: 20.08.2018)

¹³³ Patrick M. Crowley, "Is There a Logical Integration Sequence After EMU?", *Journal of Economic Integration*, Vol. 21, No. 1, March 2006, ss. 1-20.

¹³⁴ World Bank, 2005, a.g.e., s. 28

derinleştirmekten çekinirler. Dolayısıyla egemenliğine daha çok önem veren ülkeler için bölgesel bütünleşmenin en uygun noktası ortak pazarın kurulmasına kadar giden süreç olduğunu söylemek mümkündür. Ortak pazarın ötesine geçildiğinde egemenliğin aşamalı olarak ulusüstü kurumlara devredilmesi, siyasi/kurumsal bütünleşmenin derinleşmesi kaçınılmazdır. Öte yandan bütünleşmenin ilk üç aşaması (STB, GB, OP) pazarların birleşmesi üzerine yoğunlaşarak statik bir süreç oluştururken, sonraki aşamalar (TEB, TESB) ekonomik ve siyasi/kurumsal politikaların uyumlaşmasını zorunlu hale getirerek dinamik bir bütünleşmeye yol açacaktır.¹³⁵

Aslında bölgesel bütünleşmenin ilk üç aşamasında da belli bir oranda ekonomik ve siyasi politikalar koordinasyonu talep edilecektir. Örneğin GB ve OP ortak dış ticaret tarifesi gereği üye ülkelerin dış ticaret politikalarında karar verme yetkisini sınırlayacaktır. Ancak bu aşamalardaki karşılıklı tavizler ve politika uyumlaşmalarının ekonomik getirileri politik sınırlamalardan daha fazladır ve üye ülke egemenliğini ciddi bir şekilde gölgeleyemez.

1.1.5. Bölgesel Bütünleşme Olgusu Üzerindeki Kuramsal Tartışmalar

Rusya'nın AEB, ABD'nin YİY ve Çin'in İYEK projesi farklılıklarından dolayı aynı anda hem bütünleştirme hem de parçalama (bölme) riskini taşımaktadır. Dolayısıyla bu bölgesel bütünleşme girişimlerini açıklayabilecek en uygun yöntem, başta yeni işlevselcilik olmak üzere liberalizmden esinlenen bütünleşme teorileri ve realizm kuramından esinlenen hükümetlerarasıcılık arasındaki kuramsal tartışmadan geçmektedir. Bu anlamda tezin teorik çerçevesi liberal bütünleşme teorileri ve realist hükümetlerarasıcılık yaklaşımı arasındaki tartışmadan oluşacaktır. Günümüzde bölgesel bütünleşme olgusuyla ilgili temel tartışmalar liberalizmden esinlenen yeni işlevselcilik (*neofunctionalism*) ve realizmden kaynaklanan hükümetlerarasıcılık (*intergovernmentalism*) arasında devam etmektedir. Bunun yanı sıra, tezin konusuyla doğrudan ilişkili olan karşılaştırmalı bölgesel bütünleşme olgusu üzerinde yeni işlevselcilik teorisi, dışsallık teorisi (*externality theory*) ve sözleşme teorisi (*contracting theory*) arasında devam eden bir tartışma da mevcuttur.

Konuya bütünleşme teorileri ve realizm perspektiflerinden bakacak olursak, ön plana çıkacak ilk kuramsal tartışma bölgesel bütünleşme sürecini tetikleyen, harekete

¹³⁵ Andrea Bonilla Bolaños, "A Step Further in the Theory of Regional Economic Integration: A look at The Unasur's Integration Strategy", <ftp://ftp.gate.cnrs.fr/RePEc/2016/1617.pdf> (Erişim Tarihi: 22.08.2018).

geçiren, etkileyen ve yönlendiren esas aktörler/unsurlar üzerindeki farklılıklardan kaynaklanacaktır. Yeni işlevselcilik (*neofunctionalism*), azami refahı güvence altına almak isteyen devletler için yegâne yöntemin uluslarüstücülük (*supranasyonalism*) olduğunu ileri sürmüştür. Bu anlamda, yeni işlevselcilik teorisine göre, bölgesel bütünleşmenin temel tetikleyicileri ulusaltı ve ulusüstü siyasi aktörlerdir. Hükümetler kolaylaştırıcı/uyumlaştırıcı rolünü üstlenmektedir.

Sosyal inşacılık yaklaşımı, bölgesel bütünleşme sürecinin ortaya çıkışını açıklarken kimliğin, ortak değerlerin ve kültürün, siyasi iktisatçılar ise ekonomik talep ve arz faktörlerinin önemine ve etkisine vurgu yapmıştır¹³⁶. Buna benzer bir şekilde, dışsallık teorisine göre, ulusaltı aktörler talep oluşturur, hükümetler bütünleşmeyi temin eder ve ulusüstü aktörler bu süreci kolaylaştırır¹³⁷. Walter Mattli'ye göre bütünleşmenin ana odağı piyasalar ve siyasi kurumların karşılıklı etkileşiminden oluşmaktadır¹³⁸. Bunun aksine, realizmin güç ve devlet merkezli yaklaşımını benimseyen hükümetlerarasıcılık teorisi bölgesel bütünleşme sürecinde ulus-devletlerin temel aktörler olduğunu savunmuştur¹³⁹. Bütünleşme sürecinde devletlerin başat aktörler olduğunu kabul eden sözleşme teorisine göre, ulusüstü kurumlar bütünleşmeyi hükümetlerin istediği düzeyde derinleştirir¹⁴⁰. Yeni işlevselcilikten farklı olarak hükümetlerarasıcılık, bütünleşme sürecinde devlet liderlerinin merkezi bir rol oynayacağını varsaymıştır. Hükümetlerarasıcılık, bölgesel bütünleşmeyi bir bölgedeki başlıca devletlerin siyasi liderleri arasında bir dizi pazarlık olarak anlaşılabilirliğini öne sürmüştür. Bu pazarlıklar liderler arasındaki benzer tercihlerin bir sonucu olarak görülmüştür. Bütünleşme, devletler arasındaki politika tercihlerinin uyumlaşmasıyla tetiklenen devletlerarası pazarlıkların bir dizisi olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda küçük devletlerin rızasının genellikle önde gelen devletler tarafından sunulan yan ödemeler ve ilave vaatler aracılığıyla kazanılacağı ileri sürülmüştür¹⁴¹.

Orta Asya örneğindeki bütünleşme girişimlerinde hükümetlerarasıcılığın öne sürdüğü mantıkla hareket edildiği söylenebilir. Dolayısıyla Rusya, Ermenistan'ın ve Kırgızistan'ın AEB'ye katılımını sağlamak için ekonomik yan ödemeler ve askeri-güvenlik

¹³⁶ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, South Carolina 1989; Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press; Cambridge 1999; Jacob Viner, a.g.e.; Walter Mattli, 1999, a.g.e.

¹³⁷ Walter Mattli, 2012, a.g.e., s. 790.

¹³⁸ Walter Mattli, 1999, a.g.e., s. 20.

¹³⁹ Stanley Hoffmann, 1966, a.g.e., s. 909.

¹⁴⁰ Alexander Cooley ve Hendrik Spruyt, a.g.e., ss. 142-185.

¹⁴¹ Andrew Moravcsik, 1998, a.g.e., s. 446; George Zis, "The European Monetary System, 1979-84: An Assessment", *Journal of Common Market Studies*, No. 23, 1984, s. 58.

yardımlarda bulunmuştur. Moskova, bu amaçla Bişkek'in kendine olan borcunun önemli bir kısmını silmiştir. Benzer şekilde Çin, düşük faizli krediler, doğrudan yatırımlar ve siyasi destek sunarak tüm Orta Asya ülkelerinin İYEK projesine desteğini ve katılımını elde etmiştir.

Tablo 1.3. Bölgesel Bütünleşme Teorilerinin Genel Karşılaştırılması

	Yeni işlevselcilik	(Liberal) Hükümetlerarasıcılık	Dışsallık kuramı	Sözleşme kuramı
Bütünleşmeyi tetikleyen ve yöneten ana aktörler	Bütünleşmeyi ulusaltı ve ulusüstü aktörler tetikler. Hükümetler yanıtlar ve kolaylaştırıcı rolünü üstlenir.	Ulus-devletler bütünleşme düzeyi ve kapsamını belirler, karara bağlar ve kontrol eder. Ulusaltı ve ulusüstü aktörler ise bu çaba içinde devleti destekler ve hükümetin belirlediği çizgiden yürür.	Ulusaltı aktörler talep oluşturur, hükümetler bütünleşmeyi temin eder ve ulusüstü aktörler bu süreci kolaylaştırır.	Devletler bütünleşme sözleşmelerini yazar ve ulusüstü kurumlar mevcut entegrasyonu gerektiği şekilde derinleştirir.
Bütünleşme talebinin kaynağı	Ekonomik, siyasi ve sosyal ulusaltı gruplar	Ulus-devletler, hükümetler veya devlet liderleri	Piyasa aktörleri (ihracatçılar, ithalatçılar ve ulusötesi yatırımcılar)	Yabancı piyasalara erişim ihtiyacı olan devletler
Bölgesel lider veya hegemon devletin etkisi	Teorik olarak olumlu, olumsuz veya karışık bir etki göstereceği tahmin edilmiştir.	Asimetri ve asimetrik bağımlılığa yol açacağı vurgulanmıştır.	Koordinasyon ikileminin üstesinden gelmenin ve dağıtım problemlerini çözmenin anahtarı.	Sorun ve risk oluşturur (hegemon güç tarafından göreceli güçsüz devletlere verilecek tam sözleşme veya inandırıcı taahhütler yoluyla aşılabilir)
Ortak kurumların önemi	Bütünleşme sürecinin ortak yöneticileri	Hükümetlerarası pazarlıkları kolaylaştırıcısı araçlar. Belirsizlik içinde karar alındığı veya alınan karara uyulmama tehlikesi sezildiğinde ortaya çıkan problemlerin çözümü için bir araç.	Üyeler arasında "mahkûmun ikilemi" sorununun yaşanmasını önleyecek bağlayıcı ve dengeleyici "taahhüt kurumları"	Güçsüz devletlerin güçlü devlet tarafından gasp edilmesinin önlenmesine yardımcı olan "inandırıcı taahhütler"
Bütünleşme amacı	Zenginleşmek yoluyla barış ve refahı sağlamak	Devletlerin refahıyla birlikte (siyasi ve askeri) gücünü de en üst düzeye çıkarmak	Ekonomik büyümenin iyileştirilmesi ve siyasi liderler için iktidar koltuğunun korunması	–
Bütünleşmenin dış etkileri	Teorik olarak varsayılmış (ancak kuramsallaştırılmamış)	–	Teorinin odak noktası	–

Kaynak: Tablo 1.3. Walter Mattli'nin şablonu kullanılarak Ernst Haas, Stanley Hoffmann, Andrew Moravcsik, Alexander Cooley ve Hendrik Spruyt'un konuyla ilgili çalışmaları esasında yazar tarafından geliştirilerek hazırlanmıştır¹⁴².

¹⁴² Walter Mattli, 2012, a.g.e., s. 790; Ernst Haas, 1970, a.g.e., s. 620; Stanley Hoffmann, 1966, a.g.e.; Andrew Moravcsik, 1993, 1998, a.g.e.; Alexander Cooley ve Hendrik Spruyt, a.g.e.

Bahsi geçen teoriler arasında bütünleşme talebinin oluştuğu nokta üzerinde de genellikle iki farklı görüş vardır: Bunlar devlet ve devlet-dışı aktörlerdir. Sözleşme teorisi bütünleşme talebinin yabancı piyasalara erişim ihtiyacı olan devletlerden kaynaklanacağını varsayar. Bunun aksine, yeni işlevselcilere göre, bu talep ulusaltı ekonomik, siyasi ve sosyal gruplardan, dışsallık teorisine göre, piyasa aktörlerinden (ihracatçılar, ithalatçılar ve ulusötesi yatırımcılardan) gelecektir. Tezin konusu olan Orta Asya örneğinde bütünleşme talebi dış piyasaya, yeni teknolojiye, doğrudan yabancı yatırıma ve ekonomik kalkınmaya ihtiyacı olan devlet liderlerinden gelmiştir. Bölge genelinde devletin sıkı kontrolü altında gelişen özel sektör, devlet-dışı aktörler bu konuda devlet liderlerini izlemiştir.

Bahsi geçen teoriler bütünleşmenin amacı üzerinde de tartışma içerisindedir. İşlevselciler ve yeni işlevselciler nezdinde bütünleşmeden amaç zenginleşmek yoluyla barışı ve refah maksimizasyonunu sağlamaktır. Hükümetlerarasıcılık anlayışına göre bölgesel bütünleşme devletlerin refahıyla birlikte (siyasi ve askeri) gücünü de en üst düzeye çıkarmaya hizmet edecektir. Dışsallık teorisi ise bütünleşmeden amacın ekonomik büyümenin iyileştirilmesi ve siyasi liderler için iktidar koltuğunun korunması olduğunu öne sürmüştür¹⁴³.

Bu tartışma konusu ilgili teoriler arasındaki farklılıklardan ziyade onların ortaya çıktığı dönemlerdeki devletlerin, bölgesel birliklerin öncelikleri, temel sorunları ve devlet liderlerinin davranışları ile doğrudan bağlantılı olduğunu ve buna göre tedrici olarak sürekli değişiklik arz ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim işlevselcilik ve yeni işlevselcilik teorilerinin temel taşları atıldığı dönemlerde genelde dünyanın, özelde Avrupa'nın gündemindeki en önemli sorun kalıcı bir barışın sağlanması ve ekonomik kalkınma idi. Hükümetlerarasıcılık anlayışının ortaya çıktığı 1960'lı yıllarda Avrupa'da barış neredeyse sağlanmış, ekonomik kalkınma rayına oturmuştur. Öte yandan bütünleşme sürecinde devlet liderlerinin (örneğin Fransa başkanı Charles de Gaulle'nin) davranışları belirleyici rol oynamış ve böylece devletlerin (sert ve yumuşak) gücünü artırma eğilimi göze çarpmıştır. Son olarak dışsallık teorisinin geliştirildiği yıllarda (1999) dünyanın çoğu ülkelerinde ekonomik büyüme yavaşlamış ve bütünleşmeyle ilgili gelişmeler demokratik ülkelerdeki liderlerin siyasi geleceğini belirleyici faktöre dönüşmüştür.

Bu noktadan hareketle bütünleşmenin genel amacı ekonomik kalkınmayı sağlamakla birlikte devletlerin stratejik öncelikleri ve bölgesel gündemine göre başka

¹⁴³ Walter Mattli, 1999, a.g.e., s. 20.

güdüleri de olabileceğinin altını çizmek mümkündür. Bu anlamda Rusya, ABD ve Çin tarafından Orta Asya'yı kapsayacak bir şekilde tasarlanan ve hayata geçirilmeye çalışılan üç bölge-dışı bölgesel bütünleşme projesinin ekonomik, siyasi ve stratejik amaçlarının olduğunu tahmin etmek zor değildir. Orta Asya ülkelerinin de bu bütünleşme projelerinden beklentilerinin özetle dış piyasalara, yeni teknolojiye ulaşmak, doğrudan yatırım çekmek ve ekonomik kalkınmayı, refahı sağlamak olduğunu söyleyebiliriz. Dışsallık teorisinin bütünleşme beklentileriyle ilgili iddialarının aksine, otoriter Orta Asya liderlerinin bütünleşme amaçları içinde siyasi iktidarlarını koruma kaygısı olmadığını belirtmek gerekir. Çünkü bölge ülkelerinin başkanlarının çoğu sözde seçimlerle kendi iktidarlarını çeyrek asırdan fazla sürdürdükleri çokça bilinen bir gerçektir.

Yeni işlevselciler, AB örneğinden hareketle, bütünleşme dinamiklerini üç kavram üzerinden açıklamaya çalışırlar. Bunlar: “işlevsel yayılma etkisi” (*functional spillover*), “siyasi yayılma etkisi” (*political spillover*) ve “ortak çıkarların geliştirilmesi” (*upgrading of common interests*)¹⁴⁴. Leon Lindberg “işlevsel yayılma etkisini” şu şekilde izah eder:

Belirli bir amaca yönelik yapılan belirli bir eylem daha ileri eylemler alınarak orijinal hedefin güvence altına alınabileceği bir durum yaratır; bu da daha ileri bir koşul ve daha fazla eylem için bir ihtiyaç yaratır ve benzeri¹⁴⁵.

Başka bir ifadeyle, “işlevsel yayılma etkisi”, modern bir endüstriyel ekonominin farklı sektörlerinin birbirine bağımlı olduğu varsayımına dayanır ve bir sektördeki bütünleştirici eylemler, diğer sektörlerde de ilave eylemler gerçekleştirilerek sağlanabileceği bir durum yaratacağını öngörür¹⁴⁶. Yeni işlevselciler, “işlevsel yayılma etkisi” kavramına dayalı olarak “alçak politikada”, yani birbirine bağımlı olan çağdaş sanayi ekonomisinin bazı kesimleri arasında başlayan entegrasyonun, daha sonra kendiliğinden “yüksek politika” (ekonomik birlik) düzeyindeki bütünleşmeye yol açacağını ileri sürmüştür¹⁴⁷. Bu şekilde başlayan bütünleşme sürecinin domino etkisi gibi aşağıdan yukarıya tüm ekonomik sektörlerle yayılacağı varsayılır. Yayılma etkisine benzer bir mantıkla hareket eden Bela Balassa, ilk olarak serbest ticaret bölgesiyle başlayan bir bütünleşme sürecinin, ikinci aşamada gümrük birliğine, üçüncü aşamada ortak bir pazara,

¹⁴⁴ Walter Mattli, 1999, a.g.e., ss. 25-26; Michael Schulz vd., a.g.e., s. 9.

¹⁴⁵ Leon Lindberg, a.g.e., s. 10.

¹⁴⁶ Arne Niemann ve Demosthenes Ioannou, “European Economic Integration in Times of Crisis: A Case of Neofunctionalism?”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 22, No. 2, 2015, s. 198.

¹⁴⁷ Leon Lindberg, a.g.e., s. 10; Ernst Haas ve Philippe Schmitter, “Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America”, *International Organization*, Vol. 18, No. 4, 1964, ss. 707-717.

dördüncü aşamada ekonomik birliğe ve son olarak siyasi birliğe yol açacağını ileri sürmüştür¹⁴⁸.

Hükümetlerarasıcılık ve liberal hükümetlerarasıcılık, yeni işlevselciliğin ileri sürdüğü ve bütünleşmenin mantığı olarak tanımladığı “alçak politikadan” başlayan bütünleşmenin “yüksek politikaya” sıçrayacağı anlamına gelen “işlevsel yayılma etkisinin” kendiliğinden, otonom işleyişi hakkındaki iddiasını reddetmiştir¹⁴⁹. Sözleşme teorisi de “yayılma etkisinin” varlığını inkâr etmemiş, ancak yayılmanın büyük ölçüde önceden amaçlandığını iddia etmiştir. Alexander Cooley ve Hendrik Spruyt’e göre, “yayılma etkisi” doğal olarak “tamamlanmamış sözleşmeden” (*incomplete contract*) kaynaklanır ve genellikle devletler tarafından istenir¹⁵⁰.

Yeni işlevselcilere göre, ekonomi sektörlerinin birbirine bağımlılığından kaynaklanan “yayılma etkisi” daha sonra “siyasi yayılma etkisi” (*political spillover*) yaratacaktır. Bu kavram hükümetlerin bütünleşmeye adapte olması, uyum göstermesi sürecini ifade etmektedir. Bu süreçte ekonomideki aşamalı bütünleşmeye ayak uydurmak adına siyasi davranış biçimlerinde uyumsal değişiklik, beklentilerin ve değerlerin tedrici artışı ve değişimi gözlemlenir. “Siyasi yayılma etkisi”, ulusal çıkar gruplarının ve siyasi partilerin sektör bazındaki bütünleşmeye cevap olarak ulusüstü düzeyde birleşme sürecini de ifade eder¹⁵¹.

Devletler ortak bir politikaya ulaşma konusunda ciddi zorluklarla karşılaştıkları zamanlarda, karşılıklı bağımlılığın diğer yönlerini korumak için karşılıklı tavizlerle aralarındaki ortak bir noktada uzlaşmaya çalışırlar. Bu süreç “ortak çıkarlar geliştirilmesi” olarak nitelendirilir. Uygulamada tarafların ortak çıkarlarının oluşturulması kurumsallaştırılmış özerk bir arabulucunun hizmetine dayanır. Bu kurumsallaşmış takas mekanizması, katılımcıları önerileri veto etme eylemlerinden kaçınmaya ve onları uzlaşmaya çağırmaya teşvik eder ve bu da merkezin güç tabanını güçlendirir¹⁵². Ancak liberal hükümetlerarasıcılık anlayışının kurucusu olan Andrew Moravcsik, ampirik kanıtların yeni işlevselciliğin vurgu yaptığı “siyasi yayılma etkisi” ve ulusüstü yetkililerin özerkliği (otonomisi) konusundaki iddiaları teyit etmediğinin altını çizmiştir. Andrew

¹⁴⁸ Bela Balassa, a.g.e., s. 2.

¹⁴⁹ Stanley Hoffmann, 1966, a.g.e., s. 882; Andrew Moravcsik, 1993, a.g.e., s. 476.

¹⁵⁰ Alexander Cooley ve Hendrik Spruyt, a.g.e., s. 181.

¹⁵¹ Walter Mattli, 1999, a.g.e., s. 26.

¹⁵² Ernst Haas, “Technocracy, Pluralism and the New Europe”, *International Regionalism: Readings*, (Ed. Joseph S. Nye), Little, Brown and Company, Boston 1968, s. 152.

Moravcsik, yeni işlevselcilerin özellikle de ekonomik çıkarlara odaklanan açıklamalarının, örneğin, bütünleşmenin modern refah devletlerinin artan ekonomik bağımlılığa karşı kendine özgü bir politika tepkisi olduğu varsayımının hâlen geçerli olduğunu kabul etmiştir¹⁵³.

Yeni işlevselcilerin “yayılma etkisi” kavramına dayalı bütünleşme anlayışını eleştiren liberal hükümetlerarasıcılık, bölgesel bütünleşme olgusunu devletlerin yürüttüğü üç adımlı bir müzakere ve pazarlık süreci olarak analiz etmiştir¹⁵⁴. Andrew Moravcsik’in bu analizi bütünleşme sürecine dâhil olan tüm aktörler (ulusaltı ve ulusüstü aktörler, küçük, orta veya büyük devletler) için geçerlidir ve günümüze kadar geniş kabul görmüştür. Bundan dolayı onun bu analizini kısa bir şekilde aktarmaya çalışacağız. Andrew Moravcsik’in ileri sürdüğü bütünleşmenin birinci aşaması “ulusal tercih oluşumu” olup bu süreçte devleti bütünleşmeye yönlendiren motif (ekonomik veya jeopolitik çıkarlar) devlet-içi aktörler ve hükümet tarafından belirlenir. İkinci adım ise, tarafların “verimlilik ve elde edilecek kazanımlar dağılımını” tartıştığı “devletlerarası pazarlıktır”. Burada esas sorunlarla ilgili devletlerarası anlaşmalar “(a)simetrik karşılıklı bağımlılık veya ulusüstü girişimcilik” temelinde yapılır. Nihai adım, devletlerin dayanılabilir ek güvence elde etmek ve yaptıkları anlaşmayı güvence altına almak amacıyla ulusüstü ortak kurumlara bazı karar verme yetkilerini devrettiği kurumsal tercihtir¹⁵⁵.

Hükümetlerarasıcılık anlayışı da farklı devletlerin çıkarları birbiriyle örtüştüğü takdirde bütünleşme söz konusu olabileceğini öne sürmüştür. Bu yaklaşıma göre hükümetler bütünleşme düzeyi ve kapsamını belirler, karara bağlar ve kontrol eder. Ulusaltı ve ulusüstü aktörler ise bu çaba içinde devleti destekler ve hükümetin belirlediği çizgiden yürür¹⁵⁶. Walter Mattli’nin özetlediği gibi: “Devletler bütünleşme sözleşmeleri yazar ve ulusüstü kurumlar mevcut entegrasyonu gerektiği şekilde derinleştirir¹⁵⁷.”

Uluslararası sistemin anarşik doğası gereği devletlerin işbirliğinden ziyade güç ve güvenlik maksimizasyonu peşinden koşarak kendi başının çaresine bakacağını öne süren klasik realizm ve neorealizm bölgesel bütünleşme olgusuna karamsar yaklaşır¹⁵⁸.

¹⁵³ Andrew Moravcsik, 1993, a.g.e., s. 476.

¹⁵⁴ Andrew Moravcsik, 1998, a.g.e., s. 18.

¹⁵⁵ A.g.e., ss. 18-86.

¹⁵⁶ Stanley Hoffmann, 1966, a.g.e., ss. 904-912.

¹⁵⁷ Walter Mattli, 2012, a.g.e., s. 790.

¹⁵⁸ Klasik realizm ve neorealizmin bölgesel bütünleşmeyle ilgili doğrudan bir açıklaması, tanımlaması bulunmamakla birlikte kuramların uluslararası anarşi, devletler, devletler ve uluslararası örgütler arasındaki işbirliği sorununa yönelik karamsar açıklamaları ve genel niteliklerinden hareket ederek böyle bir sonuca

Realistler, bölgesel bütünleşme girişimlerinin, ulusüstü kurumların uluslararası sistemin temel aktörü olan devletin egemenliğini ve bağımsızlığını gölgeleyeceğini varsayar. Bu anlayışa göre, bölgesel bütünleşme derinleştikçe bütünleşen blok içerisindeki güçlü devletler üyeler arasındaki asimetrik bağımlılığı bir güç unsuru olarak kullanmaya başlayacaktır. Bunun aksine işlevselcilik ve yeni işlevselcilik, bölgesel bütünleşme sürecinde ulusüstü kurumların ve uluslararası örgütlerin ülkeler arasındaki çatışma olasılığını azaltacağını, karşılıklı bağımlılığı, ortak yararı ve işbirliğini güçlendireceğini ileri sürer. İşlevselcilik ve yeni işlevselciliğe göre, belli bir coğrafyadaki devletler arasında bulunan kültürel, psikolojik yakınlık, ortak ekonomik ve siyasi çıkarlar, paydaş tarih ve siyasi geçmiş bölgesel bütünleşme girişimlerinin başarıya ulaşma şansını artırır¹⁵⁹.

Klasik realistler devletleri uluslararası ilişkilerin temel egemen aktörleri olarak görür ve uluslararası sistemde üst bir otoritenin bulunmadığı için “devlet davranışlarını aktörlerin bilinçli ve rasyonel tercihleri sonucu tek başlarına gerçekleştirdiğini” savunur¹⁶⁰. Realistlere göre uluslararası anarşik sistem, hayati çıkarlarını korumakta başarısız olan veya kapasitelerinin ötesindeki hedefler peşinde koşan devletleri ağır bir şekilde cezalandırır. Dolayısıyla, devletler bu tip hayati “maliyetlere duyarlı” ve üniter rasyonel ögeler olarak davranmak zorundadır¹⁶¹. Devletlerin temel önceliği gücünü ve hayatta kalmasını sağlayacak düzeyde güvenliğini arttırmaktır. Böylece devletler hayatta kalmaya çalışırlar. Her devletin kendi başının çaresine baktığı ve gücünü arttırmaya yöneldiği anarşik bir sistemde güvenlik ikilemi ortaya çıkar ve gücü artırma eğilimi zorunlu bir

varmak mümkündür. Bakınız: Kenneth Waltz, *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York 1959; Edward Hallett Carr, *The Twenty Years Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Harper Torchbooks, London and New York 1964; Hans Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, First Edition, Alfred A. Knopf Ink, New York 1948; Kenneth Waltz, 1979, a.g.e.; Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1981; Raymond Aron, *Peace and War: A Theory of International Relations*, Routledge, London and New York 2017.

¹⁵⁹ Ernst Haas, *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, Stanford, Calif 1964; Ernst Haas, 1958, a.g.e.; David Mitrany, a.g.e.; Joseph Nye, “Comparing Common Markets: A Revised Neo-Functional Model”, *Regional Integration: Theory and Research*, (Ed. Leon Lindberg, Stuart Scheingold), Harvard University Press, Cambridge 1971, ss. 192-231; Robert Keohane ve Joseph Nye, 1977, a.g.e.; Arthur Stein, “Coordination and Collaboration: Regimes in an Anarchic World,” *International Regimes*, (Ed. Stephen Krasner), Cornell University Press, Ithaca, New York 1983, ss. 115-140; Robert Axelrod, *The Evolution of Cooperation*, Basic Books, New York 1984; Robert Keohane, 1977, a.g.e.

¹⁶⁰ Ali Balcı ve Tuncay Kardeş, “Realizm”, *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, (Ed. Şaban Kardeş, Ali Balcı), 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 127; Hans Morgenthau, a.g.e., s. 10.

¹⁶¹ Kenneth Waltz, “Reflections on Theory of International Politics: A Response to My Critics”, *Neorealism and Its Critics*, (Ed. Robert Keohane), Columbia University Press, New York 1986, ss. 331-332; Kenneth Waltz, 1979, a.g.e., ss. 79-128.

sürece dönüşür. Bu nedenle devletler arasında bir bitmeyen yarışma, rekabet meydana gelir ve işbirliği zorlaşır¹⁶².

Klasik realistlerden farklı olarak neorealistler, devlet davranışlarını devletlerin kendilerinin değil, uluslararası anarşik sistem/yapının belirleyeceğini ileri sürmüştür¹⁶³. Bu anarşik sistemin temel aktörleri ise büyük güçlerdir. Büyük güçlerin sayısı ve davranış biçimleri, güç kapasitesinin dağılımı uluslararası anarşik sistemin karakterini, yönü ve temel özelliklerini belirler¹⁶⁴. Sistem çok kutupluluğa yöneldiği zamanlarda büyük güç rekabeti açık bir şekilde boy gösterebilir. Bu sistemdeki diğer aktörler (büyük, orta ve küçük güçler) kendilerine karşı ciddi bir tehdit algıladıklarında büyük güçleri ya dengelemeye (*balancing*)¹⁶⁵ çalışır ya da onların peşine takılır (*bandwagoning*). Küçük güçlerin büyük güçlere karşı dengeleme seçenekleri olmadığı için çoğunlukla onların peşine takılır ve işbirliği yapar¹⁶⁶.

Soğuk Savaş sonrası gelişmeleri aydınlatmak için Gideon Rose tarafından öne sürülen neoklasik realizm, anarşik sistem ve onun temelini oluşturan büyük güçlerin yanı sıra, devletlerin iç siyaset yapıları, küresel ve ulusal ekonomik süreçler ve devlet liderleri de devlet davranışlarında belirleyici rol oynadığını savunmuştur¹⁶⁷. Nitekim Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un vefatından sonra onun yerine gelen Şevket Mirziyoyev, ABD Başkanı Barak Obama'dan sonra iktidara gelen Donald Trump devlet davranışlarında belirleyici rol oynamakla kalmamış, önceki hükümet döneminde şekillenen bazı kritik dış politika konularında ciddi değişiklik yapmıştır. Başkan Donald Trump, Barak Obama döneminde gündeme gelen YİY projesini rafa kaldırırken, Cumhurbaşkanı Şevket

¹⁶² Hans Morgenthau, a.g.e.; Raymond Aron, a.g.e., ss. 4-8.

¹⁶³ Kenneth Waltz, 1979, a.g.e., ss. 79-128.

¹⁶⁴ Ali Balcı ve Tuncay Kardaş, a.g.e., s. 129.

¹⁶⁵ Güç dengesi (*balance of power*), uluslararası sistemdeki devletlerin askeri, siyasi, ekonomik gücünün, diğer devletlerin benzer gücü ile kontrol edilip dengelendiği durumdur. Bir devletin gücü diğer devletleri tehdit ettiği noktada, yükselen gücü sınırlamak ve uluslararası düzenin devamlılığını sağlamak için karşı dengeleyici bir güç veya koalisyon ortaya çıkar. Çok kutuplu sistemde herhangi bir güçlü ülkenin diğerleri üzerinde hegemonya kurmasını engellemek amacıyla uluslararası ilişkilerde güçler dengesi sürekli bir şekilde gözetilir. Detaylı bilgi için bakınız: Randall Schweller, "The Balance of Power in World Politics", *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, May 2016, DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.119; John A. Vasquez ve Colin Elman (Ed.), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Saddle River, Prentice Hall 2003; Thazha Varkey Paul vd. (Ed.), *Balance of Power: Theory and Practice in the Twenty-First Century*, Stanford University Press, Stanford 2004.

¹⁶⁶ Kenneth Waltz, 1979, a.g.e., s. 126; Stephen Walt, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca 1987, ss. 28-30; Randall Schweller, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, Vol. 19, No. 1, 1994, ss. 72-107.

¹⁶⁷ Gideon Rose, a.g.e., ss. 144-172.

Mirziyoyev, İslam Kerimov'un karşı çıktığı veya uzak durduğu bölgesel bütünleşme süreçlerine yoğun ilgi göstermiştir.

Realistler devletler arasındaki olası işbirliğini güç dengesi hesaplarının bir yansıması olarak görür. Yapısal realistler, “devletlerin karar verirken rakiplerine kıyasla ne kadar güçleneceklerini” hesaba katarak hareket edeceğini ileri sürer. Onlara göre devletler göreceli faydaya (*relative gains*) önem verir, “rakiplerinin karşılaştırmalı olarak kendilerinden daha fazla kazanacakları durumlarda işbirliğinden kaçınacaklar¹⁶⁸.” Geleneksel olarak neorealizm bölgeselciliği dış tehdidin içerideki (bölgedeki) yansıması olarak görür. Neorealistlere göre, bölgesel gruplar temelde dışsal tehditlere tepki olarak ortaya çıkar¹⁶⁹. Buna ek olarak, neorealistler, bir hegemonun (örneğin ABD'nin) varlığının, bölgesel işbirliği ve bölgesel kurumların çeşitli biçimlerde ortaya çıkmasını tetikleyebileceğinin altını çizmiştir¹⁷⁰. Ancak bu yaklaşıma göre, bölgesel “işbirlikleri geçicidir, özel koşulların ortadan kalkması” veya ciddi bir krizin ortaya çıkması “ile işbirliği sona erme eğilimindedir¹⁷¹.” Ayrıca, Robert Gilpin, hegemon devletin herşeyden önce kendi çıkarlarına hizmet edecek türden bölgesel kurumlar ve işbirliği mekanizmaları yaratacağını ve kendi çıkarlarına tehdit olarak gördüğü oluşumların ortaya çıkmasını engellemeye çalışacağını ileri sürmüştür¹⁷².

Ernst Haas'a göre, bölge-dışı karşıt-birlikler (*counterunions*) bölgeselciliği tetikleyebilir ama bu geçici bir destek niteliğini taşır. Askeri amaçlı bölgesel gruplar, sadece rakip bir dış grupla karşılaştıkları sürece kendi birlik ve beraberliğini, varlığını sürdürebilir. Aynı şey resmi bir ittifak şeklini almayan diplomatik gruplaşmalar için de geçerlidir. Grup üyelerini bir arada tutan dış tehdidin ortadan kalkmasıyla birlikte bu tip bölgesel birliklerin dağılması muhtemeldir¹⁷³.

Hükümetlerarasıcılık gibi realizm, bölgeselleşme sürecinde devletlerin merkezi aktörler olduğunu, bu çerçevede ortaya çıkabilecek bütünleşme düzeyinin, işbirliğinin ve hatta çatışmanın büyük devletlerin algılanan çıkarları tarafından belirleneceğini savunur.

¹⁶⁸ Bezen Balamir Coşkun, “İşbirliği”, *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, (Ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı), 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 411.

¹⁶⁹ Andrew Hurrell, 1995a, a.g.e., s. 47; Stephen Walt, a.g.e.; Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton 1987.

¹⁷⁰ Fredrik Söderbaum, “Theories of Regionalism”, *The Routledge Handbook of Asian Regionalism*, (Ed. Mark Beeson, Richard Stubbs), Routledge, New York 2012, s. 17; Andrew Hurrell, 1995a, a.g.e., s. 51-53.

¹⁷¹ Bezen Balamir Coşkun, a.g.e., s. 411.

¹⁷² Robert Gilpin, 1981, a.g.e., ss. 144-145.

¹⁷³ Ernst Haas, 1970, a.g.e., s. 620.

Realizm ve hükümetlerarasıcılık temel olarak işbirliğinin sürdürülebilirliği ve bu süreçte kurumların rolü üzerinde farklılaşmaktadır. Realistler, güç dengesi ve güvenlik tehditlerindeki potansiyel değişimlerin bölgesel işbirliğinin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkileyeceğini, uluslararası kurumların işbirliği olasılıklarını sadece minimal düzeyde etkileyebileceğini ileri sürer. Hükümetlerarasıcılık, uluslararası politikada kurumsallaşmanın önemini ve iç siyasetin hükümet dış politika tercihlerine etkisini kabullenmesi nedeniyle, klasik realizm ve neorealizmden ayrılır¹⁷⁴.

Bu noktadan sonra liberalizm, realizm ve inşacılık kuramlarından etkilenen bölgesel bütünleşme teorileri arasındaki kuramsal tartışmanın tezin konusu olan büyük güçlerin bölgeselcilik anlayışlarıyla/girişimleriyle nasıl bir bağlantısı olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Söz konusu bölgesel bütünleşme projelerinin karşılaştırmalı analizi, büyük güçlerin bölgesel bütünleşme veya bölgeselcilik sürecinde daha çok realizmden esinlenen hükümetlerarasıcılık mantığıyla hareket ettiğini ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra BGB'nin liberal bütünleşme teorilerini de tamamen bir kenara atmadığını belirtmek gerekir.

Rusya, ABD ve Çin'in öne sürdüğü bölgeselcilik projeleri, neorealistlerin tabiriyle dış tehditlerin içerideki yansıması olarak veya dışsallık teorisinin öne sürdüğü gibi "ikinci bütünleştirici tepki" olarak meydana çıkmıştır. Başka bir deyişle, her üç proje Orta Asya'yı stratejik çıkarlarının önemli bir noktası olarak gören büyük güçlerin birbirine tepkisi olarak ortaya konulmuştur. Her üç projede de büyük güçler kendilerini, yani (baskın) devleti realizmin, hükümetlerarasıcılığın ve dışsallık teorisinin öne sürdüğü gibi bölgesel bütünleşmenin katalizörleri ve temel tetikçileri/aktörleri olarak sunmuştur. Neorealizmin öne sürdüğü gibi büyük güçler bu süreçte kendi çıkarlarını ön plana çıkararak, tehdit olarak gördükleri diğer bölgesel projeleri veya oluşumları ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Büyük güçlerin söz konusu bölgeselcilik girişimlerinde, inşacılığın ve neoklasik realizmin belirttiği gibi, Rusya, ABD, Çin ve Orta Asya ülkelerinin siyasi yapısı, devlet başkanları, bölgesel ve küresel ekonomik, jeopolitik etkenler belirleyici bir rol oynamıştır. Yeni işlevselcilerin öne çıkardığı devlet-dışı, ulusaltı ve ulusüstü aktörler öncelikle büyük güçlerin (bölge ülkelerinin) devlet başkanlarının davranışları doğrultusunda hareket ederek, bölgeselcilik sürecini derinleştirici ve tamamlayıcı vazifesini üstlenmiştir.

¹⁷⁴ Hans Morgenthau, a.g.e.; Kenneth Waltz, 1979, a.g.e., ss. 115-16; Stanley Hoffmann, "International Organization and the International System", *International Organization*, Vol. 24, No. 3, 1970, ss. 389-413.

AEB, YİY ve KY projesi örneğinde, bölgesel bütünleşme talebi, hükümetlerarasıcılığın ve yeni işlevselciliğin öne sürdüğü devlet ve devlet-dışı aktörlerden gelmiştir. Büyük güçler bu talebi karşılamak üzere projeye dönüştürmüştür. Söz konusu büyük güçler bölgesel bütünleşme veya bölgeselcilik üzerinden, realizmin ve hükümetlerarasıcılığın tahmin ettiği gibi, kendisinin ekonomik refahıyla birlikte siyasi, askeri ve jeopolitik gücünü de en üst düzeye çıkarmayı amaçlamıştır. Orta Asya’da her üç büyük güç benzer hedefler peşinden koştuğu için, realistlerin öne sürdüğü ölçüde, büyük güçler arasında jeopolitik, jeoekonomik yarışma ve güvenlik ikilemi tetiklenmiştir.

Öte yandan AEB ve KY, YİY ve KY arasında stratejik çıkarlar gereği ortaya çıkan sınırlı taktik işbirliğini neorealizmin güç dengesi hesaplarına bağlamak mümkündür. Ayrıca ABD’nin başını çektiği Batı bloku karşısında Rusya ve Çin’in bölgeselcilik politikaları üzerinden taktik-stratejik ortaklık kurmaya çalışmasını Ernst Haas’ın teorik olarak öne sürdüğü geçici karşıt-birlikler (*counterunions*) kavramıyla açıklamak mümkündür. Buna göre dış tehditler veya karşıt-ittifaklar (ABD ve Batı) diğer bir bölgede (Avrasya’da) bölgeselciliği tetikler. Ancak dış tehdit ortadan kalkmasıyla bölgeselcilik veya bölgesel karşıt-birlikler de dağılır. Moskova ve Pekin arasında şekillenmekte olan sınırlı bölgesel karşıt-birlik devam eden bir süreç olduğu için şu aşamada Ernst Haas’ın hipotezini tamamen doğrulamak veya inkâr etmek mümkün gözükmemektedir.

Rusya, ABD ve Çin’in öne sürdüğü bölgeselcilik girişimlerinin odak noktası olan Orta Asya ülkeleri bu projelere katılmadan önce, liberal hükümetlerarasıcılığın belirttiği gibi, kendi ekonomik veya jeopolitik çıkarları doğrultusunda “ulusal tercih oluşumu”, kazanımlar dağılımının tartışıldığı “devletlerarası pazarlık” ve kendilerini güvence altına almaları anlamına gelen “kurumsal tercih” aşamalarından geçmiştir. Ancak bu süreçte asimetrik bağımlılık ve ekonomik dengesizlik uçurumu etkili olmuştur. Bundan dolayı bazı göreceli bağımsız ülkeler (Özbekistan ve Ukrayna) büyük güçleri birbirine karşı dengeleme (*balancing*) çabası içinde söz konusu projelerin bazılarını (AEB’ye ve kısmi olarak YİY’e) karşı direnmiştir. Büyük güce göreceli olarak bağımlı veya askeri-ekonomik açıdan zayıf olan ülkeler (Beyaz Rusya ve Kazakistan, Ermenistan ve Kırgızistan), sözleşme kuramının öne sürdüğü askeri-ekonomik destek, çeşitli taahhütler karşılığında veya dolaylı baskılar altında büyük gücün (Rusya’nın, ABD’nin ve Çin’in) bölgesel bütünleşme projesine katılmıştır (*bandwagoning*).

Buna ek olarak, uygulamada büyük güçlerin bölgesel bütünleşme oluşumları üzerindeki yeri ve etkisi bölgeden bölgeye, örnekten örneğe benzerlikler ve farklılıklar arz etmiştir. Dolayısıyla sonraki bölümde dünya genelinde seçilen örnekler üzerinde büyük güçlerin bölgesel bütünleşme oluşumlarındaki yeri ve etkisini değerlendireceğiz.

1.2. Büyük Gücün Bölgesel Bütünleşme Oluşumundaki Yeri ve Etkisi

Araştırmacılar bölgesel bütünleşme veya bölgeselleşme olgusunu genelde iç (*endogenous*) veya dış (*exogenous*) faktörler etkisi altında içten-dışa (*inside-out*) veyahut dıştan-içe (*outside-in*) doğru gelişen bir süreç olarak nitelendirmiştir¹⁷⁵. Literatürde yeni işlevselciliğin odak noktasını oluşturan endojen bölgesel bütünleşme örnekleri üzerinde çok kapsamlı bir şekilde çalışılmıştır¹⁷⁶. Bunun aksine son zamanlarda başlayan eksojen bütünleşme süreçleriyle ilgili çalışmalar yetersiz olmakla birlikte birçoğu teorik tartışmaların ötesine geçememiştir. Bunun nedeni başarılı bir eksojen (dıştan-içe doğru) bölgesel bütünleşme örneğinin günümüze dek bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla bu noktadan sonra bölgesel bütünleşme oluşurken (bölgesel veya küresel) büyük bir gücün¹⁷⁷ bu bütünleşme üzerindeki rolü, etkisi ve bunun bölgeye yansımaları bütünleşme teorilerinin bir parçası olan dışsallık kuramı, sözleşme kuramı, hükümetlerarasıcılık, liberal hükümetlerarasıcılık, inşacılık ve realizm (neorealizm, neoklasik realizm) kuramları bağlamında değerlendirilecektir.

Altını çizmek gerekir ki, bahsi geçen teoriler Avrupa, Amerika, Afrika ve Güney-Doğu Asya bölgelerindeki bütünleşme süreçlerine dayanmaktadır ve onları açıklamak için geliştirilmişlerdir. Dolayısıyla bu teoriler Orta Asya örneğinde göze çarpan bölge-dışı büyük güçler aracılığıyla bölgesel bütünleşme olgusunu ve bu süreçte büyük güçlerin rolü ve etkisini açıklamaya yetersiz kalabilir.

¹⁷⁵ Iver Neumann, a.g.e., ss. 53-74; Andrew Hurrell, 1995b, a.g.e., ss. 331-358; Björn Hettne ve Fredrik Söderbaum, "Theorising the Rise of Regionness", *New Political Economy*, Vol. 5, No. 3, 2000, ss. 457-472; Fredrik Söderbaum, 2011, a.g.e., ss. 2243-2246.

¹⁷⁶ Marten Kelstrup, "Integration Theories: History, Competing Approaches and New Perspectives", *Explaining European Integration*, (Ed. Anders Wivel), Copenhagen Political Studies Press, Copenhagen 1998; Thomas Diez ve Antjie Wiener, "Introducing the Mosaic of Integration Theory", *European Integration Theory*, (Ed. Thomas Diez, Antjie Wiener), Oxford University Press, Oxford 2004.

¹⁷⁷ Jack Levy büyük gücü, güvenlikle ilgili konularda uluslararası politikada önemli bir rol oynayan devlet olarak tanımlamıştır. Büyük güçler, kendi askeri güçleri, çıkarları, genel davranışları ve diğer güçlerle etkileşimleri, küresel imajı, etkisi ve bazı resmi/hukuki özellikleri ile diğer devletlerden ayırt edilebilir. Genel olarak büyük güçler küresel düzeyde belirleyici askeri, siyasi ve ekonomik etkiye sahip olan ülkelerdir. Detaylı bilgi için bakınız: Jack Levy, *War in the Modern Great Power System, 1495-1975*, The University Press of Kentucky, Lexington 1983, ss. 10-19; John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York 2001.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, bölgesel bütünleşme sürecinde bölgesel etkin güçlerin etkisi araştırmalara konu olurken, bu süreçte bölge-dışı büyük bir gücün nasıl bir rol oynayacağı konusundaki literatür zengin değildir. Fakat mevcut sınırlı teorik ve ampirik çalışmalara dayanarak, bölge-içi veya bölge-dışı büyük güçlerin (devletler veya örgütlerin) bölgesel bütünleşme sürecine temel olarak olumlu, olumsuz ve karışık olmak üzere üç çeşit etki gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda ilk sıraya alınması gereken olumlu etkilerdir.

1.2.1. AB'nin Bölgesel Bütünleşme Oluşumları Üzerindeki Etkisi

Uluslararası sistemin bir aktörü olarak AB, tezin konusu olan AEB dâhil olmak üzere Asya, Afrika ve Amerika kıtalarındaki çoğu bütünleşme süreçleri için bir ilham kaynağı olmuştur. AB'nin Afrika'daki bütünleşme süreçleri üzerindeki etkisi çok yönlü ve bir hayli karışık olmuştur. Öncelikle, AB dünyada en çok bölgesel ekonomik toplulukların (BET) kurulduğu Afrika kıtası için bir bütünleşme modeli olarak işlev görmüştür¹⁷⁸. Başka bir deyişle, kendini bütünleşme modeli olarak tanımlayan AB, kendi sosyoekonomik refah ve politik istikrar modelini diğer kıtalarda olduğu gibi Afrika'ya da yaymaya çalışmıştır¹⁷⁹. Bu anlamda AB küresel çapta Afrika'ya tahsis edilen resmi kalkınma yardımlarının yarısından fazlasını sağlayan en büyük donör ve en önemli sermaye kaynağı haline gelmiştir¹⁸⁰.

Buna ek olarak, AB, Afrika ülkelerinin yanı sıra kıtadaki Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği, Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu ve diğer BET'lerin de en büyük ticaret ortağı, kurumsal ve finansal destekçisi olarak bölge ekonomisinin küresel ekonomiyle bütünleşmesinde önemli rol oynamaya çalışmıştır¹⁸¹. AB kıtadaki tüm BET'leri kapsayacak şekilde tasarlanan ve resmen 1994'te başlatılan Afrika Ekonomik Topluluğu'nu oluşturma sürecine ciddi katkılarda bulunmuştur. Son olarak, AB ortak

¹⁷⁸ Eduard Marinov, "Impact of the European Union on Regional Integration in Africa", International Scientific Conference on Financial and Monetary Economics - EFM 2013, Bucharest-Romania, (25 October 2013), 2013, s. 232.

¹⁷⁹ Tanja Börzel ve Thomas Risse, "Diffusing (Inter-) Regionalism: The EU as a Model of Regional Integration", http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_7.pdf (Erişim Tarihi: 18.07.2018).

¹⁸⁰ Dış yardımlar Afrika ülkeleri için hayati öneme sahiptir. Eduard Marinov'un WB verilerine dayanarak aktardığına göre, AB'nin resmi kalkınma yardımları Afrika'nın dört ülkesinde (Cezayir, Mauritius, Tunus ve Fas) GSYH'nin %80'ine, 23 ülkesinde %50'sine ve kıtanın tüm ülkelerinde en az %20'sine denk gelmiştir. Bakınız: Eduard Marinov, a.g.e., s. 232; World Bank, *African Development Indicators Database*, 2013, <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators>. (Erişim Tarihi: 18.07.2018).

¹⁸¹ Sanoussi Bilal, "External Influences on Regional Integration in West Africa: The Role of Third Parties", *Regional Trade and Monetary Integration in West Africa and Europe*, (Ed. Rike Sohn, Ama Konadu Oppong), WAI-ZEI Paper 6, Bonn 2013, ss. 33-55.

kalkınma politikaları ve ekonomik ortaklık anlaşmaları aracılığıyla Afrika'daki bölgesel ekonomik bütünleşme süreçlerinin ilerlemesini desteklemeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda imzalanan ekonomik ortaklık anlaşmaları bölgesel entegrasyonun teşvik edilmesini hedeflese de uygulamadan kaynaklanan sorunlar ve ülkeler arasındaki uyuşmazlıklar nedeniyle mevcut bölgesel ekonomik toplulukların daha fazla parçalanmasına yol açmıştır¹⁸².

AB'nin Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC- *Southern African Development Community*) ve Güney Afrika Gümrük Birliği (*Southern African Customs Union*) BET'leri üzerindeki etkisini araştıran Johannes Muntschick, Afrika bölgesel bütünleşme sürecinin dış aktörlerin olumsuz müdahalelerine yatkın olduğunu tespit etmiştir. Bunun bölgedeki az gelişmiş ülkelerin yapısal sorunlarından kaynaklandığı sonucuna varmıştır. Dolayısıyla bazı SADC ülkeleri ekonomik açıdan AB'ye aşırı derecede bağımlı olduğu için SADC'deki bölgesel ekonomik bütünleşme süreci dış müdahaleye açık hale gelmiştir. Başka bir deyişle, AB ile bölge-dışı ekonomik ilişkilerin asimetrik bir şekilde yürümesi AB'nin SADC bütünleşme süreci üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkisini arttırmıştır. AB, baskı ve teşvikler yoluyla Güney Afrika ülkeleri üzerinde doğrudan etki gösterecek bir konuma gelmiştir. Böylece dünyanın diğer bölgelerinde bölgesel bütünleşmeyi özendiren bir aktör olarak algılanan AB, Güney Afrika bütünleşmesi üzerinde yıkıcı etki göstermiştir¹⁸³.

AB, genel olarak İspanya ve Portekiz'in bölgeyle eskiye dayanan tarihi ve kültürel bağları üzerinden Latin Amerika'daki bölgesel bütünleşmeyi sürekli desteklemiştir. AB, bölgedeki tüm bütünleşme süreçlerine bölgesel bazlı yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda Andean Paktı ile 1983'te, Merkezi Amerika Ortak Pazarı ile 1986'da ve Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR - *Mercado Común del Sur*) ile 1992 ve 1995'te işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalar karşılıklı ilişkilerin siyasi, ekonomik ve kültürel yönlerini kapsamış olsa da kayda değer önemli taahhütleri içermediği için "içi boş" belgeler olarak değerlendirilmiştir. Anlaşmaların bir kısmı sonradan taahhütlerle "doldurulmuştur"¹⁸⁴. AB, Andrea Hoffmann ve Regina Kfuri'ye göre, ekonomik ve siyasi bütünleşme, ulusüstü kurumlar, demokrasi ve insan hakları gibi normatif konuların

¹⁸² Eduard Marinov, a.g.e., ss. 229-239

¹⁸³ Johannes Muntschick, 2013, a.g.e., ss. 78-85.

¹⁸⁴ Andea Hoffmann, *The EU Foreign Policy Towards Latin America Southern Cone States (1980-2000): Has It Become More Cooperative?*, Peter Lang, Frankfurt 2004, ss. 8-9.

önemini vurgulasa da kendi “modelini” herhangi bir şekilde Latin Amerika’daki bölgesel bütünleşme süreçlerine doğrudan dayatmaya çalışmamıştır¹⁸⁵.

AB, Latin Amerika’daki en başarılı bölgesel bütünleşme süreci olan MERCOSUR örneğinde birliğin uluslararası tanınmasına katkıda bulunmuş, karşılıklı ticaret anlaşmalarının yanı sıra birliğin projeleri ve kurumlarına mali destek vermiş, kriz dönemlerinde birliğe ekonomik yardım elini uzatmıştır¹⁸⁶. AB’nin bu eylemleri Latin Amerika’da ABD etkisini dengelemek için stratejik bir araç işlevi görmüştür. İkinci olarak, AB, kendi küresel hedefleri doğrultusunda MERCOSUR’un da içinde bulunacağı küresel bir strateji geliştirmeye çalışmıştır. Üçüncü olarak, Güney Amerika’da kendi değerleri ve bütünleşme modelini özendirmeyi, bütünleşme kurumlarının Avrupalılaşmasını, sosyokültürel bağları derinleştirmeyi ve karşılıklı ekonomik bağımlılığı arttıran ticari ilişkileri güçlendirmeyi hedeflemiştir. Sonuç olarak, AB, MERCOSUR’la karşılıklı ilişkilerinde proaktif küresel stratejik bir aktör olmaktan çok duyarlı bir müttefik olarak davrandığı ileri sürülmüştür¹⁸⁷. MERCOSUR’un dünyadaki başarılı bölgesel bütünleşme örgütlerinden biri haline gelmesinde AB’nin devamlı desteğinin önemli bir yeri vardır. AB’den farklı olarak, ABD hiçbir zaman MERCOSUR’u desteklememiştir. Bunun da sebebi örgütün ABD karşıtı ülkelerden oluşması ve ABD’den bağımsız bir bölgesel bütünleşme birliği oluşturmayı amaç edinmesidir.

1.2.2. ABD ve Fransa’nın Bölgesel Bütünleşme Süreçlerine Etkisi

Ernst Haas’a göre, bir hegemonik bölge-dışı aktör oluşmakta olan bölgesel bütünleşme sürecinin kendisi açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünürse, bölge ülkelerinin bütünleşme iradesini zayıflatmak ve oluşumu kendi çıkarlarıyla uyumlaştırmak için finansal ödeme (*payoff*) kapasitesini kullanabilir. ABD’nin Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (LAFTA-*Latin American Free Trade Association*) ile ilişkilerinde aynı durum yaşandığı iddia edilmiştir¹⁸⁸.

1960’lı yıllarda ABD, Latin Amerika’nın büyük güç rekabeti odağına dönüşmemesi ve kendi nüfuz alanında kalması için bölgedeki bütünleşme süreçlerinde bölge-dışı

¹⁸⁵ Andrea Hoffmann ve Regina Kfuri, “The Role of External Actors Upon Regional Integration: the US, the EU and MERCOSUR”, 2007, ss. 20-21, <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/a7b162f9-a6b1-4786-ac6e-a1965ccb8485.pdf> (Erişim Tarihi: 19.07.2018).

¹⁸⁶ A.g.e., ss. 20-21.

¹⁸⁷ Arantza Gomez Arana, *The European Union's Policy Towards MERCOSUR: Responsive Not Strategic*, Manchester University Press, Manchester 2017, ss. 24-43.

¹⁸⁸ Ernst Haas, 1970, a.g.e., s. 620.

finansör, bölgesel kurallar, düzenlemeler koordinatörü, bazı hallerde bütünleşmenin gidişatını belirleyicisi rolünü oynamıştır¹⁸⁹. Öncelikle, ABD ve Uluslararası Para Fonu (IMF), LAFTA ülkeleri arasındaki ticaret ödemelerinin çok taraflı kliring sistemi (*clearing system*) uygulaması aracılığıyla yapılmasına muhalefet göstermiştir. Bu sistem bölge-içi ticareti canlandıracağı için ödemeler ve para işlemlerinin dolarda değil, mal ve ulusal para birimlerinde yapılması öngörülmekteydi. Bu ise ABD'nin istemediği bir durum yaratacaktı. Latin Amerika ülkeleri ekonomik istikrar programları konusunda IMF'ye bağımlı oldukları için kliring sistemi ve benzer finansal konulardaki karar verme yetkilerinin ellerinden alınmasına karşı koyamamıştır. ABD ve IMF'nin onayı olmadan bu konuda herhangi bir çözümün ortaya çıkması mümkün olmamıştır. Bu nedenle, LAFTA ülkeleri bölgesel ödeme sorunları için bir çözüm geliştirme konusunda aksamıştır¹⁹⁰.

İkinci olarak, ABD'nin bölgedeki orta büyüklükteki uluslara verdiği destek, onların güçsüz ve eksik yönlerine tamamlayıcı bir katkı sunmuştur. Dolayısıyla ABD'nin yardımı bu ülkeleri bölgenin büyük ve göreceli güçlü ülkelerinin tahakkümünden korumuş ve aynı zamanda bütünleşmeye ilişkin bazı hedeflere ulaşmalarına olanak sağlamıştır. ABD'nin dominant güç pozisyonu, LAFTA'daki üç büyük ülkenin, Meksika'nın, Brezilya'nın ve Arjantin'in bölgede elde edebileceği siyasi hedefleri sınırlandırmış ve böylece ekonomik hedefleri bütünleşmenin odak noktası haline getirmiştir. ABD, LAFTA'nın kendisinden bağımsız, güçlü ve rekabetçi bir ekonomik-siyasi birliğe dönüşmesini uygun görmemiştir¹⁹¹.

Üçüncü olarak, ABD, LAFTA coğrafyasında ulusüstü ve bölgesel kurumların gelişmesini, bölgesel bütünleşmenin derinleşmesini istememiştir. Bunun aksini bölgedeki kendi etkisini azaltacak bir tehdit olarak görmüştür. Dolayısıyla, Robert Edwin Denha'ya göre, bütünleşme süreci kapsamındaki ilgili projeleri kısmen finanse etmek ve üye ülkeleri desteklemek için önerdiği fonların bölgesel finansal kurumlar tarafından değil, ikili anlaşmalar ve kendi kurumları aracılığıyla yönetilmesini tercih etmiştir¹⁹². Genel olarak, Washington yönetimi Latin Amerika'da bölgesel ticaretin serbestleşmesinden yana olsa da

¹⁸⁹ Robert Edwin Denha, "The Role of the U.S. as an External Actor in the Integration of Latin America", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 7, No. 3, 1969, ss. 199-216; James D. Cochrane ve John W. Sloan, "LAFTA and the CACM: A Comparative Analysis of Integration in Latin America", *The Journal of Developing Areas*, Vol. 8, No. 1, 1973, ss. 13-38; James D. Cochrane, "United States Attitudes Toward Central American Economic Integration", *Inter-American Economic Affairs*, Vol. 18, 1964, ss. 73-91.

¹⁹⁰ Robert Edwin Denha, a.g.e., s. 200.

¹⁹¹ A.g.e., s. 212.

¹⁹² A.g.e., ss. 213-214.

çıkarları gereği LAFTA coğrafyasında dolaylı yollardan “parçalı bütünleşmeyi” teşvik etmiştir.

Son olarak, Latin Amerika’da ağırlıklı olarak petrol, madencilik, demiryolları ve kamu hizmetleri sektörüne yatırım yapan ABD şirketleri, bu alanların millileştirilmesini önlemek için esas olarak ulusal sınırlara nüfuz eden yan kuruluşlar kurmaya ve daha sonra onları ilgili ülkelerin yüksek tarifeleriyle korumaya çalışmıştır. ABD yan kuruluşlarının bu şekilde artan gücü pek çok Latin Amerika ülkesini korkutmuş, onların nezdinde bu tip yatırımlar ülkelerinin bağımsız gelişmesini tehdit altına koymuştur. Kısacası, ABD etkisi LAFTA sürecinin ilk döneminde bütünleşmeye destek olarak görülürken, ilerleyen yıllarda tehdit kaynağı olarak algılanmaya başlamıştır¹⁹³.

Ancak gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik birlikler bazen büyük ölçüde dış bir aktör veya aktörlerin desteği sonucunda hayatta kalmıştır. Başka bir deyişle, zayıf ülkelerden oluşan bölgesel ekonomik birliklerin sürdürülebilirliği büyük güçlerin insafına bağlıdır. Merkezi Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği (UDEAC-*Union Douaniere et Economique de L’Afrique Centrale*), Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (UEMOA) ve Merkezi Amerika Ortak Pazarı (CACM-*Central American Common Market*) bu tip birliklere örnek olarak gösterilmiştir¹⁹⁴. Esas olarak Orta Afrika’daki eski Fransız sömürge ülkelerinden oluşan UDEAC başta Fransa olmak üzere ABD, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından verilen ikili ve çok taraflı maddi desteklere dayanarak kendi varlığını sürdürmüştür¹⁹⁵. Fransa ve AET (şimdiki AB), UDEAC’nin sermaye, teknoloji ve bilgi/beceri ihtiyaçlarının ana tedarikçileri olmuştur. Öte yandan, Fransız desteği UDEAC devletleri için en önemli kalkınma fonu kaynağına dönüşmüştür¹⁹⁶. Benzer şekilde UEMOA’nın kuruluşunda, parasal birleşmesinde ve CFA frangı bölgesinin sürdürülmesinde Fransa’nın ve şimdi de AB’nin kilit rol oynadığını da vurgulamak gerekmektedir. Euro para biriminin ortaya çıkmasıyla, Batı Afrika ve Orta Afrika’da 14 ülkenin ortak parası olan CFA frangı artık sadece Fransız Hazinesine ve Fransız frangına değil, Avrupa Merkez Bankası’na ve euroya sabitlenmiş durumdadır¹⁹⁷.

¹⁹³ James D. Cochrane ve John W. Sloan, a.g.e., ss. 20-21.

¹⁹⁴ Ernst Haas, 1970, a.g.e., s. 620; Sanoussi Bilal, a.g.e., ss. 33-55.

¹⁹⁵ Lynn Krieger Mytelka, “Foreign Aid and Regional Integration: the UDEAC Case”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 12, No. 2, 1973, ss. 138-158.

¹⁹⁶ Lynn Krieger Mytelka, a.g.e., ss. 146-47.

¹⁹⁷ Sanoussi Bilal, a.g.e., s. 35.

Gerek Fransa gerek ABD, UDEAC ülkelerini desteklerken açık bir şekilde kendi çıkarlarını ön planda tutmuştur. Fransız yardımları yoğun olarak UDEAC bütünleşme sürecinin Fransa'nın bizzat sponsoru olduğu ve desteklediği gümrük birliği ve parasal birliğiyle ilgili yönlerini geliştirmek için kullanılmıştır. Bu destek modeli bütünleşme sürecinin Fransa'nın bölgedeki ekonomik ve politik nüfuzuna uygun bir şekilde devam etmesini sağlamayı amaçlamıştır¹⁹⁸. ABD ise Soğuk Savaş sırasında komünizme karşı mücadelede önde gelen Afrika ülkelerini kendi etkisi altında tutmak için ikili anlaşmalar çerçevesinde onlara yardım etmiştir. UDEAC örneğinde de bu durum gözlemlenmiştir. ABD ve Fransa, maddi desteğe en fazla ihtiyacı olan UDEAC üyelerine değil, birliğin Kamerun, Gabon ve Kongo gibi göreceli zengin ülkelere daha fazla yardımda bulunarak esas amaçlarının bütünleşmeyi desteklemek olmadığını ortaya koymuştur. Somut örnek vermek gerekirse, Washington yönetimi tarafından tüm UDEAC ülkelere tahsis edilen yardımların %60'tan fazlası birliğin en zengin ve en güçlü üyesi olan Kamerun'a gitmiştir¹⁹⁹.

Lynn Krieger Mytelka'ya göre, ulusal ve çok taraflı finansman kuruluşlarının UDEAC devletleri ile müzakere ederken kullandıkları iki taraflı prosedürler, projeler bölgesel kapsamda olsa bile birbirinden ayrı bir kimlik duygusunu pekiştirmek için geliştirilmiş gibi görünmektedir²⁰⁰. Son olarak, dış yardımların ulusal projelere yoğunlaşması ve eşitsiz dağıtılması üye ülkeler arasında var olan farklılıkları ve bölgedeki ekonomik asimetriyi korumaya ve derinleştirmeye hizmet etmiştir. Dahası, bu durum koruyucu egemenlik refleksini güçlendirmiş ve UDEAC ülkeleri liderlerini, onlara verilen dış yardımları bölgesel çabadan ayrı bir şey olarak görmeye teşvik etmiştir²⁰¹. Bölge-dışı aktörlerin kendi çıkarlarını düşünerek UDEAC ülkelere sağladığı yardımlar birliği ayakta tutsa da bir türlü "böl ve yönet" mantığıyla tasarlandığını tahmin etmek mümkündür.

ABD, CACM'nin kendi varlığını sürdürmesi ve başarıya ulaşmasına giden yolda temel olarak üç çeşit destek sağlamıştır. Bunlar: söylemsel, materyal ve sembolik destekler şeklinde sıralanmıştır. Söylemsel destek ABD hükümetinin Orta Amerika'daki ekonomik entegrasyonu onayladığını ve bölgeyi bütünleştirme çabalarını desteklediğini gösteren

¹⁹⁸ Lynn Krieger Mytelka, a.g.e., s. 152.

¹⁹⁹ Eugene Wittkopf, "Containment Versus Underdevelopment in the Distribution of United States Foreign Aid: An Introduction to the Use of Cross-national Aggregate Data Analysis in the Study of Foreign Policy", *A Multi-Method Introduction to International Politics*, (Ed. William D. Coplin, Charles W. Kegley), Markham, Chicago 1971, ss. 180-182.

²⁰⁰ Lynn Krieger Mytelka, a.g.e., s. 153.

²⁰¹ A.g.e., s. 156.

resmi açıklamalardan oluşmuştur. Söylemsel destek, USAID (ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı) aracılığıyla CACM üyelerine verilen krediler, hibeler ve teknik destekler şeklindeki maddi yardımlarla desteklenmiştir. Son olarak, sembolik destek ABD başkanlarının bölgeye resmi ziyaret düzenlemesi ve Orta Amerika'daki beş mevkidaşıyla buluşmasıyla kendini göstermiştir²⁰².

Neorealistler ve tarihçilere göre, bölge-dışı bir süper güç olarak ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Avrupa'ya yönelik izlediği politikalar ve ekonomik destekler Avrupa'nın bütünleşmesine ve başarısına ciddi katkı sağlamıştır²⁰³. Dahası, Ernst van der Beugel'e göre ABD'nin Marshall Planı diye bilinen "Avrupa Kurtarma Programı" hayata geçirilmeden II. Dünya Savaşı'nda yerle bir edilen Avrupa'da bölgesel bütünleşme sözkonusu olamayabilirdi²⁰⁴. Washington kendisinin başını çektiği Batı Bloku'nun siyasi, ekonomik ve güvenlik düzeni içerisinde Avrupa'nın bütünleşmesinin herşeyden önce ABD'nin ekonomik ve jeopolitik menfaatlerine hizmet edeceğini düşünmüştür.

ABD, Avrupa'nın bütünleşmesinin SSCB karşısında kendisinin elinin güçlendireceğini ve Sovyetler Birliği'nin Batı'ya doğru yayılmasının engellenmesi yönünde önemli bir adım olacağını öngörmüştür. Dolayısıyla ABD, Avrupa'dan yükselen bütünleşme teşebbüslerinin arkasında olduğunu hem söylemsel hem de eylemsel düzeyde ortaya koymuştur. Kısacası, ABD, Avrupa bütünleşmesi sürecinde dış katalizör, arabulucu, işbirliğini kolaylaştırıcı, koruyucu ve dış finansman rolünü oynamıştır. Buna ek olarak ABD, Avrupa'da ekonomik-siyasi bütünleşme süreci devam ederken NATO aracılığıyla bölge güvenliğinin sorumlusu ve garantörü olmuştur. Fakat Soğuk Savaş sonrasında ABD ve AB arasında ciddi bir ekonomik rekabet boy göstermeye başlamıştır.

1.2.3. Bölgesel Bütünleşme Sürecinde Büyük Gücün Rolü

Dışsallık kuramı bölgesel bütünleşme sürecinde ortaya çıkabilecek bölgesel koordinasyon ikilemleri ve diğer sorunları aşmak ve süreci başarıya ulaştırmak için başat bir katalizör devlete, büyük güce ihtiyaç olacağını savunmuştur²⁰⁵. Benzer şekilde

²⁰² James D. Cochrane ve John W. Sloan, a.g.e., ss. 32-34.

²⁰³ Andrew Hurrell, 1995a, a.g.e., s. 48; Max Beloff, *The United States and the Unity of Europe*, Vintage Books, London 1963; Ernst van der Beugel, *From Marshall Plan to Atlantic Partnership: European Integration as a Concern of American Policy*, Elsevier Publishing Company, Amsterdam 1966.

²⁰⁴ Ernst van der Beugel, a.g.e., s. 56.

²⁰⁵ Walter Mattli'nin dışsallık kuramı Charles Kindleberger'in ortaya koyduğu hegemonik istikrar teorisiyle örtüşmektedir. Ona göre serbest ticaret bir kamu hizmetidir. Bu kamu hizmetinin sağlanması için uluslararası ekonomik düzeni ve istikrarı koruyacak hegemon bir ülkeye ihtiyaç duyulacaktır. Dünya çapında istikrarı sağlayan bir hegemonun var olması uluslararası ekonomik sistemin sürdürülebilmesi açısından önemli bir

Johannes Muntschick, bölgesel büyük güçlerin yapısal nedenlerden dolayı hegemonik aktörler olarak bölgeselciliğin ortaya çıkışı, dizaynı ve etkinliği açısından önemli bir rol oynayacağını ileri sürmüştür²⁰⁶. Walter Mattli bunu başarılı bölgesel bütünleşmenin temel şartlarından biri olarak sunmuştur. Ona göre bütünleşme sürecindeki ülkeler arasında tartışmasız bir lider ülkenin varlığı, bölgesel kurallar, düzenlemeler ve politikalar koordinasyonunda bir odak noktası işlevi görür. Ayrıca, Walter Mattli'ye göre, bu bölgesel büyük güç “mutemet” (*paymaster*) olarak hareket ederek bütünleşme sürecinde görev ve gelir/kazanım dağılımındaki gerginliklerin hafifletilmesine yardımcı olabilir²⁰⁷. Bu anlayışa göre bütünleşme sürecinde katalizör, mutemet ve koordinatör rolünü üstlenecek olan büyük güç veya bölgesel dominant ülke (AB’de Almanya, NAFTA ve CAFTA-DR’de²⁰⁸ ABD, SADC’te Güney Afrika, MERKOSUR’da Brezilya olduğu gibi) öncelikle bölgenin içinden çıkması gerekmektedir.

Öte yandan Joseph Nye’a göre bölge-dışı bir ülkenin politikası, askeri gücünün kullanımı ya da az gelişmiş ülkelere yapılan ekonomik yardımlar da bölgesel bütünleşme sürecinde bir “katalizör” rolünü oynayabilir²⁰⁹. Uygulamada bu görüş Avrupa, Amerika ve Afrika kıtalarındaki bölgesel bütünleşme süreçlerinde kısmi olarak kanıtlanmıştır.

Walter Mattli'ye göre, bir bölgesel grup aynı anda birden fazla potansiyel lider ülkeyi kendi bünyesinde barındırdığı durumlarda koordinasyona bağlı sorunlar çıkabileceği gibi işbirliği süreci de yavaşlayabilir. Nitekim liderlik yarışında olan ABD ve Japonya, farklı ekonomik kurumları ve değişik politika tercihleri nedeniyle Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) bünyesinde koordinasyon sorunlarına yol açmıştır²¹⁰. Charles Kindleberger de dominant bir lider ülkenin bulunmadığı ancak benzer güç ve büyüklükteki

önkoşul olarak nitelendirilmiştir. Bakınız: Charles Kindleberger, *The World in Depression 1919 – 1939*, University of California Press, Berkeley 1973.

²⁰⁶ Johannes Muntschick, Robert Keohane, Michael Zürn, Walter Mattli, Stefan Schirm, Barry Buzan ve Ole Wæver gibi araştırmacıların ilgili çalışmalarına ve kendi özgün araştırmalarına dayanarak bu sonuca gelmiştir. Bakınız: Johannes Muntschick, *The Southern African Development Community (SADC) and the European Union (EU): Regionalism and External Influence*, Palgrave Macmillan, Cham 2018, s. 46; Robert Keohane, “International Institutions: Two Approaches”, *International Studies Quarterly*, Vol. 32, No. 4, 1988, s. 387; Michael Zürn, “Problematic Social Situations and International Institutions: on the Use of Game Theory in International Politics”, *International Relations and Pan-Europe: Theoretical Approaches and Empirical Findings*, (Ed. Frank Pfetsch), LIT Verlag, Münster 1993, s. 70; Walter Mattli, 1999, a.g.e.; Stefan Schirm, *Globalization and the New Regionalism: Global Markets, Domestic Politics and Regional Cooperation*, Blackwell Publishers, Malden 2002; Barry Buzan ve Ole Wæver, 2003, a.g.e.

²⁰⁷ Walter Mattli, 1999, a.g.e., s. 14.

²⁰⁸ CAFTA-DR - Dominik Cumhuriyeti, Orta Amerika ülkeleri (Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua) ve ABD arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasının İngilizce kısaltmasıdır.

²⁰⁹ Joseph Nye, “Patterns and Catalysts in Regional Integration”, *International Organisation*, Vol. 19, No. 4, 1965, ss. 870-884.

²¹⁰ Walter Mattli, 1999, a.g.e., ss. 56-57.

ülkelerin çoğaldığı durumlarda farklı konularda uluslararası mutabakata varılmasının zor olacağını ileri sürmüştür²¹¹. Bu anlamda Rusya, Çin ve Hindistan gibi potansiyel lider ve rakip ülkelerin üyesi olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü'nde (ŞİÖ) de kritik siyasi, ekonomik ve güvenlik konularda fikir ayrılığı ve koordinasyon ikilemleri boy göstermiştir.

Ancak bölge-dışı büyük güçlerin doğrudan veya dolaylı olarak katıldığı ve etkili bir rol oynadığı, dışallık teorisinin de değindiği birkaç bütünleşme örneği de vardır. Bunlardan biri CACM'dir. ABD, resmi olarak CACM üyesi olmasa da birliğin başarıya giden bütünleşme sürecinde üyeler arasındaki siyasi koordinasyonu sağlamış, dağıtım/bölüşüm sorunlarını hafifleterek bölgesel lider rolünü oynamıştır. CACM ülkeleri buna cevaben ABD tarafından tanımlanan bölgesel bütünleşme kurallarını kabullenmiştir²¹². Diğerleri de ABD'nin kendi bölgesinde merkezi rol oynadığı NAFTA'dır. UDEAC ise Fransa, ABD ve AET'nin etkili bir rol oynadığı bir bütünleşme örneğidir. Ancak büyük güçlerin katıldığı veya önemli rol oynadığı bölgesel bütünleşme süreçlerinde büyük güçler ve bölge ülkeleri arasında her zaman ekonomik asimetrik uçurum söz konusu olmuştur. Sonraki bölümde bu konu işlenecektir.

1.2.4. Büyük Gücün Katıldığı Bölgesel Oluşumlardaki (A)simetri

Johannes Muntschick, büyük güçlerin kendileri ve az gelişmiş ülkeler arasındaki asimetrik ekonomik bağımlılık nedeniyle bölgesel ekonomik işbirliği projeleri üzerinden bağımlı ülkeleri etkileyebileceğini iddia etmiştir. Ona göre, ilk olarak bu ilişki bölgesel düzeydeki sorunların yapısını değiştirebilir ve böylece bölgesel düzeyde kolektif eylem sorununun çözümünü ve bölgesel işbirliğini engelleyebilir. İkincisi, bölge ülkeleri ve bölge-dışı büyük güçler arasındaki tek yönlü asimetrik ekonomik bağımlılık bölgesel düzeydeki hükümetlerarası müzakerelerde karşılıklı etkileşim koşullarını değiştirebilir. Bu bölgedeki bir ülkenin bölgesel pazarlık gücünü arttırırken, diğerlerini zora sokabilir. Çünkü bu durumda bölge-dışı büyük güç bölge ülkelerinden kendisine yakın olanına alternatif politika stratejileri ve çözüm seçenekleri şeklindeki destek sunabilir. Ancak, bölge-dışı büyük güçler dış baskı ya da ayartmadan kaynaklanan bölgesel müzakerelerde yer alırsa, bu durum onların etkisini artırabilir²¹³. Bu argüman Orta Asya ülkeleri ve Rusya, ABD ve

²¹¹ Charles Kindleberger, "Standards as Public, Collective and Private Goods," *Kyklos*, Vol. 36, No. 3, 1983, ss. 392-393.

²¹² Walter Mattli, 1999, a.g.e., s. 65.

²¹³ Johannes Muntschick bu argümanı temel olarak gelişmiş Kuzey (AB) ve az gelişmiş Güney (Afrika) ülkeleri arasındaki "asimetrik ekonomik bağımlılık" ilişkilerinin etkilerini açıklamak için geliştirmiştir. Aynı

Çin gibi bölge-dışı büyük güçler arasındaki asimetrik ekonomik ve askeri bağımlılık ilişkileri için de geçerlidir.

Şu noktada bütünleşme sürecinde karşılaşılan (a)simetri konusuna değinmekte yarar var. Bölgesel birlikler farklı güç ve kapasiteye sahip olan küçük, orta ve bazen büyük güçler arasındaki işbirliği sonucunda meydana gelir. Dolayısıyla bu süreçte (a)simetri doğal bir şekilde kendi varlığını gösterir. Bütünleşme teorileri (a)simetri konusunda farklı yaklaşımlar sergilemiştir.

Yeni işlevselcilik “simetrik bölgesel heterojenliği”²¹⁴ ve devlet otoritesinin bir kısmının gönüllü olarak ulusüstü kurumlara aktarılmasını başarılı bölgesel bütünleşmenin ön şartları olarak görür. Başka bir deyişle, çeşitli ulusaltı grupların diğer ülkelerdeki muadilleriyle ortak bir amaç izleyebilmesi için üye devletlerin çoğulculuğun benzer çizgileri boyunca yapılanması, her açıdan birbirine yakın düzeyde gelişmiş olması ve özellikle ekonomik açıdan birbirini tamamlayıcı olması gerekmektedir. Dışsallık teorisi nezdinde sınır ötesi dışsallıkların (dış etkenlerin) simetrisi piyasa aktörleri tarafından bütünleşik (entegre) yönetim yapısının geliştirilmesi için bölgesel talebe dönüştürülür. Görünen o ki simetri, devletlerarası güven ve işbirliğini arttırarak bölgesel bütünleşme süreçlerine olumlu etki gösterir.

Asimetri ise özellikle büyük güçlerin katıldığı bölgesel bütünleşme süreçlerini olumsuz etkileyen faktörlerden biridir denilebilir. Dolayısıyla hükümetlerarasıcılık, liberal hükümetlerarasıcılık ve sözleşme kuramı dominant devletlerin katıldığı bölgesel bütünleşme sürecinde asimetri, asimetrik bağımlılık ve asimetriden kaynaklanan riskler ortaya çıkabileceğinin altını çizmiştir. Ayrıca hükümetlerarasıcılık herhangi bir bölgesel bütünleşmede asimetri ve “asimetrik bağımlılık” görür ve bu nedenle devlet egemenliğinin bir kısmının ulusüstü kurumlara devredilmesine karamsar yaklaşır. Sözleşme teorisi için güç ve talep (a)simetrisi, bütünleşme sürecinde olan ülkeler arasındaki sözleşme türünü ve ulusüstü kurumlara yetki devretme derecesini belirleyen faktörlerdir. Başka bir deyişle, bütünleşme sürecine giren küçük ve büyük devletler arasındaki asimetrik güç uçurumu ne kadar derinse, küçük devletler bu bütünleşmeyi derinleştirmekten ve birlik bünyesindeki ortak kurumlara yetki aktarmaktan o kadar çekinecektir. Bu durum AEB örneğinde

açıklama Orta Asya için de geçerli olduğu için bölge şartlarına uyarlanarak kullanılmıştır. Bakınız: Johannes Muntschick, 2013, a.g.e., ss. 80-81.

²¹⁴ Walter Mattli, “Ernst Haas's Evolving Thinking on Comparative Regional Integration: of Virtues and Infelicities”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 12, No. 2, 2005, s. 329.

kanıtlanmıştır. Kazakistan ve Kırgızistan'ın Rusya gibi büyük bir gücün katıldığı AEB'nin ortak kurumlarına egemenliklerinin bir kısmını aktarmakta zorlanmaları ve bütünleşmeyi derinleştirmeye direnmeleri bu varsayımı doğrulamıştır.

Sözleşme kuramına göre bu durumdan doğabilecek sorun ve riskler (dominant güç tarafından göreceli güçsüz devletlere verilecek) tam sözleşme (*complete contract*) veya inandırıcı taahhütler (*credible commitments*) yoluyla aşılabilir²¹⁵. Ancak büyük güçler bütünleşme sürecinde kendi ellerini bağlayacak ulusüstü kurumsal mekanizmalara yetki devrine pek sıcak bakmazlar. Bütünleşme gidişatını kendi lehine yönlendirmek isterler. Dolayısıyla asimetrik eşitsizlikten endişelenen göreceli güçsüz ülkeler tamamlanmamış sözleşme (*incomplete contract*) yerine öngörülen bütünleşmenin tüm şart ve koşullarını önceden belirleyen tam sözleşmeyi tercih edecektir. Büyük güç tam sözleşmeli bütünleşme projesini güçsüz ülkelere sunarsa taraflar arasında bir bütünleşme söz konusu olabilir. ABD'nin başını çektiği NAFTA tam sözleşmeli bütünleşme sürecinin bir örneği olmuştur²¹⁶.

Bütünleşme sürecindeki asimetri sorununun diğer bir çözümü de bölgesel birlik üyeleri arasında kurulan ulusüstü veya hükümetlerarası ortak kurumlarda, uluslararası kuruluşlarda bulunabilir. Yeni işlevselciler bu tip paydaş kurumları bütünleşme sürecinin ortak yöneticileri olarak nitelendirmiştir. Dışsallık ve sözleşme teorisi ise ortak kurumlara üyelerini bağlayıcı ve dengeleyici “taahhüt kurumları” (*commitment institutions*) veya “inandırıcı taahhütler” (*credible commitments*) olarak yaklaşmaktadır. Liberal hükümetlerarasıcılık ise ortak kurumları hükümetlerarası pazarlıkları kolaylaştırıcısı araçlar olduğunu savunur. Dışsallık teorisine göre ortak kurumlar birlik üyeleri arasında “mahkûmun ikilemi” (*prisoner's dilemma*) sorununun yaşanmasını önleyecektir. Buna ek olarak sözleşme teorisi ortak kurumların güçsüz devletlerin güçlü devlet tarafından gasp edilmesinin önlenmesine yardımcı olacağını ileri sürmüştür. Benzer şekilde Andrew Moravcsik ortak kurumların, belirsizlik içinde karar alındığı veya alınan karara uyulmama

²¹⁵ Sözleşme kuramına göre, tam sözleşme (*complete contract*) - taraflarının sorumluluklarını ve yükümlülüklerini tam olarak tanımlayan ve sözleşme süresince ortaya çıkabilecek her türlü beklenmedik durumu öngörerek ilgili çözüm mekanizmalarını kapsayan anlaşma. Bunun aksine tamamlanmamış sözleşme (*incomplete contract*) - prosedür gereği ve stratejik belirsizlik nedeniyle tarafların sorumluluklarının ve yükümlülüklerinin tamamını tanımlamayan, ilerleyen süreçte şekillenecek olan açık uçlu anlaşma. Ayrıca bu tip sözleşmeler egemenliği tam olarak paylaştırmayan çerçeve anlaşmalardır. Bu tür anlaşmalar, egemenlik haklarının paylaşımını ve tahsisini, sözleşme tarafları arasında veya bu taraflar ve ulusüstü kuruluşlar gibi üçüncü taraflar arasında devam eden bir müzakere meselesi haline getirir. AB örneğinde olduğu gibi tamamlanmamış sözleşmeler bütünleşme sürecindeki ülkeler arasındaki kurumsal sınırların genişlemesine olanak sağlar. Detaylı bilgi için bakınız: Alexander Cooley ve Hendrik Spruyt, a.g.e., ss. 19-47.

²¹⁶ A.g.e., ss. 142-185

tehlikesi sezildiğinde ortaya çıkan problemlerin çözümü için bir araç görevini üstlendiğini ifade etmiştir²¹⁷.

Uluslararası kurumlar teorisine göre, kurumlar, devletlerin işbirliği yapmaları için önemli görevler üstlenirler. Özellikle, kurumlar kuralları oluşturma, izleme ve uygulama maliyetlerini düşürür, birincil bilgi sağlar ve güvenilir taahhütlerin yapılmasını kolaylaştırır. Uluslararası kurumlar çerçevesinde taahhütlere uymanın temel garantörleri misilleme tehdidi, karşılıklı işbirliği vaatleri dâhil mütekabiliyet esasında karşılık verilmesi ve ülke itibarının bekasıdır²¹⁸. Bunun yanı sıra çoğu bölgesel bütünleşme örgütleri bünyesinde ulusüstü yargısal kurumlar oluşturulmuştur.

Ancak bu kurumsalcılık yaklaşımı realistlerin ciddi eleştirilerine maruz kalmıştır. Realistler, devletlerin dünya siyasetindeki gerçek bir güce sahip egemen aktörler oldukları için uluslararası kurumları önemsiz sayar. Milletler Cemiyeti veya Birleşmiş Milletler'in (BM), büyük güçlerin saldırganlığına karşı kolektif güvenliği sağlama çabalarının zayıf düştüğü ve uluslararası ekonomik örgütlerde büyük güçlerin önemli orandaki katkılarının karar alma sürecinde baskın rol oynadığı bu iddiaya kanıt olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla uluslararası kurumların herhangi bir etkisi, kurumların kendilerinden ziyade büyük güç sahiplerinin çabalarına atfedilmiştir²¹⁹.

Diğer bir eleştiri ise uluslararası sistemin anarşik doğasıyla ilgilidir. Buna göre bir dünya devletinin yokluğu ya da adaletsizliğe uğrayan mağdur ülkelerin itiraz edebilecekleri etkili bir uluslararası yargı sisteminin bulunmayışı uluslararası kurumların etkinliğini azaltarak, devletlerarası işbirliğini ve bölgesel bütünleşme süreçlerini yavaşlatır. Son olarak, eleştirmenlere göre, ulusal çıkarlar, ideolojiler, milli kimlik ve uluslararası sistemin değişen parametrelerinden kaynaklanan pazarlık sorunları, uluslararası kurumlar çerçevesindeki işbirliğine ciddi bir engel teşkil edebilir²²⁰.

Robert Keohane, paydaş çıkarlar, ortak sosyal değerler, benzer politik sistemler ve ülkeler arasındaki güç dağılımı dengesi bölgesel birliklerin, örgütlerin başarıya ulaşma

²¹⁷ Walter Mattli, 2012, a.g.e., ss. 789-790; Seçil Öraz, "Andrew Moravcsik ve Liberal Hükümetlerarası Sistem ile Avrupa Bütünleşmesi", *Turkish Studies*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011, s. 1619.

²¹⁸ Robert Keohane, *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Routledge, New York 2002, s. 30.

²¹⁹ Joseph Grieco, "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, Vol. 42, No. 3, 1988, ss. 485-507; Robert Keohane, 2002, a.g.e., ss. 31-32; Stanley Hoffmann, 1970, a.g.e., ss. 389-413.

²²⁰ Robert Keohane, 2002, a.g.e., ss. 31-32.

potansiyelini etkileyen faktörler olduğunu savunmuştur²²¹. Nitekim bu dört etken AB ve NATO'yu başarılı ve güçlü yapan en önemli unsurlar denilebilir. Bunun aksi, yani farklı sosyal, kültürel ve siyasi değerler, çatışan çıkarlar ve üyeler arasındaki aşırı derecede dengesiz, asimetrik güç dağılımı ASEAN, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, BDT, ŞİÖ gibi örgütlerin etkinliğini sınırlayan etkenler olarak değerlendirilebilir. Orta Asya ülkelerinin üye olduğu veya katıldığı bölgesel örgütlerde de farklı değerler ve çelişen çıkarların yanı sıra güç dağılımında da ciddi bir asimetri söz konusu olmuştur. Dolayısıyla bu örgütlerin bir kısmı başarısızlığa uğramış, diğerleri ise varlığını sürdürmekle birlikte kâğıt üzerinde kalmıştır.

Özetle, büyük güçlerin katıldığı bölgesel bütünleşme süreçlerinde doğal olarak boy gösteren askeri ve ekonomik asimetri, katılımcı ülkeler ve büyük güç arasında simetrik veya dengeli bir işbirliğini sağlamaya pek imkân bırakmayacaktır. Teorik olarak asimetriyi dengeleyecek yöntemler/kurumsal araçlar olmasına rağmen, büyük güçler genel olarak bu mekanizmalara yanaşmazlar. Ek olarak büyük güçler, kendilerinin de uyum sağlamakla yükümlü olabileceği kural temelli bölgesel bütünleşme oluşumlarını stratejik çıkarları açısından sınırlayıcı bulurlar. Dolayısıyla söz konusu asimetri büyük güçlerin bölgesel bütünleşme oluşumlarındaki tutumunu belirleyecektir. Buna ek olarak, asimetrik ilişkiler üzerine kurulan bölgesel birlikler, oluşumun dışında kalan ülkelerin, özellikle büyük güçlerin olumlu veya olumsuz tepkisini çeker. Bu tepki söz konusu ülkelerin birliğe karşı tutumları şeklinde boy gösterir. Sonraki bölümde bölgeselcilik sürecinde büyük güçlerin sergilediği tutumlar ve bu tutumların muhtemel sonuçları değerlendirilecektir.

1.2.5. Bölgeselcilik Sürecinde Büyük Gücün Tutumu ve Sonuçları

Bölgesel bütünleşme süreçleri büyük güçler dâhil yabancı ülkeler üzerinde çeşitli etkiler yaratmış ve onların olumlu veya olumsuz tepkisine sebep olmuştur²²². Bütünleşme dışında kalan ülkeler, birlik ülkelerinin ayrımcı ticaret politikaları nedeniyle birliğin ortak pazarına erişimini kaybetmiştir. Bunun yanı sıra uluslararası yatırımcıların birlik ülkelerine yönelmesinden dolayı yatırım, yardım ve ticaret saptırılması sorunuyla karşılaşmıştır²²³.

²²¹ A.g.e., s. 34.

²²² Karl Kaiser, "The Interaction of Regional Subsystems: Some Preliminary Notes on Recurrent Patterns and the Role of Superpowers", *World Politics*, Vol. 21, No. 1, 1968, ss. 84-107.

²²³ Birlik içindeki ticaretin serbestleşmesi sonucunda bölge dışından gelen ithalata olan talep artarsa, ortaya çıkan ticaret saptırması bölge-dışı ülkelerin yararına işleyebilir. Bakınız: Walter Mattli, 1999, a.g.e., ss. 59-60; Robert Lawrence, *Regionalism, Multilateralism, and Deeper Integration*, Brookings Institution, Washington 1996, s. 26; Anne Krueger, "NAFTA: Strengthening or Weakening the International Trading System?", *The*

Dışsallık teorisine göre, bir bölgede bütünleşme süreci oluşurken bölge dışındaki/çevresindeki ülkeler bu oluşuma genel olarak iki çeşit tepki verirler. Bu ülkeler ya birliğe katılır ve “içeriden biri” olurlar (buna “ilk bütünleştirici yanıt”-“*first integrative response*” denir) ya da kendi bölgesel gruplarını oluşturarak cevap verirler (buna “ikinci bütünleştirici tepki”-“*second integrative response*” denir)²²⁴. Bütünleşme sürecinde olan grup dışarıdan yeni gelenleri kabul etmeye istekli ise yabancı ülke büyük olasılıkla “ilk bütünleştirici yanıtı” verir. Başka bir ifadeyle, yabancı ülke mevcut bütünleşme şartlarına uyum sağlayarak birliğe katılır. AB ve Alman Zollverein’in genişlemesi “ilk bütünleştirici yanıtın” en önemli örnekleri olarak sunulmuştur. Ancak, bir yabancı ülke söz konusu gruba net bir pozitif katkı sağlayabilmek açısından arzu edilen bir aday değilse, dahası bir rakip veya hasım olarak algılanıyorsa, birliğin bu ülkeyi kabul etmesi genellikle mümkün değildir. Bir yabancı ülkenin üyelik başvurusunda bulunması halinde bile başvurusunun reddedilmesinin muhtemel olduğu ya da aday ülkenin belirli bir gruptaki üyelik şartlarını kabul etmeyeceği biliniyorsa, bu süreçte “ikinci bütünleştirici tepki” seçeneği tercih edilebilir²²⁵.

Güney Amerika, Asya ve Afrika’daki bütünleşme projelerinin çoğunun, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’daki bütünleşme süreçleri gibi söz konusu bölgelerin ekonomik refahını tehdit eden dışsal olaylar tarafından tetiklendiği ileri sürülmüştür²²⁶. Örneğin, AET’nin kuruluşu, o güne kadar toplumun üye ülkeleriyle ikili anlaşmalar üzerinden ticaret yapan Kuzey-Batı Avrupa ve diğer bölge ülkelerinin ekonomik çıkarlarını tehdit etmiştir. Dolayısıyla AET, Güney Amerika ve Orta Amerika ülkeleri arasında ekonomik bütünleşmeyi tetiklemiştir. Ayrıca AET, Avrupa Serbest Ticaret Birliği’nin ortaya çıkmasının başlıca nedeni olmuştur²²⁷. Dolayısıyla Latin Amerika, Asya ve Afrika’da sonradan meydana gelen bütünleşme projelerinin çoğu “ikinci bütünleştirici tepkinin” örnekleri olarak değerlendirilebilir²²⁸.

Rusya’nın başını çektiği bölgesel bütünleşme girişimlerini Moskova’nın, AB’nin doğu yönünde genişlemesine ve ABD güdümlü küreselleşmeye bir tepkisi olarak nitelendirmek mümkündür. Buna ek olarak AEB projesi, ABD ve Avrupa’nın Vladimir

Dangerous Drift to Preferential Trade Agreements, (Ed. Jagdish Bhagwati, Anne Krueger), AEI Press, Washington 1995, ss. 19-33.

²²⁴ Walter Mattli, 1999, a.g.e., s. 12.

²²⁵ A.g.e., s. 14.

²²⁶ A.g.e., ss. 15-16.

²²⁷ Karl Kaiser, a.g.e., s. 95.

²²⁸ Walter Mattli, 1999, a.g.e., s. 16.

Putin yönetimindeki Rusya'yı dışlamaya, yalnızlaştırmaya ve çevrelemeye çalışmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Moskova, mevcut şartlar altında kendisinin transatlantik topluluğunun bir parçası olarak kabul edilmeyeceğini düşündüğü için AEB örneğinde kendi bölgesel bütünleşme blokunu kurarak Batı topluluğuna “ikinci bütünleştirici tepkiyi” vermiştir. Benzer şekilde ABD'nin YİY projesi, Rusya'nın AEB projesine karşı hamle olarak sahaya sürülmüştür. Çin'in KY projesinin Orta Asya'yı odak noktasına yerleştiren kara kısmı - İYEK - her şeyden önce Çin'in iç ekonomik ve güvenlik sorunlarının yanı sıra Rusya'nın AEB projesine ve ABD'nin YİY projesine verilen cevap olarak değerlendirilebilir. Kısacası, Orta Asya üzerinde yoğunlaşan Rus, Amerikan ve Çin projelerinin her biri diğerlerine karşı birer “ikinci bütünleştirici tepki” olarak meydana gelmiştir.

“İkinci bütünleştirici tepki” olarak ortaya çıkan bölgesel karşıt-birliklerin tasarımı ve yapısı genel olarak orijinal bütünleşme oluşumundan kopyalanmıştır. Dolayısıyla çağdaş dünyadaki bölgesel bütünleşme girişimlerinin neredeyse tamamı orijinal bütünleşme oluşumu olarak tanımlayabileceğimiz AB'den en azından teorik düzeyde kopya çekmiştir. Tezin konusu olan AEB (kısmi olarak KY ve YİY projeleri) de teorik ve yapısal düzeyde AB tecrübelerinden yararlanılarak tasarlanmıştır.

Öte yandan, Orta Asya örneğinde ortaya çıkan yeni bütünleşme eğilimi diyebileceğimiz bölge-dışı büyük güçler aracılığıyla bölgesel bütünleşme olgusunu Avrupa merkezli bütünleşme kuramlarından herhangi birinin tek başına açıklayabileceğini söylemek zordur. Dolayısıyla bu sorunun giderilmesi amacıyla sonraki bölümde bahsi geçen rakip teorilerin konuyla ilgili yönleri genişletilerek açıklığa kavuşturulacak ve onların sentezi yapılarak yeni bir kavramsal açıklama geliştirmeye çalışılacaktır.

1.3. Orta Asya'da Büyük Güç Bölgeselciliği

Orta Asya'da bölge-dışı büyük güçlerin “dıştan-içe” (*outside-in*) ileri sürdüğü ve çağdaş dünyanın hiçbir bölgesinde görülmemiş bölgesel bütünleşme girişimleri ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı bölgesel bütünleşme veya bölgeselcilik alanındaki bu yeni olguyu açıklamak için yeni bir kavramsal çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Öte yandan bu tezde 2011'de Rusya Başkanı Vladimir Putin'in ileri sürdüğü AEB girişimi, aynı sene içinde ABD'nin öne çıkardığı YİY projesi ve 2013'te Çin'in ortaya koyduğu İYEK teşebbüsüyle karşılaştırmalı bölgeselcilik yaklaşımının yeni bir boyut kazandığı iddia edilmiştir. Çünkü

bugüne kadar dünyanın hiçbir bölgesinde bölge-dışı büyük güçlerin bizzat teşebbüsü, iştiraki veya aracılığıyla başlatılan bölgesel bütünleşme sürecine rastlanmamıştır.

Dolayısıyla bu süreci açıklayacak kuram veya kavramsal çerçeve de hâlihazırda mevcut değildir. Belirtildiği gibi, mevcut bütünleşme kuramlarının hiçbirinin Orta Asya örneğinde ortaya çıkan bu süreci açıklayacak durumda olmadığına altını çizmek gerekmektedir. Tezde karşılaştırmalı bölgeselcilik ışığında ortaya çıkan bütünleşme sürecinin bu yeni aşamasının büyük güç bölgeselciliği (*great power regionalism*) olarak kavramsallaştırılması teklif edilecektir²²⁹. Bu noktadan sonra bölge-dışı büyük güçler tarafından başlatılan bu bölgeselcilik süreçlerini açıklamak amacıyla BGB adı altında yeni bir kavramsal çerçeve geliştirilmeye çalışılacaktır. BGB kavramı yeni işlevselcilik, (liberal) hükümetlerarasıcılık, realizm, neorealizm, neoklasik realizm, sosyal inşacılık, dışsallık kuramı, sözleşme kuramı ve bölgesel güvenlik kompleksi gibi kuramların ilgili yönlerinden ve tezin odak noktası olan üç projenin örnek analizlerinin sonuçlardan yararlanarak geliştirilecektir.

BGB kavramı küreselleşmenin hızla geliştiği ve genişlediği, şekillenmekte olan yeni dünya düzeninin veya geçici düzensizliğin boy göstermeye başladığı bir dönemde büyük güçlerin kendi çıkarlarını korumak, güçlerini artırmak ve etki alanlarını mümkün oldukça korumak/genişletmek amacıyla bölgeselciliğe başvurduğuna atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla BGB, bölge-dışı bir büyük gücün önderliğindeki bölgesel bütünleşme veya bölgeselcilik sürecinin bir jeopolitik etki aracı olarak kullanıldığını ifade eder. Bu durumda bölgelerarası bütünleşme, büyük güç-merkezli bölgesel bütünleşme veya bölgeselcilik nihai bir amaç değil, maksata götüren araç olarak işlev görür.

BGB'nin en belirgin bir özelliği şudur ki, bu süreç genelde bir büyük gücün kendi coğrafi bölgesinden çevreye yayılır ve esas olarak farklı kültür ve kimliğe sahip olan başka bir bölgede veya bölgelerde büyük güç-merkezli bölgeselciliği beraberinde getirir. BGB,

²²⁹ Literatürde böyle bir kavramsal çerçeve hâlihazırda mevcut olmayıp büyük güç bölgeselciliği (*great power regionalism*) ifadesi birkaç yazar tarafından farklı şekillerde kullanılmıştır. Örneğin, Kuzey-Doğu Asya'daki bölgeselciliği değerlendiren Gilbert Rozman, bu ibareyi "büyük-güç bölgeselciliği" (*great-power regionalism*) olarak, Asya'daki farklı bölgeselcilik gayelerini analiz eden He Baogang ise "büyük güç öncülüğündeki bölgeselcilik" (*great power-led regionalism*) şeklinde kullanmıştır. Xu Zhengyuan, Orta Asya'da bölgeselciliğe ilişkin çeşitli yaklaşımların karşılaştırmalı incelenmesini yaptığı çalışmasında "büyük güç destekli bölgeselcilik" (*great power-sponsored regionalism*) ifadesini sarf etmiştir. Fakat bu yazarlar mevcut ifadelere özel bir kavramsal anlam atfetmemiş veya bir açıklama getirmemiştir. Bakınız: Gilbert Rozman, *Northeast Asia's Stunted Regionalism Bilateral Distrust in the Shadow of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 34; He Baogang, *Contested Ideas of Regionalism in Asia*, Routledge, New York 2017, s. 17; Xu Zhengyuan, "In the Shadow of Great Powers: A Comparative Study of Various Approaches to Regionalism in Central Asia", *Connections*, Vol. 9, No. 4, 2010, s. 37.

bazen (NAFTA örneğinde olduğu gibi) büyük gücün bitişik coğrafi çevresi, komşularıyla sınırlı kalabilir. BGB genelde rakip bir büyük gücün başını çektiği bölgeselcilğe veya bir askeri-siyasi-ekonomik ittifaka tepki olarak meydana gelir. BGB, büyük gücün de davranış biçimlerini düzene sokacak, kısıtlayacak, önceden belirlenmiş eşitlik temelindeki uluslararası işbirliği teamüllerine bağlayacak kurallara değil, esnek anlaşmalara ve bazen dayatmalara dayanır. Bu süreçte bütünleşmeden amaç katılımcı ülkelerin maksimum refahı değil de büyük gücün jeopolitik hedefleri olursa, süreç büyük olasılıkla başarısızlığa uğrayacak veya asimetrik güce dayalı yeni bir ekonomik sömürgecilik sürecine dönüşecektir.

BGB kavramı, bunlarla sınırlı kalmamakla birlikte, esas olarak Soğuk Savaş sonrasında ABD, Rusya ve Çin'in başlattığı veya üyesi olduğu bölgesel bütünleşme süreçlerini kapsar ve onları açıklamak için kullanılabilir. Başka bir deyişle, BGB kapsamlı, çok boyutlu ve karmaşık içerikli yeni bölgeselciliğin yeni bir ürünüdür. BGB, büyük güçlerin içinde bulunduğu ekonomik konuların yanı sıra siyasi, içtimai, askeri-güvenlik, çevre ve kültürel alanları da kapsayabilir.

Bu anlamda 1994'te teşkil edilen NAFTA, hayata geçirilemeyen Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (FTAA - *Free Trade Areas of Americas*), 2005'te kurulan CAFTA-DR serbest ticaret bölgeleri ABD'nin Amerika kıtasında yürüttüğü büyük güç bölgeselciliğinin birer örneğidir²³⁰. Eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın başını çektiği BDT, Avrasya Ekonomik Topluluğu (EvrAzES), Tek Ekonomik Alan (TEA), Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) ve AEB, Moskova'nın büyük güç bölgeselciliğinin birer göstergesi olarak değerlendirilebilir. YİY ve İYEK projeleri ABD ve Çin'in, Rusya'nın AEB projesine hem de birbirine birer tepki olarak ortaya çıktığı büyük güç bölgeselciliğinin en son örnekleridir.

Ayrıca Avrasya ve Güney-Doğu Asya bölgesinde Çin ve Rusya'nın üyesi olduğu ŞİÖ, Asya-Pasifik bölgesinde ise ABD, Çin ve Rusya'nın katıldığı APEC forumu gibi karmaşık BGB örnekleri de söz konusudur. Bahsi geçen bölgesel oluşumların çoğu belli bir alanda ve sınırlı bir noktaya kadar karşılıklı işbirliğini geliştirmeyi veya büyük güçler arasındaki dengeyi korumayı hedeflemiştir. Fakat tezin konusu olan üç proje - AEB, YİY

²³⁰ NAFTA, ABD'nin kendi bölgesindeki bir bütünleşme girişimi olmasına rağmen münhasır özellikleri nedeniyle BGB'ye kısmı örnek olarak gösterilmiştir.

ve İYEK - büyük güç bölgeselciliğinin en kapsamlı ve en gelişmiş bölge-dışı bütünleşme girişimleri olarak meydana çıkmıştır.

Bu süreçte diğer büyük güçler, bölgesel güçler, orta ölçekteki güçler ve gelişmekte olan ülkeler kendilerinin siyasi-ideolojik yapısı ve jeopolitik hedeflerine göre büyük güç bölgeselciliğine tepki verir. Bu durumda büyük güçler, diğer bir büyük gücün büyük güç bölgeselciliğine ya benzer bir bölgeselcilik projesini öne sürerek karşı çıkar ya da kendi çıkarları doğrultusunda taktik-stratejik düzeyde destek sağlar. ABD, Rusya'nın AEB projesine kendisinin geliştirdiği YİY projesiyle karşılık vermiştir. ABD, Rusya'nın AEB projesine ve Çin'in KY girişimine karşı çıkarken, Rusya ve Çin, ABD'ye karşı koymak adına birbirlerinin projelerini taktik düzeyde desteklemiştir.

Bölgesel güçler söz konusu büyük güç ile aralarındaki ilişkilerin yapısı ve düzeyine göre tepki verir. Büyük güçle tarihi, ideolojik ve siyasi anlaşmazlık içinde olan bir bölgesel güç, başka bir büyük güce dayanarak söz konusu BGB'yi dengelemeye gidebilir. Japonya ve Hindistan, ABD'ye dayanarak Çin'in KY projesini dengelemeye (*balancing*) çalışmıştır. Bunun aksine müttefiklik veya olumlu ilişkiler içinde olan bölgesel güçler büyük güç bölgeselciliğini destekleyecektir. Tokyo, Seul ve Delhi, ABD ile müttefiklik ve stratejik ortaklık ilişkilerinden dolayı YİY projesini desteklemiştir. Benzer şekilde Tahran ve İslamabad, Pekin ile stratejik ilişkilerini göz önünde bulundurarak Çin'in KY projesine katılmıştır.

Orta ölçekli güçler ve gelişmekte olan ülkeler çoğunlukla büyük güç bölgeselciliğini öne süren büyük gücün peşine takılırlar (*bandwagoning*). Bu anlamda tüm Orta Asya ülkeleri Çin'in KY projesini desteklemiştir. Ek olarak Beyaz Rusya, Kazakistan, Ermenistan ve Kırgızistan ekonomik ve güvenlik gerekçeleriyle Rusya'nın AEB projesine katılmıştır. Bunlardan bazılarının büyük güç ile aralarında tarihi ve siyasi sorunlar varsa, büyük güce karşı direnirler. Ukrayna ve Özbekistan, tekrardan Rusya'nın hegemonyası altına girmemek için AEB projesine karşı çıkmış ve direnmiştir.

BGB sürecinde bir büyük güç ve diğer ülkeler arasındaki ilişkiler ekonomik, askeri-güvenlik ve kültürel asimetric tek yönlü bağımlılık temelinde devam eder. Teorik ve pratik olarak bütünleşme sürecindeki ülkeler arasındaki ilişkileri, asimetric bağımlılığa rağmen, dengeleyecek ulusüstü veya hükümetlerarası kurumlar, kurallar ve düzenlemeler geliştirilebilir. Ancak uygulamada büyük güçlerin siyasi rejimi, zihniyeti ve yerleşik davranış kalıpları bu dengeyi sarsabilir, uluslararası hukuk sınırını aşabilir.

Belirtildiği gibi, uluslararası düzen çok kutuplulaşmaya başladığında büyük güçler arasındaki rekabet artacaktır. Bu durum 19. ve 20. yüzyılda farklı şekillerde gözlemlenmiştir. 1990'lı yıllarda başlayan ABD hegemonyasına bir tepki olarak 21. yüzyılın gelinen noktasında şekillenmekte olan yeni küresel düzen veya düzensizlik uluslararası ilişkilerde çok kutupluluğa yönelme eğilimini hızlandırmıştır. Değişim ve dönüşüm halinde olan uluslararası sistemdeki büyük güçler eski güç ve etki alanlarını korumak ve mümkün mertebe yeni coğrafyalara nüfuz etmek amacıyla askeri seçenekler de dâhil olmak üzere ellerindeki tüm eski ve yeni stratejik planlarını masaya yatırmıştır.

Bu planlar içinde bölgesel bütünleşme projeleri olarak sunulan stratejiler de bulunmaktadır. Dolayısıyla BGB bir büyük gücün diğer bir bölgedeki bölgesel bütünleşme girişimlerine bizzat veya dolaylı olarak önderlik etmesinin ardındaki hedefin aynı büyük gücün stratejik çıkarlarıyla bağlantılı olduğunun altını çizmektedir. Bu anlamda 19. yüzyılda “Büyük Oyun” ve sömürgecilik mücadeleleriyle, 20. yüzyılda zorunlu asimilasyon ve Soğuk Savaş gölgesinde kontrol edilen Orta Asya’da günümüzde BGB veya bölgesel bütünleşme girişimleri büyük güçlerin jeopolitik etki aracı olarak işlev görmektedir.

Rusya’nın AEB, ABD’nin YİY ve Çin’in İYEK projeleri örneklerindeki BGB mevcut uluslararası ekonomik-siyasi düzen, Avrupa merkezli klasik bölgesel bütünleşme teorileri ve AB tecrübesini kısmi olarak benimsemekle birlikte büyük güçlerin bölgeselcilik anlayışı ve jeostratejik çıkarlarıyla bağlantılı olan şu özellikleriyle öne çıkmıştır:

1. BGB genelde “ikinci bütünleştirici tepki” olarak ortaya çıkar. Oluşturulacak bölgesel karşıt-birliklerin tasarımı ve yapısı genel olarak orijinal bütünleşme veya bölgeselcilik oluşumundan kopyalanır. Dolayısıyla BGB’nin ürünü olan AEB, YİY ve İYEK projeleri orijinal bütünleşme oluşumu olarak tanımlayabileceğimiz AB’nin en azından teorik ve yapısal tecrübelerinden yararlanılarak tasarlanmıştır. Ancak projeler başarıyla hayata geçirildiğinde orijinal bütünleşme örneğinden bambaşka, ilgili büyük gücün siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına özgün bir oluşum ortaya çıkabilir.
2. BGB’nin iki çeşit amacı olur. Birincisi resmi veya büyük güç tarafından açıklanan amaç. Diğer algılanan veya gizlenen stratejik hedef. Resmi ve algılanan amaçlar arasında ciddi farklılıklar gözlemlenebilir. AEB, YİY ve KY projelerinin resmi

amaçları ve algılanan hedefleri arasında büyük bir uçurum olduğu örnek çalışmalar aracılığıyla tespit edilmiştir.

3. BGB'nin nihai amacı katılımcıların hepsi için yararlı ve eşitlik üzerine kurulan bölgesel bütünleşme değil, büyük güç hegemonyasının tesis edilmesi, büyük gücün başını çektiği yeni bir siyasi-ekonomik düzen ve hatta askeri blok oluşturulmasıdır. Dolayısıyla burada bölgeselcilik büyük gücü hedefine götüren bir araçtır, nihai amaç değildir.
4. BGB büyük güçlerin (Rusya, ABD ve Çin'in) siyasi yapısına, dış politika paradigmasına, askeri-ekonomik durumuna, stratejik planları ve önceliklerine ve bölgesel bütünleşme anlayışlarına göre birbirinden farklılık gösterebilir. Dolayısıyla her bir yaklaşımda büyük bir gücün bir bölgenin entegrasyonuna etkisi farklı olabilir. Bu anlamda büyük güçlerin evrensel yeknesak bütünleşme modeli yoktur. Her büyük gücün yaklaşımı, bütünleşme modeli birbirinden farklıdır. AEB, YİY ve İYEK projelerinin ilgili büyük güçlerin bölgeselcilik anlayışlarından kaynaklanan kendine özgü özellikleri Orta Asya'daki bölgesel bütünleşme süreçlerine farklı etki gösterecektir.
5. BGB bir bölgeyi (örneğin Orta Asya'yı) bölge-dışı büyük gücün jeopolitik ve stratejik çıkarları doğrultusunda geliştirilen siyasi planlar çerçevesinde söylem ve eylem düzeyinde (Orta Asya'yı Avrasya'nın ayrılmaz bir parçası olarak) yeniden tanımlamaya, yeni bir kimlik oluşturmaya ve baştan dizayn etmeye çalışır. BGB her ne kadar ekonomik bütünleşme üzerine yoğunlaşsa da sonuç olarak önceden veya süreç içerisinde planlanmış, geliştirilmiş siyasi bir projeyi hayata geçirmeye özen gösterir.
6. BGB belli bir düzeyde bölgesel bütünleşmeyi sağlayabilecek kapasiteye sahip olmakla birlikte bir büyük gücün çevresindeki veya hedefindeki ülkelerin ekonomik, siyasi ve hatta güvenlik politikalarını kendi politikaları doğrultusunda yönlendirebilmesine zemin yaratır. AEB, YİY ve İYEK projeleri Orta Asya ülkelerinin ekonomik, siyasi ve güvenlik politikalarını Rusya, ABD ve Çin'in ilgili stratejileri doğrultusunda yönlendirmiştir.
7. BGB tek yön ağırlıklı asimetrik bağımlılığı tetikler. Bu durumda bir büyük güç bölge ülkelerini özellikle ekonomik, askeri ve teknolojik açıdan kendine bağımlı hale getirmeye veya mevcut bağımlılığı derinleştirmeye çalışır. Rusya ve Çin, AEB

ve İYEK projeleri üzerinden Orta Asya ülkelerini ekonomik, askeri ve teknolojik açıdan kendilerine bağımlı hale getirmiştir. Bu süreçte Rusya ve Çin, ham madde kaynağına dönüşen bölge ülkelerinin en önemli dış ortağı, en büyük ihracat pazarları haline gelmiştir. Buna ek olarak Moskova ve Pekin, enerji ve diğer ham madde ihtiyaçlarını karşılayacak çeşitli ve güvenli alternatiflere de erişmiştir. Dolayısıyla Orta Asya ülkeleri kendi ham madde kaynaklarının işlenmesi, ihracatı, ekonomik, askeri ve teknolojik ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Rusya ve Çin'e karşı tek yön ağırlıklı asimetrik bağımlılık geliştirmiştir.

8. BGB bir büyük gücün diğer bir bölgeye değil, bölgenin büyük güce bağlanmasını ifade eder. Büyük güç bölgeyi değişik unsurlar üzerinden kendine entegre etmeye çaba gösterir. Bu unsurlar siyasi, ekonomik, sosyokültürel veya hepsi bir arada olabilir. Rusya bu süreçte askeri, ekonomik ve siyasi enstrümanlar kullanarak, Çin ise temel olarak ekonomik-siyasi unsurlar üzerinden Orta Asya'yı kendine entegre etmeye çalışmıştır. ABD'nin, bölgeyle bitişik sınırları olmadığından dolayı Orta Asya'yı kendine entegre etme gibi bir şansı bulunmamakla birlikte bölgenin Washington'un güvenlik ve enerji stratejilerine entegre bir şekilde gelişmesini arzu etmiştir. ABD, YİY projesi kapsamında bu amaca ulaşmak için bölgedeki çok sınırlı ekonomik ve güvenlik araçlarını devreye sokmuştur.
9. BGB sürecinde büyük güçler bir bölgeyi kendine entegre etmeye çalışırken yukarıda belirtilen asimetriyi kullanırlar. Bu yöntemde bölge unsurlarının beklentileri, istekleri ve amaçları çoğunlukla ikinci planda tutulur. Büyük gücün amaçları, fikirleri ve planları öncelik kazanır. AEB, YİY ve İYEK projelerinin resmi amacı ve teorik yapısı genel olarak "karşılıklı saygı, eşitlik ve kazan-kazan" prensiplerine dayansa da bu girişimlerin reel yapısı, üyelik veya katılım müzakereleri süreci ve son yıllarda uygulama aşamasında ortaya çıkan sorunlar, büyük güçlerin bilinçli bir şekilde asimetrik yöntemlere başvurduğunu kanıtlamıştır.
10. BGB veya bölge-dışı büyük güçler aracılığıyla bölgesel bütünleşmeyi sağlama çabaları, bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünü, egemenliğini ve ulusal güvenliğini

gölgeleyecektir²³¹. Özellikle, büyük güç ile bölge arasında derin politik, ekonomik, ideolojik ve kültürel farklılıklar varsa, bölge ülkelerinin bağımsızlığı ve temel ulusal çıkarları zarar görebilir. AEB projesinin ilk açıklandığı 2011'den bu yana Rusya ve Ukrayna arasında meydana gelen gerginlikler, yurt dışındaki Rusları koruma bahanesiyle ortaya çıkan askeri çatışmalar ve Kırım'ın ilhakı, başta Kazakistan olmak üzere tüm Orta Asya ülkelerinin toprak bütünlüğünün, egemenliğinin ve ulusal güvenliğinin potansiyel bir tehlike altında olduğunu gözler önüne sermiştir. Çin'in, İYEK projesi çerçevesinde Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a verdiği büyük miktardaki borçlar karşılığında toprak, tarımsal arazi, doğal kaynak ve diğer ekonomik-siyasi öncelikler talep etmesi söz konusu ülkelerin toprak bütünlüğünü ve ekonomik bağımsızlığını zedelemiştir.

11. BGB bir büyük gücün rakiplerini kendi menfaat alanı olarak gördüğü bölgenin dışında tutmak, en azından onların bölgedeki etkisini azaltmak veya dengelemek için bir araç olarak hizmet edebilir. ABD'nin NAFTA girişimi AB'yi Kuzey Amerika'nın dışında, Rusya'nın AEB projesi ise ABD, Çin ve diğer güçleri Orta Asya'dan uzakta tutmak veya onların bölgedeki etkisini dengelemek için bir araç işlevi görmüştür. ABD'nin YİY ve Çin'in İYEK projeleri de bölgedeki rakiplerinin (Rusya ve diğer güçlerin) etkisini azaltmayı hedeflemiştir.

1.3.1. Orta Asya'da Bölgesel Bütünleşme Tartışmaları

19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Rus istilasından önceki birkaç asır boyunca bugünkü Orta Asya toprakları esas olarak Türk soyları ve boylarından oluşan, Hokand Hanlığı, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı tarafından yönetilen, homojen bir toplum olarak varlığını sürdürmüştür. Çarlık Rusyası bölgeyi tamamen istila ettikten sonra, "böl ve yönet" siyaseti gereği bölgedeki etnik yapıyı parçalayacak bir şekilde çizdiği yapay sınırlar üzerinden bugünkü Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan ülkelerini kurmuştur. Bölgedeki homojen toplumun bir daha bir araya gelmemesi ve sürekli parçalanmasını amaçlayan bu politika farklı şekillerde SSCB'nin dağılımına kadar sürdürülmüştür.

²³¹ Benzer bir analiz için bakınız: Younkyoo Kim ve Fabio Indeo, "The New Great Game in Central Asia Post 2014: The US "New Silk Road" Strategy and Sino-Russian Rivalry", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 46, No. 2, 2013, ss. 275-286.

SSCB'nin parçalanmasıyla birlikte bağımsızlığa kavuşan Orta Asya ülkeleri kendilerini coğrafi olarak denize çıkışı olmayan, sosyal-politik açıdan zayıf ve parçalanmış, ekonomik açıdan dış yardıma bağımlı halde bulmuştur. Kasıtlı olarak Sovyet ekonomisinin birbirine bağımlı ve birbirini dolduran parçaları şeklinde geliştirilen ve birdenbire bağımsızlığa kavuşan yeni ülkeler kendi ayakları üstünde duramaz hale gelmiştir. Öte yandan, gaz, petrol, değerli madenler, pamuk, buğday gibi tarım ürünleri ve doğal kaynaklara zengin olmasına rağmen, Orta Asya ülkelerinin ucuz deniz yollarıyla doğrudan dünya pazarlarına çıkış imkânı coğrafi olarak engellenmiştir.

Orta Asya ülkeleri, ekonomik kalkınma ve iyi bir gelecek kurma girişimlerine mâni olan Sovyet döneminden kalma sorunlar ve coğrafi engellere bir çözüm bulmak amacıyla, Sovyetler Birliği sonrası bütünleşme projelerine katılmıştır. Başlangıçta Orta Asya'nın yeni bağımsız cumhuriyetleri -Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan- diğer eski Sovyet ülkelerinin de katıldığı hükümetlerarası veya yukarıdan aşağıya (*top-down*) bütünleşme projelerinde yer almıştır. Bu bağlamda bu devletler Orta Asya Birliği (OAB), Orta Asya Ekonomik Birliği (OAEB), Orta Asya İşbirliği Örgütü (OAIÖ) ve Orta Asya Ekonomik Topluluğu (OAET) gibi örgütleri kurarak bölge-içi bölgesel bütünleşme girişimlerinde bulunmuştur.

Çeşitli nedenlerden dolayı hem Sovyet sonrası coğrafyadaki hem de bölgesel düzeydeki bütünleşme girişimlerinin pratik olarak etkin olmadığı zamanla anlaşılmıştır. Başka bir deyişle, ortak tarih, kültür, benzer dil, politik ve ekonomik yapıya sahip olmalarına rağmen Orta Asya ülkeleri bölgesel entegrasyonu muvaffakiyetli bir şekilde hayata geçirme konusunda sürekli olarak başarısızlığa uğramıştır. Buna rağmen çok sayıdaki bilim adamı ve hatta (Nursultan Nazarbayev gibi) bazı siyasi liderler “Orta Asya’da bölgesel bütünleşmeye bir alternatifin olamayacağını” savunmuştur. Bölgesel bütünleşme ve işbirliği sağlanmadan, ulusal ve bölgesel düzeyde baş gösteren yoksulluk, işsizlik, işgücü göçü, sınır ve su sorunları, yükselen milliyetçilik ve Afganistan’da yeniden ortaya çıkan güvenlik tehditleri gibi kritik sorunlara karşı bölgedeki tek bir ülkenin kendi başına mücadele edemeyeceği yaygın bir şekilde kabul edilmektedir.

Öte yandan, Orta Asya esas olarak sahip olduğu doğal kaynaklardan dolayı çağdaş uluslararası ilişkilerde stratejik öneme haiz olmuştur. Orta Asya’da yaşanan son gelişmeler, bölgesel ve hatta küresel düzeyde yansımalar yaratmıştır. Bu gelişmeler tüm Avrasya kıtasındaki jeopolitik güçler dengesini etkilemiştir. Mevcut sorunlar çözüme

kavuşturulmaması halinde, bölgedeki gelişmeler gelecekte de aynı şekilde bölgesel ve küresel dengeleri etkilemeye devam edecek gibi görünmektedir.

Orta Asya'daki bölgesel bütünleşme süreçleri bilimsel çalışmalara da konu olmuş ve akademik dünyada konu hakkında birçok çalışma yürütülmüştür. Bu anlamda Orta Asya bölgesel entegrasyonu üzerine yapılan çalışmalar başlıca iki kategoriye ayrılabilir²³². İlk literatür grubu, Orta Asya'daki bölgesel bütünleşme süreçlerini diğer Sovyetler Birliği sonrası alt bölgelerle bağlantılı olarak değerlendirmiştir²³³. İkinci kategorideki çalışmalar ise bölge-içi bütünleşme girişimlerine odaklanmıştır²³⁴. Literatür, Orta Asya'daki yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya bütünleşme süreçlerini kapsamaktadır.

Teorik olarak, pek çok bilim adamı Orta Asya'daki bölgesel entegrasyonun başarılı olması durumunda öncelikle ekonomik büyüme ve sosyo-politik sıkıntılara hem de bölgesel güvenlik sorunlarına bir çözüm getireceğini vurgulamıştır²³⁵. Bu nedenle bölgesel bütünleşmenin bir şart olduğu ileri sürülmüştür. Inomjon Bobokulov, Orta Asya'nın güvenliği ve refahı için bölgesel bütünleşme dışında bir alternatifin olmadığını savunmuştur²³⁶. Kültürel ve dilsel benzerlikler ile artan işgücü göçü eğilimi ve sınır ötesi kayıt dışı ticaret bölgedeki olası bütünleşme süreçlerinin kolaylaştırıcı ana unsurları olarak görülmüştür²³⁷. Ancak, SSCB'nin dağılmasından sonraki çeyrek asır boyunca Orta

²³² Aleksandr Libman, *Issledovaniya Regional'noy İntegratsii v SNG i Tsentral'noy Azii: Obzor literatury*, Tsentr İntegratsionnykh İssledovaniy Yevraziyskogo Banka Razvitiya, Sankt-Peterburg 2012.

²³³ Lee Kendall Metcalf, "The (re) Emergence of Regional Economic Integration in the Former Soviet Union", *Political Research Quarterly*, Vol. 50, No. 3, 1997, ss. 529-549; Jan S. Adams, "The Dynamics of Integration Russia and Near Abroad", *The Journal of Post Soviet Democratization*, Vol. 6, No. 1, 1998, ss. 50-64; Alexander Libman, "The Role of Economic Integration and Disintegration in the Post-Soviet Space: A Quantitative Analysis", *Studies on Russian Economic Development*, Vol. 17, No. 5, 2006, ss. 498-507; İkboljon Qoraboyev, "From Central Asian Regional Integration to Eurasian Integration Space? Changing Dynamics of the Post-Soviet Regionalism", *EDB Eurasian Integration Yearbook 2010*, (Ed. Evgeny Vinokurov), RUAN Publishing Company, Almaty 2010, ss. 206-232; Alexander Libman ve Evgeny Vinokurov, "Is it Really Different? Patterns of Regionalization in the Post-Soviet Central Asia", *Post-Communist Economies*, Vol. 23, No. 4, 2011, ss. 469-492.

²³⁴ Inomjon Bobokulov, "Central Asia: Is There an Alternative to Regional Integration", *Central Asian Survey*, Vol. 25, No. 1-2, 2006, ss. 75-91; Richard Pomfret, "Regional Integration in Central Asia", *Economic Change and Restructuring*, Vol. 42, No. 1-2, May 2009, ss. 47-68; Mirzokhid Rakhimov, "Internal and External Dynamics of Regional Cooperation in Central Asia" *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 1, No. 2, 2010, ss. 95-101; Johannes Linn, "Central Asian Regional Integration and Cooperation: Reality or Mirage?", *Eurasian Integration Yearbook 2012*, (Ed. Evgeny Vinokurov), RUAN Publishing Company, Almaty 2012. ss. 96-117.

²³⁵ David Bartlett, "Economic Development in Newly Independent States: The Case of Regionalism", *The European Journal of Development Research*, Vol. 13, No. 1, 2001, ss. 135-153; Necla Geyikdagi, "Regional Integration in Central Asia", *Journal of Asia Pacific Business*, Vol. 6, No. 4, 2005, ss. 61-74; Johannes Linn, a.g.e., s. 2012.

²³⁶ Inomjon Bobokulov, a.g.e.

²³⁷ Irina Ivakhnyuk, "Migration in the CIS Region: Common Problems and Mutual Benefits", International Symposium on International Migration and Development, Turin-Italy, (28-30 June 2006), ss. 1-14;

Asya’da kalıcı ve sürdürülebilir bölgesel bütünleşme konusunda pratik olarak çok az ilerleme kaydedilmiştir. Martin Spechler, Orta Asya ülkeleri arasındaki bölgesel işbirliği yapamama durumunu veya işbirliği yoksunluğunu “patoloji” olarak nitelendirmiştir²³⁸.

Niklas Wirminghaus, 1991-2010 yılları arasında geçen yaklaşık yirmi yıl boyunca eski Sovyet coğrafyasında 39 farklı bölgesel bütünleşme teşebbüsü ileri sürüldüğünü, bunlardan 36’sının kabul edilerek bölgesel bütünleşme örgütüne dönüştürüldüğünün altını çizmiştir²³⁹. BDT, EvrAzES, TEA, KGAÖ, OAIÖ, OAB, OAEB, Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (OAİT), OAET, GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova) grubu ve benzerleri söz konusu girişimler sonucu ortaya çıkan en önemli örgütlerdir. Niklas Wirminghaus, bu bütünleşme projelerini “Sovyetler sonrası orijinal bütünleşme (BDT), Rusya hâkimiyetindeki bütünleşme (EvrAzES, TEA, KGAÖ), Orta Asya merkezli bütünleşme (OAIÖ, OAB, OAEB, OAİT, OAET) ve Rusya karşıtı bütünleşme (GUUAM)” şeklindeki dört gruba ayırmıştır²⁴⁰.

Araştırmacılar, bu girişimlerin çoğunun öngörülen hedeflerine ulaşamadıklarını ve aktif olanlarının da şimdiye kadar etkisiz olduğunun altını çizmişlerdir. Tatyana Valovaya’ya göre, tüm bu projelerin verimsizliğinin başlıca nedeni, benzer kurumların kurulması ve benzer hedeflerin ilan edilmesiyle birlikte Avrupa bütünleşme modellerinin resmen kopyalanmış olmasıyla ilgilidir. Bununla birlikte ilk bütünleşme girişimleri bütünleşme sürecinin temel yasalarını/kıstaslarını göz ardı etmiştir²⁴¹. Benzer şekilde Selda Atik, eski Sovyet coğrafyasındaki ekonomik bütünleşme projelerinin verimsizliğinin nedenlerini şöyle sıralamıştır:

1. Piyasa ekonomisinin kurallarıyla uyum sağlama ve dünya ekonomisine adapte olma konusunda yetersizlik;
2. Makroekonomik yapılarıdaki farklılıklar (ulusal gelir, gelir dağılımı, sanayileşme, ulusal ve doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret kapasitesi ve ödemeler dengesi);

Alexander Libman, “Regionalisation in Central Asia”, *Eurasian Integration Yearbook 2009*, (Ed. Evgeny Vinokurov), RUAN Publishing Company, Almaty 2009, ss. 95-114.

²³⁸ Martin Spechler, “Regional Non-Cooperation in Central Asia: A Pathology”, *NATO Economic Colloquium*, (Ed. Paul Sutcliffe), NATO, Brussels 2000, ss. 267-274.

²³⁹ Niklas Wirminghaus, “Ephemeral Regionalism: The Proliferation of (Failed) Regional Integration Initiatives in Post-Soviet Eurasia”, *Roads to Regionalism: Genesis, Design, and Effects of Regional Organizations*, (Ed. Tanja A. Börzel, Lukas Goltermann, Kai Striebinger), First Edition, Routledge, London 2012, s. 25.

²⁴⁰ Niklas Wirminghaus, a.g.e., s. 27.

²⁴¹ Tatyana Valovaya, “Eurasian Economic Integration: Origins, Patterns, and Outlooks”, *Eurasian Integration Yearbook 2012*, (Ed. Evgeny Vinokurov), RUAN Publishing Company, Almaty 2012, s. 43.

3. Bölgesel çıkar çatışmaları ve güç iddiası, ortak hedeflerin olmaması, engelbeli coğrafi konum;
4. Aynı anda hem Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) hem de bölgesel bütünleşme örgütlerine üye olmak suretiyle yaratılan çelişkiler²⁴².

Farrukh Inazarov ve Zafar Salmanov, Kazakistan ve Özbekistan'daki ekonomik aktörlerin bölgesel bütünleşme konusundaki algılarını incelemiş ve ekonomik aktörlerin çoğunluğunun komşularıyla bütünleşmenin kendileri için çok az veya hiçbir yararı olmayacağı görüşünde olduğunu tespit etmiştir²⁴³. Farrukh Inazarov ve Zafar Salmanov, bu durumu bilgi eksikliğine ve tarafların birbirleri hakkında az şey bildikleri gerekçesine bağlamıştır. Ayrıca, araştırmacılar, ilgili ülkeler arasındaki işbirliği yapma konusundaki isteksizliğin, siyasi, ekonomik, kültürel ve psikolojik faktörlerden kaynaklandığını ileri sürmüştür²⁴⁴. Öte yandan Johannes Linn, Orta Asya'daki bölgesel bütünleşmeye yönelik siyasi engelleri derinlemesine analiz etmiştir. Johannes Linn'in tespit ettiği siyasi engeller şu şekilde özetlenebilir:

1. Orta Asya liderlerinin devlet egemenliğinin bir kısmını ulusüstü kurumlara aktarmaktan çekinmesi;
2. Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan arasında Orta Asya'daki su ve enerji kaynaklarının kontrolü üzerindeki mücadele;
3. Kazakistan ve Özbekistan arasında bölgesel liderlik yarışı;
4. Türkmenistan'ın bölgeye entegre olmak yerine dış dünyadan kendini izole ederek tarafsızlık statüsünü tercih etmesi;
5. Kamusal karar alma sürecinde, siyasette sorumlulukların, hesap verebilirliğin sınırlı veya zayıf olması, yaygın yolsuzluk, kaçakçılık ve uyuşturucu ticareti²⁴⁵.

Walter Mattli'nin tabiriyle özetlemek gerekirse, Orta Asya'daki bütünleşme girişimlerinin başarısızlığa uğramasının en önemli nedenleri bütünleşmenin en kritik talep ve arz şartlarının (*demand and supply conditions*) yerine getirilememesiyle açıklanabilir.

²⁴² Selda Atik, "Regional Economic Integrations in the Post-Soviet Eurasia: An Analysis on Causes of Inefficiency", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Vol. 109, 2014, s. 1326.

²⁴³ Farrukh Inazarov ve Zafar Salmanov, "Regional Integration in Central Asia: Measuring the Perceptions of Economic Actors in Uzbekistan and Kazakhstan", 2011, https://www.academia.edu/4528698/Regional_Integration_in_Central_Asia_Measuring_the_Perceptions_of_Economic_Actors_in_Uzbekistan_and_Kazakhstan_Salmanov_and_Inazarov_F (Erişim Tarihi: 10.12.2014).

²⁴⁴ A.g.e., s. 12.

²⁴⁵ Johannes Linn, a.g.e., ss. 100-101.

Walter Mattli'nin ileri sürdüğü üzere, herhangi bir bütünleşme sürecinin başarıya ulaşmasını sağlayacak talep ve arz şartlarını şu dört başlık altında sıralayabiliriz:

1. Bütünleşmeyi talep eden ulusaltı ve ulusüstü aktörlerin oluşturduğu güçlü piyasa baskısının bulunması/sürdürülmesi;
2. Bölgesel bütünleşmeden elde edilecek potansiyel ekonomik kazançların bol olması, bölgesel ekonomilerin birbirini tamamlayıcı nitelikte olması, talep edilen bütünleşme sonucunda büyük bir ortak pazarın ve önemli ölçek ekonomilerin (*economies of scale*) ortaya çıkması;
3. Bütünleşme talebini karşılayabilecek kapasiteye sahip olan tartışmasız bir liderin, güçlü bir katalizör ülkenin bulunması;
4. Bütünleşmeyi denetleyecek, kolaylaştıracak ve anlaşmazlıkları çözebilecek yetkilerle donatılan ulusüstü ortak taahhüt kurumlarının (*commitment institutions*) oluşturulması²⁴⁶.

Görüldüğü gibi Orta Asya ülkelerinde yukarıda sıralanan bütünleşmenin talep ve arz koşullarının neredeyse hiçbiri olgunlaşmamıştır. Ayrıca Orta Asya'da bölgesel bütünleşme girişimlerinin başarısızlığa uğraması veya bütünleşmenin talep ve şartlarının yerine getirilmemesi konusunda sadece bölge ülkelerini sorumlu tutmak doğru değildir. Orta Asya ülkelerinin siyasi, ekonomik ve ideolojik açıdan birbirinden uzaklaşmasında, işbirliği yapamamasında bölgesel ve büyük güçlerin önemli bir payı vardır. Çünkü "bölge içi işbirliği, bölge-dışı odakların bölgeye yönelik politikalarının uygulanmasını engeller²⁴⁷." Bu anlamda Rusya, Çin ve ABD gibi etkili dış aktörler kendi çıkarları gereği bu bölgede bölge-içi işbirliğinin gelişmesine, bütünleşmenin ilerlemesine engel teşkil edecek türden politikalar izlemiştir.

Bazı araştırmacılar Orta Asya ülkelerinin ortak sosyal, kültürel değerlere ve benzer siyasi sisteme sahip olmalarına rağmen bölgesel bütünleşme konusunda başarısız olduklarına vurgu yapmıştır. Dolayısıyla bahsi geçen bütünleştirici etkenlerin bu bölgede geçerli olmadığı ileri sürülmüştür. Ancak bu tip değerlendirmeler, sorunun asıl önemli bir kaynağını göz ardı etmiştir. Orta Asya'da bütünleşme sürecini kolaylaştıracak güçlü ve köklü tarihi, sosyal, kültürel ve siyasi etkenler bulunmasına rağmen geçen çeyrek asır boyunca bölgesel bütünleşme sürecinin yavaş ilerlemesinin veya bazı hallerde sonuca

²⁴⁶ Walter Mattli, 1999, a.g.e., ss. 41-67.

²⁴⁷ Erol Manisalı, a.g.e., s. 24.

ulaşamamasının temel sebeplerinden biri bölgenin bütünleşmesine karşı olan iç ve dış aktörlerin etkinlikleridir.

Bu süreçte İslam Kerimov (Özbekistan) ve Saparmurat Niyazov (Türkmenistan) rejimleri bölgesel bütünleşmeye karşı olan bölge-içi aktörler iken, başta Rusya olmak üzere ABD, Çin ve diğer ülkeler bölge-içi bütünleşmeyi engelleyen esas dış aktörler olmuştur. Kısacası bahsi geçen dış aktörler ve onların içerideki siyasi uzantıları veya Orta Asya ülkelerinin bir büyük güç olmaksızın ortak bir platformda bir araya gelebileceğine inanmayan ya da izolasyonist bir tutum takınan bölge devletlerinin yöneticileri bölge halklarının arzu ettiği bütünleşme hayalleri yolundaki temel engeller sayılır. İslam Kerimov sonrası dönemde bölgesel işbirliği ve ekonomik bütünleşme sürecinin hızlı bir şekilde gelişmeye başlaması bu iddiamızı doğrulamıştır. Buna ek olarak, bölge-içi bütünleşme sürecinin bölge-dışı büyük güçlerin ilgili projelerine uyumlu bir şekilde ilerlemesi Orta Asya'daki BGB'nin etkisini gözler önüne sermiştir. Dolayısıyla bölge-içi bütünleşme girişimlerinin başarısızlığa uğradığı Orta Asya'da bölge-dışı büyük güçlerin katılımı veya onayı olmayan bölgesel bütünleşme süreçlerinin sonuca ulaşması neredeyse imkânsız gibi durmaktadır.

1.3.2. Orta Asya'da Bölge-Dışı Büyük Güçlerin Bölgeselcilik Çabaları

Walter Mattli gibi bazı araştırmacılar, bölgesel koordinasyon ikilemlerinin üstesinden gelmek, dağıtım/bölüşüm ve bölgesel bütünleşme sürecinde karşılaşılan diğer sorunları gidermek için hegemon/katalizör bir devlete ihtiyaç duyulacağını altını çizmiştir²⁴⁸. Orta Asya'da böyle bir bölge-içi dominant güçten en azından şimdilik bahsetmek mümkün değildir. Kazakistan ekonomik açıdan bölgedeki en başarılı ülke sayılsa da askeri gücü ve stratejik konumu, bölgesel etkisi Özbekistan'dan zayıftır. Dolayısıyla bölge ülkelerinin hiçbiri dışsallık teorisinin bölgesel bütünleşme sürecinde olmazsa olmaz dediği dominant güç kıstaslarını tek başına karşılayamamaktadır.

Öte yandan bölge-içi bütünleşme girişimlerinin başarısız olduğu Orta Asya'da büyük güçler aracılığıyla bölge-dışı bölgesel bütünleşme teşebbüslerinin ortaya çıkmasını tetikleyen etkenlerden biri de bölge ülkelerinin ekonomik ve askeri açıdan zayıflığıdır. Dolayısıyla Alexander Libman ve Evgeny Vinokurov, özellikle Rusya ve eski Sovyet cumhuriyetlerinin katılımı olmadan, Orta Asya'da bölgesel bütünleşmenin gerçekleşmesi

²⁴⁸ Walter Mattli, 2012, a.g.e., s. 789.

ve başarıya ulaşmasının neredeyse imkânsız olduğunu savunmuştur²⁴⁹. İkboljon Qoraboyev, Rusya'nın öncülüğünde “yeni bölgesel sistemin ortaya çıkmasına” yol açabilecek “Orta Asya bölgesel bütünleşmesinden Avrasya bölgesel bütünleşmesine geçiş” süreci başladığını ileri sürmüştür²⁵⁰. Yeni Avrasyacılığın kurucusu Aleksandr Dugin daha da ileri giderek, jeopolitik mantık gereği Avrasya’da, özellikle eski Sovyet coğrafyasında Rusya öncülüğünde bölgeyi birleştirecek yeni bir imparatorluk kurulmasını önermiştir²⁵¹. Benzer şekilde diğer bilim adamları da Rusya, ABD ve Çin’in sert ve yumuşak güç kapasitelerini, ileri sürdükleri bölgeselcilik girişimlerini değerlendirerek büyük güçler vasıtasıyla bir bölgesel bütünleşmenin olasılığı üzerinde durmuşlardır²⁵².

Bu yaklaşımlardan yola çıkarak, büyük güçlerin kendi stratejik çıkarları için orijinal bütünleşme projelerinden esinlenerek geliştirdikleri çeşitli siyasal ve ekonomik projeler aracılığıyla Orta Asya’nın siyasi-ekonomik hayatı ve kalkınması üzerindeki etki alanlarını genişletmeye çalıştığı göze çarpmaktadır. Özellikle, Rusya, ABD ve Çin gibi küresel güçlerin her biri bölgesel bütünleşme modelleri sunucu tekel haline gelmek ve rakip devletlerin rekabet gücünü ve etkisini ortadan kaldırmak için mücadeleyi çoktan başlatmıştır. Ayrıca, bu güçler son on yıllar boyunca çeşitli bölgesel bütünleşme projelerini sürekli bir şekilde geliştirmiştir. Zamanla bu girişimlerin bazıları denenmiş ve başarısız olmuştur. Orta Asya için yapılandırılmış bölgesel bütünleşme modellerini öneren ve destekleyen söz konusu büyük güçler şu anda yarışma içinde olan üç devasa bölge-dışı bütünleşme projesini ileri sürerek bölgedeki büyük güçler rekabetine hız vermiştir. Bu projeler Rusya’nın AEB, ABD’nin YİY ve Çin’in İYEK projeleri olarak bilinmektedir.

Rusya, ABD ve Çin’in geliştirdiği projeler Orta Asya’da bölgesel bütünleşmeyi öngörse de bu güçlerin bölgedeki etkileri anlamındaki asimetrisi, bölgesel bütünleşme

²⁴⁹ Alexander Libman ve Evgeny Vinokurov, 2011, a.g.e., s. 486.

²⁵⁰ İkboljon Qoraboyev, a.g.e., s. 225.

²⁵¹ Aleksandr Dugin, *Osnovy Geopolitiki: Geopoliticheskoye Budushcheye Rossii*, Arktogeya, Moskva 1997, ss. 211-213.

²⁵² Walter Mattli, 1999, a.g.e.; Shiping Tang, “Economic Integration in Central Asia: the Russian and Chinese Relationship”, *Asian Survey*, Vol. 40, No. 2, 2000. ss. 360-376; Stefan Schirm, a.g.e.; Barry Buzan ve Ole Wæver, 2003, a.g.e.; Hsiu-Ling Wu ve Chien-Hsun Chen, “The Prospects for Regional Economic Integration Between China and the Five Central Asian Countries”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 56, No. 7, 2004, ss. 1059-1080; Frederick Starr, 2005a, a.g.e.; “A Partnership for Central Asia”, *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 4, 2005b, ss. 164-178; Eugene Rumer vd., *Central Asia: Views from Washington, Moscow and Beijing*. M.E. Sharpe Inc., Armonk and London 2007; Emilian Kavalski (Ed.), *The New Central Asia: The Regional Impacts of International Actors*, World Scientific Publishing, Singapore 2010; Xu Zhengyuan, a.g.e., ss. 37-52; Kairat Moldashev ve İkboljon Qoraboyev, “From Regional Integration to Soft Institutionalism: What Kind of Regionalism for Central Asia?”, Conference on Integration Processes and State Interests in Eurasia, Bishkek-Kyrgyzstan, (11 June 2018), 2018, s. 4; Johannes Muntschick, 2018, a.g.e.

anlayışlarındaki farklılıkları gereği bölgedeki farklılaşmaları daha da derinleştirerek ulusal, bölgesel ve küresel dengeleri olumsuz yönde etkileme riskini taşımaktadır. Başka bir deyişle, jeostratejik rekabet içinde olan bölge-dışı üç büyük gücün geliştirdiği bölgesel bütünleşme projeleri her ne kadar Orta Asya'yı bütünleştirmeyi veya kendilerine entegre etmeyi amaçlasa da aralarındaki farklılıklar ve bölge-içi aktörlerin değişen dış politika önceliklerinden dolayı çıkarlar çatışmasına yol açarak, bölgedeki parçalanmışlığı daha da derinleştirme eğilimi taşımaktadır.

Ayrıca bu üç bölgesel bütünleşme süreçlerini harekete geçiren, karara bağlayan ve yönlendiren temel aktörler hükümetlerarasıcılığın ileri sürdüğü gibi büyük güçlerin etrafında toplanan ulus-devletlerdir. Bu süreçte ulusaltı ve devlet dışı aktörler büyük güçler ve bölgedeki ulus-devletleri izlemektedir. Yine bu süreçte büyük güçlerin sunduğu projeleri bölgedeki göreceli güçsüz (Kırgızistan ve Tacikistan) ve büyük güce daha fazla bağımlı olan ülkeler (Beyaz Rusya ve Kazakistan) siyasi, askeri ve maddi kazanımlar elde etmek umuduyla kabul etmiştir. Neorealist yaklaşım tabiriyle söylemek gerekirse, bölgedeki güçsüz aktörler tehdit veya olası fırsatla karşılıklarına çıkan büyük gücün (Rusya'nın) peşine takılmıştır. Uzun zamandan beri büyük güçler arasındaki güç dengesine oynayan Özbekistan (ve Ukrayna) ulusal egemenliği ve bağımsızlığından taviz vermeme adına direnmeye, büyük güçleri birbiriyle dengelemeye devam etmiştir.

İzleyen bölümlerde sırasıyla Rusya'nın AEB, ABD'nin YİY ve Çin'in İYEK projeleri tezin araştırma soruları çerçevesinde detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

21. yüzyılın başından itibaren yeniden güçlenmeye başlayan Rusya Federasyonu, bölgeselcilik stratejileri üzerinden iç ve dış politikada eski etkisine kavuşarak tam bir büyük güce dönüşmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede eski Sovyet coğrafyasında öne sürdüğü önceki tüm bölgeselcilik girişimlerini güncellemiş ve bunları bütünleştirerek AEB projesini ortaya koymuştur. Bu bölümde Rusya'nın AEB projesi kapsamındaki bölgesel bütünleşme anlayışı, projenin teorik temelleri, yapısı, coğrafi kapsamı, amaçları ve uygulama enstrümanları incelenecektir. Buna ek olarak Orta Asya ülkelerinin, bölgesel ve diğer küresel güçlerin AEB'ye yaklaşımı değerlendirilecektir. Bölüm sonunda AEB projesi ve BGB kavramı arasında kısaca teorik bağlantı kurulacaktır.

2.1. Rusya'nın Bölgesel Bütünleşme Anlayışı

Rusya'nın bölgeselcilik anlayışı ülkenin sömürgecilik tarihi, coğrafi ve jeopolitik konumu, milli, ekonomik ve siyasi düşünce ekolleri, stratejik hedefleri ve AB gibi başarılı bölgesel bütünleşme tecrübelerinin harmanlamasından oluşmaktadır. Dolayısıyla Moskova'nın bölgeselcilik anlayışı hem gönüllü hem de zorunlu bölgesel bütünleşme yöntemlerini, önceden belirlenmiş coğrafi ve hukuki sınırlamaları içermektedir.

Rusya Federasyonu, Başkan Boris Yeltsin (1991-1999) ve onun Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev (1990-1996) döneminde demokrasiyi, kapitalist piyasa ekonomisini benimsemiş ve ABD'nin başını çektiği Batı ile en azından ekonomik düzeyde bütünleşmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla dönemin Yeni Batıcılarının kurguladığı Rus dış politikası Batı yanlısı Atlantikçi bir politika olarak değerlendirilmiştir. Bu dönem Rusya'sının bölgesel bütünleşme anlayışında Batı temelli bütünleşme teorileri etkili olmuştur. Fakat Soğuk Savaş mantığıyla hareket eden Batı dünyası Moskova'nın beklentilerini boşa çıkarmış ve Rusya'yı kuşatma, dışlama ve parçalama politikasını sürdürmüştür. Moskova bu durum karşısında dış politika önceliklerini tamamen gözden geçirmiştir²⁵³.

²⁵³ Zeynep Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü*, Boyut Kitapları, İstanbul 2002, ss. 146-157; Merve İrem Yapıcı, *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*, USAK Yayınları, Ankara 2010, ss. 146-152; Sait Sönmez, "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi", *Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2010, ss. 75-78.

Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Avrasyacılık (*Yevraziystvo*)²⁵⁴, Rusya dış politikasının ve bölgeselcilik anlayışının dikkat merkezine taşınmıştır. İki Dünya Savaşı arasında ortaya çıkan bu siyasi anlayışın kökenleri Çarlık Rusyası'nın 19. yüzyıl sömürgecilik dönemlerine kadar uzanır²⁵⁵. Komünistler döneminde pasivize edilen Klasik Avrasyacılık hareketi, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Yeni Avrasyacılık (*Neoyevraziystvo*) adı altında yeniden canlanmaya başlamıştır. Başkan Vladimir Putin'in fikir babalarından biri olarak adlandırılan Aleksandr Dugin'in başını çektiği bu düşünce okulu günümüz Rusya'sının Avrasyacı bölgeselcilik anlayışının ve dış politikasının şekillenmesinde dolaylı olarak kritik bir rol üstlenmiş durumdadır. Avrasyacılık düşünceleri ve özellikle Aleksandr Dugin'in eserleri sadece Rusya'da değil diğer eski Sovyet ülkelerindeki siyasi ve entelektüel kesimlerin, askeri-siyasi-stratejik yükseköğretim kurumlarındaki gençlerin politik ve sosyal görüşlerini ciddi bir şekilde etkilemiştir²⁵⁶.

²⁵⁴Avrasya kavramı Alman bilim adamı Aleksander Humboldt tarafından geliştirilmiş olsa da coğrafyacı ve aynı zamanda bir Klasik Avrasyacı sayılan Vladimir Lamanskiy bu terimi Rus literatürüne kazandıran ilk bilim adamı olmuştur. Bakınız: Vladimir Lamanskiy, *Tri Mira Aziysko-Yevropeyskogo Materika*, Peterburg 1892; Adem Özder, "Avrasya Kavramı ve Önemi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2013, s. 66.

²⁵⁵ Avrasyacılık, 19. yüzyılda Rus siyasi eliti ve entelektüel kesimleri arasında meydana gelen Batıcılık-Slavofillik tartışmalarına bir çözüm, "üçüncü yol" olarak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Avrasyacılık, Slavofil ve Pan-Slavist düşüncelerden etkilenecek ve onların bazı yönlerini yeniden yorumlayarak gelişmiştir. Aleksandr Dugin'e göre Nikolai Trubetzkoy Klasik Avrasyacılığın kurucusudur. Nikolai Trubetzkoy, Vladimir Lamanskiy, Petr Savitskiy, Lev Karsavin Klasik Avrasyacılığın, Lev Gumilev, Aleksandr Panarin ve Aleksandr Dugin gibi düşünürler ise hem Klasik Avrasyacılığın hem de Yeni Avrasyacılığın önde gelen isimleri sayılır. Bakınız: Vladimir Lamanskiy, a.g.e.; Petr Savitskiy, "Geograficheskiye i Geopoliticheskiye Osnovy Yevraziystva", *Elementy*, No. 3, 1934, ss. 51-54; Nikolai Trubetzkoy, *Yevropa i Yevraziya*, Algoritm, Moskva 2015; Aleksandr Panarin, *Rossiya v Tsivilizatsionnom Protssesse: Mezhdü Atlantizmom i Yevraziystvom*, IFRAN, Moskva 1995; Alexander Dugin, *Eurasian Mission: An Introduction to Neo-Eurasianism*, Arktos, London 2014, ss. 8, 17. Aleksandr Dugin, Lev Gumilev, Aleksandr Panarin ve diğer Klasik Avrasyacı ve Yeni Avrasyacı düşünürlerin Avrasyacılık faaliyetleri ve çalışmaları hakkında kapsamlı bir analiz için bakınız: Marlène Laruelle, *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*, (Çev. Mischa Gabowitsch), Johns Hopkins University Press, Baltimore 2008; Vügar İmanov, *Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı*, Küre Yayınları, İstanbul 2008; Valeriy Badmaev, "Eurasianism as a "Philosophy of Nation", *Eurasian Integration - the View from Within*, (Ed. Piotr Dutkiewicz, Richard Sakwa), Routledge, London and New York 2015, ss. 31-45; Bürkan Serbest, "Tarihsel Süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılıktan Neo-Avrasyacılığa", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017, ss. 285-307.

²⁵⁶ John Dunlop ve Marlène Laruelle, Aleksandr Dugin'in "Putin'in fikir babası olduğu iddiasına" katılmamakla birlikte Aleksandr Dugin'in Rus dış politikasını kendisinin çekici fikirleri, eserleri ve hükümet düzeyindeki kişisel bağlantıları üzerinden dolaylı bir şekilde etkilediğini öne sürmüştür. Nitekim Aleksandr Dugin'in kitapları, örneğin birkaç dile çevrilerek yayınlanan (Rus Jeopolitiği adı altında Türkçe de yayınlanmıştır) *Osnovy geopolitiki* başta Rusya olmak üzere Kazakistan ve Kırgızistan gibi diğer ülkelerin yükseköğretim kurumlarında, askeri okullar ve stratejik düşünce kuruluşlarında okunması gereken temel eserlerin başında gelmektedir. Aleksandr Dugin'in yanı sıra Lev Gumilev ve Aleksandr Panarin gibi Yeni Avrasyacı düşünürler de çağdaş Rus bilim adamları ve geleceğin sahipleri olan üniversite öğrencileri üzerinde büyük etki yaratmıştır. Bakınız: Aleksandr Dugin, 1997, a.g.e.; John Dunlop, "Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics", *Demokratizatsiya*, Vol. 12, No. 1, 2004; Marlène Laruelle, 2008, a.g.e., ss. 12-14.

Avrasyacılar, Rusya'nın siyasi ve kültürel açıdan tam olarak ne Batı'ya ne de Doğu'ya ait olduğunu, aksine her “iki dünyanın” özelliklerinden daha fazlasını taşıyan ve jeopolitik anlamda dünyanın merkezi olarak değerlendirilen Avrasya'nın tam ortasında bulunan, kendine özgü bir Ortodoks Hristiyan uygarlığının kalbi olan “üçüncü dünya” olduğunu savunur²⁵⁷. Vladimir Lamanskiy ve Petr Savitskiy'in tabiriyle Rusya dünyanın merkezindeki eşi benzeri olmayan “Orta dünya” (*Sredniy mir*) sayılır. “Orta dünya” Avrupa ve Asya “dünyasına” nazaran farklı sosyo-kültürel, dini ve etnik ilişkilerin birbiriyle en çok etkileşime girdiği, bütünleştiği bir mekândır. Pek çok farklı unsuru barındırmasına rağmen, Vladimir Lamanskiy'e göre, Ortodoks Hristiyan Slavlar (Ruslar), bu “Orta dünyanın” tarihi ve kültürel gelişiminde önemli bir rol oynar, diğer tüm dinler ve milletler bu süreçte destekleyici bir rolü üstlenir. Başka bir deyişle, Ruslar Avrasya'daki dini ve kültürel açıdan farklı olan çok sayıdaki halkları birbirine bağlanması ve bir arada tutulması görevini üstlenir. Aynı zamanda coğrafi faktörler de “Orta dünyanın” birliği için önemli bir rol oynamaktadır. Vladimir Lamanskiy'e göre Avrasya'daki tüm etnik, dini ve kültürel unsurlar Rusya'nın öncülüğünde bir araya geldiği, bütünleştiği sürece bir anlam, bir güç ifade eder²⁵⁸.

Avrasyacılar, Bolşevikler veya Marksist komünistlerden farklı olarak dini, toplumun ayrılmaz bir parçası olarak görmüş ve SSCB'nin ateist-komünist bir toplum kurma girişimlerini başından itibaren reddetmiştir²⁵⁹. Dolayısıyla çoğu Klasik Avrasyacı SSCB döneminde sürgünde yaşamak zorunda kalmıştır. Avrasyacılar, Batı'nın emperyalist ve dayatmacı kimliğine, kültürüne ve bireycilik, maddiyatçılık ve tüketimcilik gibi sözde evrensel değerlerine karşı çıkar ve Roma-Yunan-Slav-Moğol-Türk uygarlıklarının sentezi olarak gördükleri Rus kimliğinin manevi ve etnik yönden Doğu kimliğine yakın olduğunu iddia eder²⁶⁰.

Avrasyacılık zamanla esnek ve konjonktüre göre yön değiştiren dinamik bir harekete dönüşmüştür. Örneğin, Klasik Avrasyacılık döneminde Batı (Roma-Germen kültürü) Rusya'nın en büyük düşmanı olarak görülürken, Sovyetler Birliği sonrası dönemde ABD ve onun en yakın müttefikleri Yeni Avrasyacıların hedef tahtası haline

²⁵⁷ Aleksandr Dugin, 1997, a.g.e., ss. 82-83; Petr Savitskiy, a.g.e., ss. 51-54; Vladimir Lamanskiy, a.g.e., ss. 3, 15-17; Petr Y. Chaadayev, *Filosoficheskiye Pis'ma*, Tip. D.M. Gran, Kazan 1906, s. 11.

²⁵⁸ Vladimir Lamanskiy, a.g.e., s. 17; Aleksandr Dugin, 1997, a.g.e., ss. 82-83; Marlène Laruelle, 2008, a.g.e., ss. 38-39.

²⁵⁹ Marlène Laruelle, 2008, a.g.e., s. 26.

²⁶⁰ Petr Savitskiy, a.g.e., ss. 51-54; Nikolai Trubetzkoy, 2015, a.g.e., s. 66; Marlène Laruelle, 2008, a.g.e., s. 41.

gelmiştir²⁶¹. Bunun dışında Avrasyacılık, bir kavram olarak karmaşık ve belirsizdir. Dolayısıyla nihai hedefine ulaştığında konjoktüre göre bugünkü konumundan bambaşka bir evreye doğru kayma ihtimali vardır.

Klasik Avrasyacılığın temelleri üzerine geliştirilerek inşa edilen Yeni Avrasyacılığın günümüz Rusya'sının bölgeselcilik anlayışına da yansıyan en önemli özelliklerini şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:

1. Eski SSCB'nin Rus veya Slav olmayan Orta Asya, Kafkasya ve Baltık ülkelerinin halkları ve eski komünist blokun etkisi altında yaşayan Slav kökenli Doğu ve Merkezi Avrupa ülkelerinin halkları dâhil Rusça konuşan halkların ortak tarihsel deneyimlerinin ürettiği değerler dizisi olarak sunulur.
2. Manevi dayanağını Doğu Ortodoks Kilisesi'nin muhafazakâr dini öğretileri oluşturur.
3. Güçlü bir lider tarafından meşrulaştırılan bir devletin kolektif rolü ve kurumların "halka hizmet etme" sorumluluğuna vurgu yapan siyasi sistemi önemser.
4. "Ötekiye" (önce Batı'ya sonra ABD'ye) ve küreselleşmeye karşı gelişen toplumsal düzeni ifade eder. Çok kutuplu dünya taraftarıdır.
5. Kültürel temelli farklılıkların olmasına rağmen İslam gibi diğer medeniyetlerle bir arada var olma iddiasını taşır²⁶².
6. Batı'ya/ABD'ye karşı Slav ve Türki (Ortodoks Hristiyan ve Müslüman) halkların "Rus-Türk ekseninin oluşturulmasını", Rusya-Türkiye-İran ittifakını önerir²⁶³. Eski Sovyet coğrafyasının huzuru, refahı ve kalkınması için eski Sovyet ülkelerinin Rusya önderliğinde Avrasya Birliği'ni kurması gerektiğini teşvik eder. Avrasya için Avrasyacılıktan başka bir yol olmadığını iddia eder.

²⁶¹ Meşdi İsmayılov, *Avrasyacılık: Mukayeseli Bir Okuma Türkiye ve Rusya Örneği*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2011, ss. 153-154.

²⁶² Yeni Avrasyacılar, diğer dinlere ve medeniyetlere daha hoşgörülü olsa da Klasik Avrasyacılığın önde gelen isimlerinden biri olan Nikolai Trubetzkoy, başta İslam olmak üzere diğer Asya dinlerini ve kültürlerini "medeniyetsiz", "dogmatik", "ilkel" ve "şeytani" olarak eleştirmiş ve bu dinlerin Rusların psikolojisine ve kültürüne yabancı olduğunu ileri sürmüştür. Marlène Laruelle'ye göre, Nikolai Trubetzkoy'un bu yaklaşımı Avrasyacıların diğer dinlere karşı sadece söylemsel düzeyde ve işlerine geldiği sürece hoşgörülü olduğunun, pratikte ise onları ötekileştirdiğinin, reddettiğinin bir göstergesi olmuştur. Bakınız: Nikolai Trubetzkoy, "Religii Indii i Khristianstvo", *Na Putyakh. Utverzhdeniye Yevraziytsv*, Gelikon, Berlin 1922, s. 178; Marlène Laruelle, 2008, a.g.e., s. 45.

²⁶³ 2016'dan bu yana Türkiye hakkındaki görüşleri olumlu yönde değişmiş olsa da Yeni Avrasyacılık lideri Aleksandr Dugin, Avrasya'da Moskova'dan bağımsız bir Türk kimliğinin gelişmesini, Türk, Turan veya İslam birliğinin kurulmasını Rusya için hayati tehdit olarak algılar. Yeni Avrasyacılar Türk ve İslam dünyasının Moskova'ya bağımlı bir şekilde Rusya etrafında ve önderliğinde Moskova-Yerevan-Tahrân ekseninin gözetimi altında kontrollü bütünleşmesini uygun görür. Bakınız: Aleksandr Dugin, 1997, a.g.e., ss. 238-246, 353-358.

7. Kapitalizm ve sosyalizm gibi farklı üretim biçimlerinde ifade edilebilen bir karmaşık sosyo-ekonomik vizyonu barındırır²⁶⁴.

Avrasyacılık, bir değerler dizisi olarak, Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği'nin tarihi, kurumları ve uygulamalarıyla bağdaştırılmıştır. Rus Avrasyacıları Rusya'yı belli bir ölçüde Sovyetler Birliği döneminde şekillenen kendine özgü değerleri ve kültürü olan muazzam bir medeniyet olarak görürler²⁶⁵. Yeni Avrasyacılar, etkili İslam âlimlerinin ve Müslüman siyasetçilerinin Avrasyacılığı destekleyici nitelikteki görüşleri üzerinden Türk ve İslam dünyası nezdinde Moskova'nın ileri sürüdüğü bölgeselcilik projelerini meşrulaştırmaya ve kabullendirmeye çalışmıştır. Ayrıca Yeni Avrasyacıların önde gelen isimleri uygulama sürecine geçen AEB projesinin teorik, pratik ve hukuki temellerini Rusya'nın jeopolitik çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye özen göstermiştir²⁶⁶.

2.1.1. Avrasya Ekonomik Birliği Projesinin Teorik ve Pratik Temelleri

AEB projesinin teorik ve pratik temellerinin geliştirilmesi sürecinde esas olarak Yeni Avrasyacıların çalışmaları, Avrupa merkezli bütünleşme teorileri, AB ve diğer başarılı bölgesel bütünleşme oluşumlarının tecrübelerinin önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Nitekim Aleksandr Dugin, Yeni Avrasyacılığı Avrasya kıtasının kuzey bölgesinin (eski SSCB coğrafyasındaki ülkelerin) stratejik, jeopolitik ve ekonomik bütünleşmesi için geliştirilen bir proje olarak tanımlamıştır²⁶⁷.

Avrasyacılığı benimseyen Rusya, bölgeselciliği, temel olarak Eski Sovyet coğrafyasında kendi etkisinin artarak sürdürülmesinin bir aracı ve diğer aktörlerin bölgede etki yaratmasının önündeki bir engel olarak gördüğü için mekânsal ve tarihsel terimlerle tanımlamıştır. AEB ile ilgili olarak, Rusya bölgesel bütünleşme sürecinde dış dünyadan

²⁶⁴ David Lane, "Eurasian Integration Could Offer a Counterpoint to the EU and the United States, but Only in Close Co-operation with States like India and China", 10 April 2014, <http://bit.ly/R5Czpj> (Erişim Tarihi: 06.02.2019); Nikolai Trubetzkoy, 2015, a.g.e., s. 66; Marlène Laruelle, 2008, a.g.e., s. 2; Marlène Laruelle, "The Two Faces of Contemporary Eurasianism: An Imperial Version of Russian Nationalism", *Nationalities Papers*, Vol. 32, No. 1, 2004, ss. 115-136; Valeriy Badmaev, a.g.e., ss. 33-34; Meşdi İsmayilov, a.g.e.

²⁶⁵ Alexander Dugin, 2014, a.g.e., s. 18.

²⁶⁶ Marlène Laruelle, 2008, a.g.e., ss. 42, 145-170; Alexander Dugin, 2014, a.g.e., ss. 27-30.; Julian Cooper, "Russia and the Eurasian Customs Union", *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*, (Ed. Rilka Dragneva, Kataryna Wolczuk), Edward Elgar, Cheltenham 2013, ss. 92-93.

²⁶⁷ Alexander Dugin, 2014, a.g.e., s. 46.

gelecek tehditlere karşı ek bir koruma yaratacak evrensel ve yasal olarak bağlayıcı normları tercih etmiştir²⁶⁸. Şefik Kantar'ın tabiriyle:

Günümüz Avrasyacılık düşüncesinin temelinde, Rusya liderliğinde birleşen Avrasya coğrafyasındaki milletlerin “Yeni Dünya Düzeni”nin öncüsü ve savunucusu ABD’ye ve onunla birlikte hareket edenlere karşı güçlü bir ittifak oluşturması yatmaktadır²⁶⁹.

Buna karşı Batılı uzmanlar Avrasyacılığı ve Moskova'nın bu çerçevedeki bölgeselcilik anlayışını Rusya'nın Sovyetler Birliği sonrası emperyalizminin ideolojik temelleri olarak nitelendirmiştir²⁷⁰.

Projenin yavaş ilerlemesi, Ukrayna krizi, Suriye krizi, Rus-Batı ilişkilerinden kaynaklanan ekonomik kriz, uluslararası konjonktürel değişiklikler, Çin'in KY projesinin hızla gelişmesi ve genişlemesi karşısında itibar, güç ve etki kaybeden Rusya'nın bölgeselcilik (Avrasyacılık) anlayışı son zamanlarda en azından taktik ve retorik düzeyde esneklemeye başlamıştır. 17 Haziran 2016'da Başkan Vladimir Putin, AEB'nin Avrasya'nın bütünleşmesinin çekirdeği olması gerektiğini önererek Büyük Avrasya²⁷¹ ortaklığını inşa etmeye çağırmıştır. Vladimir Putin, Avrasya'da bütünleşme, kalkınma sürecini hızlandırmak ve başarıya ulaştırmak amacıyla Çin, Hindistan, İran, Pakistan gibi ülkeler ve ASEAN, ŞİÖ, AEB ve BDT gibi bölgesel örgütlerin üye ülkeleri arasında ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesini teklif etmiştir²⁷². Rusya, Avrasya ve Asya-Pasifik'teki bütünleşme süreçlerinin birbirini tamamlayıcı olmasını sağlamak amacıyla

²⁶⁸ Marcin Kaczmarek, “Non-Western Visions of Regionalism: China's New Silk Road and Russia's Eurasian Economic Union”, *International Affairs*, Vol. 93, No. 6, 2017, s. 1359.

²⁶⁹ Şefik Kantar, “Bir Rus Rüyası Olarak Avrasyacılık”, 1 Aralık 2017, <http://www.yorungedergi.com/2017/12/bir-rus-ruyasi-olarak-avrasyacilik/#> (Erişim Tarihi: 12.03.2019).

²⁷⁰ Francoise Thom, “Eurasianism: A New Russian Foreign Policy?,” *Uncaptive Minds*, Vol. 7, No. 2, 1994, s. 76; John Dunlop, a.g.e., s. 41; Marlène Laruelle, 2008, a.g.e.

²⁷¹ Büyük Avrasya (*Greater Eurasia*) kavramı ilk olarak 2013'te İngiliz bilim adamı Michael Emerson tarafında ileri sürülmüştür. Michael Emerson'un Büyük Avrasya kavramı, Avrasya kıtasındaki tüm Avrupa ve Asya ülkelerini, bölgesel bütünleşme süreçlerini kapsıyor ve bunların arasındaki uzak vadeli stratejik, güvenlik, politik, sosyo-ekonomik sorunlar ve kültürel değerler alanında yürütülmesi gereken ortak çabaları ele alıyor. Ancak bu kavramın birkaç versiyonu bulunmaktadır. Kazakistan'ın birinci Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in dile getirdiği Büyük Avrasya kavramı AB, AEB ve KY projeleri arasında işbirliğinin güçlendirilmesini önermektedir. Büyük Avrasya kavramının Kazak versiyonu Nur-Sultan'ın dünya siyasetindeki tüm güç merkezleriyle eşit ilişkiler sürdürmeyi hedefleyen çok yönlü dış politikasını yansıtmaktadır. Rusya'nın savunduğu Büyük Avrasya kavramı AEB, ŞİÖ, KY ve ASEAN arasında ortaklık kurulmasını vurgulamıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Michael Emerson, “Towards a Greater Eurasia: Who, Why, What, and How?,” *Global Journal of Emerging Market Economies*, Volum: 6, No. 1, 2014, ss. 35-68; Jumabek Sarabekov, “Ideya Bol'shoy Yevraziy: Vyzovy i Vozmozhnosti”, 5 Aralık 2015a, <http://caanetwork.org/archives/6213> (Erişim Tarihi: 18.01.2019); Yuliya Kalachikhina, “Rossiya Postavit Blok SSA”, 4 Aralık 2015, <https://www.gazeta.ru/business/2015/12/03/7932791.shtml> (Erişim Tarihi: 18.01.2019).

²⁷² TASS, “Putin Prizval Sozdat' Bol'shoye Yevraziyskoye Partnerstvo”, 17 Haziran 2016, <https://tass.ru/pmef-2016/article/3376295> (Erişim Tarihi: 18.01.2019).

AEB, ŞİÖ ve ASEAN üyeleri arasında ortak, açık ve kapsayıcı bir ekonomik ortaklık ve ortak kalkınma alanını oluşturmaya kararlı olduğunu belirtmiştir²⁷³.

AEB ile üçüncü taraflar arasında serbest ticaret anlaşmalarının yapılması fikri, Rusya'nın proje kapsamında küresel ekonomik işbirliğini kabul ettiğinin bir göstergesi olmuştur. Marcin Kaczmarek'e göre Moskova'nın Büyük Avrasya kavramı temelindeki yeni bölgeselcilik vizyonu Çinlilerin KY projesi kapsamında sergilediği esnek, kapsayıcı ve pragmatik bölgeselcilik anlayışından esinlenerek geliştirilmiş olabilir. Dolayısıyla esneklik ve kapsayıcılık Rusya'nın Büyük Avrasya anlayışının önemli unsurları haline gelmiştir. Bu noktadan sonra Moskova, AEB'yi kapalı bir bölgesel ekonomik birlik olarak değil, diğer devletlerle ve bölgesel kuruluşlarla işbirliğine açık bir yapı olarak tasvir etmeye başlamıştır. Büyük Avrasya girişimi AEB modelinin eksik ve güçsüz yönlerini azaltma veya örtbas etme çabası olarak da yorumlanmıştır²⁷⁴.

Öte yandan, Rus siyasetçiler Rusya'nın Çin ile ortaklık kurmaya çalışmasını ABD hegemonyası karşısında çok kutuplu dünya görüşünü savunmak amacıyla Vladimir Putin'in Moskova ve Pekin arasında jeopolitik bir ittifak oluşturma girişimi olarak değerlendirmiştir²⁷⁵. Yeni Avrasyacılar AEB projesinin başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi için Rusya'nın İran, Pakistan, Afganistan ve Türkiye gibi İslam ülkeleriyle stratejik ilişkiler geliştirmesi gerektiğinin altını çizmiştir²⁷⁶.

Avrasyacı entelektüeller, küresel siyaseti şekillenmekte olan çok kutuplu dünya düzeni olarak nitelendirmiştir. Bu yaklaşıma göre gelişen çok kutuplu dünya düzeninde her büyük veya bölgesel güç kendi bölgesini kontrol etmeli, bölgenin güvenliği ve istikrarından sorumlu olmalı. Dolayısıyla Aleksandr Dugin, Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasında bölgesel bütünleşme üzerinden hâkimiyet kurması ve sorumluluk üstlenmesi gerektiğini savunmuştur²⁷⁷.

²⁷³ Ministerstvo İnostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, "Kontseptsiya Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsii (Utverzhdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii V.V.Putinyam 30 Noyabrya 2016 g.)", 1 Aralık 2016, http://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCKB6BZ29/content/id/2542248 (Erişim Tarihi: 18.01.2019).

²⁷⁴ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., s. 1370; TASS, 17 Haziran 2016, a.g.e.

²⁷⁵ Nikolay Mezhevich, "İntegratsiya İntegratsiy": Stoit li İskat' Chornuyu Koshku v Tomnoy Komnate?", 18 Eylül 2015, <http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/integratsiya-integratsiy-stoit-li-iskat-chyernuyu-koshku-v-t/> (Erişim Tarihi: 18.01.2019).

²⁷⁶ Alexander Dugin, 2014, a.g.e.; Kıvanç Özdal, "Dugin Ulusal Kanal'a Konuştu: Amaçları Çin'i Kullanarak Rusya'yı Kuşatmaktı", 12 Ocak 2019, <https://www.ulusal.com.tr/gundem/dugin-ulusal-kanal-a-konustu-amaclari-cin-i-kullanarak-rusya-yi-kusatmakti-h221649.html> (25.01. 2019).

²⁷⁷ Alexander Dugin, 2014, a.g.e., ss. 78-80.

AEB teorik düzeyde yeni-işlevselcilik yaklaşımıyla daha net açıklanabilir gibi görünse de pratikteki süreç esas olarak realizmin mantığını yansıtır. Bu durum Birliğin teorik tasarımı ve pratikteki uygulamaları arasında fark olduğunu göstermektedir.

2.1.2. Avrasya Ekonomik Birliği'ne Giden Yol

Rusya, SSCB'nin dağılmasına rağmen Orta Asya dâhil diğer eski Sovyet coğrafyasında yer alan bölgeleri kendisinin “arka bahçesi” olarak görmeye devam etmiştir. Dolayısıyla Moskova yönetimi eski sömürgelerindeki jeopolitik etkisini ve stratejik çıkarlarını korumak amacıyla eski Sovyet coğrafyasında yeni kurulan bağımsız cumhuriyetleri Rusya merkezli çeşitli bölgesel kuruluşlar bünyesinde bir arada tutarak kendisine yeniden bağlamaya çalışmıştır. Yeni bağımsız devletler de siyasi, ekonomik, güvenlik, teknolojik, iletişim ve ulaşım altyapılarının Rusya'ya bağlı olduğu bilinciyle Moskova'dan tamamen kopmayı göze alamamıştır²⁷⁸. Dolayısıyla Moskova ve yeni bağımsız ülkelerin karşılıklı ilişkilerini yeni bir kurumsal platform üzerinden yürütmek amacıyla 1991'de BDT kurulmuştur. BDT'nin kuruluşuyla eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın başını çektiği bütünleşme süreci başlamıştır. Wirminghaus gibi bazı araştırmacılar BDT'yi “orijinal Sovyetler Birliği sonrası bölgesel bütünleşme”²⁷⁹ girişimi olarak değerlendirmiş olsa da zamanla bu örgütün da KGAÖ ve AEB gibi daha çok Moskova'nın çıkarlarına hizmet eden bir kurumsal araç olduğu anlaşılmıştır.

1994 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Avrasya Devletleri Birliği'nin kurulmasını önermiştir. Nursultan Nazarbayev, daha sonra Avrasya Birliği olarak yeniden adlandırdığı projesinin taslağını Moskova'da düzenlenen BDT devlet başkanları toplantısında sunmuştur²⁸⁰. Aynı yıl içinde BDT coğrafyasını kapsayacak şekilde tasarlanan Serbest Ticaret Bölgesi (STB) anlaşması imzalanmıştır. Ancak bu STB anlaşması tam olarak uygulamaya geçirilmemiştir. Avrasya bütünleşmesi yolundaki sonraki adım 1995'te Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan tarafından imzalanan gümrük

²⁷⁸ Alexander Libman ve Evgeny Vinokurov, *Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration*, Palgrave Macmillan. Basingstoke 2012; Katarzyna Czerewacz-Filipowicz ve Agnieszka Konopelko, *Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States: Economic and Political Factors*, Springer, E-book, 2017, ss. 1-14.

²⁷⁹ Niklas Wirminghaus, a.g.e., s. 27.

²⁸⁰ Ancak Nursultan Nazarbayev'in bu girişimi yeterince ilgi ve destek görmediği için 2011 yılında Vladimir Putin tarafından yeniden gündeme getirilene kadar sadece bir taslaktan öteye geçememiştir. Bakınız: Roy Medvedev, “Stanovlenie Evraziyskogo Proekta Nursultana Nazarbaeva”, *Ezhenedel'nik 2000*, Cilt: 23, No. 417, Haziran 2008, ss. 6-12; Seychas.ru, “Resheniye Soveta Glav Gosudarstv SNG “po Predlozheniyu Respublikı Kazakhstan o Formirovaniı Yevraziyskogo Soyuzı Gosudarstv” (Vmeste s Proyeptom Yevraziyskogo Soyuzı)”, 21 Ekim 1994, <https://www.lawmix.ru/abro/8037> (Erişim Tarihi: 20.03.2019).

anlaşması olmuştur. Bu anlaşma da Vladimir Putin iktidara gelene kadar neredeyse kâğıt üzerinde kalmıştır. Dolayısıyla 90'lı yıllarda eski Sovyet coğrafyasında öne sürülen bütünleşme girişimlerinin çoğu ya hayata geçirilememiş ya da beklenen sonuca ulaşamamıştır.

2000 yılında gümrük anlaşması çerçevesindeki gevşek bütünleşme oluşumu Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın kurucu üyeleri olduğu Avrasya Ekonomik Topluluğuna (EvrAzES) dönüştürülmüş ve eski Sovyet coğrafyasında bölgesel bütünleşme süreci az da olsa ilerlemeye başlamıştır²⁸¹. 2002'de Moldova ve Ukrayna bu örgüte gözlemci olarak katılmıştır. Özbekistan 2006'da katıldığı EvrAzES'ten 2008'de ayrılmıştır. Vladimir Putin'in iktidara gelmesi ve Avrasyacılığın Moskova'nın dış politika önceliği olarak seçilmesi 2000'li yılların ilk on senesi içinde eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki bölgesel bütünleşme süreçlerinin ivme kazanmasına neden olmuştur²⁸².

Ekim 2007'de Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de buluşan Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan liderleri Gümrük Birliği Anlaşmasına imza atmıştır. Anlaşma 2010'da yürürlüğe girmiş ve izleyen yıllarda gümrük vergilerinin uyumlaştırılması ve sınır gümrük kontrollerinin kaldırılmasıyla birlikte EvrAzES bünyesindeki Gümrük Birliği (GB) kurulmuştur. Evgeny Vinokurov'a göre GB, eski Sovyet coğrafyasında hayata geçirilen ilk aktif ve tam ulusüstü bir bütünleşme girişimi olmuştur²⁸³. Ancak GB çerçevesinde seçilen ağırlıklı oy sistemine dayalı karar alma mekanizması, OGT oranı ve dış ticaretten elde edilen gümrük gelirlerinin üyeler arasındaki dağılımı formülü asimetrik düzeyde Rusya lehine şekillendirilmiştir. GB çerçevesinde Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın her biri eşit düzeyde (%21,5) oy hakkına sahipken, Rusya tek başına %57 oy hakkını ele geçirmiştir. Rusya'nın dış ticaret tarifesi GB'nin ortak dış ticaret tarifesi olarak belirlenmiştir. 2010 Mayıs ayında üye ülkelerin toplam ticaret hacimlerini esas alarak geliştirilen gümrük gelirlerinin dağılımı formülüne göre Beyaz Rusya'nın payı %4,70, Kazakistan'ın payı %7,33 ve Rusya'nın payı ise %87,97 olarak kararlaştırılmıştır²⁸⁴.

²⁸¹ Evgeny Vinokurov, *Introduction to the Eurasian Economic Union*, Palgrave Macmillan, St Petersburg 2018, s. 4.

²⁸² Yulia Vymyatnina ve Daria Antonova, *Creating a Eurasian Union Economic Integration of the Former Soviet Republics*, Palgrave Macmillan, New York 2014, ss. 9-61; Katarzyna Czerewacz-Filipowicz ve Agnieszka Konopelko, a.g.e.

²⁸³ Evgeny Vinokurov, 2018, a.g.e., s. 6.

²⁸⁴ 2015'te Ermenistan ve Kırgızistan AEB'ye katıldıktan sonra üçüncü ülkelerden gelen mallardan alınan ithalat gümrük vergilerinden elde edilen gelirlerin birlik üyeleri arasında aşağıdaki oranlarda dağıtılmasına karar verilmiştir: Ermenistan'a %1,1'i; Kırgızistan'a %1,9'u; Beyaz Rusya'ya %4,56'sı; Kazakistan'a %7,11'i; Rusya'ya %85,32'si. Bakınız: Julian Cooper, "The Development of Eurasian Economic

Ekim 2011’de Rusya, Ukrayna, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova ve Tacikistan DTÖ kuralları çerçevesinde yeniden düzenlenen BDT STB anlaşmasını imzalamıştır. 2013’te Özbekistan BDT STB’ye katılmaya karar vermiştir²⁸⁵. 1 Ocak 2012’den itibaren GB üyesi olan Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya’da Tek Ekonomik Alan (TEA) uygulanmaya başlamıştır²⁸⁶.

Bölgesel bütünleşme süreci hızlandıkça yaklaşık 16 yıl önce Nursultan Nazarbayev’in öne sürdüğü Avrasya Birliği’ni kurma teşebbüsü tekrar gündeme taşınmıştır. Bu sefer Aralık 2010’da devlet başkanları düzeyindeki Devletlerarası EvrAzES Konseyi tarafından kabul edilen bir beyannamede AEB’nin oluşturulması hedefi ilk kez resmi düzeyde ortaya atılmıştır. Mayıs 2011’de AEB’nin oluşumuyla ilgili ilk taslak beyanname, GB Komisyonu’nun 636 sayılı kararı şeklinde kamuya açıklanmıştır²⁸⁷. AEB’nin oluşturulmasıyla ilgili ilk taslak, Rusya’nın asıl amacının eski Sovyet coğrafyasında SSCB gibi yeni bir ekonomik, sosyal, kültürel, askeri ve siyasi blok kurmayı hedeflediğinin net bir göstergesi olması açısından önemli bir belgedir. Nitekim Moskova yönetimi bu amaçlar doğrultusunda Beyaz Rusya’nın kısmi desteğini almayı başarmıştır. Ancak Kazakistan hükümeti kurulacak birliğin sadece ekonomik bütünleşmeyi kapsamaması gerektiği üzerinde ısrar etmiştir²⁸⁸. Dolayısıyla Moskova ve Minsk, Nur-Sultan’ın²⁸⁹ bu itirazını kabul etmek zorunda kalmış ve kurulacak AEB’nin ekonomik birlik olacağı 2011 sonunda ilan edilen yeni beyannamede belirtilmiştir²⁹⁰.

Buna ek olarak, Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin, 3 Ekim 2011’de *İzvestiya* gazetesine yazdığı bir makalede kendisinin Avrasya Birliği vizyonunu açıklamış, birliğin sadece ekonomik bir oluşum olacağını ve hiçbir şekilde SSCB’yi yeniden kurma

Integration”, *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*, (Ed. Rilka Dragneva, Kataryna Wolczuk), Edward Elgar, Cheltenham 2013, ss. 21-23; Evgeny Vinokurov, 2018, a.g.e., s. 68.

²⁸⁵ Eurasian Economic Commission, *Treaty on A Free Trade Area*, 18 October 2011,

http://www.eurasiancommission.org/ru/act/trade/dotp/sogl_torg/Documents/FTA

CIS_Text_with_protocols_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 21.03.2019); TASS, “Zona Svobodnoy Torgovli SNG. Dos’ye”, 16 Aralık 2015, <https://tass.ru/info/2534020> (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

²⁸⁶ BDT’nin kuruluşundan bu yana Avrasya entegrasyonunun gelişimi hakkında detaylı bilgi için bakınız: Julian Cooper, a.g.e., ss. 15–33; Alexander Libman ve Evgeny Vinokurov, 2012, a.g.e.; Evgeny Vinokurov, 2018, a.g.e., ss. 1-10.

²⁸⁷ Komissiya Tamozhennogo Soyuza, *Resheniye № 636: O Proyekte Deklaratsii o Formirovanii Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuza*, 19 Mayıs 2011, https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0027266/cuc_26102012_636 (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

²⁸⁸ Julian Cooper, a.g.e., ss. 27-30.

²⁸⁹ 23 Mart 2019 tarihinde Kazakistan’ın başkenti Astana ülkenin birinci cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev adına Nur-Sultan olarak değiştirilmiştir.

²⁹⁰ Mezhdgosudarstvennyy Sovet YevrAzES, *Resheniye №97: O Proyekte Deklaratsii o Yevraziyskoy Ekonomicheskoy Integratsii*, 19 Ekim 2011, https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0126257/ic_21102011_97 https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0126258/ic_21102011_97 (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

girişimi olmayacağını vurgulayarak Nursultan Nazarbayev'in kuşkularını gidermeye çalışmıştır. Vladimir Putin bahsi geçen makalesinde bahsettiği yeni Birliğin Sovyet sonrası coğrafyadaki önceki bütünleşme projelerinin (Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın GB Protokolü, Avrasya Ekonomik Topluluğu, GB ve TEA) deneyimleri üzerine inşa edilebileceğini de kaydetmiştir²⁹¹. Kazakistan ve Beyaz Rusya, Vladimir Putin'in teşebbüsünün askeri-siyasi yönlerine sıcak bakmamış olsa da bölgesel ekonomik bütünleşme önerisini desteklemiştir. Üç yıl süren müzakereler sonucunda 29 Mayıs 2014'te Nur-Sultan'da aynı üç ülke arasında imzalanan Avrasya Ekonomik Birliği Antlaşması (bundan sonra "AEB Antlaşması" veya "Antlaşma" olarak anılacaktır) 1 Ocak 2015'te yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla 1 Ocak 2015 tarihinde Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın kurucu üyeleri olduğu AEB kurulmuştur²⁹². Ermenistan 2015 yılının Ocak ayında, Kırgızistan Ağustos ayında birliğe katılmıştır. Moldova Mayıs 2018'de AEB'nin gözlemci statüsünü almıştır.

2.1.3. Avrasya Ekonomik Birliği Projesinin Amacı ve Coğrafi Kapsamı

Tezin teorik çerçevesinde ifade edildiği gibi BGB'nin genelde iki tür amacı vardır. Biri resmi veya açıklanan amaç, diğeri algılanan veya gizlenen stratejik amaç. Vladimir Putin'in AEB projesi bu duruma bir istisna değildir. Nitekim demokratik olmayan rejimlerde siyasi aktörler, bazen aldıkları kararlarının arkasındaki asıl sebepleri stratejik olarak yanlış beyan ederek, gerçek güdülerini ve amaçlarını kamuya ifşa etmemeye özen gösterirler. Siyasi aktörlerin kamuya açık pozisyonlarının onların gerçek tercihlerinden farklı olabileceği araştırmalarla teyit edilen bir gerçektir²⁹³. Dolayısıyla öncelikle AEB projesinin resmi amacına değineceğiz. Sonrasında projenin algılanan stratejik hedeflerini coğrafi kapsamı bağlamında değerlendireceğiz.

AEB Antlaşması'nın 4. maddesinde birliğin temel amaçları şu şekilde sıralanmıştır:

²⁹¹ Vladimir Putin, "Novyy İntegratsionnyy Proyekt Dlya Yevrazii - Budushcheye, Kotoroye Rozhdayetsya Segodnya", 3 Ekim 2011, <http://www.izvestia.ru/news/502761> (Erişim Tarihi: 06.09.2018).

²⁹² Vladimir Putin'in ileri sürdüğü siyasi, ekonomik ve askeri temelli Avrasya Birliği projesi Kazakistan ve Beyaz Rusya devlet başkanlarının itirazı ve önerileri üzerine ağırlıklı olarak ekonomik işbirliğini temel alan Avrasya Ekonomik Birliği şeklinde yeniden adlandırılmıştır. Tekrar belirtmek gerekir ki, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ekonomik bütünleşmeyi öngören Avrasya Birliği teşebbüsü ilk olarak 1994'te Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Nursultan Nazarbayev, AEB'nin fikir babalarından biridir. Bakınız: Nursultan Nazarbayev, *Yevraziyskiy Soyuz: İdei, Praktika, Perspektivy, 1994–1997*, Fond Sodeystviya Razvitiyu Sotsial'nykh i Politicheskikh Nauk, Moskva 1997.

²⁹³ Alan Jacobs, "Process Tracing the Effects of Ideas", *Process Tracing: from Metaphor to Analytic Tool* (Ed. Andrew Bennett, Jeffrey T. Checkel), Cambridge University Press, Cambridge 2015, ss. 45-52.

Üye devletlerin sürdürülebilir ekonomik kalkınması için uygun koşulları yaratarak nüfusun yaşam standartlarının iyileştirilmesi;
 Birlik içindeki malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımı için ortak bir pazarın yaratılması;
 Ulusal ekonomilerin küresel ekonomi bağlamındaki modernizasyonunun, işbirliğinin ve rekabete dayanıklılığının sağlanması²⁹⁴.

Teorik ve pratik düzeyde AB'den esinlenen Rus girişimi, resmi olarak eski Sovyet coğrafyasında ürünlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı için tek bir pazarın kurulması ile ekonomik ve para politikalarının koordinasyonunun sağlanmasını öngörmüştür. AB benzeri yeni bir normatif, politik ve ekonomik temel üzerine kurulan bu bütünleşme modelinin eski Sovyet coğrafyasının geleceğini belirleyeceğini vurgulanmıştır²⁹⁵.

Harita 2.1. Avrasya Ekonomik Birliği Haritası

Kaynak: Maximilian Dörrbecker'in haritası kullanılarak yazar tarafından yeniden düzenlenmiştir²⁹⁶.

²⁹⁴ Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, *Dogovor o Yevraziyskom Ekonomicheskom Soyuzе*, 29 Mayıs 2014, s. 7, https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/0013611/itia_05062014_doc.pdf (Erişim Tarihi: 19.01.2019).

²⁹⁵ Vladimir Putin, 3 Ekim 2011, a.g.e.; Ministerstvo İnostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii, "Kontseptsiya Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsii (Uverzhdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii V.V. Putinyam 12 Fevralya 2013 g.)", 18 Şubat 2013, http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptiCk6BZ29/content/id/122186 (Erişim Tarihi: 17.01.2019).

²⁹⁶ Maximilian Dörrbecker, "Eurasian Economic Union Member States Map.png", https://commons.wikimedia.org/wiki/User:Chumwa/Gallery#/media/File:Eurasian_Economic_Union_member_states_map.png (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

AEB eski Sovyet cumhuriyetlerini kapsayacak bir şekilde tasarlanmış olup Vladimir Putin'in tabiriyle, Birlik ekonomik olarak ulusal ekonomiler arasındaki işbirliğini güçlendirmek, rekabet gücünü artırmak ve üye devletlerin halklarının yaşam standartlarını yükseltmek için istikrarlı kalkınmayı teşvik edecektir. Ona göre AEB, üye devletlerin "küresel büyüme ve uygar ilerlemenin liderleri haline gelmesi, başarı ve refah elde etmesini" sağlayacaktır²⁹⁷.

Vladimir Putin, SSCB'nin dağılmasından sonra ülkesinin uluslararası arenada içine düştüğü durumdan çıkabilmesi ve eski itibarını toparlaması için yeni bir askeri-siyasi-ekonomik güç merkezi oluşturmaya ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla bu girişim stratejik olarak Rusya'nın bölgedeki büyük güç statüsünü ve hegemonyasını yeniden tesis etmekle beraber Batı'nın siyasi-ekonomik genişlemesine, güneydeki terör yapılanmalarına ve doğudan yükselen Çin etkisine karşı koymak amacıyla Rusya ve çevresinde yeni bir savunma ve saldırı gücü blokunu oluşturmayı hedeflemiştir. Bahsedildiği gibi AEB'nin oluşturulmasıyla ilgili Ruslar tarafından hazırlanan 2011 tarihli ilk resmi taslak önerisi ve izleyen yıllarda Rusya'nın sergilediği dış politika davranışları Moskova'nın gizli stratejik amaçlarını ortaya koymuştur.

Vladimir Putin, ilk başta AEB'nin coğrafi kapsamını sadece eski Sovyet ülkeleriyle sınırlı olarak tahayyül etmiştir. Dolayısıyla Rusya'yı dengeleyebilecek diğer küresel ve bölgesel güçlerin bu birliğe üye olma ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Vladimir Putin, AEB projesinin amacının eski SSCB'yi yeniden inşa etmek olmadığını iddia etse de birliğin coğrafi kapsamı, normatif düzeni ve işleyiş biçimi bunun aksini göstermektedir²⁹⁸. AEB'nin coğrafi ve hukuki sınırlamalarının ardındaki amaçları Aleksandr Dugin'in ortaya koyduğu Yeni Avrasyacılığın AEB projesiyle bağlantılı olan dünya geleceğiyle ilgili vizyonu üzerinden açıklamak mümkündür. Ona göre, dünya yedi coğrafi büyük alandan oluşan dört jeoekonomik bölge etrafında bütünleşerek çok kutuplu dünya düzeni kurulacaktır²⁹⁹.

Bu dört jeoekonomik bölgenin ilki Kuzey Amerika, Orta Amerika ve Güney Amerika'dan ibaret üç büyük alanı içeren Amerikan bölgesi olarak tanımlanmıştır. AB, İslam-Arap Afrika ve Sahra-altı Afrika gibi üç büyük alanı içeren Avrupa-Afrika bölgesi ikinci jeoekonomik bölge olarak nitelendirilmiştir. Rusya ve BDT ülkeleri, kıtasal

²⁹⁷ Vladimir Putin, 3 Ekim 2011, a.g.e.

²⁹⁸ Vladimir Putin, 3 Ekim 2011, a.g.e.

²⁹⁹ Alexander Dugin, 2014, a.g.e., ss. 47-48, 60-62.

(*continental*) İslam ülkeleri, Hindistan ve Çin gibi dört büyük alandan oluşan Avrasya kıtasal bölgesi üçüncü jeoekonomik bölge olarak belirlenmiştir. Japonya, Güneydoğu Asya, Hindçin, Avustralya ve Yeni Zelanda ülkelerini kapsayan Asya-Pasifik bölgesi dördüncü jeoekonomik bölgeyi oluşturacaktır. Aleksandr Dugin, Rusya'nın Avrasya kıtasal bölgesinin dört büyük alanından biri olan AEB'nin (eski SSCB coğrafyasının) merkezi ve lideri olacağını ileri sürmüştür³⁰⁰. Bu birliğin ABD'nin başını çektiği Batı blokuna ve muhtemelen uzak vadede yükselen Çin'e karşı "ikinci bütünleştirici tepki"³⁰¹ olarak meydana çıkacağını tahmin etmek mümkündür.

2.1.4. Avrasya Ekonomik Birliği'nin Kurumsal Yapısı ve Hukuki Temelleri

AEB uluslararası tüzel kişiliğe sahip olan bölgesel ekonomik bütünleşme örgütüdür. Birlik 183 milyondan fazla kişiden oluşan tek bir pazara ve 1,9 trilyon doların (2018) üzerinde bir GSYİH'ye sahiptir. Şu aşamada beş Sovyet ülkesini bir araya getirmiş olan AEB, sınırlı düzeydeki ulusüstü ve ağırlıklı olarak hükümetlerarası kurumlar aracılığıyla faaliyet göstermektedir. Ayrıca AEB, kurucu Antlaşması'nda belirlenen amaçlar doğrultusunda malların, sermayenin, hizmetlerin ve insanların serbest dolaşımını teorik açıdan AB benzeri kurumsal yapısı üzerinden sağlamaya özen göstermektedir. Şu aşamada AEB'nin kurumsal yapısı Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi, Avrasya Hükümetlerarası Konseyi, Avrasya Ekonomik Komisyonu ve AEB Mahkemesi gibi dört temel kurumdan oluşmaktadır³⁰². AEB kurumlarının çalışma dili Rusçadır. Bu noktada AEB kurumlarını yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik pozisyonuna göre kısaca açıklamak yerinde olacaktır³⁰³.

Yüksek Avrasya Ekonomik Konseyi (Yüksek Konsey), AEB'nin üye devletlerinin başkanlarından oluşan en üst düzey (yasama) organıdır. Yüksek Konsey, birliğin faaliyetlerinin temel konularını ele alır, bütünleşme sürecinin ilerleme stratejisini, yönünü ve perspektifini tanımlar ve birliğin hedeflerini uygulamaya yönelik nihai kararlar alır. Yüksek Konsey, AEB üyeliği konusunda karar verme, uluslararası anlaşmalar yapma/feshetme, Birlik kurumlarına yönetici, Mahkeme'ye hâkimleri atama ve Birlik bütçesini onaylama gibi yirmiden fazla kritik yetkilerle donatılmıştır. Yüksek Konsey'in kararları oy birliği ile kabul edilir. Yüksek Konsey ve Hükümetlerarası Konsey kararları ve

³⁰⁰ A.g.e., ss. 47-48, 60-62.

³⁰¹ Walter Mattli, 1999, a.g.e., s. 12.

³⁰² Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, 29 Mayıs 2014, a.g.e., s. 10.

³⁰³ AEB kurumları hakkında detaylı bilgi için bakınız: Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, 29 Mayıs 2014, a.g.e.; Evgeny Vinokurov, 2018, a.g.e.

talimatları, üye devletlerin kendi ulusal yasalarının öngördüğü prosedürler çerçevesinde uygulanır. Yüksek Konsey toplantıları yılda en az bir kez yapılır. Acil durumlarda, herhangi bir üye devletin veya Yüksek Konsey başkanının inisiyatifiyle Yüksek Konsey'in olağanüstü toplantıları yapılabilir. Yüksek Konsey ve Hükümetlerarası Konsey toplantılarının gündemi üye devletlerin önerileri üzerine Komisyon tarafından oluşturulur³⁰⁴.

Avrasya Hükümetlerarası Konseyi (Hükümetlerarası Konsey), üye devletlerin hükümet başkanlarından oluşan, acil durumlar dışında yılda en az iki kere toplanan ve oybirliği içinde alınan kararları ve talimatları ulusal yasaların öngördüğü prosedürler dâhilinde uygulanabilen kısmı yasama ve yürütme yetkisine sahip olan bir kurumdur. Hükümetlerarası Konsey, AEB Antlaşması'nın, birlik içindeki uluslararası anlaşmaların ve Yüksek Konsey'in kararlarının uygulanmasını sağlar ve denetler. Komisyon'un teklifi üzerine, uzlaşmaya varılmayan hususları değerlendirir; Komisyon'a talimatlar verir ve AEB Antlaşması ve birlik içindeki uluslararası anlaşmalar ile sağlanan diğer yetkileri kullanır. Hükümetlerarası Konsey, Komisyon Konseyi'nin ve Kurulu'nun kararlarını askıya alma yetkisine sahiptir.³⁰⁵

2012'de kurulan Avrasya Ekonomik Komisyonu (Komisyon), birliğin daimi düzenleyici ve yürütme organıdır. Komisyon, her üye devletten bir hükümet başkanı yardımcısını içeren Konsey ve üye devletlerin eşit sayıdaki temsilcilerinin çalıştığı Kurul'dan oluşur. Aynı zamanda AEB'nin en kalabalık kurumu sayılan Komisyon bünyesinde yirmi dört bölüm ve binden fazla personel faaliyet göstermektedir. Komisyon, dış ticaretin düzenlenmesi; teknik, gümrük, tarife ve tarife dışı düzenlemeler; sağlık, veterinerlik ve bitki sağlığı önlemlerinin düzenlenmesi; fikri mülkiyet ve tüketici haklarının korunması; ilaç ve tıbbi ürünlerin üretiminde, enerji endüstrisinde ve ulaşırmada endüstri düzenlemesi; Birliğin işgücü piyasasının, finansal düzenlemelerin ve hizmetlerin düzenlenmesi gibi geniş yetki alanlarına sahiptir³⁰⁶. Komisyon, üye devletler için düzenleyici ve bağlayıcı etkisi olan kararlar alabilir, örgütsel ve idari düzenlemeler ve bağlayıcı olmayan tavsiyelerde bulunabilir. Komisyon kararları, birlik yasalarının bir parçasını oluşturur ve dolaylı olarak üye devletlerin topraklarında uygulanabilir niteliktedir. AEK Konseyi'nin kararları, talimatları ve tavsiyeleri oy birliği ile alınır. AEK

³⁰⁴ Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, 29 Mayıs 2014, a.g.e., ss. 12-17; Evgeny Vinokurov, 2018, a.g.e., s. 51.

³⁰⁵ Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, 29 Mayıs 2014, a.g.e., ss. 17-20.

³⁰⁶ Evgeny Vinokurov, 2018, a.g.e., s. 45.

Kurulu'nun kararları, talimatları ve tavsiyeleri nitelikli çoğunluk (toplam Yönetim Kurulu üye sayısının 2/3'si) tarafından veya belirlenen hassas konularda oy birliği ile kabul edilir. Komisyon Moskova'da bulunmaktadır³⁰⁷.

AEB Mahkemesi (Mahkeme), birliğin daimi yargı organıdır. Mahkeme'nin amacı, AEB Antlaşması'nın, Birlik içindeki uluslararası anlaşmaların, Birliğin üçüncü taraflarla yapılan uluslararası anlaşmalarının ve Birlik organlarının kararlarının üye devletler ve Birliğin kurumları tarafından aynen (tekdüze) uygulanmasını sağlamaktır. Mahkeme, AEB Antlaşması'nın, Birlik içindeki uluslararası anlaşmaların ve Birlik birimlerinin kararlarının uygulanması ile ilgili olarak ortaya çıkan anlaşmazlıkları üye devlet veya ekonomik bir kuruluşun (bir işletmenin) başvurusu üzerine çözüme kavuşturur. Mahkeme ayrıca, üye devletin veya Birlik kurumunun talebi üzerine Birlik yasalarının ilgili hükümlerinin; Birlik birimlerinin yetkililerinin ve görevlilerinin talebi üzerine işçi ilişkileriyle ilgili hükümlerin açıklamasını veya yorumlanmasını sağlama, tavsiye görüşü verme yetkisine sahiptir. Mahkeme'nin kararları anlaşmazlığa taraf olan ülkeler veya kurumlar (Komisyon) için bağlayıcıdır. Mahkeme'ye Birlik üyeleri vatandaşlarının bireysel başvuru hakkı mevcut değildir. Mahkeme her üye ülkeden ikişer hâkimden oluşur. Hâkim adayları üye devletler tarafından tavsiye edilir ve Yüksek Konsey tarafından onaylanarak dokuz yıllığına atanır. İlgili davalar, tüm hâkimleri içeren Büyük Mahkeme Kurulu'nda, her üye devletten birer yargıcın bulunduğu Mahkeme Kurulu'nda ve Mahkeme Kurulu'nun kararlarına itiraz halinde bu davanın değerlendirmesine katılmamış olan hâkimlerden oluşan Temyiz Mahkeme Dairesi'nde incelenir. Mahkeme Minsk'te yer almaktadır³⁰⁸.

AEB'nin hukuki temelleri AEB Antlaşması, birlik içindeki uluslararası anlaşmalar, birliğin üçüncü taraflarla olan uluslararası anlaşmaları, Yüksek Konsey, Hükümetlerarası Konsey ve Komisyon'un AEB Antlaşması'nın ve Birlikteki uluslararası anlaşmaların öngördüğü yetkiler çerçevesinde kabul ettiği kararlar ve talimatlardan oluşur. Birlik içindeki uluslararası anlaşmalar ve AEB Antlaşması arasında uyumsuzluk ortaya çıktığı durumlarda AEB Antlaşması geçerli olacaktır. Üçüncü taraflarla yapılan uluslararası anlaşmalar Birliğin işleyişinin temel amaçlarına, ilkelerine ve kurallarına aykırı

³⁰⁷ Avrasya Ekonomik Komisyonu'nun statüsü, görevleri, yapısı, işlevleri, yetkileri ve çalışma prosedürleri AEB Antlaşması'nın 18. maddesinde ve 1 nolu ekinde belirlenmiştir. Bakınız: Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, 29 Mayıs 2014, a.g.e., ss. 21, 155-182 .

³⁰⁸ AEB Mahkemesi'nin statüsü, yapısı, yetki alanları, işleyişi ve çalışma prosedürleri AEB Antlaşması'nın 19. maddesinde ve 2 nolu ekinde belirlenmiştir. Bakınız: Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, 29 Mayıs 2014, a.g.e., ss. 21, 183-206 .

olmamalıdır³⁰⁹. Konstantin Chayka'ya göre, uygulamada ulusal yasalar ve Birlik yasaları arasında bir çelişki ortaya çıkması halinde aksi belirtilmediği sürece ulusal yasalar geçerli sayılacaktır. Dolayısıyla bu durum AEB Mahkemesi'nin yetki alanını sınırlayan sorunlardan biri haline gelmiştir³¹⁰. Buna ek olarak Evgeny Vinokurov, AEB Antlaşması'nın 2 nolu ekinde Mahkeme'nin, Birliğin üçüncü taraflarla yaptığı uluslararası anlaşmalarının uygulanmasından kaynaklanan uyuşmazlıklarla ilgili davaları inceleme yetkisine sahip olup olmadığına açıklığa kavuşturulmadığını iddia etmiştir. Örneğin, AEB ile Vietnam arasındaki serbest ticaret anlaşması uyuşmazlıkları çözüme bağlayacak hukuki mecra olarak AEB Mahkeme'sini göstermemiştir. Evgeny Vinokurov'a göre, bu durumda özel olarak oluşturulmuş bir mahkeme (tahkim grubu), DTÖ düzenlemeleri çerçevesinde bu tür sözleşmelerdeki anlaşmazlıkları inceleyecektir³¹¹.

Belirtildiği gibi AEB, üyeleri için bağlayıcı normlar ve kurallar üzerine kurulmuştur. Bu normlar, başta AEB Antlaşması olmak üzere GB Kodu gibi ek sözleşmeleri içeren uluslararası bir yasal çerçeveden oluşmaktadır³¹². AEB Antlaşması'nda, hâlihazırda faaliyet gösteren kurumların yanı sıra ilerleyen zamanlarda birkaç yeni kurumun kurulması öngörülmüştür. Bu da AEB üyesi ülkeler arasındaki davranışları düzenleyen normların biçimsel niteliğini pekiştirmeyi amaçlamıştır. Ancak, milli egemenlik ve bağımsızlık ilkesi gereği ulusüstüçülüğün kabul görmemesi, ulusal yasaların ve devlet başkanlarının kişisel iradelerinin Birlik hukukunun üstünde olması AEB kurumlarının etkinliği ve işlevselliğini kısıtlamaktadır. Bu nedenle Yüksek Konsey, Hükümetlerarası Konsey ve Komisyon'un kararları üye ülkelerin ulusal yasalarından üstün olmadığı için doğrudan değil, ulusal yasalarda öngörülen ek prosedürler çerçevesinde dolaylı olarak hayata geçirilir³¹³.

AEB, teorik olarak katı (bağlayıcı) kurallara dayalı ve karmaşık bir karar verme mekanizmasına sahiptir. Bu mekanizmada nihai kararlar hükümetlerarası müzakereler sonucunda devlet başkanlarının oybirliğiyle alınır. Dolayısıyla AEB'de üye ülkelerin oybirliği ilkesine dayanılarak karar verirler. Antlaşma'da, (sadece Avrasya Komisyonu

³⁰⁹ Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, 29 Mayıs 2014, a.g.e., s. 8.

³¹⁰ Konstantin L. Chayka, "Aktual'nyye Voprosy Prava Integratsionnogo Obrazovaniya i Konstitutsionnogo Prava Gosudarstv-Chlenov", *Zhurnal Zarubezhnogo Zakonodatel'stva i Sravnitel'nogo Pravovedeniya*, No. 1, 2016, ss. 129-132, <http://jzsp.ru/articles/article-2404.pdf> (Erişim Tarihi: 24.03.2019).

³¹¹ Evgeny Vinokurov, 2018, a.g.e., s. 55.

³¹² Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, 29 Mayıs 2014, a.g.e.; Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, *Dogovor o Tamozhennom Kodekse Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuzu*, 11 Nisan 2017, https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01413569/itia_12042017 (Erişim Tarihi: 24.03.2019).

³¹³ Evgeny Vinokurov, 2018, a.g.e., s. 52.

düzeyinde) çok sınırlı bir ulusüstücülük (supranasyonalizm) öngörülmüştür³¹⁴. Dolayısıyla Mahkeme dâhil diğer AEB kurumları ve karar alma mekanizmaları neredeyse tamamen üye ülkelerin devlet başkanlarına bağlıdır. Bu nedenle AEB çerçevesindeki tüm süreçler başkanların merkezi rol oynadığı salt hükümetlerarasıcılık mantığıyla yürütülür. Başka bir deyişle, AEB her ne kadar AB benzeri kurumsal yapıya ve kendi hukukuna sahip olsa da uygulamada otoriter rejimlerin cumhurbaşkanlarının siyasi iradesine bağlı bir uluslararası örgütten öteye geçememiştir.

Bu nedenlerden dolayı AEB'nin zayıf bir kurumsal yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Malların, hizmetlerin, emek ve sermayenin serbest dolaşımına karar verilmesine rağmen, birliğin düzenleyici belgelerinin birçoğu üye ülkelerin ulusal mevzuatına göre uygulanmaktadır. Ayrıca, tarife dışı engeller birlik katılımcıları arasındaki ticarete kendi varlığını korumaktadır³¹⁵. Resmi ve evrensel bağlayıcı normların varlığı, Rusya'nın bölgeselcilik vizyonunda iki taraflılıktan ziyade çok taraflılığın egemen olduğunu göstermektedir. Dahası, AEB'nin uluslararası yasal çerçevesine göre karar alma süreci teknik detaylarla dolu, geniş bir uzmanlık alanı gerektiren ve oldukça resmileştirilmiş bürokratik bir yapıya sahiptir³¹⁶.

Pratikte esas olarak gümrük tarifesi ve tarife dışı düzenlemelerin uygulanması konusunda ortaya çıkan üyeler arası anlaşmazlıklar karşısında AEB kurumlarının çözüm üretme konusunda yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir³¹⁷.

Örneğin, 2014'te Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya arasında ticaret anlaşmazlığı meydana gelmiştir. Nur-Sultan ve Minsk, Moskova'nın Batı mallarının ithalatına karşı uyguladığı tek taraflı yaptırımlarını kabul etmemiştir. Buna karşı Moskova, Minsk'i Batı menşeli yasaklı ürünleri Rusya pazarına yeniden ihraç etmekle suçlamıştır. Ayrıca Moskova, Beyaz Rusya'dan gelen Batı mallarının kendi toprakları üzerinden Kazakistan'a transit geçişi konusunda da keyfi sınırlamalar getirmiştir. Minsk, kendi gümrük kontrollerini yeniden uygulamaya koyarak Rusya'ya karşı misillemeye geçmiştir.

³¹⁴ Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, 29 Mayıs 2014, a.g.e.; Nataliya Kondratiyeva, "Yevraziiskii Ekonomicheskiy Soyuz: Dostizheniya i Perspektivy", *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, Cilt: 60, Sayı: 6, 2016, ss. 15-23.

³¹⁵ İMEP, "Geoekonomika Yevrazii", 17 Kasım 2015, <https://iwep.kz/#/posts/5b39370cff4b15b1e4cc4324/#header> (Erişim Tarihi: 18.01.2019).

³¹⁶ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., s. 1373.

³¹⁷ Sud Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuzu, "Statisticheskoye Dannyye o Deyatel'nosti Suda Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuzu za 2015, 2016, 2017 Gody i Po Sostoyaniyu na "28" Dekabrya 2018 g.", 2018, s. 9, <http://courteurasian.org/doc-22933> (Erişim Tarihi: 25.03.2019).

Dolayısıyla GB çerçevesindeki karşılıklı ilişkilerde ciddi gerilim yaşanmıştır. Rusya'nın bu davranışları GB'nin temel ilkelerini ihlal etmiştir³¹⁸. Moskova 2017-2018 yıllarında da Beyaz Rusya'nın Rusya ve diğer AEB ülkelerine yönelik ihracatına karşı ticaret engelleri oluşturmuştur³¹⁹. 2017'de benzer bir gümrük krizi Kazakistan ve Kırgızistan arasında yaşanmıştır³²⁰.

Mahkeme hariç sorunları çözmesi beklenen yetkili AEB kurumları, bu durum karşısında görevini yerine getirememiştir. Meselenin ilginç yönü şu ki, üyeler arasında yaşanan uyuşmazlıkların çoğu Mahkeme'ye sirayet etmemiş, kapalı kapılar ardındaki hükümetlerarası müzakereler sonucunda çözülmüş veya yatıştırılmıştır. Dolayısıyla 2015-2018 yılları arasında üye ülkeler arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların sadece ikisi -biri uyuşmazlık davası diğeri danışma görüşü talebi- AEB Mahkemesi'nde görülmüştür³²¹. İlkinde, GB kurallarının ihlal edildiği gerekçesiyle Rusya tarafının Beyaz Rusya'ya karşı açtığı davada Moskova'nın lehine karar çıkmıştır³²². İkincisinde Mahkeme, Kazakistan ile transit kargo konusunda uyuşmazlık yaşayan Kırgızistan'ın tezini destekleyecek nitelikteki danışma görüşünde bulunmuştur³²³.

³¹⁸ Dosym Satpaev, "Kazakhstan and the Eurasian Economic Union: The View from Astana", 12 January 2015,

http://www.ecfr.eu/article/commentary_kazakhstan_and_the_eurasian_economic_union_view_from_astana395 (Erişim Tarihi: 11.03.2018).

³¹⁹ Alex Melikishvili ve Alex Kokcharov, "Intra-EAEU Trade Barriers to Belarusian Exports", 1 March 2018, <http://greater-europe.org/archives/4430> (Erişim Tarihi: 25.03.2019).

³²⁰ Timur Toktonaliev, "Tensions Build Between Kyrgyzstan and Kazakhstan", 26 October 2017, <https://goo.gl/oTxTuq> (Erişim Tarihi: 25.03.2019); George Voloshin, "Kazakhstan-Kyrgyzstan Dispute on Track for Resolution, but Risks Remain", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 14 No. 159, 2017b.

³²¹ 2015-2018 tarihleri arasında Mahkeme'ye toplamda 36 başvuru yapılmıştır. Bunlardan sadece 1'i üye devlet, 16'si ekonomik kuruluşlar veya işletmeler tarafından açılan davalardır. 14'ü üye devletlerin, AEB kurumlarının ve yetkililerinin AEB yasalarının bazı hükümlerinin açıklanması ile ilgili Mahkeme'nin danışma görüşünü talep eden başvurulardır. 5'i Mahkeme Kurulu'nun kararlarını Temyiz Mahkeme Dairesi'ne itiraz eden başvurular. Bu başvuruların bir kısmı değerlendirmeye alınmadan reddedilmiş, bazıları mahkeme süreci sona ermeden geri çekilmiştir. Bakınız: Sud Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuza, a.g.e., s. 1; Court of the Eurasian Economic Union, "Summaries", <http://courteurasian.org/en/page-24521> (Erişim Tarihi: 24.03.2019).

³²² Rusya, Beyaz Rusya'nın AEB Antlaşması'na, Gümrük Kodu'nun 125. maddesine, 21 Mayıs 2010 tarihli GB Üye Devletlerinin Gümrük İdarelerinin Karşılıklı İdari Yardımlarına İlişkin Anlaşmanın 11. ve 17. maddelerine uymadığını gerekçe göstererek dava açmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Russian Federation v. Republic of Belarus, Case No. CE-1-1/1-16-BK (2017). <http://courteurasian.org/page-25431> <http://courteurasian.org/doc-17943> (Erişim Tarihi: 24.03.2019).

³²³ Kırgızistan, üçüncü ülke topraklarının da dâhil olduğu transit kargo taşımacılığına ilişkin birleşik tarife başvurusu ile ilgili Koordineli (Anlaşmalı) Ulaştırma Politikası Protokolünün 2 nolu ekindeki 13. maddesinin Mahkeme tarafından açıklığa kavuşturulmasını talep etmiştir. Bakınız: Clarification Upon the Request of the Ministry of Transport and Roads of the Kyrgyz Republic, Case No. CE-2-1/2-17-BK (2017). <http://courteurasian.org/page-25441> <http://courteurasian.org/doc-19573> (Erişim Tarihi: 24.03.2019).

2.1.5. Avrasya Ekonomik Birliği Projesinin Uygulama Aşamaları ve Enstrümanları

Önceki bölümlerde belirtildiği üzere eski Sovyet coğrafyasının Rusya önderliğindeki bölgesel bütünleşme sürecinin Avrasya Ekonomik Topluluğu (2000), Gümrük Birliği (2010), Serbest Ticaret Bölgesi (2011), Tek Ekonomik Alan (2012) ve Avrasya Ekonomik Birliği (2015) aşamaları resmi olarak hayata geçirilmiştir. Ancak bu süreçlerin içeriğini doldurmak, kapsamını genişletmek ve tam manasıyla işlevselliğini sağlamak için yapılması gereken çok iş vardır. Aleksander Libman'ın ifadesiyle geldiğimiz noktada AEB, dış gümrük tarifelerini uyumlu hale getirerek, iç gümrük sınırlarını kaldırarak ve tarifelerle ilgili karar verme yetkisini Birliğe devrederek öncelikle sınırlı bir gümrük birliği haline gelmiştir³²⁴.

Ayrıca AEB'de bütünleşme aşamaları ve uygulama süreçlerinin tamamlanma süreleri her üye için aynı değil, üye ülkelerin durumuna göre farklılık, istisna ve kısıtlamalar arz etmektedir. Örneğin, Ocak 2015'ten itibaren AEB, inşaat, mühendislik, tarım, perakende ve toptan ticaret dâhil olmak üzere 43 hizmet sektöründeki ticareti serbestleştirmiştir. Rusya ve Beyaz Rusya çoğu hizmetleri hemen uygulamaya geçerken Kazakistan'ın bazı hizmetlerin, örneğin inşaat ve mühendislik hizmetleri ticaretinin 2025'e kadar serbestleştirmesine karar verilmiştir³²⁵. Buna ek olarak, ortak gümrük tarifeleri ve Birliğin diğer düzenlemeleri konusunda her üye ülkenin ulusal mevzuatına dayalı bazı istisnalar bulunmaktadır. Son olarak, reklam ve görsel-işitsel hizmetler dâhil olmak üzere diğer 21 hizmet sektörünün, 2025 yılına kadar AEB'nin ortak pazarının bir parçası olması beklenmektedir³²⁶.

Buna ek olarak AEB Antlaşması'nda ilerleyen zamanlarda Avrasya bütünleşmesinin gerçekleştirilmesi öngörülen farklı aşamalarına da atıfta bulunulmuştur. Buna göre öncelikli olarak ve aşamalı şekilde Birliğin geniş ve kapsamlı bir ortak pazarının oluşturulması planlanmıştır. Bu kapsamda Mayıs 2017'de ilaç ve tıbbi ürünler için ortak bir pazar oluşturma programı yürürlüğe girmiştir. 23 Mart 2019 itibarıyla

³²⁴ Alexander Libman, "Eurasian Economic Union: Between Perception and Reality", 9 January 2018, <http://neweasterneurope.eu/2018/01/09/8767/> (Erişim Tarihi: 29.03.2019).

³²⁵ Yuriy LI, "Yevraziyskaya Integratsiya-Vazhneyshiy Faktor Ustoychivogo Razvitiya Nashikh Stran", 30 Ocak 2015, <https://www.kazpravda.kz/interviews/view/evraziiskaya-integratsiya--vazhneishii-faktor-ustoychivogo-razvitiya-nashih-stra> (Erişim Tarihi: 29.03.2019).

³²⁶ Ian Bond, "The EU, the Eurasian Economic Union and One Belt, One Road: Can They Work Together?", 16 March 2017, s. 4, https://www.cer.eu/sites/default/files/pb_eurasian_IB_16.3.17_0.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2019).

AEB’de tarım ürünleri tohumlarının ortak pazarı faaliyet göstermeye başlamıştır³²⁷. 2019’da elektrik enerjisi için ortak bir pazar kurulması hedeflenmiştir. 2022-2025 yılları arasında ortak finansal piyasalar pazarı, 2024-2025 yıllar arasında ise petrol, gaz ve petrol ürünleri için ortak bir pazar inşa edilmesi beklenmektedir³²⁸. Dolayısıyla AEB ülkelerinin finans piyasalarındaki yasalarının uyumlaştırılması tamamlandığında Birliğin mali piyasasını düzenlemek için ulusüstü bir kurum oluşturulacaktır. Kazakistan’ın Almatı şehri 2025 yılına kadar kurulması planlanan AEB finansal kurumunun baş karargâhı olarak belirlenmiştir. Özetlemek gerekirse, AEB, gelecekte tek bir para birimine geçmeyi ve daha fazla ve daha derin bölgesel bütünleşme için hükümetlerle ortak ulaşım, tarım ve enerji politikalarını hayata geçirmeyi planlamaktadır.

AEB, 2025 yılına kadar ortak para birimine geçmeyi amaçlamıştır³²⁹. Fakat bu konudaki müzakereler üyelerin farklı tutumlarından dolayı yavaş ilerlemektedir. Geldiğimiz noktada Rusya hükümeti üyeler arası ticaret işlemlerini gerçekleştirmek için ortak dijital para birimine geçilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ortak (dijital) para biriminin ekonomik bütünleşmeyi derinleştireceği, parasal-finansal kontrolü ve istikrarı sağlayacağı ve ayrıca üye ülkeleri yıkıcı küresel ekonomik krizlerden koruyacağı öngörülmektedir³³⁰. Ayrıca ortak para birimi üye ülkelerin uluslararası ticarete ABD dolarına bağımlılığını azaltmak için kullanılacaktır. Nitekim doların olumsuz etkilerinden kurtulmaya yönelik pratik adımlar çoktan atılmıştır. 2012-2017 yılları arasında AEB coğrafyasında gerçekleştirilen finansal işlemlerde Rus para birimi rublenin payı %56’dan %75’e yükselirken, ABD dolarının payı %35’ten %19’a düşmüştür³³¹. Rusya, AEB üzerinden eski Sovyetler coğrafyasını dolar hegemonyasından çıkarıp yeni para birimiyle kendine daha sıkı bağlamaya çalışmaktadır. Ek olarak, Rusya Türkiye, İran, Azerbaycan dâhil çok sayıda ülke ile yapılan karşılıklı ticaret anlaşmalarında ödemeleri milli para birimleriyle gerçekleştirmeyi teşvik etmektedir.

³²⁷ Yevraziyskaya Ekonomicheskaya Komissiya, “Aleksandr Subbotin: Yedinyy Rynok Semyan Soyuzu Obretayet Pravovuyu Osnovu”, 21 Mart 2019, <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/21-03-2019-2.aspx> (Erişim Tarihi: 29.03.2019).

³²⁸ Evgeny Vinokurov, 2018, a.g.e., s. 8.

³²⁹ Dmitry Sudakov, “Russia, Kazakhstan and Belarus to Have New Joint Currency by 2025”, 10 April 2014, http://www.pravdareport.com/russia/127325-russia_kazakhstan_belarus_new_currency/ (Erişim Tarihi: 09.02.2019).

³³⁰ Dmitry Grinkevich, “Slilis' v Yedinoi Valyute: YEAES Sozdast Obshchiye Den'gi Dlya Raschetov”, 12 Aralık 2018, <https://iz.ru/822709/dmitrii-grinkevich/slilis-v-edinoi-valyute-eaes-sozdast-obshchie-dengi-dlia-raschetov> (Erişim Tarihi: 09.02.2019).

³³¹ Russia Today, “Russian Ruble Prepared for Global Expansion as Dollar Dependency Drops”, 22 January 2018, <https://www.rt.com/business/416636-russia-ruble-dollar-dependence/> (Erişim Tarihi: 09.02.2019).

Rusya, AEB projesini hayata geçirmek için elinde bulundurduğu siyasi-kurumsal, ekonomik, askeri-güvenlik, sosyokültürel ve normatif enstrümanlardan hem ödül hem de baskı unsuru olarak yararlanmaya hazır olduğunu iç ve dış politika davranışlarıyla ortaya koymuştur. Bu çerçevede AEB'ye giden yolda ve sonrasında yeni üyeleri birliğe katmak için ikili ve çok taraflı diplomatik ilişkilerini siyasi araç olarak kullanırken, BDT, EvrAzES, KGAÖ, Avrasya Kalkınma Bankası (AKB) ve Avrasya İstikrar ve Kalkınma Fonu (AİKF)³³² gibi askeri-siyasi-ekonomik kuruluşları kurumsal etki vasıtaları şeklinde devreye sokmuştur. Doğrudan ekonomik destek, yatırım veya ekonomik baskıları ekonomik enstrümanlar olarak seçmiştir. Rusya, bölge ülkelerindeki kendi askeri varlığını ve askeri-güvenlik desteklerini askeri enstrümanlar altında değerlendirmiştir. Ancak Rusya, uygulamada askeri unsurlarını Gürcistan ve Ukrayna dışında başka bir eski SSCB cumhuriyetine karşı kullanmamıştır. Buna rağmen askeri gücün her zaman gerektiğinde uygulanabilecek bir seçenek olduğunu dolaylı olarak bölge ülkelerine hissettirmiştir. Son olarak Moskova, BDT ülkelerindeki Rus diasporasını, kendi topraklarında bulunan milyonlarca göçmen işçiyi sosyoekonomik araç olarak, Rus dilini, Rus medyasını ve Rus kültürünü kültürel vasıta olarak kullanmıştır³³³

Öte yandan Rusya, AEB'nin diğer üyeleriyle ve hatta birliğe üye olmayan diğer Orta Asya ülkeleriyle kıyaslandığında siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan büyük bir avantaja sahiptir. 2016 verilerine göre AEB'nin toplam GSYİH'sinin yaklaşık %86'sı (2018'de %87si), toplam nüfusunun %80'i, birliğin toplam dış ticaret (ihracat-ithalat) cirosunun %84,3'ü (2018'de %80,9'u), birlik içindeki ticaretin %62,4'ü, birlik içindeki karşılıklı toplam doğrudan yabancı yatırımın %72'si Rusya'nın hissesine denk gelmiştir³³⁴. Rusya bu avantajını AEB üyelerine ve birliğe üye olmayan eski Sovyet devletlerine karşı etkili bir enstrüman olarak kullanmıştır.

Bahsi geçen uygulama enstrümanlarının çoğu sonraki bölümlerde Rusya-Orta Asya ilişkileri bağlamında detaylı bir şekilde değerlendirileceği için burada sadece AEB'nin

³³² AKB ve AİKF resmi olarak AEB kurumlarına bağlı olmayan bağımsız kuruluşlardır.

³³³ Katarzyna Czerewacz-Filipowicz ve Agnieszka Konopelko, a.g.e., s. 267; Vera Zakem vd., "Mobilizing Compatriots: Russia's Strategy, Tactics, and Influence in the Former Soviet Union", November 2015, https://www.cna.org/CNA_files/PDF/DOP-2015-U-011689-1Rev.pdf (Erişim Tarihi: 23.03.2019); Marlene Laruelle, "Assessing Russia's Normative Agenda in Central Asia", 22 March 2017, <https://bishkekproject.com/memos/16> (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

³³⁴ Eurasian Development Bank, *Eurasian Economic Integration-2017*, 2017a, ss. 8-9, 54, 60, <https://eabr.org/en/analytics/integration-research/cii-reports/eurasian-economic-integration-2017/>. (Erişim Tarihi: 23.03.2019).

ekonomik (AKB, AİKF), “pasaportlaştırma”³³⁵ politikası ve enformasyon (medya) uygulama araçlarına değinilecektir.

Tablo 2.1. Avrasya Ekonomik Birliği Ülkelerinin Temel İstatistik Göstergeleri

Göstergeler	Ermenistan	Beyaz Rusya	Kazakistan	Kırgızistan	Rusya	Toplam
Nüfus (milyon, 2018), AEB yüzdesi	2,951,776 (%2)	9,485,386 (%5)	18,276,499 (%10)	6,315,800 (%3)	144,478,050* (%80)	181,507,511
Yüzölçümü (km ²)	29,740	207,600	2,724,901	199,950	17,098,250	20,528,101
GSYİH (milyar dolar, 2018), AEB yüzdesi	12,433 (%0,6)	59,662 (%3)	170,539 (%9)	8,093 (%0,4)	1.658 trilyon (%87)	1,908,280.77 trilyon
Kişi Başına GSYİH (bin dolar, 2018)	4212	6289	9331	1281	11288	
İhracat (milyar dolar, 2018), AEB yüzdesi	4,664 (%0,76)	41,883 (%6,8)	55,964** (%9,1)	2,649 (%0,43)	509,551 (%83,9)	614,711
İthalat (milyar dolar, 2018), AEB yüzdesi	6,576 (%1,49)	41,253 (%9,37)	42,780** (%9,7)	5,535 (%1,26)	344,263 (%78,2)	440,407
Dış borç (milyar doları, 2017)	10,335	39,584	167,485	8,161	492,763	718,328

*2 milyon 300 bine yakın nüfusu olan Kırım hariç.

** 2017 verilerine göre hesaplanmıştır.

Kaynak: World Bank³³⁶.

Günümüzde AEB'nin resmi olmayan ekonomik aracına dönüşen Avrasya Kalkınma Bankası (AKB), 2006 yılında Rusya ve Kazakistan tarafından kurulmuştur. İzleyen yıllarda AEB'nin diğer ülkeleri ve Tacikistan bankaya katılmıştır. AKB'nin toplam kapitali, 1,5 milyar doları ödenmiş sermaye ve 5,5 milyar doları ödenebilir (toplanabilir) sermaye dâhil 7 milyar doların üzerindedir. 1 Mart 2019 itibarıyla bankanın toplam yatırım portfolyosu 7,76 milyar dolara, mevcut yatırım portfolyosu 3,63 milyar dolara ulaşmıştır. Mart 2019'a kadar banka altı üye ülkedeki toplam 84 enerji, ulaştırma, altyapı ve diğer kalkınma projelerini finanse etmiştir³³⁷.

AKB'nin en büyük hissedarı Rusya olmasına rağmen bankanın merkezi Kazakistan'ın Almatı şehrinde yer almaktadır. AKB resmi olarak üye ülkelerindeki ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi, üyeler arası ticaret ve ekonomik bağları genişletmeyi ve Avrasya bölgesindeki bütünleşme süreçlerini ilerletmeyi amaçlayan uluslararası bir finans

³³⁵ Rusya'nın Sovyet sonrası ülkelerin vatandaşlarına kolaylaştırılan kıstaslar çerçevesinde Rus vatandaşlığını/pasaportunu vererek veya dağıtarak o ülkelerdeki etkisini artırma, kendisinin bütünleşme girişimlerini destekleme politikası.

³³⁶ World Bank, “World Bank Open Data”, <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 03.07.2019).

³³⁷ Eurasian Development Bank, “Investing in Development and Integration”, 1 Mart 2019, ss. 2-6, https://eabr.org/upload/iblock/8b2/eabr_01.03.2019_en.pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2019).

kuruluşudur³³⁸. Banka esasen eski Sovyet coğrafyasındaki kalkınma projelerine yatırım yaparak bölgesel bütünleşme süreçlerine finansal, Ar-Ge ve teknik destek sağlamaktadır. Banka bünyesinde oluşturulan Bütünleşme Araştırmaları Merkezi bölgesel bütünleşme süreçlerini sürekli izlemekte, konuyla ilgili araştırmalar, anketler, analitik raporlar, yayınlar yapmakta ve ürettiği bilgiler doğrultusunda AEB üyelerine ve karar vericilerine tavsiye ve önerilerde bulunmaktadır³³⁹. Ayrıca AKB'nin kendi üyelerine ve müşterilerine sağladığı kredi olanaklarının en az %50'si bütünleşme projelerine tahsis edilmektedir³⁴⁰.

Avrasya İstikrar ve Kalkınma Fonu (AİKF), küresel ekonomik krizin beraberinde getirdiği ekonomik sorunlara bir cevap olarak 2009 yılında AKB'nin üyeleri tarafından oluşturulmuştur. AİKF'nin temel hedefleri üye ülkelerin küresel finansal krizin olumsuz etkilerini azaltma çabalarına yardımcı olmak, uzun vadeli ekonomik istikrarın sağlanmasına destek vermek ve bölgesel bütünleşmeyi teşvik etmektir³⁴¹.

AİKF'nin toplam 8,5 milyar dolar tutarında bir finansal kaynağı mevcuttur. Bu kaynak üye ülkelerin katkılarından oluşmaktadır. Rusya, 7,5 milyar dolarla en büyük katkıyı sağlamaktadır. Kazakistan, 1 milyar dolar katkıyla ikinci sırada gelmektedir. Evgeny Vinokurov'un tabiriyle, Rusya ve Kazakistan donör olarak fona bağışta bulunurken, diğer ülkeler bu fonun yararlanıcıları konumundadır³⁴². Dolayısıyla AİKF 2010-2016 yılları arasında Beyaz Rusya'ya toplam 4,56 milyar dolar, Ermenistan'a 300 milyon ve Tacikistan'a 90 milyon dolar kredi sağlamıştır. Buna ek olarak Mart 2019 itibarıyla AİKF'nin proje portföyünde üye ülkelerin enerji, ulaştırma ve tarım sektörlerine ait toplam 545 milyon dolar tutarındaki 8 yatırım projesi bulunmaktadır. Bu projelerin dördü Kırgızistan'da (290 milyon dolar), üçü Ermenistan'da (215 milyon dolar) ve biri Tacikistan'da (40 milyon dolar) gerçekleştirilmektedir³⁴³.

Rusya hem AKB'nin hem de AİKF'nin kurucusu ve en büyük hissedarı olduğundan dolayı bu kuruluşları kolay bir şekilde AEB'nin uygulama araçları haline getirmiştir. Aynı

³³⁸ Eurasian Development Bank, *Charter of the Eurasian Development Bank. Annex to the Agreement Establishing the Eurasian Development Bank Dated 12 January 2006*, 2006, <https://eabr.org/upload/iblock/c91/foundation-documents.pdf> (Erişim Tarihi: 03.04.2019).

³³⁹ Eurasian Development Bank, "About the EDB Centre for Integration Research", 2019, <https://eabr.org/en/analytics/integration-research/about-cii/> (Erişim Tarihi: 04.004.2019).

³⁴⁰ Evgeny Vinokurov, 2018, a.g.e., ss. 5, 57, 60.

³⁴¹ Eurasian Development Bank, 1 Mart 2019, a.g.e., s. 12.

³⁴² Evgeny Vinokurov, 2018, a.g.e., s. 62.

³⁴³ Eurasian Development Bank, 1 Mart 2019, a.g.e., ss. 12-14.

zamanda bu iki kuruluş, AEB'nin ilerleyen yıllarda kurulması planlanan resmi finansal kurumunun temelini oluşturabilir.

Rusya, eski Sovyet ülkelerindeki etkisini arttırmak ve şimdi de onları AEB'ye katmak için normatif araçlardan da yararlanmaktadır. Bu amaçla Moskova yönetimi 90'lı yılların başından itibaren eski sömürgelerine çifte vatandaşlık anlaşmasını teklif etmiştir. 1993'te Türkmenistan, 1995'te ise Tacikistan bu anlaşmayı kabul etmiştir. Türkmenistan anlaşmanın uygulama aşamasında kasıtlı bir şekilde zorluklar çıkarmış, 2003'te tek taraflı olarak anlaşmayı feshetmiştir³⁴⁴. Böylece Tacikistan dışında çoğu ülke Moskova'nın çifte vatandaşlık teşebbüsünü reddetmiştir. Hatta Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Rusya'nın çifte vatandaşlık girişimini Kazakistan ulus-devletinin kuruluşuna karşı bir tehdit ve Moskova için Kazakistan'ın iç işlerine müdahale etme fırsatı olarak yorumlamıştır³⁴⁵.

Buna rağmen Rusya *de facto* çifte vatandaşlığı teşvik etmiştir. Rusya Başbakanının Birinci Yardımcısı Dimitri Medvedev, Aralık 2006'da, BDT'nin AB ile karşılaştırılabilir düzeyde bir bütünleşme seviyesine ulaşması halinde çifte vatandaşlığın söz konusu olabileceğini beyan etmiştir³⁴⁶. 2002'de Rusya Vatandaşlık Kanununu yeniden düzenlemiş ve vatandaşlığa kabul kriterlerini kolaylaştırmıştır. Bunun dışında Rus yönetimi eski Sovyet ülkelerinin tartışmalı bölgelerine açık ve gizli bir şekilde Rus pasaportu dağıtmıştır³⁴⁷. Bunun en somut örnekleri Gürcistan'ın ayrılıkçı Güney Osetya ve Abhazya bölgeleridir. 2002'de Abhazya nüfusunun %30'u ve Güney Osetya nüfusunun %40'ı Rusya vatandaşı iken, 2006'da bu rakam Abhazya'da %80'e ve Güney Osetya'da %90'a ulaşmıştır³⁴⁸. Rusya-Gürcistan savaşından (2008) sonraki yılda Abhazya ve Güney Osetya nüfusunun %90'u Rus pasaportuna sahip olmuştur³⁴⁹.

Ukrayna krizinin patlak vermesi ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesine giden süreçte de bölgedeki Rus konsoloslugu orada yaşayan etnik Ruslara çok sayıda

³⁴⁴ Igor Zevelev, "Russia's Policy Toward Compatriots in the Former Soviet Union", March 2008, http://eng.globalaffairs.ru/number/n_10351 (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

³⁴⁵ Mikhail Alexandrov, *Uneasy Alliance: Relations Between Russia and Kazakhstan in the Post-Soviet Era, 1992-1997*, Greenwood Press, Westport 1999, ss. 125-129.

³⁴⁶ Igor Zevelev, a.g.e.

³⁴⁷ Marlene Laruelle, 22 March 2017, a.g.e.

³⁴⁸ Gatis Pelnēns (Ed.), *The "Humanitarian Dimension" of Russian Foreign Policy Toward Georgia, Moldova, Ukraine, and the Baltic States*, SIA Apgāds Mantojums, Riga 2009, ss. 111, 120.

³⁴⁹ A.g.e., ss. 119-121.

pasaport dağıtmıştır³⁵⁰. Son olarak 24 Nisan 2019’da Başkan Vladimir Putin bir kararname ile Ukrayna’nın doğusundaki Rusya destekli ayrılıkçı “Donetsk Halk Cumhuriyeti” ve “Lugansk Halk Cumhuriyeti” vatandaşlarına kolaylaştırılmış prosedürler çerçevesinde Rusya vatandaşlığının verilmesinin yolunu açmıştır³⁵¹. Mart 2019’da yeniden düzenlenen Rusya Federasyonu Vatandaşlık Kanunu’na göre vatandaşlık başvurularında Rusya’da 5 yıllık ikamet şartı ve diğer kıstaslar aranmayacaktır. Ayrıca Ukrayna’nın bahsi geçen ayrılıkçı bölgelerinden Rusya vatandaşlığı için yapılan başvurular üç ay içinde sonuçlandırılacaktır. 1 Ocak 2019 itibarıyla Ukrayna’nın iki ayrılıkçı bölgesinin toplam nüfusu 3,7 milyondan fazladır. Bu bölgelerde daimi ikamet edenlerin başvuruları halinde kısa sürede Rusya vatandaşlığını almış olacaktır³⁵².

Rusya Federal Göç Hizmeti (RFGH) verilerine göre, Moskova’nın “pasaportlaştırma” politikası sonucu 2000-2009 yılları arasında eski Sovyet ülkelerinde yaşayan yaklaşık 3 milyon kişi Rus vatandaşlığı almıştır³⁵³. Mart 2014 itibarıyla Rus pasaportunu elde eden Ermenistan vatandaşlarının sayısı 300 bine yaklaşmıştır³⁵⁴. Rusya ile imzalanan çifte vatandaşlık anlaşması çerçevesinde 400 bin Tacikistanlı çifte vatandaşlığa geçmiştir³⁵⁵. Resmi verilere göre sadece 2017’de 102 binden fazla Orta Asyalı Rusya vatandaşlığına kabul edilmiştir³⁵⁶. 2018’de 111 binden fazlası Orta Asyalı olmak üzere toplamda yaklaşık 270 bin yabancı uyrukluya Rusya vatandaşlığı verilmiştir. Ukraynalılar (83081), Kazaklar (45362), Tacikler (35732), Ermeniler (27134) ve Özbekler (21067) 2018 yılında en çok Rusya vatandaşlığına geçen yabancılar arasında ilk beş sıraya

³⁵⁰ Robert Coalson, “Pro-Russian Separatism Rises in Crimea As Ukraine's Crisis Unfolds”, 18 February 2014, <https://www.rferl.org/a/ukraine-crimea-rising-separatism/25268303.html> (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

³⁵¹ Kararname metni için bakınız: Administratsiya Prezidenta Rossii, *Ukaz ob Opredelenii v Gumanitarnykh Tselyakh Kategoriy Lits, İmeyushchikh Pravo Obratit'sya s Zayavleniyami o Priyome v Grazhdanstvo Rossii v Uproshchennom Poryadke*, 24 Nisan 2019, <http://kremlin.ru/acts/news/60358> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

³⁵² Kun.uz, “Zelenskiyga «Birinci Zarba»: Putin DXR va LXRda Yashovchilarga Rossiya Pasporti Berishni Soddalashtirdi”, 24 Nisan 2019, <https://kun.uz/uz/news/2019/04/24/zelenskiyga-birinchi-zarba-putin-dxr-valxrda-yashovchilarga-rossiya-pasporti-berishni-soddalashtirdi> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

³⁵³ Agnia Grigas, *Beyond Crimea: the New Russian Empire*, E-book, Yale University Press, New Haven & London 2016, s. 49.

³⁵⁴ Başka bir ifadeyle, o tarihte 3 milyon civarında olan Ermenistan nüfusunun yaklaşık %10’u Rus vatandaşlığına geçmiştir. Bakınız: A.g.e., s. 222.

³⁵⁵ Dmitriy Sergeevich Popov, “Trudovaya Migratsiya iz Tadzhikestana v Tsifrah”, 29 Mayıs 2015a, <https://riss.ru/analitics/17465/> (Erişim Tarihi: 28.02.2018).

³⁵⁶ 40718 Kazakistanlı, 29039 Tacikistanlı, 23334 Özbekistanlı, 8777 Kırgızistanlı ve 729 Türkmenistanlı Rus pasaportu almıştır. Bakınız: Fergana News Agency, “Central Asians Make up Half of Registered Foreigners in Russia in 2017”, 2 February 2018, <https://enews.fergananeews.com/news.php?id=3770&mode=snews> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).

girmiştir³⁵⁷. Ancak bugüne dek Rusya vatandaşlığını alan Orta Asyalıların toplam sayısı hakkında net bir bilgi yoktur. Eldeki verilere göre bu rakamın en az 500 bin ile 1,5 milyon arasında olduğunu tahmin etmek mümkündür³⁵⁸.

Rus vatandaşlığı Orta Asya'yı sadece Rusya'ya bağlamak için değil, yeri geldiğinde “yurtdışındaki Rus vatandaşlarını koruma” bahanesi ile bölgeye askeri müdahalede bulunma seçeneğini meşrulaştırmak için kullanılacaktır³⁵⁹. Nitekim Rusya, 2008'de Abhazya ve Güney Osetya'daki, 2014'te ise Ukrayna'daki vatandaşlarını korumak amacıyla askeri müdahalede bulunduğunu iddia etmiştir³⁶⁰. Rusya, bölge hükümetlerinin itirazlarına rağmen, her sene çok sayıdaki Orta Asya ülkeleri vatandaşlarına -özellikle daimi ikamet izni ile Rusya'da yaşayanlara ve göçmen işçilere- vatandaşlık vererek bölgesel etkisini artırma politikasını sürdürmektedir. Önümüzdeki süreçte Rus hükümeti Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı AEB'ye katmak için “pasaportlaştırma” kartından yararlanmaya devam edecek gibi gözükmektedir.

AEB projesinin hayata geçirilmesi konusunda Rusya'nın elini güçlendiren en önemli enstrümanlardan biri de Rus medyasıdır. Bilindiği üzere, Orta Asya'da çoğu yerel medya kuruluşları ve hatta bazı resmi haber ajansları bile yurt dışında kendi muhabirlerine sahip değildir. Bundan dolayı Orta Asya genelinde uluslararası gelişmelerle ilgili haber ve bilgi akışı büyük oranda ikinci ve üçüncü yabancı kaynaklardan çevrilerek sağlanmaktadır. Bu noktada bölgedeki enformasyon boşluğu büyük oranda Rusya merkezli medya kuruluşları tarafından doldurulmaktadır. Rusya bu boşluğu doldururken, aktarılan haberlerde kendi siyasi-ideolojik pozisyonunu yansıtmaktan sakınmamaktadır³⁶¹.

Başka bir ifadeyle Rusya, eski Sovyet coğrafyasının enformasyon alanını çok etkili bir şekilde kontrol etmektedir. Kremlin bu amaçla geleneksel medyanın (basın, TV ve

³⁵⁷ Ministerstva Vnutrennikh Del Rossiyskoy Federatsii, “Otdel'nyye Pokazateli Migratsionnoy Situatsii v Rossiyskoy Federatsii za Yanvar' - Dekabr' 2018 Goda s Raspredeleniyem po Stranam i Regionam”, 24 Ocak 2019, <https://мвд.рф/Deljatelnost/statistics/migracionnaya/item/15851053/> (Erişim Tarihi: 29.03.2019).

³⁵⁸ Dmitriy Sergeyevich Popov, 2015a, a.g.e.; Fergana News Agency, 2 February 2018, a.g.e.; Ministerstva Vnutrennikh Del Rossiyskoy Federatsii, 24 Ocak 2019, a.g.e.

³⁵⁹ 1999'da Rusya Devlet Duması yabancı ülkelerdeki etnik Ruslar ve Rusya vatandaşlarını korumak amacıyla tasarlanan “Yurtdışındaki Vatandaşlar Kanunu”nu kabul etmiştir. Bakınız: *O Gosudarstvennoy Politike Rossiyskoy Federatsii v Otnoshenii Sootechestvennikov za Rubezhom*, 24 Mayıs 1999, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102059861> (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

³⁶⁰ DELFİ, “Rossiya Zashchitit Sootechestvennikov v Abkhazii i Yuzhnoy Osetii “Voyennymi Metodami”, 25 Nisan 2008, <http://rus.delfi.ee/daily/abroad/rossiya-zashchitit-sootechestvennikov-v-abkhazii-i-yuzhnoj-osetii-voennymi-metodami?id=18762901> (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

³⁶¹ Otabek Omonkulov, “Ukrayna ve Suriye Krizinin Orta Asya'ya Etkileri”, 2. *Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, Konya-Türkiye, (29-30 Nisan 2016), s. 691.

radio) yanı sıra sosyal medya ve interneti de propaganda aracı olarak kullanmaktadır. Özellikle iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte Moskova yönetimi, sosyal medya platformlarında ve internet ağında Kremlin'in menfaatleri doğrultusunda çok etkili propaganda, enformasyon savaşı ve algı operasyonu yürütebilen birkaç bin kişilik “troller ordusunu” kurmuştur³⁶². Eski Sovyet coğrafyasında Rus dilinin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yaygın kullanılması buna olanak vermektedir³⁶³. Dahası önde gelen Rus medya kuruluşları internet siteleri üzerinden Orta Asya ülkeleri halklarının yerel dillerinde de sürekli yayın yapmaktadır.

Dolayısıyla Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da kamuoyunun şekillenmesinde Rus medyası ve “troller ordusunun” çok etkili olduğu tespit edilmiştir³⁶⁴. Kremlin'in propaganda enstrümanı olan Rus medyası Özbekistan ve Türkmenistan'da sınırlı olsa da kendi etkisine sahiptir³⁶⁵. Araştırmalar, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'da halkın çoğunluğunun Rus medyasının Batı medyasından çok daha güvenilir olduğunu düşündüğünü ortaya koymuştur³⁶⁶. Ancak son yıllarda Kremlin'in, devlete bağlı Rus medyasını diğer ülkelere karşı bir propaganda ve enformasyon savaşı makinesi olarak kullandığı doğrultusunda uluslararası toplumda yaygınlaşan endişeler³⁶⁷ ve sosyal medyadaki Rusya “troller ordusunun” ifşa edilmesiyle³⁶⁸ birlikte Orta Asya'da Rus

³⁶² Leo Benedictus, “Invasion of the Troll Armies: from Russian Trump Supporters to Turkish State Stooges”, 6 November 2016, <https://www.theguardian.com/media/2016/nov/06/troll-armies-social-media-trump-russian> (Erişim Tarihi: 05.04.2019); Nika Aleksejeva vd., “Facebook’s Sputnik Takedown-In Depth”, 17 January 2019, <https://medium.com/dfrlab/facebooks-sputnik-takedown-in-depth-f417bed5b2f8> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

³⁶³ Kanat Altınbayev, “Rossiyaning Gibrid Urush Taktikasi Markaziy Osiyoga “Bevosita Xavf” Tug’dirmoqda”, 7 Eylül 2018, http://central.asia-news.com/uz-Latn/articles/cnmi_ca/features/2018/09/07/feature-01 (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

³⁶⁴ Peter Rollberg ve Marlene Laruelle, “The Media Landscape in Central Asia. Introduction”, *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, Vol. 23, No. 3, 2015, s. 228; Kanat Altınbayev, “Kremlparast İnternet Trollari Markaziy Osiyodagi Faoliyatini Kuchaytirmoqda”, 21 Eylül 2018, http://central.asia-news.com/uz-Latn/articles/cnmi_ca/features/2018/09/21/feature-01 (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

³⁶⁵ Marlene Laruelle, 22 March 2017, a.g.e.

³⁶⁶ GALLUP, “Assessing Russia’s Influence in Its Periphery”, 2015, <https://goo.gl/q9Bh4S> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

³⁶⁷ Edward Lucas ve Peter Pomeranzev, “Winning the Information War: Techniques and Counter-strategies to Russian Propaganda in Central and Eastern Europe”, 2016, https://cepa.ecms.pl/files/?id_plik=2706 (Erişim Tarihi: 05.04.2019); Jim Rutenberg, “RT, Sputnik and Russia’s New Theory of War”, 13 September 2017, <https://www.nytimes.com/2017/09/13/magazine/rt-sputnik-and-russias-new-theory-of-war.html> (Erişim Tarihi: 05.04.2019); Volodymyr Lysenko ve Catherine Brooks, “Russian Information Troops, Disinformation, and Democracy”, 2018, doi: <http://dx.doi.org/10.5210/fm.v23i5.8176> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

³⁶⁸ Andrey Soshnikov, “Stolitsa Politicheskogo Trollinga”, 11 Mart 2015, <https://mr-7.ru/articles/112478/> (Erişim Tarihi: 05.04.2019); Dmitriy Volchek, “Bezumiye Kremlevskikh Trolley”, 21 Mart 2015, <https://www.svoboda.org/a/26913247.html> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

medyasının güvenilirliği azalmaya başlamıştır³⁶⁹. Buna rağmen Rusya, bölgede AEB projesi hakkında olumlu kamuoyunu oluşturmak için medya gücünden ve “troller ordusundan” yararlanmaya devam etmiştir ve bu konuda başarılı olduğunu bölge halkının AEB projesine verdiği destekte görmek mümkündür.

2.2. Orta Asya Ülkelerinin Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı

Rusya ikili ve çok taraflı ilişkileri üzerinden Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ile askeri-siyasi, ekonomik ittifak, Özbekistan ve Türkmenistan ile ekonomik-stratejik ortaklık kurmuştur. Dolayısıyla taraflar neredeyse tüm bölgesel ve küresel örgütler çerçevesinde, çeşitli siyasi platformlarda birbirlerini desteklemektedir. Coğrafi yakınlık, ortak tarih ve toplumsal ilişkilerin yanı sıra otoriter hükümetler düzeyindeki ortak güvenlik ve dış tehdit algısının oluşması bu bağları daha da güçlendirmiştir. Geldiğimiz noktada Rusya eskiden olduğu gibi kendisinin Orta Asya'nın güvenlik garantörü konumunu pekiştirmiştir.

4 Ekim 2017 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov *Rossiyskaya Gazeta*'da kaleme aldığı “*Zaman Sınavından Geçen Ortaklık*” başlıklı makalesinde Rusya-Orta Asya ülkelerinin ilişkilerini değerlendirmiştir. Sergey Lavrov, Orta Asya'daki Rus yatırımları miktarının 20 milyar dolara ulaştığının yanı sıra bölgede 7,5 binden fazla Rus şirketinin veya Rus sermayesi ile kurulan ortak işletmelerin faaliyet gösterdiğinin altını çizmiştir. Bu rakam Rusya'nın Çin'den sonra bölgedeki ikinci en büyük yabancı yatırımcı konumunda olduğunun bir göstergesidir. Buna ek olarak Sergey Lavrov, 2013-2016 yılları arasında Rusya'da çalışan Orta Asyalı göçmen işçilerin³⁷⁰ kendi ülkelerine toplam 37 milyar dolardan fazla para gönderdiklerini vurgulamıştır. Ayrıca Sergey Lavrov, son on yılda Rusya'nın Orta Asya ülkelerine 6 milyar dolardan fazla yardımda bulunduğunu, kamuya açıklanmayan pazarlıklar sonucunda Moskova'nın, Kırgızistan'ın 488 milyon

³⁶⁹ Karvonsaroy, “Markaziy Osiyo Aholisining Deyarli Yarmi Rossiya OAVga Ishonmasligi So'rovlardan Ma'lum Bo'ldi”, 3 Mayıs 2018, http://central.asia-news.com/uz-Latn/articles/cnmi_ca/features/2018/05/03/feature-03 (Erişim Tarihi: 05.04.2019); Kanat Altinbayev, “Ranjigan Qirg'izistonlik Rossiya Ommaviy Axborot Vositalariga: “Biz Ahmoq Emasmiz”, 3 Eylül 2018, http://central.asia-news.com/uz-Latn/articles/cnmi_ca/features/2018/09/03/feature-01 (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

³⁷⁰ Rusya'da çalışan yabancı uyruklu göçmen işçiler sayısı hakkında net bir istatistik mevcut değildir. RFGH tahminlerine göre, Nisan 2014 itibarıyla yasadışı yollarla ülkede çalışan yabancı uyruklular miktarı 3,7 milyon civarındadır. Onların da çoğunluğu Orta Asya ülkelerinin vatandaşları olduğu tahmin edilmektedir. Resmi verilere göre, Aralık 2014 itibarıyla Rusya'da bulunan Orta Asyalı kayıtlı göçmen işçi sayısı 4,5 milyon civarındadır. Bu rakamlara bakarak 2014'te Rusya'da yasal veya yasadışı olarak çalışan yabancı göçmen işçilerin 8 milyon civarında olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bakınız: Otabek Omonkulov, 2016, a.g.e., ss. 689-690.

dolar ve Özbekistan'ın 865 milyon dolar borcunu sildiğini hatırlatmıştır³⁷¹. Son olarak Rusya bölge ülkelerinin en büyük birinci veya ikinci dış ticaret ortağı konumundadır.

Rusya, Orta Asya ülkeleriyle geliştirdiği askeri-ekonomik-siyasi ilişkilerin yanı sıra kültürel bağlarını da üst seviyede tutmaya çalışmaktadır. Moskova, 2016-2020 yıllarında BDT ülkelerinde Rus dilinin okutulması ve Rus kültürünün yayılması amacıyla 122 milyon dolar değerindeki “Rus dili” programını başlatmış, bölgeye Rus öğretmenleriyle birlikte maddi destek ve okul eşyaları göndermiş, Orta Asya ülkelerinde Rusya yükseköğretim kurumlarının bölümlerini, Rus okullarını ve kültür merkezlerini açmıştır³⁷².

Tablo 2.2. 2011-2017 Döneminde Rusya-Orta Asya (OA) Ticaret Hacmi (milyon dolar)

İhracat	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kazakistan	14,173,690	14,892,490	17,218,175	13,862,274	10,301,606	9,426,891	11,924,244
Kırgızistan	1,156,416	1,634,061	2,029,443	1,737,661	1,289,413	1,025,746	1,388,701
Tacikistan	721,387	678,827	724,360	890,929	759,104	661,482	686,896
Türkmenistan	1,116,893	1,210,645	1,429,900	1,137,661	843,925	570,575	343,177
Özbekistan	1,983,084	2,324,711	2,803,910	3,113,600	2,221,188	1,964,967	2,618,172
OA Toplam	19,151,470	20,740,734	24,205,788	20,742,125	15,415,236	13,649,661	16,961,190
Dünya	516,992,618	524,766,421	527,265,919	497,833,529	343,907,652	285,491,052	359,151,975

İthalat	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kazakistan	6,912,746	9,409,256	5,664,931	7,172,377	4,275,013	3,612,215	4,599,663
Kırgızistan	290,838	195,743	110,128	70,912	61,886	170,544	169,165
Tacikistan	142,579	183,764	139,417	90,911	71,281	331,175	84,399
Türkmenistan	88,564	67,700	37,883	37,271	45,786	26,406	25,006
Özbekistan	1,756,215	1,390,799	1,256,885	869,829	575,837	761,041	1,021,517
OA Toplam	9,190,942	11,247,262	7,209,244	8,241,300	5,029,803	4,901,381	5,899,750
Dünya	306,091,490	316,192,918	314,945,095	286,648,777	182,781,965	182,261,656	228,212,750

Kaynak: UN Comtrade, Federal'naya sluzhba gosudarstvennoy statistiki (Rosstat)³⁷³

Buna ek olarak Orta Asya'dan öğrenci çekmek yoluyla Moskova'nın bölge geleceği üzerindeki yumuşak güç etkisini artırmaya özen gösterilmiştir. Bu kapsamda 2017 itibarıyla BDT üyelerinin Rusya'da eğitim görmekte olan öğrencilerinin sayısı toplam 145

³⁷¹ Sergey Lavrov, “Partnerstvo, İspytannoye Vremenem”, 4 Ekim 2017, <https://rg.ru/2017/10/04/lavrov-pomoshch-rt-centralnoj-azii-prevysila-6-milliardov-dollarov.html> (Erişim Tarihi: 05.10.2017).

³⁷² Kanat Altınbayev, 7 Eylül 2018, a.g.e.

³⁷³ UN Comtrade, <https://comtrade.un.org/data> (Erişim Tarihi: 26.04.2019); Rosstat, “Vneshnyaya Torgovlya”, http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/frade/ (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

bini geçmiştir. Bunlardan 113 bini Orta Asya ülkelerinin vatandaşlarıdır. Öğrencilerin 46 binden fazlasının Rusya hükümetinin burslusu olarak tahsil aldığı belirtilmiştir³⁷⁴.

Stratejik düzeydeki çok kapsamlı ve karşılıklı ilişkilere rağmen Rusya'nın ileri sürdüğü AEB projesi Orta Asya'da hükümetler düzeyinde beklenen desteği bulamamıştır. Dolayısıyla ilk başta Rusya, AEB'yi esas olarak ekonomik ve askeri sübvansiyonlar ve siyasi-ekonomik baskıların bir kombinasyonu ile genişletmeye eğilimli bir politika izlemiştir. Örneğin, Vladimir Putin yönetimi BDT'nin diğer üyelerine, özellikle Ermenistan ve Kırgızistan'a AEB'ye katılmaları için doğrudan veya dolaylı olarak hem ekonomik, askeri destek hem de siyasi, ekonomik baskı yapmıştır. Buna rağmen (İslam Kerimov dönemi) Özbekistan ve Ukrayna, Rusya'nın yayılmacı politikasının bir aracı olarak gördüğü AEB'ye şiddetle karşı çıkmıştır³⁷⁵. Kazakistan ve Kırgızistan projesi desteklemiştir. Tacikistan, üyeliğin getirileri ve götürülerini değerlendirirken, Türkmenistan tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki, Orta Asya ülkelerinin AEB'ye yaklaşımı projenin başarıya ulaşip ulaşmayacağını belirleyecek unsurlardan biridir. Dolayısıyla izleyen bölümlerde Orta Asya ülkeleri hükümetlerinin ve halklarının AEB projesine yaklaşımı ikili ilişkiler üzerinden ülke temelli ve detaylı bir şekilde incelenecektir.

2.2.1. Kazakistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı

Kazakistan'ın birinci Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, AEB'nin fikir babalarından ve kurucularından biridir. Ayrıca Kazakistan, eski Sovyet coğrafyasında ileri sürülen bütünleşme teşebbüslerinin neredeyse tamamını desteklemiştir. Bağımsızlıktan bu yana ülkeyi yöneten Nursultan Nazarbayev'in kendi inisiyatifiyle istifa etmesinin ardından 20 Mart 2019'da iktidara getirilen geçici Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, 9 Haziran 2019 tarihinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak Kazakistan'ın ikinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir³⁷⁶. Kasım Cömert Tokayev'in, Nursultan Nazarbayev döneminde yürütülen iç ve dış politikayı geliştirerek devam ettireceğine kesin gözüyle bakılmaktadır. Dolayısıyla Kasım Cömert Tokayev hükümetinin de aynı şekilde AEB'ye güçlü desteğini sürdüreceği beklenmektedir. Nitekim Kasım Cömert Tokayev ilk

³⁷⁴ Rosstat, *Rossiya v Tsıfrakh 2018: Kratkiy Statisticheskiy Sbornik*, Moskva 2018, s. 200; Sergey Lavrov, 4 Ekim 2017, a.g.e.

³⁷⁵ Iana Dreyer ve Nicu Popescu, a.g.e., ss. 2-4.

³⁷⁶ Dilshat Zhussupova, "Tokayev Wins Kazakhstan's Presidency with 70.76 Percent of Vote, Official Preliminary Results Say", 10 June 2019, <https://astanatimes.com/2019/06/tokayev-wins-kazakhstan-presidency-with-70-76-percent-of-vote-official-preliminary-results-say/> (Erişim Tarihi: 10.06.2019).

yurt dışı ziyaretini 3 Nisan 2019 tarihinde Rusya'ya yaparak adeta bunun sinyalini vermiştir³⁷⁷.

Mayıs 2014'te AEB'nin oluşturulmasını öngören anlaşmanın imzalanması sırasında Kazakistan Başbakanının birinci yardımcısı Bakıtcın Sagintayev, AEB'nin siyasi bir örgütlenme değil, tamamen ekonomik bir birlik olacağını vurgulamıştır. Buna ek olarak Bakıtcın Sagintayev, AEB üyesi olarak Kazakistan'ın Rusya'nın siyasi eylemlerine karışmayacağını ve Moskova'nın da Nur-Sultan'ın nasıl bir dış politika izleyeceğini dikte edemeyeceğini dile getirmiştir³⁷⁸. Nitekim 1991'den 2019'a kadar ülkeyi yöneten Nursultan Nazarbayev hükümeti AEB çerçevesinde resmi Moskova'nın kendisine "eşit ortak" olarak bakmasını temenni etmiştir. Zaman zaman Kazakistan'ın bu beklentisi karşısında farklı davranış sergileyen Vladimir Putin yönetimi Nursultan Nazarbayev'in dolaylı eleştirilerine maruz kalmıştır³⁷⁹.

Kazakistan, kurucu üye olarak AEB'ye tam desteğini sürdürürken, oluşumun Rusya'nın hegemonyasına dönüşmemesi yönünde çaba göstermiş, çeşitli girişimler ve politika önerileriyle üyeler arasındaki dengeyi korumaya çalışmıştır. Öte yandan AEB, Kazakistan için artan rekabete dayalı küresel bir ortamda kendi konumunu güçlendirme ve ekonomik hedeflerine ulaşmanın bir aracı olarak görülmektedir. Öncelikle, AEB Kazakistan için 183 milyon kişilik büyük bir pazarın kapılarını açarak, ülkeyi yabancı yatırımcılara daha cazip hale getirecektir. Birlik, üyeleri arasındaki ulaşım yollarını birleştirerek, geliştirerek, taşıma maliyetlerini azaltacak ve Kazakistan'ı ilerleyen zamanlarda kurulması planlanan Tek Finansal Alan ve Ortak Enerji Piyasasına kavuşturacaktır³⁸⁰.

Öte yandan AEB üyeliği aynı zamanda DTÖ üyesi olan Kazakistan için çelişkili bir durum yaratmıştır. Kazakistan GB'ye üye olmanın bir koşulu olarak ortalama ithalat

³⁷⁷ TASS, "Putin Zayavil, Chto Pervyye Peregovory s Prezidentom Kazakhstana Byli Konstruktivnymi", 3 Nisan 2019, <https://tass.ru/politika/6292260> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

³⁷⁸ Neil MacFarquhar, "Russia and 2 Neighbors Form Economic Union That Has a Ukraine-Size Hole", 29 May 2014, <https://www.nytimes.com/2014/05/30/world/europe/putin-signs-economic-alliance-with-presidents-of-kazakhstan-and-belarus.html> (Erişim Tarihi: 12.11.2018).

³⁷⁹ Marlene Laruelle, "Kazakhstan's Posture in the Eurasian Union: in Search of Serene Sovereignty", *Russian Analytical Digest*, No. 165, 17 March 2015a; Newsru.com, "Nazarbayev Zayavil o Vozmojnno Vihode Kazahstana iz Evraziiskogo Soyuzu", 31 Aralık 2014, <https://www.newsru.com/world/31aug2014/nazarbaev.html> (Erişim Tarihi: 26.01.2018); BBC O'zbek, "Nazarboyev Avrosiyo İqtisodiy İttifoqini SiyosiyLashtirishga Qarshi Chiqdi", 24 Aralık 2013, http://www.bbc.co.uk/uzbek/central_asia/2013/12/131224_cy_nazarbayev_union.shtml (Erişim Tarihi: 20.05.2019).

³⁸⁰ Dosym Satpaev, 12 January 2015, a.g.e.

tarifesini iki katına çıkarmak ve bazı ürünlerle ilgili yıllık tarife oranı kotalarını uygulamaya koymak zorunda kalmıştır³⁸¹. Arttırılmış tarifeler ve tarife oranı kotalar ticareti sınırlayıcı etkiler yaratmıştır. Ancak, Kazakistan DTÖ kuralları gereği 3512 kalem ürünün ithalat gümrük vergisinin oranını 2020 yılına kadar ortalama %6,1'e indirmek zorunda kalacaktır. Başka bir deyişle Kazakistan hükümeti, DTÖ yükümlülükleri ve AEB'nin ortak ithalat tarifeleri arasında ortaya çıkan çelişkiyi gidermek amacıyla Birliğe üye olmayan ülkelerden gerçekleştirdiği toplam ithalatının %49'una veya 3500 kalem ürüne geçici istisnai ithalat tarifesi uygulamıştır³⁸². Kazakistan Ocak 2016'dan itibaren gıda ürünlerine, otomobillere, uçaklara, demiryolu vagonlarına, keresteye, alkollü içeceklere, ilaçlara, donduruculara ve mücevherlere GB ithalat tarifesinden daha düşük bir oran uygulamaya başlamıştır³⁸³. 2016 sonu itibarıyla Kazakistan'ın AEB çerçevesindeki OGT uygulamasından muaf tuttuğu toplam ithal ürünlerinin sayısı 1914'e düşmüştür³⁸⁴.

Kazakistan hükümetinin bütünleşme konusundaki kararlılığına rağmen Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında GB'nin oluşturulması ve daha sonra bu oluşumun AEB'ye dönüşümü, Kazak toplumunda ciddi bölünmelere neden olmuştur. 2012'de Kazak muhalefeti, Kazakistan'ın GB ve TEA üyeliği konusunda bir referandum önerisinde bulunmuştur. 2014'ün başında ise AEB'yi Kazakistan'ın ulusal egemenliğine tehdit olarak algılayan Avrasya karşıtı bir hareket ortaya çıkmıştır³⁸⁵.

Nursultan Nazarbayev, ülkesinin AEB üyeliği konusunda dolaşan önyargılar, eleştiriler ve tartışmalara bir cevap niteliğindeki duruşunu üç başlık altında ortaya

³⁸¹ AEB'nin önemli bir sütunu sayılan GB'nin ithalat tarifeleri Rusya'nın ithalat gümrük tarifelerini model olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla birliğe üye olan veya aday ülkeler ithalat tarifelerini Moskova'nın dikte ettiği yüksek tarifeye göre yeniden belirlemeleri gerekecektir. Bakınız: Baliyar Sanghera ve Elmira Satybaldieva, "Global Capitalism in Central Asia and Competing Economic Imaginaries", 18 June 2018, <https://www.opendemocracy.net/en/odr/global-capitalism-in-central-asia/> (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

³⁸² Hem DTÖ hem de AEB üyesi olan Ermenistan ve Kırgızistan da aynı sorunla karşılaşmış ve Kazakistan'ın benimsediği çözüm yöntemine başvurmuştur. Dolayısıyla Ermenistan 800 kalem ithal ürüne 2022'ye kadar, Kırgızistan ise 200 kalem ithal ürüne 2020'ye kadar geçici istisnai tarife uygulamıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Rilka Dragneva ve Kataryna Wolczuk, "The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power", May 2017, ss. 21-22, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-05-02-eurasian-economic-union-dragneva-wolczuk.pdf> (Erişim Tarihi: 07.02.2019); Veronika Movchan ve Michael Emerson, "The Eurasian Economic Union's Problematic Customs Union", 11 January 2018, ss. 3-5, http://www.3dftas.eu/system/tdf/The%20Eurasian%20Economic%20Union_0.pdf?file=1&type=node&id=411 (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

³⁸³ US Department of State, "Investment Climate Statements for 2018: Kazakhstan", 2018, <http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/investmentclimatestatements/index.htm?year=2018&dclid=281702> (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

³⁸⁴ Tat'yana Yedovina, "Za Otkrytiye Rynkov Stran-Partnerov My Dolzhny Zaplatit' Snizheniyem Poshlin", 10 Şubat 2017, <https://www.kommersant.ru/doc/3214431> (Erişim Tarihi: 22.05.2019).

³⁸⁵ A.g.e.

koymuştur³⁸⁶. Birincisi, Nursultan Nazarbayev'e göre, AEB eski SSCB'nin bir başka tekrarı olmayacak ve dolayısıyla Kazakistan'ın egemenliği ve bağımsızlığına hanel getirmeyecektir³⁸⁷. İkincisi, yine Nursultan Nazarbayev'e göre, AEB siyasi değil, ekonomik bir proje olup Kazakistan yönetimi Birlik içinde herhangi bir ulusüstü kurum ve parlamentonun kurulmasına, ortak vatandaşlığın cari edilmesine karşı gerekçelerini dile getirmiştir. Nursultan Nazarbayev, bütünleşmenin hareketlendirici ana motorunun soyut jeopolitik düşünceler ve sloganlar değil, ekonomik çıkarlar olduğuna vurgu yapmıştır³⁸⁸. Son olarak Nursultan Nazarbayev, Birliğin kurucu anlaşmasında belirlenen hedefler ve bu doğrultuda konulan kurallara uyulmazsa veya projenin siyasallaşması durumunda ülkesinin Birlikten çekileceğinin ve Kazakistan'ın bağımsızlığını tehdit eden bir organizasyonda asla bulunmayacağına altını çizmiştir³⁸⁹.

Ukrayna krizi ve Rusya'nın oradaki Rusların korunmasını bahane ederek Kırımı ilhak etmesi en çok Nur-Sultan'ı tedirgin etmiştir. Çünkü Kazakistan nüfusunun %27,7'sini etnik Ruslar oluşturmakta ve bu nüfus çoğunlukla ülkenin kuzeyinde, Rusya'ya sınırdaş illerde istikamet etmektedir³⁹⁰. Ukrayna krizinden sonra Putin dâhil birkaç üst düzey Rus siyasetçilerinin ağzından çıkan talihsiz açıklamalar Kazakistan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına tehdit olarak nitelendirilmiştir³⁹¹. Nur-Sultan, Ukrayna'nın başına gelenlerin kendi başına gelebileceğinden endişelenmiştir. Kazakistan, bu durum karşısında diplomatik kanallar yoluyla Rusya'ya gereken cevabı vermekle kalmamış, ülke genelinde egemenliğin güçlendirilmesi yönündeki hukuki adımlar ve

³⁸⁶ Marlene Laruelle, 17 March 2015a, a.g.e., s. 7

³⁸⁷ Tengri News, "Economic Eurasian Union Bears No Resemblance to USSR: President Nazarbayev", 22 December 2014, http://en.tengrinews.kz/politics_sub/Economic-Eurasian-Unionbears-no-resemblance-to-USSR-President-Nazarbayev-258039/ (Erişim Tarihi: 26.01.2018).

³⁸⁸ Marlene Laruelle, 2015a, a.g.e., ss. 7-8.

³⁸⁹ Newsru.com, 31 Aralık 2014, a.g.e.

³⁹⁰ Otabek Omonkulov, 2016, a.g.e., s. 687.

³⁹¹ 2014'te Ukrayna krizi bağlamında Vladimir Putin'in Kazakistan'daki milliyetçilik ve devletçilik hakkında yaptığı açıklamaları, özellikle Kazakların hiçbir zaman kendi devletleri olmadığını iddia etmesi, yasaklanan Ulusal Bolşevik Partisi'nin lideri Eduard Limonov'un Kuzey Kazakistan'ın, Hakasya Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Başkanı Vladimir Stigaşev'in doğu Kazakistan'daki bir bölgenin, Komünist Parti lideri Vladimir Jrinovski'nin Kazakistan dâhil tüm Orta Asya'nın Rusya'ya entegre edilmesi gerektiği yönündeki fikirleri Kazak toplumunda ciddi endişe ve rahatsızlığa yol açmış, hatta Kazakistan hükümetinin Rusya hükümetine diplomatik nota vermesine sebep olmuştur. Bakınız: Administratsiya Prezidenta Rossii, "Vserossiyskiy Molodyojniy Forum "Silegir-2014", 29 Ağustos 2014, <http://kremlin.ru/events/president/news/46507> (Erişim Tarihi: 27.01.2018); Tengri News, "MID RK Gotovit Notu Rossi Posle "Predlojeniya" Limonova o Zahvate Severa Kazahstana", 20 Şubat 2014, http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/mid-rk-gotovit-notu-rossii-predlojeniya-limonova-zahvate-severa-kazahstana-250762/ (Erişim Tarihi: 27.01.2018); Tengri News, "Viskazivaniye o Pretenziyah Rossii k Vostochnomu Kazahstanu Prokommetirovali v Hakasii", 10 Nisan 2014, http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/vyiskazyvanie-pretenziyah-rossii-vostochnomu-kazahstanu-prokommetirovali-253398/ (Erişim Tarihi: 27.01.2018).

vatanseverliği teşvik edici girişimlerde bulunmuştur. Marlene Laruelle'ye göre, Kazakistan'ın durumu AEB ile neyin tehlikede olduğunu, bir oyuncunun diğerlerinden daha güçlü olduğu bir bölgesel bütünleşme projesinde egemenliğin nasıl sürdürüleceği sorusunu gündeme getirmiştir³⁹².

Rusya ile yaşanan bu gerginliğe rağmen Kazakistan hükümeti ve özellikle Kazak toplumu AEB projesine verdiği desteğini sürdürmüştür. Kazakistanlıların eski Sovyet coğrafyasındaki bölgesel bütünleşme (GB, TEA ve AEB) projelerine yüksek oranda (2012'de %80, 2013'te %73, 2014'te %84, 2015'te %80, 2016'da %74 ve 2017'de %76) destek verdiği belgelenmiştir. 2012-2017 yılları arasında Kazakistanlı katılımcıların sadece %4 ile 6'sı bütünleşmeye karşı çıkarken, %7-16'sı entegrasyona ilgisiz veya kayıtsız olduklarını belirtmiştir³⁹³. İlginç yönü şu ki, kamuoyu yoklamasına göre, Kazakistanlıların bahsi geçen bütünleşme projelerine desteği Kırım krizinin patlak vermesinden hemen önce 2014'te doruk noktasına (%84) ulaşmıştır. İzleyen yıllarda (2015-2017) ise destek oranında %37'ye kadar bir düşüş gözlemlenmiştir. Gallup tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 2015'te Kazakistanlıların %64'ü, 2017'de ise %47'si AEB'nin kendi ülkeleri için yararlı olduğunu düşündüklerini ifade etmiştir³⁹⁴. Bu durumu, özellikle Ukrayna krizi, kısmi olarak da Suriye iç savaşı çerçevesinde patlak veren Türk-Rus uçak krizi sonucunda ortaya çıkan ekonomik kriz ve siyasi belirsizlik ile izah etmek mümkündür³⁹⁵.

2.2.2. Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı

Kırgızistan, 90'lı yıllardan bu yana jeopolitik oyunlar ve yolsuzlukla birlikte devamlı toplumsal huzursuzluğa neden olan fakirlik, işsizlik, başarısız eğitim, sağlık sistemleri vb. endemik sosyal ve ekonomik sorunlara katlanmak zorunda kalmıştır³⁹⁶. Ülkenin geçimi büyük oranda dış yardımlar ve yurt dışında, çoğunlukla Rusya'da çalışan Kırgızistanlı göçmen işçilerin döviz transferlerine bağımlı hale gelmiştir³⁹⁷. Bişkek bu

³⁹² Marlene Laruelle, 2015a, a.g.e., ss. 8-9.

³⁹³ Eurasian Development Bank, *EDB Integration Barometer-2017*, Saint Petersburg, 2017b, ss. 19-20, https://eabr.org/upload/iblock/3ef/EDB-Centre_2017_Report-46_EDB-Integration-Barometer_ENG_2.pdf (Erişim Tarihi: 27.01.2018).

³⁹⁴ Neli Esipova ve Julie Ray, "Eurasian Union More Benefit Than Harm to Member States", 23 March 2018, <https://news.gallup.com/poll/231383/eurasian-union-benefit-harm-member-states.aspx> (Erişim Tarihi: 11.03.2018).

³⁹⁵ Otabek Omonkulov, 2016, a.g.e., ss. 687-695.

³⁹⁶ Sebastien Peyrouse, "Kyrgyzstan's Membership in the Eurasian Economic Union: A Marriage of Convenience?", *Russian Analytical Digest*, No. 165, 17 March 2015, s. 11.

³⁹⁷ Ryskeldi Satke, "Kyrgyzstan and the Eurasian Economic Union: The View from Bishkek", 9 May 2015, http://www.ecfr.eu/article/commentary_kyrgyzstan_and_the_eurasian_economic_union_the_view_from_bis3022 (Erişim Tarihi: 11.03.2018).

sorunları aşmak için çok taraflı bölgesel bütünleşme projelerini desteklemiştir. Bu anlamda, Bişkek AEB'ye giden yolda önce EvrAzES'e, sonra da Nisan 2011'de GB'ye katılmayı arzu etmiştir. Böylece Ekim 2011'de üyelik müzakereleri başlatılmıştır. Müzakereler sürecinde Kırgızistan tarafı mevcut şartlar altında GB'ye katılması durumunda Kırgız ekonomisinin ciddi zarar göreceğini gerekçe göstererek kendisine birtakım tercihler ve ekonomik kolaylıklar tanınmasını talep etmiştir³⁹⁸. İlaveten, 2013'te Bişkek, Kırgız girişimcilerinin desteklenmesine yönelik bir fon oluşturulmasını ve bu kapsamda kendisine GB üyeliğinin ilk 5-7 yılı boyunca yıllık 200 milyon dolar ödenmesini, ayrıca Çin, Tacikistan ve Özbekistan sınırındaki gümrük ve sınır geçiş noktalarının donatılması için bir defalık 215 milyon dolar destek verilmesini istemiştir. Son olarak, göçmen işçilerin GB üye ülkeleri arasında serbest dolaşımını sağlayacak bir maddenin üyelik anlaşmasına eklenmesini önermiştir³⁹⁹.

GB üyeleri olan Kazakistan ve Beyaz Rusya, aday ülke Kırgızistan'ın bu tutumuna karşı çıkmış ve Kırgızistan için üyelik şartları ve kurallarının değiştirilmesini doğru bulmamıştır⁴⁰⁰. Yardım talep etme konusunda Kırgızistan'ın haklı gerekçeleri olsa da Nursultan ve Minsk müstakbel ortağın ekonomik sorunlarını üstlenmek istememiştir. Böylece müzakereler çıkmaza girmiştir.

Batı ile ilişkilerinin zora girdiği ve Orta Asya'daki jeopolitik mücadelenin de çetinleştiği bir ortamda Bişkek'i kendi nüfuz alanında tutmak isteyen Rusya, üyelik şartlarını yerine getiremeyen Kırgızistan'a sahip çıkmak zorunda kalmıştır. Bunun belli nedenleri vardır. Öncelikle Rus tarafı için, Kırgızistan'ın üyeliği, Avrasya entegrasyonunun daha da genişletilmesi açısından önem taşıyordu. Kırgızistan'ın üyeliği sonucunda Tacikistan ile ortak bir gümrük sınırı oluşacağından dolayı Duşanbe'nin

³⁹⁸ Kırgızistan, mevcut şartlarda GB'ye katılırsa birliğe taraf olmayan ülkelere, özellikle Çin'den gelen ithalata o güne kadar uyguladığı düşük tarife yerine yüksek oranlı ortak tarifeyi uygulamak zorunda kalacaktı. Bu ise esas olarak ucuz ithal Çin mallarının diğer Orta Asya ülkelerine yeniden ihracatına dayanan Kırgızistan ekonomisini ciddi zarara uğratacaktı. Dolayısıyla Kırgız tarafı, bu ticaretin en büyük toptancılık pazarları sayılan "Dordoy" ve "Karasu" pazarlarına serbest ekonomik bölge statüsünün verilmesini ve bu bölgelerde düşük tarifeli özel gümrük rejimi uygulanmasını istemiştir. Belirtmek gerekir ki, Orta Asya'nın en büyük emtia piyasası olduğu düşünülen "Dordoy" pazarının yıllık cirosu yaklaşık 4 milyar dolardır. Bazı tahminlere göre, "Dordoy" pazarı kimi zaman yaklaşık 600 bin kişinin geçimini sağlamıştır. Bakınız: Jumabek Sarabekov, "Yevraziyskiy Vibr Kirgizistana: Vizv Dlya Kazahstana i Rossii?", Ağustos 2015b, s. 7, http://caa-network.org/cassions/wp-content/uploads/2015/08/doklad_-_kirgiziya.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Kabar, "Rinok "Dordoy" Kormit 600 Tisyach Chelovek", 1 Ekim 2014.

³⁹⁹ Gazeta.kg, "Ministr Ekonomiki Azvuchil Usloviya Vctupleniya Kirgizistana v Tamojennyi Soyuz", 26 Kasım 2013, <https://www.gazeta.kg/69-news.html> (Erişim Tarihi: 1.02.2018).

⁴⁰⁰ Tengri News, "Prezident Kazahstana Raskazal o Problemah v Prisoedinenii Kirgizistana i Armenii k TS", Aralık 2013, <https://tengrinews.kz/sng/prezident-kazahstana-rasskazal-problemah-prisoedinenii-247745/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

Gümrük Birliği'ne katılma ihtimali daha da artacaktır. En önemlisi, Avrasya bütünleşmesi Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki jeopolitik etkisini genişletmesi bağlamında hayati öneme haizdir⁴⁰¹.

Sonuç olarak, Nisan 2014'te Rusya'nın teşebbüsü ve maddi desteğiyle toplam bütçesi 1 milyar dolar olan Kırgız-Rus Kalkınma Fonu'nun kurulmasıyla Kırgızistan'ın GB'ye üyeliğinin yolu açılmıştır⁴⁰². Mayıs 2014'te Kırgızistan hükümeti, ülkesinin GB'ye katılımını sağlayacak "yol haritası" taslağını onaylamıştır⁴⁰³.

Altını çizmek gerekir ki, Kırgızistan'ın AEB'ye katılmasında Moskova tarafından kullanılan siyasi, ekonomik, askeri, güvenlik araçlarının ve baskı enstrümanlarının önemli bir payı vardır. AEB projesinin ilk olarak resmen ileri sürüldüğü 2011'den bu yana Vladimir Putin yönetimi, topraklarında Amerikan askeri üssünü barındıran Kırgızistan'ı kendi kontrolüne almak için yoğun bir çaba sarf etmiştir. 2012'de Rusya, Bişkek'e yakın bir yerde bulunan Rus askeri hava üssünün kira sözleşmesinin 2032'ye kadar uzatılması karşılığında Kırgızistan'ın yaklaşık 500 milyon dolarlık borcunu silmiştir. Buna ek olarak, Rusya, ikili silahlı kuvvetler yardım programı çerçevesinde Kırgızistan'a 1,1 milyar dolar değerinde silah ve askeri teçhizat tedarik etme vaadinde bulunmuştur⁴⁰⁴. Bişkek, Moskova'dan gelen siyasi baskılar ve ekonomik, askeri-güvenlik teklifler sonucunda Manas hava üssünde 2001'den bu yana ABD ve NATO askerleri tarafından kullanılan askeri tesisi Temmuz 2014'te kapatmaya karar vermiştir. ABD'nin Manas'tan çıkarılmasıyla birlikte Vladimir Putin yönetimi Kırgızistan'ı daha sıkı kontrol altına almıştır⁴⁰⁵.

Rusya, Kırgızistan'ın enerji ve sanayi sektörüne de kayda değer yatırımlarda bulunmuştur. Ayrıca, iki ülke hükümetleri Yukarı Narin ve Kambarata-1 hidroelektrik

⁴⁰¹ Jumabek Sarabekov, 2015b, a.g.e., s. 10.

⁴⁰² Kırgız-Rus Kalkınma Fonu'nun temel hedefi Kırgızistan ekonomisinin GB ve AEB şartlarına uyarlanmasını sağlamak olarak belirlenmiştir. Bakınız: Askat Turusbekov, "RF Adorila Sozdaniye Kirgizisko-Rossiyskovo Fonda s Kapitalom v 1 Milyard Dollarov s Ramkah EAES", 29 Eylül 2014, https://bnews.kz/ru/news/spetsproekti/tamojennyi_soyuz/ru_odobrila_sozdanie_kirgizskorossiyskogo_fonda_s_kapitalom_v_1_mlrld_dollarov_v_ramkah_eaes (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Nazarbek Bayjigitov, "Kak Rabotayet Fond Razvitiya?", 12 Ocak 2016, s. 8. http://m.gezitter.org/economics/46730_kak_rabotaet_fond_razvitiya/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁰³ Shirin Torogeldieva, "Pravitelstvo Adobrilo Proyekt "Darojnyi Karti" po Prisoidineniyu Kirgizistana k TS", 12 Mayıs 2014, <http://old.kabar.kg/rus/politics/full/76182> (Erişim Tarihi: 02.02.2018).

⁴⁰⁴ Jumabek Sarabekov, 2015b, a.g.e., s. 32.

⁴⁰⁵ Stephanie Ott, "Russia Tightens Control Over Kyrgyzstan", 18 September 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/sep/18/russia-tightens-control-over-kyrgyzstan> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

santralleri inşaatı konusunda bir anlaşma imzalamıştır⁴⁰⁶. Böylece Rusya Kırgızistan'ın hidroelektrik sektörüne 2,5 milyar dolarlık bir yatırımda bulunma sözü vermiştir⁴⁰⁷. Buna ek olarak, Şubat 2014'te Rus enerji şirketi Gazprom Kırgızistan'ın gaz altyapısını modernize etmek ve gaz tedarikini iyileştirmek için gerekli olan 600 milyon dolar yatırım karşılığında Kırgız gaz sektörünün kontrolünü ele geçirmiştir⁴⁰⁸. Bu anlaşma ile Kırgızistan'ın Rusya'ya enerji konusundaki bağımlılığı daha da artmıştır.

Bunun yanı sıra Rusya, 2014'te Kırgızistan sanayi sektörünü geliştirmek amacıyla 1,2 milyar dolarlık yardım vaat etmiştir. AEB'ye katılması durumunda Kırgızistan için 500 milyon dolarlık özel kalkınma fonu oluşturulacağı ve ayrıca birliğe üyeliği yolunda gereken şartları yerine getirmesi için 200 milyon dolarlık ek mali destek verileceği de bildirilmiştir⁴⁰⁹. Toplam 7,4 milyar dolarlık GSYH (2014) ile Orta Asya'nın en fakir ülkelerinden biri olan Kırgızistan için sözü geçen yardımlar hayati öneme sahiptir⁴¹⁰.

Bununla birlikte AEB'nin resmen kurulmasından hemen önce Rusya'da çalışan yabancı uyruklu göçmen işçilere yönelik yeni düzenlemeler getirilmiş, bu ise zor olan çalışma şartlarını daha da zorlaştırmıştır⁴¹¹. Tabir caizse, Rusya, yüksek işsizlik oranlarıyla boğuşan Orta Asya ülkelerini köşeye sıkıştırmak ve onları AEB'ye üye olmaya yönlendirmek için elindeki göçmen işçi kartını bahsi geçen düzenlemeler aracılığıyla oynamaya karar vermiştir⁴¹². Bu düzenlemelerin Kırgızistanlı göçmen işçilerin durumunu olumsuz etkilememesinin tek yolu da AEB'ye katılmaktan geçmekteydi. Ayrıca

⁴⁰⁶ Kırgızistan hükümeti Ocak 2016'da Rus tarafının mali yükümlülüklerini yerine getirmediğini gerekçe göstererek anlaşmayı iptal etmiştir. Rusya ise bu anlaşmazlığı uluslararası hakemlik mahkemesine taşıyacağını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Maria Levina, "The Upper Naryn Hydropower Plants Cascade: A Hopeless Project in Kyrgyzstan?", 19 December 2016, <https://www.timesca.com/index.php/news/26-opinion-head/17465-the-upper-naryn-hydro-power-plants-cascade-a-hopeless-project-in-kyrgyzstan> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Anara Mamytova, "RusHydro" Preparing for Trial with Kyrgyzstan", 7 September 2017, https://24.kg/english/62005_RusHydro_preparing_for_trial_with_Kyrgyzstan/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁰⁷ Jumabek Sarabekov, 2015b, a.g.e., s. 32.

⁴⁰⁸ Aleksey Topalov, "Gaz v Obmen na Manas", 12 Temmuz 2013, <https://www.gazeta.ru/business/2013/07/12/5425065.shtml?updated> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁰⁹ Sebastien Peyrouse, 17 March 2015, a.g.e., s. 10.

⁴¹⁰ Dünya Bankası Ülke Verileri, 2018, <https://data.worldbank.org/country/kyrgyz-republic> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴¹¹ Rusya'daki yabancı göçmen işçilere yönelik düzenlemelerin içeriği için bakınız: Gabrielle Tétrault-Farber, "One-Way Ticket to Dushanbe: Russia Sees Exodus of Migrant Workers", 5 February 2015, <http://www.themoscowtimes.com/news/article/one-way-ticket-to-dushanbe-russia-sees-exodus-of-migrant-workers-video/515512.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴¹² Yeni düzenlemelerle birlikte Rusya işgücü piyasasındaki artan rekabet ve rublenin döviz kurlarındaki sürekli düşüşü maaşlara yansiyarak göçmen işçilerin durumunu daha da zorlaştırmıştır. Bahsedilen gerekçeler nedeniyle kayıtlı ve kayıtsız göçmen işçilerin büyük bir kısmı Orta Asya'ya dönmek zorunda kalırsa, ülkelerindeki sosyo-ekonomik duruma ekstra bir yük olacakları aşikârdı. Rusya bu durumdan kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmaya çalışmıştır. Bakınız: Otobek Omonkulov, 2016, a.g.e., ss. 689-690.

Kırgızistan, AEB'ye katılmakla sayıları 500 bin ile 1,5 milyon arasında olduğu tahmin edilen ve ekonomiye katkıları kimi zaman GSYH'nin %33'üne tekabül eden göçmen işçi vatandaşlarının AEB sınırları içinde serbest dolaşımını, çalışma şartlarının kolaylaştırılmasını garanti altına almayı ummuştur⁴¹³.

Moskova'nın "havuç ve sopa" vasıtasıyla yürüttüğü müzakereleri sonucu 23 Aralık 2014'te dönemin Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev, GB/AEB üyelik anlaşmasını imzalamıştır. Almazbek Atambayev örgüte katılım gerekçesini açıklarken, Kırgızistan'ın GB'ye katılmaktan başka bir yolu kalmadığını dile getirmiştir⁴¹⁴. Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı Mali ve Ekonomik Analiz ve Kalkınmayı İzleme Bölümü Başkanı Nursulu Akhmetova da ülkesinin ekonomik zorunluluklar (ekonomik bağları kaybetmemek ve Rusya'da çalışan çok sayıdaki göçmen işçilerin durumunu iyileştirmek) gereği AEB'ye üye olduğunun altını çizmiştir⁴¹⁵.

Üyelik anlaşmasının son protokolleri 8 Mayıs 2015'te sonuçlanmıştır. Daha sonra, bu yasal belgeler tüm AEB üye ülkelerinin parlamentoları tarafından onaylanmıştır. Kırgızistan, AEB'nin üyelik kıstaslarını yerine getiremediği halde, 12 Ağustos 2015'te 5. üye olarak Birliğe kabul edilmiştir⁴¹⁶. Oysa AEB Anlaşması'nın 63. maddesine göre, üyeliğe aday ülkenin bütçe açığı GSYH'nin %3'ünden fazla olmamalı, devlet borcu ise GSYH'nin %50'sini aşmamalı ve düşük (%5) enflasyon sağlanmalıdır⁴¹⁷. İstatistik rakamlara bakacak olursak, Kırgızistan'ın bütçe açığı 2014'te GSYH'nin %5,7'sine, 2015'te ise GSYH'nin %3,3'üne ve 2016'da GSYH'nin %4,5'ine denk gelmiş, yıllık enflasyon oranı ise 2014'te %10,5, 2015'te %9,4 ve 2016'da %11 olmuştur⁴¹⁸.

⁴¹³ Aleksandr Tokmakov, "Kırgızıya: Kak Vliyayet na Ekonomiku Rossiyskiy Krizis?", 25 Şubat 2015, <http://dw.com/p/1Egwx> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Shaun Walker ve Alberto Nardelli, "Russia's Rouble Crisis Poses Threat to Nine Countries Relying on Remittances", 18 January 2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/jan/18/russia-rouble-threat-nine-countries-remittances> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); IRIN, "Hope and Fear: Kyrgyz Migrants in Russia", 24 April 2015, <http://www.irinnews.org/report/101398/hope-and-fear-kyrgyz-migrants-russia> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴¹⁴ Vadim Neshkumay, "Prezident Kirgizii: u Strany Net Drugogo Vykhoda, Krome Kak Vstupit' v Tamozhenny Soyuz", 27 Ekim 2014, <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1534233> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴¹⁵ NISI, "Itogi Predsedatel'stvovaniya KR v YEAES: Novyye Vektory Razvitiya Yevraziyskoy İntegratsii v Sferakh Ekonomik i Bezopasnosti", 2017, <http://www.nisi.kg/component/content/article/93-ekspertnoe-mnenie/404-itogi-predsedatel'stvovaniya-kr-v-eaes-novye-vektory-razvitiya-evrazijskoj-integratsii-v-sferakh-ekonomik-i-bezopasnosti.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴¹⁶ *Eurasian Economic Commission*, "Kyrgyzstan Acceded to the Eurasian Economic Union", 12 August 2015, <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/12-08-2015-1.aspx> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴¹⁷ Yevraziyskiy Ekonomicheskii Soyuz, 29 Mayıs 2014, a.g.e., ss. 65-66.

⁴¹⁸ Tat'yana Kudryavtseva, "Defitsit Byudzheta Kyrgyzstana v 2014 Godu Uvelichitsya do 5,7 Protsenta VVP", 28 Kasım 2014,

Kırgızistan'ın toplam devlet borcu 2015'te 3,8 milyar dolar veya GSYH'nin %57'sine, 2016'da ise 4,1 milyar dolar veya GSYH'nin %62'sine eşdeğer olmuştur. 2017'de bu rakam 4,5 milyar dolara ulaşmıştır⁴¹⁹.

Ekonomisinin düşük performansına rağmen Kırgızistan'ın ve Ermenistan'ın⁴²⁰ Birliğe kabul edilmesi, Rusya'nın jeopolitik ve jeostratejik hesaplarının AEB'nin reel ekonomik amaçlarından önde geldiğinin net bir göstergesidir. Başka bir ifadeyle, Kırgızistan ve Ermenistan'ın Birliğe üyelik süreci AEB'nin sadece ekonomik değil, daha çok Moskova'nın çıkarlarına göre ayarlanan jeopolitik bir oluşum olduğunu ortaya koymuştur.

Kırgızistan'ın dış siyaset, ekonomik ve askeri ilişkilerinin yapısı; ülkede bulunan Rus diasporasının etkisi; 2001 yılından itibaren devlet dili statüsünü kazanan Rus dilinin aktif kullanımı; Rus medyasının Kırgızistan'da mütehakim olması; Bişkek'in Rusya liderliğindeki bütünleşme projelerine ilgisini açıklayacak diğer önemli faktörlerdir⁴²¹. AEB görünüşte ekonomik bir oluşum olsa da Kırgızistan gibi güçsüz ülkeler için bu örgütün aynı zamanda daha güçlü komşularına (Çin'e ve İslam Kerimov dönemi Özbekistan'a) karşı *de facto* güvenlik garantörü olarak algılandığını da unutmamak gerekir.

https://24.kg/ekonomika/2532_defitsit_byudjeta_kyrgyzstana_v_2014_godu_uvelichitsya_do_57_protsenta_vvp/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Tat'yana Kudryavtseva, "V 2014 Godu İnflyatsiya v Kyrgyzstane Sostavila 10,5 Protsenta", 15 Ocak 2015,

https://24.kg/ekonomika/4897_v_2014_godu_inflyatsiya_v_kyrgyzstane_sostavila_105_protsenta/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Akchabar, "Minfin: Osnovnyye Makroekonomicheskiye Pokazateli KR na 2016-2018 gg.", 28 Temmuz 2015, <https://www.akchabar.kg/news/minfin-osnovnyye-makroekonomicheskie-pokazateli-kr-na-2016-2018-gg/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Aisha Chushtuk, "Defitsit Byudzeta Kyrgyzstana na 2016 God Sostavit Boleye 22 Mlrd Somov", 14 Aralık 2015,

https://kaktus.media/doc/330008_minfin_deficit_budjeta_v_2016_gody_sostavit_bole_22_mlrd_somov.html (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴¹⁹ National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, "State Debt",

<http://www.stat.kg/en/opendata/category/34/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic "Gross Domestic Product", <http://www.stat.kg/en/opendata/category/26/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Anastasia Bengard, "Kyrgyzstan's State Debt Reaches \$ 4.1 Billion in 2016", "24.kg" News Agency, 8 February 2017, https://24.kg/english/44667_Kyrgyzstansstate_debt_reaches_41_billion_in2016/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Maria Orlova, "State Debt of Kyrgyzstan Exceeds \$ 4.5 Billion", "24.kg" News Agency, 2 February 2018, https://24.kg/english/74994_State_debt_of_Kyrgyzstan_exceeds_45_billion/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴²⁰ AEB'nin hızla genişlemesini isteyen Rusya, ekonomik yetersizliklerine rağmen Ermenistan'a birliğe katılması için siyasi, ekonomik ve stratejik teklifler sunmuştur. Bunlardan biri, Ermenistan'ı Türkiye ve Azerbaycan'a karşı koruma teklifi, diğeri Rusya'dan indirimli fiyatlarda petrol ve doğal gaz tedarikinin sağlanması olarak sıralanabilir. Bakınız: Golam Mostafa ve Monowar Mahmood, "Eurasian Economic Union: Evolution, Challenges and Possible Future Directions", *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 9, No. 2, 2018, s. 165.

⁴²¹ Medet Tiulegenov, "A Certain Path to an Uncertain Future: Kyrgyzstan's Accession to the Customs Union/Eurasian Economic Union", *FES International Policy Analysis*, March 2015, s. 2, <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/11252-20150429.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

Kırgız hükümeti AEB üyeliği konusunda parlamentonun, iş adamlarının ve toplumun çoğunluğunun desteğini almıştır. Kırgızistan'ın AEB üyeliği Kırgız kamuoyuna ülkenin ekonomik kalkınmasına yönelik önemli bir adım olarak sunulmuştur. Ancak hükümet bu sürecin işleyişi, ülkeye sağlayacağı kazançları ve muhtemel zararları hakkında toplumu yeterince bilgilendirmemekle eleştirilmiştir. Zaten çeşitli kamuoyu araştırmalarına katılanların çoğu konunun içeriği hakkında yeterince bilgiye sahip olmadıklarını⁴²² ve hatta bazı bölgelerde katılımcıların %50'si GB hakkında hiçbir şey duymadıklarını belirtmiştir⁴²³. Diğer yandan mevcut kamuoyunun şekillenmesinde de Rus medyasının etkili olduğunu tahmin etmek zor değildir⁴²⁴.

Genel olarak Kırgız toplumu GB ve AEB hakkında karışık bir algıya sahiptir. AKB'nin Bütünleşme Araştırmaları Merkezi tarafından yapılan kapsamlı bir araştırmaya göre, Kırgızistanlılar, eski Sovyet coğrafyasındaki bölgesel bütünleşme (GB, TEA ve AEB) projelerine yüksek oranda destek vermiştir⁴²⁵. 2013'te kamuoyu yoklamasına katılan Kırgızistanlıların %72'si Rusya'nın ileri sürdüğü bütünleşme projelerini desteklerken, 2014'te bu destek %50'ye düşmüş, öte yandan karşı çıkanlar %30'a yükselmiştir. *International Republican Institute* tarafından yaptırılan bir araştırmada da yukarıdakine benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır. Ona göre 2013'te destek oranı %62 iken, 2014'te bu oran %49'a inmiştir. Karşı çıkanlar %21'den %35'e yükselmiştir⁴²⁶. Destek oranının bir önceki yıla göre %13 azalmasını ve karşı çıkanların oranının ise %14 düzeyinde artışını iki faktöre bağlamak mümkündür. Birincisi, Rusya'nın Ukrayna krizindeki saldırgan tutumu ve topraklarında çalışan yabancı göçmen işçilere yönelik getirdiği yeni düzenlemeler. İkincisi ve belki de en önemli etkenlerden biri, GB'nin Kırgız-Çin ticaretini kısıtlayacağı, "Dordoy" ve "Karasu" gibi toptancı pazarlardaki ticareti söndüreceği ve enflasyonu

⁴²² International Republican Institute, "Public Opinion Survey Residents of Kyrgyzstan", February 10-March 5, 2015, s. 34, https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/2015-04-21_public_opinion_survey_residents_of_kyrgyzstan_february_10-march_5_2015.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴²³ International Republican Institute, 2015, a.g.e., s. 12.

⁴²⁴ M-Vektor, "Issledovaniye Povedeniya i Vospriyatiya Media Auditorii 2012 g. (2-aya Volna)", 2012, s. 9, <https://docplayer.ru/39353139-Issledovanie-povedeniya-i-vospriyatiya-media-auditorii-2012-g-2-aya-volna.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴²⁵ Kırgızistanlılar bahsi geçen bütünleşme projelerine 2012'de %67, 2013'te %72, 2014'te %50, 2015'te %86, 2016'da %81 ve 2017'de %83 oranında destek vermiştir. Araştırma detayları için Bakınız: Eurasian Development Bank, 2017b, a.g.e., s. 20.

⁴²⁶ *International Republican Institute*, "Public Opinion Survey Residents of Kyrgyzstan", February 4-21, 2014, s. 4, <http://www.iri.org/sites/default/files/2014%20May%20Public%20Opinion%20Survey%20Residents%20of%20Kyrgyzstan%2C%20February%204-21%2C%202014.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

tetikleyerek Kırgızistan'daki ekonomik dengeleri olumsuz etkileyeceği doğrultusunda toplumda yaygınlaşan endişelerdir. Olumsuz algıya rağmen 2015'te destek oranı doruk noktasına %86'ya ulaşmıştır. Sonraki yıllarda (2016'da %81 ve 2017'de %83) destekleyenlerin yüzdesi kısmen de olsa düşme eğilimi göstermiştir⁴²⁷. 2017'de yapılan diğer bir araştırmaya göre katılımcıların %79'u Kırgızistan'ın AEB üyeliğini "olumlu" bulmuştur⁴²⁸.

Yerel araştırma ve danışmanlık şirketi *M-Vector'un* 2014'te yaptığı kamuoyu yoklamasına göre, Kırgızistan nüfusunun ortalama %62'si ülkelerinin GB'ye katılmasını desteklemiştir. Bu rakamların illere göre dağılımı şu şekildedir: Batken %90, Talas %71, Çuy %65,4, Narin %57, Bişkek %55, Issık-Kul %50 ve Oş %43⁴²⁹.

Kırgızistanlıların çoğunluğu AEB üyeliğini desteklemiş olsa da siyasi muhalefet, ideolojik görüşleri farklı olan sivil aktivist ve birtakım entelektüeller bu oluşuma karşı çıkmıştır. Onlara göre, Kırgızistan'ın GB'ye ve AEB'ye katılması devlet egemenliğinin kaybedilmesine, siyasi, enformasyon ve ekonomik güvenliğin tehlikeye atılmasına, insan haklarının ve özgürlüklerin ihlaline sebep olacaktır⁴³⁰. Kırgız toplumunun liberal kesimine göre Rusya'nın öncülüğünde bir jeopolitik birliğe katılmak cumhuriyetin demokratik kazanımlarının kaybolmasına yol açacaktır. Ayrıca, GB'ye üyelik, üçüncü ülkelerden ithal edilen ürünlerin daha yüksek fiyatlara mal olmasına neden olacağından dolayı ülkenin ekonomik güvenliği için bir tehdit olarak algılanmıştır⁴³¹. Parti liderlerinin, önemli Kırgız siyasetçilerinin ve eski devlet memurlarının de içinde bulunduğu yeni muhalefet hareketi Kırgızistan'ın GB'ye katılımı konusunda referandum yapılmasını talep etmiştir⁴³².

Kırgızistan'ın AEB üyeliği, ilk olarak ülke ekonomisi için pazarların genişlemesi, gümrük ve tarife engellerinin kaldırılması, enerji sorunlarının hafifletilmesi, Rusya ve

⁴²⁷ Eurasian Development Bank, 2017b, a.g.e., s. 20.

⁴²⁸ Rasa Alisauskiene, "Public Opinion Survey Residents of Kyrgyzstan", February 15-March 2, 2017, s. 60, <http://siar-consult.com/wp-content/uploads/2017/04/Kyrgyzstan-Poll-Winter-2017-Public.pdf> (Erişim Tarihi: 05.02.2018).

⁴²⁹ Andrey Chumakov, "Sariyev: 62% Naseleniya KR Podderzhivayut Vstupleniye v Tamozhenny Soyuz", 2014, http://rus.kg/news_rus/analytics_rus/28252-sariyev-62-naseleniya-kr-podderzhivayut-vstuplenie-v-tamozhenny-soyuz.html (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴³⁰ FOR.kg, "Predprinimatel'nitsa Organizovala Forum Protiv Tamozhennogo Soyuz", 19 Aralık 2014, <http://www.for.kg/news-303044-ru.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴³¹ Jumabek Sarabekov, 2015b, a.g.e., s. 18.

⁴³² Kaliya Duyshebayeva, "Vynesti na Referendum Vopros po Vstupleniyu Kyrgyzstana v TS Predlagayet "Natsional'noye Oppozitsionnoye Dvizheniye", 26 Şubat 2014, https://kyrtag.kg/news/vynesti_na_referendum_vopros_po_vstupleniyu_kyrgyzstana_v_ts_predlagaet_natsionalnoe_oppozitsionnoe/ (Erişim Tarihi: 02.04.2018); Kant.kg, "Oppozitsiya Predlagayet Vynesti Vopros Vstupleniya KR v TS na Referendum", 26 Şubat 2014, <http://kant.kg/2014-02-26/oppozitsiya-predlagaet-vynesti-vopros-vstupleniya-kr-v-ts-na-referendum/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

diğer AEB ülkelerindeki Kırgızistanlı göçmen işçilerin çalışma şartlarının kolaylaştırılması ve çalışma izni almaktan muaf edilmesi gibi yararlar sağlamıştır. Bişkek gümrük gelirleri hacminde de bir artış beklemiştir. AEB Antlaşması çerçevesinde her sene birlik genelindeki ortak gümrük gelirlerinin %1,9'unun Kırgızistan'a aktarılmasına karar verilmiştir⁴³³. Buna rağmen 2015 ve 2016'da gümrük gelirleri 2014'te kıyasla %23'e kadar azalmıştır⁴³⁴. Öte yandan Bişkek, gümrük birliği düzenlemeleri gereği AEB ülkeleri dışından gelen mallara yönelik ithalat tarifelerini artırarak DTÖ yükümlülüklerini ihlal etmiştir⁴³⁵. 2015'te üçüncü ülkelere yapılan ithalat bir önceki yıla göre %65,6 oranda eksilmiştir⁴³⁶. Artan tarifeler ve AEB gümrük kurallarının daha sıkı uygulanması sonucunda Çin malları ticareti, komşu ülkelere yeniden ihracatı ile kar sağlayan çok sayıda küçük işletmelerin gelirleri azalmıştır⁴³⁷. Başka bir deyişle, Kırgızistan AEB'ye katılmakla Orta Asya'da Çin mallarının baş ihracatçısı konumunu tehlikeye atmıştır. Öte yandan, Kırgızistan'ın AEB üyeliği ülkeyi Çin'in ekonomik baskısından ve ona aşırı bağımlılıktan az da olsa kurtarmıştır.

Şu aşamada AEB'nin ülkeye getireceği avantaj veya dezavantajlardan hangisinin daha ağır basacağı belirsizdir. Ancak Kırgızistan'ın üyelik müzakereleri sürecinde ve sonrasında siyasi kaygıların ekonomik perspektifleri ağır bastığını söyleyebiliriz. Şimdiye kadar AEB üyeliğinin Kırgızistan'ın beklentilerini ne ölçüde karşıladığı konusu

⁴³³ Berlek-Yedinstvo-tsentr Geopoliticheskikh İssledovaniy, "NISI Raz" yasnil, Kak Proizvodilsya Raschet Doli Kyrgyzstana pri Rasshcheplenii Tamozhennykh Poshlin Stran YEAES", 2015, <http://berlek-nkp.com/news/4355-nisi-razyasnil-kak-proizvodilsya-raschet-doli-kyrgyzstana-pri-rasscheplenii-tamozhennykh-poshlin-stran-eaes.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴³⁴ 2014'te Kırgızistan'ın gümrük vergilerinden elde ettiği toplam geliri 42,5 milyar som iken, 2015'te bu rakam 28,5 milyar som ve 2016'da 29,3 milyar som olmuştur. Bakınız: Iskender Sharsheev, "Analiz Osnovnykh Rezul'tatov Chlenstva Kyrgyzstana v YEAES", 2016, <http://cabar.asia/ru/iskender-sharsheev-analiz-osnovnykh-rezultatov-chlenstva-kyrgyzstana-v-eaes/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Sputnik, "Kyrgyzstan Poluchil 3,5 Milliarda Somov Tamozhennykh Platezhey ot YEAES", 2016, <https://ru.sputnik.kg/economy/20160204/1022122191.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Mehrinisa Sulaymanova, "V 2016 Godu Postupleniye Tamozhennykh Platezhey Sostavilo 29,3 Mlrd Somov-GTS", 14 Şubat 2017, <http://kabar.kg/news/v-2016-godu-postuplenie-tamozhennykh-platezhei-sostavilo-29-3-mlrd-somov-gts/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴³⁵ Kırgızistan'da ortalama %5,1 olan gümrük vergisi ülkenin GB/AEB'ye katılımıyla ortalama %10,5'e yükseltilmiştir. Bu rakam DTÖ'nün belirlediği %7,7'den fazladır. Bakınız: World Trade Organization, "Trade Policy Review-A Report by the Secretariat of WTO: Kyrgyz Republic", 1 October 2013, s. 25, https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s288_e.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴³⁶ Tatyana Kudryavtseva, "Volume of Import in Kyrgyzstan Reduces by 59.3 Percent in 2015", 4 February 2016, <https://24.kg/archive/en/economics/179158-news24.html/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴³⁷ Paul Stronski ve Katharine Quinn-Judge, "Kyrgyzstan at Twenty-Five: Treading Water", 21 July 2016, <http://carnegieendowment.org/2016/07/21/kyrgyzstan-at-twenty-five-treading-water-pub-64152> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Aygerim Akilbekova, "Konets Epokhi "Dordoya", 3 Ağustos 2015, <https://rus.azattyk.org/a/27166889.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

tartışmalıdır, nitekim kamuoyunda bu konudaki kafa karışıklığı son yıllarda kamuoyu desteğinde görülen dalgalanmalarda da açıkça ortaya çıkmaktadır⁴³⁸.

2.2.3. Tacikistan'ın Bütünleşme ve Bağımsızlık Arasındaki Denge Arayışı

Tacikistan, topraklarının büyük bir kısmı dağlık araziden oluşan, ulaşımı zor, karbonhidrat kaynaklardan yoksun, tarımsal ekonomi ağırlıklı fakir bir ülkedir. Bu yüzden Tacikistan çeşitli bölgesel ve küresel kuruluşlardan, bütünleşme projelerinden yararlanarak ekonomik durumunu düzeltmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Duşanbe, Rusya'nın ileri sürdüğü AEB'ye de umutlu bakmıştır. Ancak Kırgızistan ve Ermenistan'ın aksine, Tacikistan bu birliğe alelacele katılmak yerine üyeliğin muhtemel getirilerini ve götürülerini tartmayı ve buna göre son kararını vermeyi kendisi için uygun görmüştür⁴³⁹. Bu anlamda Tacikistan Ekonomi ve Kalkınma Bakanlığı bünyesinde devlet yetkilileri, iş dünyası temsilcileri ve bilim adamlarını bir araya getiren altı ayrı çalışma grubu oluşturulmuştur⁴⁴⁰. Bunun yanı sıra Tacikistan hükümetinin talimatıyla "Avrasya Kalkınması" adlı Orta Asya Uzmanlar Kulübü kurulmuştur. 2014 yılında bu kuruluşun uzmanları, Tacikistan'ın AEB'ye katılımı konusundaki stratejik yaklaşımlarını ortaya koyan bir yol haritası geliştirmiştir⁴⁴¹. Öte yandan çalışma grubu Temmuz 2016'da gerekli tüm araştırmalarını tamamlamış, ilgili raporlarını değerlendirmek üzere hükümete sunmuştur. Ancak bu çalışmaların sonuçları kamuya açıklanmamıştır⁴⁴².

AEB'ye katılmanın potansiyel avantajları ve dezavantajları konusundaki ilk çalışmalar tamamlanmalı dört yıl olsa da Tacikistan hükümeti net bir karar verememiştir. Tacikistan'ın Beyaz Rusya'daki Büyükelçisi Kozidavlat Koimdodov, ülkesinin AEB'ye katılımı konusunu kapsamlı bir şekilde incelemesi ve değerlendirmesi için hâlâ zamana ihtiyacı olduğunu belirtmiştir⁴⁴³. Ocak 2017'de Tacikistan Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanı Nematullo Hikmatullozoda, ülkesinin AEB'ye girişi konusundaki araştırma yelpazesinin genişletildiğini ve değerlendirme sürecinin devam ettiğini beyan etmiştir.

⁴³⁸ Paul Stronski ve Katharine Quinn-Judge, 21 July 2016, a.g.e.

⁴³⁹ Guzel' Maytdinova, "Real'nyye Problemy i Real'nyye Interesy Tadzhikestana", 29 Kasım 2014, <http://news.tj/ru/node/199138> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁴⁰ Saodat Olimova, "Tajikistan's Prospects of Joining the Eurasian Economic Union", *Russian Analytical Digest*, No. 165, 17 March 2015, s. 13.

⁴⁴¹ Nuriddin Kayumov vd., "Yevraziyskaya Integratsiya Tadzhikestana: Dorozhnaya Karta Dlya Ekspertnogo Soobshchestva", 2014, <http://eurazvitiye.org/files/Evrazijskaja-integraciya-Tadzhikestana.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁴² Asia-Plus, "The Issue of Tajikistan's Entry into the EAEU Submitted for Consideration to the Government", 19 July 2016, <http://news.tj/en/news/issue-tajikistan-s-entry-eaeu-submitted-consideration-government> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁴³ A.g.e.

Tacikistan Devlet Başkanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi direktörü Khudoberdi Kholiknazar, AEB'ye katılan komşu ülkelerdeki deneyimlerin kapsamlı bir şekilde incelenmesinden sonra ülkesinin bu birliğe katılabileceğinin altını çizmiştir⁴⁴⁴.

Tacikistan'ın AEB üyeliğini ertelemesinin belli başlı nedenleri vardır. Birincisi, üyeliğinin ilk yıllarında gümrük gelirlerinin azalacağı doğrultusundaki endişelerdir. Çünkü bu tür gelirler Tacikistan devlet bütçesinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır⁴⁴⁵.

Belirtildiği gibi ortak gümrük rejimi kuralları gereği üçüncü ülkelerden yapılan ithalata uygulanan vergilerinden elde edilen tüm gelirler AEB'nin genel bütçesine aktarılacaktır. Bu gelirler daha sonra önceden belirlenmiş bir pay miktarına göre AEB üyeleri arasında paylaşılacaktır. Örneğin, şu anda Kırgızistan'ın payı %1,9'dur. Tacikistan'ın payının da tahminen %1,5-2 arasındaki bir rakam olması kuvvetle muhtemeldir⁴⁴⁶. Kırgızistan'ın AEB'ye katılmasıyla birlikte gümrük gelirlerinin azalması Tacikistan'ın bu konudaki endişelerini güçlendirmiştir.

İkincisi, Tacikistan ve AEB'nin uygulamadaki tarife çizelgesi arasındaki farklılıklarla ilgilidir. Bu nedenle AEB üyeliği Tacikistan'ın dış ekonomik ilişkileri yürütme yönetimini olumsuz yönde etkileyebilir. Avrasya Kalkınması Konseyi Başkanı Abdullo Khabibov'a göre, ulusal mevzuatın AEB'nin düzenleyici çerçevesine birleştirilmesi, gümrük istatistikleri ve diğer benzeri prosedürlerin metodolojisinin uyumlu hale getirme süreçleri hem zamana hem de önemli miktardaki finansal kaynaklara ihtiyaç duyacaktır⁴⁴⁷. Diğer bir sorun da ortalama ithalat tarife oranlarındaki farklılıklardan kaynaklanacaktır. 2013 sonunda Tacikistan'ın ortalama ithalat tarife oranı %8,71 iken, bu oran GB/AEB için %9,45 olarak belirlenmiştir. Bu ise DTÖ üyesi olan Tacikistan için çelişkili ve olumsuz bir durum yaratacaktır⁴⁴⁸.

Üçüncüsü, AEB'nin ortak gümrük tarifesi gereği ithalat (özellikle Çin, İran ve Türkiye'den) daha pahalıya mal olabilir. Afganistan, Pakistan ve Hindistan'la yapılan

⁴⁴⁴ Asia-Plus, "Tajikistan Advised not to Put Off Joining EAEU", 4 April 2017, <http://www.news.tj/en/news/tajikistan/economic/20170404/238263> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁴⁵ Komron Khidoyatzoda, "Problemy Vkhodzheniya Tadzhikestana v YEAES v Kontekste Sovremennykh Konfliktov na Yevraziyskom Prostranstve", 28 Haziran 2016, <http://cabar.asia/ru/komron-hidoyatzoda-problemy-vhozheniya-tadzhikestana-v-eaes-v-kontekste-sovremennykh-konfliktov-na-evraziyskom-prostranstve/?pdf=3454> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁴⁶ A.g.e.

⁴⁴⁷ Asia-Plus, "Tadzhikestana i YevrAzES: Vstupat' ili ne Vstupat'?", 28 Temmuz 2015, <http://old.news.tj/ru/newspaper/article/tadzhikestana-i-evrazes-vstupat-ili-ne-vstupat> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁴⁸ Saodat Olimova, a.g.e., s. 15.

ticaret ve ekonomik işbirliğinin geleceği sekteye uğrayabilir⁴⁴⁹. Bu ise bazı iddialara göre, Tacikistan'ın toplam ithalatının %70'ini kontrol eden Cumhurbaşkanı Emomali Rahmon ve ailesinin gelir kaybına yol açacaktır. Ayrıca ülkedeki büyük yerel işletmelerin çoğu Emomali Rahmon ailesine aittir⁴⁵⁰. AEB üyeliği dış ticaret sapmasına da yol açabilir. Tacikistan, ucuza mal olabilecek ürünleri, ithalata konulan yüksek oranlı ortak tarife gereği, üçüncü ülkeden, örneğin Çin'den değil de Birlik içindeki bir ortağından (örneğin Kazakistan veya Rusya'dan) daha pahalıya almak zorunda kalabilir. Buna ek olarak, Çin'den gelen ucuz ürünlerin Pakistan, Afganistan ve Özbekistan'a yeniden ihracatı ciddi oranda azalabilir ve hatta tamamen ortadan kalkabilir. Bunların hepsi Tacikistan için ticari dezavantaj ve maddi gelir kaybı anlamına gelmektedir.

Dördüncüsü, AEB üyeliğiyle birlikte Rus üreticilerinin Tacik piyasasına girmesi sonucunda küçük ve orta ölçekli yerel işletmeler, üreticiler ve tüccarlar iflas edebilir. Çünkü yerel işletmeler ve üreticiler henüz diğer ülkelerle rekabet edebilecek seviyede değildir. Ülkeye gelen Rus ve Kazak işletmeleri Emomali Rahmon ve ailesinin kontrolü altındaki büyük yerel işletmeler için de ezici bir rakip olacaktır⁴⁵¹.

Avrasya Kalkınması adlı Orta Asya Uzmanları Kulübünün Gençlik Kanadı Başkanı Komron Hidoyatzoda'ya göre, Tacik hükümeti ülkesinin AEB'ye katılması karşılığında Rusya'dan kendisine bazı tercihli imkânlar sunmasını; ekonomisinin reel sektörünü geliştirmek için AEB çerçevesinde bazı programlar hazırlamasını; Kırgız-Rus Kalkınma Fonuna benzeyen ortak sanayileştirme fonu oluşturmasını ve muhtemel gümrük geliri kayıplarının telafi etmesini beklemiştir⁴⁵².

Öte yandan, yerli ve yabancı kamuoyu yoklamalarına göre Tacikistanlıların çoğunluğu ülkelerinin AEB'ye katılmasından yanadır. Yerli uzmanlar tarafından yapılan bir araştırmaya göre 2014'te katılımcıların %82,4'ü GB/AEB üyeliğini desteklerken, %12'si kararsız kalmış ve sadece %4,8'i karşı çıkmıştır. 2015'te, Ukrayna krizinden sonra aynı uzmanlar tarafından 14-29 yaşlı Tacikistanlılar arasında yapılan ankete göre destekleyenler %72'ye düşmüş, kararsızlar %17'ye ve karşı çıkanlar %11'e

⁴⁴⁹ A.g.e.

⁴⁵⁰ IA REGNUM, "Poka Emomali Rakhmon Ustravayet Moskvu, Situatsiya Ostanetsya Stabil'noy", 2 Mart 2016, <https://regnum.ru/news/polit/2090517.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁵¹ Novosti Rossii i SNG, "Vstupit li Tadzhiqistan v Tamozhennyj Soyuz v 2018 Godu", 2017, <http://rusdni.ru/ekonomika/novosti/vstupit-li-tadzhiqistan-v-tamozhennyj-soyuz-v-2016-godu.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁵² Komron Khidoyatzoda, 2016, a.g.e.

yükselmiştir⁴⁵³. Sonraki yıllarda da destekleyenler yüzdesi ciddi oranda azalmıştır. AKB'nin araştırmasına göre 2016'da destekleyenler %68, 2017'de ise %69 olmuş, ilgisizlerin oranı ise %20'ye yükselmiştir⁴⁵⁴. Görüldüğü gibi son yıllarda Tacikistanlılar arasında AEB üyeliği konusu cazibesini yitirmektedir.

Saodat Olimova tarafından yürütülen kapsamlı bir araştırma, Tacikistan'ın AEB üyeliğini en çok göçmen işçiler, iş adamları, üreticiler ve çiftçilerin desteklediğini ortaya koymaktadır. İşin dikkat çekici yanı; iktidardaki partinin vekilleri, bankacıların ve milliyetçi entelektüellerin AEB üyeliğine karşı çıkanlar listesinin başında yer almasıdır⁴⁵⁵.

Tacikistanlı gençlerin AEB üyeliğinden beklentileri incelendiğinde %24'ünün göçmen işçilerin önündeki engellerin kaldırılmasını istediği %20'sinin gümrüklerin kaldırılacağından dolayı ticaretin gelişmesini umdukları %9'unun ise kendilerine çeşitli sübvansiyonlar verilmesini beklediklerini göstermektedir. En önemlisi, gençlerin yaklaşık yarısı beklentiler konusunda kararsız kalmıştır⁴⁵⁶.

Tacik toplumunun Batı yanlısı olan entelektüel bir kesimi başından beri AEB'ye karşı duruş sergilemektedir. Onlara göre, AEB projesi Rusya'nın kendi menfaatleri doğrultusunda eski SSCB'yi yeniden kurma girişimidir. Dolayısıyla, onlara göre, ekonomik açıdan zayıf olan Tacikistan bu projeye katılırsa, Rusya'ya bağımlılığı artacak ve egemenliğini kaybedecektir⁴⁵⁷. Bazı muhaliflere göre, Rusya, Batı'nın yaptırımlarının etkisi altında olduğu sürece Tacikistan'ın AEB'ye katılması anlamsızdır⁴⁵⁸.

Tacikistan, ilerleyen zamanlarda özellikle ekonomik ve güvenlik kaygıları nedeniyle AEB'ye katılmaktan başka bir çare bulamayabilir. Kırgızistan gibi Tacikistan da ekonomik açıdan dış dünyaya, özellikle Rusya'ya bağımlıdır. 2015'te Tacikistan nüfusunun %10-12'si veya 18 ila 40 yaş arası toplam erkek işçi gücünün %20-25'i ailelerinin geçimini sağlamak için yurt dışında, çoğunlukla Rusya'da çalışmıştır. Dünya Bankası'na göre, 30 yaşın altındaki Taciklerin %40'ı kendi ülkesi dışında iş aramıştır⁴⁵⁹. RFGH, 2013'te Rusya'da çalışan Tacikistanlı göçmen işçi sayısının toplam 1,15 milyon

⁴⁵³ Saodat Olimova, a.g.e., s. 16.

⁴⁵⁴ Eurasian Development Bank, 2017b, a.g.e., s. 20.

⁴⁵⁵ Saodat Olimova, a.g.e., s. 16.

⁴⁵⁶ A.g.e.

⁴⁵⁷ Asia-Plus, 2015, a.g.e.

⁴⁵⁸ Komron Khidoyatzoda, 2016, a.g.e.

⁴⁵⁹ Dmitriy Sergeyevich Popov, 2015a, a.g.e.

civarında olduğunu belirtmiştir⁴⁶⁰. Rusya’da meydana gelen ekonomik kriz ve Rusya Göç Kanunu’ndaki yeni düzenlemeler nedeniyle ülkeyi terk eden veya sınır dışı edilen göçmen işçiler hesabına sonraki yıllarda bu rakam azalmıştır. Mayıs 2015 tarihine kadar Rusya’dan sınır dışı edilerek Tacikistan’a gönderilen 276 bini aşkın göçmen işçiler işsizlik ve fakirlikle boğuşan Tacik toplumu için ekstra bir yük ve ciddi bir endişe kaynağı olmuştur⁴⁶¹.

RFGH verilerine bakılırsa, Ocak 2015’te Rusya’da çalışan Tacikistanlı sayısı 999 bin 100 kişi iken, Ocak 2016’da bu rakam 861 bine düşmüştür⁴⁶². 2018’de çalışma amacıyla Rusya’ya giriş yapan Tacikistanlı sayısı 1 milyonu geçmiştir⁴⁶³.

Rusya’da çalışan Tacikistanlı göçmen işçilerin ülkelerine gönderdikleri döviz gönderileri Tacik ekonomisi ve toplumu için hayati öneme sahiptir⁴⁶⁴. Nitekim Tacikistan, dünyanın döviz gönderilerine en fazla bağımlı ülkesine dönüşmüştür⁴⁶⁵. Rakamlarla ifade etmek gerekirse, döviz gönderileri kimi zaman Tacikistan GSYH’nin %49’üne tekabül etmiştir⁴⁶⁶.

⁴⁶⁰ Yasadışı ve kayıtsız çalışanlarla birlikte bu rakamın 1,5 milyon civarında olduğunu ileri süren araştırmacılar da var. Bakınız: Asia-Plus, 2015, a.g.e; EurAsia Daily, “The Consequences of Tajik Constitution’s “Funerals”: Interview with Temur Varki”, 20 May 2016,

<https://eadaily.com/en/news/2016/05/20/the-consequences-of-tajik-constitutions-funerals-interview-with-temur-varki> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); International Organization for Migration, “Tajik Migrants with Re-entry Bans to the Russian Federation”, 2014, s. 5,

http://publications.iom.int/system/files/pdf/tajik_migrants_report_15jan.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁶¹ Bazı kaynaklara göre Rusya’ya girişi yasaklanan Tacikistan vatandaşları sayısı 300 bini aşmıştır. Bakınız: Joe Schottenfeld, “The Midnight Train to Moscow”, 10 August 2017,

<http://foreignpolicy.com/2017/08/10/the-midnight-train-to-moscow-tajikistan-migration/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); EurAsia Daily, 2016, a.g.e; Dmitriy Sergeevich Popov, 2015a, a.g.e.

⁴⁶² Tacikistan Çalışma, Göç ve İstihdam Bakanlığı Göç Hizmeti verilerine göre 2015 yılında 541 bin göçmen işçi Tacikistan’dan Rusya’ya gitmiştir. Rus ve Tacik istatistiklerindeki bu denli farkın nedeni şu ki, Tacik makamları taraflar arasındaki mevcut çifte vatandaşlık anlaşması kapsamında daha önce Rus vatandaşlığını almış olan 400 bin Tacikistanlıyı bu hesaba katmamaktadır. Bakınız: Dmitriy Sergeevich Popov, 2015a, a.g.e; Asia-Plus, “The Number of Tajik Labor Migrants Working in Russian Reportedly Decreases by 14 Percent”, 27 January 2016,

<https://www.news.tj/en/news/number-tajik-labor-migrants-working-russian-reportedly-decreases-14-percent> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁶³ 2018’de toplam 2 milyon 330 binden fazla Tacikistanlı çalışma, eğitim, turizm ve diğer amaçlarla Rusya’ya giriş yaparak göç idarelerinde kayıt yaptırmıştır. Bakınız: Ministerstva Vnutrennikh Del Rossiyskoy Federatsii, 24 Ocak 2019, a.g.e.

⁴⁶⁴ Natalia Zotova ve Jeffrey H. Cohen, “Remittances and Their Social Meaning in Tajikistan”, *Remittances Review*, Vol. 1, No. 1, 2016, ss. 5-16, <https://journal.tplondon.com/index.php/rem/article/view/744> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁶⁵ A.g.e., s. 7.

⁴⁶⁶ 2014’ten bu yana Rusya’daki ekonomik kriz nedeniyle Tacikistan’a gönderilen döviz miktarlarında %20’ye kadar azalma kaydedilmiştir. Döviz gönderileri 2014’te Tacikistan GSYH’nin %36’sına, 2015’te %28’ine ve 2016’da %26’sına denk gelmiştir. Bakınız: World Bank, “Personal Remittances, Received (% of GDP): Tajikistan”,

Tacikistan AEB'ye üye olursa, Rusya'daki Tacikistanlı göçmen işçiler "emeğin serbest dolaşımı" ilkesi gereği çalışma şartlarını yerine getirmekten ve patent almaktan muaf olurlar⁴⁶⁷. Aynı anda diğer AEB üye ülkelerinde de serbest dolaşma ve çalışma hakkı kazanırlar. Aksi takdirde bu göçmen işçiler zor durumda kalacaktır⁴⁶⁸. Uzmanlara göre, AEB üyeliği Tacikistanlı göçmen işçilerin ikamet kaydına, patente ve Rus dili, tarihi ve hukukunu içeren özel sınava zaman ve para harcamalarını önleyerek yıllık ortalama 1 milyar dolar tasarruf etmelerini sağlayacaktır. Başka bir deyişle, tasarruf edilen 1 milyar dolar döviz gönderisi olarak Tacikistan'a yollanacak ve ülkenin sosyal-ekonomik durumunu iyileştirecektir⁴⁶⁹.

Tacikistan'ı Rusya ve AEB'ye ekonomik bağımlı kılan diğer bir husus da ülkenin dış ticaret yapısıdır. Rusya ve Kazakistan uzun zamandan beri Tacikistan'ın birinci ve üçüncü en büyük dış ticaret ortaklarıdır⁴⁷⁰. 2015 yılında Tacikistan ile AEB'nin kurucu üyeleri olan Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasındaki ticaret hacmi 1,83 milyar doların üzerine çıkmıştır. Bu rakam Tacikistan'ın toplam dış ticaret cirosunun yaklaşık %42'sini oluşturmuştur⁴⁷¹. Avrasya Kalkınması Konseyi Başkanı Abdullo Khabibov'a göre, AEB üyeliği Çin'in Tacikistan'daki ekonomik etkisini⁴⁷² dengeleyecek ve Duşanbe'nin Pekin karşısındaki pozisyonunu güçlendirecektir. Ona göre, Duşanbe'den Brest'e (Beyaz Rusya'ya) kadar tek bir gümrük bölgesinin transit potansiyelini kullanması açısından, Çin'in gözünde AEB üyesi olan Tacikistan'ın önemi artarak, ikili ilişkiler daha da gelişecektir⁴⁷³.

<https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?end=2016&locations=TJ&start=2002&view=chart> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); World Bank, *Migration and Remittances Factbook 2016*, 2016, s. 13, <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0319-2> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁶⁷ Patent - Rusya ile karşılıklı vizesiz rejime sahip olan ülke vatandaşlarına Rusya'da çalışma hakkını tanıyan belge.

⁴⁶⁸ Çalışma izni şartlarının zorluğu ve patent harcının yüksekliği nedeniyle Rusya'daki Tacikistanlıların %30,5'i (veya 400 binden fazlası) ağır şartlar altında yasadışı işçi olarak çalışmaya mecbur kalmıştır. Bakınız: Parviz Khakimov ve Moensho Mahmadbekov, "Economic Dynamics of Labour Migrants' Remittances in Tajikistan", 2009, s. 74, <http://www.iom.tj/pubs/economic2009.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Asia-Plus, "How Much Does Patent to Work in Russia Cost?", 5 January 2017, <https://www.news.tj/en/news/tajikistan/economic/20170105/235152> (Erişim Tarihi: 28.02.2018).

⁴⁶⁹ Komron Khidoyatzoda, 2016, a.g.e.

⁴⁷⁰ Farkhodi Milod, "Mezh Chetyrekh Morey. Tadzhiqistan ne Znayet, k Kakomu Beregu Pristat'?", 24 Eylül 2014, <https://rus.ozodi.org/a/26603935.html> (Erişim Tarihi: 27.02.2018); Kamila Aliyeva, "Tajikistan's Export Records Growth", 17 January 2018, <https://www.azernews.az/region/125666.html> (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

⁴⁷¹ Komron Khidoyatzoda, 2016, a.g.e.

⁴⁷² Çin uzun zamandan beri Tacikistan'ın en büyük ikinci dış ticaret ortağı konumundadır. Ayrıca, Tacikistan'a en çok kredi veren ve yatırım yatıran ülke de Çin sayılır. Bu nedenle Duşanbe, Çin'in artan ekonomik etkisinden rahatsızdır.

⁴⁷³ Asia-Plus, 2015, a.g.e.

Daha önce de işaret edildiği üzere, Tacikistan, askeri-güvenlik açısından Rusya'ya bağımlı konumdadır. Sovyet döneminden (1945'ten) bu yana Tacikistan-Afganistan sınırı, 201. Rus taburunun kontrolü ve koruması altındadır. SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'ya miras kalan bu tabur farklı dönemlerde muhtelif görevleri üstlenmiştir. Hâlihazırda 670. Hava Birliği, 303. Helikopter Filosu ve İstihbarat Birlikleri gibi üç alaydan oluşan, Duşanbe, Korgantepe ve Kulob şehirlerinde konumlandırılan 201. Rus taburunda tahminen 7000 Rus askeri bulunmaktadır. Üste çok sayıda füze, 100 tank, 300 zırhlı araç vardır. Bu üsler Rusya'nın yurtdışındaki en büyük askeri birliği sayılır. Ekim 2012'de varılan anlaşmaya göre, 201. Rus taburu en az 2042 yılına kadar Tacikistan'daki varlığını sürdürecektir⁴⁷⁴.

2014'te NATO güçlerinin Afganistan'dan kısmi çekilmesiyle birlikte oradan kaynaklanan güvenlik tehditleri Tacik makamları için büyük bir endişe yaratmıştır. Geçtiğimiz yıllarda bir yandan DAESH'e bağlı terör gruplarının diğer yandan da Taliban militanlarının Afganistan'ın Tacikistan ve Türkmenistan sınırlarına yakın illerinde kendi aralarında ve hükümet güçleriyle çatışmaya girdikleri ve bazı bölgeleri ele geçirdikleri gözlemlenmiştir⁴⁷⁵. Bu gelişmeler ışığında Vladimir Putin dâhil siyasi liderler ve güvenlik uzmanları, Orta Asya sınırlarına doğru hareket eden bu grupların asıl amacının bölgeyi istikrarsızlaştırmak olduğunu ileri sürmüştür⁴⁷⁶. Bu tehditle karşı karşıya kalan Tacikistan, kendi ordusundaki askeri araç, hazırlık ve teçhizat eksikliğinden dolayı askeri açıdan Moskova'ya daha da bağımlı hale gelmiştir. Bununla birlikte, Ukrayna'nın başına gelenler göz önünde tutulacak olursa Tacikistan'daki Rus ordusunun varlığı yeri geldiğinde ülke egemenliğine yönelik bir tehdit oluşturabilir⁴⁷⁷. Nitekim bazı uzmanlar, Duşanbe'nin

⁴⁷⁴ İlyas Kamalov, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, SFN Yayıncılık, Ankara 2011, Sayı: 2, s. 37; Roger N. McDermott, "Russia Recalibrates 201st Base in Tajikistan", 25 February 2016, <https://caciyanalyst.org/publications/analytical-articles/item/13335-russia-recalibrate-201st-base-in-tajikistan.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); John Pike, "Operational Group of Russian Forces in Tajikistan", 2016, <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/ogrv-tajikistan.htm> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁷⁵ Otabek Omonkulov, 2016, a.g.e., s. 689; Boris Rojin, "Vilayat Khorasan", 2015, <http://voicesevas.ru/geopolitica/18751-vilayat-horasan.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁷⁶ Borhan Osman, "The Shadows of "Islamic State" in Afghanistan: What Threat Does It Hold?", 12 February 2015, <https://www.afghanistan-analysts.org/the-shadows-of-islamic-state-in-afghanistan-what-threat-does-it-hold/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Casey Garret Johnson, "The Rise and Stall of the Islamic State in Afghanistan", 3 November 2016, s. 3, <https://www.usip.org/sites/default/files/SR395-The-Rise-and-Stall-of-the-Islamic-State-in-Afghanistan.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁷⁷ Bayram Balci ve Ekaterina Kassimova, "How Central Asian Republics Perceive the Emerging Eurasian Union", 24 January 2015, <http://carnegieendowment.org/2015/01/24/how-central-asian-republics-perceive-emerging-eurasian-union-pub-58943> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

AEB'ye katılmayı reddetmesi durumunda Ukrayna'da yaşanan olayların Tacikistan'da da tekrar edebileceğini ileri sürmüştür⁴⁷⁸.

2.2.4. Özbekistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Tepkisi

Özbekistan Orta Asya'nın en güçlü askeri yapılanması, Kazakistan'dan sonraki ikinci büyük ekonomisi ve en kalabalık ülkesidir. Özbekistan, ülkeyi 26 yıl yöneten İslam Kerimov rejimi döneminde küresel ve bölgesel güçler dengesine oynamış, elde ettiği "konjonktürel güç"⁴⁷⁹ sayesinde göreceli olarak bağımsız bir dış politika yürütmeye özen göstermiştir. Bu anlamda Taşkent çeşitli bölgesel projeler ve teşebbüslere karşı temkinli ve mesafeli davranmıştır. Dolayısıyla, Özbekistan'ın bölgesel bütünleşme projelerine tepkisi da farklı olmuştur.

Özbekistan'ın AEB projesine reaksiyonunu iki döneme ayırarak değerlendirmek mümkündür. Bunlar İslam Kerimov dönemi ve sonrasıdır. Başka bir ifadeyle, resmi düzeydeki tepki iktidara göre az da olsa değişiklik arz etmiştir. Buna ek olarak, hükümet düzeyindeki tepki ile toplumsal düzeydeki tepki de araştırmalara göre, birbirinden farklı olmuştur.

İslam Kerimov yönetimi Vladimir Putin'in ileri sürdüğü AEB projesine çok sert tepki vermiştir⁴⁸⁰. İslam Kerimov, "geçmişini geri getirerek" eski Sovyet diktatörlüğüne dönmeyi ya da ülkenin bağımsız karar verme yetkisinden yoksun bırakılacak şekilde siyasi-askeri birliklere "hapsedilmesi"ni istemediği için bu projeyi şiddetle reddetmiştir. İslam Kerimov, bu tip bütünleşmeye karşı uyanık olma çağrısında bulunmuş ve bu tür birliklerin giderek siyasi bir yapıya dönüştüğü ve bu durumun birlik üyeleri ve diğer yabancı ülkeler arasındaki ilişkileri ve işbirliğini olumsuz yönde etkileyebileceği konusunda uyarıda bulunmuştur⁴⁸¹. Buna ek olarak, İslam Kerimov, bölgeyi herhangi bir

⁴⁷⁸ Komron Khidoyatzoda, 2016, a.g.e.

⁴⁷⁹ Tezin yazarı ve Gürol Baba tarafından ortaya konan "konjonktürel güç" kavramı küresel ve bölgesel politikadaki konjonktürel dalgalanmaların bir devletin gücünü ve nüfuzunu fazlaca arttırabildiğini öne sürer. Konjonktürel güç, gerçek güç durumunu etkilemeden bir devletin dış politikasındaki ağırlığını/nüfuzunu arttıran veya azaltan, ani bölgesel ve küresel gelişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Ayrıca "konjonktürel güç" bazı özel durumlarda, belli koşullar altında bir büyük gücü orta güce indirgeyebilirken öte yandan bazı küçük güçleri orta güce yükseltebilir. Bir devlet konjonktürel dalgalanmalarla uyumlu politikaları hayata geçirmek suretiyle de "konjonktürel güç" elde edebilir. Detaylı bilgi için bakınız: Otabek Omonkulov ve Gürol Baba, "Conjunctural Power as an Outcome of Global and Regional Changes: The Case of Uzbekistan", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt: 9, Sayı: 19, 2015, ss. 79-111.

⁴⁸⁰ David Trilling, "Uzbekistan's Karimov Lashes Out at Putin's Union", 9 December 2011, <https://eurasianet.org/s/uzbekistans-karimov-lashes-out-at-putins-union> (Erişim Tarihi: 11.03.2018).

⁴⁸¹ A.g.e.

siyasi-askeri bloka üye ya da katılımcı olmaya zorlama girişimlerini de reddetmiştir. Bu nedenle Özbekistan 1999'da ve 2012'de iki kez KGAÖ üyeliğini bırakmıştır⁴⁸². Bölgenin kilit bir aktörü olan Özbekistan, İslam Kerimov döneminin sonuna kadar AEB'ye karşı açıkça direnişini sürdürmüştür.

Dışişleri Bakanlığındaki ismini vermek istemeyen kaynağa göre, İslam Kerimov döneminde yürütülen dış siyaset gereği Özbekistan dış dünyadan ve çeşitli bütünleşme projelerinden kendini izole etmiş, komşularla ve bölgede etkili olan büyük güçlerle ciddi sorunlar yaşamıştır. Bundan dolayı Özbekistan, İslam Kerimov döneminde Avrasya'da ileri sürülen ve bazen gerçekleştirilen bölgesel, siyasi ve ekonomik teşebbüsler dışında kalmayı tercih etmiştir. Bu anlamda Rusya'nın başını çektiği AEB'ye en baştan karşı çıkmıştır. İsmi vermek istemeyen kaynağa göre, İslam Kerimov hükümetinin bu yaklaşımı ülkeyi yalnızlaştırmış ve Özbekistan'ın Orta Asya'daki etkili pozisyonunu zedelemiştir⁴⁸³.

İslam Kerimov yönetimi o kadar ileri gitmiştir ki, yurt dışındaki milyonlarca Özbekistanlı göçmen işçiler gerçeğini⁴⁸⁴ tanımamış ve onlarla resmi düzeyde ilgilenmemiştir⁴⁸⁵. Aksine normatif yöntemler aracılığıyla göçmen işçiler ve diğer vatandaşların ülkeden çıkışlarını zorlaştıran engelleri çoğaltmıştır⁴⁸⁶. İslam Kerimov,

⁴⁸² The Moscow Times, "Uzbekistan Exits Collective Security Treaty Organization", 29 June 2012, <http://www.themoscowtimes.com/print/article/uzbekistan-exits-collective-security-treaty-organization/461348.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁸³ 2017 yılının yaz aylarında Özbekistan Dışişleri Bakanlığına gidilmiş, Bakanlığın Rusya bölümündeki yetkililerle görüşme gerçekleştirmeye çalışılmıştır. Bakanlıktaki bazı yetkililer bu projenin (AEB) devam eden bir süreç ve siyasi müzakerelerin bir parçası olduğunu gerekçe göstererek, birebir görüşmeye yanaşmamıştır. Ancak Bakanlıkta çalışan emekli eski diplomatlardan biri ismi açıklanmaması şartıyla anonim kaynak olarak görüşmeyi kabul etmiştir.

⁴⁸⁴ Resmî ve gayiresmî bilgilere göre yurt dışında çalışan Özbekistanlı göçmen işçiler sayısı 2 ile 5 milyon arasındadır. Onların da çoğunluğu Rusya'dadır. RFGH verilerine göre Ocak 2015'te Rusya'daki Özbekistanlı göçmen işçiler sayısı 2,8 milyon iken bir yıl sonra bu rakam 1,8 milyona inmiştir. 2017 yılında da 1.822.933 nefer Özbekistan vatandaşı çalışmak için Rusya'ya gitmiştir. Özbek resmîlerine göre, Mart 2018 itibarıyla yurt dışında çalışan Özbekistan vatandaşları sayısı 3 milyondan fazladır. RFGH verilerine göre 2018 yılının Ocak-Aralık aylarında yaklaşık 4,5 milyon Özbekistanlı Rusya'ya giriş yaparak göç idarelerindeki göç kayıtlarına geçmiştir. Bakınız: Feruza Dzhani, "Goskomstat Uzbekistana Poobeshchal, Chto Budet i Vpred' Povyshat' Kachestvo Zhizni Naseleniya", 2009, <http://www.fergananews.com/article.php?id=6083> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); BBC O'zbek, "Rossiyada O'zbek Muhojirlari Soni 1 Millionga Qisqargan", 13 Ocak 2016, http://www.bbc.com/uzbek/lotin/2016/01/160113_latin_russia_uzbek_migrants (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Fergana News Agency, 2 February 2018, a.g.e.; Gulomjon Mirahmedov, "İmtihondan O'tgan, Lekin Taklif Yo'q", 15 Mart 2018, <https://od-press.uz/xabarlar/3152> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Ministerstva Vnutrennikh Del Rossiyskoy Federatsii, 24 Ocak 2019, a.g.e.

⁴⁸⁵ Marlène Laruelle (Ed.), *Migration and Social Upheaval as the Face of Globalization in Central Asia*, Brill, Leiden 2013, s. 19.

⁴⁸⁶ Marlène Laruelle, "Central Asian Labor Migrants in Russia: The "Diasporization" of the Central Asian States?", *China and Eurasia Forum Quarterly*, Vol. 5, No. 3, 2007, s. 113.

göçmen işçiler meselesinin kendi iktidarının istikrarına karşı Rusya'nın elinde çok güçlü bir koz olarak kullanılmasından çekinmiştir.

İsmi vermek istemeyen kaynağa göre, İslam Kerimov döneminde Özbekistan'ın AEB projesine karşı çıkmasının gerekçelerinden biri yakın zamana kadar gerilimli ilişkiler yaşadığı Kırgızistan ve Tacikistan'ın bu oluşuma katılmasından doğabilecek sınır ve güvenlik sorunlarıyla ilgiliydi. Aynı kaynağa göre, Birliğe katılım şartları gereği gümrük kontrolü kalkacaktı ve Özbekistan-Kırgızistan, Özbekistan-Tacikistan arasındaki sınır, insanların, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımına tamamen açılacaktı⁴⁸⁷. Sınırların bu şekilde açılması Afganistan'la gevşek ve uzun bir sınıra sahip olan Tacikistan veya radikal grupların kolayca dolaşabilmesi ve böylece özellikle Kırgızistan üzerinden Özbekistan'a her türlü istenmeyen unsurun sızması anlamına gelmekteydi.

2016'da İslam Kerimov'un ani ölümünden sonra Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Özbekistan'ın dışı bakışı değişmiştir. Öncelikle, Orta Asya bölgesi yeni yönetimin dış politikasının merkezine yerleşmiştir⁴⁸⁸. Komşularla ilişkileri düzeltmeye ve geliştirmeye büyük önem verilmiştir. Başarıyla sürdürülen bu değişiklikler Şevket Mirziyoyev yönetiminin "komşularla sıfır sorun politikası" olarak nitelendirilmiştir⁴⁸⁹.

Öte yandan, diğer büyük güçleri ihmal ve rencide etmemek suretiyle Çin ve özellikle Rusya'ya daha da yaklaşılmıştır. ABD'ye de olumlu mesajlar verilmiştir. İsmi vermek istemeyen kaynağa göre, Rusya ile ilişkilerin bu kadar derinleşmesi sonucu yakın gelecekte Özbekistan'ın "yabancı askeri-siyasi bloklara katılmama siyaseti"⁴⁹⁰ değişebilir. Böylece ülkenin AEB'ye üye olması söz konusu olabilir. Bu gibi iddialara rağmen Şevket Mirziyoyev yönetimi Özbekistan'ın yakın gelecekte AEB'ye katılma gibi bir planı olmadığını belirtmiştir⁴⁹¹. Özbekistan Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler, Yatırım ve

⁴⁸⁷ Şevket Mirziyoyev iktidara geldikten sonra AEB'ye katılmasa da İslam Kerimov döneminde kapalı olan Özbek-Kırgız ve Özbek-Tacik sınır geçiş noktalarını ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla tamamen açmıştır.

⁴⁸⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Rasmiy Veb-sayti, "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojatnomasi", 22 Aralık 2017, <http://www.president.uz/oz/lists/view/1371> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁸⁹ Andrew Korybko, "Uzbekistan's Mirziyoyev Is Undoing Karimov's Legacy, And It's About Time", *Oriental Review*, 12 November 2017, <https://orientalreview.org/2017/10/12/uzbekistans-mirziyoyev-is-undoing-karimovs-legacy-and-its-about-time/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁹⁰ Lex.uz, *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy Tuzumiga O'zgartishlar va Qo'shimchalar Kiritish To'g'risidagi Qonun*, 26 Aralık 1996, 6. madde, http://www.lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=39149#39298 (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁹¹ Fozil Mashrab, "Russia Tacitly Entices Uzbekistan With Benefits of EEU, CSTO Membership", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 14, No. 149, 17 November 2017, <https://jamestown.org/program/russia-tacitly-entices-uzbekistan-benefits-eeu-csto-membership/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

Ticaret Bakanı⁴⁹² yardımcısı Şevket Tölaganov, eski Sovyet coğrafyasındaki ekonomik bütünleşme gelişimini izlemeye devam edeceklerini, ancak şu anda AEB'ye veya GB'ye girmeyi düşünmediklerini beyan etmiştir⁴⁹³. Şevket Tölaganov'a göre, bakanlık tarafından derinlemesine yapılan araştırmalar, AEB üyeliğinin şu aşamada Özbekistan'a ticari avantaj sağlamayacağını ve hatta ülkenin bağımsız karar alma yetkisini sınırlayacağını ortaya koymuştur. Buna ek olarak Şevket Tölaganov, BDT üyesi olan Özbekistan'ın aynı anda bir serbest ticaret bölgesi olduğunu, dolayısıyla bu kapsamdaki anlaşmalar vasıtasıyla (AEB'ye üye olmadan) normal ticareti ve diğer ilişkileri yürütebileceklerini hatırlatmıştır⁴⁹⁴. Görünen o ki, Taşkent en azından kısa vadede Orta Asya'da (bölgesel ve küresel) güçler dengesini gözeterek İslam Kerimov döneminde belirlenen dış politika yolundan devam etmek niyetindedir.

Şevket Mirziyoyev, İslam Kerimov'un aksine birliği doğrudan veya dolaylı bir şekilde eleştirmekten sakınmıştır. Şevket Mirziyoyev yönetimi AEB'ye karşı çıkmak yerine birliğin üye ülkeleri ve diğer komşularıyla ikili ilişkilerine ivme kazandırmaya çalışmıştır. Öncelikle, İslam Kerimov döneminde Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'la yaşanan sorunlar büyük oranda giderilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Özbek-Kazak, Özbek-Kırgız, Özbek-Tacik sınır sorunlarının büyük bir kısmı çözüme kavuşturulmuş, sınır aşan sular ve tartışmalı hidroelektrik santralleri projeleri konusunda daha uzlaşmacı bir tutum takınılmış, kapalı olan sınır geçiş noktaları tekrar açılmış ve yeni sınır geçiş noktaları, demir ve kara yolları inşa edilmiş, bölgesel ticaret canlandırılmıştır. Ayrıca, bölge halklarının dolaşımına engel teşkil eden vize rejimleri kolaylaştırılmıştır. Son olarak, Özbekistan-Tacikistan ilişkileri düzeltilmiş, ülkeler arası uçak seferleri başlatılmış ve iki ülke arasında vizesiz rejim sağlanmıştır⁴⁹⁵.

⁴⁹² Özbekistan Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler, Yatırım ve Ticaret Bakanlığı 13 Nisan 2017 tarihinde Özbekistan Cumhuriyeti Dış Ticaret Bakanlığı olarak yeniden düzenlenmiştir. Bakınız: O'zA, "Tashqi Savdo Sohasida Boshqaruv Tizimini Takomillashtirish Chora-tadbirlari To'g'risida", 14 Nisan 2017, <http://uza.uz/oz/documents/tash-i-savdo-so-asida-bosh-aruv-tizimini-takomillashtirish-ch-14-04-2017> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁹³ RIA Novosti, "Uzbekistan Poka ne Budet Vstupat' v YevrAzES, Zayavili v Pravitel'stve Strany", 29 Kasım 2016, <https://ria.ru/economy/20161129/1482390848.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁹⁴ A.g.e.

⁴⁹⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Rasmiy Veb-Sayti, "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi", 22 Aralık 2017, <https://president.uz/oz/lists/view/1371> (Erişim Tarihi: 23.05.2019); O'zbekiston Respublikasi Tashqi İşlar Vazirligi, "O'zbekiston Tashqi İşlar Vazirligi: 2018-Yilning Eng Muhim Voqealari", 4 Ocak 2019, <https://mfa.uz/uz/press/news/2019/01/17276/> (Erişim Tarihi: 23.05.2019); Abduvali Soyibnazarov, "Markaziy Osiyo-Umumiy Uyimiz" G'oyasi Amalga Oshmoqda", 12 Eylül 2018, <http://milliytiklanish.uz/archives/4540> (Erişim Tarihi: 23.05.2019); Richard Weitz, "Uzbekistan's New

BDT, ŞİÖ, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Orta Asya Devlet Başkanlarının Danışma Toplantısı çerçevesinde AEB üye ülkeleri olan Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Ermenistan ile çok taraflı ilişkiler geliştirilmiştir⁴⁹⁶.

Özbekistan hükümeti ülkesinin kuzeydoğu sınırlarına dayanan AEB'nin olumsuz etkilerini en aza indirmek için birlik üyeleriyle ikili ilişkilerini kullanmıştır. Çünkü birliğin uyguladığı ortak gümrük tarifesi gereği Özbekistan'ın AEB ülkelerine tarım, tekstil, otomobil ve diğer ihracatlarının maliyeti daha da yükselmiştir. Taşkent bu engeli aşmak için ilk önce Nur-Sultan ile anlaşarak, Kazakistan'da ortak bir otomobil endüstrisi kurmaya karar vermiştir⁴⁹⁷. Böylece Kazakistan'da üretilen Özbek otomobillerinin diğer AEB üye ülkelerine de engelsiz bir şekilde ihraç edilmesinin yolu açılmıştır⁴⁹⁸. İkinci olarak Taşkent bahsi geçen ürünlerin Rusya'ya ihracatının kolaylaştırılması karşılığında, Rus yapımı arabalar, haddelenmiş çelik, gıda ürünleri ve inşaat malzemelerinin ithalatı üzerindeki tüketim vergisini önemli ölçüde azaltarak veya tamamen kaldırarak Moskova ile anlaşmıştır⁴⁹⁹.

Nisan 2018'de Özbekistan hükümeti, gümrük reformunu başlatarak, diğer AEB üyeleriyle ekonomik büyüme ve karşılıklı ticaretin geliştirilmesi amacıyla, ithalat tarifelerini ve düzenlemelerini AEB normlarıyla uyumlu hale getirmeye karar vermiştir. Taşkent'in bu adımı Özbekistan'ın AEB üyeliği yolundaki hazırlık olarak yorumlanmıştır⁵⁰⁰. Son olarak, 21 Haziran 2019 tarihinde Şevket Mirziyoyev,

Foreign Policy: Change and Continuity under New Leadership”, *Uzbekistan's New Face*, (Ed. Frederick Starr ve Svante Cornell), Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2018, ss. 41-81;

⁴⁹⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Rasmiy Veb-sayti, “MDHning Sochi Sammiti”, 11 Ekim 2017, <http://www.president.uz/oz/lists/view/1130> (Erişim Tarihi: 17.11.2018) ; “ShHTning Ostona Sammiti”, 9 Haziran 2017, <http://www.president.uz/oz/lists/view/631> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); “Xalqaro Sammit Doirasidagi Samarali Uchrashuvlar”, 10 Eylül 2017, <http://www.president.uz/oz/lists/view/1017> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Abu Bakir O'rozov, “Markaziy Osiyo Davlat Rahbarlarining Birinchi Maslahat Uchrashuvi”, 15 Mart 2017, <http://uza.uz/uz/politics/markaziy-odhdhdsiy-davlat-rahbarlarining-birinchi-maslahat-uchra-15-03-2018> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁹⁷ Viktoriya Panfilova, “Uzbekistan Vykhodit na Rynok YEAES: Astana i Tashkent Peresmotryat Portfel' Vozmozhnostey”, 23 Mart 2017, http://www.ng.ru/cis/2017-03-21/6_6953_uzbekistan.html (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁹⁸ Xalq So'zi, “O'zbekiston va Qozog'iston Hamkorlikda Avtomobil Sanoati Yaratishni Mo'ljallamoqda”, 22 Şubat 2018, <http://xs.uz/index.php/homepage/sijosat/item/13496-1> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Kun.uz, “Qozog'istonda Ravon Avtomobillari Yig'iladi”, 07 Kasım 2016, <https://m.kun.uz/uz/news/2016/11/07/kozogistonda-ravon-avtomobillari-jigiladi> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁴⁹⁹ Fozil Mashrab, “New Uzbek President Courts Moscow During State Visit”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 14, No. 53, 24 April 2017.

⁵⁰⁰ Abu-Ali Niyazmatov, “Mirziyoev: Reforma Tamozhni”, 6 Nisan 2018, <https://regnum.ru/news/2401168.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Nicholas Trickett, “Reforming Customs, Uzbekistan Nods Toward the Eurasian Economic Union”, 26 April 2018,

Özbekistan'ın AEB'ye üye olup olmayacağı konusuna değinmiştir. Ülkesinin toplam dış ticaretinin %70'inin AEB ülkeleriyle bağlantılı olduğuna dikkat çeken Şevket Mirziyoyev, Birliğe katılma(ma)nın yararları ve zararlarının iyice değerlendirilmesinden sonra ülkesinin çıkarlarına uygun bir karar verilebileceğine işaret etmiştir⁵⁰¹.

Özbekistan'ın en ağırlıklı sorunlarından biri olan yurt dışındaki, özellikle Rusya'daki Özbekistanlı göçmen işçiler meselesi Şevket Mirziyoyev döneminde siyasetin gündemine taşınmıştır⁵⁰². Belirtildiği gibi Rusya'daki yabancı uyruklu göçmen işçilerin çoğu Özbekistan vatandaşlarıdır. Yeni yönetim göçmen işçilerin sorunlarını AEB düzeyinde değil, Moskova ile ikili ilişkiler kapsamında ele almıştır. Şevket Mirziyoyev yönetimi Rusya'daki göçmen işçilerin durumunu yasal bir çerçeveye oturtmayı amaçlamıştır. Nitekim resmi verilere göre Rusya'daki Özbekistanlı göçmen işçilerin çoğunun patentsiz (yasadışı) çalıştığı anlaşılmaktadır⁵⁰³. RFGH verilerine göre, 2015'te Rusya'da 904 binden fazla Özbekistanlı göçmen işçiye çalışma patenti verilmiştir⁵⁰⁴. Buna karşın yaklaşık 2 milyonu kayıtsız çalışmaya devam etmiştir⁵⁰⁵.

Özbekistan yönetimi göçmen işçiler meselesinin Rusya'nın elinde çok etkili bir kart olduğunun farkındadır. Bu yüzden bu sorunu topyekûn halletmek için Güney Kore,

<https://thediplomat.com/2018/04/reforming-customs-uzbekistan-nods-toward-the-urasian-economic-union/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁵⁰¹ Kun.uz, "Mirziyoyev O'zbekistonning Yevroosiyo İqtisodiy İttifoqiga Qo'shilish Foyda-Zararlarini Qiyosladi", 21 Haziran 2019, <https://kun.uz/uz/news/2019/06/21/mirziyoyev-ozbekistonning-yevroosiyo-iqtisodiy-ittifoqiga-qoshilish-foyda-zararlarini-qiyosladi> (Erişim Tarihi: 25.06.2019).

⁵⁰² Rusya'daki ekonomik kriz ve yabancılara yönelik yasal düzenlemeler nedeniyle Özbekistanlı göçmen işçilerin çalışma şartları daha da zorlaşmıştır. Dolayısıyla 2014-2015 yılları arasında Rusya'da çalışan Özbekistanlı göçmen işçi sayısı 1 milyona, Rusya'dan Özbekistan'a gönderilen döviz seviyesi ise yaklaşık %60 oranında azalmıştır. Bakınız: BBC O'zbek, 2016, a.g.e.; International Organization for Migration, *The World Migration Report 2018*, 2017, s. 67, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁵⁰³ Rusya'ya giriş yapan Özbekistanlı göçmen işçi 7 gün içinde ikamet kaydını yaptırması, 30 gün içinde patent (çalışma izni ve sağlık sigortasını kapsayan belge) için başvuruda bulunması ve Rus dili, tarihi ve hukukunu içeren bir sınavdan geçmesi gerekiyor. Patent harcının yüksekliği ve Rus dili sınavının sıradan insanlar için zor olması nedeniyle çoğu Özbekistanlı göçmen işçi gerektiğinde rüşvet vererek yasadışı çalışmayı tercih etmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Rustam Urinboyev, "Establishing an "Uzbek Mahalla" via Smartphones and Social Media: Everyday Transnational Lives of Uzbek Labour Migrants in Russia", *Constructing the Uzbek State: Narratives of Post-Soviet Years*, (Ed. Marlene Laruelle), Lexington Books, Lanham 2017, ss. 123-124; Mikhail Denisenko, "Migration to Russia and the Current Economic Crisis", *Migration and the Ukraine Crisis: A Two-Country Perspective*, (Ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska, Greta Uehling), E-International Relations Publishing, Bristol 2017, s. 142.

⁵⁰⁴ Başka bir ifadeyle, 2015'te Rusya genelinde yabancılara verilen toplam çalışma patentlerinin yarısından fazlası (%52,2) Özbekistanlılara verilmiştir. Bakınız: Federal'naya Migratsionnaya Sluzhba, "Itogovyy Doklad o Migratsionnoy Situatsii, Rezul'tatakh i Osnovnykh Napravleniyakh Deyatel'nosti Federal'noy Migratsionnoy Sluzhby za 2015 God", 2016, s. 20, https://губм.мвд.рф/upload/site1/document_file/Itogovyy_doklad_na_19.02.16.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁵⁰⁵ RFGH verilerine göre yazar tarafından yapılan hesaplama esasında bu sonuca ulaşılmıştır.

Japonya, Polonya, Almanya, Umman Sultanlığı, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye ve Kazakistan gibi ülkelerle anlaşma yaparak, Özbekistanlı göçmen işçilerin bir kısmını bu ülkelere yönlendirmiştir⁵⁰⁶. İlerleyen zamanlarda Özbekistanlı göçmen işçilere işveren ülkeler listesinin çoğalması ve bu konuda Taşkent'in Moskova'ya bağımlılığının azaltılmasını beklemek mümkündür. Nitekim hükümetin çalışmaları da bu yöndedir. Yeni hükümet göçmen işçilere yönelik politikasıyla Özbekistanlı göçmen işçiler sorununun Moskova'nın AEB projesi doğrultusunda Taşkent'e karşı bir pazarlık kartı olarak kullanılmasının kabul edilmeyeceğine işaret etmiştir. Öte yandan Özbek göçmen işçilerin ülkelere yolladıkları döviz gelirleri kimi zaman Özbekistan GSYH'nin %12'sini oluşturmuştur⁵⁰⁷. Göçmen işçiler, 2011-2015 yılları arasında Rusya'dan Özbekistan'a toplam 31,5 milyar dolar göndermiştir⁵⁰⁸. Bu rakamlar şunu göstermektedir ki, Özbekistan hükümetinin tüm çabalarına rağmen göçmen işçiler meselesi Moskova'nın istediği zaman Taşkent'e baskı yapma konusunda halen elini güçlü kılan enstrümanlardan biri olarak önemini korumaktadır.

Özbekistan kamuoyunun AEB projesine tepkisi çok fazla araştırılmamış bir konudur. Bu konuda elimizde sadece AKB'nin bir çalışması vardır. Bu çalışmaya göre hükümet pozisyonundan farklı olarak, Özbekistan kamuoyu ülkenin AEB'ye katılmasından yana bir tavır sergilemiştir. Bu araştırmaya göre 2012'de Özbekistanlı katılımcıların %67'si, 2013'te %77'si ve 2014'te ise %68'i ülkelerinin AEB'ye üye olmasını istemiştir⁵⁰⁹. Özbek kamuoyunun AEB'ye reaksiyonu hakkında sonraki yılları kapsayan bir veri mevcut değildir.

2.2.5. Türkmenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Bakışı

Türkmenistan bağımsızlığa kavuştuktan bu yana uluslararası arenada “tarafsız” ülke olarak varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla Aşkabat son 28 yıldır neredeyse hiçbir bölgesel işbirliği projesine veya askeri örgüte taraf olmamıştır. BDT bu konudaki tek istisnadır. Türkmenistan örgüte üye olsa da hiçbir zaman BDT Şartı'nı imzalamamış ve 2005'te tam üyelikten çıkararak gözlemci statüsüyle yetinmiştir. Buna ek olarak Aşkabat,

⁵⁰⁶ Central Asian, “O'zbekiston Mehnat Migratsiyasi Geografiyasini Kengaytirmoqda”, 14 Mart 2018, <https://www.centralasian.org/a/29097669.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁵⁰⁷ Otabek Omonkulov, 2016, a.g.e., s. 690.

⁵⁰⁸ Mikhail Denisenko, a.g.e., s. 144.

⁵⁰⁹ Eurasian Development Bank, *EDB Integration Barometer-2016: Presentation of the Fifthwave Results*, 2016, s. 7, https://eabr.org/upload/iblock/9f5/edb_centre_2016_integration_barometer_presentation_eng_1_.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

BDT serbest ticaret anlaşmasına da katılmamıştır⁵¹⁰. Bölge ve dünya ülkeleriyle karşılıklı ilişkilerini temel olarak ikili ilişkiler üzerinden yürütmüştür.

Türkmenistan, Rusya tarafından ileri sürülen AEB projesine ülkesinin tarafsızlık statüsü gereği katılmayacağını diplomatik bir dille belirtmiştir⁵¹¹. Türkmenistan'ın Rusya'daki Büyükelçisi Berdimurat Rejepov, ülkesinin tarafsızlık politikasına bağlı olduğunu ve dış ilişkilerinin ikili ilişkilere dayandığını hatırlatmıştır. Büyükelçi, ülkesinin Rusya ile BM, BDT ve diğer uluslararası örgütler platformunda sıkı bir ilişki içinde olduğunun, stratejik ortaklık ilişkilerinin geliştirilerek sürdürüldüğünün altını çizmiştir⁵¹².

Aşkabat yönetimi ülkesinin tarafsızlık statüsünü bahane etse de Birliğe katılmama kararının asıl nedeni Rusya faktörüdür. Türkmenistan, AEB'nin Orta Asya'da sadece Rusya'nın hegemonik çıkarlarına hizmet edeceğini düşündüğü için Birliğe girmemeye karar vermiştir⁵¹³. Açık bir şekilde dile getirilmese de Aşkabat her zaman Moskova'yı kendi bağımsızlığı için ciddi bir dış tehdit unsuru olarak görmüştür. Özellikle Ukrayna krizi ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi olayı bu algıyı daha da güçlendirmiştir. Dolayısıyla Aşkabat her seferinde tarafsızlık statüsünü bahane ederek doğrudan veya dolaylı bir şekilde Moskova'nın etkisi altına girmekten veya onun gazabına uğramaktan sakınmaya çalışmıştır.

Türkmenistan halkının AEB'ye yaklaşımı konusunda yapılan araştırmalar çok sınırlı seviyededir. Literatürde sadece Rusya merkezli kuruluşlar tarafından yapılan birkaç araştırma bulunmaktadır. AKB'nin 2013'te yaptığı bir araştırmaya katılan Türkmenistanlıların %50'si ülkelerinin Rusya'nın başını çektiği TEA ve GB'ye katılmasından yana olduklarını ifade etmiştir. Katılımcıların %9'u bütünleşmeye karşı çıkarken, %13'ü söz konusu oluşumlara kayıtsız olduğunu ve %28'si ise bu konuda hiçbir fikre sahip olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca söz konusu araştırma eski Sovyet cumhuriyetleri arasında bahsi geçen projelerle ilgili en fazla bilgi eksikliğinin Türkmenistan'da olduğunu tespit etmiştir⁵¹⁴. 2018'de Rusya Hükümetinin Analitik

⁵¹⁰ Madalina Sisu Vicari, "The Eurasian Economic Union-Approaching the Economic Integration in the Post-Soviet Space by EU-emulated Elements", 2016, <http://interventionseconomiques.revues.org/2823> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁵¹¹ Sputnik, "Turkmenistan Views Russia as Strategic Partner, But Will Not Join Eurasian Economic Union", 14 July 2014, <https://sputniknews.com/world/20140714190919853-Turkmenistan-Views-Russia-as-Strategic-Partner-But-Will-Not-Join/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁵¹² Aynur Jafarova, "Turkmenistan not Considering to Join Eurasian Economic Union", 16 July 2014, <https://www.azernews.az/region/68909.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁵¹³ Bayram Balci ve Ekaterina Kassimova, 2015, a.g.e.

⁵¹⁴ Eurasian Development Bank, *EDB Integration Barometer 2013: Analytical Summary*, 2013, s. 13,

Merkezi tarafından BDT ve AEB üye ülkelerinin vatandaşları ve küçük işletmeleri temsilcileri arasında gerçekleştirilen araştırmada da Türkmenistan'ın, AEB ve onun faaliyetleri doğrultusunda eski Sovyet cumhuriyetleri arasında en az bilgiye (%20,4) sahip ülke konumunda olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkmenistan'da küçük işletmelerin yöneticilerinin %73'ü ülkelerinin AEB'ye üye olmasından yana olduklarını belirtmiştir⁵¹⁵. AEB hakkındaki bilgi eksikliği Aşkabat yönetiminin ülkenin enformasyon alanının, yurda giriş-çıkış sahasının rejim çıkarları doğrultusunda çok sıkı bir şekilde kontrol etmesi ile bağlantılı olabilir. Türkmenistan'ın dış dünyadan izole edilmesi de vatandaşların dış dünya ile temasını azaltarak ilgili konudaki bilgi akışını sınırlamıştır.

Tacikistan ve Kırgızistan'dan farklı olarak, Türkmenistan'ı AEB üyeliğine yönlendirebilecek askeri, ekonomik, siyasi ve kültürel etkenler de çok etkili değildir. Örneğin, ülkede yaşayan etnik Ruslar bölgedeki diğer ülkelere nazaran çok az olmakla birlikte sayıları gittikçe daha da azalmaktadır⁵¹⁶. Rusya'da çalışan Türkmenistanlı göçmen işçilerin sayısı da çok azdır. En önemlisi, ülkede Rus askeri varlığı bulunmamaktadır⁵¹⁷. Bazı araştırmacılar Rusya'nın, Rusları koruma bahanesini veya Afgan tehdidini kullanarak Aşkabat'ı istediği yönde hareket etmeye zorlayabileceğini öne sürmüştür⁵¹⁸. Ancak uluslararası konjonktür, Suriye iç savaşı ve Ukrayna krizinden sonra Rusya'nın içine düştüğü durum Moskova'nın yeni bir askeri müdahalede bulunmasının çok maliyetli olacağını göstermektedir. Öte yandan, Afganistan'dan gelebilecek ciddi güvenlik tehditleri Aşkabat'ı Moskova'ya yaklaştırabilir. Zira son yıllarda Türkmenistan-Afganistan sınırında meydana gelen olaylar Aşkabat-Moskova ilişkilerini bu yönde geliştirmiştir⁵¹⁹. Ancak Türkmen-Afgan sınırındaki güvenlik zaafı Türkmenistan kadar Rusya'nın da bölgedeki

https://eabr.org/upload/iblock/6c5/edb-centre_report-16_analytical-resume_eng.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁵¹⁵ Analytical Center for the Government of the Russian Federation, "The Analytical Center Studied the Motivation of Population and Businesses in the Eurasian Economic Union and the CIS for Integration", 31 October 2018, <http://ac.gov.ru/en/events/018887.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁵¹⁶ Anna Di Bartolomeo vd., *Regional Migration Report: Russia and Central Asia*, 2014, s. 26, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/31245/RussiaAndCentralAsia_MPC_CarimEastReport.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi: 17.11.2018); Sergey Ryazantsev, "Labour Migration from Central Asia to Russia in the Context of the Economic Crisis", 31 August 2016, <http://eng.globalaffairs.ru/valday/Labour-Migration-from-Central-Asia-to-Russia-in-the-Context-of-the-Economic-Crisis-18334> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁵¹⁷ Bayram Balcı ve Ekaterina Kassimova, 2015, a.g.e.

⁵¹⁸ Fabio Indeo, "The Eurasian Economic Union and the Silk Road Economic Belt: the Impact of the Sino-Russian Geopolitical Strategies in the Eurasia Region", 2016, s. 10, <http://web2.msm.nl/RePEc/msm/wpaper/MSM-WP2016-5.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

⁵¹⁹ Arkady Dubnov, "Reflecting on a Quarter Century of Russia's Relations With Central Asia", April 2018, ss. 7-8, https://carnegieendowment.org/files/Dubnov_US-RussiaInsight.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

çıkarlarını ve güney sınırlarının güvenliğini olumsuz yönde etkileyeceğinden dolayı sorunun çözümü için yine ikili ilişkiler devreye girmiştir.

Bölgenin en büyük gaz ihracatçısı olan Türkmenistan tek bir yabancı ülkeye (eskiden Rusya'ya) bağımlı olmamak için dış ekonomik ilişkilerini çeşitlendirme yoluna gitmiştir. Dolayısıyla Rusya artık Türkmenistan'ın en önemli dış ticaret ortağı da değildir. Son olarak, gelinen noktada AEB üyeliğinin Türkmenistan'a istediği ekonomik imkânları sağlayabilecek durumda olmadığı da ortadadır. Dolayısıyla AEB şu an itibarıyla Aşkabat'ın ilgi alanında değildir. Bahsi geçen tüm etkenleri göz önünde bulundurarak, dış dünyadan kendini izole eden tarafsız Türkmenistan'ın yakın gelecekte AEB'ye katılma ihtiyacı duymayacağını tahmin etmek mümkündür.

2.3. Bölgesel ve Küresel Güçlerin Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı

Belirtildiği gibi Rusya, ilk aşamada AEB projesini sadece eski-Sovyet ülkelerini kapsayacak bir şekilde tasarlamış, medya ve diğer enformasyon enstrümanları üzerinden ilgili ülkelerde olumlu kamuoyunu şekillendirmeye odaklanmıştır. Bu nedenle ilk başta AEB'nin uluslararası toplumdaki pozitif imajının oluşturulmasına yeterince ilgi gösterilmemiştir. Dolayısıyla bu aşamada küresel ve bölgesel güçler Rusya ile mevcut ikili ilişkilerini göz önünde bulundurarak, kendi ideolojik yaklaşımları ve jeopolitik çıkarları açısından AEB projesine olumsuz yaklaşmıştır.

Bu yüzden AEB projesinin resmen ilan edildiği 2011'den bu yana Rusya hem iç hem de dış politikada ciddi meydan okumalar ve zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Suriye ve Ukrayna krizi, Washington-Moskova arasındaki gerilim Vladimir Putin yönetimi için büyük bir ekonomik ve askeri maliyet getirmiştir. Dahası bu süreçte Rusya'nın uluslararası toplum karşısındaki imajı zedelenmesine rağmen uluslararası politikadaki etkisi giderek artmıştır⁵²⁰. Dış baskılara rağmen Rusya hükümeti bu süreçte kendisinin uluslararası imajını iyileştirmek ve rakiplerine karşı etkili bir propaganda yürütmek amacıyla *Russia Today*, *Ria Novosti*, *Sputnik* gibi devlete bağlı medya kuruluşlarına yıllık ortalama 1 milyar

⁵²⁰ Pew Research Center, "Image of Putin, Russia Suffers Internationally", December 2018, https://www.pewglobal.org/wp-content/uploads/sites/2/2018/12/Pew-Research-Center_VIEWS-of-Russia-Report_2018-12-6.pdf (Erişim Tarihi: 31.04.2019); "Publics Worldwide Unfavorable Toward Putin, Russia", August 2017, https://www.pewglobal.org/wp-content/uploads/sites/2/2017/08/Pew-Research-Center_2017.08.16_VIEWS-of-Russia-Report.pdf (Erişim Tarihi: 31.04.2019).

dolar civarında destek sağlamıştır⁵²¹. Bu kapsamda sınırlı düzeyde olsa da AEB projesinin uluslararası teşviki yapılmıştır.

Buna ek olarak Rusya içinde bulunduğu ekonomik krizi hafifletmek, AEB'nin üçüncü taraflarla ticari ilişkilerini geliştirmek ve Birliğin uluslararası etkisini ve çekiciliğini arttırmak, yeni pazarlara erişerek diğer bölgesel birlikler ve büyük güçlerle rekabet etmek amacıyla eski Sovyet coğrafyasıyla sınırlı olan temel bölgesel bütünleşme anlayışını Büyük Avrasya söylemiyle genişletmeye çalışmıştır. Bu çerçevede üçüncü taraflarla Birlik arasında tercihli ticaret anlaşmaları ve STB'ler kurmaya özen göstermiştir. Bu girişimi belli bir düzeyde olumlu sonuç vermiştir. 2015'te Vietnam ve AEB arasında ilk STB anlaşması imzalanmış ve 2016'da yürürlüğe girmiştir. 17 Mayıs 2018'de AEB ve Çin arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır⁵²². Aralık 2018'de AEB ve İran arasında üç yıl süreli geçici STB anlaşması imzalanmış, Singapur, İsrail, Hindistan ve Mısır ile tercihli ticaret anlaşmaları konusundaki müzakereler sürdürülmüştür⁵²³. 2018 yılının sonuna kadar Avrasya, Afrika ve Güney Amerika'daki 40'tan fazla ülke ve uluslararası kuruluşlar, AEB ile STB anlaşması yapmaya ilgi duyduğunu belirtmiştir⁵²⁴. 2019 sonuna kadar AEB ve Sırbistan arasında STB anlaşmasının imzalanması beklenmektedir.

Moskova'nın yoğun propaganda ve teşvik çabaları, AEB ülkelerindeki bazı ekonomik gelişmeler ve uluslararası ve bölgesel güvenlik politikalarındaki diğer gelişmeler ışığında küresel ve bölgesel güçlerin AEB'ye yaklaşımı az da olsa olumlu yönde değişmiş veya yumuşamıştır. Ancak geldiğimiz noktada bile jeoekonomik, jeopolitik ve ideolojik unsurlar bölgesel ve küresel güçlerin AEB'ye yaklaşımını belirlemektedir. Bu yaklaşımlar

⁵²¹ Andrew Wilson, "Four Types of Russian Propaganda", <https://www.aspen.review/article/2017/four-types-of-russian-propaganda/> (Erişim Tarihi: 13.04.2019); John Lough vd., "Russian Influence Abroad: Non-state Actors and Propaganda", 24 October 2014, https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/20141024RussianInfluenceAbroad.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2019); Antoaneta Dimitrova vd., "The Elements of Russia's Soft Power: Channels, Tools, and Actors Promoting Russian Influence in the Eastern Partnership Countries", <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2017/07/WP4.pdf> (Erişim Tarihi: 5.08.2018).

⁵²² Eurasian Economic Commission, "Agreement Signed on Trade and Economic Cooperation Between EAEU and PRC", 17 May 2018, <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/17-05-2018-5.aspx> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁵²³ Mehr News Agency, "EAEU Confirms Agreement on Free Trade Zone with Iran", 7 December 2018, <https://en.mehrnews.com/news/140269/EAEU-confirms-agreement-on-free-trade-zone-with-iran> (Erişim Tarihi: 09.02.2019).

⁵²⁴ Russia Today, "Dollar-free Monetary Union: Russia-led Free Trade Zone May Adopt Single Currency", 4 December 2018, <https://www.rt.com/business/445525-aeu-adopt-single-currency/> (Erişim Tarihi: 09.02.2018).

geçen yıllarda olduğu gibi ileride de AEB'nin bütünleşme sürecini olumlu veya olumsuz yönde etkileyecektir.

2.3.1. Bölgesel Güçlerin Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı

Orta Asya ile siyasi, ekonomik veya kültürel bağlara sahip olan bölgesel güçler Rusya'nın AEB projesine farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Hindistan, Rusya ve Orta Asya ülkeleriyle tarihi, siyasi, ekonomik ve stratejik ilişkilerini dikkate alarak AEB projesine olumlu yaklaşmıştır. Şu aşamada Delhi, AEB ile STB anlaşması yapılması konusunda müzakere yürütmektedir. Hindistan, STB anlaşması üzerinden AEB coğrafyasındaki enerji ve diğer doğal kaynakların geniş rezervlerine ve birliğin 183 milyon kişilik pazarına ulaşmayı ummaktadır. Ayrıca, Delhi, Moskova ile birlikte Avrasya'da Kuzey-Güney Ulaştırma Koridorunu oluşturmayı hedeflemektedir⁵²⁵. Hindistan, Rusya önderliğindeki AEB'yi yan komşusu ve tarihi rakibi Çin'e karşı olası bir müttefik ve etkili bir denge unsuru olarak değerlendirmektedir.

Orta Asya ülkeleriyle tarihi, dini, kültürel ve siyasi ilişkileri bulunan Pakistan, yakın geçmişte Rusya ile yaşadığı dolaylı siyasi sorunlar ve ABD ile kurduğu stratejik ortaklık ilişkileri nedeniyle ilk başta AEB'ye olumsuz yaklaşmıştır. Ancak bir yandan Pakistan-ABD ilişkilerinin bozulmaya başlaması, diğer yandan özellikle 2014'ten sonra Pakistan-Rusya ilişkilerinin düzelmesiyle birlikte İslamabad'ın AEB'ye bakışı değişime yüz tutmuştur. Dolayısıyla 2015'te Pakistan hükümeti resmi olarak AEB ile ülkesi arasında STB anlaşmasının imzalanmasını teklif etmiştir. Ancak bugüne kadar Pakistan ve AEB üyesi olan Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulmadığı için bu anlaşmanın sağlanması zor olacaktır. Öte yandan Pakistan'da İmran Han'ın iktidara gelmesiyle birlikte İslamabad-Moskova ilişkileri hızla gelişmektedir⁵²⁶.

⁵²⁵ Nandan Unnikrishnan ve Uma Purushothaman, "Indian Approaches to Multilateral Cooperation and Institutions in Eurasia", 30 January 2019, <https://eng.globalaffairs.ru/valday/Indian-Approaches-to-Multilateral-Cooperation-and-Institutions-in-Eurasia-19932> (Erişim Tarihi: 06.04.2019); Business Standard, "India for Early FTA with Five-Nation Eurasian Economic Union", 1 June 2017, https://www.business-standard.com/article/pti-stories/india-for-early-fta-with-five-nation-eurasian-economic-union-117060100621_1.html (Erişim Tarihi: 06.04.2019).

⁵²⁶ Almas Haider Naqvi ve Yasir Masood, "Rejuvenating Pakistan-Russia Relations: Discernable Trends and Future", *Strategic Studies*, Vol. 37, No. 4, 2017, ss. 18-38; Sputnik, "Pakistan Sends Request to EEU on Creation of Free Trade Area", 13 January 2016, <https://sptnkne.ws/2AJW> (Erişim Tarihi: 07.07.2019); Zafar Bhutta, "Pakistan Unlikely to Sign Trade Deal with Eurasian Bloc", 21 August 2018, <https://tribune.com.pk/story/1785593/2-pakistan-unlikely-sign-trade-deal-eurasian-bloc/> (Erişim Tarihi: 07.07.2019); Andrew Korybko, "The Roadmap For "Rusi-Pakistani Yaar Yaar", 10 August 2018, <https://orientalreview.org/2018/08/10/the-roadmap-for-rusi-pakistani-yaar-yaar/> (Erişim Tarihi: 07.07.2019).

1979 Devrimi'nden bu yana Rusya'nın Orta Doğu'daki en önemli stratejik ortaklarından biri olan İran, içinde bulunduğu ekonomik ve jeopolitik durumu göz önünde bulundurarak Vladimir Putin'in AEB projesini desteklemiştir. 2018'de Tahran yönetimi ve AEB arasında geçici STB anlaşması imzalanmıştır. İran, şu aşamada kendi mallarının AEB üye ülkelere ihracatını kolaylaştıracak tarife indirimlerini güvence altına almak ve birliğin serbest ticaret bölgesine tam üye olmak amacıyla karşılıklı müzakerelerini ve hazırlıklarını sürdürmektedir⁵²⁷. Uzmanlar son zamanlarda İran'ın AEB'ye üye olmayı planladığını iddia etmiştir. Nitekim 19 Şubat 2019 tarihinde İran Enerji Bakanı Reza Ardakanyan, ülkesinin AEB'ye katılımı yatırım çekmek açısından çok yararlı olacağını ve sonraki üç ay içinde İran'ın üyeliğini görüşmek üzere AEB ile bir toplantı yapacaklarını belirtmiştir⁵²⁸. Omid Shokri'ye göre, AEB üyeliği İran'ın ABD ve Batı yaptırımlarından ve baskısından tek kaçış yolu, son umududur⁵²⁹. Ancak Tahran yönetimi AEB'nin tüm eski Sovyet ülkelerini bir araya getirerek tam anlamıyla bir bloka dönüşmesi halinde Rusya karşısında kendisinin elinin daha da zayıflatacağının farkındadır. Dolayısıyla İran'ın AEB'ye karşı sergilediği olumlu yaklaşımı bir zorunluluk ve çaresizlik mahsulü olarak yorumlamak mümkündür. Ancak Tahran Rusya ile ortak projeler gerçekleştirerek kendi pozisyonunu da güçlendirmeye çalışmaktadır. Rusya'dan başlayıp Azerbaycan ve İran üzerinden Hindistan'a kadar uzanacağı öngörülen Kuzey-Güney Ulaştırma Koridorunun İran'ın hem Rusya/AEB/Hindistan ile ticari ilişkilerini geliştireceği hem de Moskova'nın gözünde Tahran'ın önemini daha da arttıracığı düşünülmektedir⁵³⁰.

Türkiye hükümeti AEB'ye karşı genel olarak olumlu bir yaklaşım sergilerken toplumun entelektüel ve akademik kesimleri karmaşık bir tablo çizmiştir. Zaman zaman Türkiye'nin AEB'ye potansiyel üyeliği konusu "eksen kayması" şeklinde medya gündemine taşınmış ve akademik çevrelerde tartışılmıştır⁵³¹. Öte yandan 2014'ten bu yana

⁵²⁷ Kamal Iranidoost, "Iran Consulting to Join Eurasian Economic Union (EAEU)", 8 February 2019, en.mehrnews.com/news/142330/ (Erişim Tarihi: 06.04.2019).

⁵²⁸ IFP News, "Iran Says Grounds Prepared for Its Membership in Eurasian Union", 20 February 2019, <https://ifpnews.com/exclusive/iran-says-grounds-prepared-for-its-membership-in-eurasian-union/> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).

⁵²⁹ Nijat Ismayilov, "Last Hope of Iran-Eurasian Economic Union", 21 February 2019, <http://ednews.net/en/news/specialist-view/355937-last-hope-of-iran-eurasian-economic-union> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).

⁵³⁰ Mohsen Shariatnia, "Iran, Russia-led Bloc Move Toward Free Trade", 11 December 2018, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/12/iran-eurasian-economic-union-eaeu-free-trade-russia-india.html#ixzz5aD7b8nrJ> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).

⁵³¹ Esengül Kafkızı, "Rusya Türkiye'yi Gümrük Birliği'ne İstiyor mu?", 19 Kasım 2013,

Türkiye-AB gümrük anlaşmasının gözden geçirilmesi konusunda AB ülkeleri ile yaşanan anlaşmazlıklar gölgesinde dönemin Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi, “Avrasya Gümrük Birliği, Türkiye için vazgeçilmezdir. Biz orada olmak zorundayız...” şeklinde bir açıklama yaparak Ankara’nın AEB’ye olan ilgisini söylemsel düzeyde dile getirmiştir⁵³². Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç da benzer açıklamalarda bulunmuştur. Beril Dedeoğlu’na göre, Türk hükümet yetkililerinin Avrasya’ya yönelik açıklamaları gerçek bir amaçtan ziyade AB’ye bir uyarı niteliğinde değerlendirilmelidir⁵³³.

AEB’nin teorik temelini oluşturan Avrasyacılık fikirleri, Türkiye’de Doğu Perinçek’in Genel Başkanlığını yaptığı Vatan Partisi (eski İşçi Partisi), “Aydınlık dergisi ve bu çevreye yakın başka kuruluşlar tarafından kabul edilmiştir⁵³⁴”. Doğu Perinçek ve *Avrasyacılık: Türkiye’deki Teori ve Pratiği* kitabının yazarı oğlu Mehmet Perinçek Türkiye’de Avrasyacılığın önde gelen isimleridir.

Özellikle 2015 Türk-Rus uçak krizi ve 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra Ankara-Moskova ilişkilerinin yeniden gelişmesiyle birlikte Türkiye’nin Avrasya’daki yeni bölgeselcilik girişimlerine (ŞİÖ, AEB, KY, BRICS) ilgisi daha da artmıştır⁵³⁵. Washington-Brüksel-Ankara hattında yaşanan gerilimler Türkiye’nin NATO müttefiklerine olan güvenini sarsmış ve Ankara-Moskova-Tahran-Çin ilişkilerini

<http://www.kazakkultur.org/2013/11/rusya-turkiyeyi-gumruk-birligine.html> (Erişim Tarihi: 07.04.2019); AB Haber, “Türkiye’nin Avrasya Ekonomik Birliği’ne Üye Olma Konusu Tartışılıyor:“Türkiye Artık Hem Doğusuna Hem Batısına Bakıyor”, 8 Haziran 2014,

<http://www.abhaber.com/turkiyenin-avrasya-ekonomik-birligine-uye-olma-konusu-tartisilyorturkiye-artik-hem-dogusuna-hem-batisina-bakiyor/> (Erişim Tarihi: 07.04.2019); Ümit Nazmi Hazır, “Türkiye’nin Avrasya Ekonomik Birliği’ne Üyeliği Mümkün mü?”, 13 Mart 2015,

<http://akademikperspektif.com/2015/03/13/turkiyenin-avrasya-ekonomik-birligine-uyeligi-mumkunmu/avrasya-birligi-turkiyeli/> (Erişim Tarihi: 15.03.2015); Özgür Tüfekçi, “Son Gelişmeler Işığında Türkiye ve Avrasya Ekonomik Birliği İlişkileri”, 15 Şubat 2016,

<http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=212&Lang=TR> (Erişim Tarihi: 07.04.2019); Sadık Rıdvan Karluk, “Avrasya Gümrük Birliği Türkiye İçin Eksen Kaymasıdır”, 26 Ekim 2017,

<https://millidusunce.com/misak/avrasya-gumruk-birligi-turkiye-icin-eksen-kaymasidir/> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).

⁵³² Sadık Rıdvan Karluk, “Avrupa Birliği, Şanghay İşbirliği Kuruluşu, Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye”, 7 Kasım 2017,

<https://millidusunce.com/misak/avrupa-birligi-sanghay-isbirligi-avrasya-ekonomik-birligi/> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).

⁵³³ AB Haber, 8 Haziran 2014, a.g.e.

⁵³⁴ Alexander Dugin, “Türkiye’nin Avrasyacılık Stratejisi”, <http://www.4pt.su/tr/content/turkiyenin-avrasyacilik-stratejisi> (Erişim Tarihi: 07.04.2019); Mehmet Sadi Bilgiç, “Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye’ye Etkileri”, 4 Mayıs 2016, s. 9, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-167-20160504561317.pdf> (Erişim Tarihi: 21.04.2019).

⁵³⁵ Emre Gürkan Abay, “Türkiye’nin BRICS Üyeliği Herkese Kazandırır”, 7 Ağustos 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-brics-uyeligi-herkese-kazandirir/1224416> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).

güçlendirmiştir. Aynı zamanda Orta Asya ile tarihi ve kültürel bağları olan Türkiye, Rusya ve İran'la iyi ilişkiler kurmadan bölgede etkin olamayacağının farkına varmıştır. Dolayısıyla Türkiye AEB üyeleri olan veya birliğe katılmayan Orta Asya ülkeleriyle ikili ve çok taraflı ilişkilerini daha da geliştirmek için Rusya ve İran faktörünü dikkate alarak tasarladığı Orta Asya politikasını jeokültürel boyut ve stratejik rasyonalite arasında bir denge arayışı üzerine kurgulamıştır⁵³⁶.

Japonya, Orta Asya ülkeleriyle karşılıklı saygı ve güvene dayalı güçlü ve derin bir diplomatik, ekonomik ve stratejik ortaklık ilişkileri geliştirmiş olsa da ABD ile arasındaki müttefiklik ve stratejik ortaklık şartları gereği bölge ülkelerinin dâhil olduğu AEB projesine mesafeli yaklaşım sergilemiştir. Buna ek olarak Tokyo ve Moskova arasındaki güvensizlik, tartışmalı Kuril adaları⁵³⁷ ve diğer sorunlar Japonya'nın, Rusya'nın jeopolitik etkisini artıracak olan bu oluşuma temkinli yaklaşmasında etkili olmuştur. Ayrıca Japonya Rusya'ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulayarak, Moskova'nın nezdinde kendisinin hâlen ABD ile aynı jeopolitik ve ideolojik hesaplar peşinden hareket eden Washington'a bağımlı ve güvenilmez bir ülke olduğunu göstermiştir. Glenn Diesen, Avrasya'da Tokyo'nun ABD çıkarlarını takip etmesinin jeoekonomik ve jeopolitik bedelleri doğuracağına işaret etmiştir⁵³⁸. Oleg Paramonov ve Olga Puzanova'ya göre, Avrasya'da Rusya ve Çin'in ilgili projeleri etkili olursa, ABD ile stratejik ilişkilerine rağmen, Tokyo Moskova ve Pekin ile işbirliği yapmak zorunda kalacaktır⁵³⁹.

ABD'nin Doğu Asya'daki diğer bir müttefiki sayılan Güney Kore, Japonya'nın aksine, AEB projesini kendisi için ekonomik bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla 2015'in sonbaharında AEB ile Güney Kore arasında imzalanan işbirliği anlaşması ile ikili ilişkiler resmiyet kazanmıştır. 2016'nın sonundan itibaren taraflar arasında STB anlaşmasının imzalanması konusunda uzmanlar düzeyinde istişareler başlamıştır. Geçen yıllar boyunca Güney Kore hükümeti, ülkesinin ekonomik büyümesini arttırmak ve karşılıklı işbirliğini geliştirmek amacıyla AEB ile STB anlaşması yapmaya kararlı

⁵³⁶ Otabek Omonkulov, "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Orta Asya Politikası: Jeokültürel Boyut ve Stratejik Rasyonalite Arasında Bir Denge Arayışı", *Stratejik Derinlik Ekseninde Dış Politika Uygulamaları: İdeal - Gerçek İkilemi*, (Ed. Soner Karagül, İbrahim Arslan), Ekin Yayınevi, Bursa 2015, ss. 209-252.

⁵³⁷ Kuril adaları anlaşmazlığı nedeniyle Rusya (SSCB) ve Japonya hükümetleri II. Dünya Savaşı'ndan beri ikili barış anlaşmasını imzalamamıştır. Dolayısıyla taraflar arasında derin bir karşılıklı güvensizlik söz konusudur.

⁵³⁸ Glenn Diesen, "The Geoeconomics of the Russian-Japanese Territorial Dispute", *Asian Survey*, Vol. 58, No. 3, 2018, ss. 599-600.

⁵³⁹ Oleg Paramonov ve Olga Puzanova, "Tokyo's Diplomacy in Eurasia: Successes and Failures (1997-2017)", *Journal of Eurasian Studies*, No. 9, 2018, s. 141.

olduğunu birkaç defa dile getirmiştir. Buna rağmen bugüne kadar, özellikle Rusya'nın ekonomik kaygıları ve çekinceleri nedeniyle, AEB ve Güney Kore arasında 2014'ten beri konuşulan STB anlaşması konusunda üst düzey resmi müzakereler başlatılmamıştır⁵⁴⁰. Moskova yönetimi STB anlaşması sağlanması durumunda Güney Kore'nin gelişen ve rekabete dayanıklı otomobil, elektronik (TV, beyaz eşya, elektrikli ev aletleri) ürünleri sanayisinin, Rusya'nın ve AEB'nin aynı sektörlerine ciddi zarar vereceğinden çekinmektedir. Nitekim Güney Kore'nin Rusya'ya ihracatı çoğunlukla otomobiller, otomobil parçaları ve sentetik reçinelerden oluşurken, ithalatı büyük ölçüde ham petrol, doğal gaz ve diğer doğal kaynaklar olmuştur⁵⁴¹.

Koreli uzmanlar, AEB ile STB anlaşmasının imzalanmasını; ticaret korumacılığının dünya çapında artması, THAAD füze sisteminin Güney Kore'de konuşlandırılmasına karşı Çin'in ekonomik misillemeye gitmesi, içinde bulunduğu coğrafi tecrit ve dünya genelinde artan ekonomik belirsizlikler altında ülkelerinin karşı karşıya kaldığı zorlukların üstesinden gelmenin bir yolu olarak görmüştür. Güney Kore'nin gelişmekte olan ekonomilerle ortaklıklarını çeşitlendirmesi ve Çin pazarına ekonomik bağımlılığını azaltmaya çalışması AEB ile ilişkileri güçlendirme çabasının diğer gerekçeleri olarak yorumlanmıştır⁵⁴².

2.3.2. Küresel Güçlerin Avrasya Ekonomik Birliği'ne Yaklaşımı

Çin ve Rusya gibi Batılı olmayan büyük güçlerin desteklediği veya öne sürdüğü bölgesel tasarımlar, genellikle Batı liberal düzenine doğrudan bir meydan okuma olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Moskova'nın AEB projesini öne sürmesi ABD ve AB ile gerginliğe yol açmış ve doğu Ukrayna'da bir anlaşmazlığın tetiklenmesine katkıda bulunmuştur⁵⁴³.

Bu süreçte ABD ile aynı çizgide hareket ederek Moskova'ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulayan AB, Rusya'nın AEB projesine karamsar ve eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. AB, AEB'yi bir bölgesel bütünleşme ekonomik örgütü değil, Rusya'nın jeopolitik hedeflerinin bir aracı olarak görmüştür. AB, AEB üzerinden güçlenen Rusya'nın, ilk fırsatta tıpkı SSCB döneminde olduğu gibi Doğu ve Merkezi Avrupa'daki

⁵⁴⁰ Sergey Yun, "Proyekt Sozdaniya Zony Svobodnoy Torgovli Mezhdru Yevraziyskim Ekonomicheskim Soyuzom i Respublikoy Koreya", *Istoriya*, Sayı: 56, 2018, ss. 87-90.

⁵⁴¹ Yonhap News Agency, "Trade Officials Hope for Progress on Eurasia FTA Talks During Pyeong Chang Winter Olympics", 23 November 2017, <https://en.yna.co.kr/view/AEN20171123001100320> (Erişim Tarihi: 07.04.2019); Sergey Yun, a.g.e., s. 88.

⁵⁴² Lee Jae-Young vd., "Investment Climate in the EAEU and Korea's Entry Strategy", *World Economy Brief*, Vol. 8, No. 1, 8 January 2018, s. 1.

⁵⁴³ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., s. 1375.

eski etki alanını yeniden oluşturmaya çalışacağını varsayarak ciddi korkuya kapılmıştır. AB bu nedenle AEB'yi meşru bir uluslararası ekonomik bütünleşme örgütü olarak resmen tanımamaktadır⁵⁴⁴. Ancak iki birlik arasında resmi ilişki kurma çabaları farklı kanallar üzerinden sürdürülmektedir. AB ile AEB arasında yapıcı bir ilişki kurulması için öncelikli olarak Brüksel ile Moskova arasındaki jeopolitik sorunların çözüme kavuşturulması gerekecektir⁵⁴⁵.

ABD ve AB'nin aksine Çin, Rusya'nın AEB projesini resmi düzeyde desteklemiştir. Bunun en önemli iki gerekçesi olduğunu tahmin etmek mümkündür. Birincisi, Rusya Çin'in KY projesinin Avrasya'da başarıya ulaşmasının anahtarıdır. Pekin, Moskova'nın onayı ve desteği olmadan kendi başına Orta Asya'da siyasi-ekonomik ilişkilerini geliştiremeyeceğinin, Avrasya üzerinden Avrupa'ya ulaşamayacağını farkındadır. Dolayısıyla Çin'in kendi ekonomik çıkarlarının korunması konusunda Avrasya'da Rusya'ya ciddi ihtiyacı vardır. İkinci olarak, ABD'nin başını çektiği Batı blokunun baskısı ve tehdidi Pekin ve Moskova'yı birbirine yakınlaştırmıştır. Dolayısıyla her iki ülke ortak rakip karşısında en azından taktik düzeyde birbirlerinin bölgeselcilik girişimlerine destek vermektedir.

Ancak Pekin ve Moskova arasında Orta Asya'da örtülü bir rekabet ve güvensizlik söz konusudur. Bundan dolayı, 2015'te AEB ve KY projelerini birbiriyle uyumlaştırma kararı alınmış olsa da uygulamada bu süreç bilinçli bir şekilde yavaşlatılmış, taraflar, özellikle Moskova yönetimi Çin ile Birlik üyelerinin ilişkilerinin daha fazla derinleşmesine, taraflar arasında tam bir STB anlaşması imzalanmasına pek sıcak bakmamıştır⁵⁴⁶. Dolayısıyla yürütülen uzun müzakereler sonucu Mayıs 2018'de AEB ve Çin arasında beklenen STB anlaşması sağlanamamış, bunun yerine taraflar arasında ticari ve ekonomik işbirliği anlaşması imzalanmıştır.

Pekin de ilk başta Rusya'nın bütünleşme planlarına sıcak bakmamıştır. Bu proje Çin'in Orta Asya'daki ekonomik genişlemesini durdurma girişimi olarak okunmuştur. Ayrıca Çinli uzmanlar, AEB'yi bölgesel işbirliğini daha da zorlaştıracak yapay bir kurum

⁵⁴⁴ Ian Bond, 16 March 2017, a.g.e., s. 8.

⁵⁴⁵ Yevraziyskiy Bank Razvitiya, *Yevropeyskiy Soyuz i Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz: Dolgosrochnyy Dialog i Perspektivy Soglasheniya*, Aeroplan, Sankt-Peterburg 2016.

⁵⁴⁶ Nargis Kassenova, "More Politics than Substance: Three Years of Russian and Chinese Economic Cooperation in Central Asia", 24 October 2018, <https://www.fpri.org/article/2018/10/more-politics-than-substance-thee-years-of-russian-and-chinese-economic-cooperation-in-central-asia/> (Erişim Tarihi: 06.04.2019).

olarak algılamıştır⁵⁴⁷. Dolayısıyla Çin, Rusya'nın AEB projesine bir tepki olarak kendisinin İYEK projesini sahaya sürmüştür. Bu nedenle İYEK projesinin ilk taslağı Rusya'yı atlayarak Orta Asya ve Güney Asya üzerinden Avrupa ve Orta Doğu'ya uzanacak bir şekilde tasarlanmıştır. Rusların itirazı üzerine İYEK projesi yeniden tasarlanmıştır.

Rus Avrasyacılığının önde gelen ismi Aleksandr Dugin de Çin'in KY projesinin ilk başta Batılı "küreselleşmeciler" ile işbirliği içinde geliştirildiğini ve Rusya karşıtı Atlantikçi bir proje olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir. Buna göre, Batılılar "Çin'i kullanarak Rusya'yı kuşatmaya" çalışmıştır. Ancak Aleksandr Dugin'e göre, ekonomik büyüme sonucunda güçlenen Pekin yönetimi Batı'nın Rusya'ya karşı bir aracı olmaktan çıkarak, bağımsız karar alan ve kendi çıkarlarını öne çıkararak bir aktöre dönüşmüştür. Başka bir deyişle, Çin kendisini Rusya'ya karşı kullanmak isteyen Batılı "küreselcilerin" nesnesi olmak yerine, kendi stratejik hedeflerinin öznesi haline gelmiştir. Aleksandr Dugin, bu nedenle son zamanlarda Çin'in KY projesi dâhil diğer girişimleri Batı'nın sistematik eleştirisine, siyasi baskısına ve hatta ekonomik yaptırımlarına tabi tutulduğunu ileri sürmüştür⁵⁴⁸.

Buna cevaben Çin, Rusya'yı da kendisinin KY projesine dâhil ederek ABD'nin başını çektiği Batı'ya karşı Moskova ile ortak hareket etmeye karar vermiştir. Dolayısıyla şu aşamada yukarıda bahsi geçen ekonomik ve jeopolitik nedenlerden dolayı Pekin ve Moskova en azından kısa vadeli bir uzlaşma ve ortaklık arayışı içine girmiştir.

Çin'in aksine ABD, Rusya'nın AEB projesine çok sert bir tepki vermiştir. ABD'nin eski Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Putin'in Avrasya Birliği önerisini eski Sovyet coğrafyasını içeren "bölgeyi yeniden Sovyetleştirmenin bir hamlesi" olarak açıkça eleştirmiş ve bu projenin "gerçekleşmesini yavaşlatmak veya önlemek için etkili yollar bulmaya çalışacağına" söz vermiştir⁵⁴⁹. ABD bununla yetinmemiş, Ukrayna krizini (daha sonra Suriye krizini) bahane ederek özelde Rusya'nın gelişmesini ve güçlenmesini, genelde AEB'nin genişlemesini ve başarıya ulaşmasını yavaşlatmak amacıyla Moskova'ya

⁵⁴⁷ Li Ziguo, "Eurasian Economic Union: Achievements, Problems and Prospects," May-June 2016, http://www.ciis.org.cn/english/2016-08/19/content_8975486.htm (Erişim Tarihi: 06.04.2019); Marcin Kaczmarek, "EAEU-Chinese Relations in Eurasia: Harmonization or Subordination", 9 April 2018, s. 4, https://www.fiaa.fi/wp-content/uploads/2018/04/bp238_russian-chinese-relations-in-eurasia.pdf (Erişim Tarihi: 06.04.2019);

⁵⁴⁸ Kıvanç Özdal, a.g.e.

⁵⁴⁹ Charles Clover, "Clinton Vows to Thwart New Soviet Union", 7 December 2012, <https://www.ft.com/content/a5b15b14-3fcf-11e2-9f71-00144feabdc0> (Erişim Tarihi: 6 Eylül 2018).

karşı siyasi baskı ve ekonomik yaptırımlar uygulamaya geçmiştir. Dolayısıyla Washington ve Moskova arasındaki gerilim Avrasya, Afrika ve Güney Amerika'daki bölgesel kriz ve çatışma noktalarını harekete geçirmekle birlikte bunlara yenilerini eklemiştir. Putin'in AEB girişimiyle tetiklenen gerilim Rusya ve ABD (Batı) arasında yeni bir Soğuk Savaş'ı başlatmıştır⁵⁵⁰.

2.3.3. Bir Büyük Güç Bölgeselciliği Olarak Avrasya Ekonomik Birliği

AEB, bir BGB olarak ortaya çıkmıştır. Rusya, küreselleşmenin genişlediği bir ortamda şekillenmekte olan yeni dünya düzeni çerçevesinde eski SSCB coğrafyasında kendi çıkarlarını korumak, gücünü artırmak ve etki alanlarını genişletmek amacıyla AEB projesini öne sürmüştür. Başka bir deyişle AEB, Rusya'nın önderliğindeki bölgesel bütünleşme sürecinin bir jeopolitik etki aracı olarak kullanılmıştır. AEB'nin resmi amacı bölgesel bütünleşme üzerinden üye devletlerin ekonomik refahını sağlamak olarak açıklansa da uygulamada bölgesel bütünleşme nihai bir amaç değil, Moskova'nın jeopolitik maksatlarına hizmet eden araç olarak işlev görmüştür. Dolayısıyla bir BGB olarak AEB'nin resmi amacı ve stratejik hedefleri farklılık arz etmiştir. Projenin uygulama sürecinde gözlemlenen acelecilik ve bölgesel ekonomik bütünleşme kistaslarına uymayan siyasi eğilimler bu fikri güçlendirmektedir.

Belirtildiği gibi, BGB bir süreç olarak genelde bir büyük gücün kendi coğrafi bölgesinden çevreye yayılır ve esas olarak farklı kültür ve kimliğe sahip olan başka bir bölgede veya bölgelerde büyük güç-merkezli bölgeselciliği beraberinde getirir. Benzer şekilde AEB projesi, Rusya'da ortaya çıkmış, Orta Asya dâhil farklı kültür ve kimliğe sahip olan Sovyetler sonrası coğrafyadaki alt-bölgelere yayılarak bölgesel bütünleşmeyi teşvik etmiştir.

BGB genelde rakip bir büyük gücün başını çektiği bölgeselciliğe veya bir askeri-siyasi-ekonomik ittifaka tepki olarak meydana gelir. Bu anlamda AEB projesi, Moskova'yı kuşatacak bir şekilde genişleyen AB ve ABD'nin başını çektiği Batı/NATO blokunun Rusya'yı çevreleme/dışlama politikalarına bir cevap olarak ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra AEB projesi, Orta Doğu ve Afganistan üzerinden eski SSCB coğrafyasına sızmaya çalışan terör örgütlerinin önünü kesmeyi ve doğudan yükselerek Orta Asya ve uzak doğu Rusya'ya ekonomik nüfuz etmeye çalışan Çin'in etkisini azaltmayı

⁵⁵⁰ Ilya Levine, *US Policies in Central Asia: Democracy, Energy and the War on Terror*, Routledge, London 2016, s. 214.

hedeflemiştir. AEB aynı anda dünyadaki en başarılı bölgesel bütünleşme örneği olan AB'nin teorik ve yapısal tecrübelerinden esinlenilerek tasarlanmıştır.

Bahsedildiği gibi BGB, büyük güç dâhil bölgeselcilik sürecine katılan tüm ülkelerin davranış biçimlerini düzene sokacak, kısıtlayacak, eşitlik temelindeki uluslararası işbirliği kurallarına değil, esnek anlaşmalara ve bazen dayatmalara dayanır. AEB, bağlayıcı kurallarla/kıstaslarla donatılan kurucu Antlaşması'na ve uluslararası hukuktan esinlenen kendi iç hukukuna sahip olsa da uygulamada AB gibi tam bir kural-temelli bütünleşme örgütüne dönüşmemiştir. Aksine önemli konular üye ülkelerin cumhurbaşkanları arasındaki müzakereler, sözlü anlaşmalar ve hatta dayatmalar üzerinden ele alınmıştır. Bazı durumlarda AEB çerçevesindeki bütünleşme sürecinin amacının üye ülkelerin ekonomik refahı değil de Rusya'nın jeopolitik hedeflerine ulaşmak olduğu öne çıkmıştır. Üyelik şartlarını yerine getiremeyen Ermenistan ve Kırgızistan'ın, Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın haklı itirazlarına rağmen, Rusya'nın sağladığı ekonomik ve askeri-güvenlik destekler/baskılar sonucunda birliğe alınması bu görüşü güçlendirmiştir.

AEB örneğinde Moskova'nın öne sürdüğü BGB Rusya'nın siyasi yapısına, dış politika paradigmasına, askeri-ekonomik durumuna, stratejik planları ve önceliklerine ve bölgesel bütünleşme anlayışlarına göre şekillenmiştir. AEB projesinde boy gösteren gönüllü ve zorunlu (*forced*) bölgesel bütünleşme eğilimi Rusya'nın yakın siyasi tarihi ve bölgeselcilik anlayışlarından kaynaklanan kendine özgü özellikler olarak nitelendirilebilir. Çeşitli siyasi, askeri, ekonomik, sosyal, kültürel, demografik, enformasyon ve normatif enstrümanlar üzerinden öne sürülen AEB projesi, Rusya karşısında pek fazla alternatifi bulunmayan eski SSCB ülkelerini kısmi gönüllü/zorunlu bölgesel bütünleşmeye itmiştir. Ermenistan ve Kırgızistan'ın AEB'ye üyeliği sürecinde zorunluluk öne çıkarken, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın birliğe katılmasında hem gönüllülük hem de zorunluluk durumu etkili olmuştur. Rusya'nın söz konusu enstrümanlar aracılığıyla Ukrayna'yı AEB'ye dâhil etme girişimi sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Özbekistan, AEB'yi Rusya'nın eski SSCB'yi yeniden kurma girişimi olarak eleştirirken, Türkmenistan tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Rusya'nın saldırgan dış politika davranışları ve AEB'deki reel ekonomik durum ilk başta birliğe katılmaya hevesli olan Tacikistan hükümetini üyelik konusunu daha ciddi düşünmeye mecbur bırakmıştır.

BGB çerçevesinde büyük güç ve diğer ülkeler arasında doğal olarak boy göstereceği öne sürülen asimetri ve asimetrik güce dayalı yeni bir ekonomik sömürgecilik

süreci AEB projesi kapsamında kendini göstermiştir. Örneğin, Rusya, Kazakistan'daki stratejik sektörlerde kendi etkisini arttırmış ve Kırgızistan'daki enerji dâhil birkaç ekonomik-stratejik sektörün kontrolünü ele geçirmiştir. Bu süreçte Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler siyasi-ekonomik, askeri-güvenlik ve sosyo-kültürel asimetrik tek yönlü bağımlılık temelinde devam etmiştir. Teorik ve pratik düzeyde asimetrik bağımlılığı dengeleyecek uluslararası veya hükümetlerarası kurumlar, kurallar ve düzenlemelerin olmasına rağmen ihtilafli durumlarda Rusya'nın siyasi rejimi, zihniyeti ve yerleşik davranış kalıpları bu dengeyi sarsmış veya göz ardı etmiştir.

Rusya, BGB bağlamında kendisinin jeopolitik ve stratejik çıkarları doğrultusunda geliştirdiği siyasi/ekonomik/askeri planları çerçevesinde Orta Asya ve diğer bölgeleri Avrasya'nın ayrılmaz bir parçası olarak söylemsel ve eylemsel düzeyde yeniden tanımlamaya, yeni bir ortak kimlik oluşturmaya ve bölgeyi jeopolitik açıdan yeniden tasarlamaya çalışmıştır. Ekonomik bütünleşme üzerinden yürütülen AEB projesinin nihai hedefi Rusya'nın BGB kapsamında önceden veya süreç içerisinde planladığı, geliştirdiği siyasi bir projesini -SSCB gibi yeni bir bloku- hayata geçirmek olarak nitelendirilebilir.

Moskova, BGB kapsamında Rusya'nın çevresindeki veya hedefindeki ülkelerin ekonomik, siyasi ve güvenlik politikalarını kendi politikaları doğrultusunda yönlendirmeye özen göstermiştir. Dolayısıyla AEB'nin bazı ekonomik kuralları ve ortak dış ticaret tarifeleri Rusya'nın yürürlükteki ekonomik kanunlarını ve ithalat/ihracat tarifelerini model almıştır. İlk baştan AEB'ye karşı çıkan ve birliğe katılmayı reddeden Özbekistan, son yıllarda ithalat tarifelerini ve düzenlemelerini AEB normlarıyla uyumlu hale getirmeye karar vermiştir. Tüm Orta Asya ülkelerinin siyasi ve güvenlik politikaları Rusya'nın ilgili stratejileri doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır.

Rusya, AEB'ye katılan veya katılmayan Orta Asya ülkelerini tek yönlü ve kendi avantajına çalışan araçlar yardımıyla ekonomik, askeri ve teknolojik açıdan kendine bağımlı hale getirmeye veya mevcut bağımlılığı arttırmaya çalışmıştır. Bu süreçte Rusya elinde bulunan kuzeybatı, kuzeydoğu ve kuzey-güney ulaşım, iletişim ve enerji boru hatları üzerinden bölge ülkelerinin en önemli dış ortağı, en büyük ihracat pazarlarından biri haline gelmiştir. Dolayısıyla Orta Asya ülkeleri kendi ham madde kaynaklarının işlenmesi, ihracatı, ekonomik, askeri ve teknolojik ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Rusya'ya karşı tek yön ağırlıklı asimetrik bağımlılık geliştirmiştir.

BGB bir bölgenin büyük bir güce bağlanmasını, entegre edilmesini ifade eder. Rusya, Orta Asya'yı siyasi, askeri, ekonomik ve sosyokültürel unsurlar üzerinden coğrafi olarak kendine entegre etmeye çaba göstermiştir. Bu süreçte de yukarıda belirtilen asimetri kullanılmıştır. Bu yöntemde bölge unsurlarının beklentileri, istekleri ve amaçları çoğunlukla ikinci planda tutulmuş, Rusya'nın amaçları, fikirleri ve planları öncelik kazanmıştır. Örneğin, GB/AEB çerçevesindeki karar alma mekanizması, OGT oranı ve dış ticaretten elde edilen gümrük gelirlerinin üyeler arasındaki dağılımı formülü asimetrik düzeyde Rusya lehine şekillendirilmiştir.

AEB'nin, resmi amacı ve teorik yapısı genel olarak eşitlik prensibine dayansa da girişimin reel yapısı, üyelik veya katılım müzakereleri süreci ve son yıllarda gümrük tarifesi ve tarife dışı düzenlemelerin uygulanması konusunda ortaya çıkan üyeler arası anlaşmazlıklar, Moskova'nın bilinçli bir şekilde asimetrik yöntemlere başvurduğunu göstermektedir. Bundan dolayı AEB çerçevesinde Rusya'nın başlangıçta öne sürdüğü ulusüstüçülük gerçekleşmemiş, ulusal yasaların ve devlet başkanlarının kişisel iradelerinin Birlik hukukunun üstünde olması AEB kurumlarının etkinliği ve işlevselliğini kısıtlamıştır. Asimetrik etki üzerine kurulan AEB'nin zayıf bir kurumsal yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. AEB üyeleri arasında asimetri şeklindeki aşırı dengesizlik sorunu bölgesel bütünleşmenin derinleşmesine ve Rusya'nın büyük güç bölgeselciliğinin başarıya ulaşmasına olumsuz etki gösterecektir.

Rusya'nın AEB üzerinden yürüttüğü BGB Orta Asya ülkelerinin toprak bütünlüğünü, egemenliğini ve ulusal güvenliğini gölgeleyecek riskleri taşımaktadır. Rusya ve Ukrayna arasında meydana gelen gerginlikler, yurt dışındaki Rusları koruma bahanesiyle ortaya çıkan askeri çatışmalar ve Kırım'ın ilhakı, Moskova'nın yürüttüğü "pasaportlaştırma" politikası, Vladimir Putin dâhil birkaç Rus siyasetçilerinin tartışmalı açıklamaları, başta Kazakistan olmak üzere tüm Orta Asya ülkelerinin toprak bütünlüğünün, egemenliğinin ve ulusal güvenliğinin potansiyel bir tehlike altında olduğunu gözler önüne sermiştir.

Rusya, AEB üzerinden kendisinin Avrasya'daki rakiplerini ve hasımlarını kendi menfaat alanı olarak gördüğü bölgelerin dışında tutmaya, en azından onların bölgedeki etkisini azaltmaya veya dengelemeye çalışırken, Orta Asya'da bölgesel ve küresel güçler rekabetini hızlandırmıştır. Bir önceki bölümde değerlendirildiği gibi, bu süreçte bölgesel ve diğer büyük güçler kendilerinin siyasi-ideolojik yapısına, ekonomik çıkarlarına,

jeopolitik hedeflerine ve büyük güçlerle ilişkilerine göre Rusya'nın bölgeselcilik projesine tepki vermiştir. Bu bağlamda Çin, kendi çıkarları doğrultusunda taktik-stratejik düzeyde Rusya'nın büyük güç bölgeselciliğini desteklemiştir. ABD ise Moskova'nın AEB projesine açık bir şekilde karşı çıkmakla kalmamış, Rus girişimine kendisinin geliştirdiği BGB projesiyle karşılık vermiştir. Başka bir deyişle ABD, Vladimir Putin'in bölgeselcilik projesine alternatif olarak Orta Asya ve Güney Asya ülkelerinin Washington'un kanatları altında bütünleşmesini öneren kendisinin YİY projesini öne sürmüştür. Beyaz Saray, YİY projesi aracılığıyla Orta Asya'yı Kremlin'in jeopolitik ekseninden koparıp, Afganistan, Pakistan ve Hindistan üzerinden kendisinin kontrol ettiği uluslararası siyasi-ekonomik düzene bağlamayı hedeflemiştir. Sonraki bölümde ABD'nin söz konusu projesi diğer bir BGB örneği olarak detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ İPEK YOLU

Belirtildiği gibi, Washington yönetimi Rusya'nın AEB projesine ve Çin'in Orta Asya'da artan ekonomik etkisine karşı koymak amacıyla kendisinin küresel ve bölgesel stratejileri doğrultusunda tasarladığı YİY projesini öne sürmüştür. Bu bölümde ABD'nin bölgeselcilik anlayışı, söz konusu projenin arka planı, temelleri, coğrafi kapsamı, amacı, uygulama enstrümanları, Orta Asya ülkelerinin, bölgesel ve büyük güçlerin projeye yaklaşımı incelenecektir. Bölüm sonunda YİY projesi BGB kavramı bağlamında değerlendirilecektir.

3.1. ABD'nin Bölgesel Bütünleşme Anlayışı

ABD, Avrupa bütünleşmesi sürecini onaylayan, hızlandıran ve bu sürece ekonomik anlamda büyük destek sağlayan bir aktör olsa da kendisi Soğuk Savaş sonrasına kadar hiçbir bölgesel ekonomik bütünleşme sürecinin resmi bir parçası olmamıştır. Washington, bu dönemde GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade*, şimdiki Dünya Ticaret Örgütü) bağlamında evrensel ve ayrımcılıktan uzak bir serbest ticareti teşvik etmiştir⁵⁵¹. ABD uzun yıllar boyunca bölgesel ekonomik düzenlemelere sıcak bakmamış, onları ayrımcı ve etkisiz olarak görmüştür. Aksine 90'lı yıllara kadar çok taraflı ticaret müzakereleri ABD ticaret politikasının temel taşı olmuştur. Dolayısıyla ABD, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ikisi hariç tüm ülkelerle karşılıklı ekonomik ilişkilerini ikili ve çok taraflı ticaret müzakereleri üzerinden yürütmüştür. Washington yönetimi istisnai bir şekilde 1985'te İsrail ve 1988'de Kanada ile birlikte sadece iki özel serbest ticaret bölgesi kurmuştur⁵⁵².

AET (bugünkü AB) 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Latin Amerika coğrafyasında da ekonomik açıdan etkin olmaya başlayınca, bölgeyi kendi menfaatlerinin özel alanı olarak gören ABD birliğe karşı harekete geçmiştir⁵⁵³. Başka bir ifadeyle AET'nin artan ekonomik etkisi ve rekabet gücü ABD'yi bölgesel ekonomik bütünleşmeye

⁵⁵¹ Gary Hufbauer ve Jeffrey Schott, "Strategies for Multilateral Trade Liberalisation", *Trade Strategies for a New Era: Ensuring US Leadership in a Global Economy*, (Ed. Geza Feketekuty, Bruce Stokes), Council of Foreign Relations Press, New York 1998, s. 125.

⁵⁵² Richard Feinberg, "The Political Economy of United States' Free Trade Arrangements", *The World Economy*, Vol. 26, No. 7, 2003, ss. 1019-1020.

⁵⁵³ Jagdish Bhagwati, "Beyond NAFTA: Clinton's Trading Choices", *Foreign Policy*, No. 91, 1993, ss. 155-162.

iten dış unsurlardan biri olmuştur. Tıpkı Rusya'nın AEB projesi ve Çin'in KY projesi gibi ABD'nin Amerika kıtasındaki bütünleşme girişimlerini de “ikinci bütünleştirici tepki”⁵⁵⁴ olarak değerlendirmek mümkündür. Öte yandan 80'li ve 90'lı yıllarda yaygınlaşan yeni bölgeselcilik dalgası, “domino” bölgeselcilik etkisi⁵⁵⁵ veya “rekabetçi bir serbestleşme”⁵⁵⁶ ortamını oluşturarak ABD'nin bölgesel bütünleşme olgusuna karşı bakış açısını değiştirmiştir⁵⁵⁷. Scott Baier, Jeffrey Bergstrand ve Peter Egger'in tabiriyle, GATT kapsamındaki “çok taraflı” ekonomik serbestleşmenin hayata geçirilmesine kendini adayın ABD'nin, 80'li yıllardan itibaren bölgesel ekonomik bütünleşme anlaşmalarına izin veren yeni bir politikayı benimsemesi, 1973'te başlayan Avrupa Topluluğu'nun genişlemesine “rekabetçi” bir yanıt olarak değerlendirilebilir⁵⁵⁸.

Bu gelişmeler ışığında milli ve stratejik, ekonomik çıkarlarının tehlikeye girdiğini düşünen ABD, öncelikle ve hızlı bir şekilde Kuzey ve Güney Amerika kıtasındaki ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları imzalamak için müzakerelere başlamıştır. Ancak bu süreçte ABD'nin jeopolitik ve güvenlik kaygıları ikili/bölgesel ticaretin veya ihracatının arttırılması konusundan önde gelmiştir. Başka bir deyişle ABD, ikili ve bölgesel ticaret bağlarının kurulmasını ve serbest ticaret anlaşmalarının sağlanmasını jeopolitik ve güvenlik hususlarıyla bağlantılı olarak gördüğü siyasi ilişkilerin derinleştirilmesinde bir araç olarak kullanmıştır⁵⁵⁹.

ABD başkanı George Herbert Walker Bush 1990'da iki Amerika kıtasını serbest ticaret bölgesine çevireceği öngörülen Amerikalılar Atılımı İnisiyatifi (*Enterprise for the Americas Initiative*) projesini ilan etmiştir. 1994 yılında Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'ni (FTAA) oluşturacağı düşünülen proje kıtadaki 34 ülke başkanı tarafından

⁵⁵⁴ Walter Mattli, 1999, a.g.e., s. 187.

⁵⁵⁵ Richard Baldwin, “A Domino Theory of Regionalism”, *Expanding Membership of the European Union*, (Ed. Richard Baldwin, Pentti Haaparanta ve Jaakko Klander), Cambridge University Press, New York 1995, ss. 25-48.

⁵⁵⁶ Fred Bergstren, “A Competitive Liberalization and Global Free Trade: A Vision for the Early 21st Century”, 1996, <https://piie.com/publications/working-papers/competitive-liberalization-and-global-free-trade-vision-early-21st> (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

⁵⁵⁷ Bjorn Hettne ve Andras Inotai, *The New Regionalism: Implications for Global Development and International Security*, Forssan Kirjapaino Oy, Forssa 1994; Alvin Hilaire ve Yongzheng Yang, “The United States and the New Regionalism/Bilateralism”, October 2003, https://www.imf.org/-/media/Websites/IMF/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/wp/2003/_wp03206.ashx (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

⁵⁵⁸ Scott Baier vd., “The New Regionalism: Causes and Consequences”, *Economie Internationale*, Vol. 109, No. 1, 2007, s. 25.

⁵⁵⁹ Alvin Hilaire ve Yongzheng Yang, a.g.e., s. 4.

onaylanmıştır⁵⁶⁰. ABD aynı yıl NAFTA'ya katılarak tarihinde ilk kez bir bölgesel bütünleşme sürecinde doğrudan yer almıştır⁵⁶¹. George Herbert Walker Bush ve Bill Clinton döneminde başlatılan ve gittikçe de ivme kazanan serbest ticaret bölgeleri, George Walker Bush yönetimi döneminde ABD ticaret politikasının resmi ve belirgin bir temel taşı haline gelmiştir. Böylelikle ABD, ikili, bölgesel ve küresel ticaret anlaşmalarını birbirini tamamlayıcı ve güçlendirici ekonomik araçlar olarak kabul etmiştir⁵⁶².

ABD, bölgesel bütünleşme sürecinde, DTÖ normlarının daha derinlemesine veya ötesine geçebilecek seviyedeki üst düzey düzenleyici şartları uygulamak için genellikle sert hukuka (*hard law*)⁵⁶³ başvurmuştur. ABD bölgeselcilik sayesinde yüksek standartlardaki uygulanabilir düzenleyici koşulları takip etmiştir. Washington yönetimi, tercihli ticaret ve yatırım anlaşmalarının fikri mülkiyet, dijital (*online*) ticaret, tarım, emek ve çevre konusunda “yüksek standartlara uyması gerektiğini” belirtmiştir. İlaveten ABD, NAFTA müzakereleri sürecinde genel olarak bağlayıcı yükümlülükleri tercih etmiştir⁵⁶⁴.

Richard Feinberg'e göre, ABD diğer ülkelerle bölgesel bütünleşme sürecine girerken veya serbest ticaret anlaşmaları imzalarken milli menfaatleri çerçevesindeki şu dört hususa vurgu yapmıştır:

1. ABD yatırımcıları ve tüccarları için avantajlı koşullarda piyasaları açan asimetrik karşılıklılığın sağlanması;
2. Daha geniş ticaret anlaşmaları için önceliklerin, modellerin oluşturulması veya katalizör rolünün üstlenilmesi (rekabetçi liberalizm);
3. İç pazara odaklanan reformcuların ödüllendirilmesi ve desteklenmesi;
4. Stratejik ortaklıkların geliştirilmesi⁵⁶⁵.

Barack Obama başkanlığı döneminde de ABD'nin bölgesel bütünleşme anlayışındaki eğilim gelişerek devam etmiştir. Bu dönemde Washington özellikle

⁵⁶⁰ Sonuç olarak, Latin Amerika'daki ABD karşıtı ülkelerin itirazı üzerine FTAA müzakereleri Kasım 2004'te terk edilmiştir. Bunun yerine, ABD, Dominik Cumhuriyeti ve beş Orta Amerika ülkesi Ağustos 2004'te Orta Amerika Dominik Cumhuriyeti Serbest Ticaret Anlaşması'nı (CAFTA-DR - *Central American Dominican Republic Free Trade Agreement*) imzalamıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Resmi Sitesi, http://www.ftaa-alca.org/View_e.asp (Erişim Tarihi: 18.08.2018); Kimberly Amadeo, “FTAA: Agreement, Members, Pros and Cons”, <https://www.thebalance.com/ftaa-agreement-member-countries-pros-and-cons-3305577> (Erişim Tarihi: 19.08.2018).

⁵⁶¹ Andrea Hoffmann ve Regina Kfuri, a.g.e., s. 4.

⁵⁶² Richard Feinberg, a.g.e., s. 1021.

⁵⁶³ Sert hukuk (*hard law*) – bağlayıcı ve doğrudan yasal sonuçlar doğuran kuralar.

⁵⁶⁴ Heng Wang, a.g.e., s. 163.

⁵⁶⁵ Richard Feinberg, a.g.e., ss. 1019-1020.

bölgelerarası serbest ticaret anlaşmalarına (*Trans-Pacific Partnership*) vurgu yapmıştır. Ancak, Cumhuriyetçi Donald Trump'ın başkanlık koltuğuna oturmasıyla birlikte ABD'nin bölgesel bütünleşme yaklaşımı değişmiştir. ABD özellikle bölgesel bütünleşme sürecinde serbest ticaret yerine yönetilen ticarete (*managed trade*), çok taraflılık (*multilateralism*), mega-bölgeselcilik (*mega-regionalism*) yerine iki taraflılığa (*bilateralism*) ve karşılıklı işbirliği yerine saldırgan, dayatmacı ve tehditkâr bir yaklaşıma doğru kaymıştır⁵⁶⁶.

ABD, bu süreçte ikili ilişkiler üzerinden kendi önceliklerinin sağlanmasının daha kolay olacağını düşünmüştür. Böylece Donald Trump yönetimi, Başkan Barack Obama döneminde Pasifik Okyanusu'nun iki kıyısındaki 12 ülke arasında imzalanan Trans-Pasifik Ortaklığı'ndan (*Trans-Pacific Partnership*) tek taraflı olarak çekilmiştir. Buna ek olarak NAFTA anlaşmasını gözden geçirilmesi için yeniden masaya yatırmış ve uluslararası ticaret anlaşmaları ve DTÖ kurallarını hiçe sayarak Çin, AB ve Türkiye dâhil olmak üzere dünyanın farklı bölgelerindeki farklı ülkelere, bölgesel birliklere karşı ekonomik ve siyasi motifli "ticaret savaşları" başlatmıştır⁵⁶⁷.

2016'da Donald Trump yönetimi dört açıdan diğer dönemlere göre farklılık arz eden yeni ticaret politikaları geliştirmiştir. Bu politikalarda milli egemenlik vurgulanmış, uluslararası ticarete ABD ticaret yasalarını uygulamaya çalışılmış, piyasa erişimini sağlamak için baskı kullanılmış ve "ABD ve mevcut dünya ticaret sistemi için daha adil ve daha etkili yeni ticaret anlaşmaları" elde etmeye özen gösterilmiştir⁵⁶⁸. Donald Trump yönetimi bölgeselcilik üzerinden ülkesinin dış ticaret dengesini sağlamayı, borcunu azaltmayı ve "önce Amerika" söylemi gereği uluslararası ticaret düzenini ve kurallarını gözden geçirerek yüksek standarttaki düzenleyici şartlar getirmeyi hedeflemiştir⁵⁶⁹.

ABD gelinen noktada büyük ölçüde kendi ulusal yasalarına uyarlanan yeni bölgesel ve uluslararası normlar oluşturmaya çalışmaktadır. Kısacası, Başkan Donald Trump, Amerikan ticaret politikasında ve bölgeselcilik anlayışında yeni bir dönemi başlatmıştır. Donald Trump, elindeki ekonomik ve askeri baskı enstrümanlarından yararlanarak ABD

⁵⁶⁶ Heng Wang, a.g.e., ss. 149-185.

⁵⁶⁷ Ylan Mui, "President Trump Signs Order to Withdraw from Trans-Pacific Partnership", 23 January 2017, https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2017/01/23/president-trump-signs-order-to-withdraw-from-transpacific-partnership/?noredirect=on&utm_term=.af376b9e404f (Erişim Tarihi: 24.12.2018)

⁵⁶⁸ Office of the United States Trade Representative, *2017 Trade Policy Agenda and 2016 Annual Report of the President of the United States on the Trade Agreements Program*, March 2017, s. 7.

<https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2017/AnnualReport/AnnualReport2017.pdf> (Erişim tarihi 31.12.2018).

⁵⁶⁹ Heng Wang, a.g.e., ss. 161-162.

için yeni dış pazarları açmak, daha verimli küresel pazarlar elde etmek ve Amerikalı işçiler için “daha adil muamele” şartlarını elde etmek için gerekirse çatışmacı bir yaklaşım sergilemiştir. Donald Trump’ın bu anlayışı beş ana dayanak üzerine kurulmuştur:

1. Ulusal güvenliğin desteklenmesi;
2. ABD ekonomisinin güçlendirilmesi;
3. Daha iyi ticaret anlaşmalarının elde edilmesi;
4. ABD ticaret kanunlarının agresif bir şekilde uluslararası ticarete uygulanması;
5. Çok taraflı ticaret sisteminin gözden geçirilmesi⁵⁷⁰.

Tüm bu gelişmeler ABD hükümetinin dış ve iç borçlarının, bütçe ve dış ticaret açığının doruk noktasına ulaştığı bir döneme denk gelmiştir. Buradan hareketle büyük güçlerin bölgeselcilik anlayışının ve yaklaşımının ağırlıklı olarak ülkenin ekonomik durumu ve uluslararası ilişkilerindeki konjoktüre göre değişiklik arz edebileceğini söylemek mümkündür.

3.1.1. Yeni İpek Yolu Projesinin Arka Planı

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Orta Asya, başta ABD olmak üzere küresel ve bölgesel güçlerin çıkarları kesişen çok önemli bir jeostratejik bölgeye dönüşmeye başlamıştır. Ancak 90’lı yılların başında, bir yandan Orta Doğu, Afrika ve Balkanlar’da meydana gelen çatışmalar ABD’nin siyasi gündemini meşgul etmiş, diğer yandan “önce Rusya” yaklaşımı, hükümet düzeyindeki çıkar temelli ilgi eksikliği ve fikir ayrılığı gereği Washington yönetimi Orta Asya’ya yönelik nasıl bir politika geliştirmesi gerektiği konusunda net bir karara varamamıştır⁵⁷¹. 90’lı yılların ortalarından itibaren Washington-Moskova ilişkilerinde anlaşmazlıkların ortaya çıkması, ABD enerji şirketlerinin bölgenin enerji pazarına girmesi ve Afganistan’dan kaynaklanan güvenlik sorunlarının hem bölge ülkelerinin istikrarına hem de Washington’un bölgedeki çıkarlarına karşı tehdit oluşturmaya başlamasıyla birlikte ABD dış politikasında bölgenin önemi

⁵⁷⁰ Office of the United States Trade Representative, *2018 Trade Policy Agenda and 2017 Annual Report of the President of the United States on the Trade Agreements Program*, March 2018, s. 2, <https://ustr.gov/sites/default/files/files/Press/Reports/2018/AR/2018%20Annual%20Report%20FINAL.PDF> (Erişim Tarihi: 31.12.2018).

⁵⁷¹ Fiona Hill, “A Not-So-Grand Strategy: U.S. Policy in the Caucasus and Central Asia Since 1991”, February 2001, <http://www.brookings.edu/research/articles/2001/02/foreignpolicy-hill> (Erişim Tarihi: 16.04.2019); Stephen Blank, “The United States and Central Asia”, *Central Asian Security: The New International Context*, (Ed. Roy Allison, Lena Jonson), Brookings Institution Press, Washington D.C. 2001, ss. 127-151.

artmıştır⁵⁷². Başka bir deyişle, Rusya'nın revizyonist adımları, artan enerji ve bölgesel güvenlik kaygıları ABD'nin Orta Asya'ya yönelik strateji geliştirmesini adeta dayatmıştır.

Buna rağmen Washington 90'lı yılların sonuna kadar Orta Asya ile ilgili özgün ve gerçekçi bir strateji geliştirememiştir. Akademik çevrelerin ve uluslararası petrol şirketlerinin talep ve baskıları üzerine 1997'de ABD Dışişleri Bakanı Strobe Talbott, bölgesel istikrarın ve bütünleşmenin sağlanması dâhil beş temel prensipten oluşan Orta Asya politikasını ilan etmiştir⁵⁷³. Buna ek olarak, ABD'nin 1998 yılında ilan ettiği Ulusal Güvenlik Stratejisi ve 1999 yılında kabul ettiği İpek Yolu Stratejisi Aktı çerçevesinde Orta Asya'ya ayrıca vurgu yapılmıştır. Bu belgelerde, biraz idealist olsa da bölgedeki ABD dış politikasının esas yönelimleri ve temel öncelikleri belirlenmiştir. Bunları özetleyerek şöyle sıralamak mümkündür:

1. Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarının korunması ve güçlendirilmesi;
2. Bölgedeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının çıkarılması ve taşınması;
3. Bölge devletlerinin demokratikleştirilmesi ve sivil toplum kurumların kurulması, insan haklarının korunması;
4. Orta Asya ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçişinin hızlandırılması;
5. Bölgesel ekonomik bütünleşme çabalarına destek verilmesi⁵⁷⁴.

Bu kapsamda Washington yönetimi her zaman yaptığı gibi her fırsatta Orta Asya ülkelerinin egemenliği ve bağımsızlığına atıfta bulunmuş, ekonomik yardımların yanı sıra bölgedeki enerji, madencilik ve sanayi gibi stratejik sektörlere ABD şirketleri aracılığıyla yatırım yapmıştır. Mehmet Akif Kireççi'nin tabiriyle, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığından bu yana ABD'nin bölgeye yönelik hedefleri temel olarak iki strateji üzerinden belirlenmiştir:

Bunlardan ilki, ABD'nin küresel güç denklemindeki rolü ile ilgilidir. ABD, Orta Asya üzerinden iki büyük bölgesel gücün, Rusya ve Çin'in, bu bölgedeki hem reel, hem de muhtemel etkinliğini azaltmak ve kontrol etmek istemektedir. İkinci önemli hedef ise, Orta Asya bölgesinin zengin enerji kaynaklarına rahat bir erişim sağlamak ve bu kaynakları küresel ekonomiye

⁵⁷² Gökhan Telatar, "Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD'nin Orta Asya Politikası", *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, (Der. Mustafa Turgut Demirtepe, Güner Özkan), USAK Yayınları, Ankara 2013, ss. 29-33.

⁵⁷³ Gökhan Telatar, a.g.e., s. 31.

⁵⁷⁴ The White House, "A National Security Strategy for a New Century", October 1998, s. 39, <https://www.hsdl.org/?view&did=2959> (Erişim Tarihi: 16.04.2019); US Congress, *Silk Road Strategy Act of 1999*, 3 August 1999, ss. 3-4, <https://www.congress.gov/106/bills/hr1152/BILLS-106hr1152pcs.pdf> (Erişim Tarihi: 16.04.2019).

kazandırmaktır. ABD'nin bölgeye yönelik diğer bütün politikaları, bu iki temel hedefin türevleri olarak yorumlanabilir⁵⁷⁵.

ABD, bu stratejileri doğrultusunda öncelikli olarak Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasını, otoriter siyasi rejim ve devlet güdümlü planlı ekonomiden Batı temelli demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine geçişin önemini vurgulamıştır. Washington, ekonomik ve askeri açıdan zayıf olan bölge ülkelerinin tekrar Moskova'nın veya yeniden Pekin'in etki eksenine kaymaması için ikili ve çok taraflı ilişkiler üzerinden siyasi, ekonomik ve askeri-güvenlik çabalarını sürdürmüştür⁵⁷⁶.

11 Eylül 2001 olayları ve “teröre karşı savaş” dünya sahnesinde Orta Asya'nın jeo-politik önemini daha da artırmıştır. Akabinde ABD bölgeye girmiş, Afganistan'ı işgal etmiş, Özbekistan'ın Hanabad ve Kırgızistan'ın Manas hava üslerinden “teröre karşı savaşta” yararlanma hakkını elde ederek bölgeye askeri erişimi sağlamış ve bölgede ilk kez askeri varlığını bulundurmıştır. En başta Orta Asya'da demokrasiyi yaymaya ve kendi ekonomik çıkarlarını (petrol ve doğal gaz kaynaklarına erişimi) sağlamaya çalışan ABD, 11 Eylül olaylarından sonra bir müddet bölgedeki barış ve güvenlik garantörü rolünü üstlenmiştir. Bölgedeki askeri üslere erişim sağlayan ABD, NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı ve ikili stratejik ortaklık anlaşmaları üzerinden bölgenin askeri-güvenlik yapısını kendi menfaatleri doğrultusunda yeniden dizayn etmeye çalışmıştır. Zamanla demokrasi ve insan haklarının ABD'nin bölgedeki öncelikleri olmadığı anlaşılmıştır⁵⁷⁷.

1997'den itibaren ABD'li akademik çevreler eski İpek Yolu'nun canlandırılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Örneğin, siyaset bilimcisi Ariel Cohen ABD hükümeti için hazırladığı bir raporda Orta Asya'dan Batı'ya doğru yeni İpek Yolu'nun oluşturulmasının hem bölgenin ekonomik refaha kavuşması hem de Washington'un küresel ve bölgesel çıkarları açısından hayati öneme haiz olduğunun altını çizmiştir⁵⁷⁸. Bu öneriler ışığında ABD hükümeti AB ile birlikte tarım, enerji ve diğer ham madde ürünlerinin ihracatına dayalı olan bölge ekonomileri için Moskova'nın kontrolündeki kuzey-batı ticaret-ihracat

⁵⁷⁵ Mehmet Akif Kireççi, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları*, SFN Yayıncılık, Ankara 2011, Sayı: 3, ss. 34, 40. Benzer bir görüş için bakınız: Zbigniew Brzezinski, *America and the World, Conversations on the Future of American Foreign Policy*, Basic Books, New York 2008, ss. 185-186.

⁵⁷⁶ Mehmet Akif Kireççi, a.g.e.

⁵⁷⁷ Alexander Cooley, *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*, Oxford University Press, New York 2012.

⁵⁷⁸ Ariel Cohen, “U.S. Policy in the Caucasus and Central Asia: Building A New “Silk Road” to Economic Prosperity”, 24 July 1997, https://thf_media.s3.amazonaws.com/1997/pdf/bg1132.pdf (Erişim Tarihi: 19.04.2019).

yollarına karşı güney-batı, güney-güney alternatif yollarını geliştirmeye özen göstermiştir⁵⁷⁹.

Başka bir deyişle, ABD, 90'lı yılların sonuna doğru şekillenmeye başlayan İpek Yolu politikası aracılığıyla öncelikli olarak Orta Asya ülkelerinin siyasi bağımsızlığının ve egemenliğinin güçlendirilmesini ve bölgenin kendi içinde bütünleşerek ekonomik kalkınmasını, enerji kaynaklarının Kafkasya ve Türkiye üzerinden Batı'ya ulaştırılmasını hedeflemiştir. Ancak Rusya'nın Avrasyacı ve revizyonist bir dış politikayı benimseyerek güçlenmesi, Moskova'nın ve Pekin'in Orta Asya'da jeopolitik ve ekonomik etkisini arttırmaya çalışması ABD'nin bölgedeki çıkarlarını tehlikeye atmıştır. Dolayısıyla Washington yönetimi bölgenin yeniden Rusya'nın tam etki alanına dönüşmemesi için 2006'dan itibaren yeni bir İpek Yolu girişimi üzerinden Orta Asya'yı Rusya'nın ekseninden kopararak, Güney Asya'ya yönlendirmek suretiyle Hint Okyanusu üzerinden kendisinin başını çektiği küresel sisteme entegre etmeye karar vermiştir⁵⁸⁰.

Başka bir deyişle, bölgede artan Rusya ve Çin etkisi, Afganistan'da değişen güvenlik durumu ve ortaya çıkan yeni jeopolitik sorunlar savaş sonrası Afganistan ve Orta Asya'ya yönelik uzun vadeli dış politika stratejisi geliştirme ihtiyacını doğurmuştur. Böylece, ABD hükümeti Büyük Orta Asya (BOA-*Greater Central Asia*) diye adlandırılan yeni bir politika yaklaşımını benimsemiştir⁵⁸¹. Daha sonra bu politika YİY projesinin temellerini oluşturacaktır.

3.1.2. Yeni İpek Yolu Projesinin Temelleri ve Coğrafi Kapsamı

YİY projesi Temmuz 2011'de ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tarafından Hindistan'ın Çennay şehrinde ilan edilmiştir⁵⁸². Projenin Hindistan'dan duyurulmasının sembolik bir anlamı vardır. ABD, YİY projesinin hayata geçirilmesi konusunda Orta Asya ile tarihi ve stratejik bağları olan Hindistan'ın desteğini ummuştur. Beyaz Saray aynı zamanda Hindistan'ı nüfusu açısından dünyadaki en büyük demokrasi ve Güney Asya'da Batı değerlerini benimseyen ve Çin'in karşısında duran önemli bir stratejik ortağı olarak

⁵⁷⁹ Frederick Starr ve Svante Cornell, *The Long Game on the Silk Road: US and EU Strategy for Central Asia and the Caucasus*, Rowman & Littlefield, Lanham 2018; Teimuraz Gorshkov ve George Bagaturia, "TRACECA-Restoration of Silk Route", *Japan Railway & Transport Review*, No. 28, 2001, ss. 50-55.

⁵⁸⁰ Marlene Laruelle, "The US Silk Road: Geopolitical Imaginary or the Repackaging of Strategic Interests?", *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 56, No. 4, 2015b, ss. 363-366.

⁵⁸¹ Frederick Starr, 2005a, a.g.e.; 2005b, a.g.e., ss. 164-178; Fırat Purtaş, "The Greater Central Asia Partnership Initiative and Its Impacts on Eurasian Security", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2008, s. 125.

⁵⁸² Hillary Clinton, "Progress Noted, but Questions Remain Over "New Silk Road" Initiative," 20 July 2011, <http://www.state.gov/secretary/rm/2011/07/168840.htm> (Erişim Tarihi: 12.07.2013).

görmektedir. Dolayısıyla Hindistan'ı yanına alarak Afganistan ve Orta Asya'yı bütünleştireceğinin ve bölgedeki Rusya ve Çin'in varlığına karşı kendi değerlerini yayacağına sinyalini vermiştir. Nitekim YİY projesi, Rusya'nın öne sürdüğü, Aralık 2010'de resmi düzeyde ilk kez gündeme getirilen ve Mayıs 2011'de kamuya açıklanan AEB teşebbüsüne bir tepki olarak ortaya çıkmıştır⁵⁸³.

Harita 3.1. Yeni İpek Yolu Projesinin Haritası

Kaynak: Resolve Network⁵⁸⁴.

Tıpkı Rusya'nın AEB projesi ve Çin'in KY projesi gibi bölgeselciliği stratejik hedeflere ulaşmak için bir araç olarak kullanmaya çalışan ABD'nin YİY projesi de Washington'un bölgeye yönelik küresel güvenlik ve doğal kaynaklara erişim kaygılarıyla doğrudan bağlantılı bir şekilde geliştirilmiştir⁵⁸⁵.

Öte yandan YİY projesi, BOA (GCA) veya Büyük Orta Asya Ortaklığı (GCAP) teşebbüsünün güncellenmiş ve bölgesel stratejiye dönüştürülmüş bir versiyonu olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu girişim ilk olarak Mart 2005'te John Hopkins Üniversitesi'nin Orta

⁵⁸³ Nitekim ABD'nin eski Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, AEB projesinin "gerçekleşmesini yavaşlatmak veya önlemek için etkili yollar bulmaya çalışacağına" söz vermiştir. Bakınız: Charles Clover, a.g.e.

⁵⁸⁴ Resolve Network, https://resolvenet.org/sites/default/files/2017-08/south-and-central-asia_0.png (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

⁵⁸⁵ Buna benzer bir argüman için bakınız: Cavit Emre Aytekin ve Elnur Hasan Mikail, "The Silk Road Imaginary in the Central Asia as an Emerging Geopolitical Discourse", *Chinese Business Review*, Vol. 15, No. 7, 2016, ss. 356-360.

Asya ve Kafkasya Enstitüsü Başkanı S. Frederick Starr tarafından kaleme alınan “*Afganistan ve Komşuları için Büyük Orta Asya Ortaklığı*” başlıklı bir yazıda ileri sürülmüştür. Frederick Starr, Ağustos 2005’te *Foreign Affairs* dergisinde yayınlanan “*Orta Asya İçin Ortaklık*” başlıklı diğer bir makalesinde ileri sürdüğü girişimin ayrıntılarını açıklamıştır⁵⁸⁶.

Frederick Starr, Büyük Orta Asya kavramını Orta Asya (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan) ülkeleri ve Afganistan’ın tek bir ekonomik ve güvenlik çatısı altında bütünleştirilmesini ifade etmek için kullanmıştır⁵⁸⁷. Bu kavram aynı zamanda büyük güç bölgeselciliğinin (bu örnekte ABD’nin) diğer bir bölgenin (Orta Asya’nın) ve çevresinin (Güney Asya’nın) büyük bir gücün (ABD’nin) çıkarları doğrultusunda yeniden dizayn etme çabasının kavramsal boyutu olarak da yorumlanabilir.

2005 sonuna doğru ABD hükümeti bu kavramı ve Frederick Starr’ın önerilerini devletin resmi politikasının temeli olarak kabul etmiş ve hatta Dışişleri Bakanlığı’nın Güney Asya bölümünü, Güney ve Orta Asya Bürosuna dönüştürerek yeniden düzenlemiştir. O güne kadar bakanlığın Doğu Avrupa bölümü kapsamında olan Orta Asya ülkeleri masası oradan çıkarılıp Güney Asya bölümüne eklenmiştir. Bu adım ABD’nin Orta Asya’ya özel bir ilgi duyduğunun ve bölgeyi Güney Asya (Afganistan ve Pakistan) ile bütünleştirmeye karar verdiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim Ocak 2006’da ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Afganistan ve Orta Asya’yı bütünleştirmeyi resmen hedeflediklerini ve bakanlıktaki söz konusu düzenlemenin bölgenin bütünleştirilmesini kolaylaştıracağını düşündüklerini dile getirmiştir⁵⁸⁸.

Frederick Starr’ın teşebbüsüyle ilgili metinler YİY projesinin teorik çerçevesini oluşturduğu için bu bölümde GCAP ve YİY projelerini birlikte değerlendireceğiz. GCAP veya güncel adıyla YİY projesinin fikir babası Frederick Starr’a göre, Taliban iktidarının ortadan kaldırılması ve Afganistan’da göreceli bir güvenlik ortamının oluşturulması, tüm bölge ülkelerinin insan haklarına saygılı, ABD ile iyi geçinen, laik ve demokratik siyasi sisteme sahip iyi bir pazar ekonomilerine dönüşmesi yönünde bir beklenti yaratmıştır⁵⁸⁹. Frederick Starr, bölgenin GCAP girişimi kapsamında geliştirilmesinin radikalizmi ve aşırıcılığı teşvik eden güçlerin önünü geçerek, bölgesel güvenliği artıracığını ileri

⁵⁸⁶ Frederick Starr, 2005a, a.g.e.; 2005b, a.g.e., ss. 164-178.

⁵⁸⁷ A.g.e.

⁵⁸⁸ Fırat Purtaş, “The Greater Central Asia Partnership Initiative and Its Impacts on Eurasian Security”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt:3, Sayı: 5, 2008, s. 125.

⁵⁸⁹ Frederick Starr, 2005a, a.g.e., s. 7.

sürmüştür. Ona göre, GCAP projesi bölgedeki tüm devletler ve halkların yanı sıra Rusya, Çin ve Hindistan gibi komşu ülkelere de çok büyük ekonomik faydalar sağlayacaktır. Aynı zamanda, bu projenin “dünya çapında Müslüman toplumlarının gelişimi için cazip bir modele” dönüşmesi umulmuştur⁵⁹⁰.

Frederick Starr’a göre, ABD hükümeti proje bünyesinde Orta Asya’nın beş cumhuriyeti ve Afganistan’ı kapsayacak şekilde Büyük Orta Asya İşbirliği ve Kalkınma Ortaklığı adı altında yeni bir bölgesel yapı oluşturmalı ve bu oluşumu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeliydi⁵⁹¹. Buna ek olarak, Frederick Starr, ABD’nin GCAP aracılığıyla “yeni doğacak bu bölgenin ebesi” olacağını ileri sürmüştür. GCAP projesi Orta Asya ve Afganistan’a bölgesel bir bütün olarak yaklaşarak bölgedeki barış ve kalkınmayı en iyi şekilde temin eden ve başka ülkelere (burada büyük ihtimalle Rusya, Çin ve İran kastediliyor) örnek olan ilk girişim olacağı iddia edilmiştir⁵⁹².

GCAP projesinin Afganistan’a oluşturulacak olan BOA’nın merkezi ve önemli bir oyuncusu rolünü biçerek ayrı bir önem verdiğini not etmek gerekir. Projeye göre, “bölgesel ticaret ve kıtasal ulaşım altyapısının sistematik gelişimi” bölgeyi Rusya’ya ve Çin’e bağımlılıktan kurtaracaktı. Proje, bölge ülkelerinin tarım ürünleri ve mineral kaynaklarını göreceli ucuz deniz yolları üzerinden dünya pazarlarına çıkarma imkânını sağlayacaktı. Proje sayesinde milyonlarca yeni istihdam yaratılacaktı. Afganistan ve Orta Asya ülkeleri, proje çerçevesinde bölgenin “ekonomik çevresi konumundan ekonomik merkezi konumuna taşınacaktı”. Böylece Afganistan ve Orta Asya ülkelerinin ekonomik gelişmesi ve sosyal istikrarı artarak Afgan tehdidi herkes için tamamen ortadan kaldırılacaktı⁵⁹³.

Frederick Starr, bölgeyi işgal ederek veya orayı tahakküm altına alarak değil, bölgedeki egemen devletlere dayanarak ve onlarla doğrudan işbirliği yaparak Büyük Orta Asya’ya ve çevresindeki ülkelere yararlı olmanın mümkün olduğunu öne sürmüştür. Ancak YİY projesinin uygulama aşamasında ABD hükümeti İran gibi çok önemli bir bölgesel aktörü saf dışı bırakmıştır. Frederick Starr, GCAP projesi çerçevesinde bölgenin güvenliğini ve kalkınmasını sağlamak için Rusya, Türkiye, Hindistan ve Çin ile işbirliği

⁵⁹⁰ A.g.e., s. 7.

⁵⁹¹ Frederick Starr, 2005b, ss. 164-178.

⁵⁹² Frederick Starr, 2005a, a.g.e., s. 17.

⁵⁹³ Nate Bills, “Powering a New Silk Road: Helping Connect Supply with Demand in South and Central Asia”, 2014, <https://2012-2017.usaid.gov/news-information/frontlines/afghanistan/powering-new-silk-road-helping-connect-supply-demand-south> (Erişim Tarihi: 19.04.2019); Frederick Starr, 2005b, a.g.e., s. 14.

kurulmasının önemine değinmiştir⁵⁹⁴. Buna göre, şayet bölgede barış ve istikrar sağlanırsa, Afganistan Orta Asya ülkeleri üzerinden Rusya ve Çin için de sıcak denize, Hint Okyanusu'na açılan bir “pencere” olacaktır. Böylece Rusya Güney Asya'daki sıcak denizlere ulaşarak Sibirya ve Ural gibi zor ekonomik durumda kalan bölgelerini geliştirme fırsatını yakalamış olacaktır. Afganistan'ın “denize pencere” haline gelmesi aynı zamanda Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde (Doğu Türkistan) güvenlik ve ekonomik gelişmeyi sağlama çabalarına katkıda bulunacaktır⁵⁹⁵. Diğer taraftan, Frederick Starr'a göre, Orta Asya'nın, Güney ve Güney-Doğu Asya pazarlarına açılması Hindistan ve başka ülkelerden bölgeye yatırım akışının yollarını da açacaktır. GCAP projesi çerçevesinde bölgeden çevreye yayılan ticaret ve ticari ilişkiler Pakistan ve İran için de “umut verici fasıllar açarak”, “dini aşırılığın kökünü keseceği” temenni edilmiştir⁵⁹⁶.

YİY, Çin'in İYEK projesi gibi esas olarak enerji ve ulaştırma altyapısı projelerine odaklanmıştır. İlk belirlemelere göre projenin ilan edildiği tarihe kadar hayata geçirilen, uygulama aşamasında olan veya önerilen 40'a yakın enerji, altyapı, ulaşım, iletişim, uluslararası ticaret ve sınır güvenliği gibi projeler YİY girişiminin kapsamına alınmıştır⁵⁹⁷.

2012'de ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Robert Blake, YİY projesinin iki önemli unsurdan ibaret olduğunu açıklamıştır. İlki, “ticaretin serbestleştirilmesi, tarife dışı ticaret engellerinin, sınır geçişlerindeki gecikmelerin ve ticaretin önündeki diğer engellerin azaltılması” anlamına gelen program (*software*) veya ticaret/gümrük politikalarının uyumlaştırılması. Diğeri, ulaşım ağları, boru hatları, elektrik iletim hatları gibi altyapının oluşturulması. Robert Blake, bu iki unsuru bölgesel ekonomik bağlantıların “somunları ve cıvataları” olarak değerlendirmiştir⁵⁹⁸.

3.1.3. Yeni İpek Yolu Projesinin Amacı

YİY projesi resmi olarak Orta Asya ve Güney Asya'nın ekonomik bütünleştirilmesini amaçlamıştır. 2014'te ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı William J. Burns, YİY projesinin hedefinin bölgenin (BOA'nın) hareketli doğu-batı bağlantılarını engellemekle birlikte eşit derecedeki kuzey-güney bağlantılarını geliştirerek

⁵⁹⁴ Frederick Starr, 2005b, a.g.e., s. 19.

⁵⁹⁵ A.g.e., s. 14.

⁵⁹⁶ A.g.e.

⁵⁹⁷ Joshua Kuchera, “A New Silk Road?”, November 2011, <https://thediplomat.com/2011/11/the-new-silk-road/?allpages=yes> (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

⁵⁹⁸ IIP Digital, “Press Briefing by State's Blake in Kazakhstan”, 15 August 2012, <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2012/08/20120815134719.html> (Erişim Tarihi: 2 March 2013).

tamamlayıcı bir rol oynamak olduğunu ifade etmiştir. William Burns, daha fazla bağlantılı bir bölgenin, ekonomik kalkınmanın itici bir gücü, barış ve güvenlik kaynağı olarak hizmet edebileceği inancında olduklarını dile getirmiştir. William Burns, YİY vizyonunun daha fazla bölgesel bağlantı geliştirilmesi üzerine kurulu olduğunu vurgulamıştır⁵⁹⁹. William Burns ve diğer ABD’li yetkililerin YİY projesi çerçevesinde dile getirdikleri “kuzey-güney bağlantısı” söylemi ile Rusya’nın içinde bulunduğu kuzey bölgelerin kastedilmediğinin altını çizmek gerekir. Buradaki kuzey Orta Asya, güney ise Güney Asya’dır.

ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Güney ve Orta Asya İşleri Bürosu’nun sorumluluğu altında olan bu coğrafya, dünyanın en kalabalık ve dinamik bölgelerinden biridir. ABD, 13 ülkeden oluşan ve 1,5 milyardan fazla insanın veya dünya nüfusunun dörtte birinin ya da dünyadaki Müslümanların üçte birinin yaşadığı Orta Asya ve Güney Asya bölgesini YİY projesi üzerinden tek bir çatı altında toplamaya, bütünleştirmeye karar vermiştir. Öte yandan bu coğrafyanın ABD’nin ulusal güvenliği ve bölgesel istikrar açısından hayati öneme sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla ABD, bölgede barış ve refahı sağlamak için bölgesel işbirliği ve bütünleşmeyi teşvik ederek daha güvenli, uyumlu ve işbirlikçi bir bölge geliştirmeyi amaçlamıştır⁶⁰⁰.

Bu amaca ulaşmak için eski İpek Yolu’nun güzergâhı boyunca Kazakistan’dan Hindistan’a kadar uzanan yeni uluslararası ticaret (ihracat-ithalat), transit ve kültürel etkileşim ağının oluşturulması öngörülmüştür. Buna ek olarak, bu ağ üzerinden malların/ürünlerin ve insanların serbest dolaşımını sağlamak amacıyla sınır geçiş kapılarındaki işlemlerin kolaylaştırılması ve bürokratik ve diğer engellerin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. ABD’nin önderliği ve kontrolü altında kurulacak olan bu çağdaş Yeni İpek Yolu’nun altyapısı kara yolları, demir yolları, elektrik ve doğal gaz boru hatlarından oluşacaktır⁶⁰¹.

Ocak 2015’te ABD Dışişleri Bakanı yardımcısı Nisha Desai Biswal, YİY projesinin hedefine ulaşması için ABD hükümetinin dört aşamalı bir strateji ile bölgesel bağlantıyı

⁵⁹⁹ Asia Society, “Deputy Secretary of State William J. Burns on Economic Connectivity in Central Asia”, 23 September 2014a, <https://asiasociety.org/policy-institute/deputy-secretary-state-william-j-burns-economic-connectivity-central-asia> (Erişim Tarihi: 08.05.2019).

⁶⁰⁰ The US Department of State, “Congressional Budget Justification: Department of State, Foreign Operations, and Related Programs”, 2017, s. 90, <https://www.state.gov/documents/organization/271013.pdf> (Erişim Tarihi: 25.04.2019); Mirzokhid Rakhimov, “Central Asia in the Context of Western and Russian Interests”, *L’Europe en Formation*, Vol. 375, No. 1, 2015, s. 146.

⁶⁰¹ Hillary Clinton, a.g.e.

desteklemek amacıyla bölge ülkelerinin hükümetleri, diğer bağışçı kuruluşlar ve uluslararası finans kurumlarıyla çalıştığını ifade etmiştir. Bu dört strateji:

1. Bölgesel enerji piyasasının oluşturması;
2. Ticaretin ve taşımacılığın kolaylaştırılması;
3. Gümrük ve sınır prosedürlerinin iyileştirilmesi;
4. İşletmeler ve insanlar arası bağların oluşturulması/geliştirilmesi olarak belirlenmiştir⁶⁰².

ABD, YİY projesi kapsamında Orta Asya ve Güney Asya'yı birbirine bağlamayı amaçlayan bu dört aşamalı strateji doğrultusunda şu destekleri sağlamıştır veya sağlayacağını sözünü vermiştir. Bölgesel enerji piyasasının şekillendirilmesi konusunda 1,5 milyardan fazla nüfusu olan ve hızla büyüyen Güney Asya ekonomilerinin ucuz ve güvenilir enerjiye olan talebini Orta Asya'nın petrol, doğal gaz ve hidroelektrik enerji kaynaklarının bir kısmını Afganistan üzerinden güneye yönlendirmek suretiyle karşılanacağı tezini öne sürmüştür. Bu amaçla CASA-1000, 500 kilovatlık Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan (TAP-500) elektrik hattı projesini, Türkmenistan-Özbekistan-Tacikistan-Afganistan-Pakistan (TUTAP) elektrik bağlantısı projesini ve TAPI doğal gaz boru hattı projelerini desteklemiştir. ABD, 2010'dan bu yana Afganistan'daki enerji iletim hatları, hidroelektrik santralleri ve sektörle ilgili reformları desteklemek için 1,7 milyar dolardan fazla yardım sağlamıştır⁶⁰³.

ABD, bölgesel ticaret ve taşımacılığın kolaylaştırılması amacıyla güvenli kara yollarının, demiryollarının ve köprülerin inşası ve sınır geçiş kapılarının teknik donanımının geliştirilmesi için ekonomik, teknik ve diplomatik yardımlarda bulunmuştur. Washington, bu kapsamda 2 milyar dolardan fazla para harcamış ve Afganistan'da 3 bin km'den fazla yeni ve mevcut yolları inşa/ihya etmiştir⁶⁰⁴. Ayrıca ABD yönetimi Hayretan-Mezar-ı Şerif demiryolu, Türkmenistan-Afganistan-Tacikistan (TAT) demiryolu

⁶⁰² Nisha Desai Biswal, "The New Silk Road Post-2014: Challenges and Opportunities", 22 January 2015, <https://2009-2017.state.gov/p/sca/rls/rmks/2015/236214.htm> (Erişim Tarihi: 19.04.2019).

⁶⁰³ The US Department of State, "U.S. Support for the New Silk Road", May 2014, <https://2009-2017.state.gov/p/sca/ci/af/newsilkroad/index.htm> (Erişim Tarihi: 19.04.2019); Eurasian Council on Foreign Affairs, "The New Silk Road: A Path to Regional Security?", December 2015, s. 8, http://www.eurasiancouncilforeignaffairs.eu/wp-content/uploads/2015/12/ECFA-Occasional-Paper-The-New-Silk-Road-A-Path-to-Regional-Security_rev-.pdf?dm_i=25TR,3X9GE,FNWMR4,E57TY,1 (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

⁶⁰⁴ Kevin Sieff, "After Billions in U.S. Investment, Afghan Roads are Falling Apart", 30 January 2014, https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/after-billions-in-us-investment-afghan-roads-are-falling-apart/2014/01/30/9bd07764-7986-11e3-b1c5-739e63e9c9a7_story.html?utm_term=.a81c47e1106b (Erişim Tarihi: 07.05.2019).

projelerine siyasi ve diplomatik destek sağlamıştır. Son olarak Kabil, Mezar-ı-Şerif, Kandahar ve Herat gibi tüm büyük Afgan şehirlerini birbirine bağlayan Afgan Çevre Yolunun yeniden inşası için Nisan 2015'e kadar 3 milyar dolardan fazla para harcanmıştır⁶⁰⁵.

Buna ek olarak ulusal gümrük sistemlerini birbiriyle uyumlaştırmak, bölge ülkelerini çok taraflı uluslararası ticaret kuruluşlarına üye etmek ve komşular arası karşılıklı ticaretin önündeki kurumsal ve bürokratik engellerin kaldırılması için ülkelerarası diyalog ve işbirliğinin güçlendirilmesine çalışılmıştır. USAID 2011'de Orta Asya ülkeleri arasında "Bölgesel İşbirliği Çerçevesi" sayılan Almatı Konsensüsünün oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Bu işbirliği çerçevesinde ticari engellerin azaltılması, ihracat kapasitesinin geliştirilmesi ve Afganistan'ın DTÖ'ye katılımının desteklenmesi gibi konular ele alınmıştır⁶⁰⁶. ABD bu konularda şunları sağlamıştır: Tacikistan'ın, Kazakistan'ın ve Afganistan'ın DTÖ'ye üyelik başvurusunu desteklemiştir; 2010'da Afganistan-Pakistan Transit Ticaret Anlaşmasının sağlanması için teknik yardım göstermiştir; 2012'de Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan arasındaki Sınır Ötesi Taşımacılık Anlaşması'nın imzalanmasını desteklemiştir⁶⁰⁷.

Kazakistan Dışişleri Bakanı Erlan İdrisov'un tabiriyle, modern altyapı ve elverişli ticaret anlaşmaları, sınırların kapalı kalması durumunda malların hareketini kolaylaştıramayacak ve bu nedenle kargo günlerce gümrükten geçmeyi bekleyecektir⁶⁰⁸. Dolayısıyla ticaret/gümrük politikalarının uyumlaştırılması ve sınır kapılarındaki işlemlerin kolaylaştırılması uluslararası ticaretin gelişmesi açısından hayati öneme sahiptir. Nitekim Asya Kalkınma Bankası (ADB) ve BM tarafından yapılan araştırmalar, Orta Asya ve Afganistan'da uluslararası ticaret yapmanın önündeki en büyük engel güvenlik tehditleri veya yetersiz altyapıdan ziyade sınırlardaki bürokrasi, yolsuzluk ve uzun bekletme süreleri

⁶⁰⁵ Eurasian Council on Foreign Affairs, a.g.e., ss. 9-10; Charles M. Sennott, "Foreverstan: Afghanistan's Ring Road Offers a Look at America's Continuing War", 21 April 2015, https://www.huffpost.com/entry/foreverstan-afghanistans_b_7101308 (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

⁶⁰⁶ James McBride, "Building the New Silk Road", 25 May 2015, <https://www.cfr.org/background/buiding-new-silk-road> (Erişim Tarihi: 05.09.2015).

⁶⁰⁷ Ilya Levine, a.g.e., s. 211; Asian Development Bank, "Cross-Border Transport Agreement: 12th Transport Sector Coordinating Committee Meeting", 5-7 June 2013, https://www.carecprogram.org/uploads/003_102_209_cross-border-transport-agreement.pdf (Erişim Tarihi: 19.04.2019); Asia-Plus, "U.S. Supports Cross-Border Transport Agreement Between Tajikistan, Kyrgyzstan and Afghanistan", 17 May 2012, <https://news.tj/en/news/us-supports-cross-border-transport-agreement-between-tajikistan-kyrgyzstan-and-afghanistan> (Erişim Tarihi: 19.04.2019).

⁶⁰⁸ Asia Society, "Expanding Economic Connectivity in Greater Central Asia (Complete)", 23 September 2014b, <https://asiasociety.org/video/expanding-economic-connectivity-greater-central-asia-complete> (Erişim Tarihi: 08.05.2019); Eurasian Council on Foreign Affairs, a.g.e., s. 11.

olduğunu ortaya koymuştur⁶⁰⁹. ABD, gümrük ve sınır işlemlerinin hızını ve verimliliğini artırmak, sınırda bekle(t)me sürelerini azaltmak, sınır güvenliğini sağlamak konusunda bölge ülkelerine destek vermiştir. Dolayısıyla 2009'dan 2014'e kadar bölge içi ticaret %49 artmış, 2011'den sonra bölgesel sınır geçişlerinin ortalama maliyeti %15 azalmıştır. ABD'nin desteğiyle Afganistan'ın yedi sınır geçiş noktasında gümrük işlemleri yeniden düzenlenmiş, 2009'da ortalama sekiz gün olan gümrük işlemleri süresi 2013'te üç buçuk saate düşerek yıllık 38 milyon dolar tasarruf sağlama imkânını vermiştir⁶¹⁰.

Son olarak, ABD hükümeti BOA'da fikri ve kültürel etkileşim anlamına gelen işletmeler ve insanlar arası bağların oluşturulmasına ve güçlendirilmesine önem vermiştir. Washington bu kapsamda Orta Asya ülkelerinde eğitim gören yüzlerce Afganistanlı öğrencinin üniversite masraflarını karşılamış, binlerce kadın girişimciyi ve işletme sahibini desteklemek için Orta Asya-Afganistan Kadınlarının Ekonomik Sempozyumu ve Güney Asya Kadınlarının Girişimcilik Sempozyumu'nu finanse etmiştir. ABD, bölgedeki ticari ilişkileri ve işletmeler arası bağlantıları teşvik etmek amacıyla 2014'te Kazakistan'da Orta Asya, Afganistan ve Pakistan'dan 50 şirketi ve 400 civarındaki iş adamını bir araya getiren yıllık Orta Asya Ticaret Forumunu düzenlemiştir⁶¹¹. 2017'de Almatı'da düzenlenen yedinci Orta Asya Ticaret Forumuna Orta Asya, Güney Asya ve Avrupa'nın 18 ülkesinden 50'den fazla özel şirket ve 1100'ün üzerinde siyasetçi, girişimci, teknik uzman katılmıştır. 2018'de Taşkent'te gerçekleştirilen sekizinci Forumu 27 ülkeden binden fazla temsilci iştirak etmiştir⁶¹². Buna ek olarak Almatı (Kazakistan), İslamabad (Pakistan), Kabil, Mezar-ı Şerif (Afganistan) ve Tirmiz'de (Özbekistan) ticaret temsilcileri buluşmaları, toplantılar ve konferanslar düzenlemiştir⁶¹³.

YİY'in bir önceki sürümü olan BOA projesini analiz eden Fırat Purtaş, girişimin bölgesel ekonomik ve güvenlik "işbirliğinin" veya "yardım programlarının" aktif bir

⁶⁰⁹ Frederick Starr ve Andrew Kuchins, *The Key to Success in Afghanistan: A Modern Silk Road Strategy*, The Central Asia-Caucasus Institute, Washington, 2010, ss. 26, 33-34.

⁶¹⁰ The US Department of State, 2014, a.g.e.

⁶¹¹ Bill Krist, "Can Regional Connectivity Promote Development Along the New Silk Road?", 14 July 2014, http://americatradepolicy.com/can-regional-connectivity-promote-development-along-the-new-silk-road/#.VQCuBvnF_zg (Erişim Tarihi: 08.05.2019).

⁶¹² YİY projesi kapsamında USAID tarafından 2011'de başlatılan yıllık Orta Asya Ticaret Forumu bugüne kadar Bişkek, Almatı ve Taşkent şehirlerinde toplam 8 kez düzenlenmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: USAID, "The Eighth Annual Central Asia Trade Forum", 2018, <http://catradeforum.org/#forum> (Erişim Tarihi: 11.05.2019); Maksim Yeniseyevi, "Central Asian Trade Forum in Tashkent Focuses on 'New Horizons'", 22 October 2018, http://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2018/10/22/feature-01 (Erişim Tarihi: 11.05.2019).

⁶¹³ Don Philpott, *Understanding the Department of State*, Bernan Press, Maryland 2015, ss. 120-121; The US Department of State, 2014, a.g.e.

koordinasyonunun sağlanması ötesinde bir amacı olduğunu ve dolayısıyla daha iddialı ve kapsamlı bir bölgesel örgüt kurmayı hedeflediğini öne sürmüştür⁶¹⁴. Nitekim Frederick Starr, Afganistan ve Orta Asya ülkelerinin tamamında hem güvenliği hem de kalkınmayı teşvik eden bölge genelinde etkili yapıların olmadığını ve diğer bölgesel girişimlerin de bu konuda yetersiz kaldığını iddia etmiştir. Bu eksikliği gidermek için ABD önderliğinde adeta yeni bir bölgesel örgütün oluşturulmasının gerektiğine işaret eden Frederick Starr, önce Kabil’de küçük bir GCAP ofisinin kurulmasını ve sonra her iki yılda bu kuruluşun bir başka bölgesel başkente taşınmasını önermiştir⁶¹⁵.

ABD GCAP projesi üzerinden şekillendirilmesi düşünülen yeni bir BOA’da barış, güvenlik ve kalkınmanın ana “sağlayıcısı” ve “organizatörü” olmak istediğini söyleyebiliriz. Projeye göre, ABD aşağıdaki biçimlerde bölgedeki uzun vadeli öncelikli stratejik hedeflerini takip edecekti. Birincisi, “teröre karşı savaş” söylemini kullanarak bölgede kendisinin istemediği unsurlara karşı mücadele kapsamını genişletecekti. İkincisi, ulusal ve bölgesel düzeyde bölgedeki askeri üsleri üzerinden ilgili hükümetlerle askeri düzenlemeler yaparak tedrici bir şekilde gerekli güvenlik altyapısını inşa edecekti. ABD bu güvenlik şemsiyesi altında gerektiğinde Güney Asya ve Orta Doğu gibi yakın bölgelerdeki krizlere anında müdahale etme kapasitesini arttıracaktı⁶¹⁶.

Ayrıca, ABD Afganistan ve komşularını “yabancı ve yerli radikal gruplara karşı kendilerini korumaları yönünde” destekleyecekti. ABD proje kapsamında bölgede şeffaf ve hukuk temelli demokratik siyasi sistemleri oluşturarak, bölgede ekonomik-siyasi ve kültürel işbirliğini sağlayarak, devletler egemenliğini güçlendirerek, ulaşım altyapısını yeterince geliştirip bölgesel ticareti güneye doğru etkinleştirerek dışarıdan gelen herhangi bir devlet ya da siyasi gücün (özellikle Rusya ve Çin’in) bölgede egemen olmasını engellemeyi hedeflemiştir. Başka taraftan, güçlendirilen bölgesel ekonomiler ve devlet kurumları Orta Doğu, Güney Asya ve Doğu Asya arasında ekonomik ve siyasi bir köprü olarak hizmet edecekti⁶¹⁷.

YİY projesi ABD’nin genel olarak Asya’daki özel olarak Orta Asya’daki stratejik hedeflerine ulaşmak için geliştirdiği bir bölgeselcilik aracı olarak yorumlanabilir. Başka bir deyişle, Washington yönetimi YİY projesi üzerinden bir yandan Çin’in güneybatı

⁶¹⁴ Fırat Purtaş, 2008, a.g.e., s. 122.

⁶¹⁵ Frederick Starr, 2005b, ss. 167-170.

⁶¹⁶ Frederick Starr, 2005a, a.g.e., s. 16.

⁶¹⁷ A.g.e., s. 16.

sınırlarını, diğer yandan Rusya'nın güneyini, İran'ın da kuzeydoğusunu kuşatmayı amaçlamıştır. Proje tamamen hayata geçirilse, Orta Asya, Afganistan, Pakistan ve Hindistan ekseninde ABD'nin başını çektiği bir ekonomik-güvenlik yapılanması ortaya çıkacaktır. Böylece hâlihazırda ABD ve müttefikleri tarafından güneydoğudan kuşatılan Çin'in güneybatıdan kuşatılması tamamlanmış olacaktır. Üç taraftan kuşatılan Çin'in ve Rusya'nın Avrasya'daki manevra alanı daralacaktır. İran'ın da Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden Rusya'ya uzanan dar bir kuzey sınır koridoru dışında her tarafı ABD tarafından çevrilmiş olacaktır.

ABD'nin bölgedeki stratejik hedefleri ve YİY projesini hayata geçirme yöntemleri Washington'un bölgedeki sınırlı etkisi ve sahadaki gerçek gücüyle kıyaslandığında bu projenin çok iddialı ve tartışmalı olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle, bu projenin Orta Asya'nın kontrolünü ABD'ye vermeyi ve bölgedeki egemen devletleri ABD çıkarlarının nesnelere dönüştürmeyi amaçladığı iddia edilmiştir. Orta Asya'nın dünyanın en büyük petrol, doğal gaz ve diğer mineral kaynakları barındıran bölgelerinden biri olduğunu göz önünde bulundurarak, ABD'nin YİY projesi üzerinden bu kaynakların çıkarılmasından dünya pazarlarına ulaştırılmasına kadar her şeyi kontrol altına almayı hedeflemiş olduğunu tahmin etmek mümkündür.

3.1.4. Yeni İpek Yolu Projesinin Uygulama Enstrümanları

Washington, Afganistan ve Orta Asya'nın başta güvenlik olmak üzere jeopolitik ve jeoekonomik durumunu göz önünde bulundurarak, YİY projesini hayata geçirmek için öncelikle diplomatik ilişkilerini, ikili ve çok taraflı ekonomik ve askeri yardım enstrümanlarını seferber etmiştir. ABD, Orta Asya ülkeleri, Afganistan ve Pakistan ile imzaladığı Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması üzerinden ikili ve bölgesel ticareti teşvik etmiştir. Son zamanlarda bu anlaşma çerçevesinde ABD ve Orta Asya ülkeleri arasında gerçekleştirilen toplantılara Afganistan ve Pakistan da gözlemci olarak davet edilmiştir⁶¹⁸.

ABD bu kapsamda Orta Asya ülkelerinin desteğini almak için belli bir miktarda mali yardım yapmıştır. Washington 2010-2012 yılları arasında bölge hükümetlerine

⁶¹⁸ The Office of the US Trade Representative, "Trade & Investment Framework Agreements", <https://ustr.gov/trade-agreements/trade-investment-framework-agreements> (Erişim Tarihi: 01.05.2019); "U.S. Statement on the United States-Central Asia Trade and Investment Framework Agreement", 16 October 2018, <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2018/october/us-statement-united-states-central> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

yaklaşık 520 milyon dolar güvenlik ve 380 milyon dolar kalkınma yardımı sağlamıştır⁶¹⁹. Eski Dışişleri Bakanı John Kerry, 1991-2015 yılları arasında Washington'un Orta Asya ülkelerine 8 milyar dolardan fazla yardım yaptığını söylemiştir⁶²⁰.

Tablo 3.1. 2011-2018 Döneminde ABD'nin Orta Asya'ya Dış Yardımı (milyon dolar)

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018*	Ülke başına toplam
Kazakistan	194	190	170	192	106	34	29	17	927
Kırgızistan	72	106	54	75	61	41	62	44	511
Tacikistan	42	62	46	66	52	48	42	40	394
Türkmenistan	11	12	8,5	8,2	5,4	2,8	3,7	4,5	55,2
Özbekistan	31	65	79	60	41	20	21	24	338
Yıllık toplam	350	435	357,5	401,2	265,4	145,8	157,7	129,5	

* - Kısmen rapor edilen yıl.
Kaynak: USAID⁶²¹

Bunun yanı sıra ABD destekli küresel ekonomik ve güvenlik işbirliği mekanizmaları ve diğer bölgesel kuruluşlar/programlar YİY projesinin uygulama araçları olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede USAID, WB, ADB, Ağa Han Kalkınma Ağı gibi finansal kuruluşlar ve özel fonlar ekonomik teşvik ve finansman kaynakları olarak devreye sokulmuştur. Söz konusu ekonomik enstrümanlar YİY projesi kapsamında değerlendirilen hemen hemen tüm enerji, altyapı, ulaşım, ticaret ve iletişim projelerinin hayata geçirilmesinde finansal ve teknik katkıda bulunmuştur. Bu kuruluşlar Orta Asya ülkelerine bölgesel ekonomik kalkınma için gerekli olan altyapı ve ulaşım bağlantılarının oluşturulması konusunda finansal yardım ve kredi sağlayarak, bölgeyi YİY projesi kapsamında Afganistan üzerinden Güney Asya'ya bağlayarak geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu kuruluşların finansman sağladığı projeler sonraki bölümlerde ele alınacaktır⁶²².

⁶¹⁹ Vladimir Fedorenko, "The New Silk Road Initiatives in Central Asia", *Rethink Paper*, No. 10, August 2013, ss. 5-6.

⁶²⁰ Farkhod Tolipov, "Pluses and Minuses of the C5+1 Format", 13 November 2015, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13300-pluses-and-minuses-of-the-c5%201-format.html> (Erişim Tarihi: 01.05.2019)

⁶²¹ USAID, "U.S. Foreign Aid by Country" <https://explorer.usaid.gov/cd> (Erişim Tarihi: 03.07.2019).

⁶²² Robert Blake, "Central Asia: Toward a Great Gain, Not a New Great Game", 18 October 2012, <https://2009-2017.state.gov/p/sca/rls/rmks/2012/199341.htm> (Erişim Tarihi: 29.04.2019); M. Azim Wardak, "Infrastructure Connectivity in Afghanistan", 6-7 September 2017,

Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği Programı (CAREC), Afganistan İçin Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı (RECCA) ve NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı YİY projesinin hayata geçirilmesi konusunda bölgesel işbirliği, bölgesel bütünleşme ve güvenlik mekanizmaları olarak değerlendirilmiştir⁶²³.

Başta ADB olmak üzere küresel ve bölgesel finansal kuruluşlar tarafından desteklenen CAREC programı, YİY projesinin önemli bir uygulama enstrümanı olarak görülmüştür. Azerbaycan, Afganistan, Pakistan, Çin ve Orta Asya ülkeleri dâhil 11 ülkenin içinde bulunduğu CAREC programı, ulaşım koridorları ve enerji altyapısını inşa etmek/geliştirmek, ticaret politikalarını uyumlaştırarak bölgesel ticareti kolaylaştırmak suretiyle Kafkasya, Orta Asya ve Güney Asya'nın ekonomik büyümesine katkıda bulunmayı amaçlamıştır⁶²⁴. 2001'den 30 Eylül 2018'e kadar CAREC programı kapsamındaki 193 proje için toplam 32,9 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Bu yatırımların yaklaşık %70'i Orta Asya ve Afganistan'daki projelere yönlendirilmiştir. Bahsi geçen sermayenin %77'si ulaşım, %21'i enerji ve %2'si ticaret sektörlerindeki projelere harcanmıştır. Söz konusu projelerin finansmanı ADB (%36), WB (%23), CAREC üye ülkeleri (%23), Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD, %5), İslam Kalkınma Bankası (İKB, %5) ve diğer kaynaklar (%8) tarafından sağlanmıştır⁶²⁵.

BOA projesi kapsamında 2005'te başlatılan RECCA programı, ABD'nin desteği ve koordinatörlüğü altında Güney Asya ve Orta Asya ülkeleri arasında Afganistan üzerinden daha fazla işbirliğinin ve bölgesel ekonomik bütünleşmenin sağlanmasını amaçlayan projelerden biri olarak bilinmektedir. Başka bir deyişle RECCA, Afganistan, Güney Asya ve Orta Asya'nın bölgesel ekonomik bütünleşmesi sürecinde istikrarı sağlamayı amaçlayan bir forumdur. Enerji, ulaştırma ağları, ticaretin ve transitin kolaylaştırması, iletişim, B2B (*Business to Business*) ve işgücü desteği RECCA kapsamındaki işbirliği alanları arasında yer almaktadır⁶²⁶.

Afganistan, İran, Pakistan, Hindistan ve Orta Asya ülkeleri dâhil toplam 11 ülkenin katıldığı RECCA projesi kapsamında, bugüne kadar Kabil (2005, 2015), Yeni Delhi (2006), İslamabad (2009), İstanbul (2010), Duşanbe (2012) ve Aşkabat (2017) şehirlerinde

https://www.unescap.org/sites/default/files/Afghanistan_10.pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

⁶²³ Robert Blake, 18 October 2012, a.g.e.

⁶²⁴ CAREC, "CAREC Program", https://www.carecprogram.org/?page_id=31 (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

⁶²⁵ CAREC, "CAREC Project Portfolio", https://www.carecprogram.org/?page_id=13630 (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

⁶²⁶ M. Azim Wardak, a.g.e.

yedi Bakanlar Toplantısı düzenlenmiştir. RECCA'nın 8. Bakanlar Toplantısı'nın 2019'un ikinci yarısında Taşkent'te düzenlenmesi planlanmıştır. Duşanbe'de gerçekleştirilen 5. RECCA toplantısında, bölge ülkeleri ilk kez bölgenin yatırım, ticaret, transit ve ekonomik büyüme potansiyelinin ortaya çıkmasına yardımcı olabilecek bir dizi proje ve reform girişimlerini ortaklaşa hayata geçirmeye karar vermiştir. Dolayısıyla Orta Asya ülkeleri, RECCA-V eylem planını uygulamak ve kendi ekonomileriyle Afganistan ekonomisinin kilit sektörleri arasındaki bütünleşmeyi sağlamak amacıyla kendi imkânları çerçevesinde somut adımlar atmaya başlamıştır⁶²⁷.

ABD bölgesel stratejisi üzerinden insanlar arası bağların geliştirilmesi (*people-to-people ties*) amacıyla sınırlı düzeydeki kültürel ve iletişim enstrümanlarını devreye sokmuştur. Örnek vermek gerekirse, 1992-2012 yılları arasında 40 binden fazla Amerikalı ve Kazakistanlı, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından finanse edilen karşılıklı değişim programlarına katılmıştır. 2011'de, yaklaşık 50 Amerikan koleji ve üniversitesi, 1890'u Kazakistanlı ve 560'ı Özbekistanlı olmak üzere Orta Asya'dan toplam 3188 öğrenciyi kabul etmiştir⁶²⁸.

Öte yandan dil faktörü nedeniyle ABD medyası Orta Asya'da Rus medyasıyla kıyaslanamayacak derece sınırlı bir okuyucu/izleyici kitlesine sahiptir. ABD medyasının genel olarak bölgenin siyasi-entelektüel eliti, az sayıdaki akademisyen, gazeteciler, uzmanlar ve devletin emniyet ve istihbarat kurumları tarafından takip edildiğini söylemek mümkündür. Buna ek olarak, ABD merkezli önde gelen medya kuruluşlarının internet sitelerine erişim bölge ülkelerinin ilgili kurumları tarafından bilinçli bir şekilde ve sık sık engellenmektedir. Dolayısıyla Washington yönetimi Orta Asya halkları nezdinde kendisinin bölgeyle ilgili politikalarının geniş propagandasını yapma imkânına sahip değildir. Bölge ülkelerinin devlet dillerinde yayın yapan ve ABD hükümeti tarafından desteklenen Amerika'nın Sesi (*Voice of America*) ve Özgürlük Radyosu (*Radio Liberty*) gibi medya kuruluşları da bölgedeki geniş halk kitlelerine ulaşamamaktadır. Orta Asya'nın

⁶²⁷ Matnazar Elmurodov ve G'olib Hasanov, "Tashqi Ishlar Vazirlarining Birinchi Uchrashuvi", 14 Ocak 2019,

http://www.uza.uz/uz/society/tashqi-ishlar-vazirlarining-birinchi-uchrashuvi-14-01-2019?sphrase_id=3247020 (Erişim Tarihi: 29.04.2019);

Robert Blake, 18 October 2012, a.g.e.; Ministry of Foreign Affairs of Afghanistan, *Towards Regional Economic Growth and Stability: The Silk Road Through Afghanistan*, 2015,

<http://recca.af/wp-content/uploads/2015/09/main-document1.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.2019); *Declaration of the Fifth Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan (RECCA V)*, 27 March 2012,

<http://mfa.gov.af/Content/files/RECCAV-DushanbeDeclaration-March2012.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

⁶²⁸ Robert Blake, 18 October 2012, a.g.e.

çoğu ülkelerinde bu medya kuruluşlarının gerek uydu frekanslarına gerekse internet sitelerine erişim engellenmektedir.

Son olarak, başta TAPI, CASA-1000, TAT demir yolu, “Dijital İpek Yolu” olarak adlandırılan yeraltı optik kablo hattı gibi iletişim, ulaşım, enerji ve altyapı projeleri aynı zamanda YİY girişiminin birer uygulama enstrümanları görevini üstlenmiştir⁶²⁹. Bahsi geçen bölgesel ulaşım, enerji ve iletişim projelerinden oluşan uygulama enstrümanları Orta Asya ülkelerinin YİY projesine yaklaşımının değerlendirildiği sonraki bölümlerde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

3.2. Orta Asya Ülkelerinin Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı

Bölgeyle tarihsel bağları olmayan ve coğrafi açıdan uzakta bulunan ABD, Orta Asya’da hiçbir zaman başat bir aktör olamamıştır. Buna rağmen her iki taraf karşılıklı çıkarları gereği birbiriyle daha yakın ikili ve çok taraflı ilişkiler kurmaya önem vermiştir. Bu ilişkiler çerçevesinde Orta Asya ülkeleri Washington için bölgesel güvenlik sorunlarıyla mücadeledeki kilit ortak rolünü üstlenmiştir. Buna karşılık ABD, Orta Asya ülkeleri için yatırım ve teknoloji kaynağı olmakla birlikte bölgenin Rusya ve Çin’e bağımlılığının azaltılmasını sağlayıcı etkili bir denge unsuru işlevini görmüştür⁶³⁰.

2001’den bu yana ABD’nin Orta Asya politikasında öne çıkan güvenlik odaklı bir yaklaşımdan ticaret ve ekonomik odaklı yeni bir yaklaşıma geçiş sürecinin sinyalini veren YİY projesi, o güne kadar bölge genelinde devam eden diğer ulusal ve uluslararası ekonomik girişimleri güçlendiren bir dönüm noktası olabileceği yönünde beklentiler oluşmuştur⁶³¹. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Güney ve Orta Asya İşleri Yardımcısı Robert Blake, YİY girişimini görüşmek üzere Orta Asya ülkelerinin liderleriyle bir dizi ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ancak, ilk aşamada bazı genel retorik açıklamaların ötesinde somut bir sonuca varılamamıştır⁶³².

Dolayısıyla Orta Asya ülkelerinin BOA veya YİY projesine çok fazla ilgi duymadığını söylemek mümkündür. Bu durumu bölge ülkelerinin ilgisizliğinden ziyade ABD’nin tartışmalı adımlarla Sovyetler Birliği sonrası bölgedeki kendi itibarını zedelemesi

⁶²⁹ A.g.e.; Nate Bills, a.g.e.; Reid Standish, a.g.e.

⁶³⁰ Martin Russell, “The United States’ Role in Central Asia”, November 2017, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/614589/EPRS_ATA\(2017\)614589_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/614589/EPRS_ATA(2017)614589_EN.pdf) (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

⁶³¹ Vladimir Fedorenko, a.g.e., s. 1; Marlene Laruelle, 2015b, a.g.e., s. 366.

⁶³² Vladimir Fedorenko, a.g.e., s. 7.

(Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da gerçekleşen “renkli devrimleri” desteklemesi ve Andican olayındaki tutumu gibi) ve Afganistan'daki istikrarsızlıkla bağlayarak izah etmek gerekir. Dolayısıyla 2006'da BOA projesiyle ilgili Kabil'de düzenlenen konferansa Kazakistan dışında hiçbir Orta Asya ülkesi üst düzey yetkilisini göndermemiştir. Konferansta Kırgızistan ve Türkmenistan düşük seviyede temsil edilirken, Özbekistan ve Tacikistan hiçbir temsilci yollamamıştır⁶³³.

Ayrıca ABD hükümeti YİY projesinin hayata geçirilmesi için başından beri gereken siyasi iradeyi sergileyememekle birlikte yeterli ekonomik desteği de sağlamamıştır. Nitekim Washington'un, sadece CASA-1000'e yatırdığı 15 milyon dolar hariç, YİY girişimi kapsamındaki projelere sağladığı mali desteğin miktarı bilinmemektedir⁶³⁴. Diğer taraftan, BOA ve YİY projesinin “ana fikrine bölge ülkeleri ABD'den daha fazla sahip çıkmış”⁶³⁵, girişim çerçevesindeki bölgesel projeleri bölge ülkeleri ve uluslararası finansal kuruluşlar ortaklaşa hayata geçirmiştir.

Bunun yanı sıra ABD ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin yok denilecek kadar düşük seviyede olması bölge ülkelerinin YİY projesine pek fazla ilgi göstermemesine yol açmış olabilir. Nitekim ABD-Orta Asya ülkeleri arasındaki ikili ticaret hacmi çok düşük seviyelerde seyretmiştir. Bunun da yarısından fazlası sadece Kazakistan ve ABD arasında gerçekleşmiştir. Örneğin, 2016'da bu rakam sadece 2,4 milyar dolar veya ABD dış ticaretinin %0.07'si veyahut Orta Asya dış ticaretinin %2,4'ü olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık Orta Asya dış ticaretinin %21'i Çin'in, %18'i Rusya'nın hissesine yazılmıştır. 2017'de ise ABD-Orta Asya ikili ticareti daha da gerileyerek 2 milyar doların altına inmiştir⁶³⁶.

Öte yandan, bölge ülkeleri YİY projesinin siyasi-askeri yönlerine pek sıcak bakmamıştır. Bu ülkeler sonuç itibarıyla kendilerinin bağımsız bir dış politika yürütmesini engelleyebilecek siyasi-askeri oluşumların çengeline düşmeyi istememiştir. Öte yandan YİY projesi kapsamında oluşturulması öngörülen bölgesel güvenlik çatısının Orta Asya ülkelerinin güvenlik ihtiyaçlarını tamamen karşılayamayacağını veya onları ABD'nin

⁶³³ M. K. Bhadrakumar, “China, Russia Welcome Iran into the Fold”, 18 April 2006, <https://web.archive.org/web/20060505003529/http://www.atimes.com/atimes/China/HD18Ad02.html> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

⁶³⁴ Michał Romanowski, “Central Asia, Russia, and China: U.S. Policy at Eurasia's Core”, 25 July 2017, s. 5, <http://www.gmfus.org/file/25683/download> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

⁶³⁵ Fırat Purtaş, *Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri*, SFN Yayıncılık, Ankara 2011, s. 18.

⁶³⁶ Martin Russell, a.g.e; UN Comtrade, a.g.e.

demokrasi ve insan hakları talepleri doğrultusunda büyük siyasi değişiklikler yapmaya mecbur edemeyeceğini de söylemek mümkündür. Ek olarak, Orta Asya ülkeleri önerilen YİY projesini açıktan açığa aktif bir şekilde destekleyerek Rusya ve Çin gibi güçlü komşularını sinirlendirmeye pek de istekli olmamıştır⁶³⁷. Çünkü bölge ekonomisi için hayati önem taşıyan ticaret ve yatırım hem de bölgedeki milyonlarca göçmen işçinin kaderi Rusya ve Çin'e bağlıdır. Buna karşılık ABD'nin Orta Asya'daki ekonomik varlığı Rusya veya Çin ile karşılaştırılamayacak kadar sınırlı kalmıştır.

Tablo 3.2. 2011-2017 Döneminde ABD-Orta Asya Ticaret Hacmi (milyon dolar)

OA'ya ihracat	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kazakistan	827,133	883,647	1,150,149	1,008,954	510,479	1,111,379	552,092
Kırgızistan	101,879	145,494	106,251	71,678	32,003	20,012	26,067
Tacikistan	178,246	54,187	51,874	24,503	18,985	21,324	17,911
Türkmenistan	70,967	92,020	261,779	455,525	80,840	106,203	282,179
Özbekistan	102,561	284,611	356,435	212,944	137,963	317,880	136,095
Toplam	1,281	1,456	1,926	1,774	780	1,577	1,014

OA'dan ithalat	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kazakistan	1,714,209	1,608,874	1,459,593	1,459,478	850,869	766,837	829,827
Kırgızistan	2,765	9,451	3,674	2,473	15,995	3,438	6,762
Tacikistan	12,542	28,001	678	3,646	34,159	824	966
Türkmenistan	45,124	94,084	32,528	21,230	59,197	18,927	14,684
Özbekistan	51,483	26,296	26,913	15,085	10,193	31,078	14,853
Toplam	1,826,123	1,766,706	1,523,386	1,501,912	970,413	821,104	867,092

Kaynak: UN Comtrade, US Census Bureau⁶³⁸.

YİY projesi Barack Obama döneminin ikinci yarısından itibaren durgunlaşmaya başlasa da ABD ve Orta Asya ülkelerinin ikili ve çok taraflı ilişkileri Yıllık İkili İstişareler, ABD-Orta Asya Ticaret ve Yatırım Konseyi veya 2015'te kurulan C5+1 (Orta Asya artı ABD) gibi çok taraflı platformlar üzerinden sürdürülmüştür. 2016'da Washington'da yapılan ikinci C5+1 toplantısında, taraflar terörle mücadele, enerji, ulaşım ve bölge içi

⁶³⁷ Younkyoo Kim ve Fabio Indeo, a.g.e., ss. 275-286; Stephen Blank, "Whither the New Great Game in Central Asia?", *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 3, No. 2, 2012, ss. 147-160.

⁶³⁸ UN Comtrade, a.g.e.; US Census Bureau, "U.S. Trade in Goods by Country", <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/index.html> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

ticaretin önündeki engellerin azaltılmasını ve ulusal ve bölgesel uyum planlamasının desteklenmesini amaçlayan beş proje üzerinde anlaşmıştır⁶³⁹. Rusya ve Çin'in bölgede artan etkisine karşı oluşturulduğu iddia edilen C5+1 platformunun⁶⁴⁰, YİY projesinin hedeflerine benzer amaçlar doğrultusunda geliştirildiğini rahatlıkla söylemek mümkündür.

C5+1 platformu, Rusya ve Çin'in bölgesel girişimlerinden çok daha mütevazı bir düzeyde olsa da bu gibi oluşumlar ABD için Orta Asya kapılarının açık kalmasını sağlayacaktır⁶⁴¹. Ancak Sanchez, Walker, Cohen gibi uzmanlar Washington'un Orta Asya'daki varlığını güçlendirmesi için "fırsat penceresinin" sonsuza dek açık kalamayacağı konusunda uyararak, Beyaz Saray'ın harekete geçmesi gerektiğini öne sürmüştür, ABD'nin bölgedeki gelişmelere dışarıdan seyirci kalmayı göze alamayacağını hatırlatmıştır⁶⁴². Buna rağmen Donald Trump yönetimi, Barack Obama dönemi politikası olarak gördüğü YİY projesini canlandırmak veya onun yerine aynı hedeflere hizmet eden başka bir teşebbüsü ortaya koymak konusunda acele etmemektedir.

Bölgedeki siyasi, ekonomik ve güvenlik etkenlerinin yanı sıra ABD hükümetindeki siyasi irade eksikliği nedeniyle Orta Asya ülkelerinin YİY projesine yaklaşımı birbirinden farklı olmuştur. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ABD'nin YİY girişimi çerçevesindeki ekonomik projeleri desteklerken, İslam Kerimov hükümeti CASA-1000 projesine karşı çıkmıştır. Türkmenistan ikili ilişkileri üzerinden YİY çerçevesindeki doğal gaz boru hattı ve ulaşım projelerine katılmıştır. Kırgızistan hariç bölgedeki tüm ülkeler YİY projesi kapsamındaki demokrasi ve insan hakları gibi normatif değerlerin geliştirilmesi konusuna kayıtsız kalmıştır. Dolayısıyla Orta Asya ülkeleri ABD'nin YİY projesine karmaşık bir yaklaşım sergilemiştir. Sonraki bölümlerde bölge ülkelerinin YİY girişimine reaksiyonu ülkelerin katıldığı veya karşı çıktığı projeler, Orta Asya ülkelerinin ABD ile ikili ve çok taraflı ilişkileri çerçevesinde değerlendirilecektir.

⁶³⁹ The US State Department, "C5+1", <https://www.state.gov/p/sca/c51/index.htm>, (Erişim Tarihi: 01.05.2019); "C5+1 Fact Sheet", September 2017, <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2017/09/274386.htm> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

⁶⁴⁰ Farkhod Tolipov, 13 November 2015, a.g.e.

⁶⁴¹ Martin Russell, a.g.e.

⁶⁴² Wilder Alejandro Sanchez, "Central Asia in 2018: What's the Future of the C5+1?", 11 July 2018, <https://www.geopoliticalmonitor.com/central-asia-in-2018-whats-the-future-of-the-c51/> (Erişim Tarihi: 01.05.2019); Joshua Walker ve Kevin Kearney, "What Central Asia Means to the United States", 16 September 2016, <https://thediplomat.com/2016/09/what-central-asia-means-to-the-united-states/> (Erişim Tarihi: 01.05.2019); Ariel Cohen, "America's Next Security Competition will be in Central Asia", 30 July 2017, <https://nationalinterest.org/feature/americas-next-security-competition-will-be-central-asia-21710> (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

3.2.1. Kazakistan'ın Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı

Nur-Sultan, ABD'nin YİY projesine hem diplomatik hem de pratik düzeyde destek vermiştir. Kazakistan bağımsızlığından bu yana benimsediği çok yönlü dış politika stratejisi gereği ABD'nin Orta Asya ve Afganistan'daki ekonomik ve askeri varlığına olumlu yaklaşmıştır. Nursultan Nazarbayev'in, ABD'nin bölgedeki varlığını eski sömürgeci komşuları Rusya ve Çin'e karşı bir dengeleyici unsur olarak değerlendirdiğini tahmin etmek mümkündür. Fakat Kazakistan, YİY projesinin odak noktası olan Afganistan ile doğrudan sınırı olmadığından dolayı Washington'un bölgeselcilik girişiminin çevresinde kalmıştır. Buna rağmen Nursultan Nazarbayev gibi bir pragmatik lider yönetimindeki Kazakistan'ın, ABD'nin YİY projesine bölgedeki diğer ülkelere nazaran daha çok destek verdiğinin altını çizmek gerekir. Nur-Sultan bölgedeki diğer ülkelerle olan ticaret ilişkilerini geliştirmeyi ve Hazar denizi kıyısındaki Aktau limanını YİY projesinin önemli bir lojistik dayanağı haline getirmeyi düşünmüştür⁶⁴³.

Nur-Sultan, Washington'un Orta Asya'ya yönelik bölgesel politikalarını desteklemenin yanı sıra ABD'nin başını çektiği NATO'nun bölgedeki varlığını ve faaliyetlerini olumlu bulmuştur. Nitekim Kazakistan, diğer Orta Asya ülkeleriyle birlikte NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına katılmıştır. Nursultan Nazarbayev yönetimi bunun da ötesine giderek 2006'da NATO ile daha yakın bir işbirliğini öngören Bireysel Ortaklık Eylem Planı'nı kabul etmiştir. Bu yakın işbirliği kapsamında "Bozkır Kartalı" olarak adlandırılan yıllık NATO-Kazakistan ortak askeri tatbikatları gerçekleştirilmektedir⁶⁴⁴. Buna ek olarak Kazakistan ABD önderliğindeki koalisyon güçlerine destek vermek amacıyla Irak'a askeri birlik göndermiştir. NATO ile işbirliği kapsamında Afganistan'a asker gönderme kararı Kazak kamuoyunun olumsuz tepkisi üzerine geri çekilmiştir⁶⁴⁵. Son olarak, 2018'de Nursultan Nazarbayev hükümeti ABD'nin askeri nitelikte olmayan yüklerinin Afganistan'a nakliyesi için Kazakistan'ın Hazar Denizi kıyılarındaki Aktau ve Kuryk limanlarını kullanmasına izin veren bir anlaşmaya imza atmıştır. Anlaşmaya göre Afganistan istikametinden gelen/giden yükler Rusya'yı atlayarak

⁶⁴³ Eurasian Council on Foreign Affairs, a.g.e., s. 12.

⁶⁴⁴ NATO, "Individual Partnership Action Plans", 9 June 2017, https://www.nato.int/cps/ic/natohq/topics_49290.htm (Erişim Tarihi: 04.03.2019); Richard Weitz, "Kazakhstan Steppe Eagle Exercise Helps Sustain NATO Ties", 18 September 2013, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12816-kazakhstan-steppe-eagle-exercise-helps-sustain-nato-ties.html> (Erişim Tarihi: 04.03.2019).

⁶⁴⁵ Bruce Pannier, "Analysis: Kazakh Peacekeeping Deployment Sparks Bad Memories", 10 April 2018, <https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi-kazakhstan-peacekeeping-contingent-lebanon/29156875.html> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a geçecektir. Bu anlaşma, Kuzey Dağıtım Ağının önemli bir güzergâhı olan Rusya ve güney ulaşım yollarının topraklarından geçtiği Pakistan ile ilişkileri zora giren Donald Trump yönetimini Afganistan'a malzeme ulaştırma konusunda biraz rahatlatmıştır⁶⁴⁶.

Bu desteğin arka planında yukarıda bahsi geçen jeopolitik dengeleme çabalarının yanı sıra ABD-Kazakistan ekonomik ilişkilerinin büyük rol oynadığını da hatırlatmak gerekir. Nitekim ABD, Kazakistan'da başta enerji (petrol) olmak üzere birçok stratejik sektörde en büyük ikinci yabancı yatırımcı konumuna gelmiştir. *Chevron* ve *Exxon Mobil* gibi ABD merkezli dev şirketler Kazakistan'ın petrol sektörüne milyar dolarlık yatırımlar yapmıştır⁶⁴⁷. Nitekim 1 Ocak 2018 itibarıyla ABD'nin Kazakistan'daki doğrudan yabancı yatırımını 27,2 milyar doları aşmıştır⁶⁴⁸.

Dönemin Kazakistan Dışişleri Bakanı (9 Haziran 2019 tarihinden itibaren Cumhurbaşkanı) Kasım Cömert Tokayev üst düzey bir yetkili olarak yukarıda bahsi geçen 2006 tarihli Kabil Konferansı'nda ülkesini temsil etmiştir. Kasım Cömert Tokayev konferansta Kazak hükümetinin, BOA projesini desteklediğini söylemiştir. Konuşması sırasında Kasım Cömert Tokayev, Kazakistan'ın bölgesel bir lider olarak, bölgenin güvenliğini ve kalkınmasını sağlamayı amaçlayan BOA'nın oluşturulmasına ve Afganistan'ın yeniden inşa edilmesine katkıda bulunabileceğini vurgulamıştır. Kasım Cömert Tokayev, BOA teşebbüsünü uygarlaştırıcı ekonomik bir oluşum olarak gördüklerini de belirtmiştir⁶⁴⁹. 2014'te Kazakistan Dışişleri Bakanı Erlan İdrisov, Nursultan'ın YİY projesine desteğini yenilemiştir. Erlan İdrisov, Rusya'nın AEB, ABD'nin YİY ve Çin'in İYEK projelerini göz önünde bulundurarak, Orta Asya'yı yeniden "Büyük Oyun" (*Great Game*) alanı değil, herkes için "büyük kazanç" (*great gain*) bölgesine dönüştürmeyi önermiştir. Buna ek olarak Erlan İdrisov, bölgeyi "kara ile çevrili" (*land-locked*) konumundan çıkararak, eski İpek Yolu üzerindeki ticaret, enerji ve ulaşım yollarını restore ederek "kara ile bağlantılı" (*land-linked*) hale getirmeyi teklif etmiştir. Kazak

⁶⁴⁶ Mario Heller, "Kazakhstan Grants U.S. Access to Ports for Afghan-Bound Goods", 8 March 2018, <https://eurasianet.org/kazakhstan-grants-us-access-to-ports-for-afghan-bound-goods> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

⁶⁴⁷ Raushan Nurshayeva, "Kazakhs, Chevron-led Group Approve \$37 Billion Tengiz Field Expansion", 5 July 2016, <https://www.reuters.com/article/us-chevron-kazakhstan/kazakhs-chevron-led-group-approve-37-billion-tengiz-field-expansion-idUSKCN0ZL0X4> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

⁶⁴⁸ US Department of State, 2018, a.g.e.

⁶⁴⁹ Fırat Purtaş, 2008, a.g.e., s. 126.

bakanı, bir yıl sonra kaleme aldığı bir yazısında ülkesinin “Büyük Kazanç felsefesini” detaylı bir şekilde açıklamıştır⁶⁵⁰.

2012’de ABD, Kazakistan’la karşılıklı ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine taşımıştır. Nur-sultan, Kazakistan-Türkmenistan-İran demir yolunun Kazakistan-Türkmenistan bölümü üzerinden Afganistan’a yardım ve diğer yükleri göndermiş, aynı yoldan Afgan ürünlerinin yeni pazarlara ulaşmasına olanak sağlamıştır. Kazakistan, Afganistan’a insani ve teknik yardımın yanı sıra ülkedeki gıda ve altyapı projelerine de finansman sağlamıştır. Buna ek olarak bin Afganistanlı öğrencinin en iyi Kazak üniversitelerinde yetiştirilmesi için 50 milyon dolarlık bir burs programı geliştirmiştir⁶⁵¹.

3.2.2. Türkmenistan’ın Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı

Türkmenistan, ABD’nin YİY projesini ikili ilişkileri çerçevesinde enerji ihracatını çeşitlendirmek ve Afganistan üzerinden Güney Asya’ya ulaşmak amacıyla desteklemiştir. Projenin ilan edildiği sıralarda ve öncesinde enerji ihracatı konusunda Moskova ile ciddi anlaşmazlıklar yaşayan Aşkabat, uzun zamandır üzerinde çalıştığı doğal gaz ihracatının çeşitlendirilmesi politikasının hayata geçirilmesi için yeni pazarlar arayışına hız vermiştir. Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattı hem Türkmenistan’ın hem de Çin’in karşılıklı ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik ortak çabalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak Rusya örneğinde tek bir pazara bağımlı olmanın acı tecrübelerini yaşayan Türkmenistan, Çin ile yetinmemiş, toplam ihracatının kimi zaman %80’den fazlasını veya GSYH’nin en az dörtte birini oluşturan doğal gaz ihracatı konusunda yeni pazarlar bulma arayışını sürdürmüştür. Dolayısıyla YİY projesi Türkmenistan doğal gazının Hindistan’a kadar ulaştırılmasının bir fırsatı olarak değerlendirilmiştir.

YİY projesi kapsamında hayata geçirilmesi öngörülen teşebbüslerden biri TAPI doğalgaz boru hattı projesidir. Aralık 2010’da Hindistan Enerji Bakanı ve Türkmenistan, Pakistan ve Afganistan devlet başkanları, TAPI doğal gaz boru hattının inşası için bir çerçeve anlaşması imzalamıştır⁶⁵². Ancak güvenlik riskleri ve mali anlaşmazlıklardan

⁶⁵⁰ Eralan Idrissov, “The Great Gain Not the Great Game: How Kazakhstan is Charting its Own Course in the World”, 13 November 2015, <https://www.diplomaticourier.com/posts/the-great-gain-not-the-great-game-how-kazakhstan-is-charting-its-own-course-in-the-world> (Erişim Tarihi: 08.05.2019); Altair Nurbekov, “Kazakh FM Urges Replacing ‘Great Game’ Philosophy with ‘Great Gain’ Philosophy”, 25 September 2014, <https://astanatimes.com/2014/09/kazakh-fm-urges-replacing-great-game-philosophy-great-gain-philosophy/> (Erişim Tarihi: 08.05.2019).

⁶⁵¹ Robert Blake, 18 October 2012, a.g.e.; Altair Nurbekov, a.g.e.

⁶⁵² BBC News, “Turkmen Natural Gas Pipeline TAPI to Cross Afghanistan”, 11 December 2010, www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11977744 (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

dolayı projenin hayata geçirilmesi hep ertelenmiştir. Fakat YİY projesinin ileri sürülmesi ile bu konu yeniden gündeme taşınmıştır. Son olarak projenin enerji kaynağı, güzergâhı ve nihai planı şu şekilde tasarlanmıştır.

Türkmenistan'ın en büyük doğalgaz yatağı Galkınış'tan başlayan hat, Afganistan'ın Herat, Farah, Helmand ve Kandahar vilayetlerinden geçerek Pakistan ve Hindistan sınırındaki Fazilka yerleşim bölgesine kadar devam edecektir. Uzunluğu bin 814 km olacak hattın, 214 km'lik kısmı Türkmenistan'dan, 774 km'lik kısmı Afganistan'dan ve 826 km'lik kısmı da Pakistan'dan geçecektir⁶⁵³.

2015'te Türkmenistan inisiyatif olarak boru hattının kendi hududundaki kısmının inşasına başlamış ve Şubat 2018'de tamamlamıştır. 23 Şubat 2018'de ise TAPI projesinin Afganistan'daki 774 km'lik kısmının inşası başlamıştır. Boru hattının yapımının Kasım 2019'da tamamlanması planlanmıştır. 2020'de hizmete girmesi beklenen hattın, yıllık kapasitesi 33 milyar metreküp olacaktır⁶⁵⁴. Yetkililere göre, yaklaşık 10 milyar dolara mal olacağı tahmin edilen TAPI doğal gaz boru hattının 30 yıl boyunca yılda 33 milyar metreküp doğalgaz taşıyabileceği, gerekirse hattın kapasitesinin daha da arttırılabileceği öngörülmüştür⁶⁵⁵. Hindistan ve Pakistan 30 yıl boyunca bu akımdan yıllık yaklaşık on dörder milyar metreküp doğalgaz alacak ve geri kalan 5 milyar metreküp Afganistan'ın ihtiyacını karşılayacaktır⁶⁵⁶. Afganistan'ın Kanada Büyükelçisine göre Kabil, TAPI üzerinden Pakistan ve Hindistan'a ihraç edilecek olan doğal gazdan her yılı yaklaşık 300 milyon dolar transit gelir elde edecektir⁶⁵⁷.

TAPI doğal gaz boru hattına paralel olarak 800 km'lik yeraltı fiber optik kablolu iletişim hattının döşenmesi de planlanmıştır. "Dijital TAP" olarak adlandırılan fiber kablo, TAPI boru hattı üzerindeki işlemleri izlemekle beraber Avrupa'dan Güneydoğu Asya'ya saniyede 100 *Gigabyte* ve ilerleyen zamanlarda saniyede 6 *Terabyte* hızında veri

⁶⁵³ Sayed Khodaberdi Sadat, "TAPI Projesinin Afganistan Kısmının İnşası Başladı", 23 Şubat 2018, <http://aa.com.tr/tr/dunya/tapi-projesinin-afganistan-kisminin-insasi-basladi/1071778> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

⁶⁵⁴ Zuhul Demirci ve Sayed Khodaberdi Sadat, "TAPI Projesinin Türkmenistan Ayağı Tamamlandı", 23 Şubat 2018, <http://aa.com.tr/tr/dunya/tapi-projesinin-turkmenistan-ayagi-tamamlandi/1071500> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

⁶⁵⁵ Ayaz Gul, "Construction Begins on Afghanistan Section of International Gas Pipeline", 23 February 2018, <https://www.voanews.com/a/construction-afghanistan-section-international-gas-pipeline/4267774.html> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

⁶⁵⁶ Eurasianet, "Turkmenistan: Work Begins on Afghan Part of TAPI, High-Voltage Cables", 23 February 2018, <https://eurasianet.org/s/turkmenistan-work-begins-on-tapi-high-voltage-power-cables> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

⁶⁵⁷ Tridivesh Singh Maini ve Manish Vaid, "Roadblocks Remain to TAPI Pipeline Construction", 4 March 2013, www.ogj.com/articles/print/volume-111/issue-3/transportation/roadblocks-remain-to-tapi-pipeline.html (Erişim Tarihi: 25.02.2018).

aktarımını sağlayacaktır⁶⁵⁸. Optik kablolu iletişim hattı “Dijital İpek Yolu” projesinin bir parçasıdır.

Bu projelere ek olarak TAP-500 yeraltı elektrik hattı inşa edilecektir. Türkmenistan’da üretilen elektrik enerjisini Afganistan ve Pakistan’a ihraç etmesi planlanan TAP-500 projesi ADB ve bahsi geçen üç ülke hükümetleri tarafından finanse edilecektir. Bu aşamada Türkmenistan, TAP-500 ile bağlantılı olan hattın kendi toprakları ve Afganistan sınırı arasındaki 220 kilovatluk bir iletim hattını hizmete sunmuştur. Yapımını bir Türk şirketinin üstlendiği 1,6 milyar dolarlık proje iki aşamalı olarak hayata geçirilecektir. İlk aşama TUTAP elektrik bağlantısı projesi kapsamındaki mevcut altyapıyı kullanarak 2021’e kadar tamamlanacaktır. 2022’de tamamlanması planlanan ikinci aşama, Türkmenistan’ın Serhetabad yerleşim bölgesinden başlayacak, Afganistan’ın Herat ve Kandahar illerinden geçerek Pakistan’ın Quetta şehrine kadar uzanacaktır. Proje tamamlandığında Türkmenistan’dan Pakistan’a 4 bin megavata kadar elektrik transfer edebilecek kapasiteye sahip olacaktır⁶⁵⁹.

TAT demiryolu projesi, resmi olmasa da YİY projesinin amaçlarına ve ABD’nin bölgeye yönelik stratejisine uygun bir şekilde tasarlanan projelerden biridir. Başka bir deyişle, TAT projesi, Afganistan’ı bölgesel ekonomik bütünleşme ve ulaşımın merkezi olarak ele alan YİY stratejisi ile örtüşmektedir⁶⁶⁰. Projenin amacı, bölgesel ulaşım altyapısını genişletmek, karayla çevrili Orta Asya ülkelerini denize (Hint Okyanusu’na) ulaştırmak ve son olarak Avrasya ve Güneydoğu Asya pazarlarını birbirine bağlamaktır⁶⁶¹. Tüm bu bağlantıların merkezinde ABD’nin kontrolündeki Afganistan yer almaktadır. Bu nedenle TAT projesinin YİY stratejisinin bir enstrümanı olan CAREC programı kapsamında ADB tarafından finans edilmesi planlanmıştır⁶⁶².

⁶⁵⁸ Eurasianet, 23 February 2018, a.g.e.

⁶⁵⁹ Global Transmission, “Turkmenistan–Afghanistan–Pakistan (TAP) Power Interconnection Project”, 9 March 2019, <https://www.globaltransmission.info/archive.php?id=36278#> (Erişim Tarihi: 02.05.2019); Anadolu Agency, “Turkish Firm to Lay 750 km Power Line in Afghanistan”, 7 November 2018, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkish-firm-to-lay-750-km-power-line-in-afghanistan/1305274#> (Erişim Tarihi: 02.05.2019); RECCA, “TAP-500”, http://recca.af/?page_id=2147 (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

⁶⁶⁰ Shoaib Ahmad Rahim, “The Turkmenistan-Afghanistan-Tajikistan Railway”, 9 December 2016, <https://thediplomat.com/2016/12/the-turkmenistan-afghanistan-tajikistan-railway/> (Erişim Tarihi: 25.02.2018).

⁶⁶¹ Oleg Salimov, “Railroad Project: The Prospects of the New Silk Road”, 27 November 2013, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12866-the-turkmenistan-afghanistan-tajikistan-railroad-project-the-prospects-of-the-new-silk-road.html> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

⁶⁶² Andrew C. Kuchins, Jeffrey Mankoff, Oliver Backes, “Central Asia in a Reconnecting Eurasia: Turkmenistan’s Evolving Foreign Economic and Security Interests”, June 2015, s. 29,

İlk planlamalara göre, 635 km'lik TAT demiryolu Türkmenistan'ın Atamurat yerleşim yerinden başlayarak İmamnazar sınır kapısı yoluyla Afganistan'ın Aqina sınır kapısına, oradan Andkhoy, Şibirgan, Mezar-ı Şerif, Hulm ve Kunduz'a ve son olarak Tacikistan'daki Panjpayan ve Kolhozabad'a kadar uzayacaktır. Projenin toplam maliyeti 1,5-2 milyar dolar olarak belirlenmiştir⁶⁶³. 5 Haziran 2013'te Türkmenistan'da temelleri atılan TAT demiryolu projesi 2015'te hizmete girecekti⁶⁶⁴. Ancak Afganistan'da meydana gelen güvenlik sorunları nedeniyle işler ters gitmiştir. ADB, Aralık 2015'te Afganistan'da istikrar sağlanana kadar projenin finansmanını durduracağını ilan etmiştir. Tacikistan da aynı gerekçeyle TAT demiryolunun kendi topraklarındaki kısmının yapımını ertelemiştir⁶⁶⁵. Fakat Türkmenistan projeden kendine düşeni yerine getirmiştir. 28 Kasım 2016'da Türkmenistan'ın Atamurat yerleşim yeri ile Afganistan'ın Akina Sınır Kapısı'nı bağlayan toplam 88 km'lik demiryolu hizmete açılmıştır⁶⁶⁶.

Demiryolunun Afganistan ve Tacikistan ayağının ne zaman yapılacağı belirsiz iken Çin, İYEK projesi kapsamında Orta Asya üzerinden Avrupa pazarlarına ulaşma stratejisinin bir parçası olabileceğini düşündüğü, TAT projesine sonraki aşamalarda katılma isteğini bildirmiştir⁶⁶⁷. Bu beklenti gerçekleşirse TAT projesi ABD ve Çin'in ileri sürdüğü YİY ve İYEK projelerinin bir-birine uyumlaştığı ve kaynaştığı noktalardan biri olacaktır. Son olarak 23 Şubat 2018 tarihinde Türkmenistan'ın Serhetabat vilayeti ve Afganistan'ın Herat vilayetindeki Turgundi şehrini birbirine bağlaması planlanan 13 km'lik Serhetabad-Turgundi demiryolu hattı da açılmıştır⁶⁶⁸.

https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/150513_Kunchins_CentralAsiaTurkmenistan_Web.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2018).

⁶⁶³ Sergei Medrea, "Turkmenistan-Afghanistan-Tajikistan Railway Project Inaugurated", 12 June 2013, <http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/12760-turkmenistan-afghanistan-tadjikistan-railway-project-inaugurated.html> (Erişim Tarihi: 25.02.2018); Andrew Grantham, "TAT Railway", <http://www.andrewgrantham.co.uk/afghanistan/railways/tat-railway/> (Erişim Tarihi: 25.02.2018).

⁶⁶⁴ State News Agency of Turkmenistan, "Turkmenistan-Afghanistan-Tajikistan Railway to Be Built", 5 June 2013, http://turkmenistan.gov.tm/_eng/?id=2345 (Erişim Tarihi: 25.02.2018).

⁶⁶⁵ Payrav Chorshanbiyev, "Construction of the TAT Railway Remains Questionable, Says Tajik Railway Official", 26 July 2016, <https://www.news.tj/en/news/construction-tat-railway-remains-questionable-says-tajik-railway-official> (Erişim Tarihi: 25.02.2018).

⁶⁶⁶ Ayşenur Sağlam, "Türkmenistan-Afganistan-Tacikistan Demiryolu Hattı'nın İlk Etapı Açıldı", 28 Kasım 2016, <http://aa.com.tr/tr/dunya/turkmenistan-afghanistan-tacikistan-demiryolu-hattinin-ilk-etabi-acildi/694538> (Erişim Tarihi: 25.02.2018).

⁶⁶⁷ H. Hasanov, "China, Iran and Kyrgyzstan May Join Turkmenistan-Afghanistan-Tajikistan Railway Project", 26 June 2013, <https://en.trend.az/business/economy/2165094.html> (Erişim Tarihi: 25.02.2018); Shoaib Ahmad Rahim, 9 December 2016, a.g.e.

⁶⁶⁸ Eurasianet, 23 February 2018, a.g.e.

YİY projesi kapsamında değerlendirilen RECCA'nın 2017'de Türkmenistan'da düzenlenen 7. Bakanlar Toplantısı çerçevesinde "Afganistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin taraf olduğu Lapis Lazuli Ulaştırma Koridoru Anlaşması imzalanmıştır"⁶⁶⁹. Bu koridor üzerinden Afganistan ve Avrupa arasında ekonomik ve kültürel bağların güçlendirilmesi hedeflenmiştir. 2 milyar dolar değerindeki projenin finansmanını Çin, Afganistan, Türkiye, ABD, ADB, WB ve diğer proje ortakları üstlenmiştir⁶⁷⁰.

3.2.3. Kırgızistan ve Tacikistan'ın Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı

YİY projesi kapsamında Kırgızistan ve Tacikistan'ı bir araya getiren CASA-1000 gibi birkaç proje söz konusudur. Dolayısıyla bu bölümde iki ülkenin ABD'nin projesine yaklaşımı tek başlık altında incelenecektir.

Tacikistan ve Kırgızistan'ın ABD ile kayda değer bir ikili ekonomik ilişkisi bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra her iki ülke de Washington'un ilgisini çekebilecek petrol ve diğer hidrokarbon enerji kaynaklarından yoksundur. Dolayısıyla Duşanbe ve Bişkek'in, ABD'nin YİY projesine yaklaşımını her iki ülkenin Washington ile 2001'den bu yana geliştirdiği stratejik-güvenlik ilişkileri bağlamında değerlendirmek gerekir. Bu anlamda öncelikli olarak her iki ülke, Washington'un Afganistan'daki askeri operasyonlarını bölgenin güvenliği açısından olumlu bulmuştur. Bu süreçte Kırgızistan, kara yollarını ve Manas hava üssünü ABD'nin kullanımına sunarken, Afganistan'la uzun ve istikrarsız bir sınıra sahip olan Tacikistan kara ve hava yolları üzerinden lojistik destek sağlamıştır. Bunun karşılığında, 2014'te Manas üssünün kapatılmasına rağmen, ABD hükümeti her iki ülkeye yıllık ekonomik yardım ve doğrudan yatırımlarını sürdürmüştür. IMF ve USAID verilerine göre 2015'te ABD, Tacikistan ve Kırgızistan'a toplam 157 milyon dolar doğrudan yatırım yapmış ve 110 milyon dolar değerinde ekonomik ve askeri yardım sağlamıştır⁶⁷¹.

⁶⁶⁹ TRTAVAZ, "Aşkabat'ta Yapılan 7. RECCA Konferansı Sona Erdi", 22 Kasım 2017, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/askabat-ta-yapilan-7-recca-konferansi-sona-erdi/5a0d5ec701a30a22fc49c6c9> (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

⁶⁷⁰ RECCA, "Lapis-Lazuli Transit, Trade & Transport Route (Lapis Lazuli Corridor)", http://recca.af/?page_id=2080 (Erişim Tarihi: 26.05.2019); Chris Devonshire-Ellis, "China Funded Lapis-Lazuli Transport Corridor Unites Caucasus and Central Asia", 5 December 2017, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2017/12/05/china-funded-lapis-lazuli-transport-corridor-unites-caucasus-central-asia/> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

⁶⁷¹ 2001'de bu yana ABD'nin Tacikistan ve Kırgızistan'a yıllık bazda yaptığı doğrudan yatırım ve sağladığı ekonomik destekle ilgili deyatlı bilgi için bakınız: IMF, "Direct Investment Positions",

Bunun yanı sıra ABD'nin öne sürdüğü YİY projesi, dış dünyayla ulaşım sıkıntısı yaşayan Tacikistan için güney komşusu Afganistan üzerinden Pakistan, İran ve Hindistan'a, dolayısıyla denize çıkma imkânı sunmuştur. YİY projesi hem Kırgızistan'ın hem de Tacikistan'ın elektrik enerji ihracatı yollarının çeşitlendirmesini ve güney pazarlara ulaşmasını kolaylaştırması açısından iki ülke hükümetlerinin ortak tutum sergilemesini sağlamıştır. Dolayısıyla Kırgızistan ve Tacikistan hükümetleri kendi ekonomik ve güvenlik çıkarları doğrultusunda ABD'nin YİY projesini desteklemiştir⁶⁷².

2011'de Tacikistan'ın ABD'deki Büyükelçisi Abdujabbor Shirinov, YİY girişimini "ülkelerimiz arasında bağlantılar oluşturacak iyi bir strateji" şeklinde değerlendirmiştir. Abdujabbor Shirinov, proje çerçevesinde gerçekleştirilen işbirliğinin yalnızca ekonomik alanda değil, ülkesinin güvenliği açısından da önemli olduğunun altını çizmiştir. Tacikistan'da yaşanan iç savaşın (1992-1997) ülke ekonomisi için ne kadar yıkıcı olduğunu hatırlatan Abdujabbor Shirinov, YİY projesi kapsamında öne sürülen "Afganistan'da barışı sağlama çabalarından çok memnun" olduklarını dile getirmiştir⁶⁷³. Eylül 2014'te New York'ta düzenlenen bir panele katılan Kırgızistan'ın ABD'deki Büyükelçisi Muktar Djumaliev ve Tacikistan'ın ABD'deki Büyükelçisi Farhod Salim, ülkeleri için YİY projesinin hayati öneme haiz olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak Farhod Salim, ABD'nin mali desteğiyle Ceyhun nehri üzerinden Tacikistan'ı Afganistan'a bağlayan köprü ve yollar inşa edildiğini, dolayısıyla iki ülke arasında karşılıklı ticaretin hızlı bir şekilde geliştiğini ifade etmiştir⁶⁷⁴.

Kırgızistan ve Tacikistan, sahip oldukları su kaynaklarını elektrik enerjisine dönüştürerek YİY projesi üzerinden güney ülkelere pazarlamayı hedeflemiştir⁶⁷⁵. Bu çerçevede Kırgız ve Tacik hükümetlerini bir araya getiren en önemli enerji projesi CASA-1000 olmuştur. YİY kapsamında geliştirilmekte olan CASA-1000 projesi Kırgızistan'dan başlamaktadır. Kırgızistan bu hat üzerinden yıllık yaklaşık 2 milyar kilovatsaat elektrik enerjisi ihracat etmeyi planlamıştır. CASA-1000 projesi, Tacikistan'da özellikle yaz

<http://data.imf.org/regular.aspx?key=61227424> (Erişim Tarihi: 11.06.2019); USAID, "U.S. Foreign Aid by Country", <https://explorer.usaid.gov/cd> (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

⁶⁷² Asia Society, 2014b, a.g.e.

⁶⁷³ Golos Ameriki, "Komu Nuzhen "Novyy Shelkovyy Put" v Tsentral'noy Azii?", 14 Kasım 2011, <https://www.golos-ameriki.ru/a/who-needs-new-silk-road-2011-11-14-133851598/248444.html> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

⁶⁷⁴ Asia Society, 2014b, a.g.e.

⁶⁷⁵ Abdul Kerimkhanov, "Tajikistan Launches CASA-1000 Project", 6 February 2019, <https://www.azernews.az/region/145192.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2019); CASA-1000 Projesi Sitesi, <http://www.casa-1000.org/index.php> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

aylarında üretilen elektrik enerji fazlasını Afganistan ve Pakistan'a ihraç etme olanağını verecektir. Tacikistan mezkûr hat üzerinden yıllık 3 milyar kilovatsaat elektrik enerjisi ihraç etmeyi ve ortalama 150 milyon dolar fayda görmeyi ummaktadır. Buna ek olarak Tacikistan, kendi topraklarından geçen Kırgız elektrik enerjisi için transit vergisi şeklinde gelir elde etmeyi hedeflemektedir⁶⁷⁶. Kasım 2018'de dünyadaki en yüksek baraj üzerine yapımı devam eden Rogun Hidroelektrik Santrali'nin 600 megavat kapasiteli ilk ünitesinin hizmete girmesiyle birlikte önümüzdeki yıllarda Tacikistan'ın CASA-1000 hattı üzerinden elektrik enerjisi ihracatının daha da artması beklenilmektedir⁶⁷⁷.

ABD'nin desteklediği en kapsamlı YİY projelerinden biri CASA-1000'dir. Toplam 1,2 milyar dolar değerindeki proje, belirtildiği gibi Kırgızistan ve Tacikistan'ın Afganistan'a ve Pakistan'a elektrik enerjisi ihraç etmesini sağlayacaktır. ABD, CASA-1000 projesi için 15 milyon dolarlık doğrudan destek vermiştir⁶⁷⁸. WB, 27 Mart 2014 tarihinde proje için 526,5 milyon dolarlık hibe ve kredi finansmanını onaylamıştır⁶⁷⁹. Projenin Kırgızistan kısmı 209 milyon dolara inşa edilecektir. Projenin Tacikistan'dan geçen kısmının inşası 314 milyon dolara mal olacaktır. 2021'de tamamlanması planlanan projenin Tacikistan kısmını WB (45 milyon dolar), İKB (70 milyon dolar), EBRD (110 milyon dolar), İngiltere hükümeti ve diğer kuruluşlar finanse etmektedir. Projenin hayata geçirilmesi için gereken finansal kaynağın kalan kısmını da Kırgızistan, Tacikistan Afganistan ve Pakistan hükümetleri, İKB, İngiltere Uluslararası Kalkınma Departmanı, Avustralya Uluslararası Kalkınma Ajansı ve diğer proje ortakları ve bağışçı kuruluşlar sağlayacaktır⁶⁸⁰.

Öte yandan İslam Kerimov yönetimi dönemindeki Özbekistan hükümeti bu projeye karşı çıkmıştır. Dolayısıyla ABD'nin koordinatörlüğünde yıllar süren siyasi müzakerelerin ardından, Nisan 2015'te Afganistan, Pakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, İstanbul'da yapılan Hükümetlerarası Konsey toplantısında enerji alım anlaşmalarını imzalamıştır. Anlaşmaya göre, uzunluğu 1222 km olacak olan proje Kırgızistan'dan başlayarak

⁶⁷⁶ Avesta, "Dolya Tadzhiqistana v Eksporte Elektroenergii po Proyektu CASA-1000 Sostavit 3 mlrd. kVt/ch", 12 Kasım 2018, <http://avesta.tj/2018/11/12/dolya-tadzhiqistana-v-eksporte-elektroenergii-po-proyektu-casa-1000-sostavit-3-mlrd-kvt-ch-2/> (Erişim Tarihi: 24.01.2019).

⁶⁷⁷ Catherine Putz, "Tajikistan's Rogun Dam Begins Operations", 20 November 2018, <https://thediplomat.com/2018/11/tajikistans-megadam-rogun-begins-operations/> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

⁶⁷⁸ The US Department of State, 2014, a.g.e.

⁶⁷⁹ The World Bank, "World Bank Group Invests in Energy Trade Between Central Asia and South Asia", 27 March 2014, www.worldbank.org/en/news/press-release/2014/03/27/world-bank-group-invests-in-energy-trade-central-south-asia-pakistan (Erişim Tarihi: 24.01.2019).

⁶⁸⁰ Avesta, 12 Kasım 2018, a.g.e.

Tacikistan ve Afganistan topraklarından geçerek Pakistan’da sona erecek bir şekilde tasarlanmıştır. CASA-1000 elektrik hattı, Pakistan’a 1000 MW, Afganistan’a 300 MW elektrik enerjisi ulaştırma kapasitesine sahip olacaktır. Projenin, Pakistan’da özellikle yaz aylarında meydana gelen elektrik kesintilerini azaltması bekleniyor. Afganistan’ın bu proje üzerinden hem elektrik enerjisi hem de yılda yaklaşık 45 milyon dolar transit gelir elde etmesi öngörülmüştür. İlk hesaplamalara göre projenin 2018 yılında tamamlanması planlanmış, ancak güvenlik, finansman ve anlaşma sağlanması sürecinin uzun sürmesi nedeniyle CASA-1000 elektrik hattının 2021’de faaliyete geçmesi beklenmektedir⁶⁸¹.

Belirtildiği gibi YİY projesi çerçevesinde sınır geçiş işlemleri kademeli olarak kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Proje kapsamında gümrük geçiş kapılarına maddi ve teknik destek sağlanmakla birlikte mevcut ve yeni kadroları eğitmek, yetiştirmek amacıyla bölge ülkelerinde eğitim kurumları kurulmuştur. Bunlardan biri Tacikistan’ın Duşanbe şehrinde açılan Sınır Yönetimi Personel Koleji’dir. Diğerleri Kırgızistan’ın Bişkek kentinde kurulan Gümrük Eğitim Tesisidir. Bu tesislerin YİY projesinin verimli bir şekilde uygulanmasına yardımcı olarak Afganistan ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret, gümrük, eğitim ve kişisel bağlantıları güçlendirmesi amaçlanmıştır⁶⁸².

YİY girişimi kapsamında Kırgızistan ve Tacikistan’ın Çin ve Afganistan ile ortaklaşa katıldığı diğer bir proje “Dijital İpek Yolu” optik kablolu iletişim hattıdır. Bu proje çerçevesinde iki işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Birincisi bahsi geçen dört ülke arasında, ikincisi Çin ve Afganistan arasında imzalanmıştır. Projeye göre Çin’den Afganistan’a kadar uzanan 480 km’lik ve 50 milyon doları değerindeki optik fiber kablo döşenecektir. “Dijital İpek Yolu” projesi kapsamındaki iletişim hatları Afganistan, Orta Asya ülkeleri, Pakistan, İran, Çin, ABD ve WB tarafından ortaklaşa hayata geçirilmektedir⁶⁸³. Dolayısıyla proje kapsamında Afganistan ve komşuları arasında fiber optik kablo bağlantısı kurulacaktır.

Resmi olarak YİY projesinin bir parçası olmasa da ABD’nin girişiminin hedefleriyle uyumlu olan hem de Kırgızistan ve Tacikistan’ın katıldığı diğer bir bölgesel

⁶⁸¹ CASA-1000 Resmi Sitesi, a.g.e.; Avesta, 12 Kasım 2018, a.g.e.; Asianews, “Launch of CASA-1000 Power Grid Project Between Central and South Asia”, 14 May 2016, <http://www.asianews.it/news-en/Launch-of-CASA-1000-power-grid-project-between-Central-and-South-Asia-37497.html> (Erişim Tarihi: 24.01.2019); Thomas Zimmerman, a.g.e., s. 15.

⁶⁸² Geoffrey Pyatt, “Delivering on the New Silk Road”, 9 July 2012, <https://web.archive.org/web/20120712190800/http://www.state.gov/p/sca/rls/rmks/2012/194735.htm> (Erişim Tarihi: 25.04.2019); Vladimir Fedorenko, a.g.e., s. 7.

⁶⁸³ RECCA, “Digital Silk Road”, http://recca.af/?page_id=2130 (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

ulaştırma projesi Beş Ulusun Demiryolu Koridoru'dur (FNRC). 2100 km'lik FNRC, Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan üzerinden Çin'i İran'a bağlayacaktır. Projenin 1148 km'si Afganistan topraklarından geçecektir. Toplam maliyeti tahminen 2 milyar dolar civarında olan FNRC, Çin, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, İran, ADB, WB ve ABD tarafından finanse edilecektir. Proje, Kırgızistan ve Tacikistan ürünlerini İran'ın Chabahar ve Bandar Abbas limanlarına ulaştırma imkânını sunacaktır⁶⁸⁴.

Son olarak, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan'ın katıldığı TUTAP projesi, Afganistan topraklarında birbiriyle bağlantısı olmayan elektrik şebekelerini birleştirmeyi, komşu ülkeler arasında oluşturulan elektrik hattı bağlantıları üzerinden Orta Asya ve Afganistan'daki fazla elektrik enerjisinin Pakistan'a ihraç edilmesinin kolaylaştırılmasını hedeflemiştir. Bu aşamada Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ayrı ayrı hatlar üzerinden Afganistan'a elektrik enerjisi sağlamaktadır. Bununla birlikte finansmanını ADB'nin üstlendiği TUTAP ve WB'nin kredi sağladığı CASA-1000, YİY projesinin hedefleri doğrultusunda Doğu Asya, Orta Asya ve Güney Asya'da bütünleşmiş bir bölgesel enerji piyasasının oluşturulmasının ilk aşaması olarak değerlendirilmiştir⁶⁸⁵.

3.2.4. Özbekistan'ın Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı

Özbekistan, Afganistan'daki askeri operasyonlar nedeniyle 2001-2005 yılları arasında ABD'nin bölgedeki en yakın stratejik ortaklarından biri olmuştur. Washington'un Andican olaylarına sert tepki vermesinin ardından ikili ilişkiler bir müddet soğumuştur. 2005 yılında ABD, Taşkent'in resmi talebi, Rusya ve Çin'in dolaylı baskısıyla Özbekistan'daki Hanabad hava üssünü terk etmek zorunda kalmıştır. İslam Kerimov rejimi bu gerginlikler ışığında ortaya atılan BOA projesine şüpheyle yaklaşmıştır.

Öte yandan, Özbekistan bağımsızlığının ilk günlerinden bu yana bölgeyi herhangi bir siyasi-askeri oluşumun bir parçası yapmaya yönelik her türlü girişimi reddetmiştir. Ancak ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığı Özbekistan'ın güney sınırlarının

⁶⁸⁴ M. Azim Wardak, a.g.e.; RECCA, "Five Nations Railway Corridor", http://recca.af/?page_id=2086 (Erişim Tarihi: 21.10.2018); Bibhu Prasad Routray ve Sayantan Haldar, "Five Nations Railway Corridor Project: Increasing Connectivity & Chinese Dominance in Afghanistan", 27 April 2018, <http://mantraya.org/analysis-five-nations-railway-corridor-project-increasing-connectivity-and-chinese-dominance-in-afghanistan/> (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

⁶⁸⁵ SIGAR, "Afghanistan's Energy Grid: Planned and Existing Infrastructure, as of September 2018", 3 October 2018, <https://www.sigar.mil/pdf/quarterlyreports/2018-10-30qr-power-infrastructure.pdf> (Erişim Tarihi: 02.05.2019); CAREC, "Energy Sector Progress Report and Work Plan", 28 June 2018, https://www.carecprogram.org/uploads/S3b_SH-CAREC-Energy.pdf (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

güvenliğinin sağlanması açısından önem arz etmiştir. Dolayısıyla Taşkent hem güvenlik ihtiyaçlarıyla hem de kuşkuyla yaklaştığı ABD'nin YİY projesine karmaşık bir reaksiyon vermiştir. Örnek vermek gerekirse, İslam Kerimov rejimi CASA-1000 projesine açık bir şekilde karşı çıkmıştır. İslam Kerimov, bu tutumunu Tacikistan ve Kırgızistan'ın yüksek riskli sismik bölgelerinde kurulması planlanan barajların, hidroelektrik santrallerinin neden olabileceği doğal afetler ve çevresel sorunlarla açıklamaya çalışmıştır. İslam Kerimov yönetimi, bahsi geçen hidroelektrik santrallerin başta Aral Gölü ve çevresindeki sorunlar olmak üzere bölgedeki su kıtlığı ve diğer çevresel sorunları derinleştireceğini öne sürmüştür. Son olarak İslam Kerimov, Orta Asya'daki su sorunları diplomatik yollarla çözülmezse, savaşa neden olabileceğini belirtmiştir⁶⁸⁶.

Andican olaylarından iki yıl sonra, ABD-Özbek ilişkileri yavaş yavaş iyileşmeye başlamıştır. Özbekistan'a karşı uyguladığı yaptırımlarla beklediği sonuca ulaşamayan Washington yönetimi, Afganistan'daki operasyonların kesintisiz sürdürülmesi konusunda stratejik öneme haiz olan Taşkent ile ikili ilişkilerini düzeltmek zorunda kalmıştır. Ocak 2012'de Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, ABD hükümetine Özbekistan'a savunma amaçlı teçhizatları sağlamaya izin veren bir feragatnameyi imzalayarak İslam Kerimov rejimine uygulanan askeri yaptırımları kaldırmıştır. Ocak 2015'te ABD Dışişleri Bakanlığı, Özbekistan'a 308 Mayına Dayanıklı Pusuya Korunmalı Araç ve 20 Zırhlı Kurtarma Aracı vereceğini açıklamıştır⁶⁸⁷. Buna karşılık Taşkent, ABD'nin Afganistan'daki askerleri için hayati önem taşıyan malzemelerin Özbekistan topraklarından geçen Kuzey Dağıtım Ağı üzerinden ulaştırmasına izin vermiştir. 2014'ten sonra Afganistan'dan çekilen ABD askerlerinin ve askeri teçhizatlarının bir kısmı aynı yolu kullanarak memleketlerine ulaştırılmıştır⁶⁸⁸. Kuzey Dağıtım Ağı resmi olarak YİY projesinin bir parçası olmasa da pratikte Orta Asya ve Kuzey Afganistan arasındaki *de facto* ticaret ağına dönüşmüştür.

⁶⁸⁶ Casey Michel, "An Historic, But Pointless, CASA-1000 Accord", 5 December 2014, <https://thediplomat.com/2014/12/an-historic-but-pointless-casa-1000-accord/> (Erişim Tarihi: 29.04.2019); Joanna Lillis, "Uzbekistan Leader Warns of Water Wars in Central Asia", 7 september 2012, <https://eurasianet.org/uzbekistan-leader-warns-of-water-wars-in-central-asia> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

⁶⁸⁷ Navbahor Imamova, "Exclusive: US Gives Uzbekistan Military Equipment Boost", 22 January 2015, <https://www.voanews.com/a/exclusive-us-gives-uzbekistan-military-equipment-boost/2609433.html> (Erişim Tarihi: 29.04.2019); Ilya Levine, a.g.e., ss. 1-2.

⁶⁸⁸ Joshua Kucera, "America's Uzbekistan Problem", 28 December 2011, <https://www.nytimes.com/2011/12/29/opinion/americas-uzbekistan-problem.html?mcubz=1> (Erişim Tarihi: 29.04.2019); BBC, "NATO Signs Deal to Move Afghan Equipment via Central Asia", 4 June 2012, <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-18326970> (Erişim Tarihi: 29.04.2019); Erkin Akhmadov, "NATO to Transfer Military Equipment from Afghanistan to Uzbekistan", *CACI Analyst*, Vol. 15, No. 6, 20 March 2013, ss. 23-25.

CASA-1000 projesine karşı çıkan İslam Kerimov rejimi, Afganistan'daki ulaşım ve enerji projelerine ikili ve çok taraflı ilişkileri çerçevesinde sınırlı düzeyde katılmıştır. Bununla birlikte Özbekistan Afganistan'ın yeniden inşası ve geliştirilmesinde yer almıştır. Özbekistan, Afganistan tarihinde ilk demiryolunu yapan ülke olmuştur. 2011 yılında Özbekistanlı uzmanlar, ülkenin güneyindeki Tirmiz şehrinin Hayretan sınır kapısını Afganistan'ın kuzeydeki Mezar-ı Şerif'le bağlayan 75 km'lik bir demiryolu hattının yapımını tamamlamıştır. 170 milyon dolar değerindeki projenin finansmanını ADB (165 milyon dolar) ve Afganistan hükümeti (5 milyon dolar) üstlenmiştir⁶⁸⁹. Buna ek olarak Özbekistan YİY projesinin odak noktası sayılan Afganistan'ın başkenti Kabil'in ve yakın çevresinin elektrik enerji ihtiyaçlarını karşılamıştır. Özbekistan 2002'den bu yana Afganistan'ın en büyük elektrik enerjisi tedarikçisi konumundadır. 2010'dan beri Tirmiz'den Kabil'e yıllık ortalama 1,6-1,8 milyar kilovatsaat elektrik enerjisi tedarik edilmektedir⁶⁹⁰.

Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Özbekistan ve Güney Asya (Afganistan, Pakistan, Hindistan) ülkelerinin ikili ve çok taraflı ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Şevket Mirziyoyev'in ABD'nin öne sürdüğü YİY projesine ve Afganistan'a bakış açısı İslam Kerimov'un yaklaşımından farklı olmuştur. Şevket Mirziyoyev, güney komşusuna ve Washington'un bölgedeki varlığına kendi iktidarı için sadece bir tehdit kaynağı değil, ülkesinde ve bölgesinde ekonomik büyümeyi ve istikrarı sağlayabilecek önemli dış faktörler olarak bakmıştır. Dolayısıyla yeni Özbekistan hükümeti ikili ve bölgesel işbirliğine ve ticarete hız vermeye önem vermiştir. Nitekim son yıllarda Afganistan Özbekistan'ın en büyük beşinci ihracat pazarı konumuna gelmiştir. Önümüzdeki yıllarda ikili ticaretin daha da artması beklenmektedir⁶⁹¹.

Aralık 2017'de Afganistan Devlet Başkanı Eşref Gani'nin Özbekistan ziyareti sırasında, taraflar arasında Mezar-ı Şerif-Herat demiryolunun finansmanı, tasarımı ve inşaatı anlaşması imzalanmıştır. 650 km uzunluğundaki Mezar-ı Şerif-Herat demiryolu ilk hesaplamalara göre 3 milyar dolardan fazlaya mal olacaktır. 2017'de Özbekistan ve Afganistan hükümetleri 150 milyon dolar değerinde ve 260 km uzunluğunda olan 500

⁶⁸⁹ ADB, "Afghanistan: Hairatan to Mazar-e-Sharif Railway Project", <https://www.adb.org/projects/42533-022/main#project-overview> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

⁶⁹⁰ Otabek Omonkulov, "O'zbekiston Tashqi Siyosatida Afg'onistonning O'rni va Ikkinchi Toshkent Tinchlik Jarayoni", 17 Nisan 2018, <https://sof.uz/news/show/15204-atroflicha-tahlil-uzbekiston-tashqi-siyo> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

⁶⁹¹ A.g.e.

kilovatlık Surhan-Puli-Humri elektrik iletim hattının yapımı için bir anlaşma imzalamıştır. Her iki projenin inşaatı Özbekistanlı uzmanlar tarafından gerçekleştirilmektedir⁶⁹².

Kırgızistan ve Tacikistan'la ikili ilişkilerinde yeni sayfa açmayı başaran Şevket Mirziyoyev yönetimi Özbekistan'ın, YİY girişimi kapsamındaki CASA-1000 ve diğer bölgesel enerji ve ulaşım projelerine katılabileceğini belirtmiştir. Kasım 2018'de Özbekistan'ın Pakistan'daki Büyükelçisi Furqat Sidikov, ülkesinin iyi komşuluk politikasının gereği CASA-1000 ve TAPI projelerini desteklediklerini belirterek, ileride Özbekistan'ın bu dev projelerin bir parçası olacağını ifade etmiştir. Furqat Sidikov, buna ek olarak Ocak 2019'dan itibaren Özbekistan'ın Afganistan üzerinden Pakistan'a elektrik enerjisi ihraç etmeyi planladığını açıklamıştır⁶⁹³.

Buna ek olarak Özbekistan, Afganistan ile sosyokültürel ve sosyoekonomik ilişkilerini canlandırmaya karar vermiştir. Ticaret, ulaşım, eğitim, sağlık ve kültür alanlarında onlarca ikili işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde Özbekistan'ın Tirmiz şehrinde Afgan öğrenciler için özel bir eğitim merkezi teşkil edilmiş ve devlet hastanesinde Afganistan vatandaşlarına sağlık hizmetleri vermeye başlanmıştır. Önümüzdeki yıllarda Özbekistan yükseköğretim kurumlarında eğitim görmekte olan Afgan gençlerinin sayısının daha da artacağı düşünülmektedir. Son olarak, her iki ülkenin sınırdaş illeri arasındaki karşılıklı ticaretin geliştirilmesi ve kişiler arası bağların kuvvetlendirilmesi amacıyla Tirmiz şehrinde iş adamları ve üreticilerin fuarları, toplantıları düzenlenmiştir⁶⁹⁴.

Özbekistan'ın eski Dışişleri Bakanı Vladimir Norov, Taşkent'in Afganistan ve Güney Asya ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirerek yeni pazarlara ve ucuz deniz yollarına ulaşmayı hedeflediğini dile getirmiştir. Vladimir Norov, bu amaçlara ulaşmak için öncelikle barışçıl yollarla Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması gerektiğinin altını çizmiştir. Özbekistan hükümeti bu hedefler doğrultusunda başta Taliban hareketi olmak üzere diğer gruplar ve Afganistan hükümeti arasında barışın sağlanması konusunda arabulucu olmaya hazır olduğunu belirterek, Afganistan'daki tüm tarafları Nisan 2018'de düzenlenen ikinci Taşkent Barış Konferansı'na davet etmiştir⁶⁹⁵.

⁶⁹² A.g.e.

⁶⁹³ ISSI, "Pakistan, Central Asia and CPEC: A Vision for Improved Connectivity", 13 November 2018, s. 15, http://issi.org.pk/wp-content/uploads/2018/12/Report_Seminar_Nov_13_2018.pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

⁶⁹⁴ Otabek Omonkulov, 2018, a.g.e.

⁶⁹⁵ Eurasia Daily, "Vladimir Norov: "Entire Region is Interested in Stability of Afghanistan", 2 April 2018,

Şevket Mirziyoyev hükümeti, YİY projesinin hedefleriyle birebir örtüşen birkaç bölgesel işbirliği teşebbüsünü öne sürerek ABD'nin Orta Asya ve Güney Asya politikasını destekleyeceğinin sinyalini vermiştir. Özbekistan hükümeti Afganistan'da barışın sağlanması ve Güney Asya ülkeleri ile ikili ve çok taraflı ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla 12-13 Ocak 2019'da Semerkant'ta Dışişleri Bakanları Düzeyindeki Hindistan-Afganistan-Orta Asya Diyalogu'nun ilk toplantısını gerçekleştirmiştir⁶⁹⁶. Belirtildiği gibi, Özbekistan hükümeti YİY girişimi kapsamında ortaya çıkan RECCA'nın 8. Bakanlar Toplantısı'nın Taşkent'te düzenlenmesini teklif etmiştir. Son olarak Taşkent, Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması konusunda kendisinin öne sürdüğü Taşkent barış sürecinin takipçisi olacağını ve diğer bölgesel girişimleri de aktif bir şekilde destekleyeceğinin altını çizmiştir⁶⁹⁷. Tüm bu girişimler Taşkent'in Afganistan ve Güney Asya'ya, dolayısıyla ABD'nin öne sürdüğü YİY projesine yaklaşımının olumlu yönde değiştiğinin birer göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Son olarak, 2018'de Şevket Mirziyoyev hükümeti, Özbekistan, Afganistan ve Pakistan arasında "Kabil Koridoru" olarak adlandırdığı yeni Mezar-ı Şerif-Kabil-Peşaver demiryolunun inşa edilmesini teklif etmiştir⁶⁹⁸. Bahsi geçen ülkelerin yanı sıra Rusya ve Kazakistan da bu teşebbüse katılmıştır. Dolayısıyla Aralık 2018'de konuyla ilgili Taşkent'te düzenlenen toplantının ardından, Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Afganistan ve Pakistan demiryolu idareleri arasında projenin hayata geçirilmesi için ortak bir çalışma grubu ve finansal konsorsiyumun kurulmasına ilişkin bir protokol imzalanmıştır. Toplam maliyeti yaklaşık 3 milyar dolar değerinde olan bu proje katılımcı ülkelerin yanı sıra Çin, ADB ve WB gibi uluslararası finansal kuruluşlar tarafından finanse edileceği düşünülmektedir. Proje tamamlandığında AB, Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Güneydoğu Asya ülkelerini birbirine bağlayan yeni bir ulaşım koridoru haline gelecektir. Bunun yanı sıra önerilen demiryolu boyunca Özbekistan'dan Pakistan'a kadar uzanan yüksek gerilimli Surhan-Puli-Humri-Dushi-Surobi-Celalabad-Peşaver elektrik enerji hattının yapımı planlanmaktadır. Dolayısıyla bu elektrik hattı

<https://eadaily.com/en/news/2018/04/02/vladimir-norov-entire-region-is-interested-in-stability-of-afghanistan> (Erişim Tarihi: 29.04.2019); Otabek Omonkulov, 2018, a.g.e.

⁶⁹⁶ Matnazar Elmurodov ve G'olib Hasanov, a.g.e.

⁶⁹⁷ O'zbekiston Respublikasi Tashqi Ishlar Vazirligi, "O'zbekiston Hukumat Delegatsiyasining Afg'onistonga Tashrifi", 1 Nisan 2019, <https://mfa.uz/uz/press/news/2019/04/18402/> (Erişim Tarihi: 26.05.2019); Malik Mansur, "Afg'on Tinchlik Muzokaralari Toshkentda Muhokama Qilindi", 12 Nisan 2019, <https://www.amerikaovozi.com/a/us-uzbek-afghan-talks/4872140.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2019); Matnazar Elmurodov ve G'olib Hasanov, a.g.e.

⁶⁹⁸ ISSI, a.g.e., s. 14.

Mezar-ı Şerif-Kabil-Peşaver demiryolunu elektrikli demir yoluna çevirme imkânını sunacaktır⁶⁹⁹.

Özbekistan'daki iktidar değişimiyle birlikte Taşkent'in öncelikli olarak ve hızlı bir şekilde komşularına ve sonra da dünyaya açılımı bölgesel ve küresel güçlerin Afganistan'da barış ve istikrarı sağlama girişimlerini olumlu yönde etkileyecek gibi gözükmektedir. Ancak bu süreçte başta Rusya ve Çin olmak üzere küresel ve bölgesel güçlerin ABD'nin Büyük Orta Asya'daki bölgesel stratejilerine yaklaşımı daha belirleyici olacaktır. Dolayısıyla sonraki bölümde söz konusu güçlerin ABD'nin YİY projesine reaksiyonu değerlendirilecektir.

3.3. Bölgesel ve Küresel Güçlerin Yeni İpek Yolu Projesine Reaksiyonu

2001'de Afganistan'da Taliban iktidarına son vermekle bölgesel etkisini ve küresel nüfuzunu güçlendiren ABD, 2003'te başlattığı tartışmalı Irak işgali, Avrasya'daki "renkli devrimler", 2010'de Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da meydana gelen "Arap Baharı" ile tetiklenen Libya operasyonu, Suriye ve Yemen iç savaşları gibi olaylardaki müdahaleleri ile kendi imajını çok ciddi bir şekilde zedelemiştir. Tam bu sıralarda ortaya atılan BOA ve onun devamı niteliğindeki YİY projeleri bölgesel ve küresel güçlerin karmaşık tepkisine neden olmuştur.

YİY projesinin birer öznesi sayılan Hindistan ve Pakistan'ın yanı sıra hem Orta Asya hem de ABD ile stratejik müttefiklik ilişkileri içinde olan Türkiye, Japonya ve Güney Kore gibi bölgesel güçler Washington'un söz konusu girişimini desteklemiştir. Bu ülkeler, ABD'nin Büyük Orta Asya'da şekillendirmeye çalıştığı ekonomik ve güvenlik oluşumu içinde yer alarak, bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini güçlendirmek suretiyle bölgenin enerji ve diğer doğal kaynaklarına Rusya'yı atlayarak Batı'ya yönelen kara/demir yolları ve enerji boru hatları veya Hint Okyanusu üzerinden erişim sağlamayı amaçlamıştır.

İran, bilinçli olarak proje dışı bırakıldığı ve ABD ile yaşadığı sorunlardan dolayı YİY projesinin kendisini çevrelemesine karşı direnmiştir. Washington'un YİY projesi ve bölgede artan etkinliği Tahran'ı, Moskova ve Pekin'e daha da yaklaştırmıştır. ABD'nin Orta Asya'daki varlığını başından beri kendi çıkarları ve güvenliği için bir tehdit olarak

⁶⁹⁹ Abdul Kerimkhanov, "Russia, Uzbekistan, Kazakhstan, Afghanistan, Pakistan to Create Financial Consortium for New Railway", 7 December 2018, <https://www.azernews.az/region/142250.html> (Erişim Tarihi: 08.05.2019); UzDaily, "Construction of "Kabul Corridor" Considered in Uzbekistan", 11 April 2019, <http://www.uzdaily.com/en/post/49108> (Erişim Tarihi: 08.05.2019).

algılayan Rusya ve Çin, öne sürdükleri AEB ve İYEK projelerini hızlandırmış, BDT, KGAÖ ve ŞİÖ aracılığıyla ikili ve çok taraflı ilişkilerini güçlendirmiştir. ABD'nin bölgesel etkisinin azalmasıyla birlikte Moskova ve Pekin, YİY girişimi kapsamına giren bazı projelere ya ortak olmuş ya da onları kendi kontrolüne almaya çalışmıştır. Başka bir deyişle, Rusya ve Çin YİY projesinin coğrafi alanına nüfuz etmeye girişmiştir.

3.3.1. Bölgesel Güçlerin Yeni İpek Yolu Projesine Yaklaşımı

YİY projesinin ilk kez dünyaya duyurulduğu ülke olarak Hindistan, ABD'nin bu girişimine tam destek vermiştir. Eylül 2011'de Hindistan Dışişleri Bakanı S.M. Krishna, projenin Delhi'nin Afganistan'a yönelik vizyonunun yapı taşlarını oluşturacağını ifade etmiştir. S.M. Krishna YİY projesinin Afganistan'ı, Orta Asya ve Güney Asya bölgesini boru hatları, ticaret ve transit yolları üzerinden birbirine bağlayan bir merkez olarak geliştireceğini ileri sürmüştür⁷⁰⁰.

Bu süreçte Delhi, yabancı yatırımcılardan biri olarak bölgesel ticareti kolaylaştırıcı bir politika izlemiştir. Hindistan hükümetinin bu politikasını özel şirketler de desteklemiştir. Nitekim Hindistan Sanayi Konfederasyonu, Delhi ve Kabil yönetimi ile birlikte Afganistan'a yatırımcı çekmek ve komşu ülkeleri Afganistan'ın ekonomik geleceğinde daha aktif bir rol oynamaya teşvik etmek amacıyla bir konferans düzenlemiştir. Bu kapsamda Hindistan'ın özel şirketlerinden biri Afganistan'ın merkezinde bulunan 1,8 milyar tonluk yüksek kaliteli Hajigak demir madeninin işletme ihalesini kazanmıştır⁷⁰¹.

ABD'nin YİY projesi Hindistan'ın kendi bölgeselcilik vizyonuyla örtüşmüştür. Delhi bu çerçevede enerji zengini Orta Asya, Orta Doğu ülkeleri, Afganistan, Bangladeş, Pakistan ve Sri Lanka gibi komşularıyla kendi arasındaki altyapı bağlantılarının artırılmasını ve ticaret dâhil ikili ilişkilerinin geliştirilmesini hedeflemiştir⁷⁰². Dolayısıyla Delhi, bu hedeflerine ulaşmak için Afganistan'ın yeniden inşasına destek veren beşinci en büyük bağışçı ülke konumuna gelmiştir. Hindistan, BOA projesinin ilan edildiği 2005'ten sonraki on yıl boyunca Afganistan için toplam 2 milyar dolardan fazla harcama yapmıştır.

⁷⁰⁰ Praveen Swami, "India Backs "New Silk Road" in Central Asia", 24 September 2011, <https://www.thehindu.com/news/national/india-backs-new-silk-road-in-central-asia/article2480058.ece> (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

⁷⁰¹ Geoffrey Pyatt, a.g.e.

⁷⁰² Vrishti Beniwal ve Natalie Obiko Pearson, "Modi Follows China with Proposal to Expand Loans across Asia", 22 April 2015, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-21/following-china-s-silk-road-modi-toexpand-loans-across-asia> (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

Buna ek olarak, Ocak 2015'te ABD Başkanı Barack Obama'nın Hindistan'a ziyareti sırasında iki ülke arasında yeni bir Ortak Stratejik Vizyon anlaşması imzalanmıştır. Hindistan stratejik anlaşma çerçevesinde, "enerji iletimini geliştirerek, serbest ticareti ve daha fazla kişilerarası ilişkileri teşvik ederek", Güney ve Orta Asya'yı birbirine bağlayacak olan altyapı bağlantısını ve ekonomik kalkınmayı arttırmak istemiştir⁷⁰³.

Hindistan YİY projesi kapsamında Afganistan'da okullar inşa etmiş, elektrik şebekelerinin yapımı gibi altyapı inşaatında aktif olarak katılmıştır. Delhi, Afganistan'ın büyük şehirleri ve uzak çevre bölgelerini birbirine bağlayan Afgan Çevre Yolunu yeniden inşa etmiş ve binlerce Afgan gençleri, kadınları, memurları, kamu çalışanları için eğitim imkânlarını sağlamıştır⁷⁰⁴.

Hindistan, 1947'den bu yana dört kez savaştığı komşusu Pakistan ile ikili ticaret ilişkilerini geliştirmek, Pakistan üzerinden Afganistan ve Orta Asya ülkeleriyle ikili ve bölgesel ekonomik ilişkilerini güçlendirmek için ABD'nin desteği ve YİY projesi kapsamında önemli adımlar atmıştır. Bu kapsamda ikili ve bölgesel ticaret önündeki tarife dışı engeller azaltılmış ve iş vizesi düzenlemeleri gibi diplomatik ve bürokratik süreçler karşılıklı olarak liberalleştirilmiştir. Hindistan ve Pakistan Wagah sınır geçiş kapısını genişletmeye karar vermiştir. Delhi 2012'de sınır geçiş noktasının modernize edilmesi için 30 milyon dolar yatırım yapmıştır. Bu sınır kontrol kapısı Orta Asya, Afganistan ve diğer bölgelerden gelen malların Hindistan ve Bangladeş pazarlarına erişimi için bir portal olarak hizmet etmiştir. Afganistan'daki güvenlik durumuna ek olarak Hindistan ve Pakistan arasındaki hassas ilişkiler ABD'nin YİY projesinin kaderini belirleyen faktör olmuştur⁷⁰⁵.

Benzer şekilde Pakistan hükümeti ABD'nin YİY projesinin bir parçası olarak girişimi destekleyeceğini açıklamıştır. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi, Pakistan YİY girişimi kapsamındaki TAPI, CASA-1000, TAP-500, TUTAP gibi bölgesel enerji projelerine katılarak ülkesinin enerji ihtiyaçlarının karşılanmasını hedeflemiştir. Buna ek olarak İslamabad, Orta Asya ve Hindistan dâhil Güney Asya ülkeleri arasındaki ulaşım

⁷⁰³ The White House, "U.S.-India Joint Strategic Vision for the Asia-Pacific and Indian Ocean Region", 25 January 2015, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/01/25/us-india-joint-strategic-vision-asia-pacific-and-indian-ocean-region> (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

⁷⁰⁴ James McBride, a.g.e.; Alyssa Ayres, "Media Call on President Obama's Trip to India", 23 January 2015, <https://www.cfr.org/india/media-call-president-obamas-trip-india/p36023> (Erişim Tarihi: 05.09.2015).

⁷⁰⁵ Geoffrey Pyatt, a.g.e.

köprüsü ve bu iki bölgenin denize açılan penceresi olarak transit gelir elde etmeyi ve ticaretini geliştirmeyi amaçlamıştır.

2014'te Pakistan Dışişleri Bakanı Aizaz Chaudhry, Orta Asya ve çevresindeki ülkeler arasındaki işbirliğinin tüm bölge için hayati önem taşıdığını belirterek, ABD ve Çin'in bu bölgedeki İpek Yolu vizyonları çerçevesindeki işbirliğini artıracak şekilde çalışabilmesi için Asya'da sağlıklı bir rekabet görmek istediklerini dile getirmiştir. Aizaz Chaudhry, ABD'nin YİY ve Çin'in KY projesine dolaylı atıfta bulunarak, bölgedeki tüm bütünleşme projelerinin birbiriyle rekabet halinde olmaması, aksine birbirini tamamlaması gerektiğini vurgulamıştır⁷⁰⁶.

Orta Asya ve Güney Asya ile tarihi, kültürel, ekonomik ve stratejik bağları bulunan Türkiye, diğer bölgesel ve küresel aktörlerden farklı olarak, bölgedeki stratejik çıkarları ve jeokültürel ilişkileri arasında her zaman bir denge ve sorumluluk arayışıyla hareket eden tek bir bölgesel güç olmuştur. Fırat Purtaş'ın tabiriyle Türkiye'nin, "Orta Asya ve Güney Asya arasındaki etkileşimin güçlendirilmesi söz konusu olduğunda sıfır toplamlı oyun yaklaşımını benimsemesi düşünülemez"⁷⁰⁷. Ankara, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığı, güvenliği, istikrarı ve ekonomik kalkınmasına hizmet edebilen tüm bölgesel girişimleri desteklemiştir. Dolayısıyla Türk hükümeti, ABD'nin öne sürdüğü YİY projesinin hayata geçirilmesi konusunda önemli hizmetlerde bulunmuştur. Fırat Purtaş'a göre:

Orta Asya'dan Batı'ya yeni ulaşım kanallarının kurulması sürecinde aktif rol oynayan ve gerçekleştirdiği projelerle transit ülke konumuna gelen Türkiye, Orta Asya ile Güney Asya arasında ticaretin canlandırılmasına da önemli destek sağlamaktadır. Afganistan'da görev yapan uluslararası güce destek veren ve Afganistan'ın yeniden imarında aktif rol oynayan; Afganistan ile Pakistan arasında ilişkilerin normalleştirilmesi sürecinde Afganistan-Pakistan-Türkiye üçlü zirvelerine öncülük eden; dördüncü RECCA toplantısı ve "Asya'nın Kalbi"nde Dostluk ve İşbirliği Zirvesi gibi uluslararası toplantılara ev sahipliği yapan; Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in kurduğu CİCA'nın (Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı) dönem başkanlığını üstlenen Türkiye'nin, bu ve benzeri girişimleri, bu süreci destekleyici niteliktedir⁷⁰⁸.

Avrasya Dış İlişkiler Konseyi'nin araştırmasına göre, ABD'nin YİY projesi, Türkiye'nin ev sahipliğini üstlendiği, Afganistan ve çevresinde barışın, istikrarın, işbirliğinin ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasını amaçlayan "Asya'nın Kalbi"-İstanbul

⁷⁰⁶ Asia Society, 2014b, a.g.e.

⁷⁰⁷ Fırat Purtaş, 2011, a.g.e., s. 7.

⁷⁰⁸ A.g.e., s. 7.

Sürecinin işbirliği mekanizmasına destek vermek ve aynı süreçle koordinasyon içinde hareket etmek üzere tasarlanmıştır⁷⁰⁹. Nitekim 26 Ocak 2010'de yayımlanan "Asya'nın Kalbi"nde Dostluk ve İşbirliği İçin İstanbul Bildirisi ile bir yıl sonra ilan edilen YİY projesinin resmi amaçları arasındaki benzerlikler yukarıdaki tespiti destekleyecek niteliğindedir⁷¹⁰.

Bunun yanı sıra Türkiye, 2008'de kendisinin İpek Yolu projesini ilan etmiştir. Türk girişimi ABD'nin YİY projesiyle genel olarak örtüşse de coğrafi kapsamı, amacı ve diğer özellikleriyle farklılık arz etmiştir. Vladimir Fedorenko'ya göre, Türk İpek Yolu, YİY'e nazaran daha açık ve kapsayıcı bir yapıya, başarılı bir şekilde işleyen kolektif ve şeffaf bir sisteme sahiptir. Aynı zamanda Türk girişimi eski İpek Yolu ülkelerinin çoğunu içeren geniş bir coğrafyayı temsil etmiştir. ABD inisiyatifi İran'ı dışlarken, Türk inisiyatifi İran'ı bir ortak ve programın bir üyesi olarak görmüştür. Öte yandan, Türk girişimi, hem gümrük işlemlerinin hızlandırılması ve standardizasyonu hem de sınır geçişlerinin kolaylaştırması ile sınırlı amaçlara sahiptir⁷¹¹.

Dolayısıyla Türkiye, ABD'nin Afganistan'daki operasyonlarına ve YİY projesine askeri, siyasi, ekonomik ve diplomatik destek vermekle birlikte projenin uygulanması sürecinde taraflar arasındaki işbirliğinin koordinatörü ve tarafların buluşma noktası rolünü oynamıştır. Ankara, Orta Asya ve Güney Asya ülkelerine sürekli olarak gönderdiği insani yardımların yanı sıra bölge ülkelerinde, özellikle Afganistan'da okullar inşa etmiş, binlerce öğrenciye burs tahsis ederek Türkiye'de eğitim imkânı sağlamıştır.

Japonya ve Güney Kore, ABD'nin Doğu Asya'daki en güvenilir müttefikleri ve Orta Asya ülkelerinin stratejik ortağı olarak YİY projesine hem siyasi hem de ekonomik, lojistik destek sağlamıştır. Özellikle Japonya YİY projesi çerçevesinde dış yatırımcı, donör ve işbirliği koordinatörü rolünü üstlenmiştir. Ekonomik olarak Tokyo, Orta Asya ve Afganistan'daki projelere doğrudan yatırım yapmış, sürekli insani yardımlarda, bağışta bulunmuş ve YİY projesinin hayata geçirilmesi için uluslararası bağış ve işbirliği konferanslarına ev sahipliği yapmıştır.

⁷⁰⁹ Eurasian Council on Foreign Affairs, a.g.e., s. 5.

⁷¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Asya'nın Kalbi"nde Dostluk ve İşbirliği İçin İstanbul Bildirisi, 26 Ocak 2010, http://www.mfa.gov.tr/_asya_nin-kalbi_nde-dostluk-ve-isbirligi-icin-istanbul-bildirisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

⁷¹¹ Vladimir Fedorenko, a.g.e., ss. 9-12; Paraschiva Bădescu, "New Silk Road" - Challenges and Perspectives", *Annals Series on History and Archaeology*, Vol. 6, No. 2, 2014, ss. 67-68.

Temmuz 2012’de Tokyo’da düzenlenen uluslararası konferansta dünyanın dört bir yanından bir araya gelen 55 ülkenin bakanları, resmi temsilcileri, 25 uluslararası kuruluşun ve diğer bağışçı örgütlerin yetkilileri Afganistan için toplam 16 milyar doların üzerinde bir insani yardım yapacaklarının sözünü vermiştir⁷¹². Japonya Afganistan’ın enerji, ulaşım ve iletişim bağlantılarını kurmak ve genişletmek için ABD ve diğer ülkelerle işbirliği yapmıştır⁷¹³.

Bir taraftan ABD’nin YİY projesi, Güney Kore ve Japonya’nın Orta Asya’ya yönelik İpek Yolu girişimleriyle örtüşmüştür. Örneğin, Tokyo 1997’den itibaren “İpek Yolu Diplomasisi” politikasını yürürlüğe koymuştur. ABD’nin İpek Yolu politikası da aynı sene gündeme gelmiştir. 2004 yılında Japonya, “İpek Yolu Diplomasisi”nin devamı niteliğindeki “Orta Asya artı Japonya” girişiminin yanı sıra bölgedeki enerji piyasasına dâhil olmak amacıyla kendisinin enerji misyonunu başlatmıştır⁷¹⁴. Benzer şekilde Cumhurbaşkanı Roh Moo-hyun’un 2006’da öne sürdüğü Geniş Orta Asya Girişimi, 2007’de başlatılan Kore artı Orta Asya Forumu, 2009’da Cumhurbaşkanı Lee Myun-bak’ın duyurduğu Yeni Asya Girişimi ve 2013’te Cumhurbaşkanı Park Geun-hye’nin ileri sürdüğü Avrasya İnisiyatifi, Güney Kore’nin Washington’un bölgesel stratejileri ile uyumlu bir şekilde ortaya koyduğu İpek Yolu politikaları olarak değerlendirilebilir⁷¹⁵.

2011’de İran Dışişleri Bakanlığı’nın Afganistan İşleri Genel Müdürlüğü’nün Başkanı Mohsen Pakaein, “İpek Yolu’nun coğrafi bölgesinde hiç bulunmamış ABD ve bazı Avrupa ülkeleri tarafından yeni bir İpek Yolu inşa edilmesi konusunun haksız ve şüpheli” girişim olduğunu ileri sürerek, Washington’un YİY vizyonunu eleştirmiştir⁷¹⁶. İran’ın devlete bağlı Press TV web sitesinde Hassan Behshtipour imzasıyla yayınlanan bir yazıda, İran’ın tüm ekonomik ve ticari potansiyelleriyle birlikte YİY projesine katılmasına izin verilmesi gerektiği vurgulanarak, aksi takdirde ABD’nin bölgesel işbirliği stratejisinin

⁷¹² The Tokyo Declaration Partnership for Self-Reliance in Afghanistan from Transition to Transformation, 8 July 2012, ss. 1,13, <http://www.afghanistan-un.org/wp-content/uploads/2012/07/Tokyo-Declaration-Final-English.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

⁷¹³ Geoffrey Pyatt, a.g.e.

⁷¹⁴ Christopher Len, “Understanding Japan’s Central Asian Engagement”, *Japan’s Silk Road Diplomacy: Paving the Road Ahead*, (Ed. Christopher Len, Uyama Tomohiko, Hirose Tetsuya), Central Asia-Caucasus Institute, Singapur 2008, ss. 20, 39-40.

⁷¹⁵ Timur Dadabaev, “Silk Road” as Foreign Policy Discourse: The Construction of Chinese, Japanese and Korean Engagement Strategies in Central Asia”, *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 9, No. 1, 2018, ss. 30-41.

⁷¹⁶ Joshua Kucera, “Central Asia: Iran Left Out of New Silk Road Plans”, 22 November 2011a, <https://eurasianet.org/central-asia-iran-left-out-of-new-silk-road-plans> (Erişim Tarihi: 14.05.2019).

başarısızlığa mahkûm olacağı ifade edilmiştir⁷¹⁷. YİY projesinin başarıya ulaşması için İran ile işbirliği yapılmasını vurgulayan yazılara ABD medyasında da yer verilmiştir⁷¹⁸.

Bu çağrılara rağmen Orta Asya ve Güney Asya ülkeleri ile tarihi, kültürel bağlarının yanı sıra enerji ve ulaşım alanında imza attığı birtakım ekonomik anlaşmalar üzerinden ikili ilişkilerini geliştirmekte olan İran, ABD'nin YİY projesinin dışında bırakılmıştır. İran'la birlikte hareket ederek Orta Asya ve Güney Asya'nın bütünleşmesini sağlama imkânı varken, Washington'un aldığı bu irrasyonel karar, YİY projesinin ekonomik motivasyonlardan daha çok ABD'nin jeopolitik hedeflerini gözetecek şekilde planlandığının bir göstergesi olmuştur. İran, bu şartlar altında YİY stratejisini engelleyebilecek alternatif bölgesel işbirliği mekanizmalarını aramıştır⁷¹⁹.

Girişimi Washington'un kendisini kuşatma çabası olarak algılayan Tahran yönetimi projeye karşı direnmiştir. İran alternatif ulaşım yolları arayışına girmiştir⁷²⁰. 2014'te açılan Kazakistan-Türkmenistan-İran demir yolu hattını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. İran, Hindistan ile işbirliği içinde Chabahar limanını geliştirmeye özen göstermiştir. Tahran, bölge ülkeleri ile anlaşarak Özbekistan'ın Tirmiz şehrini Afganistan üzerinden kendisinin Chabahar limanına bağlayacak bir karayolu yapımını planlamıştır⁷²¹.

İran, ABD'nin tehditleri ve yaptırımlarına aldırmandan Türkiye, Rusya, Orta Asya, Afganistan, Çin ve Hindistan'la ikili ve çok taraflı ilişkilerini güçlendirmeye özen göstermiştir. Tahran bu kapsamda Çin'in başını çektiği FNRC projesine ve Rusya'nın öne sürdüğü Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoruna katılmıştır. İran, ABD'nin ekonomik baskılarından kurtulmak amacıyla AEB ile STB anlaşması imzalamış. Çin'in KY projesini desteklemiş ve ŞİÖ'de gözlemci ülke statüsü almıştır⁷²².

⁷¹⁷ A.g.e.

⁷¹⁸ Neil Padukone, "All Silk Roads Lead to Tehran", 23 January 2012, <https://foreignpolicy.com/2012/01/23/all-silk-roads-lead-to-tehran/> (Erişim Tarihi: 14.05.2019); Frederick Starr, 2005b, a.g.e.

⁷¹⁹ Guli Yuldasheva, *The Role of Iran and the United States of America in Geopolitics of Central Asia*, LIIA, Latvia 2017, ss. 35-36.

⁷²⁰ Tulepbergenova Gulsana, "Proekt "Bolshoy Sentralnoy Azii" v Politike Soedinnenix Shtatov Ameriki na Sovremmenom Etape", 2008, http://2004-2010.iwep.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=1541&Itemid=63 (Erişim Tarihi: 12.01.2014).

⁷²¹ Fırat Purtaş, 2011, a.g.e., s. 33.

⁷²² Bibhu Prasad Routray ve Sayantan Haldar, a.g.e.; İran-Business News, "Tag Archives | International North-South Transport Corridor (INSTC)", <http://www.iran-bn.com/tag/international-north-south-transport-corridor-instc/> (Erişim Tarihi: 26.05.2019); Financial Tribune, "International North-South Transport Corridor (INSTC)", <https://financialtribune.com/tags/north-south-transport-corridor> (Erişim Tarihi: 26.05.2019); Mehr News Agency, 7 December 2018, a.g.e.; Mohsen Shariatinia ve Hamidreza Azizi, "Iran-China Cooperation

Ayrıca, İran ve Rusya 20 milyar dolar değerindeki “petrol karşılığı mal” alımı anlaşmasını imzalamıştır. Anlaşmaya göre Rusya bir günde 500 bin varile kadar İran petrolünü ithal ederek diğer ülkelere satacaktır⁷²³. Elde edilen gelirin yarısı kendi hazinesine kalacak, diğer yarısını ise “petrol pompaları ve boruları, gaz sondaj türbinleri, metal ve ahşap ürünleri, deri ve buğday gibi Rus ürünleri şeklinde” İran’a gönderecektir⁷²⁴. Ayrıca Tahran ve Moskova “petrol karşılığında mal” programını uzatarak yaklaşık 30 milyar dolara tekabül eden altı adet stratejik enerji anlaşması imzalamıştır⁷²⁵. Bununla birlikte, İran petrolünün en büyük müşterisi sayılan Çin, ABD uyarılarını göz ardı ederek, İran’ın enerji sektörüne milyar dolarlık yatırım yapmış ve yüklü miktarda petrol ithal etmeye devam etmiştir. Dolayısıyla 2011’de İran-Çin ikili ticaret hacmi 45 milyar dolara ulaşmıştır⁷²⁶. Tüm bu gelişmeler İran’ın petrol ihracatını önemli ölçüde arttırarak Batı’nın uyguladığı yaptırımların etkisini belli bir ölçüde azaltma imkânını sağlamıştır.

3.3.2. Küresel Güçlerin Yeni İpek Yolu Projesine Reaksiyonu

Rusya’nın YİY projesine yaklaşımı Moskova ve Washington’un ikili ve çok taraflı ilişkilerine, bölgesel ve küresel politikadaki değişen jeopolitik konjonktüre göre şekillenmiştir. Rusya genelde Orta Asya’yı kendi etki alanı olarak gördüğü için bölgede başta ABD olmak üzere diğer küresel ve bölgesel güçlerin etkisinin artmasından hoşnutsuzluk duymaktadır. Buna rağmen Moskova 2001-2005 yılları arasında “teröre karşı savaş” söylemi çerçevesinde ABD’nin Orta Asya’da askeri güç bulundurmasına ve eski Sovyet cumhuriyetlerinin kara ve hava sahalarının NATO tarafından kullanılmasına izin vermiştir. Bir yandan Vladimir Putin’in benimsediği Avrasyacılık politikası, diğer yandan 2003-2005 yılları arasında eski Sovyet cumhuriyetlerinde ardı ardına meydana gelen

in the Silk Road Economic Belt: From Strategic Understanding to Operational Understanding”, *China & World Economy*, Volune: 25, No. 5, 2017, ss. 46-61.

⁷²³ Jonathan Saul ve Parisa Hafezi, “Iran, Russia Negotiating Big Oil-for-Goods Deal”, 10 January 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/01/10/us-iran-russia-oil-idUSBREA090DK20140110> (Erişim Tarihi: 13.05.2019); ZeroHedge, “Iran Signs Oil For Goods Deal With Russia: Breaks Free Of Petrodollar”, 29 May 2017, <https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Iran-Signs-Oil-For-Goods-Deal-With-Russia-Breaks-Free-Of-Petrodollar.html> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

⁷²⁴ Middle East Monitor, “Russia Receives 1m Barrels from Iran in ‘Oil for Goods’ Deal”, 1 December 2017, <https://www.middleeastmonitor.com/20171201-russia-receives-1m-barrels-from-iran-in-oil-for-goods-deal/> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

⁷²⁵ Russia Today, “Russia & Iran Drop Dollar Trade by Extending Oil-for-Goods Supply Agreement”, 19 April 2018, <https://www.rt.com/business/424541-russia-iran-oil-supplies/> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

⁷²⁶ Zahid Khan ve Guo Changgang, “China’s Energy Driven Initiatives with Iran: Implications for the United States”, *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, Vol. 11, No. 4, 2017, s. 21.

“renkli devrimler” Moskova’nın ABD’ye yaklaşımını olumsuz yönde değiştirmeye, önyargı ve şüphelerini tetiklemeğe başlamıştır⁷²⁷.

Andican olaylarından sonra İslam Kerimov’un, ABD askerlerinin Özbekistan’dan çıkarılması doğrultusundaki kararını destekleyen Rusya, aynı dönemde Washington tarafından öne sürülen BOA teşebbüsüne de kuşkuyla yaklaşmıştır. Öte yandan Moskova, Washington’u Orta Asya’da kendisine rakip olarak görse de Afganistan’da ABD ile işbirliğine devam etmiştir. Dolayısıyla Moskova, NATO ve ABD’nin askeri nitelikte olmayan lojistik unsurlarının eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinden Afganistan’a ulaştırılmasını amaçlayan Kuzey Dağıtım Ağının bir parçası olmayı kabul etmiştir.

Rusya, YİY girişiminin Orta Asya ülkelerini güneye çekerek Moskova’nın bölgedeki etkisini baltalayacağından korktuğu için projeye karşı çıkmıştır⁷²⁸. Öte yandan ABD’nin Orta Asya’daki askeri varlığına son verilmesi bu konuda Pekin ile ortak hareket eden Moskova’nın önceliklerinden biri haline gelmiştir. Moskova daha ileri giderek, 20 Aralık 2011’de düzenlenen KGAÖ zirvesinde, herhangi bir KGAÖ ülkesinin yabancı bir askeri üsse ev sahipliği yapmaya karar vermeden önce tüm üyelerin onayını gerekli kılan bir anlaşmayı örgüt üyelerine imzalattırmıştır. Böylece Rusya, Orta Asya’da Moskova’nın rızası olmayan yabancı askeri üslerin konuşlandırılmasını veto etme hakkına sahip olmuştur⁷²⁹.

Buna ek olarak Kırgızistan hükümeti Rusya’dan gelen ekonomik vaatler ve siyasi baskılar sonucunda 2014’te ülkesindeki ABD üssünü kapatmıştır⁷³⁰. Böylece Washington’un Orta Asya’daki askeri varlığına son verilmiştir. Bunun yanı sıra Mayıs 2015’te Rusya, Ukrayna krizi ve ilhak ettiği Kırım konusunda ABD ile yaşadığı diplomatik gerginlik sonucunda, YİY projesinin önemli bir ayağı olarak görülen Kuzey Dağıtım Ağının kendi topraklarından geçen tüm rotalarını kapatma kararı almıştır⁷³¹.

⁷²⁷ Younkyoo Kim ve Fabio Indeo, a.g.e., ss. 275-286.

⁷²⁸ Eugene Rumer vd., “U.S. Policy Toward Central Asia 3.0”, January 2016, s. 20, https://carnegieendowment.org/files/CP_259_Central_Asia_Final.pdf (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

⁷²⁹ ODKB, “Sessiya SKB v Moskve (dekabr' 2011 goda)”, 20 Aralık 2011, <https://odkb-csto.org/session/2011/session2011/> (Erişim Tarihi: 24.01.2019); Anatoliy Rozanov ve Alena Douhan, *Collective Security Treaty Organisation 2002-2012*, Procon, Geneva-Minsk 2013, s. 16; Roger McDermott, “Moscow Fears Shift in Central Asia’s Strategic Balance Post-2014”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 9, No. 119, 22 June 2012.

⁷³⁰ Stefanie Ortmann, “Beyond Spheres of Influence: The Myth of the State and Russia’s Seductive Power in Kyrgyzstan”, *Geopolitics*, Vol. 23, No. 2, 2018, ss. 404-435.

⁷³¹ John C. K. Daly, “Russia Shatters Northern Distribution Network”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 12, No. 111, 15 June 2015.

Rusya hükümeti YİY projesini açık bir şekilde eleştirmese de Rus medyası ve uzmanları hem BOA hem de YİY girişimini Moskova'nın bölgedeki varlığına, ikili ilişkilerine ve etkisine bir tehdit olarak yorumlamıştır⁷³². Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün kıdemli araştırmacısı Dmitriy Popov, YİY dâhil ABD'nin Orta Asya'daki ekonomik stratejisinin asıl amacının Rusya'nın bölgedeki bütünleşme projesine (AEB'ye) karşı mücadele vermek olduğunu iddia etmiştir⁷³³.

Son yıllarda ikili, çok taraflı, bölgesel ve küresel konular üzerinden artan gerilimler, ABD/Batı ve Rusya arasında yeni bir Soğuk Savaş dönemini başlatmıştır. Gelinek noktada taraflar birbirlerine karşı düşmanca davranmakla birlikte Ukrayna, Suriye, Yemen ve Afganistan gibi çatışma bölgelerinde dolaylı çatışmalara girmiş durumdadır. Moskova bu anlamda ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığına, YİY gibi barış ve kalkınmayı vadeden girişimlerine tahammülü veya güveni kalmadığını Rusya Güvenlik Konseyi sekreteri Nikolay Patrushev ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Afganistan Özel Temsilcisi Zamir Kabulov gibi üst düzey yetkililerinin ağzından duyurmuştur⁷³⁴.

Bazı iddialara göre, son zamanlarda Rusya Afganistan'daki Taliban'la gizli irtibat kurmuş, DAES'e karşı mücadele etmesi için gruba silah ve istihbarat desteği sağlamış ve ülkedeki durumu istikrarsızlaştırmaya çalışmıştır⁷³⁵. Rusya bu iddiaları reddetse de Afganistan'da barışın sağlanması için hükümet ve Taliban arasında arabuluculuk yapabileceğini ve ABD'nin "itibarını kaybetmeden" ülkedeki askerlerini geri çekmesine yardımcı olabileceğini belirtmiştir⁷³⁶. Washington'un başarısızlığa uğradığı bir bölgede

⁷³² Murat Laumulin, "Bol'shaya Tsentral'naya Aziya" (BTSA) - Novyy Mega-Proyekt SSHA?", 16-29 Kasım 2005, <https://centrasia.org/newsA.php?st=1132564860> (Erişim Tarihi: 13.05.2019); Ivan Safranchuk, "Kontseptsiya "Novyy Shelkovyy Put" i Politika SSHA v "Bol'shoy Tsentral'noy Azii", *Mezhdunarodnaya Zhizn'*, 2013, ss. 50-51.

⁷³³ Dmitriy Sergeyevich Popov, "Vashington Vedot "Novyy Sholkovyy Put" v Obkhod Rossii i Kitaya", 18 Kasım 2015b, <https://riss.ru/analitics/22989/> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

⁷³⁴ Stephen Blank, "Russia Reacts to US Afghanistan Policy", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 16, No. 3, 16 January 2019; Scott S. Smith, "Speed Bumps on the New Silk Road", 8 March 2016, ss. 25-26, <https://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2016/04/CAP-Papers-159-April-2016-Security-Workshop.pdf> (Erişim Tarihi: 14.05.2019).

⁷³⁵ Kylie Atwood, "U.S. says Russian Support for Taliban Hurts Peace Process in Afghanistan", 21 March 2018, <https://www.cbsnews.com/news/u-s-says-russian-support-for-taliban-hurts-peace-process-in-afghanistan/> (Erişim Tarihi: 14.05.2019); Sune Engel Rasmussen, "Russia Accused of Supplying Taliban as Power Shifts Create Strange Bedfellows", 22 October 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/22/russia-supplying-taliban-afghanistan> (Erişim Tarihi: 14.05.2019);

⁷³⁶ TASS, "Russia Ready to Offer Helping Hand in US Troop Pullout from Afghanistan", 8 February 2019, <http://tass.com/world/1043866> (Erişim Tarihi: 14.05.2019).

Moskova'nın etkinliğini artırmaya başladığının sinyallerini veren bu tip resmi açıklamalar, Kremlin'in 30 yıl sonra Afganistan'a dönüşü olarak değerlendirilmiştir⁷³⁷.

Moskova ile aynı safta hareket eden Çin, ABD'nin YİY projesine başından itibaren şüpheyile yaklaşmıştır. Çinli uzmanlar, bu projeyi ABD'nin 2014'te Afganistan'dan kısmi çekilmesinden sonra bölgedeki etkisini koruma girişimi olarak görmüştür. Aynı zamanda Pekin, Washington'un bu projenin hayata geçirilmesi için gereken siyasi desteği ve ekonomik sermayeyi sağlama konusunda istekli olup olmadığını sorgulamıştır⁷³⁸. Nitekim sonraki gelişmeler Çin'in bu kuşkusunu doğrulamıştır. ABD projeyi sürdürmek için yeterli siyasi irade ve ekonomik desteği sağlayamamıştır. Çin, YİY projesine şüpheyile yaklaşıp da 2011'de CASA-1000 projesinin Bişkek'te gerçekleştirilen Hükümetlerarası Konsey toplantısına ve 2013'te elektrik hattının inşaatı için Almatı'da yapılan ihaleye katılmıştır⁷³⁹. Buna ek olarak, bir Çinli firma Afganistan'ın Aynak bakır rezervlerinin madencilik haklarını elde etmiştir⁷⁴⁰.

Çin, Orta Asya'da giderek artan ekonomik ve siyasi nüfuzundan olmamak için YİY projesine karşı direnmiştir. Pekin bölge ülkeleri ile stratejik ve ekonomik ilişkilerini sürekli geliştirerek Orta Asya'da önemli bir aktör haline gelmiştir. Örneğin Çin, 2009 yılında Orta Asya-Çin gaz boru hattını açarak bölge devletleriyle kurulan enerji bağlarını güçlendirmeyi başarıyla sürdürmüştür⁷⁴¹. Çin 2010 yılında toplam 20 milyar dolar ticaret cirosu ile Kazakistan'ın en büyük ekonomik ortağı olarak bu konuda Rusya'yı geride bırakmıştır. Büyük yatırım ve ticaret anlaşmaları sonucunda, Orta Asya ile Çin'in toplam ticaret hacmi 2012 yılına geldiğinde 46 milyar dolara ulaşmıştır⁷⁴². Dolayısıyla Çin kendisinin Orta Asya'daki ekonomik genişlemesini 2000'li yıllardan sonra bölgede artan ABD ve Rus nüfuzunun önüne geçmenin bir anahtarı olarak görmüştür. Çin'in Orta Asya petrol ve

⁷³⁷ Missy Ryan ve Amie Ferris-Rotman, "The Kremlin's Comeback", 12 October 2018, https://www.washingtonpost.com/news/world/wp/2018/10/12/feature/behind-the-scenes-russia-regains-a-complicated-status-afghanistan-power-broker/?utm_term=.53c1ab9d7dfa (Erişim Tarihi: 14.05.2019).

⁷³⁸ Thomas Zimmerman, a.g.e., s. 14.

⁷³⁹ A.g.e., s. 15; "Transcript of the Bidders' Conference", 2 December 2013, <https://www.casa-1000.org/Docs/CASA-1000%20-%20Bidder%20conference%20-%20Transcript%20ENG.pdf> (Erişim Tarihi: 24.01.2019).

⁷⁴⁰ Michael Wines, "China Willing to Spend Big on Afghan Commerce", 29 December 2009, <https://www.nytimes.com/2009/12/30/world/asia/30mine.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

⁷⁴¹ Georgiy Voloshin, "Russia's Eurasian Union: A Bid for Hegemony?", 24 September 2012, <http://www.geopoliticalmonitor.com/russias-urasian-union-a-bid-for-hegemony-4730>. (Erişim Tarihi: 06.09. 2018); Sarsenbaeva Murzagul, "Foreign Economic Cooperation Between Kazakhstan and China: Priorities", 2013a, <http://www.group-global.org/en/publication/view/4483> (Erişim Tarihi: 10.01.2014).

⁷⁴² Xinhua, "China-Central Asia Trade Accelerates", 16 October 2013, <http://english.people.com.cn/business/8427374.html> (Erişim Tarihi: 13.01.2014); Sarsenbaeva Murzagul, 2013a, a.g.e.

doğal gaz pazarına girişinin ülkenin güvenliği ve gelişimi yönünde başka bir boyut taşıdığı da görülmektedir. Buna ek olarak, bölgedeki ABD veya Rus askeri-güvenlik düzenlemeleri gibi Çin'in ekonomik çıkarlarına yönelik yeni tehditleri yatıştırmak veya ortadan kaldırmak için Pekin'in Orta Asya ülkeleriyle ikili ve çok taraflı ilişkilerini daha da geliştirerek sürdüreceğini söylemek mümkündür.

Nitekim ABD güçlerinin kısmi olarak Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte, bölgede ve Afganistan'da Çin'in ekonomi ve güvenlik alanlarındaki varlığı ve etkisi artmaya başlamıştır. Pekin, sınır güvenliğini arttırmış, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan hükümetleriyle güvenlik işbirliğini güçlendirmiştir. Bununla birlikte Afganistan, Çin'in KY ve ABD'nin YİY projelerinin birbiriyle buluştuğu, ekonomik ve taktik düzeyde uyumlaştığı bir noktaya dönüşmeye başlamıştır. Örneğin Pekin, TAPI projesinin Pakistan kısmının hayata geçirilmesinden sonra projeye ortak olabileceğini, Pakistan üzerinden Türkmen gazını batı Çin'e taşıyan bir boru hattı kurabileceğini ifade etmiştir⁷⁴³. Bu çerçevede tüm anlaşmazlıklara rağmen Pekin ve Washington Afganistan ekonomisinin komşu ülkelerle bütünleşmesi konusunda ortak çıkarları doğrultusunda işbirliği yapmıştır. Çin, Afganistan üzerinden geçen ABD'nin YİY projesi hedeflerine hizmet eden bazı ulaşım, iletişim ve enerji projelerini tek başına veya ABD ve diğer proje ortaklarıyla birlikte finanse etmiştir. FNRC, "Dijital İpek Yolu", Lapis Lazuli Ulaştırma Koridoru gibi projeler bu fikrimizin ispatıdır⁷⁴⁴. Pekin, bunlarla yetinmemiş ve kendisinin bölgedeki varlığını uzun vadeli garanti altına almanın yollarını aramıştır. Çin, KY adı altında benzer bir BGB projesini öne sürerek Washington'un YİY projesine ve özellikle ABD'nin "Asya'ya dönüşüne" karşılık vermiştir⁷⁴⁵.

3.3.3. Yeni İpek Yolu Projesi – ABD'nin Büyük Güç Bölgeselciliği

ABD, Rusya ve Çin'in güçlenmesiyle birlikte küresel güç dengesinin Batı'dan Asya'ya kayarak yeni dünya düzeninin oluşmaya başladığı bir ortamda bölgedeki, özellikle Orta Asya ve Güney Asya'daki ekonomik, güvenlik ve stratejik çıkarlarını korumak ve etki

⁷⁴³ Silk Road Briefing, "China to Join Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Pipeline?", 6 September 2018, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2018/09/06/china-join-turkmenistan-afghanistan-pakistan-india-pipeline/> (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

⁷⁴⁴ Rupert Stone, "Slowly but Surely, China is Moving into Afghanistan", 18 February 2019, <https://www.trtworld.com/magazine/slowly-but-surely-china-is-moving-into-afghanistan-24276> (Erişim Tarihi: 03.05.2019); Bibhu Prasad Routray ve Sayantan Halidar, a.g.e.

⁷⁴⁵ Changhoon Cha, "China's Westward March: Strategic Views of One Belt, One Road", *The Korean Journal of International Studies*, Vol. 15, No. 3, 2017, s. 491; Yakov Berger, "Natsionalizm i Vneshnyaya Politika KNR", 29 Aralık 2014, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/natsionalizm-i-vneshnyaya-politika-knr/> (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

alanlarını genişletmek amacıyla öne sürdüğü YİY projesi BGB kavramına uymaktadır. Proje, ABD önderliğindeki bölgeselcilik sürecinin bir jeopolitik etki aracı olarak kullanılmıştır. Tıpkı Rusya'nın AEB projesinde gözlemlendiği gibi, bu süreçte de bölgelerarası bütünleşme veya bölgeselcilik nihai bir amaç değil, Washington'un küresel/bölgesel güvenlik ve ekonomik hedeflerine götüreceği düşünülen bir araç olarak işlev görmüştür.

ABD'nin YİY projesi BGB'nin diğer özelliklerini de taşımaktadır. BGB sürecinde bir büyük gücün kendi bölgesinden çıkarak diğer bölgelerde de bölgeselcilik girişiminde bulunabileceğini öne sürmüştük. Nitekim YİY projesi, ABD'nin kendi coğrafi bölgesinden binlerce km uzaklıkta, Amerika ile hiçbir tarihi ve kültürel bağı olmayan Orta Asya ve Güney Asya'da Washington tarafından hayata geçirilmeye çalışılmıştır. YİY projesi aynı zamanda ABD'nin küresel çaptaki gücü ve etkisinin bir göstergesi olmuştur.

BGB genelde rakip bir büyük gücün başını çektiği bölgeselcilik girişimine tepki olarak meydana gelir. Belirtildiği gibi, ABD'nin YİY projesi Rusya'nın AEB projesine ve Çin'in Orta Asya'da artan ekonomik etkisine karşı "ikinci bütünleştirici tepki" olarak sahaya sürülmüştür. Buna ek olarak, YİY projesinin tasarımı ve uygulamasında Batı temelli ekonomik liberalizm, işlevsel ve hükümetlerarası bölgeselcilik anlayışları etkili olmuştur.

Ancak, ABD ile Orta Asya arasında tarihi, kültürel ve en önemlisi coğrafi bağlantı söz konusu olmadığı için YİY projesi kapsamında Washington ve bölge ülkeleri arasında işlevsel bir bütünleşme sürecinin başlatılması öngörülmüştür. Bu süreçte Orta Asya ve Güney Asya ülkelerinin Batı temelli ekonomik-siyasi kalkınma modelini benimseyerek ABD'nin başını çektiği küresel düzen çatısı altında kendi aralarında hem işlevsel hem de coğrafi düzeyde bütünleşmesi hedeflenmiştir.

BGB, büyük gücün davranış biçimlerini kısıtlayıcı, eşitlik temelindeki işbirliği teamüllerine bağlayıcı kurallara değil, esnek anlaşmalara ve bazen dayatmalara da dayanır. Genel olarak bağlayıcı kuralları ve ikili, çok taraflı işbirliği mekanizmalarını benimseyen ABD, Orta Asya ve Güney Asya'daki siyasi, ekonomik, güvenlik durumunu ve büyük güç rekabetini dikkate alarak YİY projesi çerçevesinde kısmen esnek yaklaşım sergilemiştir. Ancak öne sürdüğü bölgesel işbirliği ve bütünleşme kuralları ve koşullarından ciddi bir taviz vermemiştir. Altını çizmek gerekir ki, ABD, yukarıda belirtilen coğrafi bağlantısızlık nedeniyle YİY projesi çerçevesinde öngörülen bölgesel bütünleşme sürecine bizzat taraf

olmamış, sürecin katalizörü, koordinatörü ve düzenleyicisi rolünü üstlenmiştir. Dolayısıyla bu sürecin önceliği bölge ülkelerinin ekonomik refahı ve istikrarı değil ABD'nin jeopolitik hedefleri olmuştur. Bu nedenle YİY projesi Washington'un istediği gibi yürümemiştir.

Belirtildiği gibi BGB'nin birbirinden farklı olan resmi ve algılanan stratejik amaçları vardır. Bu anlamda YİY projesinin resmi amacı Afganistan'ı Orta Asya ve Güney Asya ekonomilerine entegre ederek bölge genelinde ekonomik refahı ve istikrarı sağlamaktır. YİY projesi bu amacına bölgesel bir enerji piyasası oluşturarak, bölgesel ticareti ve taşımacılığı geliştirerek, gümrük ve sınır prosedürlerini kolaylaştırarak ve özellikle işadamları arasındaki kişiler arası ilişkileri teşvik ederek ulaşmayı planlamıştır. Bunun aksine, projenin algılanan stratejik hedefleri Rusya, İran ve Çin'i çevrelemek; Orta Asya ve Güney Asya'nın jeopolitik ve jeoekonomik yapısını yeniden şekillendirerek ABD'nin başını çektiği küresel siyasi-ekonomik düzene entegre etmek; Orta Asya'yı Rusya ekseninden kopararak ABD hegemonyasını mümkün olduğunca koruyup genişletmek olmuştur.

Washington'un büyük güç bölgeselciliği ABD'nin siyasi yapısına, dış politika paradigmasına, askeri-ekonomik durumuna, stratejik hedef ve önceliklerine ve bölgesel bütünleşme anlayışlarına göre geliştirilmiştir. Dolayısıyla YİY projesi her ne kadar ekonomik bütünleşmeye odaklansa da insan hakları ve demokrasi gibi Batı temelli siyasi değerlerin bölgede teşvik edilmesi gibi girişimleri de kapsamaktadır. Başka bir deyişle, ABD'nin bölgeselcilik girişimi kural-temelli işbirliğini önemsemekle birlikte ekonomik, kültürel ve insani yardımlara siyasi-güvenlik koşullarını ekleyerek sürdürülmüştür. Bu durum Batı değerlerinin Orta Asya ülkelerine empoze edilmesi veya siyasi-ekonomik-güvenlik yardımlar aracılığıyla dayatılması şeklinde algılanmıştır. YİY projesinin koşulluluk özelliği bölge ülkelerinin projeye karşı sergilediği yaklaşımlarını belirleyen unsurlardan biri olmuştur.

ABD, YİY projesi üzerinden Orta Asya ve Güney Asya'yı kendisinin jeopolitik ve stratejik çıkarları doğrultusunda "Büyük Orta Asya" şeklinde bir bütün olarak yeniden tanımlamaya, bölgenin dini, tarihi ve kültürel bağlantıları üzerinden yeni bir paydaş kimlik oluşturmaya ve bu bölgeyi Batı-temelli siyasi-ekonomik-güvenlik değerleri esasında dizayn etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla ekonomik bütünleşme üzerinden yürütülen YİY girişimi sonuç itibarıyla Washington'un siyasi bir projesini hayata geçirmeye özen göstermiştir.

BGB bölgesel ekonomik bütünleşmeyi sağlamakla birlikte hedefteki ülkelerin ekonomik, siyasi ve hatta güvenlik politikalarını büyük gücün politikaları doğrultusunda yönlendirebilir. Nitekim YİY projesi bu konuda belli bir başarıya ulaşmıştır. Örneğin ABD'nin Orta Asya ve Güney Asya'daki stratejileri Kazakistan'da göreceli ekonomik liberalizmin sağlanmasında, Kırgızistan'da ise piyasa ekonomisi ve demokrasinin gelişmesinde etkili olmuştur. YİY projesi bölge ülkelerinin ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığına gösterdiği siyasi desteğin, NATO ile bölge ülkeleri arasındaki işbirliğinin sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. Buna ek olarak, YİY projesi yetersiz seviyede olsa da Orta Asya ve Güney Asya arasındaki bağlantıları canlandırarak, ABD'nin istediği gibi bölge ülkelerinin güneye yönelmesini teşvik etmiştir.

BGB büyük gücün kabiliyet ve isteklerine bağlı olarak asimetrik bağımlılık kurabilir. ABD'nin Orta Asya ülkeleriyle geleneksel ve kapsamlı ekonomik, siyasi ve güvenlik bağlarının bulunmaması nedeniyle YİY projesi kapsamındaki ilişkilerde asimetri ön plana çıkmamıştır. Aksine resmi düzeyde karşılıklı saygı ve eşitlik prensibi vurgulanmıştır. Ancak YİY projesinin odak noktası olan Afganistan'ın ABD'ye bağımlılığı artmıştır. Bölgedeki Rus ve Çin seçeneği ve etkisi Washington'u Orta Asya'da asimetrik enstrümanlara başvurma konusunda temkinli davranmaya teşvik etmiştir. Nitekim 2003-2005 yılları arasında ABD'nin asimetrik ekonomik ve askeri gücüne atıfta bulunan girişimler ters etki yapmış ve bölge ülkelerinin Rusya ve Çin'e yaklaşmasına neden olmuştur. Ancak YİY projesi başarıyla uygulanmış olsaydı, bölge ülkeleri zamanla ekonomik, askeri ve teknolojik açıdan ABD'ye bağımlı hale gelecekti. Çünkü asimetriye dayalı tek taraflı bağımlılık BGB'nin doğasında var olan bir özelliktir.

BGB bir bölgenin büyük güce bağlanmasını ifade eder. Bu anlamda ABD, Orta Asya ve Güney Asya'nın Washington'un güvenlik ve enerji stratejilerine entegre bir şekilde gelişmesini teşvik etmiştir. ABD, bu amaca ulaşmak için YİY projesi kapsamında elinde bulundurduğu siyasi, ekonomik, güvenlik enstrümanlarını devreye sokmuştur.

Coğrafi ve tarihi bağlantısızlık nedeniyle ABD'nin Orta Asya ve Güney Asya'da toprak iddiasında bulunması düşünülemez. Dolayısıyla ikili ve çok taraflı ilişkiler istikrarlı bir şekilde devam ettiği sürece Washington'un YİY projesi kapsamındaki BGB bölge ülkelerinin toprak bütünlüğüne, egemenliğine ve ulusal güvenliğine doğrudan tehdit teşkil etmez. Nitekim ABD'nin bölgedeki güvenlik stratejilerinden biri de Orta Asya ülkelerinin Rusya, Çin ve İran'dan bağımsız egemen devletler olarak varlığının sürdürülmesini

sağlamaktır. Bundan dolayı ABD hükümeti Andican olayında Washington'a sert tepki veren İslam Kerimov iktidarına veya ABD'nin Kırgızistan'daki askeri varlığına son veren Bişkek yönetimine düşük düzeyli ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulamakla yetinmiştir. Ancak Orta Asya'daki herhangi bir ülkenin açık bir şekilde Washington'un küresel ve bölgesel güvenlik politikalarına hayati tehdit oluşturması durumunda ABD'nin bölgedeki askeri varlığı ve küresel ekonomik etkisinin o ülkenin bağımsızlığına ve temel ulusal çıkarlarına zarar verebileceği de düşünülebilir. Afganistan'daki Taliban iktidarının sonu, Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ın akıbeti veya İran'daki mevcut rejimin içinde bulunduğu durum bunun örnekleridir.

Washington'un YİY projesi örneğindeki büyük güç bölgeselciliği ABD'nin Rusya ve Çin gibi rakiplerinin ve İran gibi hasımlarının Orta Asya'daki etkisini dengelemek veya azaltmak için bir araç olarak kullanılmıştır. YİY girişimi doğal olarak bölgedeki güçler rekabetini daha da hızlandırmıştır. Bu süreçte diğer büyük ve bölgesel güçler, kendilerinin siyasi-ideolojik yapısı, jeoekonomik ve jeopolitik hedeflerine göre ABD'nin YİY projesine olumlu veya olumsuz yaklaşım sergilemiştir. Washington'un Asya'daki müttefikleri ve stratejik ortakları -Japonya, Güney Kore, Hindistan, Pakistan ve Türkiye- YİY projesini desteklerken, İran karşı çıkmıştır. Başlangıçta YİY projesini kendi ekonomik-güvenlik çıkarları doğrultusunda resmi düzeyde anlayışla karşılayan Rusya, 2014'ten itibaren ABD'nin Orta Asya'daki varlığını açık bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Moskova, kendisini öne sürdüğü AEB projesi çerçevesinde Orta Asya ülkelerinin Rusya ile bütünleşmesi sürecini hızlandırmıştır. Öte yandan Pekin, hem Moskova'nın hem de Washington'un Orta Asya'daki BGB girişimlerine bir tepki ve cevap olarak kendisinin KY projesini öne sürmüştür... Sonraki bölümde Çin'in küresel ölçekteki KY girişiminin Orta Asya odaklı bir parçası sayılan İYEK projesi değerlendirilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İPEK YOLU EKONOMİK KUŞAĞI

İYEK projesi Çin'in KY girişiminin karadaki ayağıdır. Proje, Rusya ve ABD'nin önceki bölümlerde değerlendirdiğimiz BGB projelerine karşı bir tepki olmakla birlikte onların artıları ve eksilerini, bölgeselcilik tecrübelerini dikkate alarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla Çin'in girişimi geldiğimiz noktada Rus ve Amerikan projelerine nazaran daha avantajlı durumda ve başarıyla hayata geçirilmektedir.

Bu bölümde Çin'in KY projesi kapsamındaki bölgeselcilik anlayışı, girişimin temelleri ve özellikleri, içeriği ve kapsamı, hukuki dayanağı ve yapısı, resmi ve algılanan stratejik amaçları, uygulama enstrümanları, Orta Asya ülkelerinin, büyük ve bölgesel güçlerin projeye yaklaşımı incelenecektir. Bölümün sonunda İYEK projesi bir BGB örneği olarak değerlendirilecektir.

4.1. Çin'in Bölgeselcilik Anlayışı

Çin, 1990'lı yıllara kadar bölgesel bütünleşme girişimlerine ve uluslararası örgütlere sıcak bakmamış, onları kendi egemenliğine ve güvenliğine tehdit olarak algılamıştır. Soğuk Savaş'ın sonuna doğru uluslararası ilişkilerde gözlemlenen gelişmeler ve yeni bölgeselcilik dalgasının yayılmasıyla birlikte Pekin'in bölgeselciliğe karşı beslediği şüpheleri ve endişeleri dağılmaya başlamıştır. Çin, küreselleşen dünyada yaygınlaşan bölgeselcilik girişimlerinin dışında kalmaktansa onlara dâhil olarak kendi çıkarlarını daha etkin bir şekilde izleyebileceği sonucuna varmıştır. Başka bir deyişle ŞİÖ'nün kurulduğu 2001 yılına kadar, Çinli liderler, çok taraflı bölgesel kuruluşların Çin'in kendi çıkarlarını dile getirmesi, etkisini güçlendirmesi, yumuşak gücünü artırması ve çok kutupluluğu sağlaması konusunda önemli mekanizmalar olduğuna ikna olmuştur⁷⁴⁶. Dolayısıyla Çin, 1990'lı yıllarda Büyük Tumen Girişimi (başka bir adıyla Tumen Nehri Bölgesi Geliştirme Programı), Büyük Mekong Alt-bölge Ekonomik İşbirliği, "Şanghay Beşlisi" projesine ve ASEAN+3 (Çin, Güney Kore ve Japonya) işbirliği mekanizmasına katılmıştır⁷⁴⁷.

⁷⁴⁶ Joseph Cheng, "China's Regional Strategy and Challenges in East Asia", *China Perspectives*, Vol. 2, 2013, s. 53, <http://journals.openedition.org/chinaperspectives/6182> (Erişim Tarihi: 24.12.2018).

⁷⁴⁷ Saleh Shahriar vd., "China's Economic Integration With the Greater Mekong Sub-Region: An Empirical Analysis by a Panel Dynamic Gravity Model", 29 May 2018,

Özellikle DTÖ'ye katılması ve ŞİÖ'nün kuruluşuyla Çin'in, Deng Xiaoping döneminde belirlenen düşük profilli pasif dış politika çizgisinden tedrici bir şekilde uzaklaşarak uluslararası toplumda büyük güç statüsüne ulaşmaya ve etkisini sürekli arttırmaya çalışan aktif bir "sorumlu paydaş" (*responsible stakeholder*) rolünü üstlenmeye başladığı öne sürülmüştür⁷⁴⁸. Çinli yetkililer ve uzmanlar, Çin'in hedeflediği büyük güç statüsüne, yakın geçmişteki büyük güçlerden farklı olarak, barışçıl yöntemlerle yükseleceğini vurgulamıştır⁷⁴⁹. Bölgeselcilik bu yöntemlerinden biri olarak seçilmiştir. Dolayısıyla bölgesel bütünleşme veya bölgeselcilik dünyadaki "Çin tehdidi" algısını azaltmanın, "barışçıl yükselmenin" ve uluslararası sisteme uyum sağlamanın en önemli unsurlarından biri olarak görülmüştür⁷⁵⁰. Dahası Çin, 2000'li yıllardan sonra "statükocu güç" imajını korumakla birlikte uluslararası kurumlara aktif katılım sağlayarak, ittifaklar oluşturarak, bölgesel işbirliğini geliştirerek, bazı bölgesel kuruluşlarda liderlik rolünü üstlenerek ve hatta bölgesel bir düzen kurarak uluslararası sistemde kademeli ve sınırlı bir değişim arayışına girmiştir⁷⁵¹. Çin, bölgeselciliği kendisinin ekonomik kalkınmasını, güvenliğini ve büyük güç statüsüne ulaşmasını sağlayıcı ve kolaylaştırıcı bir araç olarak kullanmıştır.

KY projesinin ilan edilmesiyle Çin'in bölgeselcilik anlayışı yeni bir boyut kazanmıştır. KY projesi, Çin'in reaktif bir ticaret yaklaşımından proaktif bir yaklaşıma geçişinin net bir göstergesi olmuştur. Çin'in proaktif yaklaşımı, bölgesel bütünleşmeyi teşvik etmeyi ve kendisinin küresel yönetimdeki rolünü geliştirmeyi amaçlamıştır⁷⁵². Çin, KY projesi çerçevesinde düzenleyici disiplinleri oluşturmaktan ziyade, mevcut uluslararası ekonomik kurallar kapsamında ticaretin serbestleştirilmesini ve kolaylaştırılmasını, ticaret

<http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2018-44/file> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

⁷⁴⁸ Joseph Cheng, "China's Foreign Policy in the Mid-1990s", *China in the Post-Deng Era*, (Ed. Joseph Cheng), The Chinese University Press, Hong Kong 1998, ss. 225-226; Robert Zoellick, "Whither China: From Membership to Responsibility?", 21 September 2005,

<http://2001-2009.state.gov/s/d/former/zoellick/rem/53682.htm> (Erişim Tarihi: 24.12.2018).

⁷⁴⁹ Zheng Bijian, "China's "Peaceful Rise" to Great-Power Status", *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 5, 2005, ss. 18-24; Hu Jintao, "Hold High the Great Banner of Socialism with Chinese Characteristics and Strive for New Victories in Building a Moderately Prosperous Society in All", 15 October 2007,

<http://www.china.org.cn/english/congress/229611.htm#11> (Erişim Tarihi: 24.12.2018).

⁷⁵⁰ Herbert Yee ve Ian Storey (Ed.), *The China Threat: Perceptions, Myths and Reality*, Routledge Curzon, New York 2002, ss. 1-19.

⁷⁵¹ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., s. 1363; Joseph Cheng, 2013, a.g.e., s. 54; Michael Swaine ve Ashley Tellis, *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present and Future*, The Rand Corporation, Santa Monica, California 2000, s. 231; Jiang Zemin, "Build a Well-off Society in an All-Round Way and Create a New Situation in Building Socialism with Chinese Characteristics", 8 November 2002, <http://www.china-un.ch/eng/zgbd/smwxt85795.htm> (Erişim Tarihi: 24.12.2018).

⁷⁵² Hong Yu, "Motivation behind China's "One Belt, One Road" Initiatives and Establishment of the Asian Infrastructure Investment Bank", *Journal of Contemporary China*, Vol. 26, No. 105, 2017, ss. 353-368.

ve yatırım engellerinin kaldırılmasını vurgulamıştır. Başka bir deyişle, engelsiz ticaret, gümrük işlemlerinin ve karantina süreçlerinin hafifletilmesi gibi işlemler KY projesinin önceliği olmuştur⁷⁵³. Son olarak Çin, KY projesi kapsamında bölgeselcilik ve çok taraflılığı öne çıkarmıştır.

Çin, KY projesiyle bölgeselciliği topraksal (*territorial*) bütünleşmeden ziyade işlevsel bütünleşme olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla kendi projesini kapsayıcı bir proje olarak sunmuştur. Çin siyasi eliti, KY projesini ve bölgesel işbirliğini, Çin'in dış dünyayla bağlantılarını güçlendirmenin ve küreselleşmeden elde ettiği faydaları arttırmanın bir yolu olarak görmüştür⁷⁵⁴. Ek olarak belirtmek gerekir ki, çağdaş dünyanın en gelişmiş, esnek ve pragmatik bölgeselcilik girişimlerinden biri diyebileceğimiz KY projesi bin yıllık tarih, tecrübe ve kültürden beslenerek ortaya konulmuştur. Çin dış politikasının ve KY projesinin klişeleşmiş sloganlarına dönüşen ve hatta Çin anayasasına eklenen, BM belgelerinde yer verilen “paydaş kader topluluğu” (*the community of shared destiny*)⁷⁵⁵, “barışçıl yükseliş” (*peaceful rise*), “Çin rüyası” (*Chinese Dream*)⁷⁵⁶ veya “Asya rüyası” (*Asian Dream*)⁷⁵⁷ gibi söylemlerin kökeni geleneksel Çin devletçilik düşüncelerinde yatmaktadır⁷⁵⁸.

⁷⁵³ Heng Wang, “Divergence, Convergence or Crossvergence of Chinese and US Approaches to Regional Integration: Evolving Trajectories and Their Implications”, *Tsinghua China Law Review*, Vol. 10, No. 2, 2018, s. 156.

⁷⁵⁴ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., s. 1359.

⁷⁵⁵ Yan Xuetong'e göre, “paydaş kader topluluğu” kavramı uluslararası toplumun her üyesinin, küresel yönetişimin sorumluluğunu paylaşması ve evrensel, uyumlu bir bölge/dünya düzeninin oluşturulmasında iştirak etmesi anlamına gelmektedir. Bakınız: Yan Xuetong, “Trump Can't Start a Cold War with China, Even if He Wants to”, 6 February 2018a, <https://www.washingtonpost.com/news/theworldpost/wp/2018/02/06/china-trump/> (Erişim Tarihi: 21.04.2019); “Chinese Values vs. Liberalism: What Ideology Will Shape the International Normative Order?”, *The Chinese Journal of International Politics*, Vol. 11, No. 1, 2018b, ss. 1-22.

⁷⁵⁶ ÇHC Başkanı Hu Jintao ve Xi Jinping'in dış politika danışmanı, “Çin'in yeni ideoloji çarı” olarak bilinen siyaset bilimcisi ve teorisyen Wang Huning, Xi Jinping'in “Çin Rüyası” söyleminin baş mimarı ve KY projesinin arkasındaki en önemli isimlerden biri olarak kabul ediliyor. Detaylı bilgi için bakınız: Haig Patapan ve Yi Wang “The Hidden Ruler: Wang Huning and the Making of Contemporary China”, *Journal of Contemporary China*, Vol. 27, No. 109, 2018, ss. 47-60; Ryan Mitchell, “China's Crown Theorist: The Rise of Wang Huning”, 4 December 2017, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-12-04/chinas-crown-theorist> (Erişim Tarihi: 21.04.2019).

⁷⁵⁷ Jyrki Kallio'ya göre, Xi Jinping bu düşünceler üzerinden hem iç politikada hem de uluslararası alanda Çin'i yönlendirmeyi amaçlamıştır. Hedef, Çin'in Batı medeniyetinin küresel hâkimiyetini kırarak düzeyde ulusal ihya edilmesidir. Bu diriliş, uyanış, güçlü ve karizmatik bir lider, Xi Jinping'in rehberliğinde güçlü bir ideoloji tarafından yönlendirilmelidir. Xi Jinping, antik Çin devletçilik ideallerine dayanarak, çağdaş Çin'in uzun vadeli hedefi olan “insanlık için ortak bir kader topluluğunun” oluşturulmasını sağlamaya çalışmaktadır. Şimdiye kadar, bu sürecin bir parçası olan “Çin rüyası” veya “Asya rüyası” fikrinin küresel ölçekte somut bir tezahürü ortaya konulmamıştır. Bakınız: Jyrki Kallio, “Xi Jinping Thought and China's Future Foreign Policy: Multipolarity with Chinese Characteristics”, August 2018, s. 2, https://www.fia.fi/wp-content/uploads/2018/08/bp243_china_s_future_foreign_policy_1508.pdf (Erişim Tarihi: 21.04.2019).

⁷⁵⁸ Huiyun Feng vd. (Ed.), *Chinese Scholars and Foreign Policy: Debating International Relations*, Routledge, London 2019; Geeta Kochhar, “China's Foreign Policy: An Overall Understanding of Debates

Dolayısıyla Çin'in KY projesi kapsamındaki bölgeselcilik anlayışı, üç bin yıl önce Zhou hanedanı tarafından geliştirildiği öne sürülen “dünya düzeninin” (İngilizce “*Tianxia system*” veya Çince adıyla “*Tiānxià*” 天下), “otantik krallığın yolu” veya “insancıl otorite” anlamına gelen “*wángdào*” (İngilizce “*Humane Authority*”, Çince adıyla “*Wángdào*” 王)⁷⁵⁹ düşüncesinin ve eski Han imparatorluğu döneminden 19. yüzyıla kadar Çin imparatorluklarının kendi sınırları içinde ve çevresinde barışı sağlamak, düşmanlarıyla barışçıl yollarla baş etmek ve zamanla onları kendine bağımlı hale getirmek ve dış ticaret ilişkilerini yürütmek için uyguladığı “haraç sisteminin” (İngilizce “*tribute system*” veya Çince adıyla “*chaogong tizhi*” 朝贡体制) bazı özelliklerini taşımaktadır⁷⁶⁰.

Örnek vermek gerekirse, Çin merkezli dünya düzeni anlamına gelen “*tianxia sistemi*” genel olarak, paydaş bir dünya sisteminin oluşturulması için gerekli olan şu temel şartların sağlanmasının altını çizmiştir:

and Policy Orientation”, *China's Foreign Relations and Security Dimensions*, (Ed. Geeta Kochhar), Routledge, London 2018, ss. 1-19; Jyrki Kallio, a.g.e.; Jiang Shigong, “Philosophy and History: Interpreting the “Xi Jinping Era” Through Xi’s Report to the Nineteenth National Congress of the CCP”, (Çev. David Ownby), 11 May 2018, <https://www.thechinastory.org/cot/jiang-shigong-on-philosophy-and-history-interpreting-the-xi-jinping-era-through-xis-report-to-the-nineteenth-national-congress-of-the-ccp/> (Erişim Tarihi: 21.04.2019); William Callahan, “Tianxia, Empire and the World: Soft Power and China’s Foreign Policy Discourse in the 21st Century”, *British Inter-university China Centre Working Papers Series*, Vol. 1, No. 1, 2007, s. 6.

⁷⁵⁹ Günümüzde esas olarak Yan Xuetong tarafından modernize edilip geliştirilerek çağdaş Çin’in dış politikası ve uluslararası ilişkileriyle ilişkilendirilen “*Wángdào*” (insancıl otorite) düşüncesinin kökeni antik Çin devletçilik dönemlerine ve eski düşünce geleneklerine kadar gitmektedir. “*Wángdào*”, özetle “hegemon krallığın” veya “tiran krallığın” yönetimine karşı insancıl otoriteyi benimseyen, adil, yardımsever ve erdemli “otantik krallığın yolu”, iyi yönetim anlamına gelen idealist devlet idare düşüncesidir. Yan Xuetong, hayırseverlik (iyilikseverlik), doğruluk ve otorite ritüellerinin “*Wángdào*”yu (insancıl otoriteyi) oluşturan üç unsur olduğunu ileri sürmüştür. Bu üç unsuru, Yan Xuetong’e göre, liberalizmin eşitlik, demokrasi ve özgürlük prensipleriyle birleştirmek mümkündür. Bu kombinasyon sonucunda hakkaniyet (*fairness*), adalet (*justice*) ve kibarlık, uygarlık (civility) olark modernize edilebilen bir dizi çağdaş “*Wángdào*” (insancıl otorite) değerleri üretilebilir. Yan Xuetong, günümüzdeki yükselen devletlerin, özellikle Çin’in, Batı liberalizminin değerlerini reddederek değil, onları “insancıl otoritenin” modernleşmiş değerleriyle birleştirerek yeni uluslararası normlar oluşturabileceğini ileri sürmüştür. Yan Xuetong’e göre, bu yaklaşım, Çin geleneklerinden esinlenerek geliştirilen yeni değerlerin evrensel olarak kabul edilmesini ve böylece istikrarlı bir uluslararası düzenin kurulmasını teşvik edecektir. Detaylı bilgi için bakınız: Yan Xuetong, *Ancient Chinese Thought, Modern Chinese Power*, (Ed. Daniel A. Bell ve Sun Zhe; Çev. Edmund Ryden), Princeton University Press, Princeton and Oxford 2011; Yan Xuetong, 2018b, a.g.e., ss. 1, 19.

⁷⁶⁰ “*Tiānxià*” (天下 - “*All under Heaven*”-“gökyüzünün altındaki her şey”) sistemi – Batı temelli sömürgeciliği reddeden, uyumluluğu ve barış içinde bir arada yaşamayı vurgulayan, Çin-merkezli, hiyerarşik, kapsayıcı, kucaklayıcı ve paylaşılabılır bir evrensel dünya düzeni olarak sunulmuştur. Eski “*Tiānxià*” görüşü meşhür Çinli filozof Tingyang Zhao tarafından geliştirilerek, modernize edilerek çağdaş uluslararası düzenin temelini oluşturan ulus-devlet sistemine ve ilgili siyasi teoriye karşı öne sürülmüştür. “*Tiānxià*” sistemi bağlamında Çin’in küresel/bölgesel düzen anlayışı ve KY girişimi arasındaki benzerlikler için bakınız: Tingyang Zhao, *Redefining A Philosophy for World Governance*, (Çev. Liqing Tao), Palgrave Pivot, E-book, 2019; Ban Wang (Ed.), *Chinese Visions of World Order: Tianxia, Culture, and World Politics*, Duke University Press, Durham and London 2017; William Callahan, “China’s “Asia Dream”: The Belt Road Initiative and the New Regional Order”, *Asian Journal of Comparative Politics*, Vol. 1, No. 3, 2016, s. 231.

1. Sisteme katılmanın dışarıda kalmaktan daha çok avantajlı olduğunu garanti ederek tüm devletlerin bu sistemi tanımalarının ve kendi isteğiyle sisteme katılmasının sağlanması;
2. Evrensel güvenlik ve kalıcı barış ile dünya düzenini güvence altına almak ve ilişkilerin karşılıklı olarak faydalı olmasını temin etmek amacıyla çıkarlar konusunda bütün devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın ve işbirliğinin sağlanması;
3. Sistemin evrensel olarak herkese yararlı olmasını sağlamak için halkın çıkarlarına, ortak çıkarlara ve tüm devletlere yarar sağlayan paydaş girişimlerin geliştirilmesi, devletlerin dışlanmaması, ötekileşmemesi için dünyanın içselleşmesinin sağlanması⁷⁶¹.

Benzer şekilde Çin hükümeti KY projesine katılmanın avantajlarına vurgu yapmış, karşılıklı ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinin küresel güvenlik ve barış için sağlayacağı katkıyı ön plana çıkarmış ve projeye katılan tüm ülkelerin menfaatlerini dikkate alarak, uygun projeler tasarlayarak karşılıklı saygıya dayanan “kazan-kazan” dünyasını inşa edeceğini iddia etmiştir. Pekin, hiç bir devleti doğrudan dışlamamak ve özellikle büyük güçleri karşısına almamak adına KY projesinin tüm ülkelerin katılımına açık olacağını ileri sürmüştür⁷⁶².

Ancak, modernize edilen “*tianxia sistemi*” (dünya düzeni) veya “*wángdào*” (insancıl otorite) görüşlerinden esinlenerek geliştirilen KY projesinin teorik çerçevesi ve bu proje üzerinden dış dünyaya yansıtılmaya çalışılan Çin’in dünya düzeni anlayışı teorik ve pratik düzeyde ciddi tutarsızlıklarla karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla Çin’in uygulamadaki iç ve dış politikası bağlamında hem “*tianxia sistemi*” ve “*wángdào*” görüşü hem de KY projesi çerçevesindeki bölgeselcilik anlayışı idealist, ütopyik, emperyalist ve hegemonik olmakla eleştirilmiştir⁷⁶³.

⁷⁶¹ Tingyang Zhao, a.g.e., ss. 6-7.

⁷⁶² Ministry of Foreign Affairs of P.R.C., “Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st Century Maritime Silk Road”, 28 March 2015, http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1249618.shtml (Erişim Tarihi: 06.09.2018).

⁷⁶³ William Callahan, “Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony?”, *International Studies Review*, No. 10, 2008, ss. 749-761; Benjamin Schwartz, “The Chinese Perceptions of World Order, Past and Present”, *The Chinese World Order* (Ed. John K. Fairbank), Harvard University Press, Cambridge 1968, ss. 276-288; Yuri Pines, *Envisioning the Eternal Empire: Chinese Political Thought of the Warring States Era*, University of Hawai’i Press, Honolulu 2009, s. 2; Feng Zhang, “The Tianxia System: World Order in a Chinese Utopia”, *Global Asia*, Vol. 4, No. 4, 2010, ss. 108-112; Tom Miller, *China’s Asian Dream: Empire Building along the New Silk Road*, Zed Books, Epub, London 2017; Didi Kirsten Tatlow, “China’s Cosmological Communism: a Challenge to Liberal Democracies”, 18 July 2018,

Öte yandan “haraç sistemi” “barbarlar” olarak adlandırılan yabancı göçebe halkların olası saldırılarını engellemek, önemli konularda onların desteğini almak ve akabinde onları yoldan çıkararak veya devşirerek Han imparatorluğuna bağımlı hale getirmek için maddi ve manevi beş çeşit “yemi” kullanmıştır⁷⁶⁴.

Çin hükümeti de KY projesi çerçevesinde kendi iç, sınır güvenliğini sağlamak, Müslümanlar ve diğer azınlıklara karşı baskıcı politikalarını meşrulaştırmak, tartışmalı konularda uluslararası destek sağlamak, Çin ekonomisinin ham madde ihtiyacını karşılamak, yeni pazarlara erişmek ve dış ticaretini geliştirmek ve çevre ülkelerini kendine bağlamak amacıyla ekonomik, finansal ve kültürel “yemleri” kullanmıştır.

“Haraç sistemi” diğer halklar ve devletlerin Çin’in “büyüklüğüne”, kurallarına ve teamüllerine saygı göstermesini, uyum sağlamasını teşvik etmek için kullanılmıştır⁷⁶⁵. Benzer şekilde KY projesi kapsamında Çin’in ileri sürdüğü bölgeselcilik girişimlerine ve imzaladığı ikili ve çok taraflı işbirliği anlaşmalarına diğer ülkelerin uyum sağlamasını elde etmek için siyasi ve finansal destek (bazen rüşvet ve farklı yasadışı ödemeler) enstrümanlarına başvurulmuştur. Tıpkı haraç sisteminde görüldüğü gibi KY projesi de Çin’in bölgesindeki ve çevresindeki ülkelere nazaran teknolojik, ekonomik, psikolojik ve hatta manevi üstünlüğüne dolaylı bir şekilde vurgu yapmıştır⁷⁶⁶.

<https://www.merics.org/en/china-monitor/cosmological-communism> (Erişim Tarihi: 27.05.2019); Nele Noesselt, “One Belt, One Road: A New Roadmap for a Sinocentric World?”, 20 October 2016, <http://www.theasanforum.org/one-belt-one-road-a-new-roadmap-for-a-sinocentric-world/#1> (Erişim Tarihi: 27.05.2019).

⁷⁶⁴ Çin imparatorluklarının manevi ve psikolojik üstünlüğüne ve “barbarların” maddeci ve gerici olduğuna vurgu yapan bu beş “yemi” şu şekilde özetlemek mümkündür: “Barbarların” gözlerini yozlaştırmak için onlara güzel kıyafetler ve at-arabalar hediye edilmiş; Ağızlarını bozmak için onlara iyi yiyecekler verilmiş; Kulaklarını bozmak için onlara müzik ve kadınlar sunulmuş; Midelerini bozmak için onlara haşmetli binalar ve hizmetkâr köleler sağlanmış; Akıllarını bozmak için bir imparatorluk kabul partisi düzenlenmiş ve bu partide imparatorun kendisi “barbarlara” şarap ve yemek servisi yaparak onları onurlandırmış, akıllarını şaşırtmıştır. Bakınız: Ying-shih Yu, *Trade and Expansion in Han China. A Study in the Structure of Sino-Barbarian Economic Relations*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1967, s. 37. “Haraç sistemi” ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bakınız: John King Fairbank ve S. Y. Têng, “On the Ch’ing Tributary System”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 6, No. 2, 1941, ss. 135-246; John King Fairbank (Ed.), *The Chinese World Order: Traditional China’s Foreign Relations*, Harvard University Press, Cambridge 1968; Warren Cohen, *East Asia at the Center: Four Thousand Years of Engagement with the World*, Columbia University Press, New York 2000; Zhang Feng, “Rethinking the “Tribute System”: Broadening the Conceptual Horizon of Historical East Asian Politics”, *The Chinese Journal of International Politics*, Vol. 2, No. 4, 2009, ss. 597-626; Yongjin Zhang ve Barry Buzan, “The Tributary System as International Society in Theory and Practice”, *The Chinese Journal of International Politics*, Vol. 5, No. 1, 2012, ss. 3-36; Yuan-kang Wang, “Explaining the Tribute System: Power, Confucianism, and War in Medieval East Asia”, *Journal of East Asian Studies*, No.13, 2013, ss. 207-232.

⁷⁶⁵ Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, Penguin Books, EPUB, 2014, s. 192.

⁷⁶⁶ Xi Jinping, “Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era”, 18 October 2017,

“Haraç sisteminin” uygulama biçimi ile KY projesinin uygulama yöntemleri arasında da benzerlikler bulunmaktadır. Çin hanedanlıkları “haraç sistemi” uygulamasının ilk dönemlerinde yukarıda bahsi geçen hedeflere ulaşmak için “barbarlara” haraç öderken, sonraki dönemlerde “barbarlar” ve diğer halklar yükselen Çin imparatorluklarına bağımlı hale gelerek farklı şekillerde fazlasıyla haraç ödemek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde KY projesi kapsamında Pekin’in diğer ülkelere verdiği milyar dolarlık krediler, yaptığı yatırımlar ve ödediği rüşvetler projenin ilk altı yılında siyasi destek, Çin’in ülkesindeki azınlıklara karşı işlediği suçlarını örtbas etme veya görmezden gelme, doğal kaynaklara erişim, stratejik limanların kullanım hakları, uzun vadeli tarımsal araziler, fakir ve güçsüz ülkelerin Çin’e bağımlı hale gelmesi gibi “kazançlar” sağlamıştır.

Özetlemek gerekirse, Çin’in KY projesi çerçevesindeki yeni bölgeselcilik anlayışı Marksizmin, Çin’in geleneksel değerlerinin, “dünya düzeni”, “insancıl otorite” anlayışının, “haraç sistemi” gibi tarihi ve milli teamüllerinin, Konfüçyüsçülük geleneğinin, ekonomik pragmatizm ve uluslararası ekonomik-siyasi düzen ve Avrupa temelli çağdaş bölgeselcilik anlayışının harmanlanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Başkanı Xi Jinping’in dış politika vizyonu ve KY projesi çerçevesindeki bölgeselcilik anlayışı başta Wang Huning, Yan Xuotong, Tingyang Zhao, Jiang Shigong gibi önde gelen Çinli düşünürlerin geliştirerek, modernize ederek ve çağdaş dünya düzeni ve uluslararası ilişkiler ile ilişkilendirerek yeniden sunduğu (“*tiānxià*”, “*wángdào*” “haraç sistemi” ve Konfüçyüsçülük gibi) geleneksel Çin düşüncelerinden ciddi oranda etkilenmiştir. Dolayısıyla bu isimlerin KY projesi kapsamındaki Çin’in bölgeselcilik anlayışının şekillenmesindeki rolünün göz ardı edilmemesi gerekir.

4.1.1. Kuşak ve Yol Projesinin Ortaya Çıkış Süreci ve Özellikleri

7 Eylül 2013 tarihinde ÇHC Başkanı Xi Jinping Nur-Sultan’daki Nazarbayev Üniversitesi’nde yaptığı konuşmasında ülkesinin Orta Asya ile ilişkilerine ivme kazandırmak için yeni bir vizyon geliştirdiğini ve bu vizyonun adını İpek Yolu Ekonomik

http://www.xinhuanet.com/english/download/Xi_Jinping%27s_report_at_19th_CPC_National_Congress.pdf (Erişim Tarihi: 29.05.2019); Lu Hui, “Commentary: Milestone Congress Points to New Era for China, the World”, 24 October 2017, http://www.xinhuanet.com/english/2017-10/24/c_136702090.htm (Erişim Tarihi: 29.05.2019); Belt and Road Portal, “The Belt and Road Initiative Progress, Contributions and Prospects”, 22 April 2019, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/zchj/qwfb/86739.htm> (Erişim Tarihi: 29.05.2019); Samir Saran ve Akhil Deo, “Xi Dreams: A Roadmap for Pax-Sinica”, May 2018, https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2018/05/ORF_Occasional_Paper_155_Xi_Dreams.pdf (Erişim Tarihi: 29.05.2019); James McGregor, “Xi Jinping’s New Era of Global Leadership”, 7 December 2017, <https://www.diplomaticcourier.com/posts/xi-jinpings-new-era-global-leadership> (Erişim Tarihi: 29.05.2019); Nele Noesselt, 20 October 2016, a.g.e.

Kuşağı koyduğunu ilk kez açıklamıştır⁷⁶⁷. Pekin bu projenin karşılıklı “kazan-kazan” prensibine dayandığına vurgu yapmıştır. Çin yönetimi Orta Asya halkları nezdinde kendi vizyonunun cazibesini arttırmak ve özendirmek için proje adını malum ve meşhur eski İpek Yolu’ndan almıştır.

Çin’in bu büyük stratejisi (*grand strategy*), dünyadaki hassas ve kritik jeopolitik dengeleri ve gelişmeleri dikkate alarak, özenli ve kademeli olarak geliştirilmektedir. Bu nedenle, projenin resmi adı birkaç defa (“Bir Kuşak, Bir Yol”, daha sonra “Kuşak ve Yol Girişimi” veya sadece “Kuşak ve Yol” olarak) değiştirilmiştir. Buna ek olarak, Çin hükümeti Çince resmi belgelerde geçen “*changyi*”(倡议) ifadesini başka dillere “strateji”, “program”, “proje” veya “plan” olarak çevrilmesini bilinçli bir şekilde yasaklamıştır. Bunun yerine “girişim” ifadesinin kullanılması tebliğ edilmiştir. Çin hükümeti bunu yaparak KY projesini jeopolitik strateji içermeyen ortak çabalara dayalı bir girişim olarak sunmaya çalışmıştır⁷⁶⁸. Bu tezde hem İpek Yolu Ekonomik Kuşağı hem de Kuşak ve Yol ibarelerinden yararlanılacaktır. İYEK kısaltması projenin Orta Asya’yı odak noktasına yerleştiren kara ayağını, KY kısaltması ise projenin tamamını ifade etmek için kullanılacaktır.

Rus ve Amerikan girişimlerinin aksine, Çin projesi temkinli ve dikkatli bir şekilde tasarlanmıştır. Dolayısıyla proje ekonomik bütünleşmenin ve uluslararası işbirliğinin kurallarını doğrudan dikte etmemektedir. Ayrıca projenin ilk beş yılı boyunca, kuralları ihlal eden ülkelere karşı resmi düzeyde hiçbir zorlayıcı mekanizma oluşturulmamıştır. Projenin önerdiği bütünleşme yalnızca karşılıklı ekonomik işbirliğine dayandırılmıştır. Ancak 2018’den itibaren Çin, KY projesi çerçevesindeki ticaret ve yatırım anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturmak için yeni “uluslararası mahkemeler” kurmaya başlamıştır⁷⁶⁹. KY projesinin resmi Eylem Planında, uygulama aşamasında tüm katılımcıların çıkarlarını karşılamak üzere projenin istişare yoluyla ortaklaşa inşa edilmesi ve KY coğrafyasındaki ülkelerin milli kalkınma stratejilerini projeye bütünleştirmek için

⁷⁶⁷ Ministry of Foreign Affairs of the P.R.C., “President Xi Jinping Delivers Important Speech and Proposes to Build a Silk Road Economic Belt with Central Asian Countries”, 7 September 2013, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpfwzysiesgjtfhshzzfh_665686/t1076334.shtml (Erişim Tarihi: 16.01.2019).

⁷⁶⁸ Grzegorz Stec, “China’s Belt and Road Initiative is Neither a Strategy, Nor a Vision. It is a Process”, 2018, http://www.eias.org/wp-content/uploads/2016/03/EU_Asia_at_a_Glance_Stec_BRI_2018-1.pdf (Erişim Tarihi: 14.01.2019).

⁷⁶⁹ Samir Saran ve Akhil Deo, a.g.e., s. 17.

çaba sarf edileceği vurgulanmıştır⁷⁷⁰. Projenin resmi olarak ilgili tüm ülkeler için açık bir süreç olacağı belirtilmiştir. Ancak uygulamada ABD, Japonya, Tayvan ve Güney Kore gibi dünyanın önde gelen askeri ve ekonomik güçleri proje dışında bırakılmıştır. Ayrıca ABD, Japonya ve Tayvan KY projesiyle ilişkilendirilen Asya Altyapı Yatırım Bankası'na (AAYB) katıl(ma)mamıştır⁷⁷¹. Bu durum projenin söylemsel ve eylemsel düzeylerde ciddi farklılıklar arz ettiğinin bir göstergesi olmuştur.

Proje resmi olarak, egemenlik ve toprak bütünlüğü, karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar arayışı ve barış içinde bir arada yaşama gibi beş prensip üzerine inşa edilecektir⁷⁷². Xinhua'ya göre, Çin “karşılıklı saygı ve karşılıklı güvene dayalı” bir “kazan-kazan” dünyası kuracaktır⁷⁷³. Ancak uygulamada Pekin, farklı unsurlar üzerinden projeye katıl(may)an bazı komşu ülkelerin egemenliği, toprak bütünlüğü ve toplumsal huzurunu bozmuştur. Buna ek olarak Çin, ülkesindeki etnik ve dini azınlıkların kültürel yapısına doğrudan ve dolaylı bir şekilde aşırı baskı uygulayarak ve saygısızlık yaparak KY projesi kapsamında kendisinin savunduğu “eşitlik, karşılıklı yarar arayışı ve barış içinde bir arada yaşama” prensiplerini çiğnemiştir.

Buna rağmen Yang Cheng gibi Çinli uzmanlar İYEK'in üç özelliğine dikkat çekmiştir. Ona göre İYEK, Avrasya ülkelerinin birbirleriyle işbirliği yapıp karşılıklı fayda sağlamaları için bir fırsattır. Kısa vadede AB veya AEB gibi resmi bir üyelik sistem düzenlemesinin olmaması ikinci bir özelliğidir. Son olarak bu proje yalnızca Çin'in egemen olduğu jeopolitik bir plan değil, Avrasya ülkelerinin ortak çabalarını gerektiren girişim olarak nitelendirilmiştir⁷⁷⁴.

Son olarak İYEK, katılan ülkelerin istek ve iradesine dayanarak her türlü ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğini kapsamaktadır. Proje siyasi ve değer odaklı meseleleri işbirliği kapsamı dışında tutacağı iddia edilmektedir. KY çok taraflı ve geniş

⁷⁷⁰ Ministry of Foreign Affairs of P.R.C., 28 March 2015, a.g.e.

⁷⁷¹ Tayvan'ın üyelik başvurusu Çin tarafından reddedilmiştir. Bakınız: Kazuyuki Suwa, “Japan's AIIB Quandary”, 3 August 2015, <http://www.tokyoofoundation.org/en/articles/2015/japans-aiib-quandary> (Erişim Tarihi: 14.02.2019); Business Insider, “Taiwan Has Been Rejected as a Founding Member of China's New Bank”, 13 April 2015, <https://www.businessinsider.com/afp-taiwan-rejected-as-founding-member-of-aiib-beijing-2015-4> (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

⁷⁷² Ministry of Foreign Affairs of P.R.C., 28 March 2015, a.g.e.

⁷⁷³ Xinhua, “How Can the World Be Win-Win? China is Answering the Question”, 2014, http://news.xinhuanet.com/world/2014-05/08/c_1110604423.htm (Erişim Tarihi: 6.09.2018).

⁷⁷⁴ Yang Cheng, “The Eurasian Moment in Global Politics: a Comparative Analysis of Great Power Strategies for Regional Integration”, *Eurasian Integration - the View from Within*, (Ed. Piotr Dutkiewicz, Richard Sakwa), Routledge, London and New York 2015, ss. 285-286.

katılımlı girişim olmasına rağmen finansmanını Çin'in sağladığı projeler yerel ve uluslararası katılımcılara çok fazla açık ve şeffaf değildir⁷⁷⁵.

4.1.2. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesinin İçeriği ve Kapsamı

Günümüzde Kuşak ve Yol olarak bilinen proje kara (İpek Yolu Ekonomik Kuşağı) ve deniz (21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu) ayaklarından oluşmaktadır⁷⁷⁶. Çin ile Avrasya ve Afrika'yı bağlayacak olan bu devasa projenin gerçekleşmesi için öncelikli olarak Avrasya'daki mevcut ulaşım, iletişim, üretim ve enerji altyapılarının yenilenmesi ve yenilerinin inşa edilmesi gerekmektedir. Projeye katılan ülkeler ve bölgelerdeki altyapı ve diğer alanlardaki boşluğu ve hayati ihtiyacı iyi değerlendiren Çin hükümeti şu aşamada KY projesi kapsamındaki 900 anlaşma için 890 milyar dolar değerinde yatırım yapmış durumdadır. Projenin tamamen hayata geçirilmesi için 4 ile 8 trilyon dolar harcama yapılması gerektiği tahmin edilmektedir⁷⁷⁷.

Coğrafi kapsamı açısından İYEK, Çin'den başlayıp Orta Asya, Güney Asya, Kafkaslar, Orta Doğu, Rusya, Türkiye ve Avrupa'ya kadar uzanmaktadır. Çin'in Güney-Doğu kıyılarından başlayan deniz hattı, Malakka Boğazı, Hint Okyanusu ve Süveyş Kanalı'ndan geçerek Avrupa'ya ulaşmadan önce Afrika'ya uzanıyor. 70'e yakın ülkenin katıldığı KY projesi tam olarak hayata geçirildiğinde, küresel GSYH'nin yaklaşık %55'ini üreten ve keşfedilmiş enerji rezervlerinin yaklaşık %75'ini topraklarında barındıran dünya nüfusunun %70'ini bir araya getirmiş olacaktır⁷⁷⁸. Altını çizmek gerekir ki, KY projesinin

⁷⁷⁵ Jonathan Hillman, "China's Belt and Road Initiative: Five Years Later", 25 January 2018, s. 4, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/ts180125_hillman_testimony.pdf (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

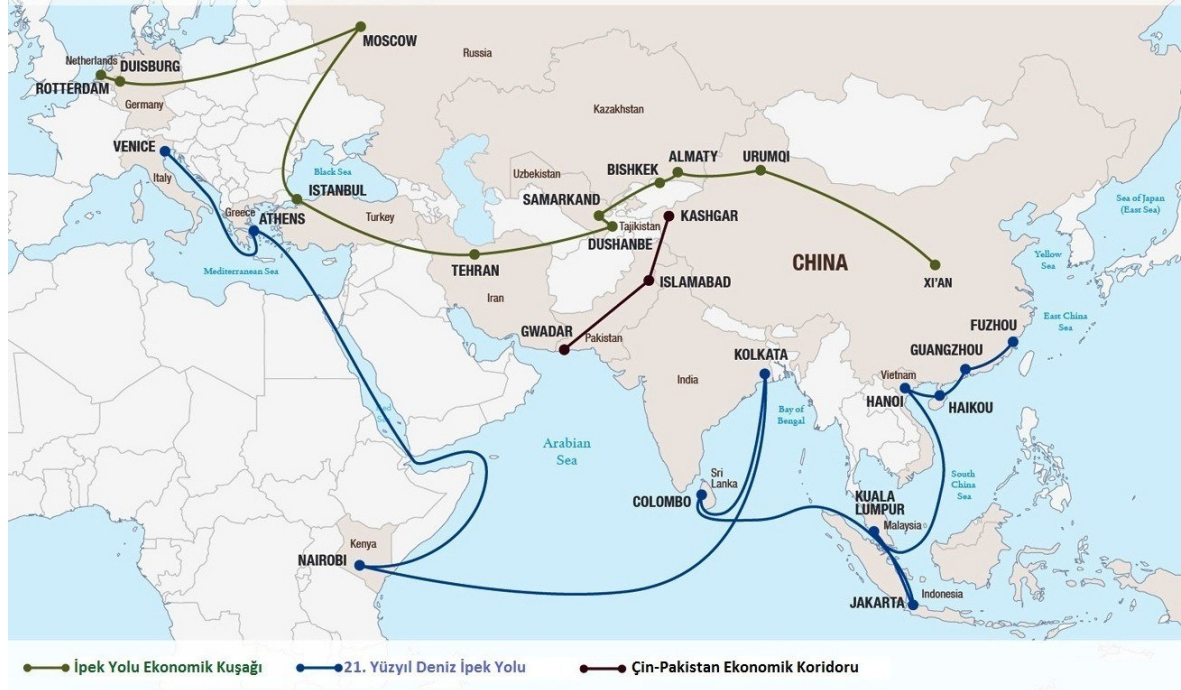
⁷⁷⁶ ÇHC Başkanı Xi Jinping Kazakistan'dan yaklaşık bir ay sonra ziyaret ettiği Endonezya'nın başkenti Jakarta'da bulunan Endonezya Parlamentosunda 2 Ekim 2013 tarihinde gerçekleştirdiği konuşmasında 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu projesini ilan etmiştir. Konuşma metni için bakınız: ASEAN-China Centre, "Speech by Chinese President Xi Jinping to Indonesian Parliament", 3 October 2013, http://www.asean-china-center.org/english/2013-10/03/c_133062675.htm (Erişim Tarihi: 06.01.2019).

⁷⁷⁷ Wei Shen, "The Belt and Road Initiative, Expropriation and Investor Protection under BITs", *International Governance and the Rule of Law in China under the Belt and Road Initiative* (Ed. Yun Zhao), Cambridge University Press, Cambridge 2018, ss. 132-133; The Economist, "Our Bulldozers, Our Rules", 2 July 2016, <https://www.economist.com/news/china/21701505-chinas-foreign-policy-could-reshape-good-part-world-economy-our-bulldozers-our-rules> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

⁷⁷⁸ Wei Shen, a.g.e., s. 133; Amy He, "Silk Road Connects China to the World", 31 March 2015, http://usa.chinadaily.com.cn/us/2015-03/31/content_19965235.htm (Erişim Tarihi: 22.11.2018); Lutz-Christian Wolff, "China's 'Belt and Road' Initiative - an Introduction", *Legal Dimensions of China's Belt and Road Initiative*, (Ed. Lutz-Christian Wolff, Chao Xi, Jenny Chan), Wolters Kluwer, 2016. ss. 1-31; Alexandr Svetlicinii, "China's Belt and Road Initiative and the Eurasian Economic Union: 'Integrating the Integrations'", *Public Administration Issues*, 2018, ss. 7-20.

kara kısmının merkezinde Orta Asya, deniz hattının odak noktasında Güney-Doğu Asya konumlandırılmıştır.

Harita 4.1. Kuşak ve Yol Projesinin Haritası

Kaynak: Council on Foreign Relations⁷⁷⁹.

KY projesinin karadaki ayağı İYEK, 6 kara koridoru üzerinden tüm Avrasya'yı Çin'e bağlayacaktır⁷⁸⁰. Bu koridorların ikisi Orta Asya'dan geçecektir. Yeni Avrasya Kara Köprüsü (NELB), Çin'in doğusundaki kıyı kentleri Lianyungang ve Rizhao'dan Hollanda'nın Rotterdam ve Belçika'nın Antwerp kentlerine kadar uzanmaktadır. 10.800 km uzunluğundaki demiryolu hattı Kazakistan, Rusya, Beyaz Rusya, Polonya ve Almanya üzerinden geçerek 30'dan fazla ülke ve bölgeye hizmet vermektedir. Çin-Orta Asya - Batı Asya Ekonomik Koridoru (CCWAEC) ise Çin ve Arap Yarımadası'nı birbirine bağlayacaktır. Bu koridor genellikle eski İpek Yolu'nun yörüngesini izleyecektir. Koridor Çin'e bağlı Doğu Türkistan'dan başlamakta ve Basra Körfezi'ne, Akdeniz'e ve Arap

⁷⁷⁹ Harita yazar tarafından yeniden düzenlenmiştir. Orijinali için bakınız: Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/content/publications/China-Silk-Road-Map-CFR-1300x846.jpg> (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

⁷⁸⁰ Bu koridorlar şunlar: Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru (CMREC), Yeni Avrasya Kara Köprüsü (NELB), Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru (CCWAEC), Çin-Hindistan Yarımadası Ekonomik Koridoru (CIPEC), Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC), Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru (BCIMEC). Zikredilen koridorlar hakkında detaylı bilgi için bakınız: Xinhua, "Backgrounder: Economic Corridors under Belt and Road Initiative", 9 May 2017, http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/09/c_136268314.htm (Erişim Tarihi: 22.11.2018); Bala Ramasamy vd., "Trade and Trade Facilitation Along the Belt and Road Initiative Corridors", 2017, <https://www.unescap.org/sites/default/files/AWP172.pdf> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

Yarımadası'na ulaşmadan önce tüm Orta Asya (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan) ülkelerini geçmektedir. AB'nin güneydoğu sınırlarına kadar uzanan koridor Türkiye, İran ve Suudi Arabistan dâhil 17 ülke ve bölgeyi birbirine bağlayacaktır. CCWAEC aynı zamanda Çin'den Avrupa'ya uzanan en kısa kara yolu koridoru olacaktır⁷⁸¹.

İYEK projesi, yeni ve mevcut karayolları, demiryolları, tünelleri, köprüleri, petrol ve doğal gaz boru hatları, optik ağları, sanayi parkları, lojistik merkezleri ve limanları inşa/ihya ederek, birbirine bağlayarak Avrasya, Afrika bölgesi ve ötesindeki geniş üretim merkezleri, pazarlar ve hammadde kaynakları arasındaki geleneksel ilişkileri yeniden düzenlemekte olan misli görülmemiş devasa bir strateji olarak değerlendirilmiştir⁷⁸². Başka bir deyişle Çin, KY projesi üzerinden Asya, Avrupa ve Afrika'nın ekonomik altyapısını ve bölgelerarası ticaret akışını yeniden inşa etmeye, yeniden yapılandırmaya, bütünleştirerek yeniden düzenlemeye çalışmaktadır. Bazı araştırmacılar, amacı, coğrafi kapsamı ve birkaç trilyon dolarlık bütçesini göz önünde bulundurarak KY projesini “Çin'in Marshall Planı” olarak nitelendirmiştir⁷⁸³. Çin hükümeti yetkilileri ve bilim adamları bu kıyaslamaya karşı KY'nin, ABD'nin Marshall Planı gibi “hegemonik” özellikleri olmadığını vurgulamıştır. Pekin, KY projesini Çin'in bölgedeki siyasi etkisini artırma girişimi değil, Avrasya'da bütünleşmeyi ve ekonomik büyümeyi teşvik etme çabası olarak nitelendirmiştir⁷⁸⁴.

ÇHC Dışişleri Bakanı Wang Yi, Nisan 2019 itibarıyla toplam 126 ülke ve 29 uluslararası kuruluşun KY girişimi çerçevesinde Çin ile işbirliği anlaşmaları imzaladığını belirtmiştir. Ayrıca Wang Yi, 2013-2018 yılları arasında Çin ile projeye katılan ülkeler arasındaki toplam ticaret hacminin 6 trilyon doları aştığını, Çin tarafının bahsi geçen ülkelere 80 milyar dolardan fazla yatırım yaptığını altını çizmiştir. Bakana göre, proje kapsamında Çin şirketlerinin katılımıyla KY ülkelerinde 82 ekonomik ve ticari işbirliği bölgeleri kurulmuştur. Wang Yi, Çin ve ilgili ülkeler tarafından inşa edilen bu özel

⁷⁸¹ Xinhua, 9 May 2017, a.g.e.

⁷⁸² Viktor Eszterhai, “The Geopolitical Significance of One Belt, One Road from a Historical Perspective”, 23 October 2017, <http://beltandroadcenter.org/2017/10/23/the-geopolitical-significance-of-one-belt-one-road-from-a-historical-perspective/> (Erişim Tarihi: 14.01.2019); Niklas Swanström ve Pär Nyrén, “China's March West: Pitfalls and Challenges in Greater Central Asia”, 4 January 2017, s. 1, <http://isdpc.eu/content/uploads/2017/01/No.195.pdf> (Erişim Tarihi: 14.01.2019).

⁷⁸³ Bu benzetme II. Dünya Savaşı sırasında yerle bir edilen Avrupa'yı restore eden ve Washington önderliğinde savaş sonrası dünya düzeninin kurulmasında kilit rol oynayan ABD'nin Marşal Planına atıfta bulunmaktadır. Bakınız: Simon Shen ve Wilson Chan, “A Comparative Study of the Belt and Road Initiative and the Marshall Plan”, *Palgrave Communications*, Vol. 4, No. 1, 2018, ss. 1-11.

⁷⁸⁴ Thomas Zimmerman, “The New Silk Roads: China, the U.S., and the Future of Central Asia”, October 2015, s. 6, https://cic.nyu.edu/sites/default/files/zimmerman_new_silk_road_final_2.pdf (Erişim Tarihi: 23.01.2019).

bölgelerin yaklaşık 300 bin iş imkânı yarattığını hatırlatmıştır⁷⁸⁵. 7 Eylül 2018’de İYEK projesinin 5. yıldönümü arifesinde düzenlenen Kazak-Çin İş Forumu’nda video linkle konuşma yapan ÇHC Başkanı Xi Jinping’e göre, projeye katılan ülkeler arasındaki siyasi koordinasyon sürekli artmış, büyük ölçekli ticari ve ekonomik projeler yoğun bir şekilde uygulamaya konulmuş ve bir altyapı ağı oluşturulmaya çalışılmıştır⁷⁸⁶.

4.1.3. Kuşak ve Yol Projesinin Hukuki Dayanağı ve Yapısı

KY projesinin hukuki dayanağı esas olarak başta BM Şartı, ilgili sözleşmeler, hükümetlerarası ikili anlaşmalar, uluslararası piyasa kuralları gibi uluslararası normlar, uluslararası kuruluşların (örneğin DTÖ’nün) kuralları ve tercihli ticaret ve yatırım anlaşmalarına (PTIA) dayanmaktadır⁷⁸⁷. Çin özellikle uluslararası ticareti daha da kolaylaştırmak ve canlandırmak amacıyla KY projesi çerçevesinde sayısı ve kapsamı artırılmış olan tercihli ticaret anlaşmalarını ve serbest ticaret bölgelerini (STB) teşvik etme girişiminde bulunmuştur⁷⁸⁸. STB’lerin, tıpkı eski İpek Yolu coğrafyası boyunca boncuk gibi dizilen, özel kurallarla yönetilen ve ekonomik imtiyazları olan kervansaraylar gibi birer ticaret merkezlere ve transit hub’lara dönüşerek KY projesinin hızla gelişmesine çeşitli şekillerde katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

KY projesi AB veya AEB’den farklı olarak bağlayıcı kurucu antlaşmaya dayalı olmayan bir bütünleşme girişimidir. Hâlihazırda projenin kurumsal bir yapısı da mevcut değildir. Dolayısıyla bu proje Çin ve katılımcı ülkeler arasındaki mevcut ve yeni ikili, çok taraflı anlaşmalar, uluslararası hukukun ve uluslararası kuruluşların ilgili kuralları çerçevesinde yürütülmektedir⁷⁸⁹. Belirtildiği gibi, 2018’e kadar proje kapsamında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkları ve anlaşmazlıkları çözebilecek, ilgili anlaşmaların kurallarını

⁷⁸⁵ The Ministry of Foreign Affairs of P.R.C., “The Ministry of Foreign Affairs Holds a Briefing for Chinese and Foreign Media on President Xi Jinping’s Attendance at the Second Belt and Road Forum for International Cooperation (BRF)”, 19 April 2019, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1657216.shtml (Erişim Tarihi: 26.04.2019); CGTN, “Second Belt and Road Forum to be Held April 25-27 in Beijing”, 19 April 2019, <https://news.cgtn.com/news/3d3d774d7945544d34457a6333566d54/index.html> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

⁷⁸⁶ Press Service of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, “Kazakh-Chinese Cooperation Under One Belt, One Road Initiative Discussed in Astana”, 07 September 2018, <https://primeminister.kz/en/news/all/17096> (Erişim Tarihi: 11.10.2018).

⁷⁸⁷ Tercihli ticaret ve yatırım anlaşmaları veya PTIA’lar uluslararası bağlayıcı kurallara dayanır.

⁷⁸⁸ Ministry of Foreign Affairs of P.R.C., 28 March 2015, a.g.e., s. 6; Heng Wang, a.g.e., s. 153.

⁷⁸⁹ Silk Road Briefing, “China to Set up Belt and Road Dispute Courts in Beijing, Xi’an, and Shenzhen”, 2 February 2018, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2018/02/02/china-set-belt-road-dispute-courts-beijing-xian-shenzhen/> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).

gerekirse zorla uygulatabilecek bir zorlama mekanizması da bulunmamaktaydı. Çin, KY kapsamında genel olarak yumuşak hukuku (*soft law*) uygulamıştır⁷⁹⁰.

23 Ocak 2018 tarihinde ÇHC Başkanı Xi Jinping, KY projesine dâhil olan ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için Yüksek Halk Mahkemesi tarafından hazırlanan Uluslararası Ticari Uyuşmazlıkların Çözüm Mekanizması ve Kurumları taslak planını onaylamıştır. 29 Haziran 2018’de Çin’in Xi’an (Shaanxi eyaleti) ve Shenzhen (Guangdong eyaleti) şehirlerinde Yüksek Halk Mahkemesi tarafından iki Çin Uluslararası Ticaret Mahkemesi (CICC) açılmıştır⁷⁹¹. Bunun yanı sıra 24 Ağustos 2018’de, 32 uzmandan oluşan Uluslararası Ticaret Uzmanları Komitesi kurulmuştur⁷⁹². Bu komite KY projesi ile ilgili ihtilaflarda bahsi geçen mahkemelerin arabuluculuk yapmasında, tahkim ve çözüm bulmasında yardımcı olacaktır⁷⁹³. Xi’an’daki mahkeme, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı projesi kapsamındaki ticari anlaşmazlıkları ele alırken, Shenzhen mahkemesi 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu projesi çerçevesinde açılan davaları görecektir. Plana göre dava, arabuluculuk ve tahkim şeklindeki ihtilaf çözüm mekanizması, ulusal ve uluslararası yasal hizmet kaynaklarını özümseyerek ve bütünleştirerek, Çin’in mevcut yargı, tahkim ve arabuluculuk kurumları ve yasal mevzuatı temelinde kurulacaktır⁷⁹⁴.

15 yargıçtan oluşan Çin Uluslararası Ticaret Mahkemesi’nde yabancı uyruklu hâkimin bulunmaması ve mahkeme dilinin sadece Çince olması dikkat çekmektedir⁷⁹⁵. Mahkeme kararları taraflar için bağlayıcıdır. Çin’in yasal mevzuatına göre faaliyet yürütecek olan bu “uluslararası” mahkemelerin, temel insan hakları ve uluslararası hukuka

⁷⁹⁰ Yumuşak hukuk (*soft law*) yasal olarak bağlayıcı yükümlülüklerden ziyade tavsiye niteliğindeki belgeleri içerir. Yumuşak hukuk yasal olarak bağlayıcı olmayan taahhütlerden ibaret olsa da yasal sonuçlar doğurabilir. Bakınız: Andrew Guzman ve Timothy Meyer, “International Soft Law”, *Journal of Legal Analysis*, Vol. 2: Number: 1, 2010, ss. 171-225.

⁷⁹¹ China International Commercial Court, “A Brief Introduction of China International Commercial Court”, 28 July 2018, <http://cicc.court.gov.cn/html/1/219/193/195/index.html> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).

⁷⁹² The Supreme People's Court of P.R.C., “The Decision on the Establishment of International Commercial Expert Committee of the Supreme People's Court”, 24 August 2018, <http://cicc.court.gov.cn/html/1/219/235/243/index.html> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).

⁷⁹³ Çin Yüksek Halk Mahkemesi Başkanı Yardımcısı Luo Dongchuan’a göre, davacılar söz konusu ticari mahkemelerle bağlantılı olan iki uzlaşma merkezine veya anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmak üzere 15 ülke ve bölgeden seçilen 32 uzmandan oluşan komiteye başvurabilirler. Buna ek olarak taraflar, beş tahkim organından birinde ticari ihtilaflarını çözüme kavuşturabilirler. Detaylı bilgi için bakınız: Cao Yin, “Belt and Road International Commercial Courts Eye Expanded Role”, 30 January 2019, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/home/rolling/78705.htm> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).

⁷⁹⁴ Silk Road Briefing, “China Passes Belt and Road Trade Dispute Mechanism, But Who Will Have Final Say?”, 24 January 2018, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2018/01/24/china-passes-belt-road-trade-dispute-mechanism-will-final-say/> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).

⁷⁹⁵ Nicholas Lingard vd., “China Establishes International Commercial Courts to Handle Belt and Road Initiative Disputes”, 17 August 2018, <https://www.law.ox.ac.uk/business-law-blog/blog/2018/08/china-establishes-international-commercial-courts-handle-belt-and> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).

uyuma konusunda lekeli sicili olan Çin hükümetinden ne kadar bağımsız ve şeffaf bir şekilde çalışacağı soru işareti oluşturmaktadır. Öte yandan Çin'in, bu mahkemeler üzerinden kendi tahkim kurallarını başka ülkelere nasıl dayatmaya çalışacağı ve diğer ülkelerin bu hukuki mekanizmaya nasıl bir tepki vereceği merak konusudur⁷⁹⁶.

Samir Saran ve Akhil Deo'ya göre, Çin-merkezli finansal ve yargı kurumları diğer çok taraflı kuruluşlar karşısında Çin'in elini güçlendirmenin yanı sıra KY projesine katılan ülkelerdeki Pekin'in etkisini artıracaktır. Bu kuruluşların Pekin'in küresel liderlik statüsünü de güçlendireceği öne sürülmüştür⁷⁹⁷. Söz konusu yasal mekanizma ve mahkemeleri "KY hukuku" (*BRI jurisprudence*) olarak değerlendiren uluslararası hukuk uzmanı Joel Slawotsky'e göre, Çin'in küresel yönetim üzerindeki etkisi, uluslararası yasal normlar ve değerleri şekillendirme kabiliyeti zamanla artacaktır⁷⁹⁸.

Öte yandan Çin, bağlayıcı yükümlülükler içeren mevcut PTIA'lar dışında, yeni uygulanabilir düzenleyici disiplinler oluşturmadan KY ülkeleriyle ikili ve çok taraflı ilişkiler kurmak için yumuşak yasalara dayanmaktadır⁷⁹⁹. KY projesiyle ilgili resmi dokümanların çoğu bağlayıcılığı olmayan yumuşak hukuk belgeleri olarak tasnif edilebilir. Dolayısıyla KY projesi gerek hukuki dayanak gerek yapısal açıdan çok esnek ve değişken bir yapıya sahiptir. Kurumsal ve yasal engellerin bulunmamasının yanı sıra katılım biçimlerindeki esneklik ve KY yönetim normlarının resmi ve bağlayıcı olmaması, projenin çekiciliğini arttırmakta ve yeni gelenlerin uyumunu kolaylaştırmaktadır⁸⁰⁰.

KY projesiyle ilişkilendirilen AAYB⁸⁰¹ de Batı merkezli mevcut ekonomik modele alternatif ekonomik-hukuki düzen üretmek yerine, mevcut uluslararası uygulamayı takip etmektedir. Buna ek olarak, AAYB yasal olarak uluslararası bağlayıcı anlaşmalara dayandırılmış ve işleyişi resmi normlarla düzenlenmektedir⁸⁰². Çin kendisinin uluslararası ticaret ağını ve KY çerçevesindeki projelerini genişletip geliştirirken, kısa vadede askeri güç ve ekonomik kapasite yetersizliği nedeniyle uluslararası ekonomide kural koyucu bir

⁷⁹⁶ Silk Road Briefing, 24 January 2018, a.g.e.

⁷⁹⁷ Samir Saran ve Akhil Deo, a.g.e., s. 17.

⁷⁹⁸ Joel Slawotsky, "The Longer-Term Ramifications of China's BRI Jurisprudence", 15 April 2019, <http://lbackerblog.blogspot.com/2019/04/joel-slawotsky-longer-term.html> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).

⁷⁹⁹ Heng Wang, a.g.e., s. 162.

⁸⁰⁰ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., ss. 1366.

⁸⁰¹ Ocak 2016'da faaliyete başlayan AAYB'nin merkezi Pekin'de bulunmaktadır. 21 Ocak 2019 itibarıyla AAYB dünya çapında 70'i tam ve 23'ü potansiyel onaylı üye olmak üzere toplam 93 üyeye ulaşmıştır. Bakınız: AIIB, "Members and Prospective Members of the Bank", 21 January 2019, <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html> (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

⁸⁰² Vasilii Mikheev vd., "Mnogovariantnost: Bolshoi Strategicheskii Otvet Si Tsinpina", *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, Cilt: 59, Sayı: 12, 2015, s. 12.

güce dönüşmesi beklenmemektedir. Dolayısıyla Pekin, KY projesini mevcut uluslararası ekonomik-hukuki düzene dayanarak hayata geçirmeye karar vermiştir⁸⁰³.

Çin bu çerçevede ikili ticaretin yanı sıra bölgesel ve çok taraflı ticareti de teşvik etmektedir. Özellikle bölgeselcilik ve çok taraflılık Çin'in yeni pazarlara erişimini ve Çinli işletmelerin yabancı ülkelerde iyi muamele görmesini sağlaması bakımından önemsenmektedir. KY projesine katılan ülkelerin çoğunun DTÖ üyesi olması bu süreçlerin mevcut uluslararası normlar üzerinden sürdürülmesini kolaylaştırmıştır⁸⁰⁴.

Öte yandan KY projesi, AB veya AEB'den farklı olarak, resmi kurumsal tasarımdan yoksun veya kurumsallaşmayan bir yapıya sahiptir⁸⁰⁵. Proje Çin hükümeti ve katılımcı ülkelerin hükümetleri, Çinli, yerel ve uluslararası özel şirketler tarafından ikili ve çok taraflı anlaşmalar çerçevesinde hayata geçirilmektedir. Buna rağmen KY projesi, Çin'in uluslararası hukuk düzenini etkileme çabası olarak da değerlendirilmiştir. Bu yaklaşıma göre Çin KY projesini, belirli bir bölgesel ticaret ve yatırım girişimi ile başlayarak ilerleyen süreçte uluslararası ekonomik yönetim üzerinde daha büyük bir etki yaratmaya çalışacaktır⁸⁰⁶. Nitekim KY projesinin resmi eylem planında, "açık, kapsayıcı ve dengeli bir bölgesel ekonomik işbirliği mimarisinin" oluşturulmasına vurgu yapılmıştır⁸⁰⁷.

Çin yönetiminin KY girişimi kapsamında geliştirdiği ikili ve çok taraflı ilişkiler, projeye ilişkilendirdiği çeşitli kuruluşlar/kurumlar üzerinden bölgesel bir siyasi-ekonomik düzenin altyapısını oluşturmaya yöneldiğini iddia etmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, Rusya, Orta Asya ve Çin arasındaki sınır sorunlarının çözüme kavuşturulması ve sınır güvenliğinin sağlanması amacıyla oluşturulan ŞİÖ, gelinen noktada Avrasya'daki en

⁸⁰³ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e.; Heng Wang, a.g.e.

⁸⁰⁴ Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan DTÖ üyesi iken, 2005'ten bu yana pasif gözlemci statüsündeki Özbekistan'ın tam üyelik müzakere sürecinin 2019'da yeniden başlatılması beklenmektedir. Türkmenistan da DTÖ'ye katılmayı hedeflediğini ve ilgili ön çalışmaların sürdürüldüğünü belirtmiştir. Bakınız: World Trade Organisation, "WTO Accessions 2018 Annual Report by the Director-General", 11 December 2018, s. 18.

https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/DDFDocuments/250376/q/WT/ACC/33.pdf (Erişim Tarihi: 02.01.2019); Nury Amanov, "Uzbekistan Intends to Join the WTO, Turkmenistan is Studying This Issue", 8 February 2018, <http://orient.tm/en/2018/02/08/4643.html> (Erişim Tarihi: 02.01.2019).

⁸⁰⁵ Viktoria Akchurina, "Mapping the Belt and Road Initiative: Geography and Architecture", 6 September 2018, <http://trendsintitution.org/mapping-the-belt-and-road-initiative-geography-and-architecture/> (Erişim Tarihi: 26.05.2019); Wade Shepard, "Why The Ambiguity of China's Belt and Road Initiative is Perhaps Its Biggest Strength", 19 October 2017, <https://www.forbes.com/sites/wadeshepard/2017/10/19/what-chinas-belt-and-road-initiative-is-really-all-about/#5e10dafee4de> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

⁸⁰⁶ Heng Wang, a.g.e., ss. 160-161; Yiping Huang, "Understanding China's Belt & Road Initiative: Motivation, Framework and Assessment", *China Economic Review*, No. 40, 2016, s. 318.

⁸⁰⁷ Ministry of Foreign Affairs of P.R.C., a.g.e., 28 March 2015.

önemli bölgesel siyasi-güvenlik işbirliği örgütlerinden birine dönüşmüştür. KY projesiyle bağlantılı bir şekilde ortaya çıkan AAYB, İpek Yolu Fonu (SRF) ve NDB gibi finansal-ekonomik kuruluşların bölgesel ve küresel çaptaki etkisi her geçen gün artmaktadır. Bu kuruluşlar ilerleyen zamanlarda gerektiğinde KY girişiminin resmi kurumsal yapısını oluşturabilir⁸⁰⁸.

Ancak, Martin Weiss, Çin'in KY projesi çerçevesinde kendisinin ekonomik ve ulusal güvenlik önceliklerini gözettiği halde, yüksek standartlı, bağımsız ve çok taraflı yeni kalkınma bankası kurma hedefinin birtakım soru işareti oluşturduğunu öne sürmüştür. Çin yönetimi, AAYB'yı, Asya ve Avrupa'daki gelişmiş ülkeleri içerecek şekilde genişlediğinden dolayı KY girişiminden ayrı tutmaya çalışmıştır. Pekin, diğer çok taraflı kalkınma bankaları ile geliştirdiği ortak finansman düzenlemeler üzerinden AAYB'yi tıpkı ABD'nin kontrol ettiği DTÖ benzeri uluslararası bankaya dönüştürmeye çalışmaktadır⁸⁰⁹. Bu durum KY veya AAYB'nin, bazı araştırmacıların öne sürdüğü gibi, sıradan bir altyapı projesi veya kalkınma bankası olmadığına, resmi amaçlarının ötesinde Çin'in geleceğin dünyası vizyonu ile bağlantılı olan stratejik hedeflerinin bulunduğu işaret etmektedir.

4.1.4. Kuşak ve Yol Projesinin Resmi ve Algılanan Amaçları

Rusya'nın AEB projesi gibi Çin'in İYEK projesinin de resmi ve algılanan amaçları olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu bölümde öncelikle İYEK projesinin resmi amaçlarına değineceğiz. Sonrasında projenin algılanan stratejik hedeflerini değerlendireceğiz.

KY projesinin resmi amacının, 1987'de Çin Komünist Partisi'nin 13. Kongresi'nde Deng Xiaoping yönetimi tarafından resmen açıklanan 70 yıllık üç aşamalı milli kalkınma stratejisinde belirlenen hedeflerle doğrudan bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür⁸¹⁰.

⁸⁰⁸ Bu tahmin Çin dâhil yükselen güçlerin kurumsal yapı oluşturma tecrübelerine ve sergilediği davranışlarına dayanmaktadır. Benzer açıklamalar ve tahminler için bakınız: Howard French, *Everything Under the Heavens: How the Past Helps Shape China's Push for Global Power*, Alfred A. Knopf, New York 2017, s. 279; Samir Saran ve Akhil Deo, a.g.e., ss. 16-18; Kaho Yu, "Re-shaping Regional Integration and Institutionalization in Eurasia: Rising Powers' Energy Cooperation in Belt and Road Initiative", 2017, <http://web.isanet.org/Web/Conferences/HKU2017-s/Archive/b244b27b-5f5d-4f3e-aa14-1a26b5696c60.pdf> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

⁸⁰⁹ Martin Weiss, "Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB)", 3 February 2017, ss. 6-7, <https://fas.org/sgp/crs/row/R44754.pdf> (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

⁸¹⁰ Milli Kalkınma Stratejisinin birinci aşamasında (1980-1990 yılları arasında) "Çin'in GSMH oranının kişi başına 250 dolardan 500 dolara artırılması ve halkın yaşam standardının açlık seviyesinden doyum düzeyine getirilerek geçim probleminin çözülmesi" hedeflenmiştir. 1990-2000 yılları kapsayan ikinci aşamada "Çin'in GSMH oranının kişi başına düşen payının 800-1000 dolara çıkarılması, halkın yaşam standardının "küçük refah" (*xiao-kang*) seviyesine ulaştırılması ve Çin'in GSMH oranının bir trilyon dolara ulaşması

Çin'in milli kalkınma stratejisinin hedefine ulaşması için bölgesel ve küresel düzeyde barış ve istikrarın korunması önkoşul olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Çin, öncelikli olarak kendi bölgesinde ve yakın çevresinde barış ve istikrarın sağlanması yönünde dış politika izleyerek “barışçıl yükselişi” için gereken ortamı yaratmaya gayret etmiş ve bunu fazlasıyla başarmıştır. Nitekim 2002’de gerçekleştirilen Çin Komünist Partisi’nin 16. Kongresi’nde üç aşamalı (2000-2010, 2010-2020, 2020-2050) olarak yeniden düzenlenen milli kalkınma stratejisinin son üçüncü aşamasında gerçekleştirilmesi öngörülen kişi başına 4 bin dolar milli gelir oranı dâhil birtakım ekonomik hedeflere 2010 yılında, belirlenen süreden 10 yıl önce ulaşılmıştır⁸¹¹. Dolayısıyla 2013’te ilan edilen KY projesi son aşamaya geçen milli kalkınma stratejisinde belirlenen hedeflere ve daha fazlasına ulaşılacak için geliştirilen çok kapsamlı bir dış politika girişimidir. Çin, bu son aşamada KY projesi üzerinden sadece dünyaya açılmakla yetinmeyecek, Orta Asya dâhil yakın çevresindeki jeoekonomik ve jeostratejik bölgeler üzerinde en azından söz sahibi olmaya çalışacaktır⁸¹².

Milli kalkınma planı çerçevesinde geliştirilen KY projesinin Eylem Planına göre girişimin resmi amacı katılımcı ülkeler arasında politikalar koordinasyonu, altyapı, ticaret, finans ve insanlar arası bağlantılara atıfta bulunan “beş bağı” oluşturmak ve güçlendirmektir⁸¹³. Başka bir deyişle İYEK projesi resmi olarak eski İpek Yolunu yeniden canlandırmayı, Asya, Avrupa ve Afrika arasında karşılıklı “kazan-kazan” mantığına dayalı ekonomik işbirliğini arttırmayı ve böylece halklar ve medeniyetler arasındaki barış ve diyalogu güçlendirerek küresel istikrara ve kalkınmaya katkıda bulunmayı amaç edinmiştir.

KY projesi, her şeyden önce Çin’in karmaşık (kapitalist-sosyalist) ekonomisinin iç dinamiklerindeki gerilimlerini ve krize elverişli çelişkilerini hafifletmeyi veya ortadan

amaçlanmıştır”. İkinci aşamanın sonunda Çin’in dünyanın önde gelen gelişmiş ülkeleri safına girmesi öngörülmüştür. Son olarak, 2001’den başlayarak 2030’a veya 2050’ye kadar tamamen hayata geçirilmesi planlanan üçüncü aşamada “Çin’in GSMH’si kişi başına 4000 dolara yükselmesi, halkın yaşam standardının orta derecede gelişmiş ülkeler seviyesine” gelmesi ve Çin’in büyük güç olarak “temel modernleşme düzeyini” yakalaması hedeflenmiştir. Bakınız: Erkin Ekrem, *Çin’in Orta Asya Politikaları*, SFN Yayıncılık, Ankara 2011, ss. 10-11.

⁸¹¹ A.g.e., ss. 11-12.

⁸¹² Roman Muzalevsky, “China's Long March Into Central Asia”, 27 April 2016, <https://worldview.stratfor.com/article/chinas-long-march-central-asia> (Erişim Tarihi: 12.09.2018); *China's Rise and Reconfiguration of Central Asia's Geopolitics: A Case For U.S. "Pivot" to Eurasia*, U.S. Army War College Press, Carlisle 2015; Andrew Scobell vd., *China's Strategy Toward South and Central Asia: An Empty Fortress*, RAND Corporation, Santa Monica 2014.

⁸¹³ Fung Business Intelligence Centre, “The Silk Road Economic Belt and the 21st Century Maritime Silk Road”, May 2015, ss. 6-7.

<https://www.fbicgroup.com/sites/default/files/The%20Silk%20Road%20Economic%20Belt%20and%2021st%20Century%20Maritime%20Silk%20Road%20MAY%202015.pdf> (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

kaldırmayı amaçlamıştır. Pekin, KY projesi aracılığıyla yatırım odaklı ve ihracata dayalı ekonomik büyüme modelini yeniden canlandırmak amacıyla elinde biriken 4 trilyon dolar civarındaki sermayeyi yurtiçi ve yurtdışındaki yeni bölgelere yatırım veya kredi şeklinde yönlendirerek, biriken üretim fazlası (*overproduction*) sorununu ihracatı artırmak suretiyle yatıştırmaya çalışmaktadır. Çin, bu amacına ulaşmak için Orta Asya'yı stratejik yeni bir pazar, doğal kaynak tedarikçisi ve güvenli transit güzergâh olarak önemsemektedir⁸¹⁴.

Bu kapsamda yeni ticari ağları yaratıldığından ve sermaye daha karlı getiri sağlayabilecek alanlara yönlendirildiğinden dolayı mevcut sermaye birikimi rejimi genişlemekte ve dönüştürülmektedir. KY projesi çerçevesinde oluşturulan yeni alanlarda üretim, dağıtım ve tüketimde farklı ve daha hızlı devreler oluşturmak için gerekli altyapı inşa edilmektedir. KY projesi Avrasya, Güney Asya ve Orta Doğu'da yeni ticaret yolları ve pazarlar yaratarak Çin ekonomisini dengelemeye ve böylece Batı'daki borç deflasyonu ve ekonomik yavaşlamadan kaynaklanan ekonomik darbelere dirençli hale getirmeye çalışmaktadır. Nitekim 2008 küresel finansal krizi ve 2018'de yaşanan ABD-Çin ekonomik savaşları Çin'in ihracat ve sermaye birikimi konusunda ABD'ye ve Avrupa'ya olan ekonomik bağımlılığının hassas doğasını ortaya koymuştur⁸¹⁵.

Çin, İYEK projesi aracılığıyla öncelikli olarak kısa vadede ülkesinin az gelişmiş Kuzey-Batı bölgelerinin güvenliğinin ve kalkınmasının sağlanmasını hedeflemiştir. Bu doğrultuda Doğu Türkistan'ı içeren bu bölgede tam olarak hâkimiyet kurmak ve Uygurların bağımsızlık arayışlarını ortadan kaldırmak için ŞİÖ üzerinden kendisinin “üç kötü güç” olarak adlandırdığı “ayrımcılık”, “aşırımcılık” ve “terörizme karşı mücadele” konusunda sınırdaş Orta Asya ülkelerinin ve Rusya'nın desteğini almıştır. Sonrasında “üç kötü gücü” bahane ederek Doğu Türkistan'ın demografik ve kültürel yapısını tamamen değiştirmeye, orada yaşayan Müslümanları asimilasyona zorlayarak Çinlileştirmeye hız vermiş ve bu amaçla yaklaşık 3 milyon Uygur'u zorunlu “eğitim kampları”nda toplamıştır. Başka bir ifadeyle Çin hükümeti güvenlik ve istikrarın bölgesel ekonomik kalkınmanın temel şartlarından biri olduğunu bahane ederek Doğu Türkistan'ın Müslüman ve Türk kimliğini tarihten silmeye kalkmıştır. Çin böylece Doğu Türkistan'ı tamamen kontrol altına almayı düşünmüştür. KY projesi kapsamındaki bölgesel kalkınma projeleri bölgenin yerli halklarına karşı baskı politikalarıyla beraber yürütülmüştür. Doğu Türkistan'da etnik ve kültürel temizlik yapılırken Pekin yönetimi doğrudan yatırımlar, finansal destekler ve

⁸¹⁴ Balihar Sanghera ve Elmira Satybaldieva, 2018, a.g.e.

⁸¹⁵ A.g.e.

devasa krediler aracılığıyla Orta Asya dâhil Türk ve İslam dünyasının suskunluğunu sağlamıştır⁸¹⁶.

Çin, ekonomik büyümesinin sürdürülmesi için ihtiyaç duyduğu ham madde, doğal kaynak ve enerji teminatı konusunda dış pazarlara/kaynaklara bağımlı olduğunun farkındadır. Ancak bu ithal kaynakların neredeyse tamamı Malakka Boğazı'ndan (Malezya) geçmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana bahsi geçen boğaz ve çevresinde ABD ve müttefiklerinin askeri üstünlüğü söz konusudur. Pekin, Malakka Boğazı'na bağımlılığı konusunda endişelidir ve bu bağımlılığı azaltmak için hareket etmektedir. Yine de bu durum Pekin için büyük bir güvenlik açığı olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla KY projesi, Pekin'e enerji ve kaynak güvenliği konusunda alternatif stratejik seçenekler sunmayı amaçlamıştır. Pekin, KY projesi aracılığıyla Çin'in doğu sınırından başlayıp Rusya, Orta Asya ve Güney Asya üzerinden Avrupa ve Orta Doğu'ya kadar uzanan tedarik hatlarının doğal gaz, petrol ve diğer ham madde ürünlerinin akışına açık kalmasını sağlamayı hedeflemiştir. Öte yandan Çin, her daim olduğu gibi açık deniz yollarına da ihtiyaç duyacaktır⁸¹⁷.

Diğer bir ifadeyle, KY projesinin stratejik hedeflerinden biri, Rusya, Orta Asya ve Myanmar'dan Çin'e doğal gaz ve petrol boru hatları, Çin'den Avrupa'ya, Güney Asya'ya ve Orta Doğu'ya demir ve kara yolu hatları, Sri Lanka ve Pakistan'da yeni limanlar kurarak ve diğer devasa altyapı projelerini hayata geçirerek Çin'in büyümesi için hayati öneme haiz olan ham madde ve enerji tedarik, ürün ihracat yollarını çeşitlendirmektir.

KY projesini kararlılıkla hayata geçirmeye çalışan ÇHC Başkanı Xi Jinping, Çin'in antik ve Orta Çağlarda olduğu gibi yeniden güçlü bir ülkeye dönüştürülmesi anlamına gelen "Çin rüyasını" gerçekleştirmeye söz vererek adeta projenin gizli stratejik hedeflerine değinmiştir. Xi Jinping, toplumsal ekonomik refahı sağlamak, teknolojik gelişmeyi hızlandırmak ve ülkenin sert ve yumuşak gücünü arttırmak suretiyle "Çin rüyasını" hayata

⁸¹⁶ Tasha Wibawa, "Why Muslim Nations Remain Silent as China Sends Ethnic Minorities to Re-education Camps", 23 December 2018, <https://www.abc.net.au/news/2018-12-23/muslim-governments-stayed-silent-on-chinese-minority-uyghur/10630822> (Erişim Tarihi: 28.05.2019); Miles Maochun Yu, "China's Final Solution in Xinjiang", 9 October 2018, <https://www.hoover.org/research/chinas-final-solution-xinjiang> (Erişim Tarihi: 28.05.2019); Kelly A. Hammond, "Turning A Blind Eye: Why Are Muslim Governments Around The World Keeping Silent About China's Human Rights Violations Against The Uyghurs?", 25 September 2018, <https://www.hoover.org/research/turning-blind-eye-why-are-muslim-governments-around-world-keeping-silent-about-chinas-human> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

⁸¹⁷ Wang Jisi, "Marching Westwards": The Rebalancing of China's Geostrategy", *The World in 2020 According to China*, (Ed. Shao Binhong), Volume 2, Brill, Leiden 2014, s. 131; Graham Allison, 2012, a.g.e., s. 5; Geoff Raby, "AIIB: China's Cotillion", 28 April 2015. <https://www.aspistrategist.org.au/aiib-chinas-cotillion/> (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

geçirmeyi düşünmüştür. Ayrıca Xi Jinping, “Çin rüyasının” diğer tüm bileşenleriyle birlikte gerçekleştirmek için öncelikli olarak “savaş edebilen ve savaşı kazanabilen” bir ordunun kurulmasının zorunlu olduğuna vurgu yapmıştır. Xi Jinping, “Çin ulusunun ihya edilmesi için” Çin’in “ekonomik refah ve güçlü bir ordu sahibi” olması gerektiğinin altını çizmiştir. Xi Jinping, Çin’in, geçmişten bugüne sömürgeci güçlerin elinde aşağılanmasının üstesinden gelinmesi için de büyük orduya ihtiyaç duyulacağını belirtmiştir⁸¹⁸. Nitekim Çin ordusu konusunda önde gelen Rus uzman Andrei Kokoshin de Xi Jinping yönetiminin ekonomik kalkınmayla paralel olarak Çin silahlı kuvvetlerini misli görülmemiş ölçekte ve derinlemesine reforma tabi tuttuğunu ve yeniden yapılandırma çabası içinde olduğunu belirtmiştir⁸¹⁹.

Dolayısıyla Xi Jinping, KY dâhil diğer girişimleri aracılığıyla Çin’i, Batı tarafından sömürgeleştirilmesinden önceki muhteşem günlerine, Asya’da baskın güç statüsüne yeniden kavuşturmayı, sadece Doğu Türkistan ve Tibet değil, Hong Kong ve Tayvan’ı da içeren “Büyük Çin” hudutları üzerinde kontrolü sağlayarak kara sınırları çevresinde, bitişik denizler üzerinde ve ötesinde tarihsel etki alanını restore etmeyi ve bir büyük güç olarak ülkesinin uluslararası camiadaki imajını iyileştirmeyi ve saygınlığını arttırmayı, tek kelimeyle “Çin’i Yeniden Büyük Yapmayı” hedeflemiştir⁸²⁰.

Singapur’un eski Başbakanı ve önde gelen Çin uzmanlarından biri olan Lee Kuan Yew ifadesiyle, en kalabalık ve yoksul bir toplumu son 50 yıl boyunca misli görülmemiş ekonomik büyümeyle günümüzde dünyanın ikinci en büyük ekonomisi haline getiren Çin yönetimi her alanda ABD’yi geçerek dünya birincisi olmayı doğal olarak isteyecektir. Lee Kuan Yew’e göre, eşsiz ekonomik büyümenin yanı sıra ABD’yi takip ederek uzaya insan yollayan ve uyduları vurabilecek füzeler üreten, iletişim teknolojilerinde öne çıkarak kara, deniz ve hava kuvvetlerini hızla geliştiren 4 bin yıllık ve 1,3 milyar kişilik çok büyük kültür ve yetenek havuzuna sahip olan Çin, önce Asya’da ve zamanla dünyada bir numaralı baskın güç olmaya çabalayacaktır. Günün sonunda Çin, diğer gelişmekte olan güçler gibi Batı’nın başını çektiği dünyanın saygın bir üyesi olarak değil, kendi başına büyük bir Çin

⁸¹⁸ Graham Allison, *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, Houghton Mifflin Harcourt, New York 2017, s. 129.

⁸¹⁹ Andrei Kokoshin, “2015 Military Reform in the People’s Republic of China: Defense, Foreign and Domestic Policy Issues”, October 2016, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/Military%20Reform%20China%20-%20web2.pdf> (Erişim Tarihi: 20.02.2019).

⁸²⁰ Graham Allison, 2017, a.g.e., s. 109.

olarak ve olduğu gibi kabul edilmek isteyecektir. Ancak askeri yetersizliklerinden dolayı Çin bu yüzyılı ABD ile eşdeğer düzeyde paylaşmak niyetindedir⁸²¹.

Lee Kuan Yew'e göre, Çinli yöneticilerin öncelikle Asya bölgesinde (ve sonra da küresel boyutta) akıllarında pekiştirdiği, bir numaralı büyük güç olarak Çin'in başını çektiği dünya hayali "zihniyetlerinin özünde, sömürgeleştirilmeden önceki kendi dünyalarının" özlemi ve "sömürgecilerin ve sömürgeciliğin getirdiği sömürü (ezilme) ve aşağılanmaya" karşı nefret, direniş, mücadele ve yeniden uyanış, yükseliş arzusu bulunmaktadır. Bu zihniyete göre Çin, bölgede Çinlilerin egemen oldukları ve diğer ülkelerin onlara tabi ve bağımlı olarak farklı şekillerde sürekli haraç ödediği bir dünyayı anımsatan "Orta Krallık" anlamına gelmektedir. Buradaki "Orta Krallık" kavramı, ekonomik, teknolojik ve kültürel açıdan küresel merkez haline gelen ve etrafı "barbarlarla" çevrili olan en gelişmiş uygarlık, süper güç manasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Çinli yöneticiler zihinlerindeki geleneksel dünya hayali ve çağdaş gelişmelerin dikkatli bir şekilde harmanlanması sonucu olan Çin merkezli geleneksel-yeni bir dünya düzeni kurmayı hedeflemektedir. Bu durum özellikle Asya'daki gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için ciddi riskler doğuracaktır⁸²².

Bu hayale ulaşmak için yukarıda belirtildiği gibi yurt içinde istikrarın sağlanması ve dış dünyada barışın korunması elzemdir. Ayrıca Çin, kendisinden önce büyük güç statusüne kavuşan İngiltere, Japonya, Almanya, SSCB ve ABD'nin trajik hatalarını tekrarlamamaya, onlardan ders çıkarmaya özen göstermektedir. Özellikle Pekin, Almanya ve Japonya'nın aksine, mevcut dünya düzenine ve hâkim güce karşı doğrudan meydan okuma çabalarından kaçınacaktır. Dolayısıyla Çin 2050 yılına dek, bir parçasını KY projesinin oluşturduğu milli kalkınma planının başarıyla hayata geçirilmesine ve kendisinin tam bir baskın askeri-ekonomik büyük güce dönüşmesine kadar kesinlikle ABD veya diğer büyük güçlerle doğrudan askeri çatışmaya girmeyi göze alamayacaktır. Böyle bir stratejik hatanın askeri açıdan ABD ve Rusya karşısında daha zayıf konumda olan Çin'in "barışçıl yükselişine" nokta koyarak tüm hayallerinin sona ermesine sebep olacağı düşünülmektedir⁸²³.

⁸²¹ Graham Allison vd., *Lee Kuan Yew: The Grand Master's Insights on China, the United States, and the World*, The MIT Press, London 2012, ss. 2-3.

⁸²² Graham Allison vd., 2012, a.g.e., s. 3.

⁸²³ A.g.e., ss. 4-5.

Lee Kuan Yew'e göre Çin, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana ABD öncülüğünde kurulan bölgesel ve küresel düzenden en çok yararlanan bir ülke olarak mevcut uluslararası sistemin şimdilik devam etmesini kendisi için uygun bulmuştur. Dolayısıyla Çin nihai hedefine ulaşana kadar ekonomik araçlar üzerinden ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik etkisini arttırmaya, jeopolitik anlamda ve dış politikada diplomasiyi öne çıkararak stratejik çıkarlarını korumaya çalışacaktır. Başka bir ifadeyle Çin, mevcut dünya düzeni içinde mümkün olduğu düzeyde ekonomik, teknolojik ve askeri büyümesini sürdürerek, uluslararası siyasi ve ekonomik düzeni başarılı bir şekilde yeniden tanımlayacak kadar güçlü hale gelinceye kadar sabredecektir. Mecbur kalmadığı sürece askeri güce başvurmayacaktır⁸²⁴.

Geldiğimiz noktada çok kutuplu bir dünya düzeni şekillenmektedir. ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa gibi büyük güçlerin, Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Hindistan, Japonya, Güney Kore ve Kuzey Kore gibi bölgesel güçlerin çoğu çok kutuplu bir dünya düzeninden yana olduklarını açıklamıştır. Dolayısıyla Çin'in en azında 21. yüzyıl boyunca Asya'ya hükmedecek askeri-ekonomik baskın bir güç rolünü üstlenmesi mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle, Lee Kuan Yew'e göre, Çinliler "barışçıl yükselişle" yetinir ve sadece ekonomik ve teknolojik düzeyde dünya lideri olmak için yarışarlarsa, kazanacaktır⁸²⁵.

KY projesi açıklandıktan bir yıl sonra yayınlanan eserinde Henry Kissinger, Çin'in küresel yönetiminde faalleşeceğini, hatta 21. yüzyılın ilk uluslararası organizasyonunu (kuruluşunu) oluşturarak dünya düzenini şekillendirmeye çalışacağını tahmin etmiştir⁸²⁶. Aradan bir yıl geçmeden Çin'in başını çektiği AAYB kurulmuş ve Batı merkezli uluslararası finansal sisteme potansiyel bir alternatif ortaya çıkmıştır. Çin'in küresel ekonomik ağırlığının artmasıyla birlikte Pekin-merkezli uluslararası örgütler (örneğin, ŞİÖ ve BRICS) oluşturularak, şekillenmekte olan çok kutuplu dünya düzeninde Çin'in geniş anlamlı ve kapsamlı güvenliğinin ve büyük güç statüsüne doğru yükselmesinin sağlanması ön plana çıkarılmıştır⁸²⁷.

KY projesinin öncelikli hedeflerinden biri de Çin'in hudut (Tibet ve Doğu Türkistan gibi sınır bölgelerinin güvenliği), ekonomik (enerji güvenliği, ham madde taşıma

⁸²⁴ A.g.e., ss. 12.

⁸²⁵ A.g.e., s. 16.

⁸²⁶ Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, Penguin Books, EPUB, 2014, ss. 197-204.

⁸²⁷ Geoff Raby, a.g.e.

yollarının güvenliği) ve sosyo-politik (siyasi, toplumsal istikrar ve kalkınma) güvenliğinin teminatı olmuştur.

KY projesi bölgesel ekonomik işbirliğini, ticareti canlandırmayı ve Çin'in küresel yönetimdeki rolünü geliştirmeyi amaçlamıştır. Bunun, Çin'in yükselişiyle paralel bir şekilde sürdürülmesi hedeflenmiştir. Bazı araştırmacılar KY projesinin stratejik amacının Çin'in ileri sürdüğü “paydaş kader topluluğunu” ve “Asya rüyasını” (*the Asian Dream*) yerine getirmek ve ABD'nin bu kıtada başını çektiği uluslararası düzene bir alternatif geliştirmek olduğunu savunmuştur. Tom Miller'e göre, Başkan Xi Jinping'in KY projesi çerçevesindeki misyonu, Çin'i Asya'daki “doğal, haklı ve tarihi konumu” olarak gördüğü en büyük güç statusüne geri kavuşturmaktır. Bu misyon, dünyanın tek süper gücü olan ABD'yi yerinden etmeden Çin'in kendi “arka bahçesi” olarak yaklaştığı Asya'da baskın güç olması gerektiği anlamına gelmektedir. Tom Miller'in tabiriyle, Çin nezdinde muhteşem bir vizyon sayılan “Asya Rüyası”, Asya'nın geleceğini çok ciddi etkilese de Çin ulusunun “aşağılanma yüzyılından” önceki itibarını ve kendine saygısını, özgüvenini geri getirebilecek tek yol olarak değerlendirilmiştir⁸²⁸. Aleksandr Dugin, Çin'in gelişmesini sadece bir ekonomik büyüme değil, eski ve büyük bir medeniyetin uyanışı, restorasyonu, yeniden doğuşu olarak değerlendirmiştir. Ona göre Çin kendi tarihinin öznesi haline gelerek dünya geleceğine yön verebilecek bir aktöre dönüşmeyi amaçlamaktadır⁸²⁹.

Ayrıca Pekin'in, “Çin Rüyası”, “Asya Rüyası” gibi yeni düşüncelerden, kapsamlı diplomasi ve güvenlik gibi yeni politikalarından, AAYB, SRF, BRICS gibi yeni kuruluşlardan ve KY gibi yeni girişimlerden oluşan büyük stratejisinin, önce bölgesel düzeni -ve nihayetinde küresel düzeni- çağdaş yönetim fikirleri, normları ve kuralları ile yeniden kuracağı ileri sürülmüştür⁸³⁰. Aleksandr Dugin'e göre Çin, Rusya, Türkiye, İran ve Pakistan gibi ülkelerin yer aldığı Avrasyacı cepheyi tercih ederse, “dünya bir anda çok kutuplu hale gelmiş olur.” Bu durum “Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki güç dengelerini tamamıyla değiştirecektir.” Aleksandr Dugin'e göre dünyadaki tek kutupluluğun yerini Avrasyacı ülkelerin içinde bulunduğu çok kutupluluk alacaktır⁸³¹.

ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi (2017) belgesinde Pekin'in, ABD'yi Hint-Pasifik bölgesinde yerinden etmek, devlet güdümlü ekonomik modelinin kapsamını

⁸²⁸ Tom Miller, a.g.e., s. 16.

⁸²⁹ Kıvanç Özdal, a.g.e.

⁸³⁰ William Callahan, 2016, a.g.e., s. 226.

⁸³¹ Kıvanç Özdal, a.g.e.

genişletmek ve bölgeyi kendi lehine yeniden düzenlemek istediği iddia edilmiştir. ABD Savunma Bakanlığı'nın Ulusal Savunma Stratejisi'nde (2018) de benzer bir şekilde Çin'in yakın vadede Hint-Pasifik bölgesinde kendi bölgesel hegemonyasını kurmayı ve gelecekte ABD'yi yerinden ederek küresel önceliği elde etmeyi hedeflediği öne sürülmüştür. Ulusal Güvenlik Stratejisi (2017), Çin'in altyapı yatırım ve ticaret stratejilerinin jeopolitik özlemlerini pekiştirdiğini savunmuş ve Pekin'in Güney Asya, Latin Amerika, Afrika ve Avrupa gibi bölgelerdeki etkisini arttırmak için ekonomik araçları kullandığını belirtmiştir⁸³².

Pekin'in bazı KY ülkelerine yönelik tutumlarını, o ülkelerdeki açık ve gizli faaliyetlerini inceleyen ABD Savunma Bakanlığı, Kongre'ye sunduğu bir raporda Çin'in KY projesinin arkasındaki muhtemel stratejik hedeflerine dikkat çekmiştir. Rapora göre, Çin, KY teşebbüsünü diğer ülkelerle güçlü ekonomik ilişkiler geliştirmek, onların menfaatlerini kendi çıkarlarıyla uyumlu bir biçimde şekillendirmek ve Pekin'in hassas konulara yaklaşımına karşı konulmasının veya eleştirilmesinin önünü kesmek için kullanmaktadır. Rapora göre KY'ye katılan bazı ülkeler, Çin'in sermayesine bağımlılıktan dolayı ekonomik açıdan Pekin'e bağımlı hale gelebilir. Çin ise bu ekonomik avantajını kendi jeostratejik çıkarlarına ulaşmak için kullanacaktır⁸³³. Bazı BRI yatırımları Hint Okyanusu, Akdeniz ve Atlantik Okyanusu ve çevresinde Çin'in artan ilgi alanlarını korumak için gerekli lojistik desteği ve deniz güçlerini önceden konumlandırmak amacıyla seçilmiş yabancı limanlara erişimi sağlaması açısından Çin için potansiyel askeri avantajlar yaratabilir⁸³⁴.

Son olarak Çin, KY projesi aracılığıyla insanlar arası bağları (*people to people contacts*) ve uluslararası kültürel ilişkileri geliştirerek kendisinin yumuşak gücünü arttırmayı amaçlamıştır. Çin'in yumuşak güç stratejisi, Pekin'in Batı'ya ve Rusya'ya kıyasla güvenilir ve pragmatik bir ekonomik alternatif imajını pekiştirmeye yöneliktir.

⁸³² Joel Wuthnow, "From Friend to Foe-ish: Washington's Negative Turn on the Belt and Road Initiative", 21 May 2018, <http://www.theasanforum.org/from-friend-to-foe-ish-washingtons-negative-turn-on-the-belt-and-road-initiative/#> (Erişim Tarihi: 02.02.2019); The White House, "National Security Strategy of the United States of America", 2017a, ss. 24-25, 46-52, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2019); The US Department of Defense, "Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America", 2018, s. 2, <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

⁸³³ US Department of Defense, *Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People's Republic of China*, 2018, s. i, <https://media.defense.gov/2018/Aug/16/2001955282/-1/-1/1/2018-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT.PDF> (Erişim Tarihi: 22.08.2018).

⁸³⁴ A.g.e., s. 111.

Çin'in Orta Asya'da insanlar arası bağları geliştirme ve yumuşak gücünü artırma çabalarından biri olan eğitim faaliyetleri İYEK projesinin uygulama enstrümanları bölümünde değerlendirilecektir.

4.1.5. Kuşak ve Yol Projesinin Uygulama Enstrümanları

Çin, KY projesini hayata geçirmek ve ihracat miktarını arttırmak için dünya çapında iş yapan Çinli şirketleri, krediyi, altyapı yatırımlarını ve cazip ticaret anlaşmalarını bir enstrüman olarak başarılı bir şekilde kullanmıştır⁸³⁵. Çin genel olarak KY projesinin, özelde İYEK projesinin hayata geçirilmesi için ikili, çok taraflı, kurumsal, bölgesel ve uluslararası siyasi, ekonomik ve finansal uygulama araçlarına başvurmuştur. Bu enstrümanları siyasi, ekonomik ve kültürel araçlar olarak beş başlık altında özetlemek mümkündür.

1. Çok taraflı kalkınma bankaları, bölgesel örgütler ve uluslararası işbirliği mekanizmaları: AAYB⁸³⁶, NDB, ŞİÖ, Asya İşbirliği Diyalogu, CAREC ve Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı vb.;
2. Finansman kurumlar ve uluslararası düzenlemeler: SRF, Çin İhracat-İthalat Bankası, Çin-Avrasya Ekonomik İşbirliği Fonu, DTÖ ve diğer uluslararası finansal kuruluşların kredileri, yatırımları ve ekonomik düzenlemeleri;
3. Fikir alışverişi, resmi ve gayriresmî müzakere forumları: Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumu (BRFIC), Kuşak ve Yol Portalı, İpek Yolu Uluslararası Ticaret Odası;
4. KY girişimiyle ilgili resmi belgeler: KY Projesinin Finanse Edilmesindeki Temel İlkeler belgesi, hükümetlerarası ortak beyannameler, hükümetlerarası anlaşmalar, mutabakat zaptı;
5. Yumuşak güç unsurları olan eğitim ve iletişim kurumları: Konfüçyüs Enstitüleri, Xinhua devlet resmi haber ajansı ve Çin Küresel Televizyon Ağı (CGTN) gibi çok dilli devlete bağlı medya kuruluşları.

⁸³⁵ Jonathan Hillman, 2018, a.g.e., s. 4.

⁸³⁶ 21 Ocak 2019 verilerine göre Çin, 29,7 milyar dolar kayıtlı sermayesi ile AAYB'nin en büyük hissedarı ve %26,5'lik payla Bankanın en büyük oy gücüne sahiptir. En büyük ikinci AAYB üyesi olan Hindistan'ın oy gücü %7,6; üçüncü en büyük hissedar Rusya'nın oy gücü ise %5,9'dur. Sonraki sıralarda Almanya (%4,1), Güney Kore (%3,5), Avustralya (%3,4), Fransa (%3,2), İngiltere (%2,9), Türkiye (%2,5) ve İtalya (%2,4) gelmektedir. Çin ve diğer üye ülkeler arasındaki oy gücü paylarındaki aşırı derecedeki eşitsizlik WB dâhil diğer çok taraflı finansal kuruluşlarda da gözlemlenmemiştir. Dolayısıyla Çin, resmi olarak KY girişiminin bir parçası olmamasına rağmen AAYB'yi istediği zaman KY projesinin etkili bir uygulama aracı olarak kullanabilme gücüne sahiptir. Bakınız: AİİB, 21 January 2019, a.g.e.

Tüm ŞİÖ ülkeleri KY projesi güzergâhlarında yer aldığından, bu örgüt projesinin siyasi-güvenlik uygulama araçlarından biri olarak kullanılmaktadır. Buna ek olarak Geoff Raby'ne göre ŞİÖ, Çin'i üç önemli stratejik hedefine ulaştıran çok taraflı bir organizasyona dönüşmüştür. ŞİÖ, ilk olarak Rusya'yı Çin'in önderlik ettiği bölgesel bir güvenlik forumuna eklemiş, Çin'in Orta Asya'daki etkisinin artmasını sağlamış ve son olarak Orta Asya'da ABD'nin daha fazla yerleşmesine karşı bir engel oluşturmuştur⁸³⁷. Bunun yanı sıra Haziran 2016'da Taşkent'te toplanan ŞİÖ üye ülkelerinin devlet başkanları, "bölgesel ekonomik işbirliğinin gelişmesi için elverişli koşulları oluşturma araçlarından biri olarak" İYEK projesine olan desteklerini yinelemiştir⁸³⁸. Ayrıca, ŞİÖ, Pekin'in Orta Asya ilişkilerine katılmasına, Pekin, Moskova ve Yeni Delhi arasında karşılıklı güvenin artırılmasına, Kuzey-Batı Çin'de güvenliğin sağlanmasına yardımcı olmuştur⁸³⁹. Çin Ticaret Bakanlığı'nın sözcüsü Gao Feng'e göre, 2018 yılının birinci çeyreği hesaplamalarına göre Çin'in ŞİÖ üyesi olan ülkelerdeki enerji, madencilik, sanayi ve diğer sektörler yatırdığı toplam yatırımı 84 milyar dolara ulaşmıştır⁸⁴⁰.

Belirtildiği gibi Pekin, KY projesini hayata geçirmek amacıyla yukarıda bahsi geçen bir dizi ekonomik-finansal enstrümanı devreye sokmuştur. Dolayısıyla katılımcı ülkelerin katkılarının yanı sıra projenin finansmanı esas olarak Çin'in kurduğu SRF, Çin İhracat-İthalat Bankası, Yeni Kalkınma Bankası (BRICS Bankası olarak da bilinir), Çin-Avrasya Ekonomik İşbirliği Fonu gibi çeşitli finansal kuruluşlar tarafından kredi ve doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde sağlanmaktadır. Altını çizmek gerekir ki, bu finansal kuruluşların çoğu Çin'in bizzat kurduğu veya desteklediği oluşumlardır. Dolayısıyla KY projesinde en büyük yatırımcı Çin'in kendisidir. Nitekim 2014 yılında Çin, KY projesini

⁸³⁷ Geoff Raby, a.g.e.

⁸³⁸ Shanghai Cooperation Organization, "The Tashkent Declaration of the Fifteenth Anniversary of the Shanghai Co-operation Organisation", 24 June 2016, <http://eng.sectosco.org/load/207886/> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

⁸³⁹ ŞİÖ, özellikle üyeler arası güvenlik işbirliğinde çok katmanlı, kapsamlı ve etkili bir mekanizma kurmuştur. Haziran 2001'de üye devletler Terörizm, Ayrılcılık ve Aşırılıkla Mücadele Şangay Konvansiyonu imzalamıştır. Ocak 2014'te Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te ŞİÖ'nün Terörle Mücadele Merkezi açılmıştır. 2017'de ise örgütün Nur-Sultan Zirvesi'nde Aşırılıkla Mücadele Sözleşmesi kabul edilmiştir. ŞİÖ, 2017 yılının sonunda, "Barış Misyonu" ve "Tianshan" adı altında ondan fazla terörle mücadele tatbikatları gerçekleştirmiştir. Bakınız: Wang Lei, "Qingdao Summit: Four Reasons Why China Needs the SCO", 6 June 2018, https://news.cgtn.com/news/3d3d774e7849544f77457a6333566d54/share_p.html (Erişim Tarihi: 05.11.2018).

⁸⁴⁰ Xinhua, "Economic Watch: SCO in Closer Ties with Belt and Road Initiative", 9 June 2018, http://www.xinhuanet.com/english/2018-06/09/c_137241789.htm (Erişim Tarihi: 04.11.2018).

hayata geçirmek amacıyla teşkil ettiği SRF'ye 40 milyar dolarlık bir bütçe ayıracağını belirtmiştir⁸⁴¹.

Çin ayrıca, Türkmenistan hariç tüm Orta Asya ülkeleri dâhil 57 ülkenin kurucu hissedar olarak katıldığı ve başlangıç toplam sermayesinin 100 milyar dolar olacağı öngörülen AAYB'ye 50 milyar dolarla katkıda bulunacağı vaadinde bulunmuştur⁸⁴². AAYB, Çinli yetkililer tarafından söylesel düzeyde KY projesiyle ilişkilendirilmesine rağmen bugüne kadar hiçbir KY projesine doğrudan kredi ayırmamıştır. Ancak Şubat 2019 itibarıyla AAYB'nin toplam 7,5 milyar dolar değerinde yatırım yaptığı 35 projenin çoğu KY projesini destekleyen ülkelerdeki enerji ve ulaşım sektörlerinde gerçekleştirilmektedir⁸⁴³. AAYB dolaylı bir şekilde KY projesinin hem kurumsal hem de finansal aracı olmuştur.

Çin kültürünün ve dilinin yayılması Çin'in yumuşak gücünün geliştirilmesinde önemli bir unsur olarak görülmektedir. Pekin bu maksatla bölgesel ve küresel düzeyde Konfüçyüs Enstitüleri projesini başlatmıştır. 21 Kasım 2004'te Seul'de ilk Konfüçyüs Enstitüsü açılmıştır. 2012 sonuna kadar 50'den fazla ülkede 400 Konfüçyüs Enstitüsü teşkil edilmiştir. Ocak 2018 itibarıyla 154 ülke ve bölgede (11'i Orta Asya ülkelerinde olmak üzere) 548 Konfüçyüs Enstitüsü, 1193 ilköğretim ve lise düzeyindeki Konfüçyüs sınıfı ve 5665 öğretim tesisi bulunmaktadır. Bu kurumlarda 2,6 milyondan fazla öğrenciye Çince eğitim verilmektedir. Buna ek olarak Çin, son yıllarda medya üzerinden uluslararası kamuoyunu kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek amacıyla farklı dillerde yayın yapabilen küresel medya şirketleri kurmak için önemli ölçüde kaynak harcamıştır⁸⁴⁴.

⁸⁴¹ Jeremy Page, "China to Contribute \$40 Billion to Silk Road Fund", 8 November 2014, <http://www.wsj.com/articles/china-to-contribute-40-billion-to-silk-road-fund-1415454995> (Erişim Tarihi: 06.09.2018).

⁸⁴² Economist, "Where All Silk Roads Lead", 11 April 2015, <http://www.economist.com/news/china/21648039-through-fog-hazy-slogans-contours-chinas-vision-asia-emerge-where-all-silk-roads> (Erişim Tarihi: 05.09.2018); Cary Huang, "57 Nations Approved as Founder Members of China-led AIIB", 15 April 2015, <http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1766970/sweden-israel-poland-and-south-africa-last-join-aiib> (Erişim Tarihi: 06.09.2018).

⁸⁴³ 35 projenin 12'si enerji ve 8'i ulaşım sektöründedir. En ilginç, adı geçen projelerden 9'u KY projesini açık bir şekilde eleştiren ve projeye katılmayı reddeden Hindistan'da hayata geçirilmektedir. Ayrıca AAYB, biri enerji ve diğeri ulaşım sektöründe olmak üzere Tacikistan'da iki, Özbekistan'da bir ulaşım projesine kredi ayırmıştır. Bakınız: AIIB, "Approved Projects", <https://www.aiib.org/en/projects/approved/index.html> <https://www.aiib.org/en/index.html> (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

⁸⁴⁴ Joseph Cheng, 2013, a.g.e., ss. 59-60; Bhavna Dave, "Silk Road Economic Belt: Effects of China's Soft Power Diplomacy in Kazakhstan", *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia*, (Ed. Marlene Laruelle), The George Washington University, Washington, D.C. 2018, s. 105; Huang Zhiling, "10 New Confucius Institutes Lift Global Total to 548, Boosting Ties", 5 December 2018, <http://www.chinadaily.com.cn/a/201812/05/WS5c07239da310eff30328f182.html> (Erişim Tarihi: 27.02.2019).

Çin hükümeti, KY projesi kapsamında 30 bin devlet bursunun ŞİÖ üyelerinin öğrencilerine verileceğini duyurmuştur. Ayrıca, bu ülkelerdeki Konfüçyüs Enstitülerinden 10 bin öğretmen ve öğrenciyi çalışma gezileri için Çin'i ziyaret etmeye davet edeceklerini açıklamıştır⁸⁴⁵. Dolayısıyla eğitim almak için Orta Asya ülkelerinden Çin'e giden öğrenci sayısı yıldan yıla artmaktadır. Bu konuda Kazakistan önde gelmektedir. 2017 yılında Çin'de eğitim gören Kazakistanlı öğrenci sayısı yaklaşık 14 bini bulmuştur⁸⁴⁶. Resmi verilere göre son yıllarda her sene ortalama 3 bin Tacikistanlı öğrenci eğitim amacıyla Çin'e gitmektedir. Buna ek olarak, 2018'de Duşanbe'deki Konfüçyüs Enstitüsü'nün öğrenci sayısı 4 bine ulaşmıştır. Son yıllarda Kazakistanlı ve Tacikistanlı öğrencilerin Rusya'dan sonra en çok tercih ettiği ülke Çin olmuştur⁸⁴⁷.

4.2. Orta Asya Ülkelerinin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı

Eski İpek Yolu döneminde bugünkü Orta Asya coğrafyası uluslararası ticaret, kültür ve farklı uygarlıkların kaynaştığı önemli merkezlerden biri olmuştur. Orta Çağların sonuna doğru deniz yollarının keşfedilmesi eski İpek Yolu'nun sonunu getirmekle birlikte Orta Asya bölgesini uluslararası ticaret ve gelişimin dışına itmiştir.

SSCB'nin dağılmasından bu yana ekonomik ve siyasi sıkıntıların yanı sıra eskimiş altyapı sorunlarıyla karşılaşan Orta Asya ülkeleri dış dünyadan beklediği yardımları alamamıştır. Dolayısıyla bu sorunlar çeyrek asır boyunca büyüyerek 71 milyondan fazla kişinin yaşadığı bölge ülkelerinin kendi imkânlarını aşmıştır.

Nitekim ADB tahminlerine göre, 2016-2030 yılları arasında sadece Orta Asya'daki altyapı ihtiyaçlarının karşılanması için 33 milyar dolar harcanması gerekecektir⁸⁴⁸. Bu miktar, şu aşamada Orta Asya ülkelerinin tek başlarına karşılayabileceği bir rakam değildir. Dolayısıyla, diğer uluslararası kuruluşların yanı sıra Çin'in altyapıya vurgu yapan İYEK projesi Orta Asya'nın birikmiş altyapı boşluğunu doldurabilecek dış ekonomik

⁸⁴⁵ Bhavna Dave, a.g.e., s. 105.

⁸⁴⁶ Institute of International Education, "Project Atlas: China", <https://www.iie.org/Research-and-Insights/Project-Atlas/Explore-Data/China> (Erişim Tarihi: 27.02.2019).

⁸⁴⁷ Xinhua, "Feature: Chinese Language Craze Catches on in Tajikistan", 12 October 2018, http://www.xinhuanet.com/english/2018-10/12/c_137528152.htm (Erişim Tarihi: 27.02.2019); Bhavna Dave, a.g.e., s. 105. KY projesi kapsamındaki Çin-Orta Asya insanlararası ilişkiler (*people to people contacts*) ve Tacik-Çin, Kazak-Çin eğitim ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bakınız: Yelena Sadovskaya ve Leah Utyasheva, "Human Silk Road": The People-to-People Aspect of the Belt and Road Initiative", *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia*, (Ed. Marlene Laruelle), The George Washington University, Washington, D.C. 2018, ss. 109-125.

⁸⁴⁸ Ayrıca bu çalışma gelişmekte olan Asya ülkelerinin 2016'dan 2030'a kadar altyapı giderleri için toplam 26 trilyon veya yılda 1,7 trilyon dolardan yatırım yapması gerekeceğinin altını çizmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Asian Development Bank, *Meeting Asia's Infrastructure Needs*, Manila 2017, s. 40.

kaynakların önünde gelmektedir. Bundan dolayı Orta Asya ülkeleri Çin'in KY projesini hep beraber desteklemiştir.

Tablo 4.1. Orta Asya Ülkelerinin Demografik, Coğrafi ve Ekonomik Durumu

2017	Kazakistan	Türkmenistan	Özbekistan	Kırgızistan	Tacikistan	Toplam
Nüfus (milyon)	18,037,776	5,758,075	32,387,200	6,198,200	8,921,343	71,3
Yüzölçümü (km ²)	2,724,901	488,100	447,400	199,950	141,380	4,001,731
GSYİH (milyar \$)	162,887	37,926	49,677	7,565	7,146	265,2
Kişi Başına GSYİH	9030	6586	1533	1220	801	
İhracat (milyar \$)	55,964	8,521	14,802	2,679	1,125	83,091
İthalat (milyar \$)	42,780	11,798	19,236	5,052	2,929	81,795
Dış Borç (milyar \$)	167,485.66	781.32	17,707.67	8,161.34	5,881.39	199,242

Kaynak: World Bank⁸⁴⁹.

Ancak Orta Asya ülkelerinin Çin'in İYEK projesine verdiği destek sadece projenin ülkelere sağlayacağı ekonomik avantaj ve yararlarla açıklanamaz. Çin, bölge ülkelerinin son çeyrek asırdır ikili siyasi ilişkilerinde neredeyse hiçbir ciddi sorun yaşamadığı ve kimi ülkeler için “vakit sınavından geçen güvenli ortak” sayılan tek bir büyük güç olmuştur⁸⁵⁰. Nitekim Pekin ve Orta Asya ülkelerinin başkentleri arasında derin bir ekonomik ve siyasi ilişki söz konusudur. Ayrıca, 2009 yılında Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattının hizmete girmesi, Türkmenistan ve Özbekistan'dan Çin'e doğal gaz ihracatının başlamasıyla birlikte bölge ve Çin ilişkileri tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Bu boru hattı, her yıl Çin'e 40 milyar metreküp Türkmen ve Özbek doğal gazını ihraç edebilecek kapasitededir. 2011'de Çin, Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattının üçüncü (C) hattını inşa etmeye karar vermiştir. C hattı 2014 yılına kadar Özbekistan'dan Çin'e ihraç edilen doğal gaz miktarını yaklaşık 18 milyar metreküpe, 2016'da ise 25 milyar metreküpe çıkarma olanağını sunmuştur. Çin, dünyanın en büyük ikinci gaz sahası olan Galkınış'ten gaz ithal etmeye başlamasıyla Türkmenistan Çin'in en büyük doğal gaz tedarikçisi konumuna gelmiştir. Galkınış yatağı Çin'in Türkmenistan'dan yıllık doğal gaz ithalatını üç katına çıkmasına olanak sağlamıştır⁸⁵¹.

⁸⁴⁹ World Bank, “World Bank Open Data”, <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 03.07.2019).

⁸⁵⁰ Qobil Xidirov, “O'zbekiston-Xitoy Hamkorligi Yangi Bosqichga Chiqmoqda”, 17 May 2017, <http://old.xs.uz/index.php/homepage/sijosat/item/10179-zbekiston-khitoj-amkorligi-yangi-bos-ichga-chi-mo-da> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).

⁸⁵¹ Xinhua, 16 October 2013, a.g.e.; China National Petroleum Corporation, “Flow of Natural Gas from Central Asia”, 2014, <http://www.cnpc.com.cn/en/FlowofnaturalgasfromCentralAsia/FlowofnaturalgasfromCentralAsia2.shtml> (Erişim Tarihi: 15.09.2018).

Tablo 4.2. 2013-2017 Döneminde Çin-Orta Asya Ticaret Hacmi (milyon dolar)

İhracat	2013	2014	2015	2016	2017
Kazakistan	12,545,124	12,709,849	8,441,241	8,292,321	11,564,443
Kırgızistan	5,075,346	5,242,520	4,282,123	5,605,426	5,336,808
Tacikistan	1,869,364	2,468,236	1,795,388	1,725,084	1,301,375
Türkmenistan	1,137,644	954,282	815,469	338,479	368,117
Özbekistan	2,613,355	2,678,214	2,228,761	2,007,464	2,749,423
OA Toplam	23,240,833	24,053,101	17,562,982	17,968,774	21,320,166

İthalat	2013	2014	2015	2016	2017
Kazakistan	16,050,838	9,741,822	5,848,947	4,805,079	6,378,691
Kırgızistan	62,350	55,424	58,571	71,235	87,055
Tacikistan	88,751	47,699	52,035	31,245	46,737
Türkmenistan	8,893,257	9,516,158	7,827,661	5,563,295	6,575,126
Özbekistan	1,938,093	1,597,910	1,267,064	1,607,058	1,471,449
OA Toplam	27,033,289	20,959,013	15,054,278	12,077,912	14,559,058

Kaynak: UN Comtrade⁸⁵².

Çin, şu aşamada İYEK projesi kapsamında ülkesinin batı sınırlarından Orta Asya ve ötesine uzanan karayolu ve demiryolu bağlantılarını ortak çabalarla finanse ve inşa etmektedir. Bu altyapı bağlantılarının Çin ve Orta Asya arasındaki ekonomik ilişkileri daha da canlandırması beklenmektedir. Nitekim 2010'da 20 milyar dolarlık toplam ticaret cirosuyla Rusya'yı geride bırakan Çin, Kazakistan'ın birinci rakamlı dış ticaret ortağı konumuna yükselmiştir. 2013 itibarıyla Çin-Orta Asya ülkelerinin toplam ticaret hacmi 50 milyar doları aşmıştır. Buna ek olarak Çin, 2013'te son elli yılda dünyada bulunan en büyük petrol keşfi olarak nitelendirilen Kazakistan'daki Kashagan petrol yatağı dâhil 22 projeye toplam 30 milyar dolar yatırım yapacağını açıklamıştır.

Çin son yıllarda Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın en büyük dış ticaret ortağı olmuştur. Pekin ayrıca Orta Asya ülkelerindeki çeşitli altyapı projelerinin hayata geçirilmesi için toplam 64 milyar dolarlık yatırım vaadinde bulunmuştur. Çin şu anda sadece Kazakistan'da 26 milyar dolarlık altyapı projeleri yürütmektedir. Çin 2013'te Özbekistan hükümetiyle petrol, doğal gaz ve uranyum sahalarında 15 milyar dolar değerindeki birçok anlaşma imzalamış, İYEK projesi kapsamında Kırgızistan'a 3 milyar dolarlık bir "mali yardım paketi" sunmuştur. Son olarak 2017'de Çin ve Özbekistan

⁸⁵² UN Comtrade, a.g.e.

hükümetleri toplam değeri 23 milyar dolara tekabül eden ve farklı sektörleri kapsayan yüzden fazla anlaşmaya imza atmıştır⁸⁵³.

Özetle Çin, sağladığı devasa krediler, yatırımlar, inşa ettiği petrol ve doğal gaz boru hatları, demiryolları, karayolları ve hayata geçirdiği diğer altyapı projeleri üzerinden Orta Asya cumhuriyetleriyle ikili ve çok taraflı diplomatik, ekonomik, enerji ve güvenlik ilişkilerini güçlendirmeyi başarmıştır⁸⁵⁴. Ancak İYEK projesinin başarıya ulaşip ulaşamayacağı her zaman Orta Asya ülkelerinin desteğine bağlı kalacaktır. Dolayısıyla bu noktadan sonra bölge ülkelerinin KY projesine yaklaşımı Çin ve Orta Asya ülkelerinin ikili ve çok taraflı siyasi ve ekonomik ilişkileri bağlamında ayrıntılı olarak incelenecektir. Ayrıca İYEK projesinin bölgeye sağlayacağı yararlar, avantajlar ve muhtemel olumsuz etkileri değerlendirilecektir.

4.2.1. Kazakistan'ın İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı

Kazakistan İYEK projesinin ilk kez dünyaya duyurulduğu sembolik bir başlangıç noktasıdır. Dolayısıyla 1990'lı yıllardan bu yana Çin ile ikili ve çok taraflı karşılıklı ilişkilerinin sürekli geliştiğini gözlemleyen Nursultan Nazarbayev yönetimi İYEK projesini desteklemiştir. Bu anlamda yeni ekonomik anlaşmalar imzalanmış ve o güne kadar yürürlükte olan altyapı ve enerji projelerinin önemli bir kısmı İYEK projesi kapsamına alınmıştır. Haziran 2019'da Kazakistan Cumhurbaşkanı olarak seçilen eski diplomat ve Çin uzmanı Kasım Cömert Tokayev'in başkanlığı döneminde de Nur-Sultan'ın Pekin ile hem ikili hem de çok taraflı stratejik ortaklık ilişkilerinin daha da gelişeceği beklenmektedir⁸⁵⁵.

1990'lı yıllardan bu yana Kazak-Çin diyalogunun en önemli unsurlarından biri de enerji alanındaki işbirliği olmuştur. Dolayısıyla geldiğimiz noktada Çin Ulusal Petrol

⁸⁵³ Mirzagül Sarsenbaeva, "Foreign Economic Cooperation Between Kazakhstan and China: Priorities", 25 April 2013b, <http://group-global.org/ru/node/4450> (Erişim Tarihi: 06.09.2018); Reid Standish, "The United States' Silk Road to Nowhere," 29 September 2014, <http://foreignpolicy.com/2014/09/29/the-united-states-silk-road-to-nowhere-2/> (Erişim Tarihi: 06.09.2018); Amy He, 31 March 2015, a.g.e.; Roman Muzalevsky, 27 April 2016, a.g.e.; Qobil Xidirov, 17 May 2017, a.g.e.

⁸⁵⁴ Georgiy Voloshin, 24 September 2012, a.g.e.; Mirzagül Sarsenbaeva, 25 April 2013b, a.g.e.

⁸⁵⁵ Çok iyi düzeyde Rusça, Çince ve İngilizce konuşabilen Kasım Cömert Tokayev, Moskova'nın yanı sıra Çin'de de eğitim görmüştür. Buna ek olarak SSCB'nin Pekin'deki büyükelçiliğinde görev yapmıştır. 8 yıl Çin'de ve 4 yıl Singapur'da aldığı eğitim ve üstlendiği diplomatik görevlerden elde ettiği bilim ve tecrübeler sayesinde Kazakistan diplomatları ve siyasetçileri arasında önde gelen Çin uzmanlarından biri olmuştur. Detaylı bilgi için bakınız: Central Asia Analytical Network, "Prezident-Diplomat. Kakoy Budet Kitayskaya Politika Tokayeva?", 28 March 2019, https://caa-network.org/archives/15678?fbclid=IwAR0mZM5Y2PUTaJTGY1fjMomOYKSWgzTzLAUCS8rjn_JEcWtZue0nmFoJYX0 (Erişim Tarihi: 10.09.2019).

Şirketi (CNPC), Çin Petrol ve Kimya Şirketi (Sinopec Corp) ve Çin Uluslararası Tröst ve Yatırım Şirketi (CITIC) gibi en büyük Çinli şirketler Kazak enerji ve sanayi sektöründe iyice yerleşmiş durumdadır.

Çin, Kazakistan gaz ve petrol sektöründe uzun vadeli büyük projelere imza atmıştır. Bu anlamda CNPC 4,32 milyar dolar karşılığında Kazakistan'ın batısındaki "Aktyubinskmunay" üretim birleşmesinin ve 1,3 milyar dolar karşılığında Uzen petrol yatağının %60 oranındaki hissesini satın almıştır⁸⁵⁶. Dolayısıyla 2014'te Kazakistan'da Çin şirketlerinin katılımıyla üretilen petrol hacmi, yıllık toplam petrol üretiminin yaklaşık %50'sinden fazlasına veyahut yaklaşık 45 milyon tona ulaşmıştır. Buna ek olarak, yıllık 20 milyon ton petrol taşıma kapasitesi olan 2798 km uzunluktaki Kazakistan-Çin petrol boru hattı, Atyrau rafinerisi, Çimkent rafinerisi, Aktau plastik fabrikası, Moynak hidroelektrik santrali gibi onlarca proje/fabrikanın inşası/ımarı Çin şirketlerinin katılımı ve katkılarıyla hayata geçirilmiştir.

Çin, Kazakistan'la petrol, gaz ve altyapı sektörlerinin yanı sıra uranyum ve nükleer enerji alanında da çok güçlü ilişkiler geliştirmiştir. Kazakistan'ın uranyum ve nükleer sanayisinin tekeli konumundaki Kazatomprom'a göre, 2014'te ülkede üretilen toplam uranyumun %55'i Çin'e ihraç edilmiştir. Benzer şekilde 2016'da Kazakistan'da üretilen yaklaşık 24,6 bin ton uranyumun, 13,2 bin tonu, 2017'de ise 12 bin tondan veya %50'den fazlası Çin'e ihraç edilmiştir. Çin, Kazakistan için güvenilir bir uranyum satış pazarına dönüşmüştür. Çin Kazakistan uranyumunun sadece uzun vadeli müşterisi değil, ortak üreticisi konumuna gelmeyi hedeflemiştir. Bu maksatla Çin Genel Nükleer Şirketi ve Kazatomprom Kazakistan'da Ulba-FA adlı ortak nükleer yakıt fabrikasını inşa etmektedir⁸⁵⁷.

Son beş yıl içinde Kazakistan'ın "Nurlu Yol" programı, uluslararası yatırımcılar ve Çin'in İYEK projesi kapsamında sağladığı krediler sayesinde devasa enerji, altyapı ve

⁸⁵⁶ Aktyubinskmunay petrol sahalarının potansiyel rezervlerinin 140 milyon ton, Uzen petrol yatağının 200-250 milyon ton olduğu tahmin edilmiştir. Bakınız: National Digital History, "Kazakhstan-Chinese Relations at the Present Stage", 22 June 2014, <http://e-history.kz/en/contents/view/2162> (Erişim Tarihi: 12.10.2018).

⁸⁵⁷ Kazakistan, dünyadaki uranyum kaynaklarının %12'sine sahiptir. 2009 yılında uranyum üretiminde dünya lideri konumuna gelen Kazakistan küresel üretiminin yaklaşık %28'ini, 2010'da %33'ünü, 2014'te %41'ini, 2015 ve 2016'da ise %39'unu kendi payına yazdırmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: World Nuclear Association, "Uranium and Nuclear Power in Kazakhstan", October 2018, <http://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/kazakhstan.aspx> (Erişim Tarihi: 22.11.2018) ; Azernews, "China Remains Guaranteed Uranium Market for Kazakhstan", 27 February 2018, <https://www.azernews.az/region/127948.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

lojistik projelerine imza atmıştır⁸⁵⁸. 1445 km’lik Beineu-Bozoy-Çimkent gaz boru hattı; Çin-Kazak sınırındaki Korgas-Doğu Kapısı Özel Ekonomik Bölgesi⁸⁵⁹; Hazar Denizi kıyısındaki Aktau limanı; Orta Asya ülkelerini İran’ın güneyindeki Fars Körfezi ve Bandar Abbas limanına bağlayan 900 km’lik Kazakistan-Türkmenistan-İran yeni demiryolu; Batı Çin-Batı Avrupa uluslararası kara ve demir yolu transit koridoru bahsi geçen projelerin örnekleridir. Bu projeler sayesinde sadece Orta Asya ve Kazakistan sınırları içindeki ulaşım hızlanıp mesafeler kısalmamış, kara/demir yoluyla Çin’den yola çıkan yüklerin 15 günde Batı Avrupa’ya ulaştırılma imkânı sağlanmıştır. Kazakistan, Çin için gerekli olan hidrokarbon ve diğer hammaddeleri tedarik etmekle beraber bahsi geçen uluslararası kara ve demir yolu transit koridorları üzerinden Çin ile Orta Asya, Güney Asya, Kafkasya, Orta Doğu, Türkiye ve Batı Avrupa arasındaki ticaret köprüsü olmayı ve Çin üzerinde Güney-Doğu Asya pazarlarına ulaşmayı arzu etmiştir⁸⁶⁰. Kazakistan Yatırım ve Kalkınma Bakanı

⁸⁵⁸ Nurlu Yol (*Нұрлы жол*) - Kasım 2014’te Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından açıklanan milli ekonomik teşvik planıdır. Toplam bütçesi 9 milyar dolar civarında olan bu program çerçevesinde ulaşım, altyapı, enerji altyapısı, küçük ve orta ölçekli işletmeleri, uluslararası yolları, iletişim altyapısı, eğitim ve sivil hizmetleri geliştirmek ve modernize etmek hedeflenmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, “Nurly Zhol: A Road to the Future”, 2018,

<http://mid.gov.kz/en/kategori/nurly-zhol-put-v-budushchee> (Erişim Tarihi: 11.10.2018).

⁸⁵⁹ “Kuru liman” olarak da adlandırılan ve 760 hektarlık bir arazi üzerinde inşa edilmekte olan bu proje dünyada benzeri olmayan yeni bir sınır ötesi ticaret, üretim ve ekonomik işbirliği merkezidir. Dünyanın en büyük lojistik şirketi olan Çin Okyanus ve Gemicilik Şirketi (COSCO) 2017’de projenin %49 hissesini satın alarak Kazakistan’ın ortağı olmuştur. Proje Korgas Kuru Limanı, Korgas Özel Ekonomik Bölgesi, 100 bin kişilik yeni Nurkent şehri ve Korgas Uluslararası Sınır İşbirliği Merkezi’nden (KUSİM) oluşmaktadır. Bu bölgede iş yapan şirketler, arazi vergisi, emlak vergisi, kurumsal gelir vergisi gibi temel vergilerden muaf tutulmaktadır. Ayrıca KUSİM’de 30 güne kadar vizesiz erişim ve malların serbest dolaşımı sağlanıyor, satılan mallar için KDV alınmıyor ve yabancıları bölgeye çekmek amacıyla kota uygulanmıyor. 2017 yılında Korgas Kuru Limanı ve yakındaki Altınkol tren istasyonu Çin’in 17 eyaleti, Vietnam ve Güney Kore’den Orta Asya, Avrupa’ya seyahat eden 200.000 yirmi ayak eşdeğer birimi (TEU) konteynerin transit işlemini yapmıştır. Batı Çin-Batı Avrupa gibi uluslararası karayolu ve demir yolu koridoru Bölgeden geçtiği için bu bölge aynı anda bir sanayi bölgesi ve lojistik, dağıtım merkezi işlevini görmektedir. 2030’a kadar Bölgenin yıllık yük geçirme kapasitesinin 5 milyon tonu aşması beklenmektedir. Aynı anda doğu Çin’deki Lianyungang limanından yola koyulan konteyner trenleri bu koridor üzerinden Orta Asya, Afganistan, Türkiye ve Avrupa’ya ulaşıyor. Buna ek olarak, 2017’de hizmete giren Nur-Sultan-Almatı-Urumçi yolcu treni de aynı bölgeden geçmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: BBC, “Khorgos Gateway: Where East Meets West”, 30 October 2017, <https://www.bbc.co.uk/programmes/n3ct3fk6> (Erişim Tarihi: 01.11.2018); Fikret Dolukhanov, “Kazakh-Chinese Co-op Center Has No Analogues, Says ICBC “Khorgos” (Exclusive)”, 26 May 2018, <https://en.trend.az/business/economy/2908915.html> (Erişim Tarihi: 01.11.2018); Almasbek Zhumadilov, “Kazakh-Chinese Business Forum Marks Fifth Anniversary of Belt and Road Initiative”, 11 September 2018, <https://astanatimes.com/2018/09/kazakh-chinese-business-forum-marks-fifth-anniversary-of-belt-and-road-initiative/> (Erişim Tarihi: 02.11.2018); Elya Altynsarina, “Key Belt and Road Node Bears Potential for Much Gain for Kazakhstan, China and Beyond”, 9 October 2018, <https://astanatimes.com/2018/10/key-belt-and-road-node-bears-potential-for-much-gain-for-kazakhstan-china-and-beyond/> (Erişim Tarihi: 02.11.2018).

⁸⁶⁰ Assel Bitabarova, “Unpacking Sino-Central Asian Engagement along the New Silk Road: A Case Study of Kazakhstan”, *Journal of Contemporary East Asia Studies*, Vol. 7, No. 2, 2018, ss. 149-173; W. Travis Selmier II, “Kazakhstan as Logistics Linchpin in the Belt and Road Initiative”, 2018, DOI: 10.13140/RG.2.2.35113.03686

Zhenis Kasymbek'e göre, Kazakistan ve Çin hâlihazırda petrol, gaz, kimya, enerji, madencilik, metalürji, tarım ve makine imalatı sektörlerinde toplam değeri 27 milyar dolar civarındaki 51 ortak endüstriyel projeyi hayata geçirmeye çalışmaktadır. 2018 sonuna kadar 363 milyon dolar değerindeki altı adet Kazak-Çin projesinin hizmete girmesi ve 623 milyon dolar değerindeki diğer beş projede inşaat çalışmalarına başlanması hedeflenmiştir⁸⁶¹.

Çin, Kazak ekonomisine en fazla doğrudan yabancı yatırım yapan ülkelerden biridir. Geçtiğimiz 10 yıl boyunca Pekin yönetimi Kazakistan'daki özellikle enerji ve altyapı projelerine 15 milyar dolardan fazla doğrudan yatırım yapmıştır. Çin geldiğimiz noktada Kazakistan'ın önemli bir dış kreditorü haline gelmiştir. Buna ek olarak, 2016'da Çin'in İpek Yolu Fonu ve Kazak Ulusal Yatırım Şirketi arasında 2 milyar dolarlık bir sermayesi olan Kazakistan-Çin Fonu kurulmuştur. Ekim 2018'de Çin'in Xi'an şehrinde 100'den fazla Kazak şirketlerinin ürünlerini Çinli alıcılara tanıtılabilecek kapasiteye sahip olan ticaret evi açılmıştır. Bu ortak adımların Kazakistan'daki yatırım faaliyetlerinin gelişmesine ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da güçlendirilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ayrıca Çin şirketleri, Kazakistan'ın sanayileşmesinde ve büyük yatırım projelerinin hayata geçirilmesinde aktif rol almaktadır. Dolayısıyla Kazakistan ve Çin arasındaki dış ticaret cirosu 2017 yılında %30'dan fazla artmış ve 10,5 milyar dolara ulaşmıştır⁸⁶². Çin, 2013'ten bu yana kimi zaman Kazakistan'ın birinci, kimi zaman ikinci en büyük dış ticaret ortağı olmuştur.

Çin, Kazakistan'ın banka ve finans sektörüne de girmiş durumdadır. 2011'de Çin ve Kazakistan üç yıl süreli 1 milyar dolar değerindeki ikili para takası (swap) anlaşması imzalamış, 2014'te ise anlaşmayı yenileyerek takas miktarını 14 milyar dolara çıkartmıştır. Buna ek olarak iki ülke Merkez bankaları yerel para birimlerinin (tenge ve yuan) sadece sınır ticaretinde değil, aynı zamanda olağan ikili ticaret faaliyetlerinde de kullanılabileceğini öngören ödeme anlaşması imzalamıştır⁸⁶³. 2017 yılında CITIC Group, Kazakistan'daki Altın Bank hisselerinin %60'ını satın almıştır. Swap anlaşmaları

⁸⁶¹ Agencia EFE, "Kazakh-Chinese Industrial Projects Exceed \$27 billion", 14 February 2018, <https://www.efe.com/efe/english/business/kazakh-chinese-industrial-projects-exceed-27-billion/50000265-3523943#> (Erişim Tarihi: 11.10.2018).

⁸⁶² Press Service of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, 07 September 2018, a.g.e.

⁸⁶³ Isabel Gorst, "Kazakhstan and China Agree \$1bn Currency Swap", 13 June 2011, <https://www.ft.com/content/cfd07dbc-f514-314c-be1c-784f29f32036> (Erişim Tarihi: 01.11.2018); The State Council People's Republic of China, "China, Kazakhstan Renew Currency Swap Deal", 15 December 2014, http://english.gov.cn/news/international_exchanges/2014/12/15/content_281475024236560.htm (Erişim Tarihi: 02.11.2018).

Kazakistan döviz rezervinin erimesini ve ekonomi üzerindeki dolar baskısını hafifletirken, Çin'in milli para birim yuanın küreselleşmesine ve uluslararası ticarete kullanımının yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Kazakistan hükümeti Çin'in KY girişiminin yanı sıra “Tek Çin” politikasını; terörizm, bölücülük ve aşırıcilik olarak adlandırılan “üç kötü güce” karşı mücadelesini, Çin'in bölgesel ve küresel siyasetteki, ŞİÖ, BM gibi uluslararası platformlardaki pozisyonunu desteklemiştir. Kazakistan hükümetindeki bazı üst düzey yetkililer ve iş dünyasının önde gelen oligarkları kişisel çıkarları doğrultusunda Çin-Kazak ilişkilerinin sürdürülmesine ve daha da geliştirilmesine çaba göstermiştir⁸⁶⁴.

Ancak Kazak siyasi ve entelektüel elitinin ve halkının büyük bir kısmı Çin'in İYEK ve diğer girişimlerine şüpheyle yaklaşmıştır. AKB tarafından yaptırılan kamuoyu araştırmalarına göre, Kazakistanlıların çoğu Çin'i “dost olmayan” ülke olarak tanımlamıştır⁸⁶⁵. Onlara göre Çin'in tüm bu politikalarının arkasında Kazakistan toprakları dâhil diğer kaynaklarını ele geçirme gibi gizli niyetleri olabilir⁸⁶⁶. Nitekim Çin, son 17 yılda Orta Asya topraklarının en az 16 bin km² hududunu kendi haritasına eklemeyi başarmıştır⁸⁶⁷. Kazak, Kırgız ve Tacik halkları, Çinli göçmenlerin ülkelerinin sınır bölgelerine göç etmesinden, Çin'in zamanla mevcut sınır anlaşmalarını sorgulamaya

⁸⁶⁴ Kazakistan'ın Çin'de eğitim gören Uygur asıllı eski Başbakanı Karim Masimov, Kazak ekonomisinin üçte birini kontrol eden Avrasya Grubu başkanı Alexander Mashkevich ve Kazakistan'ın en büyük bakır üreticisi olan Kazakmis şirketi sahibi Vladimir Kim gibi Çin ile büyük ticaret ilişkileri olan oligarklar Çin lobisinin Kazakistan'daki vekilleri ve Çin yanlısı politikaların destekçileri olarak değerlendirilmiştir. Bakınız: Sébastien Peyrouse, “Discussing China: Sinophilia and Sinophobia in Central Asia”, *Journal of Eurasian Studies*, No. 7, 2016, s. 18.

⁸⁶⁵ Eurasian Development Bank, “EDB Integration Barometer-2016: Fifth Wave of the Survey”, 2016, s. 34, https://eabr.org/upload/iblock/a97/edb_centre_2016_report_40_edb_integration_barometer_eng.pdf (Erişim Tarihi: 27.02.2019).

⁸⁶⁶ Sébastien Peyrouse'ye göre, SSCB'nin dağılmasından sonra Çin, Yedisu Bölgesi'nden Kazakistan'ın Balkaş iline, Kırgızistan'ın neredeyse tamamına ve Tacikistan'ın Pamir bölgesindeki 28 bin km²'lik bir alana veya Orta Asya'nın toplam yüzölçümünün %22'sine toprak hakkı iddiasında bulunmuştur. Ancak, Rusya'nın arabuluculuk yaptığı müzakereler sonucu Pekin yönetimi toprak talebini 34 bin km²'ye indirmiştir. Böylece 1994 yılında Çin-Kazak, 1996 yılında ise Çin-Kırgız sınır anlaşmaları imzalanmıştır. Çin-Kazak, Çin-Kırgız sınırındaki tartışmalı bölgeler 1999'da çözüme kavuşturulmuştur. Son olarak, Çin-Tacik sınır anlaşması 2002 yılında imzalanmıştır. Bu üç ülke halkları nezdindeki “Çin tehdidi” belli bir ölçüde Çin'in uzak ve yakın geçmişteki toprak talepleri ve Kazak-Çin sınırındaki sınır aşan nehirlerle ilgili günümüze kadar devam eden uyuşmazlıklardan kaynaklanmaktadır. Sınır anlaşması metinlerinin kamuoyunun erişimine kapalı olması endişeleri daha da artırmıştır. Bakınız: Sébastien Peyrouse, 2016, a.g.e., ss. 15-16.

⁸⁶⁷ Çin, ilgili sınır anlaşmaları çerçevesinde 16 bin km² toprağın 1250 km²'sini Kırgızistan'dan (1999), 1158 km²'sini Tacikistan'dan (2011) ve kalan 13592 km²'sini Kazakistan'dan (1999) koparmıştır. Bakınız: Bruce Pannier, “Central Asian Land and China”, 02 May 2016, <https://www.rferl.org/a/central-asian-land-and-china/27711366.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018); Connor Dilleen, “More Than Just about Belt and Road: Does China Hold Territorial Ambitions in Central Asia?”, 11 September 2017, <https://www.aspistrategist.org.au/just-belt-road-china-hold-territorial-ambitions-central-asia/> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

başlamasından ve daha fazla toprak talep etmesinden endişe duymaktadır⁸⁶⁸. Kazak halkı Kazakistan arazilerinin Çinliler dâhil yabancı yatırımcılara kiralanmasına veya satılmasına karşı çıkmış, hatta bu konuda 2009'da⁸⁶⁹ ve 2016'da ülke genelinde protestolar düzenlenmiştir⁸⁷⁰. 1992'den 1995'e kadar Kazakistan'ın Pekin'deki büyükelçisi olarak görev yapan Murat Auezov, protestolara neden olan 1,2 milyon hektarlık tarımsal arazilerin Çinlilere kiraya verilmesi konusunu değerlendirirken şunların altını çizmiştir:

Çin'in stratejik amaçlarının neler olduğunu ve Çin'in hedeflerine ulaşmak için her türlü terminolojiyi nasıl kullanabileceğini biliyoruz. Çinliler, farklı seviyelerde rüşvet verme konusunda ustalar... Başkanın (Nursultan Nazarbayev) son gezilerinden birinde Kazakistan'a 10 milyar dolar "kredi" veren Çin bu... Bu konuda Çin'den gelen teklif lehine (hükümetten) bir karar çıkarsa, o zaman bu Kazakistan'ın kolonileştirilmesi anlamına gelecektir⁸⁷¹.

Kazakistanlıların tepkisini çeken diğer bir husus Çin kredilerinin özel şartlarıdır. Altyapı ve diğer projeler için Çin'den alınan krediler, Çinli bir müteahhit ve işgücünün kullanımı şartını taşımaktadır. Çinli işçilerin geçici olarak Orta Asya topraklarına yerleştirilmesi bile özellikle Kazakistan ve Kırgızistan kamuoyuna yansıyan "Çinli işgali" korkusuna yol açmıştır⁸⁷².

⁸⁶⁸ Ampirik veriler ve resmi düzeydeki karşılıklı ilişkiler Çin tehdidinin en azından şimdilik gerçek dışı olduğunu göstermiş olsa da halk arasındaki endişe azalmış değildir. Bakınız: Marlene Laruelle, "Introduction. China's Belt and Road Initiative. Quo Vadis?", *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia*, (Ed. Marlene Laruelle), The George Washington University, Washington, D.C. 2018, ss. xi-xii.

⁸⁶⁹ Çin 2009'da Nur-Sultan'dan Çinli çiftçilerin Kazakistan'da soya fasulyesi yetiştirmesi için 1,2 milyon hektar araziye kiraya vermesini istemiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev bu teklife sıcak bakmış ancak Kazak halkı ülke topraklarının Çinlilere verilmesini kabul etmeyeceklerini ifade etmek için sokaklara dökülmüştür. Bakınız: Bruce Pannier, "Prospect of Chinese Farmers Brings Controversy to Kazakh Soil", 17 December 2009, https://www.rferl.org/a/Prospect_Of_Chinese_Farmers_Brings_Controversy_To_Kazakh_Soil/1906896.html (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁸⁷⁰ Nisan 2016'da Kazakistan hükümetinin önerdiği arazi reformları ülke genelinde protestoya sebep olmuştur. Önerilen kanun değişikliğine göre Çinliler dâhil tüm yabancılar Kazakistan'da 25 yıl süreyle arazi kiralama veya satın alma hakkına sahip olacaktır. Protestocular özellikle Çinli yatırımcıların ülkelerine gelip arzi satın almasından ciddi endişe duyduklarını dile getirmiş ve yöneticileri zor durumda bırakmıştır. Dolayısıyla hükümet tartışmalı Arazi Kodu değişikliklerinin uygulamaya konulmasını beş yıl ertelemek zorunda kalmıştır. Bakınız: Aiman Turebekova, "Kazakhstan Extends by Five Years Moratorium on Controversial Land Code Amendments", 23 August 2016, <https://astanatimes.com/2016/08/kazakhstan-extends-by-five-years-moratorium-on-controversial-land-code-amendments/> (Erişim Tarihi: 20.10.2018); Rausan Nurshayeva, "Kazakh Leader Delays Land Reform, Yielding to Protests", 5 May 2016, <https://www.reuters.com/article/us-kazakhstan-president/kazakh-leader-delays-land-reform-yielding-to-protests-idUSKCN0XW1C5> (Erişim Tarihi: 20.10.2018).

⁸⁷¹ Bruce Pannier, 17 December 2009, a.g.e.

⁸⁷² Araştırmacılar genelde Orta Asya'daki, özelde Kazakistan ve Kırgızistan'daki Çin karşıtı algının gerçeklerle örtüşmediğini, bu nefret ve korkunun tarihi olaylar, SSCB döneminden kalma propaganda etkisi, medya ve bilgi eksikliğinden köruklenen önyargılardan kaynaklandığını iddia etmiştir. Bakınız: Sarah Lain, "The Potential and Pitfalls of Connectivity along the Silk Road Economic Belt", *China's Belt and Road*

Çin hükümeti ve Çinli firmalarla yapılan tüm anlaşmaların kamuoyuna açık ve şeffaf olmaması, hassas konularda Kazak hükümetinin Çin'e verdiği tavizler Kazak halkının nezdinde hükümete olan güvenin sarsılmasına sebep olmuştur. Kazakistan'ın Çin'deki eski büyükelçisi Murat Auezov, Kazakistan ve Çin arasındaki tartışmalı topraklar konusunun çözüme kavuşturulması sürecinde de Kazakistan çıkarlarına aykırı davranıldığını, Çinlilerin stratejik yüksek noktaları kendilerine alarak alçak ovaları Kazaklara bıraktığını söylemiştir. Ayrıca, Murat Auezov, sınır anlaşmasıyla Çin'in kendi topraklarının bir metresini bile Kazakistan'a vermediği halde sınırın Kazakistan tarafından (en az 13592 km²) toprak kopardığını iddia etmiştir⁸⁷³. Kazak hükümeti bu durumu halka açıklarken tartışmalı bölgelerin %51'ini kazandıklarını ve Kazakistan topraklarının bir kısmının bile Çin'e verilmediğini savunmuştur. Tartışmalı bölgelerin sadece sınırın Kazakistan tarafında bulunduğunu düşünürsek, Nursultan Nazarbayev hükümetinin söz konusu tartışmalı toprakların %49'unu Çin'e verdiği anlaşılacaktır⁸⁷⁴. Murat Auezov'a göre Kazakistan hükümeti Kazak-Çin sınır anlaşması hakkındaki gerçekleri karmaşık açıklamalarla örtbas etmeye çalışmıştır.

Kazak hükümetinin ve kamuoyunun, Çin ve İYEK projesine farklı yaklaşımlar sergilediği Kazak medyasına da net olarak yansımıştır. Hükümete bağlı medya kuruluşları Çin-Kazak ilişkileri ve Çin projeleri hakkında olumlu bir görüş sergilerken özel basın kuruluşları Çin'e, Çin'in ülkedeki varlığına ve Çinli göçmen işçilere karşı kuşkucu ve eleştirel görüşlere yer vermiş ve Çin hakkında olumsuz bir imaj çizmişlerdir. Özellikle Kazakça yayınlanan özel gazeteler Çin'e karşı daha çok “düşmanlık, güçlü bir korku ve karşıtlık sergilemiştir⁸⁷⁵.”

2014'te Korgas-Doğu Kapısı Özel Ekonomik Bölgesi projesinin Kazakistan tarafında gümrük yetkililerinden oluşan 45 kişilik kaçakçılık çetesinin ifşa edilmesi ve Eylül 2016'da medyaya yansıyan milyon dolarlık rüşvet ve yolsuzluk skandalları da bu

Initiative and Its Impact in Central Asia, (Ed. Marlene Laruelle), The George Washington University, Washington, D.C. 2018, s. 7; Yelena Sadovskaya, “The Mythology of Chinese Migration in Kazakhstan,” 7 January 2015, <https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13112-the-mythology-of-chinese-migration-in-kazakhstan.html> (Erişim Tarihi: 22.10.2018); Aziz Burkhanov ve Yu-Wen Chen, “Kazakh Perspective on China, the Chinese, and Chinese migration”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 39, No. 12, 2016, ss. 2129-2148; Sébastien Peyrouse, 2016, a.g.e., ss. 14-23.

⁸⁷³ Bruce Pannier, 17 December 2009, a.g.e.

⁸⁷⁴ A.g.e.

⁸⁷⁵ Aziz Burkhanov ve Yu-Wen Chen, a.g.e., ss. 2138-2145.

endişeleri güçlendirmiştir⁸⁷⁶. Çin şirketlerinin hayata geçirdiği projelerin çevre güvenliğini etkileyip etkilemeyeceği de ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

Çin'in Doğu Türkistan'daki Müslümanlara, özellikle etnik Kazaklara karşı uyguladığı baskıcı politikalar ve insan hakları ihlalleri Kazakistan toplumunun ciddi tepkisini çekmiştir⁸⁷⁷. Artan toplumsal baskı ve protestolarla karşı karşıya kalan Kazak hükümeti Doğu Türkistan'daki "toplama kamplarında" zorla tutulan etnik Kazakların durumu doğrultusunda Çin'e nota vermek zorunda kalmıştır⁸⁷⁸.

4.2.2. Tacikistan'ın İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı

Bağımsızlığından bu yana Tacikistan'ı yönetmekte olan Cumhurbaşkanı Emomali Rahman Çin'in İYEK projesi kapsamındaki işbirliği memorandumunu ilk imzalayan liderlerden biri olmuştur⁸⁷⁹. Tacikistan içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, bölgesel ve küresel dış etkenler ve Afganistan'dan kaynaklanan güvenlik tehditleri gölgesinde

⁸⁷⁶Radio Liberty, "Tales From the New Silk Road", 11 January 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=zsmoAHFcEag> (Erişim Tarihi: 02.11.2018).

⁸⁷⁷ BM raporuna göre Çin hükümeti Doğu Türkistan'da inşa ettiği onlarca toplama kamplarında bir milyondan fazla Müslümanı zorla tutmuş, milli kimliklerinden, dinlerinden ve kültürlerinden vazgeçmeleri yönünde sistematik baskı ve işkence yapmıştır. Kamplarda Uygurların yanı sıra etnik Kazak, Kırgız ve Özbek Türklerinin de yasadışı tutulduğu iddia edilmiştir. Zorla tutulanların bir kısmının işkenceye dayanmadan öldüğü veya öldürüldüğü belgelenmiştir. Başta bu iddiaları defalarca yalanlayan Çin hükümeti, ciddi deliller ortaya çıkınca kampların varlığını kabul etmiş ve onların birer "eğitim merkezi", "rehabilitasyon merkezi" ya da "mesleki eğitim merkezi" olduğunu savunmuştur. Ekim 2018'de Çin, uluslararası baskılara rağmen bu kampları meşrulaştırmak adına özel bir yasa çıkarmıştır. Hatta bu kamplardan birkaçını uluslararası medyaya açarak ve orada göstermelik organizasyon düzenleyerek kendi tezini ispatlamaya çalışmıştır. Ancak BM ve diğer insan hakları örgütlerince toplanan ve dünya kamuoyuyla paylaşılan deliller Çin hükümetinin toplama kamplarının gittikçe büyüdüğünü ve orada tutulan Doğu Türkistanlı Müslümanlara karşı sistematik baskı ve işkence uygulamaya devam ettiğini, kamp dışında kalan Müslümanları da baskı ile asimilasyona zorladığını kanıtlamıştır. Dolayısıyla Doğu Türkistan'da Çin komünist rejimi tarafından Müslümanlara karşı dini ve etnik temizlik politikası yürütüldüğü reddedilemeyecek kadar sabit delillerle belgelenmiştir. Bakınız: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, "Committee on the Elimination of Racial Discrimination Reviews the Report of China", 13 August 2018.

<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23452&LangID=E> (Erişim Tarihi: 09.01.2019); Human Rights Watch, "Eradicating Ideological Viruses": China's Campaign of Repression Against Xinjiang's Muslims", September 2018.

https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/china0918_web.pdf (Erişim Tarihi: 09.01.2019); Stephanie Nebehay, "U.N. Says It Has Credible Reports That China Holds Million Uighurs in Secret Camps", 10 August 2018. <https://www.reuters.com/article/us-china-rights-un/u-n-says-it-has-credible-reports-that-china-holds-million-uighurs-in-secret-camps-idUSKBN1KV1SU> (Erişim tarihi 09.01.2019); BBC, "China Uighurs: Xinjiang Legalises 'Re-education' Camps", 10 October 2018. <https://www.bbc.com/news/world-asia-45812419> (Erişim Tarihi: 09.01.2019); Nihal Bengisu Karaca, "Kaşgarlı Mahmud" Demeyin, CIA'ye Çalıştığımız Düşünülebilir...", 15 Ocak 2019, <https://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-karaca/2292619-kaşgarli-mahmud-demeyin-ciaye-calistiginiz-dusunulebilir> (Erişim Tarihi: 21.01.2019); Euronews, "Uygur Türklerinin Toplandığı Kamp Gazetecilere Açıldı", 6 Ocak 2019. <https://tr.euronews.com/2019/01/06/uygur-turklerinin-toplandigi-kamp-gazetecilere-acildi> (Erişim Tarihi: 09.01.2019).

⁸⁷⁸ Ozodlik Radiosi, "Qozog'iston "Qayta Tarbiyalash Lagerlari" Yuzasidan Xitoyga Nota Yo'lladi", 6 Kasım 2018. <https://www.ozodlik.org/a/29584838.html> (Erişim Tarihi: 09.01.2019).

⁸⁷⁹ Çin, KY projesi kapsamında Türkmenistan hariç tüm Orta Asya ülkeleriyle Mutabakat Zaptı imzalamıştır.

geliştirilen çok yönlü dış politikası gereği İYEK projesini desteklemiştir. Çin faktörü, genelde Orta Asya ülkelerinin tamamı, özeldde Çin'e sınırdaş Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan için her zaman bir fırsat ve tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Dolayısıyla bölge ülkelerinin Çin'le münasebeti kendi ekonomik-siyasi, jeopolitik çıkarları ve tehlikeli bir komşuya gösterilmesi gereken itibar zarureti dengesine dayanmaktadır. Bu anlamda Duşanbe İYEK projesine katılarak öncelikle Çin'den ekonomik ve siyasi destek beklemiştir. Bunun yanı sıra Çin faktörünü zaman zaman ikili ilişkilerinin gerildiği Rusya ve İslam Kerimov dönemi Özbekistan'a karşı bir alternatif, bir koz olarak kullanmaya çalışmıştır. Ayrıca bu destek altında ülke ekonomisinin %70'ini kontrol ettiği iddia edilen cumhurbaşkanı ailesinin kişisel çıkarları da bulunmaktadır. Nitekim "İsmail Somoni XXI Yüzyılı" holdinginin başkanı ve Cumhurbaşkanı Emomali Rahman'ın damadı olan Hasan Saidullaev, Duşanbe ve Pekin arasında sıcak ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesinden şahsen sorumlu olmuştur⁸⁸⁰.

Eylül 2017'de Çin ve Tacikistan ilişkileri "kapsamlı stratejik ortaklık" (*comprehensive strategic partnership*) düzeyine yükseltilmiştir. Çin yatırımlarının Tacikistan'daki öncelikli alanları enerji, ulaştırma ve tarım sektörleridir. Çinli şirketler Tacikistan'daki birçok büyük sanayi projesine yatırım yapmışlardır. Tacikistan'a en fazla döviz gelirleri sağlayan en büyük tekstil ihracatçısı Zhongtai (Dangara) Yeni İpek Yolu Tekstil Sanayii A.Ş., Çin yatırımıyla Çinli şirketler tarafından kurulmuştur. Tacikistan hükümeti özellikle başkent Duşanbe'nin elektrik enerji ihtiyacını karşılamak için Çinli ve Malezyalı şirketlerle toplam kurulu gücü 1300 MW olan 4 adet (Duşanbe-2, Şurob-1, Şurob-2 ve Fon-Yagnob) termal elektrik santral (TES) inşası konusunda anlaşmıştır⁸⁸¹. İki Çinli şirketler tarafından inşa edilmesi planlanan TES'lerin her birinin ortalama maliyeti 400 milyon dolar olarak belirlenmiştir. 2012'de *Xinjiang Tebian Electric Apparatus Stock Co. Ltd* (TBEA) tarafından inşaatı tamamlanan ve 349 milyon dolara mal olan 400 MW'lık Duşanbe-2 TES'i 2016'da tam üretim kapasitesine ulaşmıştır⁸⁸².

⁸⁸⁰ Jeffrey Reeves, *Chinese Foreign Relations with Weak Peripheral States: Asymmetrical Economic Power and Insecurity*, Routledge, London and New York 2016, s. 78; Sébastien Peyrouse, 2016, a.g.e., s. 17.

⁸⁸¹ Avesta, "Tadzhikistan i Kitay Vedut Peregovory o Stroitel'stve TETS "Fon-Yagnob", 25 Aralık 2017, <http://avesta.tj/2017/12/25/tadzhikistan-i-kitaj-vedut-peregovory-o-stroitelstve-tets-fon-yagnob/> (Erişim Tarihi: 10.11.2018).

⁸⁸² Danny Anderson, "Risky Business: A Case Study of PRC Investment in Tajikistan and Kyrgyzstan", *China Brief*, Vol. 18, No. 14, 9 August 2018; Asia-Plus, "TBEA Can Get License for Further Mining Deposit If Profit from the Gold Deposits Doesn't Cover the Cost of CHP Plant", 1 May 2018, <https://news.tj/en/news/tajikistan/economic/20180501/tbea-can-get-license-for-further-mining-deposit-if-profit-from-the-gold-deposits-doesnt-cover-the-cost-of-chp-plant> (Erişim Tarihi: 10.11.2018).

Tacikistan hükümeti Duşanbe-2 TES inşaatı için Çin'den aldığı 331 milyon dolar kredi karşılığında ülke kuzeyindeki iki altın madeninin işletme lisansını TBEA'ya vermiştir. TBEA Duşanbe-2 TES inşaatı için harcanan 331 milyon dolar karşılanana kadar o iki altın madenini işletecektir⁸⁸³.

Çin 2016'da Tacikistan'ın İstiklal şehrinde metal işleme tesisinin yapımı için 200 milyon dolar nakit kredi vermiştir. Pekin, daha sonra Tacikistan'ın kuzeyinde toplam 7 tane Tacik-Çin sanayi bölgesinin kurulması için 500 milyon dolar borç vereceğini duyurmuştur⁸⁸⁴. Çin'in Tacikistan'daki Büyükelçisi Yue Bin'e göre, 2018 itibarıyla Çin, 2 milyar dolarından fazla bir birikmiş yatırımıyla Tacikistan'ın en büyük yabancı yatırım kaynağı haline gelmiştir⁸⁸⁵.

Tacikistan'ın birçok karayolu Çin hükümeti tarafından sağlanan kredilerle Çinli işletmeler tarafından inşa edilmiş ve ülkenin kuzey ve güneyindeki karayolları arasındaki bağlantılar geliştirilmiştir.

Eylül 2014'te Çin ve Tacikistan üç yıl süreli ve toplam değeri 470 milyon dolara tekabül eden milli para takası anlaşması imzalamıştır. Böylece karşılıklı ticaret ödemelerinin bir kısmı dolarla değil, milli para birimleriyle gerçekleştirilmeye başlanmıştır⁸⁸⁶. Bu anlaşma döviz piyasalarının dalgalanma yaşadığı ve Tacik milli para birimi somoninin dolar karşısında sürekli değer kaybettiği bir dönemde Tacikistan ekonomisine az da olsa istikrar kazandırmıştır. Öte yandan anlaşma Çin'in yuana uluslararasılaştırılmasını teşvik etme çabalarına katkıda bulunmuştur⁸⁸⁷.

Çin, Tacikistan'ın Rusya ve Kazakistan'dan sonraki en büyük üçüncü dış ticaret ortağı, en önemli kreditörü, enerji (özellikle petrol ve doğal gaz arama) ve madencilik

⁸⁸³ Payrav Chorshanbiyev, "TVEA Vernet Potrachennyne na Vozvedeniye TETS «Dushanbe-2» Den'gi iz Dvukh Zolotonosnykh Rudnikov", 11 Nisan 2018, <https://news.tj/ru/news/tajikistan/economic/20180411/tvea-vernet-potrachennie-na-vozvedenie-tets-dushanbe-2-dengi-iz-dvukh-zolotonosnih-rudnikov> (Erişim Tarihi: 10.11.2018).

⁸⁸⁴ Diana Dukhanova, "Tajikistan, Turkmenistan Submit to Chinese Capture", 14 June 2016, <https://eurasianet.org/tajikistan-turkmenistan-submit-chinese-capture> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁸⁸⁵ Xinhua, "Interview: Belt and Road Initiative Bolster China-Tajikistan Ties, Says Ambassador", 9 October 2018, http://www.xinhuanet.com/english/2018-10/10/c_137521680.htm (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

⁸⁸⁶ Xinhua, "China, Tajikistan Launch Currency Swap Deal", 13 december 2015, http://www.xinhuanet.com/english/2015-12/13/c_134912450.htm (Erişim Tarihi: 05.11.2018).

⁸⁸⁷ Mayıs 2018 itibarıyla Çin'in ikili para takası anlaşmasını imzaladığı ülke sayısı 30'u aşmış, anlaşılan takas miktarı ise 3 trilyon yuana ulaşmıştır. Ayrıca Çin yuana IMF'nin rezerv para birimi listesine girmiştir. Bakınız: Miguel Otero-Iglesias, "Renminbi Internationalisation: Stuck in Mid-River – for Now", 4 July 2018, s. 4, <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/4da79f91-0b4a-4dd4-a018-03c64a7474db/ARI84-2018-OteroIglesias-Renminbi-internationalisation-stuck-mid-river-for-now.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=4da79f91-0b4a-4dd4-a018-03c64a7474db> (Erişim Tarihi: 05.11.2018).

(altın) sektöründeki büyük bir yatırımcısı konumuna gelmiştir⁸⁸⁸. Çinli şirketler, Tacik inşaat sektöründe çalışmanın yanı sıra yollar, tüneller ve diğer ulaşım altyapıları inşa etme ihalelerini kazanmıştır. Çin'in Tacikistan'daki en büyük yatırımı Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattının (CACGP) D akımıdır. Çin, CACGP D hattının Tacikistan'dan geçecek olan 410 km'lik en uzun kesiminin inşası için 3,7 milyar dolar yatırım yapacağını duyurmuştur. Toplam uzunluğu bin km ve yıllık kapasitesi 25-30 milyar metreküp olan D hattı Türkmenistan'dan başlayarak Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan üzerinden Çin'e ulaşacaktır. Tacikistan transit ülke olarak hattın hizmete girmesinden itibaren sonraki 32 yıl boyunca toplam 3,7 milyar dolar gelir elde etmeyi planlamıştır⁸⁸⁹.

Tacikistan, kendisinin Çin'in İYEK projesine aktif katılımı için 10'dan fazla proje önerisinde bulunmuştur. Örneğin, bir demiryolu, gaz boru hattı inşaatı, çok amaçlı merkezlerin (*hub*) oluşturulması, Varzob'da bir turist kaynakları danışmanlık merkezi, Faizabad'da bir et işleme fabrikası ve İşkaşim Serbest Ekonomik Bölgesi'nde bir mücevher kümesi⁸⁹⁰. Bu önerilerin hayata geçirilmesiyle Tacik ekonomisinin istikrarlı bir şekilde büyümesinin sağlanacağı düşünülmektedir.

Çin, Tacikistan'ın güvenlik politikalarını dolaylı bir şekilde etkilemiş ve kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmiştir. Çin, 2016'da Tacikistan, Afganistan ve Pakistan ile birlikte bilgi ve terörle mücadele eğitiminin paylaşımını sağlayan karşılıklı işbirliği ve koordinasyon mekanizması oluşturmuştur. Tacik hükümeti daha sonra Çin'in, Tacik-Afgan sınırında Tacikistanlı askerler için on bir sınır karakolu ve bir eğitim merkezinin finanse ve inşa etmesini öngören planı onaylamıştır⁸⁹¹.

Bahsedildiği gibi Çin, Tacikistan'ın en büyük yabancı kreditörü konumundadır. Fakat bu durum Tacikistan'ın aleyhine gelişerek ülkeyi Çin sermayesine bağımlı hale

⁸⁸⁸ Kamila Aliyeva, 17 January 2018, a.g.e.

⁸⁸⁹ Proje üzerindeki çalışmalar 2013'ten beri devam etse de tekrarlanan gecikmelerle D hattının tamamlanma süreci uzamıştır. İlk olarak 2016'da, daha sonra 2020'de tamamlanması planlanan projenin, en son raporlara göre, 2022'nin sonuna doğru hizmete girmesi beklenmektedir. D hattının Tacikistan kısmının inşası Eylül 2014'te başlamış olup, halen devam etmektedir. Bakınız: Asia-Plus, "Construction of Tajik Section of Turkmenistan-China Gas Pipeline Starts, Says Tajik Official", 31 January 2018, <https://news.tj/en/news/tajikistan/economic/20180131/construction-of-tajik-section-of-turkmenistan-china-gas-pipeline-starts-says-tajik-official> (Erişim Tarihi: 05.11.2018) ; Michael Lelyveld, "China Nears Limit on Central Asian Gas", 25 June 2018, https://www.rfa.org/english/commentaries/energy_watch/china-nears-limit-on-central-asian-gas-06252018100827.html (Erişim Tarihi: 05.11.2018).

⁸⁹⁰ Asia-Plus, 28 Temmuz 2015, a.g.e.

⁸⁹¹ Michael Martina ve Robert Birsell, "China Joins Afghanistan, Pakistan, Tajikistan in Security Alliance", 4 August 2016, <https://www.reuters.com/article/us-china-security-idUSKCN10F1A6> (Erişim Tarihi: 22.11.2018); Nazarali Pirnazarov vd., "China to Build Outposts for Tajik Guards on Tajikistan-Afghanistan Border", 26 September 2016, <https://www.reuters.com/article/us-tajikistan-china-border-idUSKCN11W0T1> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

getirmiştir. 2016 itibarıyla Tacikistan'ın Çin'e olan borcu yaklaşık 1,2 milyar dolara veya toplam dış borcunun %53'üne ulaşmıştır. Buna ek olarak, Duşanbe, Çin'in İYEK projesi kapsamındaki kredi hattından 2,8 milyar dolar borçlanmıştır⁸⁹². Bu ise ülkenin 2016 yılındaki toplam dış borcunun yaklaşık %80'ine denk gelmiştir. Uzmanlar bu gidişin devam etmesi halinde Tacikistan'ın Çin'den almış olduğu borçların faiziyle birlikte geri ödenmesinde ciddi sıkıntılar yaşayacağını vurgulamıştır⁸⁹³. Son olarak, IMF ve WB, Tacikistan'ı Çin'in KY projesi çerçevesinde en riskli borçlanma tehlikesi altında olan dünyadaki 8 ülkeden biri olarak değerlendirmiştir⁸⁹⁴. Uzmanlara göre Çin, Tacikistan gibi güçsüz ve az gelişmiş ülkelere bilinçli bir şekilde gereğinden fazla borç vererek bu ülkelerden borca karşılık toprak koparmaya, kaynaklarını ve stratejik varlık/tesislerini ele geçirmeye çalışmaktadır. Bu hileli taktik “Çin'in borç tuzağı diplomasisi” olarak adlandırılmıştır⁸⁹⁵. Çin uzmanlarından biri olan John Pomfret bile Pekin'in dünya genelindeki borç tuzaklarını “emperyalist hedeflerinin ticari markası” olarak tanımlamıştır⁸⁹⁶. Pekin'in büyük stratejisi, ABD'nin küresel üstünlüğünün azalması ışığında “Çin'in yenedünya düzeni arayışı” olarak da değerlendirilmiştir⁸⁹⁷.

⁸⁹² John Hurley vd., “Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective”, March 2018, ss. 11-28, <https://www.cgdev.org/sites/default/files/examining-debt-implications-belt-and-road-initiative-policy-perspective.pdf> (Erişim Tarihi: 06.11.2018).

⁸⁹³ Asia-Plus, “World Bank: Debt Service Costs on the Rise in Tajikistan”, 27 May 2013, <http://www.news.tj/en/news/world-bank-debt-service-costs-rise-tajikistan> (Erişim Tarihi: 22.11.2018); Fitch Solutions, “Tajikistan's Relations with Its Creditors to Prove Key Source of Risk”, 31 July 2018, <https://www.fitchsolutions.com/country-risk-sovereigns/tajikistans-relations-its-creditors-prove-key-source-risk-31-07-2018> (Erişim Tarihi: 22.11.2018); Yueyi Chen, “Belt and Road Initiative Increases Sovereign Debt Risks in Tajikistan”, 23 July 2018, <https://globalriskinsights.com/2018/07/belt-and-road-initiative-increases-sovereign-debt-risks-in-tajikistan/> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁸⁹⁴ Tim Fernholz, “Eight Countries in Danger of Falling into China's ‘Debt Trap’”, 7 March 2018, <https://qz.com/1223768/> (Erişim Tarihi: 06.11.2018); Hannah Beech, “We Cannot Afford This”: Malaysia Pushes Back Against China's Vision”, 20 August 2018, <https://www.nytimes.com/2018/08/20/world/asia/china-malaysia.html> (Erişim Tarihi: 23.08.2018); US Department of Defense, 2018, a.g.e., s. 111.

⁸⁹⁵ The Economist, “The Perils of China's ‘Debt-Trap Diplomacy’”, 6 September 2018, <https://www.economist.com/asia/2018/09/08/the-perils-of-chinas-debt-trap-diplomacy> (Erişim Tarihi: 13.09.2018); Amar Diwakar, “China's Debt-Trap Diplomacy Along the Belt and Road”, 10 August 2018, <https://thewire.in/world/china-debt-trap-diplomacy-bri> (Erişim Tarihi: 13.09.2018); Sam Parker ve Gabrielle Chefitz, “Debtbook Diplomacy: China's Strategic Leveraging of its Newfound Economic Influence and the Consequences for U.S. Foreign Policy”, May 2018, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/Debtbook%20Diplomacy%20PDF.pdf> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).

⁸⁹⁶ John Pomfret, “China's Debt Traps around the World are a Trademark of its Imperialist Ambitions”, 27 August 2018, https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/08/27/chinas-debt-traps-around-the-world-are-a-trademark-of-its-imperialist-ambitions/?noredirect=on&utm_term=.5951d736b438 (Erişim Tarihi: 13.09.2018).

⁸⁹⁷ Bu iddia birkaç somut örnekle desteklenmiştir. Temmuz 2017'de Sri Lanka Hambantota limanının inşasını finanse etmek için kullanılan %6 faizli 8 milyar dolarlık bir kredinin yıllık geri ödemesini sağlayamadığından dolayı limanı 15 bin dönümlük araziyle birlikte 99 yıl boyunca “borca karşı özkaynak takası” (*a debt-for-*

Nitekim Çin, Tacikistan'ın kendine olan borcuna karşılık Duşanbe'den toprak talep etmiş ve bu konuda İmamali Rahman hükümetine ciddi baskılar uygulamıştır. Tacikistan Cumhurbaşkanına bağlı olan Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı, Suhrob Sharipov'a göre Çin ilk başta Tacikistan'ın miktarı açıklanmayan borcuna karşılık 28500 km²'lik toprak talep etmiştir. Detayları kamuoyuyla paylaşılmayan müzakereler sonucunda Tacik tarafı talep edilen toprak parçasının yaklaşık %5'ini Çin'e teslim etmiştir. Böylece 2011'de Çin hükümeti yaklaşık 1158 km²'lik toprak veya Tacikistan'ın toplam yüzölçümünün yaklaşık %1'i karşılığında Duşanbe'nin kendine olan borcunun bir kısmını silmiştir⁸⁹⁸. Bu olay, tüm sınırdaş Orta Asya ülkeleriyle sınır anlaşması imzalamış olmasına rağmen Çin'in hâlen bölge üzerindeki eski toprak iddialarından vazgeçmediğini, fırsat buldukça uluslararası sınır anlaşmalarını hiçe sayarak yeni toprak talebinde bulunabileceğini göstermiştir.

Sınırların yeniden belirlenmesine ek olarak, Tacikistan hükümeti Çinli yatırımcılara ülkenin doğu ve güney kesimlerinde yer alan sınırdaş bölgelerdeki tarımsal arazilerin önemli bir kısmını uzun vadeyle kiralama kararı almıştır. Bu adım Tacik kamuoyuna Çin yatırımı ve teknolojisi yardımıyla Tacikistan'ın tarım sektörünü geliştirme politikası olarak sunulmuştur. Böylece Çin-Tacik tarımsal işbirliği hızla gelişmiştir. İlk olarak 2011'de 2 bin hektarlık bir arazi Çinli yatırımcılara kiraya verilmiştir. 2012'de Tacikistan Tarım Bakanlığı 6 bin hektarlık tarımsal arazinin Çin'e kiralanmasını öngören plan tasarısını onaylamıştır⁸⁹⁹. 2016'da Tacikistan'ın Hatlon vilayetindeki 15 bin hektarlık arazinin 49 yıl süreyle kira ödemededen kullanma hakkının iki Çinli şirkete verildiği iddia edilmiştir⁹⁰⁰. 20 Temmuz 2018'de ise Tacikistan Cumhuriyeti Devlet Arazi Yönetimi ve Jeodezi Komitesi Başkan yardımcısı Azizmamad Karimzoda Tacikistan'da Çinli çiftçilere kiraya verilen

equity swap) olarak Çin'e teslim etmek zorunda kalmıştır. Benzer anlaşmalar ekonomik sıkıntılarla boğuşan Yunanistan'ın Pire ve Avustralya'daki Darwin limanları için yapılmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: John Hurley vd., a.g.e., ss. 11, 19, 20, 28; Maria Abi-Habib, "How China Got Sri Lanka to Cough Up a Port", 25 June 2018, <https://www.nytimes.com/2018/06/25/world/asia/china-sri-lanka-port.html> (Erişim Tarihi: 13.09.2018); US Department of Defense, 2018, a.g.e. s. 50; Obert Hodzi ve Yu-Wen Chen, "The Great Rejuvenation? China's Search for a New "Global Order"", October 2017, <http://isdp.eu/content/uploads/2016/11/2017-asia-paper-hodzi-chen-the-great-rejuvenation.pdf> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).

⁸⁹⁸ Eurasianet, "Tajikistan: China's Advance Causing Increasing Unease among Tajiks", 14 February 2011, <https://eurasianet.org/tajikistan-chinas-advance-causing-increasing-unease-among-tajiks> (Erişim Tarihi: 06.11.2018).

⁸⁹⁹ Mark Vinson, "Tajikistan to Lease 6,000 Hectares of Land to China", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 9, No. 30, 13 February 2012.

⁹⁰⁰ Bakhtiyor Atovulloev, "Tajikistan is Turning into the New Province of China", 30 December 2016, <https://tajikopposition.com/2016/12/30/tajikistan-is-turning-into-the-new-province-of-china-eurasianews/> (Erişim Tarihi: 07.11.2018).

arazi miktarının 18 bin hektara ulaştığını ve bu arazilerde tarımsal faaliyetlerin sürdürüldüğünü ifade etmiştir⁹⁰¹.

Sanayi ve tarım sektöründeki Tacik-Çin işbirliği işsizlik ve fakirlikle boğuşan Tacik toplumunda kayda değer olumlu bir farklılık yaratamamıştır. Aksine bu işbirliği Tacikistan'dan ziyade Çin'in ekonomik çıkarlarına daha çok hizmet etmiştir. Çin yatırımları aracılığıyla Tacikistan'da kazandığı ihaleler ve projeleri hayata geçirmek için temel olarak kendi vatandaşlarını işe almıştır. Tacikistan Göç Hizmeti'ne göre 2006'da ülkede kayıtlı çalışan Çinli işçilerin sayısı 6 bin kişi iken, 2007'de 30 bine ulaşmıştır. 2011 itibarıyla bu rakam 82 bini geçmiştir⁹⁰². Konunun Tacik toplumundaki hassasiyetinden dolayı Tacik yetkililer sonraki yıllar için resmi istatistik rakamlar açıklamamıştır. Öte yandan Çin Ulusal İstatistik Bürosu 2011-2016 yılları arasında Tacikistan'daki sözleşmeli projelerde çalıştırılması için toplam 10179 işçi gönderdiklerini beyan etmiştir⁹⁰³. Çin'in istatistik kaynaklarındaki rakamların sadece kayıtlı nitelikli iş gücünü kapsadığını düşünmek gerekmektedir. Aksi halde tarafların kamuyla paylaştığı istatistik rakamların bu denli farklı olmasını başka bir türlü açıklamak zor olacaktır. Münhasıran Çin'in gittikçe artan yatırımları ve ülkedeki ekonomik ağırlığını göz önünde bulundurursak, Tacikistan'da kayıtlı ve kayıt dışı çalışan Çinli işçilerin çok fazla olduğunu tahmin etmek mümkündür. Yüz binlerce Tacikistan vatandaşının ailelerinin geçimini sağlamak için yurt dışında çok zor şartlar altında çalışmak zorunda kaldığı bir ortamda Tacikistan'da on binlerce Çinli işçinin çalıştırılması Tacik toplumunda ciddi memnuniyetsizliğe yol açmıştır⁹⁰⁴.

Duşanbe'nin borç karşılığında Çin'e toprak verme kararı muhalefetteki Tacikistan İslami Uyanış Partisi, siyasetçiler, entelektüeller ve geniş halk kitleleri tarafından eleştirilmiştir⁹⁰⁵. Yeni sınır anlaşması ve Tacikistan arazilerinin Çinli çiftçilere kiraya verilmesi konusu Tacik kamuoyunun Çin'e bakışında bir kırılma noktası yaratmıştır. Ayrıca Tacikistanlılar, Çinlilerin Tacikistan ekonomisindeki baskın rolüne, Çinli ve yerel

⁹⁰¹ Sayfiddin Karayev, "18 tys. Gektarov Zemli Arenduyut Kitayskiye Fermery v Tadzhikestane", 20 Temmuz 2018, <https://news.tj/ru/news/tajikistan/economic/20180720/18-tis-gektarov-zemli-arenduyut-kitaiskie-fermeri-v-tadzhikestane> (Erişim Tarihi: 07.11.2018).

⁹⁰² Alexander Cooley, 2012, a.g.e., s. 87; Eurasianet, 14 February 2011, a.g.e.

⁹⁰³ Bu rakam, Çin Ulusal İstatistik Bürosu'nun 2011-2016 yıllarını kapsayan resmi verilerine dayanarak yazar tarafından hesaplanmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: National Bureau of Statistics of China, Chinese Statistical Yearbooks 2012-2017, <http://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/AnnualData/> (Erişim Tarihi: 29.05.2019).

⁹⁰⁴ Eurasianet, 14 February 2011, a.g.e.

⁹⁰⁵ Assel Bitabarova, "Contested Views of Contested Territories: How Tajik Society Views the Tajik-Chinese Border Settlement", *Eurasia Border Review*, Vol. 6, No. 1, 2016, ss. 63-81; Mark Vinson, a.g.e.; Stephen Blank, "Revising the Border: China's Inroads into Tajikistan", *China Brief*, Vol. 11, No. 14, 29 July 2011, ss. 11-13.

işçilere ödenen ücretlerdeki eşitsizliğe karşı çıkmıştır. 2011’de Çinlilerin işlettiği Zarafshon Gold şirketinin 1500 civarındaki yerli işçisi şirketin Tacik işçilere haksız muamele ettiğini iddia ederek protesto düzenlemiştir⁹⁰⁶. Rusya merkezli sosyal medya web sitesi olan mail.ru’daki “Dünyadaki Tacikistanlılar” grubunun üyeleri arasında yapılan bir ankete göre, Tacikistanlıların %96’sı Çin ile varılan sınır anlaşmasına karşı çıkmıştır⁹⁰⁷. Oysa Mayıs 2008’de Duşanbe merkezli Şark Araştırma Merkezi (ŞAM) tarafından yapılan bir kamuoyu yoklaması Taciklerin %82’sinin Çin’e olumlu baktığını ortaya koymuştur. Ancak, ŞAM müdürü Muzaffar Olimov rakam vermemekle birlikte 2011 yılındaki toprak ve tarım anlaşmalarından sonra Tacikistan’da Çin’in bölgedeki politikalarına karşı olanların sayısında bir hayli artış gözlemlediklerini gizlememiştir⁹⁰⁸. Belirtmek gerekir ki, 2011’den bu yana Tacik kamuoyunun Çin’e veya İYEK projesine yaklaşımı üzerinde herhangi bir resmi veri paylaşılmamıştır. Ancak medyaya yansıyan haberler ve sosyal medya üzerinden yapılan yorumlar Tacik kamuoyunun Çin’e şüpheyile baktığını, Çinlilerin bölgede gittikçe artan varlığını bir tehdit unsuru olarak algıladığını göstermektedir.

Orta Asya’nın diğer ülkelerinde olduğu gibi Tacikistan’da da Çin yatırımı ve iş adamları zaman zaman yasal zorluklar, karışık politikalar ve yolsuzluk sorunlarıyla karşılaşmıştır. Ekonomik sorunların çözümüne yönelik taraflar arasında şeffaf bir hukuki mekanizma yaratılmadığı için Tacikistan’daki bazı orta ve küçük ölçekli Çinli işletmeler sözleşmede öngörülen haklarını ve yatırımlarını kaybetmiştir⁹⁰⁹. İkili ilişkilerde ortaya çıkan ekonomik uyuşmazlıkların çözümüne yönelik etkili bir yasal mekanizmanın bulunmaması, Çin karşıtı algının yayılması, Tacikistan’ın Çin ve Afganistan ile sınırdaş olan Dağlı-Badahşan özerk bölgesi ve diğer vilayetlerinde zaman zaman gündeme gelen istikrarsızlık ve güvenlik sorunları⁹¹⁰ Çinli yatırımcıları ve iş dünyasını rahatsız edebileceği gibi ilerleyen zamanlarda KY projesinin Tacikistan’da sürdürülebilirliği açısından da ciddi bir engel oluşturabilir.

⁹⁰⁶ Mark Vinson, a.g.e.

⁹⁰⁷ Assel Bitabarova, 2016, a.g.e., s. 78.

⁹⁰⁸ Eurasianet, 14 February 2011, a.g.e.

⁹⁰⁹ Kristin Huang, “Why Chinese Investors are Struggling to Gain a Foothold in Tajikistan”, 07 October 2017, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2113810/why-chinese-investors-are-struggling-gain-foothold> (Erişim Tarihi: 20.11.2018).

⁹¹⁰ International Crisis Group, “Rivals for Authority in Tajikistan’s Gorno-Badakhshan”, 14 March 2018, <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/b087-rivals-for-authority-in-tajikistan.pdf> (Erişim Tarihi: 21.11.2018).

4.2.3. Kırgızistan'ın İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı

Çin Kırgızistan'ın en önemli dış ticaret ortaklarından biridir. Dolayısıyla bu ekonomik ilişkiler hem hükümetlerarası hem de kişisel bağlar üzerinden sürekli olarak güçlendirilmiştir. Bugüne kadar Kırgızistan'da iktidara gelip giden cumhurbaşkanlarının hemen hemen hepsi Çin ile iyi ilişkiler geliştirilmesinin taraftarı olmuştur. Bazen bu ilişkiler kişisel ve ticari çıkarları olan yerel oligarklar üzerinden yürütülmüştür. Bişkek'in eski belediye başkanı, Narin ilinin eski valisi ve Çin ürünlerinin Orta Asya ülkelerine ihracı ile meşhur olan bölgedeki en büyük Dordoy perakende pazarının⁹¹¹ sahibi Askar Salimbekov, Kırgızistan ve Çin arasındaki dostane ilişkilerin gelişmesinde çok büyük rol oynamıştır⁹¹².

Belirtildiği gibi Kırgızistan 2015'te AEB'ye üye olmuştur. Kırgız toplumunda AEB üyeliği sonrası Kırgızistan-Çin ticaretinin azalacağı ve yaşanan gelişmelerin enflasyonu tetikleyerek Kırgızistan'daki ekonomik dengeleri olumsuz etkileyeceği doğrultusunda endişeler yaygınlaşmaya başlamıştır⁹¹³. Bu endişelerin bazıları gerçekleşse de Kırgızistan-Çin ticareti devam etmiştir. 2015'te Kırgızistan-Çin ticaret hacmi bir önceki yıla göre yaklaşık bir milyar dolar azalmış, sonraki yıllarda ise normalleşmeye başlamıştır. Fakat Kırgızistan AEB'ye katılmakla Orta Asya'da Çin mallarının baş ihracatçısı konumunu tehlikeye atmıştır⁹¹⁴.

Kırgızistan, AEB üyeliği nedeniyle ortaya çıkan gümrük engellerini aşmak, kendi iç piyasasında ve AEB ülkelerinde Çin mallarına olan talebi karşılamak için Çin üretim tesislerinin Kırgızistan'a taşınmasını teklif etmiştir. 17 Mayıs 2018'de AEB ve Çin arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Kırgızistan-Çin ticareti önündeki gümrük sorunları düzenlenmiştir. Kırgızistan Cumhuriyetinin Başbakan Yardımcısı Zamirbek Askarov, Çin'in Kırgızistan'ın uzun yıllar boyunca önemli

⁹¹¹ Çin ürünlerinin Kırgızistan üzerinden diğer Orta Asya'ya ülkelere ihraç edilmesinin en önemli nedeni Kırgızistan'ın ithalat ve gümrük vergisinin çok düşük (%5 civarında) olmasıdır. Bakınız: Henryk Alff, "Flowing Goods, Hardening Borders? China's Commercial Expansion into Kyrgyzstan Re-examined", *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 57, No. 3, 2016, s. 440.

⁹¹² Bunun de sebebi Narin ili üzerinden geçen Çin-Kırgız ticaretini kontrol eden Salimbekovlar ailesinin ticari çıkarlarıdır. Bakınız: Marlène Laruelle ve Sébastien Peyrouse, *China as a Neighbor: Central Asian Perspectives and Strategies*, Singapore, 2009, s. 86; Boris Petric, *Where Are All Our Sheep?: Kyrgyzstan, A Global Political Arena*, Berghahn Books, New York 2015.

⁹¹³ Bakınız: Jumabek Sarabekov, 2015b, a.g.e., s. 7; Kabar, "Rinok "Dordoy" Kormit 600 Tisyach Chelovek", 1 Oktyabr 2014.

⁹¹⁴ Kırgızistan-Çin sınırındaki kayıtlı ve kayıtsız ticaretin 2013'teki toplam değeri 1,5 ile 5 milyar dolar arasında olduğu ve dolaylı ve dolaylı bir şekilde on binlerce kişiye iş imkanı sağladığı bilinmektedir. Bakınız: Sebastien Peyrouse, 17 March 2015, a.g.e., s. 11.

bir yatırım ortağı olduğunu ileri sürmüştür. Zamirbek Askarov'a göre, Mayıs 2018 itibarıyla Kırgızistan'da Çin sermayesi ile faaliyet yürüten şirket ve işletmelerin sayısı 400'ü geçmiştir. Zamirbek Askarov, Kırgızistan ve Çin arasında hizmetler, işleme, madencilik ve tarım dâhil olmak üzere birçok sanayi sektöründe aktif işbirliği yapıldığını belirtmiştir⁹¹⁵.

Kırgızistan, bir AEB üyesi olmasına rağmen, kendi ekonomik kalkınmasını sürdürmenin ve çeşitli sektörlerde ihtiyaç duyulan altyapı yatırımlarını finanse etmenin bir aracı olarak gördüğü Çin'in KY projesini memnuniyetle karşılamıştır. Çin'in Kırgızistan'daki yatırımı, özellikle Bişkek'in Çin'in KY projesini destekleyeceğini duyurduktan sonra hızlı bir şekilde artmıştır. 2005 yılında Çin'in Kırgızistan'a yaptığı toplam doğrudan yabancı yatırım sadece 45 milyon dolar iken, bu rakam 2015'in başında 984 milyon dolara yükselmiştir. 2013'te ÇHC Başkanı Xi Jinping'in Bişkek'e gezisi sırasında iki ülke arasında 3 milyar dolar değerindeki yatırım ve kredi anlaşmaları imzalanmıştır⁹¹⁶. 2016 itibarıyla Çin'in 10'dan fazla ortak yatırım anlaşmasının hayata geçirilmesi için Kırgızistan'a verdiği toplam kredi miktarı 1,8 milyar dolara ve sağladığı hibe miktarı 274,4 milyon dolara ulaşmıştır⁹¹⁷.

Çin 1990'larda temel olarak Kırgızistan'ın emlak ve sanayi inşaatında yatırım yaparken, 2005'ten sonra altyapı ve enerji sektörü öncelikli yatırım alanları haline gelmiştir⁹¹⁸. Geldiğimiz aşamada Kırgızistan hükümeti Çin'den gelen yatırımlar aracılığıyla temel olarak ülkesinin ulaştırma, enerji ve teknoloji altyapısını geliştirmeye çalışmıştır. İYEK projesi kapsamında Tacikistan'da enerji projeleri ön plana çıktığı halde Kırgızistan'da ulaştırma projeleri öncelik kazanmıştır⁹¹⁹. Bu yolda enerji sektörü ulaştırma sektörünü izlemiştir. Yapımı planlanan Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu, ilk aşamasının inşası için Çin Exim Bankası'nın 400 milyon dolar kredi sağladığı Kuzey-Güney karayolu Pekin'in Kırgızistan'daki en iddialı ulaştırma projelerinden sayılmaktadır. Modernizasyonu için 386 milyon dolar harcadığı Bişkek Elektrik Santrali, 1,4 milyar dolarlık yatırım yaptığı Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattının D akımının Kırgızistan'dan

⁹¹⁵ Eurasian Economic Commission, 17 May 2018, a.g.e.

⁹¹⁶ Reuters, "China Signs Deals Worth \$3 Bln with Kyrgyzstan", 11 September 2013, <https://www.reuters.com/article/kyrgyzstan-china-investment/china-signs-deals-worth-3-bln-with-kyrgyzstan-idUSL5N0H739G20130911> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹¹⁷ Dinara Taldybayeva, "Prospects for China – Kyrgyzstan Economic Relations in the Framework of the Silk Road Economic Belt Project", 5 July 2016, <https://eurasian-research.org/en/publications/details/643> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹¹⁸ Dinara Taldybayeva, 5 July 2016, a.g.e.

⁹¹⁹ Danny Anderson, 9 August 2018, a.g.e.

geçen 215 km'lik kısmı Çin'in buradaki en önemli enerji projeleri olmuştur⁹²⁰. Buna ek olarak, *Huawei* ve *China Telecom* gibi Çin teknoloji şirketleri Kırgızistan'ın Yeni İpek Yolu'nun "dijital merkezi" olma hedefinin bir parçası olan milli "*Taza Koom*" (Akıllı Şehir) inovasyon programına ortak olmuştur⁹²¹. Nitekim Çin'in Kırgızistan'a yapmış olduğu yatırımların sektör bazındaki dağılımı da altyapı, enerji ve teknoloji sektörlerinin ön plana çıktığını ortaya koymuştur⁹²².

En son hesaplamalara göre toplam maliyeti 7 milyar dolar civarında olacağı tahmin edilen Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu Kırgızistan'da Çin sermayesi ile hayata geçirilecek en önemli projelerden biridir⁹²³. Fakat bu rakam Kırgızistan'ın 7,2 milyar dolarlık (2017) GSYH'nin %97'sine eşdeğer olduğu için Kırgız hükümetinin bu projeyi tek başına finanse etmesi mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla projenin hayata geçirilmesi için Çin'den borç alınacaktır. Çin, kendisine Kırgızistan'ın doğal kaynaklarından yararlanma hakkı verilmesi koşuluyla proje için kredi vermeye hazır olduğunu belirtmiştir⁹²⁴. Kırgızistan, Çin'in talebi üzerine proje maliyetlerini geri ödemek amacıyla kendi doğal kaynaklarının bir kısmını Çinli şirketlerin kullanımına sunacağını beyan etmiştir.

⁹²⁰ Dinara Talaybayeva, 5 July 2016, a.g.e.; Reuters, 11 September 2013, a.g.e.

⁹²¹ Yüksek teknolojlili program, kullanıcılar için daha hızlı internet bağlantıları sağlamakla birlikte bölgedeki iletişim, gözetim, istihbarat ve güvenlik sistemlerine ciddi bir katkıda bulunması beklenmektedir. Çin teknoloji devlerinin programa katılmasından amaç da iki ülke arasındaki mevcut anlaşmalar çerçevesinde Kırgızistan'ın Bişkek ve Oş şehirlerinde kurulacak "Akıllı şehirler" üzerinden iletişim ve istihbarat paylaşımını kolaylaştırmaktır. Proje hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Taza Koom Projesinin Resmi Sitesi,

<http://tazakoom.kg/site/index>, (Erişim Tarihi: 21.11.2018); Ermek Abdrisayev, "Proyekt "Taza Koom". Pomoshch' Mezhdunarodnogo Soobshchestva", 13 Aralık 2017, <http://kabar.kg/news/iatc-kabar-proekt-taza-koom-pomoshch-mezhdunarodnogo-soobshchestva/> (Erişim Tarihi: 20.11.2018).

⁹²² Sputnik, "Vneshniy Dolg Kyrgyzstana za God Vyros na 337 mln Dollarov. Infografika", 20 Mart 2018, <https://ru.sputnik.kg/economy/20180320/1038252496/kyrgyzstan-vneshnij-dolg-infografika.html> (Erişim Tarihi: 21.11.2018).

⁹²³ Victoria Panfilova, "Uzbekistan Gains Access to Gwadar Port and Turkey by Rail", 21 June 2018, <http://vestnikkavkaza.net/analysis/Uzbekistan-gains-access-to-Gwadar-Port-and-Turkey-by-rail.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018); Aleksandr Shustov, "Chto Sulit Kirgizii Zheleznaya Doroga iz Kitaya v Uzbekistan?", 8 Mart 2019, <https://www.ritmeurasia.org/news--2019-03-08--chto-sulit-kirgizii-zheleznaja-doroga-iz-kitaja-v-uzbekistan-41475> (Erişim Tarihi: 25.03.2019).

⁹²⁴ Pekin'in mezkûr projenin hayata geçirilmesi konusunda ısrarcı olmasının arkasında Çin'in, Kırgızistan ve Özbekistan'ın doğal kaynaklarına kolayca erişimini sağlama planı olduğu düşünülmektedir. Nitekim Çin'de geliştirilen yol projesinin ilk versiyonuna göre demir yolu yerleşim yerlerinden önemli bir mesafede, ancak değerli madenlerin yeterince yakınından geçecek bir şekilde tasarlanmıştır. Bakınız: Central Asia Daily, "Chinese Railway Project Viewed as Expansion Campaign in Central Asia", 30 August 2018, <http://centralasiadaily.org/news/foreign-relations/492-chinese-railway-project-viewed-as-expansion-campaign-in-central-asia.html> (Erişim Tarihi: 21.11.2018); Azernews, "How Can Iran's Involvement Affect China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway Project?", 22 June 2018, <https://www.azernews.az/region/133809.html> (Erişim Tarihi: 21.11.2018).

Bu proje, ilgili hükümetlerin onayından geçmiş ve hayata geçirilmesi kararlaştırılmış olsa da Kırgızistanlı uzmanlar arasında tartışma ve eleştirilere sebep olmuştur. Kırgız ekonomistlere göre, Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu en az 2056'ya kadar Kırgızistan'a net bir gelir sağlamayacak ve dolayısıyla gereksiz bir projedir⁹²⁵. Diğer bir tartışma da projede kullanılacak ray genişliğiyle ilgili olmuştur. Bilindiği üzere Kırgızistan dâhil eski SSCB coğrafyasındaki tüm demir yollarında 1520 milimetrelik geniş raylar kullanılmıştır. Oysa Çin demir yolları 1435 milimetrelik dar raylardan yapılmıştır. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu Çin tarafından finanse edileceği için Çin standartlarına göre yapılacağı öne sürülmüştür. Bu ise Kırgız topraklarındaki bu yolun diğer altyapı ve ulaşım amaçları için işe yaramayacağı anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, Kırgızistan bu yoldan ülke içi ulaşımı kolaylaştırmak, kuzey-güney, doğu-batı arasında transit ülke olma hedefine ulaşmak için yararlanamayacaktır. Ayrıca, yolun dağlı bölgelerden geçeceği düşünülürse, inşaat ve ulaşımın daha pahalıya mal olacağı anlaşılabilecektir. Çin ve Orta Asya'yı bağlayan birkaç demir ve kara yolu olduğu halde Çin'in bu maliyetli projeye neden ihtiyaç duyduğu başka bir eleştiri konusu olmuştur. Bir Kırgız siyasi analisti, bu projeyi Çin'in genişlemeci politikasının bir parçası olarak nitelendirmiştir⁹²⁶. Rus uzman Alexander Sobyenin'e göre, Çin-Kırgızistan-Özbekistan demiryolu jeostratejik riskler taşımaktadır. Ona göre, Bişkek demir yolunun yapımında Çin standardını kabul ederse, o zaman Çin ordusunun bölgeye erişimi otomatik olarak sağlanmış olacaktır. Bu durum Kırgız-Çin ilişkilerinin sınırlarını aşarak Orta Asya'nın ve Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını ve ulusal güvenliğini tehlike altına sokacaktır⁹²⁷.

Öte yandan İYEK çerçevesinde gerçekleştirilmesi planlanan bu ve diğer projeler Kırgızistan'ı ekonomik ve finansal açıdan Çin'e daha da bağımlı hale getirecektir. Bu durum ilerleyen zamanlarda ülke egemenliğini ve bağımsız karar alma yeteneğini olumsuz yönde etkileyebilir. Nitekim Kırgızistan'ın Çin'e olan borcu Şubat 2018 itibarıyla 1,7 milyar dolara veya toplam dış borcunun (3,8 milyar dolar) %44'üne ulaşmıştır⁹²⁸. Kırgızistan aynı zamanda Çin'in KY projesi kapsamındaki kredi hattından toplam 4,5

⁹²⁵ Central Asia Daily, "Op-Ed: How Kyrgyzstan Became a Pawn in China's Game", 5 May 2018, <http://centralasiadaily.org/news/opinions/386-op-ed-how-kyrgyzstan-became-a-pawn-in-chinas-game.html> (Erişim Tarihi: 21.11.2018).

⁹²⁶ Central Asia Daily, 5 May 2018, a.g.e.

⁹²⁷ Victoria Panfilova, 21 June 2018, a.g.e.

⁹²⁸ Tat'yana Kudryavtseva, "Gosdolg Kyrgyzstana. Na Kazhdom Zhitele Strany po \$703", 10 Nisan 2018, <https://24.kg/ekonomika/81094/> (Erişim Tarihi: 20.11.2018).

milyar dolar borçlanmıştır⁹²⁹. Uluslararası ekonomik kuruluşlar ve uzmanlar Kırgızistan'ı KY projesi kapsamında aşırı borçlanma tehlikesi altında olan dünyadaki sekiz ülkeden biri olarak nitelendirmiştir⁹³⁰. Bu durumu fırsat olarak gören Çin hükümeti, elindeki diğer ekonomik araçlarını da kullanarak stratejik, enerji ve altyapı anlaşmalarını elde etmek amacıyla Kırgız makamlarına yanaşmıştır.

Çin'in Kırgızistan'daki artan yatırımları Pekin'in jeopolitik çıkarlarına hizmet etmiştir. 6 Haziran 2018'de Kırgızistan ve Çin kapsamlı stratejik ortaklık (*comprehensive strategic partnership*) anlaşmasını imzalayarak ikili ve KY, ŞİÖ, BM çerçevesindeki çok taraflı ilişkilerini yeni aşamaya taşımıştır.

Bu anlaşmayla Bişkek, Pekin'in "Tek Çin" politikasını destekleyeceğini, "üç kötü güç" olarak adlandırılan terörizm, aşırıçılık ve ayrılıkçılığa karşı ortak mücadele etmek amacıyla güvenlik işbirliğini sürdüreceğini yenilemiştir. Her iki taraf da diğerinin egemenliğine, güvenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar veren herhangi bir birliğe veya gruba katılmayacaklarını ve bu tür anlaşmaları üçüncü bir ülke ile imzalamayacaklarını ifade etmiştir. Taraflar, üçüncü bir ülkenin, kuruluşların, grupların veya kişilerin, kendi ülke topraklarında diğer ülkenin egemenliği, güvenliği ve toprak bütünlüğünü tehlikeye atan faaliyetler yürütmesine izin vermeyeceğini beyan etmiştir⁹³¹. Taraflar ikili, çok taraflı ticaret ve ekonomik işbirliği projelerini desteklemeyi, karayolları ve demiryolları, enerji, fiber-optik iletişim hatları ve madencilik endüstrisi de dâhil olmak üzere iki ülke arasındaki karşılıklı işbirliği alanlarını genişletmeyi kararlaştırmışlardır⁹³².

Marlène Laruelle ve Sébastien Peyrouse'ye göre, Pekin Kırgızistan'ı esas olarak Çin ürünlerinin yeniden ihracatıyla ayakta kalabilen Çin'e bağımlı bir ekonomiye dönüştürmüştü⁹³³. Çin-Kırgız sınır ticaretinde ve hatta Kırgızistan'daki toptancı pazarlarda da Çinlilerin mevki ve etkisinin artması yerel halk arasında Sinofobyanın (*sinophobia*)⁹³⁴ yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kırgızistan'da sayıları gittikçe artan Çinlilerin varlığı toplumda huzursuzluk yaratmış ve Çin karşıtı duyguları (hükümet yetkilileri de dâhil

⁹²⁹ John Hurley vd., a.g.e., s. 28.

⁹³⁰ Josh Zumbrun ve Jon Emont, "China's Financial Reach Leaves Eight Countries Vulnerable, Study Finds", 4 March 2018, <https://www.wsj.com/articles/chinas-financial-reach-leaves-eight-countries-vulnerable-study-finds-1520190000> (Erişim Tarihi: 20.11.2018), John Hurley vd., a.g.e., s. 11.

⁹³¹ Xinhua, "China, Kyrgyzstan Agree to Establish Comprehensive Strategic Partnership", 6 June 2018, http://www.xinhuanet.com/english/2018-06/07/c_137235571.htm (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹³² A.g.e.

⁹³³ Marlène Laruelle ve Sébastien Peyrouse, *The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change and the Chinese Factor*, Columbia University Press, New York 2012, s. 7.

⁹³⁴ Çin karşıtı düşünce ve hisler.

olmak üzere) körüklemiştir. Kırgızistan Adalet Bakanlığı'na göre 2012'de Kırgızistan'da 90 bin Çinli yasadışı olarak bulunmaktadır. Ayrıca, her sene 10 bin Çinli yasal olarak Kırgızistan'a giriş yapmıştır⁹³⁵. Adalet Bakanı Almambet Shikmamatov, 6 Mart 2012'de Parlamento komisyonunun bir toplantısında yaptığı konuşmada, ülkesinde yasadışı olarak bulunan Çinlileri “ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit” olarak nitelendirmiştir⁹³⁶.

2015 yılında Kırgızistan'da kayıtlı çalışan yabancıların 9848'inin, bir başka deyişle %80'inin Çin vatandaşı olduğu bildirilmiştir⁹³⁷. Başbakan Yardımcısı Altynay Omurbekova'nın paylaştığı verilere göre 2018 itibarıyla Kırgızistan'da bulunan kayıtlı Çinliler sayısı yaklaşık 25 bin civarındadır⁹³⁸. Son yıllarda Kırgızistan'da yasadışı yollarla bulunan Çinlilerin sayısı hakkında net bir bilgi açıklanmamakla birlikte ülkedeki kayıtlı Çinli vatandaşların çoğunluğunu işçilerin, tüccarların ve üniversite öğrencilerinin oluşturduğu bilinmektedir.

Son zamanlarda Çin'in Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur, Kazak, Kırgız ve Özbek Müslümanlarına karşı uyguladığı baskı politikalarının ve insan hakları ihlallerinin yeniden gündeme taşınması Kırgızistan'da Çin karşıtı protestoları körüklemiştir⁹³⁹. Hatta 3 Ağustos 2016'da Bişkek'teki Çin büyükelçiliğine canlı bomba saldırısı gerçekleştirilmiştir⁹⁴⁰. Son yıllarda ülkedeki Çinli şirketler tarafından yürütülen altın madenleri ve diğer projelere karşı iş ve çevre standartları ile ilgili gerekçeler bahane edilerek protestolar ve saldırılar düzenlenmiştir⁹⁴¹. Bunun sonucunda birkaç Çinli şirketin faaliyetinde kesintiler ve zorluklar meydana gelmiştir. Pekin, Çin şirketlerinin altın işleme

⁹³⁵ IA Regnum, “Minyust Oposaetsya Yavleniya v Strane Kitayskogo Kvartala”, 7 Mart 2012. <http://regnum.ru/news/kirghizia/1507337.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹³⁶ IA Regnum, 7 Mart 2012, a.g.e.

⁹³⁷ 2015'te Kırgızistan'da kayıtlı çalışan işçilerin toplam sayısı 12 bin 259 kişi olarak kaydedilmiştir. Bakınız: Dinara Talymbayeva, 5 July 2016, a.g.e.

⁹³⁸ Radio Azattyk, “Pravitel'stvo Ozvuchilo Dannyye o Chisle İnostrantsev v Kyrgyzstane - po Stranam”, 17 Ocak 2019, https://rus.azattyk.org/a/29715342.html?fbclid=IwAR0gF1SgShogkYYSoQUP3JKDOWpEz_huY2u5PLXxYO8xNAsJm1LZPLVb51E (Erişim Tarihi: 22.01.2019).

⁹³⁹ Çin hükümetinin 50 binden fazla Doğu Türkistanlı etnik Kırgız toplama kamplarında zorla tuttuğu ve işkence ettiği iddia edilmiştir. Bakınız: FergananeWS, “Kitayskiye Vlasti Otpravili v Lagerya Perevospitaniya Boleye 50 Tsyach Etnicheskikh Kirgizov”, 21 Kasım 2018. <https://www.fergananeWS.com/news/34215> (Erişim Tarihi: 09.01.2019).

⁹⁴⁰ Anar Musabaeva, “Antikitayskaya Tema v Kyrgyzstane Priobrela Novyy İmpul's”, 21 Ocak 2019, [http://caa-](http://caa-network.org/archives/15113?fbclid=IwAR2Wq73L_BNjp1vfYjHU5JqcadoE0bRUhOi6I6p7d4JzaCEpjo9zUG5mUzg)

[network.org/archives/15113?fbclid=IwAR2Wq73L_BNjp1vfYjHU5JqcadoE0bRUhOi6I6p7d4JzaCEpjo9zUG5mUzg](http://caa-network.org/archives/15113?fbclid=IwAR2Wq73L_BNjp1vfYjHU5JqcadoE0bRUhOi6I6p7d4JzaCEpjo9zUG5mUzg) (Erişim Tarihi: 22.01.2019).

⁹⁴¹ Radio Liberty, “Fifteen Protesters Arrested Over Unrest At Kyrgyz Gold-Mining Site”, 17 April 2018, <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-15-protesters-arrested-over-unrest-at-gold-mining-site/29172272.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018); Ryskeldi Satke, “Risks for Foreign Investors Resurface in Kyrgyzstan”, 14 April 2018, <https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi--risks-for-foreign-investors-resurface-in-kyrgyzstan-/29167863.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

tesislerinin protestocular tarafından yakılmasından sonra Bişkek'ten Kırgızistan'daki Çinli yatırımcıların korunmasını talep etmiştir⁹⁴².

Ancak Kırgızistan'da Çin karşıtı duyarlılık artarak devam etmektedir. Son zamanlarda Kırgızistanlılar, ülkelerinde bulunan Çin uyruklu yasadışı göçmen işçilerin sınır dışı edilmesini, Çinlilerin evlilik yoluyla Kırgızistan vatandaşlığının kazanmalarının engellenmesini ve Çin “toplama kamplarında” tutulan Doğu Türkistanlı Kırgızların serbest bırakılması konusunda Kırgızistan hükümetinin harekete geçmesini talep ederek protestolar düzenlemektedir⁹⁴³. Hatta Doğu Türkistan kökenli Kırgızistan vatandaşları Bişkek'te Çinli Kırgızları Koruma Komitesini kurarak, başta Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov ve BM olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlardan Doğu Türkistan'daki soydaşlarının Çin zulmüne karşı korunması konusunda yardım istemiştir⁹⁴⁴. Ancak Kırgızistan hükümeti Çin baskılarına maruz kalan kimi hesaplara göre 50 bin etnik Kırgız'ı “toplama kamplarından” kurtarmak veya durumlarını iyileştirmek konusunda hiçbir şey yap(a)mamıştır. Kırgızistan'da derinleşmekte olan Çin karşıtı hisler ve hareketler aynı zamanda Kırgız halkının kendi hükümetine olan güveninin sarsılmasına da vesile olmuştur. Ayrıca bu protestolar sırasında toplumda yaygınlaşan (Çinli şirketlerin de dâhil olduğu) yolsuzluklar ve yetkililerin Kırgız vatandaşları için uygun yaşam koşullarını yaratma konusundaki yetersizlikleri de gündeme taşınmıştır⁹⁴⁵.

4.2.4. Özbekistan'ın İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı

Özbekistan, İslam Kerimov döneminde bölgesel bütünleşme projeleriyle yeterince ilgilenmediği için çok önemli fırsatları kaçırmıştır. Örneğin, Özbekistan menfaatleriyle belli bir noktaya kadar uyumlu olmasına rağmen Çin'in İYEK projesiyle aktif bir şekilde ilgilenilmediğinden dolayı mezkûr projenin ana hatları Özbekistan'ı atlayarak kuzeyden Kazakistan ve Rusya, güneyden Pakistan ve Orta Doğu hudutlarından geçecek bir şekilde

⁹⁴² Maria Levina, “Kyrgyzstan: China Demands to Protect Investor after Locals Burnt Gold-processing Plant”, 13 April 2018, <https://www.timesca.com/index.php/news/19611-kyrgyzstan-china-demands-to-protect-investor-after-locals-burnt-gold-processing-plant> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹⁴³ Youtube, “Kirgizy Protiv Kitaya”, 16 Şubat 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=CC0s1ZHGXB> (Erişim Tarihi: 08.01.2019); Ozodlik Radiosi, “Qirg'izistonda Xitoydagi Uyg'urlar, Qirg'izlar va Qozoqlarni Himoya Qilishga Bag'ishlangan Namoyish Bo'lib O'tdi”, 6 Aralık 2018, <https://www.ozodlik.org/a/29640293.html> (Erişim Tarihi: 08.01.2019); Ozodlik Radiosi, “Bishkekda Xitoy Elchixonasi Oldida Norozilik Namoyishi O'tkazildi”, 21 Aralık 2018, <https://www.ozodlik.org/a/29668479.html> (Erişim Tarihi: 08.01.2019); News.ru, “Miting Protiv Kitayskoy Ekspansii Proshol v Kirgizii”, 7 Ocak 2019, <https://news.ru/v-mire/miting-protiv-kitajskoj-ekspansii-proshel-v-kirgizii/> (Erişim Tarihi: 08.01.2019).

⁹⁴⁴ Ozodlik Radiosi, “Bishkekda “Xitoylik Qirg'izlarni Himoya Qilish Qo'mitasi” Tashkil Etildi”, 30 Kasım 2018, <https://www.ozodlik.org/a/29629799.html> (Erişim Tarihi: 08.01.2019).

⁹⁴⁵ Anar Musabaeva, 21 Ocak 2019, a.g.e.

tasarlanmıştır. Eski İpek Yolunun ana hattının şimdiki Özbekistan üzerinden geçtiğini göz önünde bulundurursak, günümüzde İYEK projesi aracılığıyla yeniden canlandırılmaya çalışılan uluslararası iletişim, etkileşim ve ticaret yolunun kuzeye ve güneye yönelmesi İslam Kerimov döneminde Özbekistan'ın tarihi öneme haiz fırsatları kaçırdığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Ancak 1991'den bu yana Özbekistan-Çin ilişkileri sürekli gelişmektedir⁹⁴⁶. 2012'de taraflar ikili ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine taşımış,⁹⁴⁷ 2017'de ise kapsamlı stratejik ortaklık ilişkilerini daha da derinleştirmeyi öngören ortak Beyannameyi ilan etmiştir⁹⁴⁸. Beyannameye göre, taraflar birbirlerinin egemenliğini, güvenliğini ve toprak bütünlüğünü desteklemeye devam edeceklerini, Özbek tarafı, Çin hükümetinin Çin'i temsil eden yegâne meşru hükümet olduğunu, Tayvan ve Tibet'in Çin topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve "Tek Çin" politikasına destek vereceğini teyit etmiştir. Buna karşılık Çin hükümeti Özbekistan'a ikili ve çok yönlü platformlarda siyasi, ekonomik, askeri, güvenlik, teknik destek ve yardımlarını sürdüreceğini, ar-ge, eğitim, sağlık, spor, turizm ve kültürel alanlarda işbirliğini derinleştireceğini belirtmiştir. Beyannamenin kabul edildiği törende Özbekistan ve Çin arasında toplam değeri 23 milyar dolara denk gelen yüzü aşkın ikili işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.

Özbekistan, stratejik düzeydeki iyi ilişkiler ışığında Çin'in İYEK projesini desteklemiştir. 14-15 Mayıs 2017 tarihleri arasında Pekin'de düzenlenen birinci Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumuna katılan Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev Özbekistan'ın proje hakkındaki resmi tutumunu şu şekilde ifade etmiştir: "İnanıyorum ki, dünya nüfusunun yüzde altmışını kapsayacak bir şekilde tasarlanan bu devasa proje barış, refah ve gelişmeyi temin ederek, ülkeler ve halklar arasındaki dostluğu pekiştirecek ve işbirliğini sağlamaya hizmet edecektir⁹⁴⁹." Şevket Mirziyoyev, KY projesi kapsamında Özbekistan'ın bir geçiş ülkesinden daha fazlası olmayı hedeflediğini ve kendine özgü bir

⁹⁴⁶ Özbek-Çin ekonomik ilişkileri eski Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ailesi üzerinden yürüdüğü iddia edilmiştir. Sébastien Peyrouse'ye göre, İslam Kerimov'un en büyük kızı Gülnara Karimova zamanında Çin'e metal ihracatı ile aktif ilgilenmiştir. Bakınız: Sébastien Peyrouse, 2016, a.g.e., s. 17.

⁹⁴⁷ O'zbekiston Ovozi, "O'zbekiston-Xitoy: Strategik Sheriklikni Mustahkamlash Yo'lida", 07 Eylül 2012, http://uzbekistonovozi.uz/articles/index.php?ELEMENT_ID=12551 (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹⁴⁸ O'ZA, "O'zbekiston Respublikasi va Xitoy Xalq Respublikasining Har Tomonlama Strategik Sheriklik Munosabatlarini Yanada Chuqurlashtirish To'g'risida Qo'shma Bayonoti", 18 Mayıs 2017, <http://uza.uz/politics/o-zbekiston-respublikasi-va-xitoy-xalq-respublikasining-har--18-05-2017> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹⁴⁹ UzReport TV, "Shavkat Mirziyoev Vystupil v Ramkakh Forumu "Odin Poyas, Odin Put", 15 Mayıs 2017, http://news.uzreport.uz/news_2_r_152038.html <https://www.youtube.com/watch?v=HZYCGSviUj4> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

merkez olarak gelişmeyi umduğunu ortaya koymuştur. Buna ek olarak, Şevket Mirziyoyev KY girişiminin bölgesel kalkınmayı tetikleyecek belli başlı projeler ve teşebbüsler ile zenginleştirilmesi gerektiğinin altını çizerek şu teklifleri ileri sürmüştür:

1. Doğal kaynaklar ve üretici insan gücü zengin olan Orta Asya’da taşımacılık, ticaret, sermaye, enerji ve ileri teknoloji alanlarında devasa projeleri hayata geçirmek;
2. Orta Asya’yı Çin ve Rusya üzerinden Güney Asya, Doğu Asya ve Avrupa ülkelerindeki pazarlarla bağlayacak transport yolları ve lojistik merkezlerinin kuruluşu ile ilgili işbirliğini öngören ortak projeleri hazırlamak.
3. Çin-Kırgızistan-Özbekistan ve Afganistan demiryolunu “Kuşak ve Yol” projesinin geniş ağılı transport koridoruyla birleştirerek, Pakistan ve İran limanları üzerinden Hint Okyanusu’na açılmak.
4. Yüksek teknolojiler alanında ortak projelerin hayata geçirilmesine önem verilmesini, birleşik sanayi parklarının, bilimsel inovasyon kümelerinin ve serbest ekonomik bölgelerinin teşkil edilmesini önemsemek.
5. “İpek Yolu Ekonomik Kuşağı” teşebbüsünün başarıyla hayata geçirilmesi için gereken işbirliğinin net “yol haritasını” ve uygulanabilir projeleri belirlemek amacıyla bölgelerarası düzeyde iş dünyası, işadamları arasındaki mülakatı teşvik etmek ve desteklemek⁹⁵⁰.

Özbekistan-Çin enerji sektöründe de yoğun bir işbirliği içindedir. Aynı zamanda Özbekistan Çin’in doğal gaz tedarikçilerinden biridir. Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattının (CACGP) tüm hatları (A, B, C, D) Özbekistan topraklarından geçmektedir. Çin enerji şirketi CNPC, hâlihazırda inşaatı devam eden D hattının Özbekistan’daki 200 km’lik kısmı için 800 milyon dolar yatırım yapacağını duyurmuştur⁹⁵¹.

Özbekistan ülke içi ulaşım altyapılarını geliştirmek ve yenilerini inşa etmek için Çin yatırımlarından yararlanmışır. Bu kapsamda Haziran 2016’da Taşkent ve Fergana vadisini birbirine bağlayan uzunluğu 123,1 km’lik Angren-Pop demir yolu ve 19,2 km’lik

⁹⁵⁰ O‘zbekiston Respublikasi Tashqi Ishlar Vazirligi, “O‘zbekiston - Xitoy: O‘zaro Ishonch va Mustahkam Do‘stlikka Asoslangan Hamkorlikning Yuksak Natijalari”, 16 Mayıs 2017, <https://mfa.uz/uz/press/news/2017/05/11007/> <https://www.youtube.com/watch?v=x2vZAQrYK50> https://www.youtube.com/watch?time_continue=24&v=Ly7xD7ADfaU_ (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹⁵¹ IntelliNews, “Tajik Energy Minister Confirms Work Resumed on Central Asia-China Gas Pipeline”, 2 February 2018, <http://www.intellinews.com/tajik-energy-minister-confirms-work-resumed-on-central-asia-china-gas-pipeline-136162/> (Erişim Tarihi: 20.11.2018).

Kamçık Geçidi (*Qamchiq dovoni*) tüneli Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ve ÇHC Başkanı Xi Jinping tarafından hizmete açılmıştır. Böylece Özbekistan'ın tüm vilayetleri arasında demir yolu bağlantısı sağlanmıştır. Toplam değeri 1 milyar 635 milyon dolar olan projenin büyük bir kısmı Çin tarafından finanse edilmiştir⁹⁵².

Yakın zamana kadar Çin-Özbekistan arasındaki ulaşım Kazakistan üzerinden sağlanmıştır. Fakat bu yolun mesafesi ulaşım maliyetlerini yükseltmiştir. Dolayısıyla taraflar birbiriyle daha yakın yollar üzerinden ulaşımı sağlamayı hedeflemiştir. İslam Kerimov 1996'da Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu projesini ileri sürmüştür. Geçiş güzergâhları, kullanılacak ray türü ve finansman konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle projenin hayata geçirilmesi konusunda uzun yıllar boyunca mutabakat sağlanamamıştır. Ancak 2018'de Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolunun inşaatı konusunda prensipte anlaşılmış, detaylar üzerinde müzakereler sürdürülmüştür⁹⁵³.

Bu proje Taşkent-Pekin arasındaki ulaşımı kolaylaştırmakla birlikte Rusya'yı atlayarak Özbekistan'ı Çin-Avrupa, Çin-Orta Doğu, Çin-Güney Asya arasındaki güvenli ve en kısa stratejik yol üzerindeki transit güzergâh konumuna getirecektir. Proje, Çin ürünlerinin Basra Körfezi ve AB ülkelerine teslimatı süresini kısaltmayı amaçlamaktadır. Proje, Doğu Asya'dan Orta Doğu ve Güney Avrupa ülkelerine ulaşımı yaklaşık 900 km'ye kısaltacak ve malların teslimat süresini 7-8 güne azaltılacaktır. Bu avantajların yanı sıra Çin, Orta Asya uzmanı Bruce Pannier'e göre, proje aracılığıyla Özbekistan'ın doğal kaynaklarına kolayca ulaşmayı hedeflemiştir⁹⁵⁴. Paul Goble'ye göre bu demiryolu, Rusya'nın Orta Asya'daki baskın güç statüsünün kademeli olarak zayıflaması sonucunu doğuracak, Çin'in Rusya'dan geçen demir yollarına olan bağımlılığını azaltacak ve böylece Pekin'in hareket özgürlüğünü artıracaktır⁹⁵⁵. Son olarak, denize kıyısı olmayan Özbekistan, proje üzerinden aynı anda Çin, Pakistan ve Türkiye'nin limanlarına ulaşma olanağını elde etmiş olacaktır.

Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolunun inşaatı üzerindeki müzakereler devam ederken, 25 Şubat 2018'de Çin-Kırgızistan-Özbekistan karayolu resmi olarak hizmete açılmıştır. 950 km'lik otoyol Kuzeybatı Çin'in Sincan Uygur Otonom Bölgesi'ndeki

⁹⁵² Iroda Umarova vd., "Angren-Pop Elektrlashtirilgan Temir Yo'li – Strategik Hamkorlikning Yuksak Samarasi", 23 Haziran 2016, <http://uza.uz/uz/politics/angren-pop-elektrlashtirilgan-temir-yo-li-strategik-hamkorli-23-06-2016> (Erişim Tarihi: 22.11.2108).

⁹⁵³ Victoria Panfilova, 21 June 2018, a.g.e.

⁹⁵⁴ Azernews, 22 June 2018, a.g.e.

⁹⁵⁵ Paul Goble, "China's Plan for Railway to Uzbekistan Is Transforming Central Asian Geopolitics", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 16, No. 40, 21 March 2019.

Kaşgar'dan başlamakta, Güney Kırgızistan'da Oş'tan geçmekte ve Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te sona ermektedir. Otoyol, Özbekistan ile Çin arasındaki nakliye süresini 8 günden 2 güne indirmiştir. Özbekistan hükümetine göre yeni otoyol ulaştırma harcamalarında yıllık ortalama 2,5 milyon dolar tasarruf ve bir milyondan fazla iş imkânı sağlayacaktır⁹⁵⁶.

Aynı zamanda Özbekistan'da Çin sermayesi ile faaliyet yürüten 700'ü aşkın şirket ve firma kaydedilmiştir. Son yıllarda Çin'in Özbekistan'a yapmış olduğu yatırım 7,8 milyar dolara ulaşmış, 2016 verilerine göre, karşılıklı ticaret hacmi ise 4,2 milyar doları aşmıştır. Çin son üç yıldır Özbekistan'ın en büyük dış ticaret ortağı konumundadır⁹⁵⁷. Özbekistan Ali Meclis Senatosu Başkanının birinci yardımcısı Sadık Sefayev'in tabiriyle söylemek gerekirse, "Çin Özbekistan'ın zaman/vakit sınavından geçen güvenli ortağı" sayılır⁹⁵⁸.

Sadık Sefayev'e göre, Haziran 2017'de Nur-Sultan'da gerçekleştirilen ŞİÖ toplantısında Özbekistan tarafı KY projesine katılan (özellikle Orta Asya) ülkelerin ulaşım yönetim sistemlerini birleştirerek, bütünleşik ulaşım yönetim sistemini hayata geçirme teklifini ileri sürmüştür. ŞİÖ üye ülkeleri tarafından desteklenen bu teşebbüs Asya, Orta Asya, Rusya, Orta Doğu ve Avrupa arasındaki yük akımını düzenleyen ulusal yasa, uluslararası anlaşmalar ve normatif belgeleri uyumlaştırmış, gümrük prosedürlerini kolaylaştırmış, teknik standartları uyumlu hale getirmiş, transport akımını kontrol eden yegâne bilgisayar sisteminin oluşturulması yoluyla uluslararası yük taşımacılığını kolaylaştırmayı ve geliştirmeyi öngörmüştür⁹⁵⁹.

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına bağlı Stratejik ve Bölgearası Araştırmalar Enstitüsü'nün araştırma görevlisi Abbas Babahanov, KY projesini Orta Asya ülkelerinin dünya pazarlarına çıkış yollarını çeşitlendirmek, milli ekonomileri yenilemek ve karşılıklı yarara dayalı işbirliğini geliştirmek için büyük bir fırsat olarak

⁹⁵⁶ Liu Yue, "China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Highway Opens to Traffic", 2 February 2018, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/home/rolling/49136.htm> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹⁵⁷ O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi, "Tashqi Savdo Statistikasi", 2018, <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/432-analiticheskie-materialy-uz/3845-tashqi-savdo-statistikasi> <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/432-analiticheskie-materialy-uz/2025-tashqi-savdo-statistikasi> <https://stat.uz/uploads/docs/ves-yan-dek-2017-uz.pdf>

<https://stat.uz/uploads/docs/ves-yan-dek18-uz.pdf> (Erişim Tarihi: 22.01.2019).

⁹⁵⁸ Qobil Xidirov, 17 Mayıs 2017, a.g.e.

⁹⁵⁹ Kommersant.uz, "O'zbekiston "Bir Makon Bir Yo'l" Loyihasi Doirasida Yuk Oqimlari Boshqaruvini Bixillashirishni Taklif Etmoqda", 21 Haziran 2017, <http://kommersant.uz/uz/yangiliklar/uzbekiston-bir-makon-bir-jul-loji-asi-doirasida-yuk-o-imlari-bosh-aruvini-birhillashtirishni-taklif-ilmu-da> (Erişim Tarihi: 27.09.2017).

değerlendirmiştir. Ona göre, KY projesi tüm menfaattar taraflar arasında güçlü ilişkileri geliştirmek amacıyla işbirliği platformu rolünü oynayacaktır. Araştırmacı, işbirliği içinde altyapının geliştirilmesine ve yeni sanayi merkezlerinin kuruluşuna öncelik tanınmasının önemine değinmiştir. Abbas Babahanov, bu anlamda 2013'te teşkil edilen "Cizzah" serbest ekonomik bölgesinin imkânlarının ve özellikle orada üretilen katma değerli ürünlerin ülke ekonomisine sağlayacağı faydaların iyi değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir⁹⁶⁰. Anvar Arabov, KY projesinin sunacağı fırsatlardan yararlanarak Özbekistan'ın denize açılabileceğini, ihracat ürünleri için yeni pazarlara ulaşabileceğini, ekonomiye doğrudan yabancı yatırım çekerek kendi lojistik imkânları doğrultusunda daha fazlasını yapabileceğini vurgulamıştır⁹⁶¹.

Özbekistan kamuoyunun Çin'in KY projesine yaklaşımı hakkında herhangi bir resmi veri açıklanmamıştır. Yerel ve uluslararası medya, araştırma kuruluşlarının kamuya açık veri tabanlarında da bu konuda kapsamlı bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

4.2.5. Türkmenistan'ın İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı

Türkmenistan bağımsızlığa kavuştuktan bu yana uluslararası arenada "daimi tarafsız" ülke olarak varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla Aşkabat BDT hariç hiçbir bölgesel işbirliği projesine veya askeri örgüte resmi üye olmamıştır⁹⁶². Dünyadan kendini izole eden Türkmenistan, Orta Asya ve dünya ülkeleriyle karşılıklı ilişkilerini temel olarak ikili ilişkiler üzerinden yürütmüştür. Türkmenistan 2013'te Çin ile ikili ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine taşımış olsa da KY projesi kapsamındaki mutabakat zaptını imzalamamıştır. Türkmenistan aynı zamanda ŞİÖ'ye ve Çin'in başını çektiği AAYB'ye de (kurucu üye olarak) katılmamıştır.

Aşkabat KY projesini ikili ilişkileri çerçevesinde desteklemiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhamedov 2017'de Çin'e gerçekleştirdiği resmi ziyareti sırasında Çin'in KY inisiyatifi kapsamında doğal gaz, temiz enerji, üretim

⁹⁶⁰ Abbas Babahanov, "Bir Makon, Bir Yo'l: O'zaro Manfaatli Hamkorlik Uchun Katta Imkoniyat", 10 Ağustos 2017, <https://www.ut.uz/oz/analitika/bir-makon-bir-y-l-zaro-manfaatli-amkorlik-uchun-katta-imkoniyat/> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹⁶¹ Anvar Arabov, "Odin Poyas, Odin Put" - Chto Poluchit Uzbekistan?", 19 Haziran 2017, <http://kommersant.uz/mnenie/odin-poyas-odin-put> (Erişim Tarihi: 22.11.2017).

⁹⁶² Madalina Sisu Vicari, a.g.e.

kapasitesi ve ulaşım altyapısı gibi alanlarda işbirliğini geliştirmekten yana olduğunu belirtmiştir⁹⁶³.

Çin Türkmenistan'ın en büyük dış ticaret ortağı konumundadır. 2017'de Türkmenistan-Çin ticaret hacmi 6,9 milyar doları aşmıştır. Bu ticaret esas olarak Türkmenistan'ın Çin'e doğal gaz ihracatı üzerine kuruludur. 2009'da hizmete başlayan 1833 km uzunluğundaki Çin-Orta Asya doğal gaz boru hattının yapımı devam eden D akımı hizmete girdiğinde A, B, C, D hatlarının toplam yıllık gaz taşıma kapasitesi 70 milyar metreküpe ulaşmış olacaktır⁹⁶⁴. Kasım 2017'ye kadar mevcut hatlar (A, B, C) üzerinden toplam 200 milyar metreküp Türkmen ve Özbek doğal gazı Çin'e ihraç edilmiştir⁹⁶⁵. Bu gaz başta Hong Kong Özel İdari Bölgesi olmak üzere 27 Çin eyaletinde yaşayan 400 milyon Çinliye yakıt olarak dağıtılmıştır⁹⁶⁶. Ancak doğal gaz ihracatına dayalı ekonomiye sahip olan Türkmenistan önce Rusya'ya, şimdi de Çin'e bağımlı hale gelmiştir. Dolayısıyla Aşkabat enerji ihracatı pazarlarını çeşitlendirme arayışına girmiştir.

Türkmenistan Kazakistan üzerinden demir yolu aracılığıyla Çin'e bağlanmıştır. Buna ek olarak Aşkabat, KY projesine dâhil edilen Çin-Kırgızistan-Özbekistan demiryolu projesine katılabileceğini belirtmiştir⁹⁶⁷. Ayrıca Çin, İYEK projesi kapsamında Orta Asya üzerinden Avrupa ve Güney Asya pazarlarına ulaşma stratejisinin bir parçası olabileceğini düşündüğü, yapımı devam eden 635 km'lik Türkmenistan-Afganistan-Tacikistan demiryolu projesine sonraki aşamalarda katılma isteğini bildirmiştir⁹⁶⁸. Aşkabat, 2018'de hizmete açılan 1,5 milyar dolar değerindeki Türkmenbaşı Limanı'nı Hazar Denizi üzerinden Avrupa ve Asya'yı birleştiren bölgesel bir lojistik merkez haline getirme çabası içindedir⁹⁶⁹. Dolayısıyla yıllık 25-26 milyon ton kargo taşıma kapasitesine sahip olan bu liman Çin'in İYEK projesinin hedeflerine ulaşması yolunda önemli bir rol oynayabilir.

⁹⁶³ Xinhua, "Xi Urges More Pragmatic Cooperation with Turkmenistan under Belt and Road Initiative", 10 June 2017, http://www.xinhuanet.com/english/2017-06/10/c_136354252.htm (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹⁶⁴ Şu anda aktif olan A, B, C hatlarının toplam yıllık doğal gaz taşıma kapasitesi 55 milyar metreküptür.

⁹⁶⁵ Kamila Aliyeva, "Gas Volume Delivered Via Central Asia-China Pipeline Exceeds 200 Billion Cubic Meters", 30 November 2017, <https://www.azernews.az/region/123164.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

⁹⁶⁶ China.com, "Orta Asya Doğalgazı Çin'de 400 Milyonluk Nüfusa Ulaşıyor", 30 Temmuz 2018, <http://turkish.china.com/news/china/543/20180730/1344322.html> (Erişim Tarihi: 01.11.2018).

⁹⁶⁷ Turon24, "Turkmenistan May Participate in China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway Project", 25 August 2018,

<https://turon24.uz/en/sections/reports/2opvzmygb4tp-turkmenistan-may-participate-in-china-kyrgyzstan-uzbekistan-railway-project-> (Erişim Tarihi: 16.10.2018).

⁹⁶⁸ H. Hasanov, 26 June 2013, a.g.e.; Shoaib Ahmad Rahim, 9 December 2016, a.g.e.

⁹⁶⁹ Silk Road Briefing, "Turkmenbashi's Caspian Window and the Turkmenistan Belt and Road", 4 July 2018, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2018/07/04/turkmenbashi-caspian-window-turkmenistan-belt-road/> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

4.3. Bölgesel ve Küresel Güçlerin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Reaksiyonu

KY projesi, ilan edildiğinden bu yana dünyada en çok konuşulan ancak en az anlaşılan bir dış politika girişimi olmuştur⁹⁷⁰. Çin, KY projesini dünyaya tanıtmak, meşruiyetini arttırmak, destek toplamak ve kendisi için iyi bir imaj yaratmak amacıyla çeşitli etkinlikler organize etmiş, projenin tanıtımıyla ilgili bir dizi yazılı, görsel ve işitsel materyaller hazırlatarak ulusal ve uluslararası medya ve bilimsel yayınlar üzerinden yayınlamak için önemli bir kaynak harcamıştır. Bu çabalar ve uluslararası akademik camianın ilgisi sonucu KY projesi dış dünyaya hızlı bir şekilde tanıtılmıştır. Dolayısıyla 22 ülkede yapılan ankete göre 2014 ve 2017 yılları arasında KY hakkındaki küresel farkındalık oranı %6'dan %18'e yükselmiştir⁹⁷¹. Mayıs 2017'de Pekin'de düzenlenen birinci Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumuna yaklaşık 30 dünya lideri ve 110 ülke ve uluslararası kuruluşan temsilciler katılmıştır⁹⁷². Nisan 2019'da Pekin'de düzenlenen ikinci Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumuna 37 devlet liderinin yanı sıra 150'den fazla ülkeden ve 90 uluslararası kuruluşan yaklaşık 5 bin yabancı konuk katılmıştır⁹⁷³. Bu rakamlar KY projesinin dünya çapında ne kadar ilgi topladığının birer göstergesi olmuştur.

Buna rağmen Orta Asya ile güçlü ekonomik ve siyasi ilişkilere sahip olan bölgesel ve küresel güçlerin KY projesine yaklaşımı birbirinden farklılık arz etmiştir. Özellikle Çin'in güneydoğu çevresindeki ülkelerde daha olumsuz bir Çin tehdidi imajı pekişmiştir. Singapur merkezli ISEAS-Yusof Ishak Institute'nin 10 ASEAN ülkesindeki hükümet yetkilileri, akademisyenler, iş adamları, sivil toplum kuruluşları ve medya mensupları arasında yaptığı bir araştırma, Güneydoğu Asya ülkelerinin, özellikle Malezya, Filipinler ve Tayland'ın, Çin'in KY projesi konusunda temkinli ve endişeli olduklarını ortaya koymuştur⁹⁷⁴. Araştırmaya katılanların çoğu, Çin'in yakın gelecekte Güneydoğu Asya'da başat bir güce dönüşeceğini ve ABD'nin bölgedeki üstünlüğünü kıracağını düşündüklerini

⁹⁷⁰ Jonathan Hillman, 2018, a.g.e., s. 2.

⁹⁷¹ Her ülkeden seçilen 500, toplamda 11000 kişinin katıldığı araştırma Çağdaş Çin-Dünya Çalışmaları Akademisi, Kantar Millward Brown ve Lightspeed Research tarafından Mart-Haziran 2017 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırma, Asya'dan Çin, Japonya, Güney Kore, Hindistan, Endonezya ve Suudi Arabistan; Avrupa'dan İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya, Türkiye, İspanya ve Hollanda; Kuzey Amerika'dan ABD, Kanada ve Meksika; Güney Amerika'dan Brezil, Arjantin ve Şili; Okyanusya'dan Australya ve Afrika'dan Güney Afrika ülkelerini kapsamıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Martin Guo, "2016-2017 China National Image Global Survey", 11 January 2018, <https://us.kantar.com/business/brands/2018/2016-2017-china-national-image-global-survey/> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

⁹⁷² Jonathan Hillman, 2018, a.g.e., s. 2.

⁹⁷³ The Ministry of Foreign Affairs of P.R.C., 19 April 2019, a.g.e.

⁹⁷⁴ ISEAS-Yusof Ishak Institute, "State of Southeast Asia: 2019 Survey Report", 29 January 2019, ss. 18-24, https://www.iseas.edu.sg/images/pdf/TheStateofSEASurveyReport_2019.pdf (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

belirtmiştir. Buna rağmen küçük ve orta büyüklükteki ülkelerin hükümetlerinin çoğunluğu KY projesini desteklerken, bazı orta ve büyük güçler projeye karşı doğrudan ve dolaylı bir tavır takınmışlardır. Bu durum KY projesinin başarıya ulaşip ulaşamayacağı doğrultusunda önemli bir fırsat ve aynı zamanda ciddi bir engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla sonraki bölümlerde Orta Asya ülkeleriyle güçlü ilişkileri bulunan bölgesel ve küresel güçlerin KY projesine karşı sergilediği farklı tutumları kısaca değerlendirilecektir.

4.3.1. Bölgesel Güçlerin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı

Hindistan, Japonya ve kısmi olarak Güney Kore dışında Avrasya bölgesindeki diğer bölgesel güçler (Türkiye, Pakistan ve İran) Çin'in İYEK projesini farklı şekillerde ve çeşitli düzeylerde desteklemiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 2005'ten bu yana Çin, Rusya ve Orta Asya ülkelerinin kurucusu olduğu ŞİÖ'ye Türkiye'nin de üye olmak istediğini defalarca dile getirmiş, müzakereler sonucu Haziran 2012'de örgütün diyalog ortağı statüsünü kazanmıştır⁹⁷⁵ ve daha sonra Çin'in KY projesini desteklemiş, AAYB'ye kurucu üye olarak katılmıştır.

Proje resmi olarak ilgili tüm ülkeler için açık bir süreç olarak belirtilmiştir. Projenin ilk tasarımı ve uygulaması aşamasında Japonya ve Güney Kore gibi dünyanın önde gelen bölgesel ekonomik güçleri bilinçli olarak proje dışında bırakılmaya çalışılmış. Güney Kore, Çin'in KY projesini desteklemiş, AAYB'ye üye olmuştur. Buna rağmen Güney Kore'nin beklentileri ve elde edilen sonuçlar arasında bir boşluk ortaya çıkmıştır. Güney Kore girişimi benimsemesine rağmen bugüne kadar Çin ile somut projeler konusunda işbirliği yapmamıştır. Dolayısıyla Güney Kore'nin KY projesindeki varlığı ve rolü söylemsel düzeyden öteye geçmemiştir. Bu durumu Güney Kore ve Çin'in Kuzey Kore sorunu üzerindeki ideolojik ve stratejik görüş farklılıklarına bağlamak mümkündür. Buna ek olarak Seul'un ABD ile stratejik ortaklığı Güney Kore'nin Çin ile KY projesi kapsamında sıkı ilişkiler kurmasına dolaylı engel oluşturmaktadır. Seul, bir yandan Washington ile stratejik müttefiklik ilişkilerini sürdürmeye ve diğer yandan Pekin'i doğrudan karşısına alacak adımlardan uzak durmaya, KY girişimini söylemsel düzeyde olsa da destekleyerek bölgesel istikrarı, ekonomik çıkarlarını ve bölgesel güçler dengesindeki statükoyu korumaya çalışmaktadır⁹⁷⁶.

⁹⁷⁵ Sadık Rıdvan Karluk, 7 Kasım 2017, a.g.e.

⁹⁷⁶ Jonathan Hillman, "South Korea Bids to Close Rift with China", 13 December 2017, <https://asia.nikkei.com/Viewpoints/Jonathan-Hillman/South-Korea-bids-to-close-rift-with-China> (Erişim Tarihi: 05.02.2019).

Japonya, başlangıçta KY projesine karşı çıkmış, ABD ile eşgüdümlü hareket ederek projenin finansmanlarından biri olarak kurulan AAYB'ye katılmamıştır. Washington ve Tokyo, Pekin'in kontrolü altındaki çok taraflı kalkınma bankasını kendilerinin yönettiği WB ve ADB'ye ve mevcut uluslararası finansal-ekonomik düzene karşı bir meydan okuma girişimi olarak algılamışlardır. Tayvan'ın üyelik başvurusu ise Çin tarafından reddedilmiştir⁹⁷⁷.

Japonya, Çin'in KY projesine cevap olarak kendisinin geliştirdiği, toplam bütçesi 110 milyar dolar olan ve finansmanını ADB'nin sağlayacağı Kaliteli Altyapı Ortaklığı projesini öne sürmüştür. Japonya bu proje üzerinden 2016-2020 yılları arasında Asya ülkelerine altyapı yatırımı ve kredi sağlayarak altyapı sektöründe Çin ile yarışmayı amaçlamıştır. Bu sektörde Çin'e karşı tek başına yarışamayacağının farkına varan Japonya, Hindistan ve Avustralya ile birlikte Genişletilmiş Kaliteli Altyapı Ortaklığı projesine imza atmıştır. Proje kapsamında 2017-2021 yıllarında dünya genelindeki altyapı projelerine tahminen 200 milyar dolar civarında mali destek sağlanması öngörülmüştür. Buna ek olarak Japonya, ABD ve Avustralya ile ortaklaşa Hint-Pasifik bölgesinde alternatif bir altyapı projesi geliştirmek amacıyla Hint-Pasifik Fonunu oluşturmuştur⁹⁷⁸.

Japonya ve Çin arasında bazı konularda fikir ayrılığı, ekonomik ve jeopolitik rekabet devam etse de 2017'den itibaren Tokyo'nun KY projesi konusundaki eleştirel tutumu yumuşamaya başlamıştır. Japonya, daha ileri giderek belli bir koşullar altında Çin'in KY projesi kapsamında Pekin ile altyapı alanında işbirliği yapabileceğini açıklamıştır. Ekim 2018'de Japonya Başbakanı Shinzo Abe, Pekin'e üç günlük resmi ziyaret sırasında toplam değeri 2,6 milyar dolarlık 500 ekonomik işbirliği anlaşmasına ve 30 milyar dolarlık para takası anlaşmasına imza atmıştır⁹⁷⁹. Japonya hükümetinin Çin'e karşı yaklaşımı olumlu yöne evrilmeye başlasa da Japon toplumundaki Çin hakkındaki

⁹⁷⁷ Kazuyuki Suwa, "Japan's AIIB Quandary", 3 August 2015,

<http://www.tokyofoundation.org/en/articles/2015/japans-aiib-quandary> (Erişim Tarihi: 14.02.2019); Business Insider, 13 April 2015, a.g.e.

⁹⁷⁸ Andreea Brînză, "Japan's Belt and Road Balancing Act", 8 November 2018, <https://thediplomat.com/2018/11/japans-belt-and-road-balancing-act/> (Erişim Tarihi: 21.02.2019); Hiroto Izumi, "Quality Infrastructure Investment Global Standards and New Finance", 14 April 2017, <https://www.mofa.go.jp/mofaj/files/000252520.pdf> (Erişim Tarihi: 25.02.2019); The Japan Times, "Japan, U.S. and Australia Plan Infrastructure Push to Counter China in Indo-Pacific", 31 July 2018, <https://www.japantimes.co.jp/news/2018/07/31/national/politics-diplomacy/japan-u-s-australia-plan-infrastructure-push-counter-china-indo-pacific/> (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

⁹⁷⁹ Shi Jiangtao, "China-Japan Ties at "Historic Turning Point" After Shinzo Abe's Visit, But Can the Goodwill Hold?", 29 October 2018, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/2170469/china-japan-ties-historic-turning-point-after-shinzo-abes-visit> (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

geleneksel olumsuz imaj halen etkisini korumaktadır⁹⁸⁰. Çin-Japon ilişkileri uzmanları, Tokyo ve Pekin arasındaki münasebetlerin iyileşmesinin uluslararası ekonomik konjonktürden kaynaklanan taktik bir adım olduğunu, taraflar arasındaki derin siyasi ve stratejik uyuşmazlıkların geçmişte olduğu gibi ileride de sorunlar yaratarak karşılıklı ilişkileri zora sokacağını vurgulamıştır⁹⁸¹.

Hindistan kendisinin “egemenliğine ve toprak bütünlüğüne” saygı göstermediği için Çin’in KY projesini açık bir şekilde eleştirmiş,⁹⁸² proje kapsamındaki ilişkilerin Hindistan’ın sonradan üyesi olduğu ŞİÖ’nün gündemine taşınmasına karşı çıkmıştır⁹⁸³. Delhi, Çin’in KY projesine karşı koymak için çeşitli girişimlerde bulunmuş, Rusya, ABD, Japonya ve Avustralya ile karşılıklı ekonomik ve güvenlik işbirliğini güçlendirmiştir.

Hindistan, 2017’de Japonya’nın teknik ve finansal desteğiyle Asya-Afrika Büyüme Koridorunu (AAGC - *Asia-Africa Growth Corridor*) geliştirmeye karar vermiştir. Çin’in KY projesinin deniz hattına rakip olacağı düşünülen bu proje resmi olarak Afrika, Güney Asya ve Güneydoğu Asya ülkelerini yeni ve göreceli ucuz deniz güzergâhları üzerinden birbirine bağlamayı, “özgür ve açık bir Hint-Pasifik bölgesi” yaratmayı amaçlamıştır. Bu deniz koridoru, Jamnagar’daki (Gujarat, Hindistan) limanları Cibuti limanına; Madurai (Tamil Nadu, Hindistan) yakınındaki limanları Mombasa (Kenya) ve Zanzibar (Tanzanya) limanlarıyla; Kalküta limanını *Sittwe* (Myanmar) limanına bağlamayı planlıyor. Delhi, AAGC projesi aracılığıyla Pekin’in bölgedeki stratejisine aynı şekilde cevap vererek Hint Okyanusu kıyısı boyunca limanlar zincirini oluşturmayı planlamaktadır⁹⁸⁴. Buna ek olarak Hindistan, ABD, Japonya ve Avustralya ile birlikte Çin’in KY projesinden daha “şeffaf,

⁹⁸⁰ 2018’de yapılan bir araştırmaya göre Japonların %86’sı Çin’i “kötü” bir ülke olarak değerlendirmiştir. Bakınız: Reiji Yoshida, “China Nudges Japan on Joining up in “Belt and Road” Initiative at 14th Annual Tokyo-Beijing Forum”, 14 October 2018, <https://www.japantimes.co.jp/news/2018/10/14/national/politics-diplomacy/china-nudges-japan-joining-belt-road-initiative-14th-annual-tokyo-beijing-forum/#.W8VgGS2B3q1> (Erişim Tarihi: 21.02.2019); Japon iş adamları arasında yapılan diğer bir araştırma da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bakınız: Nikkei Research, “Survey on Japan-China Relations in 2016”, 2016, www.csis-nikkei.com/doc/japan_china_survey_summary_3rd_en.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

⁹⁸¹ Shi Jiangtao, 29 October 2018, a.g.e.

⁹⁸² KY projesinin Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru Delhi ve İslamabad’ın üzerinde egemenlik iddiasında bulunduğu Keşmir bölgesinin Pakistan’ın kontrolü altındaki tartışmalı hudutlarından geçmektedir. Dolayısıyla Hindistan, KY projesini kendisinin “egemenliği ve toprak bütünlüğünü” ihlal ettiğini ileri sürerek reddetmiştir.

⁹⁸³ Saibal Dasgupta, “India Only SCO Member to Oppose China’s BRI”, 10 June 2018, http://timesofindia.indiatimes.com/articleshow/64533390.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst (Erişim Tarihi: 26.02.2019).

⁹⁸⁴ Avinash Nair, “To Counter OBOR, India and Japan Propose Asia-Africa Sea Corridor”, 31 May 2017, <https://indianexpress.com/article/explained/to-counter-obor-india-and-japan-propose-asia-africa-sea-corridor-4681749/> (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

çevreci ve uygulanabilir” bir alternatif altyapı projesi oluşturma konusunda prensipte anlaşmıştır⁹⁸⁵.

4.3.2. Büyük Güçlerin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesine Yaklaşımı

Rusya ilk dönemlerde Çin’in KY projesine karmaşık bir tepki vermiştir. Vladimir Putin yönetimi retorik düzeyde İYEK projesini desteklese de girişimin kendi çıkarlarına zarar vereceğini düşündüğü yönlerine dolaylı bir şekilde karşı koymuştur. Araştırmacılara göre, Pekin’in KY projesini resmi olarak ŞİÖ’ye bağlama teklifi Moskova tarafından onaylanmamıştır. Dolayısıyla Moskova:

ŞİÖ’nün, güç dengesinin Çin’in lehine değişmesine imkân tanıyacağı yeni görevler edinmesine karşı çıkmış, kendi lideri olduğu AEB’nin etkinliğini sekteye uğratabilecek hamlelere karşı olmuş ve ayrıca ŞİÖ’nün niceliksel olarak genişlemesini destekleyerek Çin’in örgüt içinde nispi gücünün azalmasını sağlamaya çalışmıştır. Örneğin, ŞİÖ çatısı altında serbest ticaret alanı, kalkınma bankası ve krizle mücadele fonu oluşturma girişimleri, Çin’in Orta Asya’daki nüfuzunu arttırabileceği kaygısı nedeniyle Rusya tarafından engellenmiştir⁹⁸⁶.

Öte yandan ABD’nin başını çektiği Batı ülkelerinin siyasi baskısı ve ekonomik yaptırımları karşısında zor durumda kalan Moskova, KY projesi ve kendisinin AEB projesi arasında önemli bir ekonomik ve siyasi bağlantı kurulmasını onaylamıştır. 2015 yılında Moskova ve Pekin, bu iki “bütünleşme projesini birbirine entegre etme” konusunda ortak bir karar almıştır. Dolayısıyla KY ve AEB projeleri arasında sınırlı olsa da şu işbirliği alanları belirlenmiştir:

- (1) ticareti ve yatırımı kolaylaştırma, (2) ortak yatırım projeleri geliştirme,
- (3) altyapı bağlantılarını güçlendirme, (4) AEB ve Çin arasında uzun vadeli serbest ticaret anlaşmasını imzalamak, (5) KOBİ’lerin teşviki, (6) ulusal para birimlerinde ödemelerin kolaylaştırılması, (7) AAYB, SRF, ŞİÖ

⁹⁸⁵ David Tweed vd., “U.S.-Backed ‘Quad’ Quietly Gains Steam as Way to Balance China”, 14 November 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-14/u-s-backed-quad-quietly-gains-steam-as-way-to-balance-china> (Erişim Tarihi: 26.02.2019).

⁹⁸⁶ Eray Alım ve Fuat Aksu, “Rusya-Çin İlişkileri: Yakınlaşmanın Önündeki İmkânlar ve Sınırlılıklar”, IX. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı: Dünya Politikasında Kriz ve Değişim, (Der. Tayyar Arı, Çiğdem Aydın Koyuncu), DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd., Bursa 2017, s. 68. Detaylı bilgi için bakınız: Alexander Cooley, “Whose Rules, Whose Sphere? Russian Governance and Influence in Post-Soviet States”, 30 Haziran 2017, https://carnegieendowment.org/files/6302017_AlexanderCooley_WhoseRules.pdf (Erişim Tarihi: 20.02.2019); Alexander Gabuev, “Crouching Bear, Hidden Dragon: “One Belt One Road” and Chinese-Russian Jostling for Power in Central Asia”, *Journal of Contemporary East Asia Studies*, Vol. 5, No. 2, 2016, s. 67; Alexander Gabuev, “Taming the Dragon: How Can Russia Benefit from China’s Financial Ambitions in the SCO?”, 2015, <http://eng.globalaffairs.ru/number/Taming-the-Dragon-17372> (Erişim Tarihi: 09.11.2018).

Interbank Konsorsiyumu arasında işbirliği, (8) küresel ticaret ve yatırım yönetişimi⁹⁸⁷.

Rusya Dış ve Savunma Politikaları Konseyi Başkanı Fedor Lukyanov'a göre, AEB ve KY'yi birbirine bağlama kararı Moskova'nın, Çin'in Avrasya'daki aktif ekonomik rolünü kabul ettiğinin ve Pekin'in de AEB'yi üyeleri adına müzakere yürütebilen tek bir kurumsal muhatap olarak tanıdığıının göstergesidir⁹⁸⁸. Başka bir ifadeyle, o güne kadar Orta Asya ülkeleriyle ikili müzakereleri tercih eden Çin, bu anlaşmayla AEB'yi meşru bir uluslararası kurum olarak tanınmakla birlikte bundan sonraki süreçte birliği de hesaba katacağını resmen teyit etmiştir. Bunun yanı sıra Rusya ve Çin, bu anlaşma üzerinden Orta Asya'daki faaliyetlerini bir kez daha karşılıklı olarak tanımış ve çıkarlarının sınırlarını belirlemiştir. Dolayısıyla Moskova Orta Asya'nın siyasi-güvenlik alanında öncülük ederken, kendisinin ekonomik yetersizliklerinden dolayı Pekin'in bölgedeki tamamlayıcı etkinliğini kabullenmiştir⁹⁸⁹. Buna ek olarak Mayıs 2018'de AEB ve Çin arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Li Ziguoya göre, iç ve dış ekonomik ve jeopolitik etkenler ışığında KY ve AEB'nin birbirine bağlanmasını Çin ve Rusya'nın stratejik tercihi olarak değerlendirmek gerekir⁹⁹⁰. Nisan 2019'da Pekin'de düzenlenen İkinci Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumu'na katılan Vladimir Putin, Çin'in projesine verdiği desteğini yenileyerek, KY'nin, AEB projesinin "hedefleriyle tamamen uyumlu" olduğunu dile getirmiştir⁹⁹¹. Vladimir Putin, bir yıl önce yaptığı açıklamada Büyük Avrasya'nın oluşturulmasının AEB ve KY girişimlerinin birbirine bağlanması anlamına geldiğini ifade etmiştir⁹⁹².

AB, Çin'in KY projesi ilan edildiğinden bu yana girişime karşı kurumsal düzeyde ortak bir yaklaşım sergileyememiştir. AB ve üyeleri genel olarak Çin'in KY projesini aynı anda hem ekonomik fırsat hem de kurallara dayalı (*rule based*) uluslararası ekonomik düzenin sağlanması konusunda bir engel olarak algılamıştır. AB'nin en büyük dış ticaret

⁹⁸⁷ Alexandr Svetlicinii, a.g.e., s. 15.

⁹⁸⁸ Fedor Luk'yanov, "Vot Novyy Povorot", 12 Mayıs 2015, <https://rg.ru/2015/05/13/faza.html> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

⁹⁸⁹ Ivan Timofeev vd., "Russia's Vision of the Belt and Road Initiative: From the Rivalry of the Great Powers to Forging a New Cooperation Model in Eurasia", *China & World Economy*, Vol. 25, No. 5, 2017, ss. 62-77.

⁹⁹⁰ Li Ziguoya, "Connecting the BRI with Eurasian Economic Union is Strategic Choice of China, Russia", 26 April 2019, <https://news.cgtn.com/news/3d3d514d78676a4d34457a6333566d54/index.html> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

⁹⁹¹ Sputnik, "Putin: Kuşak ve Yol İnisiyatifi, Avrasya Ekonomik Birliği'nin Hedefleriyle Tamamen Uyumlu", 26 Nisan 2019, <https://sptnkne.ws/mr4c> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

⁹⁹² TASS, "Putin Expects EAEU-China Cooperation Deal to Come into Force in Coming Months", 25 April 2018, <http://tass.com/politics/1055553> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

ortağı konumunda olan Çin'in Avrupa'daki doğrudan yabancı yatırımı 2016'da 35 milyar euroya yükselmiştir. Bunun yanı sıra, AB ülkelerinin çoğu Çin'in kurduğu AAYB'ye üye olmuştur. Öte yandan Pekin, AB'ye karşı ciddi bir teknolojik ve ekonomik rakibe dönüşmüştür. Dolayısıyla AB ve üye ülkeleri KY projesine farklı tepki vermiştir. Ekonomik ve finansal açıdan zor durumda olan Orta, Doğu ve Güney Avrupa'daki 14 AB üyesi resmi olarak KY projesine katılmıştır. Batı ve Kuzey Avrupa'nın gelişmiş AB ülkeleri karmaşık ve daha çok olumsuz reaksiyon göstermiştir. Fransa, Almanya ve İngiltere hükümetleri KY projesi konusundaki endişelerini açık bir şekilde dile getirmiştir⁹⁹³.

Çin'in KY projesi kapsamında bazı AB ülkelerine sağladığı yatırım ve krediler Birliğin bazı konulardaki ortak dış politika kararlarını Pekin'in lehine çevirerek, üyeler arasında fikir ayrılığına yol açmıştır. Örneğin, Yunanistan Haziran 2017'de BM İnsan Hakları Konseyi'nde Çin'in insan hakları sicilini eleştiren bir AB bildirisine veto koymuştur. Macaristan Mart 2017'de AB'nin Çin'de tutuklanan avukatların işkenceye maruz kaldığını öne süren ortak bir mektubunu imzalamayı reddetmiştir. Temmuz 2016'da Macaristan ve Yunanistan, Pekin'in Güney Çin Denizi'ndeki egemenlik iddiasının hukuki temelini bulunmadığını belirten Uluslararası Daimi Tahkim Mahkemesi'nin kararına ilişkin bir AB açıklamasında Çin'e doğrudan atıfta bulunulmasını engellemeye çalışmıştır⁹⁹⁴. Buna ek olarak Pekin, KY projesi kapsamında oluşturduğu 16+1 (16 Avrupa ülkesi artı Çin) platformu üzerinden AB'yi atlayarak Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeyi çabalamıştır⁹⁹⁵.

AB, tüm bu gelişmeler ışığında Çin'in KY girişimi çerçevesindeki hedefleri ve bazı projelerin yürütülme şekliyle ilgili daha şüpheli ve endişeli bir tavır takınmaya başlamıştır.

⁹⁹³ Erik Brattberg ve Etienne Soula, "Europe's Emerging Approach to China's Belt and Road Initiative", 19 October 2018, <https://carnegieendowment.org/2018/10/19/europe-s-emerging-approach-to-china-s-belt-and-road-initiative-pub-77536> (19.05.2019).

⁹⁹⁴ Robin Emmott ve Angeliki Koutantou, "Greece Blocks EU Statement on China Human Rights at U.N.", 18 June 2017, <https://www.reuters.com/article/us-eu-un-rights/greece-blocks-eu-statement-on-china-human-rights-at-u-n-idUSKBN1990FP> (19.05.2019); Robin Emmott, "EU's Statement on South China Sea Reflects Divisions", 15 July 2016, <https://www.reuters.com/article/southchinasea-ruling-eu-idUSL8N1A130Y> (Erişim Tarihi: 19.05.2019); Simon Denyer, "Europe Divided, China Gratified as Greece Blocks EU Statement over Human Rights", 19 June 2017, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/06/19/europe-divided-china-gratified-as-greece-blocks-e-u-statement-over-human-rights/?noredirect=on&utm_term=.dd4a058440c2 (Erişim Tarihi: 19.05.2019).

⁹⁹⁵ 16+1 platformuna katılan Avrupa ülkelerinin 11'i AB üyesi ve 5'i aday ülkedir. Bakınız: Valbona Zeneli, "Italy Signs on to Belt and Road Initiative: EU-China Relations at Crossroads?", 03 April 2019, <https://thediplomat.com/2019/04/italy-signs-on-to-belt-and-road-initiative-eu-china-relations-at-crossroads/> (Erişim Tarihi: 19.05.2019).

Nisan 2018’de, Macaristan hariç tüm üye devletlerin Pekin’deki büyükelçileri, KY’nin, AB’nin ticareti serbestleştirme politikasına aykırı bir şekilde hareket ettiğini ve güç dengesini Pekin’in sübvansiyon sağladığı Çinli şirketlerin lehine ittiğini belirten resmi bir rapora imza atmıştır⁹⁹⁶. AB Eylül 2018’de Çin’in KY projesine tepki olarak geliştirdiği “Avrupa ve Asya Kıtalarını Birbirine Bağlama Stratejisi” olarak adlandırılan altyapı projesini ilan etmiştir⁹⁹⁷. Buna ek olarak, Mart 2019’da AB Komisyonu tarafından ilan edilen “AB-Çin: Stratejik bir Bakış” başlıklı resmi belgede, Pekin bir yandan AB’nin işbirliği ortağı, diğer yandan ilişkilerinde “çıkar dengesi kurması gereken bir müzakere ortağı, teknolojik liderlik arayışı içindeki ekonomik bir rakip ve alternatif yönetim modellerini teşvik eden sistemik bir rakip” olarak nitelendirilmiştir⁹⁹⁸. AB’nin resmi belgelerinde Çin’in ilk kez “rakip” olarak nitelendirilmesi, Brüksel’in Pekin’in KY stratejisi çerçevesindeki faaliyetlerinden ciddi endişe duymaya ve rahatsız olmaya başladığının bir belirtisi olarak yorumlanmıştır⁹⁹⁹.

ABD, Başkan Barack Obama döneminde Çin’in KY projesine karşı karmaşık bir yaklaşım sergilemiştir. Barack Obama, uluslararası kurallara uyduğu ve kalkınmayı desteklediği sürece Çin’in KY projesini ve proje kapsamında öne sürdüğü AAYB’yi genel anlamda olumlu bulduğunu ancak Bankanın yanlış yönetilmesi durumunda potansiyel risk ve tehditlere yol açabileceğinin altını çizerek ABD’nin proje/banka dışında kalmasını tercih etmiştir. Dahası Obama yönetimi, Çin’in kendisine gönderdiği AAYB kurucu üyesi olma davetini reddetmiştir¹⁰⁰⁰. Obama hükümeti kendi müttefiklerinin de Çin’in başını çektiği AAYB’ye üye olmamalarını beklediğini ifade etmiştir¹⁰⁰¹.

Çin ve Rusya gibi Batılı olmayan büyük güçlerin desteklediği bölgesel tasarımlar, genellikle Batı liberal düzenine doğrudan bir meydan okuma olarak kabul edilir¹⁰⁰².

⁹⁹⁶ Dana Heide. “EU Ambassadors Band Together Against Silk Road”, 17 April 2018, <https://www.handelsblatt.com/today/politics/china-first-eu-ambassadors-band-together-against-silk-road/23581860.html?ticket=ST-912888-o7VVR4LgbyEFL6TgSy6o3-ap2> (Erişim Tarihi: 19.05.2019).

⁹⁹⁷ European Commission, “Connecting Europe and Asia -Building Blocks for an EU Strategy”, 19 September 2018, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/joint_communication_-_connecting_europe_and_asia_-_building_blocks_for_an_eu_strategy_2018-09-19.pdf (Erişim Tarihi: 19.05.2019); Erik Brattberg ve Etienne Soula, a.g.e.

⁹⁹⁸ European Commission, “EU-China: A Strategic Outlook”, 12 March 2019, s. 1, <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf> (Erişim Tarihi: 19.05.2019).

⁹⁹⁹ Valbona Zeneli, a.g.e.

¹⁰⁰⁰ Joel Wuthnow, 2018, a.g.e.

¹⁰⁰¹ Matthias Sobolewski ve Jason Lange, “U.S. Urges Allies to Think Twice Before Joining China-Led Bank”, 17 March 2015, <https://www.reuters.com/article/us-europe-asia-bank/u-s-urges-allies-to-think-twice-before-joining-china-led-bank-idUSKBN0MD0B320150318> (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

¹⁰⁰² Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., s. 1375.

Washington, AAYB'yi II. Dünya Savaşı'ndan sonra *Bretton Woods* anlaşması çerçevesinde kurulan WB, İMF ve ADB gibi kuruluşların oluşturduğu ABD merkezli baskın uluslararası ekonomik ve finansal düzene tehdit olarak algılamıştır¹⁰⁰³. Ancak İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve Güney Kore gibi ABD müttefikleri Obama yönetiminin uyarılarına aldırmadan AAYB'ye üye olmuştur. Başka bir deyişle Pekin, ABD'nin açık bir şekilde muhalefet etmesine rağmen KY projesiyle ilişkilendirilen AAYB'yi kurmayı başarmış ve bazı gelişmiş Avrupa ülkesini bankaya katılmaya ikna etmiştir. ABD Başkanı Donald Trump'ın ulusal güvenlik danışmanı James Woolsey, Barack Obama yönetiminin Çin'in liderliğindeki AAYB'nin kurulmasına karşı çıkışının "stratejik bir hata" olduğunu belirterek, Donald Trump yönetiminin KY projesine sıcak bakacağını tahmin etmiştir¹⁰⁰⁴.

Bazı ABD firmaları bireysel olarak KY projesine katılmış olsalar da ABD hükümeti Çin ile KY projesi kapsamındaki resmi bir işbirliği anlaşması veya herhangi bir mutabakat zaptı imzalamamıştır. Ancak ABD'li yetkililer, Barack Obama ve hatta Donald Trump döneminin ilk yıllarına kadar ikili ve çok yönlü ilişkilerin olumlu seyrine göre Çin'in KY projesine açık bir şekilde karşı çıkmamıştır. Zaman zaman söylemsel düzeyde olsa da projeyi olumlu bulduklarını vurgulamıştır¹⁰⁰⁵. Mayıs 2017'de ABD-Çin hükümetlerinin ortak bildirisinde, ABD'nin "Çin'in KY girişiminin önemini tanıdığı" belirtilmiştir. ABD, aynı ayda Pekin'de düzenlenen Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumuna Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Doğu Asya bölümü kıdemli direktörü Matt Pottinger başkanlığında bir delegasyon göndermiştir. Forum çerçevesinde konuşma yapan Matt Pottinger, Çin'in şeffaflık, yüksek kaliteli finansman ve geniş katılımı sağlama gibi normlara uyması durumunda altyapı geliştirme konusunda uzun ve başarılı bir sicile sahip olan ABD firmalarının KY projesine katılmaya hazır olduklarını belirtmiştir¹⁰⁰⁶. Buna

¹⁰⁰³ Jane Perlez, "U.S. Opposing China's Answer to World Bank", 9 October 2014, <https://www.nytimes.com/2014/10/10/world/asia/chinas-plan-for-regional-development-bank-runs-into-us-opposition.html> (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

¹⁰⁰⁴ Bill Tarrant, "U.S. Should Have Joined China-Led Infrastructure Bank: Trump Adviser", 10 November 2016, <https://www.reuters.com/article/us-usa-election-china-infrastructure/u-s-should-have-joined-china-led-infrastructure-bank-trump-adviser-idUSKBN13519P> (Erişim Tarihi: 03.02.2019).

¹⁰⁰⁵ Joel Wuthnow, 2018, a.g.e.

¹⁰⁰⁶ US Commerce Department, "Joint Release: Initial Results of the 100-Day Action Plan of the U.S.-China Comprehensive Economic Dialogue", 11 May 2017, <https://www.commerce.gov/news/press-releases/2017/05/joint-release-initial-results-100-day-action-plan-us-china-comprehensive> (Erişim Tarihi: 02.02.2019); The Straits Times, "U.S. Companies 'Ready' to Get on China's One Belt, One Road: White House Adviser", 14 May 2017, <http://www.straitstimes.com/asia/east-asia/us-companies-ready-to-participate-in-chinas-one-belt-one-road-white-house-adviser> (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

rağmen bugüne kadar ABD hükümeti Çin'in KY projesi kapsamında hayata geçirmeyi planladıkları herhangi bir ortak projeyi veya ortak eylem planını açıklamamıştır. Dolayısıyla KY projesi Washington için gerçek anlamda önem arz etmediğini, verilen söylemsel desteklerin de ikili ilişkiler çerçevesindeki bir nezaket, jest gösterisinden başka bir şey olmadığını söylemek mümkündür.

Ancak 2017 yılının ortalarından itibaren ikili ve çok taraflı ilişkilerde ciddi anlaşmazlık ve sorunların boy göstermesiyle birlikte ABD, Çin'in KY projesine karşı eleştirel ve hatta hasımca bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. Mayıs 2017'de ABD Dışişleri Bakanlığı, Başkan Barack Obama'nın ikinci döneminden bu yana durgunlaşan YİY projesini ve Güney Asya'yı Güneydoğu Asya'ya bağlayan Hint-Pasifik Ekonomik Koridoru'nun canlandırılmasını önermiştir¹⁰⁰⁷. Hindistan'la ortaklaşa hayata geçirilmesi düşünülen bu öneri Çin'in KY girişimine karşı bir adım olarak yorumlanmıştır¹⁰⁰⁸. Ekim 2017'de Dışişleri Bakanı Rex Tillerson, KY projesinin katılımcı ülkelerde beklenen istihdamı yaratmadığını, yerel işgücü yerine Çinli işçilerden yararlandığını, ülkeleri ciddi oranda Çin'e borçlandırdığını ve zaman zaman finansmanın temerrüde düşmesi ve borcun öz kaynaklara dönüştürülmesi dâhil olmak üzere çok sayıda sorun ürettiğini iddia etmiştir¹⁰⁰⁹. Kasım 2017'de Vietnam'da yaptığı bir konuşmasında Başkan Donald Trump Çin'in KY projesini örtülü bir şekilde eleştirmiştir¹⁰¹⁰.

Çin'i ciddi bir rakip olarak görmeye başlayan Donald Trump yönetimi, KY projesi ve AAYB gibi Çinli finansal girişimlere karşı mevcut uluslararası finansal kuruluşların (WB, İMF ve ADB) reform edilerek geliştirilmesini ve Asya'daki alternatif altyapı finansman kaynaklarını katalize ederek ve gerekirse yenilerini oluşturarak Avrasya'ya daha çok altyapı yatırımı yapılmasını önermiştir¹⁰¹¹. Buna ek olarak ABD'li kongre üyeleri

¹⁰⁰⁷ The US Department of State, 2017, a.g.e., s. 90.

¹⁰⁰⁸ NDTV, "US, India to Revive "New Silk Road" Seen as Counter to China's Belt and Road Project", 24 May 2017, <https://www.ndtv.com/india-news/us-india-to-revive-new-silk-road-to-counter-chinas-belt-and-road-obor-project-1697632> (Erişim Tarihi: 28.04.2019).

¹⁰⁰⁹ Rex Tillerson, "Defining Our Relationship with India for the Next Century," 18 October 2017, s. 8. https://esis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/171018_An_Address_by_U.S._Secretary_of_State_Rex_Tillerson.pdf (Erişim Tarihi: 03.02.2019).

¹⁰¹⁰ The White House, "Remarks by President Trump at APEC CEO Summit", 10 November 2017b, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-apec-ceo-summit-da-nang-vietnam/> (Erişim Tarihi: 03.02.2019).

¹⁰¹¹ The White House, 2017a, a.g.e., ss. 38-39; The White House, "Efficient, Effective, Accountable: An American Budget", Washington, DC, 2018, s. 81, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/02/budget-fy2019.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2019); Joel Wuthnow, 2018, a.g.e.

toplam bütçesi 60 milyar dolar olan ABD Uluslararası Kalkınma Finansman Kurumu'nun (USIDFC) kurulmasını öne sürmüştür¹⁰¹². Son olarak Başkan Donald Trump, Pekin'in artan ekonomik-siyasi gücünü azaltmak ve karşılıklı ticaret açığını dengelemek amacıyla Çin'e karşı ticaret savaşlarını başlatmıştır. Washington ve Pekin arasında ticari savaş devam ederken, ekonomik kriz içinde olan Moskova bu kavgaya açık bir şekilde taraf olmayacağına işaret etmiştir. Haziran 2019'da düzenlenen Petersburg Uluslararası Ekonomi Forumu'nda konuşan Rusya Başkanı Vladimir Putin, ABD-Çin ticari savaşı konusunda Moskova'nın resmi pozisyonu hakkında sorulan soruya bir Çin atasözünü cevap vermiştir: "Vadide iki kaplan kapışırsa, akıllı maymun bekleyip kapışmanın nasıl biteceğini gözler¹⁰¹³." İlk cevabını şakaya yoran Vladimir Putin, Rusya'nın dünya ticaret savaşlarındaki konumunun "adil ekonomik ilkeler için mücadele etmek" olacağını belirtmiştir. Bu savaşın küresel ekonomiye büyük zararlar verdiğini ileri süren Vladimir Putin, söz konusu kavgadan uzakta durmanın, etkilenmemenin mümkün olmadığını söyleyerek, ABD'nin yaptırım politikalarını ve siyasi davranışlarını çifte standart olarak eleştirmiştir¹⁰¹⁴.

4.3.3. Kuşak ve Yol Projesi – Çin'in Büyük Güç Bölgeselciliği

Belirtildiği gibi, BGB bir bölgede yarışan büyük güçlerin çıkarlarının birbiriyle çatışması durumunda ortaya çıkar. Dolayısıyla Çin, yeni dünya düzeninin veya geçici düzensizliğin boy göstermeye başladığı bir dönemde bölgesel ve küresel çıkarlarını korumak ve etki alanlarını genişletmek amacıyla bölgeselciliğe başvurmuştur. Rusya ve ABD'nin bahsi geçen büyük güç bölgeselcilik girişimleri gibi Çin'in İYEK (KY) projesi Pekin'in başını çektiği bölgeselcilik sürecinin bir jeoekonomik ve jeopolitik etki aracı rolünü oynamıştır. Dolayısıyla bölgeselcilik nihai bir amaç değil, Çin'in stratejik hedeflerine ulaşmasını sağlayacak bir araç olarak kullanılmıştır.

BGB süreci büyük gücün kendi bölgesinden etrafa yayılır. Dolayısıyla BGB bir nevi yayılmacılık stratejisidir. Benzer şekilde KY projesi, Çin'in kendi coğrafi bölgesinden tüm Avrasya, Afrika ve hatta Güney Amerika kıtasındaki farklı kültür ve kimliğe sahip olan ülkelere ve bölgelere yayılmıştır. Belirtildiği gibi Çin'in KY projesi örneğindeki BGB

¹⁰¹² Erin Collinson ve Gailyn Portelance, "Congress Wants to BUILD a Full-Service U.S. International Development Finance Corporation", 8 March 2018, <https://www.cgdev.org/blog/congress-wants-build-full-service-us-international-development-finance-corporation> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

¹⁰¹³ Emre Gürkan Abay, "Çin'den ABD'ye 'Zeytin Dalı'", 7 Haziran 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinden-abdye-zeytin-dali/1498712#> (Erişim Tarihi: 07.06.2019);

¹⁰¹⁴ TASS, "Putin na Vopros o Meste Rossii v Mirovykh Torgovykh Voynakh Otvetil Kitayskoy Poslovitsey", 7 Haziran 2019, <https://tass.ru/ekonomika/6525957> (Erişim Tarihi: 07.06.2019).

Rusya ve ABD'nin söz konusu bölgeselcilik projelerine tepki olarak meydana çıkmıştır. KY projesi Çin dâhil tüm katılımcı ülkelerin veya uluslararası kuruluşların işbirliği biçimlerini düzenleyecek, yetki ve egemenlik alanlarını kısıtlayacak ve eşitlik temelindeki uluslararası işbirliği kurallarına bağlayacak sert hukukla (*hard law*) değil, farklı yorumlamalara açık ve esnek anlaşmalar şeklindeki yumuşak hukukla (*soft law*) ve bazen dayatmalarla yürütülmüştür.

Buna rağmen KY projesi son altı yılda kayda değer bir başarıya imza atmıştır. Ancak bu süreçte bölgeselciliğin amacının katılımcı ülkelerin ekonomik refahından ziyade Çin'in jeopolitik hedefleriyle ilgili olduğuna işaret eden bazı olaylar yaşanmıştır. Dolayısıyla son zamanlarda KY projesine karşı şüpheler, eleştiriler artmış ve Çin'in elinde bulundurduğu finansal güce dayalı yeni bir ekonomik sömürgecilik sürecinin tetiklendiği ileri sürülmüştür.

Nitekim İYEK projesi Çin'in hedeflerini ön planda tutmuştur. Örneğin, Pekin İYEK projesi üzerinden ülkesindeki fazla üretim mallarının Orta Asya ve diğer bölgelere daha fazla ihraç edilmesi için ulaşım altyapısı projelerine ve gümrük işlemlerinin kolaylaştırılmasına vurgu yapmıştır. Ancak stratejik üretim tesislerinin ve yeni nesil teknolojilerinin kendisini Orta Asya'ya transfer etmeye isteksiz davranmıştır. Oysa büyük doğal kaynaklara ve ucuz işgücüne sahip olan bölge ülkeleri altyapı projelerinden çok yeni teknolojilere ihtiyaç duymaktadır. Pekin ise bölge halklarının üretici değil, ucuz Çin ürünlerinin daimi müşterisi ve tüketicisi olarak kendisine bağımlı hale gelmesini istemektedir.

Rus ve Amerikan büyük güç bölgeselciliği gibi Çin'in KY projesi "ikinci bütünleştirici tepki" olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla projenin tasarımı ve yapısı Batı-merkezli bölgeselcilik olgusundan esinlenmekle birlikte genel olarak Çin'in tarihi, felsefi, siyasi gelenekleri ve çağdaş bölgeselcilik anlayışı temelinde şekillendirilmiştir. Ancak KY girişimi hedeflerine ulaşırsa şimdiki halinden bambaşka, Çin'in siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına özgün bir oluşuma dönüşebilir.

Uygulamada İYEK projesinin resmi ve algılanan amaçları arasında ciddi farklılıklar gözlemlenmiştir. Resmi olarak girişim kapsamında katılımcı ülkeler arasında politikalar, altyapı, ticaret, finans ve insanlar arası bağlantılara atıfta bulunan "beş bağlantı"nın oluşturulması ve Avrasya ülkelerinin birbirleriyle işbirliği yapıp fayda sağlamaları için bir ağ geliştirilmesi amaçlanmıştır. Öte yandan Çin, İYEK projesi üzerinden ABD ve

Rusya'nın Orta Asya'daki etkisini azaltmak; ekonomik açıdan bölgeyi kendine bağımlı yapmak; Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirerek bölgedeki kendi ekonomik çıkarlarına yönelik tehditleri ortadan kaldırmak; petrol ve doğal gaz boru hatlarının güvenliğini sağlamak ve korumak; Doğu Türkistan'da "üç kötü güç" olarak adlandırdığı terörizm, aşırıçılık ve ayrılıkçılığa karşı mücadele bayrağı altında uygulanan etnik, dini ve kültürel asimilasyon ve "Çinlileştirme" politikaları konusunda Orta Asya ülkelerinin desteğini sürdürmek gibi algılanan stratejik hedefleri gütmüştür.

Buna ek olarak, önde gelen araştırmacılar ve resmi kurumlar, Çin'in büyük güç bölgeselciliğinin nihai amacının katılımcıların tümü için yararlı ve eşitlik üzerine kurulu bir bölgesel işbirliği ve finansal bütünleşmeyi sağlamak değil, Pekin'in en azından Asya-Pasifik bölgesindeki tarihi hegemonyasını yeniden tesis etmek, Asya'da ve daha sonra dünyada yeni bir siyasi-ekonomik düzeni oluşturmak olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla KY projesi üzerinden sürdürülen bölgesel ekonomik bütünleşme, Çin'in nihai amacı değil, stratejik hedeflerine kavuşturacak bir araç olarak değerlendirilebilir.

KY projesi Çin'in siyasi yapısına, dış politika paradigmasına, askeri-ekonomik durumuna, stratejik planlarına, önceliklerine ve bölgesel bütünleşme anlayışına göre şekillenen kendine özgü özelliklere sahiptir. Öncelikle Pekin'in öne sürdüğü bölgeselcilik topraksal değil, işlevsel ve sınırlı bütünleşmeyi kapsamaktadır. Ek olarak, Çin'in KY projesi siyasi değer-temelli konuları girişimin dışında tutmaya özen göstermektedir. Başka bir ifadeyle Çin, ekonomik bölgeselleşme ve küreselleşmeyi kabul ve teşvik ederken, siyasi ve kültürel küreselleşmeye karşı çıkmaktadır.

Pekin'in büyük güç bölgeselciliği Orta Asya dâhil Çin'in yakın çevresindeki bölgeleri kendisinin jeoekonomik, jeopolitik ve stratejik çıkarları çerçevesinde geliştirdiği planlar kapsamında Çin-merkezli uluslararası eski/yeni İpek Yolu ekonomik ve kültürel iletişim, ulaşım ve etkileşim ağının birer parçaları olarak yeniden tanımlamaya, tarihi söylem üzerinden KY girişimini meşrulaştırmaya ve bölgeyi baştan dizayn etmeye çalışmaktadır. Çin, tüm bu hedeflerini bölgesel ekonomik işbirliği ve finansal bütünleşme gibi tüm taraflarca benimsenebilecek bir söylem üzerinden gerçekleştirmektedir.

KY projesi bölgesel bütünleşmeyi sağlayabilecek kapasiteye sahip olmakla birlikte Çin'in çevresindeki veya hedefindeki ülkelerin ekonomik, siyasi ve hatta güvenlik politikalarını Pekin'in politikaları doğrultusunda yönlendirebilir. Nitekim Çin, sağladığı siyasi, ekonomik ve finansal destekler, yatırımlar ve krediler sayesinde Orta Asya

lkelerinin siyasi, ekonomik ve bazı güvenlik politikalarını Pekin'in lehine şekillendirmiştir. Örneğin, Pekin'in doğrudan ve dolaylı teşvikleri sonucunda Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve daha sonra Özbekistan kendilerinin milli kalkınma stratejilerini KY projesi ile ya bağlamış ya da uyumlu hale getirmiştir. Buna ek olarak, Orta Asya lkeleri Tayvan ve Güney Çin denizindeki egemenlik iddiaları gibi tartışmalı bölgesel konularda Çin'in yanında yer almış ve hatta Doğu Türkistan'daki kendi soydaş ve dindaşlarına karşı uygulanmakta olan etnik, dini ve kültürel baskıyı görmezden gelmiştir. Bölge lkeleri daha da ileri giderek, ifade özgürlüğü ve ilgili yerel kanunlar çerçevesinde Çin'in Doğu Türkistan'daki baskılarını insan hakları kuruluşları ve (sosyal) medya üzerinden somut delillerle dünya kamuoyuna duyuran, bu baskıları protesto eden kendi vatandaşlarını susturmaya çalışmış, bazılarını uydurma suçlarla tutuklamıştır.

KY projesi Orta Asya'da tek yön ağırlıklı asimetrik ekonomik bağımlılığı tetiklemiştir. Dolayısıyla Çin, bölge ülkelerini ekonomik ve teknolojik açıdan kendine bağımlı hale getirmeye çalışmıştır. Nitekim Kırgızistan ve Tacikistan aşırı borçlanma sonucunda finansal açıdan Çin'e bağımlı hale gelmiştir. Pekin, bölge ülkelerinin askeri-güvenlik sektörlerine de nüfuz etmeye başlamıştır. Çin bu süreçte ham madde ve doğal kaynaklar ihracatı konusunda özellikle Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın en önemli dış ortağı, en büyük ihracat pazarlarından birine dönüşmüştür. Dolayısıyla Orta Asya lkeleri kendi ham madde ve doğal kaynaklarının kazıp çıkarılması, işlenmesi, ihracatı, ekonomik, teknolojik ve kısmi olarak askeri ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Çin'e bağımlılık geliştirmiştir.

Çin, Orta Asya ülkelerini işlevsel düzeyde siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlar üzerinden kendine entegre etmeye çaba göstermiştir. Bu süreçte ekonomik ve siyasi unsurlar ön plana çıkmıştır. Nitekim Pekin, Őİ ve BM üzerinden yürütülen çok taraflı ve ikili ilişkilerde her zaman bölge ülkelerini desteklemiştir. Bunun yanı sıra Çin, bölge ülkeleriyle toplam 60 milyar dolardan fazla yatırım ve kredi anlaşmaları imzalamıştır.

Çin'in BGB kapsamında sağladığı krediler, ne sürdüğü bazı projeler ve bazı adalar ve topraklar üzerinde sürdürdüğü egemenlik iddiaları, Güney-Doğu Asya bölgesindeki Hindistan, Sri-Lanka, Malezya, Güney Çin Denizi çevresindeki ülkeler ve Japonya'nın toprak bütünlüğünü, egemenliğini veya ulusal güvenliğini tehdit eder duruma gelmiştir. Benzer şekilde Çin'in, İYEK projesi çerçevesinde Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a verdiği büyük miktardaki borçlar karşılığında toprak, tarımsal arazi, doğal kaynak ve diğer

ekonomik-siyasi öncelikler talep etmesi söz konusu ülkelerin toprak bütünlüğünü ve ekonomik bağımsızlığını gölgelemiştir. Buna ek olarak, Çin yatırımları tüm Orta Asya ülkelerinin Pekin'le ilgili dış politika konularında bağımsız ve adil karar alma kabiliyetlerini zedelemiştir.

Çin'in büyük güç bölgeselciliği, Pekin'in Moskova, Washington ve Tokyo gibi rakiplerini kendisinin egemenlik ve çıkar alanı olarak gördüğü Güney Çin Denizi'nin, Güney-Doğu Asya'nın ve ekonomik etkisinin arttığı Orta Asya'nın dışında tutmanın, en azından onların bölgedeki etkisini azaltmanın veya dengelemenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Bunun farkına varan ABD ve Rusya gibi büyük güçler, Japonya, Güney Kore ve Hindistan gibi bölgesel güçler, kendilerinin ve müttefiklerinin/stratejik ortaklarının güvenlik, jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarına göre Çin'e tepki vermiştir. Çin'in KY projesi bölgesel ve küresel dengeleri yerinden sarsmış, uluslararası rekabeti alevlendirmiş ve hatta ABD'yi kışkırtarak ekonomik savaşların tetiklenmesine katkıda bulunmuştur. Buna ek olarak AB, ABD, Japonya, Hindistan ve Avustralya Çin'in KY projesine karşı koymak için kendi ve ortak altyapı projelerini ortaya koymuştur. 2014'ten bu yana ABD, Batı ve Japonya tarafından ekonomik yaptırımlarla baskı altına alınan Rusya, kendi çıkarları doğrultusunda ve karşılıklılık prensibi üzerine taktik-stratejik düzeyde Çin'e destek vermiştir.

Tezin son bölümünde Rusya, ABD ve Çin'in söz konusu projelerinin BGB kavramı bağlamındaki karşılaştırmalı değerlendirilmesi yapılacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ, YENİ İPEK YOLU VE İPEK YOLU EKONOMİK KUŞAĞI PROJELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezin son bölümünde Rusya, ABD ve Çin'in söz konusu BGB projelerinin karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Bu çerçevede bahsi geçen büyük güçlerin bölgeselcilik anlayışları, ilgili projelerin resmi ve algılanan stratejik hedefleri, uygulama enstrümanları, bölgeselcilik yapısı ve katılım koşulları, coğrafi kapsamı, Orta Asya ülkelerinin, bölgesel ve küresel güçlerin projelere yaklaşımı, projelerin ortak ve farklı yönleri değerlendirilecektir. Tezin sonuç kısmına geçmeden önce AEB, YİY ve İYEK girişimlerinin ve Orta Asya'daki bütünleşme sürecinin ileriye dönük perspektifleri incelenecektir.

5.1. Rusya, ABD ve Çin'in Bölgeselcilik Anlayışlarındaki Benzerlik ve Farklılıklar

Önceki bölümlerde görüldüğü gibi BGB, büyük güçlerin siyasi ve düşünce tarihinden ve geleneklerinden ayrı bir şekilde düşünülemez veya ayrı bir şekilde gelişemez. Büyük güçlerin bölgeselcilik anlayışının temelini onların tarihi, geleneksel düşünceleri oluşturur. Nitekim 20. yüzyılın ortalarında Batı'da geliştirilen bölgesel bütünleşme ve bölgeselcilik anlayışları Moskova, Washington ve Pekin tarafından Orta Asya'da öne sürülen BGB projeleri için sadece bir şablon/şema olarak kullanılmıştır. Bu şemaların içerisi büyük gücün tarihi tecrübeleri, gelenekleri, siyasi ve felsefi düşünceleri ile doldurulmuştur.

Bu varsayım Rusya, ABD ve Çin'in bölgeselcilik anlayışları örneğinde kendini göstermiştir. Dolayısıyla söz konusu her büyük gücün bölgeselcilik anlayışının büyük gücün kendi tarihi, geleneksel ve siyasi düşünce yapısından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Rusya, ABD ve Çin, Avrupa merkezli bölgesel bütünleşme ve bölgeselcilik biçimlerini kendilerinin öne sürdüğü bölgeselcilik projeleri için sadece bir kılıf olarak kullanmıştır. Rusya'nın bölgeselcilik anlayışında Çarlık Rusyası'nın ve SSCB'nin sömürgecilik tarihi ve Aleksandr Dugin'in başını çektiği Yeni Avrasyacılık görüşü belirleyici olmuştur. ABD'nin

bölgeselcilik anlayışında Germen-Roma tarihi ve liberalizmden kaynaklanan Batı temelli bölgeselcilik anlayışı etkili olmuştur. Son olarak Çin'in bölgeselcilik anlayışında ise “*tianxia sistemi*” veya Türkçe anlamıyla Çin merkezli “dünya düzeni”, “*wángdào*” (insancıl otorite) görüşü, “haraç sistemi” ve Konfüçyüs geleneği ağır basmıştır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, her üç projenin arka planında geleneksel siyasi, tarihi ve felsefi düşünceleri çağdaş uluslararası ilişkiler ve bölgeselcilik teorileriyle harmanlayan en az birer bilim adamı bulunmaktadır. Bu anlamda Rusya'nın çağdaş bölgeselcilik projesinde (AEB) Yeni Avrasyacılığın kurucusu olan Aleksandr Dugin, ABD'nin YİY projesinde projesinin fikir babası sayılan liberal bilim adamı Frederick Starr önemli rol oynamıştır. Çin'in KY projesinin geliştirilmesinde Wang Huning, Yan Xuetong, Tingyang Zhao ve Jiang Shigong gibi önde gelen Çinli siyasetçiler ve düşünürler ÇHC Başkanı Xi Jinping'e yön göstermiştir. Dolayısıyla bu üç projede en az üç akademik ve birer siyasi lider (Vladimir Putin, Hillary Clinton ve Xi Jinping) merkezi rol oynamıştır.

Çin'in antik “*tianxia sistemi*” veya “dünya düzeni” düşüncesinde kapsayıcılık, paylaşımcılık, eşitlik ve hoşgörü temelli bir düzen hâkim olduğu iddia edilse de “haraç sisteminin” ortaya çıkmasıyla birlikte Çin merkezli “dünya düzeni” değişmiştir. Çünkü “haraç sistemi” başlı başına asimetrik ve hiyerarşik bir düzendir. Hiçbir şekilde eşitlik temelli “dünya düzeni” olarak kabul edilemez. Buradan şu sonuca ulaşmak mümkündür: İddia edilen Çin merkezli “dünya düzeni” ilk başta ne kadar adil, ne kadar evrensel ve kapsayıcı olmuş olsa da zamanla bu özelliklerini yitirmiş ve bir emperyalist sömürü düzenine doğru evrilmiştir. Bu düşünceden hareketle Pekin'in öne sürdüğü çağdaş bölgeselcilik anlayışının, Çin'in elindeki ekonomik gücün askeri güce dönüşmesiyle birlikte ilerleyen zamanlarda emperyalist bir anlayışa dönüşebileceğini tahmin etmek mümkündür. Başka bir deyişle, Çin merkezli “dünya düzeni” düşüncesi simetrik bir düzen olarak kabul edilse bile, “haraç sistemi” açık bir şekilde asimetrik sistemdir. Dolayısıyla Çin'in söz konusu siyasi geleneklerinden esinlenerek öne sürdüğü KY projesinin, her ne kadar ortak çabalarla ve kazan-kazan prensibine dayanarak hayata geçirileceği iddia edilse de kuşkusuz bir şekilde asimetrik ilişkiler üzerine kurulacaktır. Örnek olaylarda görüldüğü gibi, Çin şu aşamada bile ekonomik sömürgecilik olarak nitelendirilebilen bazı asimetrik davranışları sergilemeye başlamıştır.

Öte yandan Çin, bölgeselcilik anlayışı kapsamında ekonomik küreselleşmeyi benimsemektedir. Başka bir deyişle, Çin küreselleşmenin siyasi ve kültürel boyutunu

reddederken ekonomik boyutunu kabul etmektedir. Bunun da nedenini Çin siyasi düşünce tarihindeki “*tianxia sistemi*” veya Çin merkezli “dünya düzeni” ile bağlayarak açıklamak mümkündür. Çünkü “*tianxia sistemi*”, günümüz tabiriyle söylemek gerekirse, kozmopolit bir anlayışa sahiptir. Burada toprak temelli bir bütünleşmeden ziyade işlevsel bütünleşmenin önemine vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla Çin’in kendi bölgeselcilik anlayışı çerçevesinde Batı temelli ekonomik küreselleşme, ekonomik bütünleşme sürecine sıcak bakmasının sebeplerini “*tianxia sistemi*”nden aramak doğru olacaktır.

Rusya’nın AEB projesi en azından teorik düzeyde Avrupa modelini örnek almış ve kurumsallaşmış bir bölgesel bütünleşme girişimi olarak değerlendirilebilir. ABD ve Çin’in YİY ve KY projeleri bölgesel bütünleşmeden ziyade bölgeselcilik ve belli bir noktaya kadar bölgeselleşme girişimleri olarak nitelendirilebilir. KY projesi bölgeselleşmeden ziyade Çin’in geliştirerek ortaya koymak istediği Çin merkezli ekonomik siyasi düzenin küreselleşmesi veya Batı merkezli ekonomik finansal küresel düzene alternatif veya onun yerine geçebilecek türden bir küresel düzeni geliştirme girişimi olarak değerlendirilebilir. Şimdilik Çin’in projesinde resmi bölgesel bütünleşme özellikleri görünmemektedir. Dahası bu projede bölgeselcilik ve bölgeselleşme ve hatta Çin merkezli bir ekonomik düzenin küreselleştirilmesi çabasını görmek mümkündür.

Önceki bölümlerde ABD’nin bölgeselcilik anlayışının Avrupa merkezli bütünleşme teorilerinden kaynaklandığını öne sürdük. Buna rağmen uygulamada ABD’nin bölgeselcilik politikaları Demokratlar ve Cumhuriyetçiler arasında iktidarın el değiştirmesiyle az da olsa farklılık arz etmektedir. Örneğin, Demokratlar iktidara geldiğinde bu konuda daha çok idealist ve liberal yaklaşım benimsemekteydiler. Cumhuriyetçiler ise daha çok realist veya hükümetlerarası bir yaklaşım ile bu duruma bakmaktadırlar. Dolayısıyla Demokrat Partinin Başkanları Bill Clinton ve Barack Obama döneminde ABD’nin bölgeselcilik anlayışında idealist, liberal yaklaşım öne çıkmıştır. Baba George Herbert Walker Bush, oğul George Walker Bush ve Donald Trump başkanlık döneminde ise realist yaklaşım ağır basmıştır. Bu farklar özellikle Donald Trump döneminde daha net bir şekilde gözlemlenmiştir. belirtildiği gibi bu dönemde ABD, serbest ticaret yerine yönetilen ticareti, çok taraflılık yerine iki taraflılığı ve karşılıklı işbirliği yerine saldırgan, dayatmacı ve tehditkâr bir yaklaşımı benimsemeye başlamıştır. Özetlemek gerekirse, ABD’nin bölgeselcilik anlayışı Batı temelli liberalizm, realizm ve

onların türevlerinden esinlenen kurumsalcılık, yeni işlevselcilik ve hükümetlerarasıcılık düşüncelerine dayanmaktadır.

Rusya ve Çin'in bölgeselcilik anlayışı, öne sürdüğü bölgesel bütünleşme girişimleri Batı merkezli çağdaş bölgeselcilik teorileri ve pratiğinin yanı sıra her iki büyük gücün de komşuları ve yakın çevresi üzerinde kurduğu uzun süreli bir sömürgecilik (emperyalist) hegemonyası geleneğinden esinlenmektedir. Buna ek olarak, Marcin Kaczmarek'iye göre Rusya'nın AEB çerçevesinde öne sürdüğü Büyük Avrasya yaklaşımı Çin'in KY anlayışından etkilenecek geliştirilmiştir¹⁰¹⁵. Dolayısıyla Çin'in pragmatik ve esnek bölgeselcilik anlayışı Rusya'ya da ilham vermiştir.

Rusya, ABD ve Çin yöneticilerinin bölgeselcilik anlayışları farklı mantıklara dayanmaktadır. Çinli siyasiler, bölgesel işbirliğini işlevsel olarak algılamaktadır. Rusya ise bölgeselciliği mekânsal olarak tanımlamıştır. ABD kendi bölgesinde yürüttüğü bölgeselciliğe (NAFTA) hem mekânsal hem işlevsel, Latin Amerika ve Orta Asya'da ileri sürdüğü bölgesel projelere işlevsel olarak bakmıştır. Çin bölgesel düzen tasarımını herkese açık, esnek ve fiziki sınırlarla kısıtlanmayan, bir kapsayıcılıkta öngörmektedir. Bunun aksine Rusya ve ABD, bölgeselcilik üzerinden belirli fiziki ve coğrafi sınırlar (eski SSCB coğrafyası, Büyük Avrasya, Kuzey Amerika, Orta Asya ve Güney Asya veya Büyük Orta Asya) çerçevesinde kendi kontrolleri altında bulunan ve yabancılara kapalı, dışlayıcı bir alan yaratmayı hedeflemiştir. Pekin için KY projesi, ekonomik küreselleşmeyi güçlendirmenin ve diğer büyük güçlerin kapalı bölgesel bloklar inşa etmelerini önlemenin bir yolu olarak görülmüştür¹⁰¹⁶. Her üç büyük güç bölgeselcilik anlayışları çerçevesinde iki ve çok taraflılığın, bölgesel düzeydeki uluslararası politikaları yeniden düzenlemenin bir aracı olarak benimsemiştir. Donald Trump ile birlikte iki taraflılık ve baskı araçsallaştırılmıştır.

Rusya ve Çin ilgili projelerini tarihi geleneklerinden, Batı bölgeselcilik deneyimlerinden esinlenerek, küresel siyasetteki büyük güç statülerini iyileştirmeyi hedefleyerek oluşturmuşlardır. Çin ve Rusya ekonomik fayda vaat ederek, yakın geçmişteki ideal işbirliğine atıfta bulunarak kendi projelerini potansiyel katılımcılar gözünde cazip hale getirmeye çalışmıştır. Pekin ve Moskova ayrıca kendi bölgesel

¹⁰¹⁵ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., s. 1374.

¹⁰¹⁶ A.g.e., s. 1374.

inisiyatiflerinin uluslararası barışı sağlama ve küresel kalkınmaya katkıda bulunma gibi özel sorumluluklar üstlendiklerini iddia etmiştir¹⁰¹⁷.

Büyük güç bölgeselcilğinde büyük gücün siyasi zihniyeti ve ideolojik yaklaşımı öne sürdüğü projenin uygulama sürecinde kendisini göstermiştir. Çin, bölgeselleşmeyi vurgulamakla birlikte KY projesi çerçevesinde çok taraflılığı desteklerken, ABD iki taraflılığı önemsemeye başlamıştır¹⁰¹⁸. KY projesi kapsamında Çin'in bölgeselcilik yaklaşımı daha az müdahaleci ve ABD tarzı kurallardaki üst düzey hükümlerle karşılaştırıldığında daha az sert (bağlayıcı) kurallar içermektedir¹⁰¹⁹. Çin'in bölgeselcilik yaklaşımı genel olarak diğer ülkelerin iç işlerine karışmama prensibine, ABD'nin bölgesel bütünleşme anlayışı şartlılık koşuluna ve hatta önleyici müdahale prensibine dayanmaktadır. Rusya'nın bölgeselcilik anlayışında kısmi olarak hem Çin'in benimsediği gönüllülük hem de ABD'nin önemsendiği şartlılık ve önleyici/zorlayıcı müdahalecilik unsurları gözlemlenmiştir.

5.1.1. Projelerin Resmi ve Algılanan Stratejik Hedeflerinin Karşılaştırılması

Önceki bölümlerde bölge-dışı büyük güçlerin, kendi çıkarları çerçevesinde ileri sürdükleri BGB projeleri kapsamında bölgesel ve küresel düzeyde neyi amaçladıkları incelenmiştir. Tezin konusu olan AEB, YİY ve İYEK/KY projelerinin resmi amaçları birbirine benzese de algılanan amaçları arasında ciddi farklılıklar tespit edilmiştir. Bahsedildiği gibi, her üç projenin resmi amacı Orta Asya ve çevresinde ekonomik kalkınma ve istikrarı sağlayabilecek türden bölgesel ekonomik bütünleşme, bölgesel işbirliği veya bölgesel bağlantılara ivme kazandırmak/güçlendirmektir.

Rusya, eski Sovyet coğrafyasındaki ülkeler arasında resmi bir bölgesel ekonomik bütünleşme örgütü kurarak bu amacına ulaşacağını açıklamıştır. ABD, gerekirse Rusya ve Çin ile işbirliği yaparak, Orta Asya ve Güney Asya ülkeleri arasında önce bölgesel bağlantıları, işbirliğini, ekonomik bütünleşmeyi ve nihayetinde barış ve siyasi istikrarı sağlayarak YİY projesinin amacına erişeceğini dile getirmiştir. Çin ise Orta Asya dâhil tüm Avrasya ülkelerini yeni ticaret, ulaşım, iletişim ve enerji altyapı projeleriyle önce kendisine

¹⁰¹⁷ A.g.e., s. 1373-1374.

¹⁰¹⁸ Heng Wang, a.g.e., s. 160.

¹⁰¹⁹ A.g.e., s. 162.

ve sonra birbirine bağlayarak bölgesel işbirliği ve bölgesel finansal bütünleşme sürecini desteklemekle İYEK projesinin hedefine varacağını beyan etmiştir.

Öte yandan uygulamada aynı anda Rusya, ABD ve Çin'in önemseydiği bölgelerden biri haline gelen Orta Asya'da, söz konusu projeler kapsamında farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki büyük güçler arasında önceden var olan bölgesel (ve küresel) rekabetin yeni ve tehlikeli boyutlara ulaşmasıdır. İkincisi ise bu rekabetin çıktıları olarak meydana gelen söz konusu bölgesel bütünleşme girişimlerinin açıklanan resmi amaçlarından kayarak veya uzaklaşarak gizli jeopolitik hedeflerle donatılan birer BGB projelerine dönüşmesidir. Tezin örnek olay incelemelerinde görüldüğü üzere, büyük güçler kendi çıkarlarıyla bölgeye yaklaştıklarında her şeyden önce diğer büyük güçlerle çıkar çatışmasına girerler. Bu argüman büyük güçlerin hedefine dönüşen Asya-Pasifik, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Güney Amerika gibi diğer bölgeler için de geçerlidir. Orta Asya'daki durum, rekabete dayalı söz konusu projelerin resmi amaçlarının gizlenen veya algılanan stratejik hedeflerinden farklı olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Bir defa her üç büyük gücün algılanan stratejik hedeflerinin dikkat merkezindeki kaygı Orta Asya ülkelerinin ekonomik refahı, siyasi istikrarı ve bölgesel bütünleşmesi değil, kendi çıkarlarına tehdit olarak gördüğü diğer büyük güçlerin ve ideolojilerin bölgede artan varlığı ve etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir deyişle Rusya, ABD ve Çin öne sürdükleri Orta Asya odaklı BGB projeleri üzerinden esasında birbirlerini hedef almıştır. Diğer kısa ve uzun vadeli hedeflerinin neredeyse tamamı bu amacın türevleri olmuştur. Belirtildiği gibi projelerin resmi amaçları çerçevesinde açıklanan bölgesel bütünleşme süreci asıl stratejik hedeflere ulaşmak için birer kılıf veya araç olarak kullanılmıştır.

Dolayısıyla ABD, kendisinin küresel güvenlik ve enerji çıkarları çerçevesinde geliştirdiği Orta Asya politikası kapsamında öncelikli olarak bölge ülkelerinin bağımsızlığının korunmasını, yeniden Rusya'nın hegemonyası altına girmemesini ve sonra da bölgenin bütünleşmesini amaçlamıştır. Bunun yanı sıra Washington 1990'lı yıllarda bölgeyi Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Batı'ya bağlamayı planlamıştır. Bölgenin petrol ve doğal gaz kaynaklarının Rusya'yı atlayarak yukarıdaki rota üzerinde yapılması planlanan kara/demir yolları ve enerji boru hatları aracılığıyla Batı'ya taşınması öngörülmüştür. Ancak Rusya'nın yeniden güçlenerek bu planlara karşı koymasının, Orta Asya'da etkisini arttırmaya çalışmasının yanı sıra Çin'in bölgedeki ekonomik etkisinin

artmasıyla birlikte ABD stratejik planlarını gözden geçirmiştir. Dolayısıyla Washington 2006'da BOA, 2011'de YİY olarak öne sürdüğü bölgeselcilik projeleri üzerinden Orta Asya'yı Rusya'nın ekseninden ve Çin'in ekonomik etkisinden tamamen kopararak, Güney Asya'ya, Afganistan, Pakistan ve Hindistan üzerinden deniz yoluyla ABD'nin başını çektiği küresel ekonomik düzene bağlamaya karar vermiştir.

Buna karşı Rusya'nın eski gücüne kavuşması, Orta Asya dâhil eski Sovyet coğrafyasında Moskova merkezli yeni bir siyasi, ekonomik ve askeri blokun oluşturulması, diğer büyük ve bölgesel güçlerin bu coğrafyadan uzaklaştırılması veya etkisizleştirilmesi, bu yolda bir araç işlevini görmekte olan AEB'nin stratejik hedefleri olarak algılanmıştır. Rusya'nın AEB projesine ve Çin'in bölgesel etkisine bir tepki olarak ortaya çıkan YİY girişimi, Orta Asya'yı ABD'nin kontrolündeki Güney Asya üzerinden Batı merkezli küresel ekonomik-siyasi düzenle işlevsel düzeyde bütünleştirmeyi planlamıştır. Buna ek olarak bölgede demokrasi ve piyasa ekonomisini teşvik etmeyi, Rusya ve Çin'in yükselişini engellemeyi, İran rejimini kuşatarak çökertmeyi, otoriter, totaliter, komünist ve dini radikal ideolojileri bölgeden çıkarmayı hedeflemiştir.

Moskova ve Washington'un bölgeselcilik projeleri üzerinden kendisinin "barışçıl yükselişini" engellemeye çalıştığı farkında olan Pekin, İYEK projesini öne sürerek söz konusu rakiplerine karşı aynı yöntemle daha sofistike, daha esnek ve daha etkili bir cevap vermiştir. Rusya ve ABD'nin Orta Asya ve Güney Asya'daki etkisinin azaltılması ve bölgenin ekonomik açıdan Pekin'e bağımlı hale getirilmesi Çin hamlesinin stratejik hedefleri olarak değerlendirilebilir. Çin'in hedeflerinin bunlarla sınırlı olmadığını söylemek mümkündür. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi çoğu uzman, en azından Güney-Doğu Asya ve Asya Pasifik bölgesinde Çin hegemonyasının yeniden tesis edilmesinin üç kıtayı kapsayan KY projesinin nihai hedeflerinden biri olduğunu ileri sürmüştür.

AEB, YİY ve KY projeleri söz konusu büyük güçlerin dış politikalarının yanı sıra iç politikalarıyla da doğrudan veya dolaylı bir şekilde bağlantılı olan hedefleri gütmektedir. AEB Vladimir Putin'in, KY projesi Xi Jinping'in uzun yıllık otoriter/totaliter siyasi iktidarını meşrulaştırma aracı olmuştur. YİY projesi ise Barack Obama'nın Amerikalı seçmenlere ülkesinin Afganistan'daki askeri varlığının azaltılması konusunda verdiği seçim vaatlerini yerine getirme aracı olarak kullanılmıştır. Söz konusu projeler Rusya, ABD ve Çin ekonomisinin iç dinamiklerden kaynaklanan sorunlarına dışarıdan çözüm bulmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda Pekin'in ülkesindeki öncelikli hedefi büyüyen Çin

ekonomisinin hammadde ve diğer gerekli kaynaklarla beslenmesini sağlamaktır. İç politikaya yönelik diğer bir amacı da ülkesinin az gelişmiş batı bölgelerinin kalkınmasına ve istikrara kavuşmasına yardımcı olacak nitelikteki bölgesel ticareti teşvik etmektir. Çin, Orta Asya'daki olası siyasi ve sosyo-ekonomik istikrarsızlığı ekonomik araçlarla önlemekle birlikte kendi kontrolündeki Doğu Türkistan'ın istikrar sorununu tamamen çözmeye çalışmıştır.

Buna ek olarak her üç büyük güç, söz konusu projeler üzerinden Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirerek bölgedeki kendi ekonomik, güvenlik ve stratejik çıkarlarına yönelik olası tehditleri ortadan kaldırmayı, petrol ve doğal gaz boru hatlarının, ulaşım yollarının güvenliğini sağlamayı ve korumayı amaçlamıştır. Çin, Doğu Türkistan'da "üç kötü güç" olarak adlandırdığı terörizm, aşırıcılık ve ayrılıkçılığa, Rusya ve ABD ise Afganistan ve çevresindeki terör gruplarına, uyuşturucu ticaretine ve dini radikalizme karşı mücadele konusunda Orta Asya ülkelerinin desteğinin sürdürülmesini sağlamayı çabalamıştır. Her üç büyük güç, öne sürdükleri projeler aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak bölgedeki İslami hareketlerin ve Müslümanların denetim altında tutulmasını, İslami siyasi partilerin veya hareketlerin iktidara gelmemesini ve Orta Asya'daki laik yönetim biçiminin devamlılığının sağlanmasını amaçlamıştır. Buna ek olarak Çin, KY projesi üzerinden Doğu Türkistan'ın İslami ve Türk kimliğinin tarihten silinmesini veya zorla dönüştürülerek Çinlileştirilmesini hedeflemiştir.

Her üç büyük gücün bölgeselcilik girişimlerinin merkezinde Orta Asya'nın zengin doğal kaynaklarına kolayca erişmek ve jeopolitik açıdan bölgeyi kendi kontrolünde veya etki alanında tutmak gibi benzer hedefler bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Marcin Kaczmarek ve Amitav Acharya'nın ifadesiyle, büyük gücün başını çektiği bölgeselcilik veya "hegemonik bölgeselcilik" bir işbirliği modelinden ya da bölgesel yönetişimden ziyade sadece bir güç dağıtım ve etki alanı oluşturma/genişletme işlevine elverişlidir¹⁰²⁰. Nitekim bu tip bölgeselcilik, tanımlanmış bir coğrafi bölgede büyük bir gücün üstünlüğünün oluşturulması veya kurulması olarak nitelendirilmiştir¹⁰²¹.

¹⁰²⁰ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., s. 1358; Amitav Acharya, "Regionalism Beyond EU-Centrism", *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*, (Ed. Tanja Boerzel, Thomas Risse), Oxford University Press, Oxford 2016, s. 111; *Constructing Global Order: Agency and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 2018, ss. 158, 161.

¹⁰²¹ Kavalam Mādhava Panikkar, "Regionalism and World Security", *India Quarterly: A Journal of International Affairs*, Vol. 55, No. 3-4, 1999, s. 131.

5.1.2. Projelerin Uygulama Araçlarının Karşılaştırılması

Tezin önceki bölümlerinde AEB, YİY ve İYEK projelerinin uygulama araçları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Burada söz konusu projelerin uygulama araçlarının benzer ve farklı özellikleri karşılaştırılmakla birlikte önceki bölümlerde kısaca değinilen bazı uygulama enstrümanları değerlendirilecektir.

Öncelikle Rusya, ABD ve Çin'in bahsi geçen BGB projelerini hayata geçirmek için genel olarak benzer ve bazı farklı veya özel uygulama araçlarına başvurduğunun altını çizmek gerekir. Benzer uygulama enstrümanları büyük güçlerin Orta Asya'daki siyasi, güvenlik, ekonomik, sosyal ve kültürel varlığının veya etkisinin gücüne, ağırlığına göre değişiklik arz etmiştir. Bu anlamda sırasıyla Moskova'nın bölgedeki siyasi-kurumsal, askeri-güvenlik bağlantıları, Pekin'in siyasi-ekonomik araçları ve Washington'un ekonomik-güvenlik enstrümanları ön plana çıkmıştır. Moskova bu kapsamda BDT, KGAÖ ve bölgedeki askeri-güvenlik varlığını/bağlantılarını, Pekin ŞİÖ, SRF ve AAYB'yi ve Washington ise USAID, NATO ve kendisinin Orta Asya ve Afganistan'daki askeri varlığını kullanmaya çalışmıştır. Bu süreçte büyük güçler ve bölge ülkeleri arasında mevcut veya gelişmekte olan asimetrik bağımlılığa dayalı ikili ve çok taraflı ilişkiler belirleyici rol oynamıştır.

Belirtildiği gibi Çin doğrudan yatırımlar, düşük faizli krediler ve ortak (enerji, altyapı ve sanayi) proje sözleşmeleri şeklindeki ekonomik araçlar konusunda rakiplerinden öne geçmiştir. 2005-2018 yılları arasında Çin'in Orta Asya'daki toplam yatırımları ve sözleşmeleri miktarı 63 milyar doları aşmıştır. Bu finansal kaynakların büyük bir kısmı KY projesi kapsamında Çin İhracat-İthalat Bankası, SRF, Çin-Avrasya Ekonomik İşbirliği Fonu ve kısmi olarak AAYB üzerinden sağlanmış veya sağlanacaktır. Dolayısıyla söz konusu yatırımlar ve kuruluşlar KY projesinin ekonomik-finansal araçları olmuştur.

Rusya ekonomik enstrümanlar konusunda Çin'i izlemiştir. Ekim 2017 itibarıyla Rusya'nın Orta Asya'daki doğrudan yatırımları 20 milyar doları aşmıştır. Moskova 2007-2017 yılları arasında bölge ülkelerine 6 milyar dolardan fazla yardım yapmıştır¹⁰²². Buna ek olarak Ekim 2017 itibarıyla Orta Asya ülkelerinde faaliyet gösteren Rus şirketleri veya Rus sermayesi ile kurulan ortak işletmelerin sayısı 7 bin 500'ü geçmiştir¹⁰²³. Rusya, buna

¹⁰²² Aynı dönem içinde ABD'nin Orta Asya ülkelerine sağladığı ekonomik yardım 3 milyar 496 milyon dolar civarındadır. USAID verilerine göre yazar tarafından hesaplanmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: USAID, "U.S. Foreign Aid by Country", <https://explorer.usaid.gov/cd> (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

¹⁰²³ Sergey Lavrov, 4 Ekim 2017, a.g.e.

ek olarak uzun zamandan beri bölge ülkelerinin ya birinci ya da ikinci veyahut üçüncü en büyük dış ticaret ortağı konumundadır. Rusya tek yön ağırlıklı asimetrik ekonomik ilişkilerini, AKB, AİKF, Kırgız-Rus Kalkınma Fonu gibi finansal kuruluşları AEB projesinin ekonomik-finansal uygulama araçları olarak kullanmıştır.

Çin ve Rusya'dan farklı olarak dünyanın en büyük ekonomisinin (ABD'nin) Orta Asya'daki ekonomik varlığı ve etkisi sınırlı düzeydedir. Bunun da neredeyse tamamı Kazakistan'ın enerji ve sanayi sektöründe toplanmıştır. Ocak 2018 itibarıyla ABD'nin Kazakistan'daki doğrudan yatırımı 27,2 milyar doları aşmıştır. 2011-2018 yılları arasında ABD hükümeti, USAID ve diğer kurumları üzerinden Orta Asya ülkelerine toplam 2 milyar 225 milyon dolardan fazla yardım yapmıştır. Bunun da neredeyse yarısı (%41,6'sı veya 927 milyon doları) Kazakistan'a verilmiştir¹⁰²⁴. Benzer şekilde Çin ve Rusya'nın Orta Asya'ya yaptığı yatırım ve yardımların çoğu Kazakistan'ın hanesine yazılmıştır. Dolayısıyla Kazakistan her üç BGB'nin bölgedeki ekonomik merkezine ve en önemli bölgesel destekçisine dönüşmüştür.

Belirtmek gerekir ki ABD'nin bölge ülkelere yaptığı yatırımlar ve yardımların büyük bir kısmı YİY projesiyle doğrudan bağlantılı değildir. Bunun aksine Çin ve Rusya'nın bölgedeki ekonomik yatırım ve yardımlarının önemli bir kısmı AEB ve YİY projeleriyle bağlantılıdır. Çin ve Rusya'dan farklı olarak Washington yönetimi, YİY projesinin finansmanını üstlenecek özel bir ekonomik kuruluş kurmamıştır. Washington Dünya Bankası, ADB, Aga Han Kalkınma Ağı gibi ABD destekli küresel ve bölgesel ekonomik-finansal kuruluşları ve özel fonları YİY projesinin dolaylı uygulama araçları olarak devreye sokmuştur. Küresel, bölgesel müttefiklerini ve bölge hükümetlerini girişim kapsamındaki projelerin finansmanını ortaklaşa üstlenmeye teşvik etmiştir.

Her üç büyük güç (özellikle Rusya) ellerinde bulundurdukları uygulama araçlarını işbirliğine yanaşan ülkelere ödül, karşı çıkanlara doğrudan veya dolaylı baskı unsuru olarak kullanmıştır. Rusya bu anlamda Beyaz Rusya, Ermenistan ve Kırgızistan'ı AEB'ye katmak için ekonomik, güvenlik enstrümanlarını hem de siyasi baskı unsurlarını uygulamıştır. Moskova'nın büyük güç bölgeselcilliğini reddeden Ukrayna'ya karşı doğrudan askeri müdahale, siyasi, ekonomik ve normatif baskı unsurları kullanılmıştır. Ukrayna müdahalesi üzerinden Orta Asya ülkeleri dâhil tüm eski SSCB coğrafyasına uyarı niteliğinde bir gözdağı verilmiştir.

¹⁰²⁴ USAID verilerine göre yazar tarafından hesaplanmıştır. Bakınız: USAID, a.g.e.

Çin ve ABD, YİY ve KY projelerini destekleyen bölge ülkelerine siyasi, ekonomik ve güvenlik yardımları sağlamıştır. BOA/YİY girişiminin bazı projelerine ve Washington'un bölge ülkelerinin iç işlerine müdahalesi olarak algılanan bazı tutumlarına karşı çıkan, ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığına son veren Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'a karşı sınırlı düzeyde siyasi, ekonomik ve güvenlik baskıları uygulanmıştır. Ancak bugüne kadar Çin ile bölge ülkelerinin hükümetleri düzeyinde kamuya yansıyan ciddi bir ihtilaf gözlemlenmemiştir. Bununla birlikte Pekin, elindeki siyasi ve ekonomik unsurlar aracılığıyla sağladığı siyasi ve ekonomik desteklere karşılık bölge ülkelerinden toprak, tarımsal arazi, doğal kaynakların işletme hakkı ve özel ekonomik imtiyazlar talep etmiştir.

Bunun yanı sıra Pekin, rüşvet ve cazip ekonomik inisiyatifler sunarak Orta Asya ülkelerinin bazı üst düzey yetkilileri, siyasetçileri, memurları, iş adamları ve oligarklarından oluşan kurumsallaşmamış Çin yanlısı bir lobi geliştirmiştir. Cumhurbaşkanı'nın ailelerinin de dâhil olduğu lobiler her şeyden önce kendi ekonomik çıkarları için Çin'in bölgedeki varlığına ve İYEK projesine destek sağlamıştır. Fakat bu lobiler organize, bölgesel değil, ülke temelli ve esas olarak birbirinden bağımsız hareket etmiştir. Benzer şekilde, araştırma kapsamında görüştüğümüz bölge uzmanları Orta Asya ülkelerinin hükümetleri düzeyinde ve siyasi elitleri içinde/çevresinde Rusya ve ABD yanlısı çıkar gruplarının, klanların ve gayriresmî lobilerin şekillendiğini ifade etmiştir. Son yıllarda Orta Asya'da Moskova'nın lehine değişen bölgesel gelişmelere dayanarak Rusya yanlısı siyasi klanların ve çıkar gruplarının daha çok etkili olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Çin, KY projesi aracılığıyla Orta Asya ülkeleriyle güçlü ekonomik ilişkiler geliştirmiş ve bu ülkelerin kendisine olan ekonomik ve finansal bağımlılığını artırmıştır. Çin elindeki ekonomik ve finansal enstrümanları kullanarak bölge ülkelerinin çıkarlarının kendi çıkarlarıyla uyumlaştırılmasını sağlamış, hassas konularda Çin'in, Orta Asya hükümetleri düzeyinde veya onlara bağlı olan resmi medya kuruluşları tarafından eleştirilmesini dolaylı bir şekilde engellemiştir. Bu nedenle ne Orta Asya ülkelerinin hükümetleri ne de onlara bağlı olan ana akım medya kuruluşları Çin'in Doğu Türkistan'daki Uygur, Kazak, Kırgız ve diğer Müslüman azınlıklara yönelik baskıcı politikalarını ve insan hakları ihlallerini gündeme getirmekte veya eleştirmektedir. Aksine, Orta Asya ülkeleri, Çin'in terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık olarak adlandırdığı "üç kötü

güce” karşı çifte standart mücadelesini desteklemektedir. Orta Asya ülkelerindeki resmi medya özellikle her zaman Çin’in kalkınma modeline övgüde bulunmakta ve sık sık Çin dizilerini yayınlamaktadır. Buna ek olarak Pekin, kendisinin “Tek Çin” siyaseti konusunda Orta Asya ülkelerinin tam desteğini alarak jeostratejik çıkarlarına ulaşmak için elindeki ekonomik avantajları kullanmıştır. Çin’in sağladığı milyar dolarlık cazip yatırımlar ve kredilerden dolayı tüm Orta Asya ülkeleri Pekin’in ikili, bölgesel, çok taraflı ve küresel düzeydeki siyasi pozisyonunu desteklemektedir¹⁰²⁵.

Son olarak, Çin, ŞİÖ aracılığıyla bölge ülkeleri arasında bir kurumsal iletişim, güvenlik ve ekonomik, kültürel işbirliği platformu geliştirmiştir. Bu platformda üyeler arasındaki hassas (sınır aşan sular, tartışmalı sınır bölgeleri, kültürel farklılıklar ve b.) konulara değinilmese de taraflar genel ve bazı özellikli konularda kaygılarını dile getirmekte, karşılıklı tutumlarını koordine etmekte ve işbirliğini genişletmek için atılması gereken adımları konuşmaktadırlar. Altını çizmek gerekir ki, ŞİÖ öncelikle Çin menfaatlerine hizmet eden bir siyasi oluşumdur. Ayrıca bu örgüt Moskova-Pekin, Delhi-Pekin, İslamabad-Delhi arasındaki dengeyi koruyan ve uluslararası toplumun gözünde Çin’in bölgedeki faaliyetlerini meşrulaştıran bir siyasi araç işlevi görmüştür.

Çin, KY projesinin hayata geçirilmesini hızlandırmak ve projeye ivme kazandırmak için ŞİÖ’yü de bir enstrüman olarak kullanmaya çalışmıştır. Ancak Rusya dolaylı olarak, Hindistan ise açık bir şekilde Çin’in bu girişimine karşı çıkmıştır¹⁰²⁶. Buna rağmen Çin’in resmi ajansları ve araştırmacıları, bu iki oluşumun başından beri birbirine bağlı olduğunu ve birbirlerini tamamladıklarını savunagelmıştır. ŞİÖ ve KY arasındaki bağlılığı inceleyen Abigail Grace’ye göre, Çin çok taraflı platformlarda engellendiği durumlarda, kendi öncelikleri doğrultusunda destek toplamak ve politikalarını hayata geçirmek amacıyla ikili mekanizmalara başvurmuştur¹⁰²⁷. Moskova ve Delhi istemese de Pekin yönetimi

¹⁰²⁵ Detaylı bilgi için bakınız: Axel Berkofsky, “China’s Strategic Involvement in Central Asia: Strategies, Results and Obstacles”, July 2012, https://www.ispionline.it/it/documents/Analysis_128_2012.pdf (Erişim Tarihi: 13.09.2018); George Voloshin, “Central Asia Ready to Follow China’s Lead Despite Russian Ties”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 14, No. 71, 24 May 2017a; O’zA, 18 Mayıs 2017, a.g.e.; Xinhua, “China, Tajikistan Agree to Forge Comprehensive Strategic Partnership”, 1 September 2017, http://www.xinhuanet.com/english/2017-09/01/c_136572054.htm (Erişim Tarihi: 13.09.2018); Xiangming Chen ve Fakhmiddin Fazilov, “Re-Centering Central Asia: China’s “New Great Game” in the Old Eurasian Heartland”, *Palgrave Communications*, Vol. 4, No. 71, 2018; Umida Hashimova, “Why Central Asia is Betting on China’s Belt and Road”, 13 August 2018, <https://thediplomat.com/2018/08/why-central-asia-is-betting-on-chinas-belt-and-road/> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).

¹⁰²⁶ Eray Alım ve Fuat Aksu, a.g.e., s. 68; Saibal Dasgupta, 10 June 2018, a.g.e.

¹⁰²⁷ Abigail Grace, “The Lessons China Taught Itself: Why the Shanghai Cooperation Organization Matters”, *China Brief*, Vol. 18, No. 11, 19 June 2018, s. 13.

(Türkmenistan hariç) Orta Asya ülkeleri ile ikili ilişkilerini kullanarak ŞİÖ üzerinden İYEK projesini desteklemeyi ve yürütmeyi başarmıştır.

Çin ve ABD'den farklı olarak Rusya'nın, AEB projesini hayata geçirmek için sosyal/demografik ve normatif araçlara da sahip olduğunu belirtmiştik. Günümüzde Orta Asya'da yaşayan 71 milyondan fazla insanın 4 milyondan fazlası, çoğunluğu Kazakistan'da olmak üzere, etnik Rus'tur. Ayrıca, Orta Asya'da Rusya'nın (yedisi Kazakistan'da, dördü Kırgızistan'da ve biri Tacikistan'da olmak üzere) toplam 12 askeri üssü, uzay istasyonu, radar tesisi, silah deneme merkezi, hava/uzay gözlem merkezi, askeri optik-elektronik kompleksi ve diğer güvenlik tesisleri faaliyet göstermektedir. Bu üs ve tesislerde sayıları kimi zaman 7 ile 13 bin arasında olduğu tahmin edilen Rus askeri ve teknik personeli bulunmaktadır¹⁰²⁸.

Buna ek olarak Moskova, Rusya'da çalışan milyonlarca Orta Asyalı göçmen işçiyi bölge ülkelerine karşı etkili bir sosyoekonomik baskı aracı olarak kullanmıştır. Nitekim 2007-2016 yılları arasında Rusya'daki Orta Asyalı göçmen işçiler kendi ülkelerine toplamda yaklaşık 90 milyar dolar döviz göndermiştir¹⁰²⁹. Bu rakam göçmen işçilerin bölge ülkeleri için önemli bir döviz kaynağı olduğunun göstergesidir. Moskova'nın bu olgu üzerinden sarsıcı bir müdahalede bulunması durumunda, bölgenin bazı ülkeleri Rusya'nın AEB projesine katılmaktan başka bir çare bulamayabilir.

Vladimir Putin yönetimi daha da ileriye giderek uyguladığı çifte vatandaşlık ve “pasaportlaştırma” politikası üzerinden eski Sovyet coğrafyasındaki bağımsız ülkelerin milyonlarca vatandaşına, söz konusu ülkelerin hükümetlerinin itirazlarına rağmen, kolaylaştırılmış şartlar altında Rus pasaportunu adeta dağıtmaktadır. Son yıllarda bu politika çerçevesinde her sene ortalama 100 bine yakın Orta Asyalı, Rus vatandaşlığına geçmektedir. Moskova, “pasaportlaştırma” politikası üzerinden siyasi ve psikolojik baskı uygulayarak Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan dâhil eski SSCB ülkelerini AEB

¹⁰²⁸ Detaylı bilgi için bakınız: Yuriy Zverev, “Rossiyskiye Voyennyje Bazy i Ob'yekty Za Rubezhom: Kazakistan, Tadzhiqistan, Kirgiziya”, 18 Nisan 2017, <http://eurasia.expert/rossiyskie-voennye-bazy-i-obekty-za-rubezhom-asia/> (Erişim Tarihi: 11.06.2019); Ali Emre Sucu, “The Importance of Russian Military Presence in Central Asia for Russia's Regional Security”, *The Academic Elegance*, 2017, ss. 125-138; Roman Muzalevsky, 27 April 2016, a.g.e.; Leonid Nersisyan, “Ostupat' Bol'she Nekuda: Voyennyje Bazy Rossii”, 24 Mart 2015, <https://regnum.ru/news/polit/1908336.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2019); Ria Novosti “Rossiyskiye Voyennyje Bazy Za Rubezhom”, 26 Mart 2014, <http://ria.ru/spravka/20140326/1001038148.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

¹⁰²⁹ Józef Lang, “Central Asia: the Crisis of the Migration Model and Its Potential Impact on the EU”, 25 April 2017, s. 9, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_237.pdf (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

projesine katmayı düşünmektedir. Bu politika, Rusya'nın Gürcistan (2008) ve Ukrayna'da (2014) yaptığı gibi, Orta Asya'daki Rusları veya Rusya vatandaşlarını "koruma" bahanesiyle gerektiğinde askeri güce başvurmasına olanak sağlayabilir.

Dolayısıyla Orta Asya liderleri Moskova ile iyi geçinmeyi kendi rejimlerinin devamlılığı açısından bir zaruret olarak kabullenmiştir. Topraklarındaki Rus diasporası, Rus askeri varlığı ve Rusya'da bulunan kendi göçmen işçi vatandaşlarının durumu Kazakistan ve Kırgızistan'ın AEB'ye katılma kararının ardındaki önemli etkenler olarak değerlendirilebilir. Bu durum potansiyel üye olarak görülen Tacikistan için de geçerlidir.

Her üç büyük güç, bölge ülkeleriyle geliştirdiği ikili ilişkilerinin bir parçası olan sosyokültürel etkileşimleri projelerinin uygulama araçlarından bir diğeri olarak görmüştür. Aynı zamanda sosyokültürel bağlar yumuşak güç oluşumunda da katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla her üç büyük güç söz konusu projeler kapsamında bölgedeki binlerce öğrenciye eğitim bursları tahsis etmiştir. Bölge genelinde yabancı dil (Rusça, İngilizce ve Çince) ve kültür merkezleri, enstitüsü ve üniversiteler açmışlardır. Son olarak söz konusu büyük güçler öğrenci/uzman değişim programları, kültür gezileri, iş ve sanayi dünyası, akademik çevreler arasında konferanslar, toplantılar, fuarlar düzenlemek suretiyle kişiler arası bağları geliştirmeye, yumuşak gücünü arttırmaya çalışmışlardır.

Rusya bu konuda da ABD ve Çin'in önündedir. ABD ve Çin'in bu alanda ekonomik, teknolojik ve bilimsel üstünlüğü söz konusu olsa da Rusya'nın bölge ülkeleriyle geliştirdiği tarihi, siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel bağlarının etkisiyle bölge hükümetleri ve özellikle gençleri gelişim/egitim/teknoloji konusunda daha çok Rusya'yı tercih etmiştir. Bu süreçte bölge genelinde yaygın olarak kullanılan Rus dili, büyük bir okuyucu/izleyici/dinleyici kitlesine sahip olan Rus medyası kritik rol oynamıştır. Nitekim bölge halkları dünyadaki gelişmeleri halen Rus dili ve Rus medyası üzerinden takip etmektedir. Dolayısıyla bölge ülkelerindeki kamuoyunun şekillenmesinde de Rus medyasının büyük payı vardır. Bunun aksine İngilizce ve özellikle Çince bölge insanların çoğunun kullan(a)madığı, öğrenmekte zorluk çektiği yabancı dillerdir. Dolayısıyla Orta Asya'da ABD ve Çin medyasının veya diğer enformasyon araçlarının etkisi çok sınırlıdır.

Rusya, ABD ve Çin mevcut ve yeni altyapı (kara/demir/hava/deniz ulaşım yolları, iletişim kanalları, elektrik enerji hatları, doğal gaz ve petrol boru hatları ve b.) projelerini, öne sürdükleri AEB, YİY ve KY girişimlerinin birer uygulama aracı olarak kullanmıştır. Nitekim altyapı, BGB'nin başarıya ulaşmasını sağlayabilecek en önemli unsurlardan

biridir. Rusların Orta Asya'da inşa ettiği altyapı projeleri son yüz yıldır Moskova'nın bölgedeki askeri, ekonomik ve stratejik üstünlüğünün garantörü olmuştur. Ancak Washington'un ve özellikle Pekin'in 2009'da faaliyete geçirdiği Orta Asya-Çin doğalgaz boru hattı gibi projeleri Rusya'nın bölgedeki enerji altyapı tekeli ve etkisini kırmıştır.

YİY projesi Orta Asya ve Güney Asya ülkelerinin ulaşım ve iletişim bağlarını güçlendirmiştir. İYEK projesi ise Uzak Doğu, Çin, Orta Asya, Güney Asya, Orta Doğu, Avrupa ve Rusya arasında yeni ulaşım, iletişim ve enerji hatlarını kurmuştur. Bölgeye sınırdaş olan Çin açısından özellikle ulaşım altyapısı hayati önem taşımaktadır. Ticari malları piyasaya ulaştıran ulaşım altyapısı yeri geldiğinde savaşa katılacak askeri unsurları taşımak için de kullanılabilir. Dolayısıyla ulaşım altyapısı sivil ve askeri alan olmak üzere ikili kullanıma müsaittir. Çin, yeni bir bölgesel hegemonia dönüşürse, KY projesi çerçevesinde Avrasya ve ötesinde kurulan ve geliştirilen ulaşım altyapıları önemli bir etki aracı olacaktır¹⁰³⁰. Bu riskin farkında olan Rusya ve bölge ülkeleri, yapımı planlanan Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu hattının Çin'de kullanılan 1435 milimetrelik dar raylardan inşa edilmesine karşı çıkmıştır¹⁰³¹.

Rusya, içinde bulunduğu ekonomik kriz ve jeopolitik baskılara rağmen ileri sürdüğü BGB projesinin bahsi geçen uygulama araçlarının etkili kullanımı konusunda bölgedeki rakiplerine kıyasla önde gelmektedir. Çin, siyasi ve ekonomik araçlar konusunda Rusya ve ABD'den bir adım öne çıkmıştır. Rusya ve ABD'den farklı olarak Çin, İYEK girişimi kapsamındaki projelerin hayata geçirilmesi sürecinde tamamen veya kısmen Çinli işçilerin çalıştırılmasını zorunlu bir uygulama aracı haline getirmiştir. Pekin'in izlediği bu yöntem yerel halkların itirazına ve Çin karşıtı protestolara yol açmıştır. ABD, dünyanın en büyük askeri, ekonomik, teknolojik, bilimsel gücüne ve çekici siyasi/yönetim sistemine sahip olmasına rağmen siyasi irade, ilgi eksikliği ve yaptığı siyasi hatalarından dolayı bahsi geçen kapasitelerini/özelliklerini YİY projesinin birer etkili uygulama araçlarına dönüştürememiştir.

Öte yandan eski SSCB döneminde Orta Asya genelinde kapsamlı ve etkili siyasi, ekonomik, askeri-güvenlik, sosyal ve kültürel bağlantıları geliştiren Rusya, bölge ülkelerinin bağımsızlığından sonraki süreçte de bu bağlantıları geliştirilerek sürdürmüştür. Dolayısıyla uygulama araçlarının çeşitliliği, kapsamı ve etkisi açısından Rusya'nın

¹⁰³⁰ Jonathan Hillman, a.g.e., s. 10.

¹⁰³¹ Central Asia Daily, 5 May 2018, a.g.e.; Victoria Panfilova, 21 June 2018, a.g.e.

üstünlüğü gözlemlenmiştir. Çin ve ABD sonraki sıraları almıştır. Buna ek olarak söz konusu uygulama araçları, AEB projesinin hayata geçirilmesi konusunda Rusya'nın ekonomik yetersizliğini ve siyasi zayıflığını örtbas etme işlevini görmüştür.

5.1.3. Projelerin Bütünleşme Biçimi, Aşamaları, Kurumsal Yapısı, Hukuki Dayanağı ve Katılım Koşullarının Karşılaştırılması

AEB, YİY ve İYEK projelerinin biçimi, bütünleşme aşamaları, kurumsal yapısı, hukuki dayanağı ve katılım koşullarının birbirine benzer ve farklı özellikleri bulunmaktadır. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi gelinen aşamada AEB projesi uluslararası tüzel kimliğe sahip olan resmi bir bölgesel bütünleşme örgütüne dönüşmüştür. Proje-temelli hükümetlerarası işbirliği ve bölgesel bütünleşme biçiminde olan YİY, durgunluk döneminden geçmektedir. AEB de genişlemesi konusunda durgunluk yaşamaktadır. İkili ve çok taraflı ortak çabalara dayalı, proje-bazlı gayriresmî ağ biçimindeki bölgeselcilik girişimi olarak nitelendirebileceğimiz İYEK/KY, hızla gelişip genişlemektedir. AEB tam bir bölgesel bütünleşme örgütü iken, YİY ve KY birer kapsamlı bölgeselcilik girişimi olarak değerlendirilebilir. Sonuç itibarıyla her üç proje, BGB'nin farkı biçimlerdeki birer örneğidir.

AB bütünleşme modelini benimseyen AEB¹⁰³², kısa süre içinde bölgesel bütünleşmenin serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği ve ortak pazar aşamalarını sınırlı düzeyde hayata geçirmiştir. Teorik düzeyde yeni-işlevselcilik yaklaşımıyla açıklanabilir

¹⁰³² AEB teorik açıdan AB'nin bir çeşit taklididir. Pratik ve işlevsel olarak farklıdır. AEB siyasi ağırlıklı, AB ise ekonomik ağırlıklı projedir. AEB yukarıdan aşağıya (*top-down*) ve hükümetlerarası bir entegrasyondur. Bunun aksine AB aşağıdan yukarıya doğru (*bottom-up*) evrilen daha doğal ve ağırlıklı olarak yeni işlevselcilik mantığına dayalı bir bütünleşme örneğidir. AEB'ye katılan ülkeler arasında büyük bir ekonomik asimetri vardır. Rusya'nın ekonomisi tüm üyelerin toplam ekonomisinden kat kat büyüktür. AB üyeleri arasında göreceli bir ekonomik denge veya simetri söz konusudur. AEB'nin kurumsal yapısı zayıf ve üye ülkelerin başkanlarının kontrolü altındadır. Buna karşı AB kurumları nispeten bağımsız, kararları üyeler için doğrudan bağlayıcı ve ulusüstü niteliğine sahiptir. AEB anlaşmaları teorik olarak bağlayıcı olmakla birlikte uygulamada gevşek ve esnek, AB sözleşmeleri ve kuralları bağlayıcıdır. AB hukuku, demokrasi ve insan hakları gibi değerleri bölgesel bütünleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak ele alırken, AEB hukuku bu konuları kapsamamaktadır. AEB ve AB arasındaki benzerlik ve farklılıklar için bakınız: Angela Di Gregorio ve Arianna Angeli (Ed.), *The Eurasian Economic Union and the European Union: Moving Toward a Greater Understanding*, Eleven International Publishing, The Hague 2017; Rilka Dragneva ve Kataryna Wolczuk, a.g.e.; Roman Petrov ve Paul Kalinichenko, "On Similarities and Differences of the European Union and Eurasian Economic Union Legal Orders: Is There the "Eurasian Economic Union Acquis"?", *Legal Issues of Economic Integration*, Vol. 43, No. 3, 2016, ss. 295-307; Aleksandra Jarosiewicz ve Ewa Fischer, "The Eurasian Economic Union – More Political, Less Economic", 20 January 2015, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_157.pdf (Erişim Tarihi: 09.06.2019); Andrei Yeliseyev, "The Eurasian Economic Union (EEU) and the European Union (EU): Similarities and Differences", 2014, https://www.academia.edu/13698493/The_Eurasian_Economic_Union_EEU_and_the_European_Union_EU_Similarities_and_Differences (Erişim Tarihi: 09.06.2019).

gibi görünen AEB'nin pratikteki gelişme süreci esas olarak hükümetlerarasıcılığın ve realizmin mantığını yansıtır. Bu durum Birliğin teorik tasarımı ve pratikteki uygulamaları arasında fark olduğunun göstergesidir. YİY projesi gümrük ve ticaret politikalarını belli bir düzeyde uyumlaştırarak bölgesel işbirliğini kolaylaştırmıştır. KY projesi, katılımcı ülkelerle sınırlı düzeyde tercihli tarife anlaşmaları, tercihli ticaret ve yatırım anlaşmaları, serbest ticaret bölgeleri, ekonomik ve ticaret işbirliği bölgelerini sağlayarak bölgesel ekonomik bütünleşmenin ilk aşamasını başlatmıştır. YİY projesinin akıbeti belirsiz iken, AEB ve KY projelerinin bölgesel bütünleşme veya bölgeselcilik sürecinin ileri aşamalarına ulaşabileceğini tahmin etmek mümkündür.

Tablo 5.1. Orta Asya'daki Üç Büyük Güç Bölgeselciliğinin Karşılaştırmalı Şeması

	Avrasya Ekonomik Birliği (Rusya)	Yeni İpek Yolu (ABD)	İpek Yolu Ekonomik Kuşağı (Çin)
Başlangıç tarihi	2011	2011	2013
Uygulama tarihi	2015	2014 (şu anda durgunlaşmış durumda).	Uygulama süreci devam etmektedir.
Teorik arka planı	Avrasyacılık, Yeni Avrasyacılık ve Avrupa merkezli bölgeselcilik teorileri.	Liberalizm, realizm ve Avrupa merkezli bölgeselcilik teorileri.	“Tianxia sistemi”, “wángdào” düşüncesi, “haraç sistemi”, Konfüçyüsçülük geleneği ve çağdaş bölgeselcilik teorileri.
Pratik arka planı	1995-Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın GB Protokolü; 2000-EvrAzES; 2010-GB; 2012-TEA; 2015-AEB.	1999-İpek Yolu Stratejisi Aktı; 2005-Büyük Orta Asya/Ortaklığı; 2011-Yeni İpek Yolu.	1994-İpek Yolu Teşebbüsü; 2013-İpek Yolu Ekonomik Kuşağı.
Resmi amacı	“Ulusal ekonomiler arasındaki işbirliğini arttırmak, rekabet gücünü yükseltmek ve üye devletlerin halklarının yaşam standartlarını yükseltmek için istikrarlı kalkınmayı teşvik etmek.” Üye devletlerin “küresel büyüme ve uygarca ilerlemenin liderleri haline gelmesi, başarı ve refah elde etmesini” sağlamak.	“Bölgede refah ve istikrarı sağlamak amacıyla Afganistan'ı Orta Asya ve Güney Asya ekonomilerine entegre etmek; Bölgesel bir enerji piyasası oluşturmak, ticareti ve taşımacılığı geliştirmek, gümrük ve sınır prosedürlerini kolaylaştırmak ve işadamları arasındaki kişiler arası ilişkileri teşvik etmek.”	Katılımcı ülkeler arasında politikalar, altyapı, ticaret, finans ve insanlar arasındaki bağlantılara atıfta bulunan “beş bağlantıyı” oluşturmak; “Avrasya ülkelerinin birbirleriyle işbirliği yapıp fayda sağlamaları için bir ağ oluşturmak.”
Algılanan stratejik hedefleri	Rusya'nın bölgedeki büyük güç statüsünü ve hegemonyasını yeniden tesis etmekle beraber ABD/Batı'nın siyasi-ekonomik genişlemesine,	Rusya, İran ve Çin'i çevrelemek; Orta Asya ve Güney Asya'nın jeopolitik ve jeoekonomik alanını yeniden şekillendirerek	ABD ve Rusya'nın Orta Asya'daki etkisini azaltmak ve bölgeyi kendine bağlamak; Orta Asya ülkeleriyle ilişkileri geliştirerek bölgedeki ekonomik çıkarlarına yönelik tehditleri

	güneydeki terör örgütlerine ve doğudan yükselen Çin etkisine karşı durmak amacıyla Rusya ve çevresinde yeni savunma ve saldırı gücü blokunu oluşturmak.	ABD'nin başını çektiği küresel siyasi-ekonomik düzene entegre etmek; Orta Asya'yı Rusya ekseninden kopararak ABD hegemonyasını mümkün olduğunca koruyup genişletmek.	ortadan kaldırmak, petrol ve doğal gaz boru hatlarının güvenliğini sağlamak; Doğu Türkistan'da "üç kötü güç" olarak adlandırdığı terörizm, aşırıçılık ve ayrılıkçılığa karşı mücadelede bölge ülkelerinin desteğini sürdürmek.
Uygulama araçları	Askeri üsler; siyasi, güvenlik ve ekonomik araçlar: BDT, KGAÖ, AKB ve AİKF; Rus diasporası; Göçmen işçiler; Kültürel işbirliği; Rusça ağırlıklı enformasyon alan; "Pasaportlaştırma" gibi normatif kartlar; Ortak dış politika çıkarları.	Dış yardım, USAID, WB, ADB, NATO'nun Barış için Ortaklık Programı, CAREC, RECCA, C5+1, TAPI, CASA-1000, TUTAP, TAT, TAP-500.	Finansal yardım, yatırım ve kredi araçları: SRF, NDB, Çin İhracat-İthalat Bankası, AAYB; Siyasi-güvenlik aracı: ŞİÖ, BRFC; Petrol ve doğal gaz boru hatları, kara/demir yolları ağlarından oluşan ulaştırma koridorları; Kültürel işbirliği, Konfüçyüs Enstitüleri, Çin Küresel Televizyon Ağı.
Biçimi	Üyelik zorunluluğu aranan, AB benzeri bütünleşme kuralları, bazı kurumları ve düzenleyici normları bulunan formal sisteme sahiptir. Ancak hükümetler tarafından yönetilen anlaşma-temelli bütünleşme niteliğindedir. Resmi olarak sınırlı düzeyde STB, GB, OP aşamalarına geçmiştir.	Proje-temelli hükümetlerarası işbirliği ve ekonomik bütünleşme sistemi. Afganistan-Pakistan Transit Ticaret Anlaşmasını; Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan arasındaki Sınır Ötesi Taşımacılık Anlaşmasını sağlamıştır. Gümrük ve ticaret politikalarını uyumlaştırmış/kolaylaştırmıştır.	İki taraflı ve çok taraflı ortak çabalara dayalı gayriresmî ekonomik ağ. Sınırlı düzeyde Tercihli Tarife Anlaşması, Tercihli Ticaret ve Yatırım Anlaşması, Serbest Ticaret Bölgeleri, Ekonomik ve Ticaret İşbirliği Bölgelerine sahiptir.
Kapsamı ve Katılım Koşulları	Tam üyelik tüm eski Sovyet Cumhuriyetlerine, ortaklık ise diğer Avrasya ülkelerine açıktır. ABD, Batı Avrupa ve büyük ihtimalle Çin'e tam üyelik hakkı tanınmayacaktır.	Tüm Orta Asya, Afganistan, Pakistan ve Hindistan gibi Güney Asya ülkelerine açıktır. Resmi olarak Rusya ve Çin'in işbirliğine sıcak bakar. İran'ı dışlamıştır.	Tüm Orta Asya ve (ABD, Japonya, Hindistan, Tayvan ve büyük ihtimalle Güney Kore hariç) Avrasya ülkelerini kapsamaktadır. Projenin deniz ayağı Afrika ve Güney Amerika'ya kadar uzanır.
<i>Kaynak: Tablo, Yang Cheng'in şablonu kullanılarak yazar tarafından yeniden düzenlenmiş ve geliştirilmiştir¹⁰³³.</i>			

AEB, Rusya'nın Orta Asya'daki varlığının uzun yıllar önce BDT, EvrAzES ve KGAÖ ile başlayan kurumsallaşması sürecinin günümüzdeki son halidir. AEB, teorik ve biçimsel düzeyde AB benzeri Yüksek Konsey, Hükümetlerarası Konsey, Komisyon ve Mahkeme'den oluşan kurumsal yapıya sahiptir. Ancak pratikte bu kurumlar çerçevesindeki

¹⁰³³ Yang Cheng, a.g.e., ss. 280-281.

karar alma, uygulama, yürütme ve denetleme mekanizmaları üye ülkelerin cumhurbaşkanları veya hükümet başkanları arasında uzlaşma sağlanmasına bağlıdır. Başka bir deyişle Birliğin üye ülkelerinden bağımsız olarak ulusüstü yetkilerle donatılmayan AEB kurumları devlet başkanlarının kontrolü altındadır. Dolayısıyla AEB zayıf ve esnek bir kurumsal yapıyla idare edilmektedir. AEB'nin kurumsal tasarımı yakından inceleyen Rilka Dragneva ve Kataryna Wolczuk, Birliğin ortak kurumlarının, ulusal kurumlara ve üye devletlerin politikalarına olumsuz etkisini en aza indirmek amacıyla bilinçli olarak zayıflatıldığını öne sürmüştür¹⁰³⁴.

Öte yandan, şu aşamada YİY ve KY projelerinin AEB benzeri resmi bir kurumsal yapısı bulunmamaktadır. Çin, ilk aşamada işbirliğini kolaylaştırmak ve daha fazla ülkenin ilgisini çekmek amacıyla bilinçli olarak kendi projesini kurumsallaştırmamıştır. Ancak BOA/YİY projesinin teorik tasarımı hazırlayan Frederick Starr, ilerleyen zamanlarda girişimin hükümetlerarası bir kurumsal yapısının oluşturulması konusunda bazı önerilerde bulunmuştur. Ancak projenin yavaşlamasıyla birlikte bu konuda bir ilerleme sağlanamamıştır. Bunun aksine Pekin, 2018'den itibaren KY projesi kapsamındaki uyuşmazlıkları ve anlaşmazlıkları çözebilecek, kararları taraflar için bağlayıcı olan Çin-merkezli iki uluslararası ticaret mahkemesi ve bir uluslararası ticaret uzmanları komitesi kurmuştur. ŞİÖ, söz konusu mahkemeler, AAYB, SRF ve NDB gibi Çin-merkezli finansal-ekonomik kuruluşlar ilerleyen zamanlarda bölgesel bir siyasi-ekonomik-hukuki düzenin altyapısını oluşturarak KY projesinin resmi kurumsal yapısını şekillendirebilir.

Belirtildiği gibi AEB projesinin hukuki dayanağı uluslararası hukuk temelinde geliştirilen, Birliğin bağlayıcı kurucu Antlaşması, uluslararası anlaşmalar, Birlik kurumları tarafından kabul edilen kararlar ve talimatlardan oluşan kendi hukukunda yatmaktadır. Ancak çelişkili durumlarda ulusal yasalar Birlik yasalarından üstün olmaktadır. Buna ek olarak Birlik ve üçüncü taraflar arasındaki anlaşmalar çerçevesinde ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü AEB Mahkemesi'nin yetkisine girip girmediği konusu da netleştirilmemiştir.

AEB'den farklı olarak KY projesi, bağlayıcı kurucu antlaşmaya dayalı olmayan esnek bir bölgeselcilik girişimidir. Dolayısıyla girişim, Çin ve katılımcı ülkeler arasındaki ikili, çok taraflı anlaşmalar, uluslararası hukukun ve uluslararası kuruluşların ilgili kuralları ve projenin tavsiye niteliğindeki Eylem Planı çerçevesinde yürütülmektedir.

¹⁰³⁴ Rilka Dragneva ve Kataryna Wolczuk, a.g.e., ss. 14-16.

Çin KY projesini genel olarak mevcut uluslararası hukuka dayanarak geliştirmiştir. Şu aşamada projeye özgün bir hukuki düzen geliştirmemiştir. Çin, proje kapsamındaki işbirliğinin dayandığı belirli kuralları muğlak ve esnek ilkelerle tanımlamış ve girişimini kurumsallaştırmaya çalışmamıştır. Aksine, Pekin projesinin esnekliğini ve açıklığını vurgulamıştır. Kurumsal tasarımın eksikliği ve tüm katılımcıları bağlayacak sert normların olmaması KY projesinin çekiciliğini arttıran çarpıcı özelliklerinden biri olmuştur¹⁰³⁵.

Çin belirtildiği gibi KY projesi çerçevesinde 2018 yılına kadar genel olarak yumuşak hukuk uygulamıştır. Çin, bahsi geçen uluslararası ticaret mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte kendi ulusal hukukunu KY projesi kapsamındaki uyuşmazlıkların çözümünde uygulamaya başlamıştır. Başka bir deyişle, Pekin KY projesi üzerinden kendi yasalarını/yargı sistemini uluslararasılaştırmaya girişmiştir. Joel Slawotsky'nin tabiriyle, söz konusu yasal mekanizmalar ve mahkemeler, bölgesel ve küresel ölçekte kabul görürse, KY hukukunun (*BRI jurisprudence*)¹⁰³⁶ oluşturulması konusunda katkı sağlamakla birlikte bu durum uluslararası hukukun gelişiminde Çin'in etkisini arttırabilir.

YİY projesi ABD ve bölge ülkeleri arasındaki ikili sözleşmeler, Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması gibi çok taraflı anlaşmalar, Afganistan-Pakistan Transit Ticaret Anlaşması, Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan arasındaki Sınır Ötesi Taşımacılık Anlaşması gibi bölge ülkeleri arasındaki uluslararası anlaşmalar ve uluslararası hukukun bağlayıcı kurallarına dayanılarak yürütülmüştür.

Özetleyecek olursak, AEB ve YİY projesi genel olarak sert hukuka, KY girişimi ise yumuşak hukuka dayanılarak sürdürülmüştür. AEB bağlayıcı kurallara rağmen kural-temelli (*rule-based*) değil, daha çok hükümetlerarası/başkanlar arası anlaşma-temelli (*deal-based*) resmi bir bölgesel oluşuma dönüşmüştür. Son zamanlarda KY projesi kapsamında da bağlayıcı kurallara dayalı bir işbirliği mekanizması oluşturulmaya başlanmıştır. Önce AEB ve daha sonra KY projesi kendi yasal/yargı düzenini oluşturma eğilimi gösterirken, YİY projesi kapsamında böyle bir durum söz konusu olmamıştır.

AEB'ye katılmak isteyen aday ülkenin resmi üyelik sürecinden geçmesi şarttır. AEB üyeliği, esas olarak SSCB sonrası coğrafyadaki yeni bağımsız ülkelere açıktır. İlerleyen zamanlarda bazı Avrasya ülkelerinin de birliğe kabul edilmesi söz konusu

¹⁰³⁵ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., s. 1359.

¹⁰³⁶ Joel Slawotsky, 15 April 2019, a.g.e.

olabilir. Ancak coğrafi ve hukuki sınırlamalardan dolayı ABD, İngiltere, Almanya, Fransa ve Çin gibi büyük güçler hiçbir zaman AEB'ye katıl(a)mayacaktır.

Tezin ikinci bölümünde belirtildiği gibi AEB'nin üyelik kıstasları Birliğin kurucu Antlaşması'nın 63. maddesinde sıralanmıştır. Buna göre aday ülkenin ekonomik kalkınmasının sürdürülebilirliğini belirleyen bütçe açığı, devlet borcu ve yıllık enflasyon gibi temel makroekonomik göstergelerin nicel değerleri belli bir oranı geçmemelidir. Buna ek olarak AEB Antlaşması'nın 12. maddesinin 12. bandına göre üyeliğe kabul etme veya üyeliği sona erdirmeye prosedürleri Yüksek Konsey tarafından belirlenecektir¹⁰³⁷. Yüksek Konsey'in üye devletin üyeliğini sona erdirmeye kararı söz konusu ülkenin kendi isteği/rızası ve (üyeler arası) uzlaşma prensibine dayanarak alınır¹⁰³⁸.

Ancak uygulamada bu kurallara pek fazla uyulmamıştır. Nitekim temel makroekonomik göstergeleri üyelik kıstaslarıyla örtüşmeyen Ermenistan ve Kırgızistan, Rusya'nın isteği, desteği ve baskısıyla AEB'ye kabul edilmiştir. Bugüne kadar üyelikten ayrılma söz konusu olmadığı için ilgili prosedürlerin pratikte nasıl işleyeceği bilinmemektedir. Öte yandan Moskova'nın birlik üyelerine sağladığı ekonomik destek ve güvenlik garantileri Kırgızistan ve Ermenistan'ı Rusya'nın ileri sürdüğü jeopolitik bir projeye hukuken bağlamakla birlikte onların üyelikten çekiliş hakkını da pratik olarak zorlaştırmış durumdadır. Eski SSCB ülkelerinin Rusya'ya bağımlılıklarının bir anlamdaki kurumsallaştırılması olan AEB, üyelerinin bu oluşumdan kolayca ayrılmalarını neredeyse imkânsız hale getirebilir¹⁰³⁹.

AEB'ye katılmak için birtakım bağlayıcı anlaşmalara ve kurallara uyulması, taahhütte bulunulması ve sorumluluk üstlenilmesi gerekmektedir. AEB'den farklı olarak, YİY ve KY projelerinde resmi üyelik şartı aranmamaktadır. Buna rağmen katılımcı ülkelerin YİY veya KY projeleri çerçevesinde ikili ve çok taraflı bazı yükümlülükler alması beklenmektedir. Bunun yanı sıra sadece ABD ve Çin'in isteğini veya şartlarını yerine getiren veya getirebilecek ülkeler söz konusu projelere katılabilir. Başka bir deyişle Washington ve Pekin'in ulusal, bölgesel ve küresel politikalarına, YİY ve KY projelerinin ana stratejik hedeflerine doğrudan engel veya tehdit oluşturmayan ülkeler girişimlerin bir

¹⁰³⁷ Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz, 29 Mayıs 2014, a.g.e., ss. 14-15.

¹⁰³⁸ A.g.e., s. 17.

¹⁰³⁹ Nitekim Çarlık/komünist Rusya, Orta Asya'yı işgal ederken de benzer hesaplar üzerinden hareket etmiştir. Öncelikle, Orta Asya'yı istediği gibi parçalamış, etnik temeller üzerinden tartışmalı sınırlar çizerek 5 yapay ülke kurmuş ve her ülkeyi kendine bağımlı bir şekilde geliştirmiştir. Böylece bu ülkelerin, anayasal düzeyde bağımsız ülke olarak Sovyetler Birliği'nden çıkma hakkı bulunmasına rağmen, kendi başlarına SSCB'den ayrılmalarını imkânsız kılmıştır.

parçası olabilir. Aynı şartlar AEB için de geçerlidir. Moskova'nın onayını al(a)mayan ülkeler birliğe katıl(a)mayacaktır. AEB esas olarak Sovyetler Birliği sonrası coğrafyadaki ülkeleri, YİY projesi ise Orta Asya ve Güney Asya ülkelerini kapsamaktadır. AEB ve YİY'in aksine KY'de teorik düzeyde coğrafi sınırlama yoktur. Ancak yukarıda bahsi geçen jeopolitik şartlar uyarınca, ABD, Japonya, Tayvan, Hindistan ve muhtemelen Güney Kore, Çin karşıtı politikalarını gözden geçirmediği sürece KY projesinin tam bir parçası ol(a)mayacaktır. Rusya, Çin ve İran benzer jeopolitik mantık çerçevesinde ABD'nin YİY projesinin dışında tutulmuştur.

Belirtildiği gibi BGB genelde bir büyük gücün diğer bir veya birkaç büyük güce ve onların stratejik müttefiklerine, ortaklarına karşı bir tepkisi olarak meydana çıkar. Birer BGB örnekleri olan Rusya'nın AEB, ABD'nin YİY ve Çin'in KY projelerinde rakip veya karşıt büyük güçlerin yer alması, kritik bir rol oynaması beklenemez. Ancak Rusya, Pekin'le geliştirdiği stratejik ortaklık ilişkileri ve içinde bulunduğu ekonomik-jeopolitik durumun etkisi ve baskısı nedeniyle taktik-stratejik düzeyde Çin'in başını çektiği ŞİÖ'ye, KY projesine ve çok taraflı AAYB'ye katılmak zorunda kalmıştır. Aslında bu, Rus siyasetçileri açısından utanç, endişe ve kaygı verici bir durumdur. Dolayısıyla Rusya ileride AEB üzerinden yakın geçmişteki gücüne kavuşursa veya Moskova-Pekin ilişkileri, Washington-Moskova ilişkileri gibi derinden sarsılırsa, Kremlin'in Çin'e ve Pekin'in bölgeselcilik girişimine karşı tutumu değişebilir. Dolayısıyla hâlihazırdaki Rusya-Çin ilişkilerini kalıcı stratejik ortaklık değil, geçici taktik işbirliği olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü Çin, her zaman Rusya'nın tarihi rakibi olarak algılanmıştır.

5.1.4. Projelerin Coğrafi Kapsamındaki Özelliklerinin Muhtemel Stratejik Sonuçları

AEB, YİY ve İYEK projelerinin coğrafi haritasında benzer ve farklı özellikler bulunmaktadır. Bu durum hem Orta Asya hem de Rusya, ABD ve Çin açısından olumlu ve olumsuz stratejik sonuçlara yol açacaktır.

Belirtildiği gibi Rusya'nın AEB projesi esas olarak Orta Asya dâhil eski Sovyet coğrafyasında bulunan en az 12 ülkeyi kapsayacak bir şekilde tasarlanmıştır. Bunlar: Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan olarak sıralanabilir. Eski SSCB ülkeleri olan Litvanya, Letonya ve Estonya AB ve NATO üyeleri olduğu için AEB'nin coğrafi kapsamına dâhil edilemez. Moskova, açık bir şekilde kendisinin AEB

projesini reddederek, Rusya ile sıcak çatışmaya giren Ukrayna'dan hâlihazırda vazgeçmiş değildir. Rus siyasetçileri ilerleyen zamanlarda Kiev'in yeniden Moskova'nın eksenine döneceğini ummaktadır. Rusya'nın Ukrayna politikası bu varsayımı güçlendirmektedir. Geline aşamada bahsi geçen ülkelerden sadece beşi -Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Ermenistan ve Kırgızistan- AEB projesine katılmıştır. ABD, Batı Avrupa ülkeleri ve muhtemelen Çin ve Japonya AEB'nin üyesi ol(a)mayacaktır.

ABD'nin YİY projesinin coğrafi kapsamı Orta Asya ve Güney Asya'daki toplam 13 ülkeyle sınırlıdır. Bunlardan en önemlileri Orta Asya'nın beş ülkesi, Güney Asya'nın batıdan İran ve kuzeydoğudan Çin ile çevrelenen Afganistan, Pakistan ve Hindistan'dır. Bu ülkelerin hemen hemen hepsi ABD'nin bölgesel stratejisini desteklemekle birlikte YİY girişimi kapsamındaki en az bir projeye ortak olmuştur. YİY projesinin resmi olarak Moskova ve Pekin ile işbirliğine açık olduğu ileri sürülse de stratejik olarak Rusya ve Çin girişime dâhil edilmemiştir. İran açık bir şekilde projenin dışında tutulmuştur.

Çin'in İYEK projesinin Orta Asya dâhil Avrasya'daki neredeyse tüm ülkelere açık olacağı belirtilmiştir. Ancak uygulamada Çin'in siyasi, ekonomik ve askeri rakipleri sayılan ABD, Japonya, Tayvan, Hindistan ve muhtemelen Güney Kore projeden uzak tutulmaya çalışılacaktır. Buna ek olarak KY projesinin deniz yolu Afrika ve Güney Amerika'ya kadar uzanmıştır. Haziran 2019 itibarıyla dünya genelinde 100'den fazla ülke KY projesine katılmıştır. Ian Bond'un tabiriyle, KY projesi çok geniş coğrafi ve ekonomik alanı kapsasa da gevşek ve esnek bir yapıya sahiptir¹⁰⁴⁰.

Orta Asya bölgesi, AEB, YİY ve İYEK projelerinin odak noktasında bulunduğu için doğal olarak bölgesel ve küresel güçlerin karşılıklı etkileşimini, rekabetini ve çıkarlar çatışmasını tetikleyecektir. Orta Asya ülkeleri açısından aynı anda her üç büyük gücün söz konusu projelerinin odağında olmak hem avantajlı hem de dezavantajlı bir durum yaratacaktır. Bu süreç öncelikli olarak bölge ülkelerinin bölgesel ve büyük güçler karşısındaki manevra alanını genişletmektedir. Buna ek olarak, bu durumda bölge ülkeleri jeopolitik rekabet içinde olan Moskova, Washington ve Pekin'i birbiriyle dengeleme fırsatını elde etmiştir. Dolayısıyla Orta Asya'da olgunlaşan güçler dengesi sayesinde tek bir büyük gücün bölgesel hegemonya kurma şansı neredeyse sıfıra indirilmiştir. Son olarak, aynı anda AEB, YİY ve KY projelerine katılan Orta Asya ülkeleri her üç proje

¹⁰⁴⁰ Ian Bond, 16 March 2017, a.g.e.

tarafından sunulan ekonomik fırsatlardan maksimum derecede yararlanma imkânına kavuşmuş bulunmaktadır.

Coğrafi konumundan dolayı ucuz deniz yollarına doğrudan ulaşma imkânı olmayan Orta Asya ülkeleri, söz konusu projeler kapsamında bölgesel ve büyük güçlerle dengeli bir işbirliğini sürdürebilirse, bu sorunu çözüme kavuşturacaklardır. Dolayısıyla bugüne kadar bölge ülkelerinin bağımlı kaldığı, Rusya'nın kontrolündeki kuzeybatı ulaşım ve enerji boru hatlarına alternatif olabilecek yeni yollar açılacaktır. Böylece Çin üzerinden Doğu Asya'ya, Pasifik Okyanusu kıyılarına; Afganistan, Pakistan ve İran üzerinden Güney Asya, Orta Doğu ve Hint Okyanusu'na; Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye topraklarından geçerek Akdeniz'e ve Avrupa'ya ulaşmak daha kolaylaşacaktır. Bu durumda ulaşım masrafları ciddi oranda azalır, ihracat artar, dış pazarlar çoğalır, bölgesel ekonomik kalkınma hızlanır, Afganistan'da istikrar sağlanır ve bölgesel jeopolitik dengeler bölge ülkelerinin lehine değişir.

Öte yandan, üç büyük gücün kısılcacında kalan bölge ülkeleri, projelerin siyasi, ekonomik, güvenlik ve jeopolitik amaçlarından da olumsuz etkilenmiştir. Orta Asya ülkelerinin katıldığı veya önemseydiği altyapı, ulaşım ve enerji projeleri konusunda yavaş ilerleme kaydedilmekle birlikte bölge ülkelerinin Moskova ve Pekin'e olan siyasi, güvenlik ve ekonomik bağımlılığı artmıştır. ABD'nin bölgesel etkisinin azalmasıyla kuzeyden Rusya, doğudan Çin ve güneyden gittikçe istikrarsızlaşan Afganistan ile çevrilen Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne potansiyel bir tehdit oluşmuştur. Moskova ve Pekin'in artan etkisiyle bölge genelinde otoriter siyasi eğilimler güçlenmiş, demokrasi ve insan hakları gibi temel değerler ihmal ve ihlal edilmiştir.

Rusya, ABD ve Çin'in büyük güç bölgeselciliği Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında bir bölgesel bütünleşme girişiminde bulunma olasılığını neredeyse ortadan kaldırmıştır. Dahası bugüne kadar Moskova, Washington ve Pekin tarafından kendi aralarında ayrıştırılarak yönlendirilmeye çalışılan bölge ülkeleri üç büyük gücün ilgili stratejilerine karşı ortak bir bölgesel yaklaşım sergileyememiştir. Younkyoo Kim ve Fabio Indeo'nun tabiriyle, büyük güçlerin öne sürdüğü bölgesel bütünleşme projeleri, büyük güç rekabetinin bir yansıması olarak hem bölgesel hem de ulusal kalkınmayı engelleyecektir¹⁰⁴¹. Buna ek olarak bölgesel ve büyük güçler arasında kesinleşen jeopolitik çekişmeler bölge ülkelerini iki ateş arasında bırakmış ve bazı tartışmalı konularda taraf

¹⁰⁴¹ Younkyoo Kim ve Fabio Indeo, a.g.e., s. 275.

tutmaya mecbur etmiştir. ABD-Rusya, ABD-İran, ABD-Çin, arasında devam eden ekonomik yaptırımlar ve ticari savaşlar küresel ekonomi üzerinden bölge ülkelerinin ekonomik durumunu olumsuz etkilemiştir. Son zamanlarda Rusya ve Çin'in Orta Asya'da koordineli bir şekilde hareket etmesi bölge ülkelerinin önceki dönemlerde büyük güçlere karşı elde ettiği manevra alanını daraltabilir.

Son olarak, karşılıklı rekabet halinde olan AEB, YİY ve İYEK projeleri coğrafi olarak Orta Asya'da kesiştiği için bazı konularda büyük güçler arasında en azından taktik düzeydeki işbirliğinin sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla Rusya ve Çin, Çin ve ABD öne sürdükleri girişimler kapsamında Orta Asya'da hayata geçirilmesi planlanan bazı altyapı, iletişim, ulaşım ve enerji projeleri konusunda işbirliği yapmıştır. Değişmez coğrafi şartlarla karşı karşıya kalan ABD, Afganistan üzerinden Orta Asya ve Çin'e uzanan bazı ulaşım projelerine İran'ın katılımını ya onaylamış ya da bu duruma göz yummuştur. Coğrafi etkenler Çin'in KY projesi üzerinden ABD'nin Afganistan'daki bazı YİY projelerine nüfuz etmesine yol açmıştır. İYEK girişiminin bir koridoru olan Çin Pakistan Ekonomik Koridoru, Washington'un Güney Asya'daki altyapı ve enerji projelerini de etkileyecek gibi gözükmektedir.

5.1.5. Büyük Güçlerin Bölgesel Bütünleşme Modellerinin Ortak ve Farklı Yönleri

Rusya, ABD ve Çin'e bağlı bazı araştırmacılar ekonomik bütünleşme, altyapı, ulaştırma, iletişim ve ticaret odaklı AEB, YİY ve KY projelerinin ortaya çıkışını, modern jeopolitiğin değil modern küresel ekonomik güçlerin yürüttüğü doğal ve kaçınılmaz bir süreç olarak yorumlamıştır. Ancak, Marlene Laruelle'nin ifadesiyle, "bu argüman çağdaş jeopolitiğin ekonomi ve ticaret diliyle kendisini ifade ettiğini dikkate almamaktadır"¹⁰⁴². Dolayısıyla her üç girişim ekonomik bölgeselciliği stratejik amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanmaya çalışan jeopolitik projeler veya bu tezin öne sürdüğü gibi BGB olarak tanımlanabilir. Ekonomi üzerinden jeopolitik siyaset yürütme çabası Moskova, Washington ve Pekin'in büyük güç bölgeselciliğinin ortak özelliklerinden biridir.

Tezin teorik çerçevesinde öne sürüldüğü gibi, BGB bir bölgenin (burada Orta Asya'nın) büyük gücün (Rusya, ABD ve Çin'in) jeopolitik ve stratejik hedefleri doğrultusunda yeniden dizayn edilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu

¹⁰⁴² Marlene Laruelle, 2015b, a.g.e., s. 370.

büyük güçler öncelikli olarak Orta Asya'yı tarihsel bir metafor üzerinden kendi çıkarlarına uygun bir şekilde yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Başka bir deyişle, Moskova, Orta Asya'yı, merkezinde Rusya'nın bulunduğu iddia edilen Büyük Avrasya'nın ayrılmaz bir parçası olarak tasvirlerken, Washington ve Pekin tarihi ve hayali Büyük Orta Asya ve İpek Yolu metaforuna büründürdükleri stratejileri üzerinden bölgeyi kendileriyle ilişkilendirmeye çalışmıştır. Rusya, ABD ve Çin'in, Benedict Anderson'un "Hayali Topluluklar" veya James Sidaway'ın "Hayali bölgesel topluluklar" tezini anımsatan Büyük Avrasya, Büyük Orta Asya veya (Yeni) İpek Yolu stratejileri, Marlene Laruelle'nin değımiyle birer "jeopolitik hayal ürünü" olarak yorumlanabilir¹⁰⁴³. Bu da söz konusu projelerin diğeri bir ortak yönüdür.

Öte yandan, Marlene Laruelle'nin analizini biraz geliştirerek fikir yürütecek olursak, ABD'nin Yeni İpek Yolu söylemi Rusya'nın Büyük Avrasya terminolojisi ve Çin'in İpek Yolu kavramıyla karşılaştırıldığında ciddi bir farklılık ve tutarsızlık ortaya çıkmaktadır. Rusya'nın Orta Asya'daki bölgeselcilik tezi yaklaşık 150 yıllık sömürgecilik alanlarını güncelleyerek yeniden tanımlarken, ABD'nin Yeni İpek Yolu anlatısı yapay ve tarihi kökten yoksundur. Moskova'nın Büyük Avrasya kavramı ve Çin'in İpek Yolu girişimi, milyar dolarlık "bütçe tahsisleri, yoğun diplomatik faaliyetler, sert güç ve yumuşak güç araçlarının bir kombinasyonu ile desteklenen somut ve tanımlanabilir kamu politikalarına eşlik ederken, ABD anlatısı çoğunlukla arzulanan bir düşünce" düzeyindedir. Buna ek olarak, Moskova'nın Büyük Avrasya söylemi ve Pekin'in İpek Yolu girişimi, "yüzyıllarca süren tarihsel etkileşime ve topraksal yakınlığa" vurgu yaparak "Orta Asya'nın, Rusya ve Çin'in doğal "jeopolitik organlarının" bir parçası olduğunu" iddia etmesine olanak sağlamaktadır. ABD'nin böyle bir iddiayı hayal etmesi bile mümkün değildir¹⁰⁴⁴. Bu analiz projeler arasındaki hem teorik hem de pratik farklılıklara ışık tutmaktadır.

Orta Asya ile tarihi ve coğrafi bağlantılarının olmamasından dolayı ABD'nin İpek Yolu "jeopolitik hayal ürününün" sahadaki reel gerçeklerle bağdaştırarak hayata geçirilmesi kolay olmayacaktır. Aksine gerçekçilikten uzak olan bu söylem başta Irak ve Afganistan olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde "teröre karşı savaş" sloganı altında sürdürdüğü askeri faaliyetler nedeniyle küresel imajı sarsılan ABD'ye karşı bölge ve çevre ülkelerinin kuşkusunu tetikleyerek Washington'u daha da dezavantajlı bir duruma

¹⁰⁴³A.g.e., s. 361.

¹⁰⁴⁴A.g.e., ss. 371-372.

sokmuştur. Aynı durum kısmi olarak Rusya'nın Büyük Avrasya ve Çin'in İpek Yolu stratejileri için de geçerlidir. Nitekim AEB ve KY projesinin resmi amaçları ve uygulama yöntemleri arasında var olan tutarsızlıklar Moskova ve Pekin'in bölgesel ve küresel imajını zedelemekle birlikte projelere katılan bazı ülkelerin kuşkusunu ve tedirginliğini daha da arttırmıştır.

Dolayısıyla esas olarak kendi çıkarları için birbirleriyle yarışan büyük güçlerin bölgesel ekonomik bütünleşme girişimleri Orta Asya'yı çevre bölgesinden jeopolitik merkez konumuna getirmiştir¹⁰⁴⁵. Alberto Turkstra'ya göre, KY projesi uzun zamandan beri çevre konumunda olan bölgeyi bir zamanlar olduğu gibi Yeni İpek Yolunun ve dolayısıyla küresel ekonomik bütünleşmenin merkezine taşıyabilecek potansiyele sahiptir¹⁰⁴⁶.

Her üç büyük güç bölgeyi kendine entegre etmeye çalışırken, bölge ülkelerinin belli başlı iç ve dış politika önceliklerini dolaylı yollardan kendi öncelikleri ve politikalarıyla uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Örneğin Çin kullandığı ekonomik ve güvenlik enstrümanlar (ŞİÖ) aracılığıyla Nur-Sultan'ın Nurlu Yol milli kalkınma planının, Duşanbe'nin ekonomik kalkınma planının ve güvenlik önceliklerinin kendisinin KY projesi ve güvenlik politikalarıyla uyumlaştırılmasını başarmıştır. Moskova ise dolaylı olarak Özbekistan'ın gümrük politikalarının AEB'nin gümrük politikaları ve vergi düzeylerine göre ıslah edilmesinin üstesinden gelmiştir. Ayrıca Moskova, Taşkent'in bazı kritik konulardaki dış politika tercihlerini kendi lehine değiştirmiştir. Örneğin, Özbekistan hükümeti Kırım'ın ilhakı konusunda İslam Kerimov döneminde belirlenen Ukrayna yanlısı pozisyonunu tamamen terk ederek Moskova'nın yanında yer almıştır. Son olarak, Şevket Mirziyoyev yönetimi Özbekistan'ın 2017-2021 yılları arasında öngörülen kalkınmasının Eylemler Stratejisi planını Rusya, Çin ve ABD'nin ilgili projelerine uyumlu olarak geliştirmiştir.

Her üç büyük gücün bölgesel bütünleşme girişimlerini düzenleyen normlar birbirinden farklılık arz etmektedir. Çin, uygulamada KY şemsiyesi altında bir "merkez ve çevre" (*hub-and-spoke*) işbirliği modelinin ortaya çıkmasına yol açabilecek belirsiz ve esnek normları tercih etmiştir. Rusya, yasal-kurumsal çerçeveye gömülü evrensel ve

¹⁰⁴⁵ Francis Fukuyama, "One Belt, One Road: Exporting the Chinese Model to Eurasia", 4 January 2016, <https://publicpolicy.stanford.edu/news/one-belt-one-road-exporting-chinese-model-eurasia> (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

¹⁰⁴⁶ Alberto Turkstra, "Central Asia in the Age of Connectivity", 5 June 2018, <https://www.printfriendly.com/p/g/aiHbEg> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

bağlayıcı normları benimsemiştir. Belirtmek gerekir ki, Çin'in KY projesi ile ilişkilendirilen AAYB bağlayıcı ve uluslararası evrensel normları izlemektedir¹⁰⁴⁷. ABD ise bölgeselcilik girişimlerini (örneğin NAFTA) kendi iç hukukuna modellenen ikili, sert veya bağlayıcı kurallarla yönetilmesini uygun görmektedir. YİY projesi de ikili ve çok taraflı uluslararası bağlayıcı normlarla düzenlenecek bir şekilde tasarlanmıştır.

Pekin, KY projesine katılan ülkelerin iç işlerine müdahale etmeyeceğini ve farklı gelişme-kalkınma modellerine saygı duyacağını vurgulamıştır. Rusya, AEB'ye üye ülkelerdeki yerel siyasi değişimlerden bağımsız bir süreç olarak bölgesel bütünleşmeyi sağlamayı amaçladığını açıkça itiraf etmiştir¹⁰⁴⁸. Ayrıca Moskova bölgesel bütünleşme girişimini hayata geçirmek için gerekirse askeri güce başvurabileceğini Ukrayna ve Kırım örneğinde göstermiştir. ABD kendi bölgesindeki bölgeselcilik girişimine (NAFTA) katılan ülkelerin iç ekonomik-siyasi düzenine baskı ve dayatma yoluyla müdahale etmiştir. Orta Asya'da ileri sürdüğü YİY projesi ise bölgedeki hassas güçler dengesinin etkisiyle tavsiye niteliğine ve katılımcıların gönüllülüğüne dayanmaktadır.

Belirtildiği gibi Pekin ve Moskova bölgesel işbirliğini ve bütünleşmeyi nihai bir amaç olarak değil, bölgesel ve hatta küresel siyasette kendilerinin yeniden hegemonik büyük güç statüsüne yükselmelerinin bir aracı olarak görmektedir. Marcin Kaczmarek'in ifadesiyle, Çin ve Rusya, bölgesel projelerin kendilerinin dünya siyasetindeki statüsünü yükselteceğine, kendi "etki alanları" olarak gördükleri bölgelerde diğer aktörlerin varlığını sınırlayacağına, yıllarca süren "ulusal aşağılanmanın" üstesinden gelme ve kaybedilmiş "büyüklüğü geri kazanma" olanağını sağlayacağına inanarak bölgeselcilik anlayışlarındaki ortak özelliklerini sergilemiştir¹⁰⁴⁹. Moskova ve Pekin'den farklı olarak ABD, mevcut küresel büyük güç statüsünü ve küresel etkisini korumak ve pekiştirmek amacıyla bölgeselciliğe başvurmuştur.

Buna ek olarak Rusya ve Çin sınırlı bir alanda ve taktik düzeyde AEB ve KY projelerini birbiriyle uyumlu hale getirerek, birbirinin menfaat alanlarını gözetmiş, bölgesel politikalarını koordine etmiş ve karşılıklı çıkarlarının muhtemel çatışmasının önüne geçmiş veya ertelemiştir. ABD'nin başını çektiği Batı ülkelerinin baskısı ve tehdidi karşısında meydana gelen bu işbirliği kalıcı ve stratejik değil, geçici ve taktik niteliğe sahiptir. Nitekim bu üç büyük gücün siyasi, ekonomik, askeri ve nihai stratejik hedefleri

¹⁰⁴⁷ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., s. 1374.

¹⁰⁴⁸ A.g.e., s. 1375.

¹⁰⁴⁹ A.g.e., ss. 1359-1360.

birbirinden tamamen farklıdır. Bu güçlerin kendi aralarındaki farklılıklarını ve uyumsuzluklarını bir kenara bırakıp küresel barış ve kalkınma adına bir araya gelmesi dünyadaki çoğu anlaşmazlık ve çatışmanın ve istikrarsızlığın sona ermesi ve demokrasinin, insan haklarının, küresel barış ve istikrarın kazanması manasındaki “tarihin sonu” anlamına gelecektir ki bunun mümkün olmadığını Soğuk Savaş sonrasında günümüze kadar yaşanan gelişmeler tüm boyutlarıyla ortaya koymuştur.

Çin’in KY girişimi ekonomik bütünleşmeyi ve küreselleşmeyi desteklerken, Rusya’nın AEB projesi Moskova’nın kendi münhasır etki alanı olarak gördüğü eski Sovyet coğrafyasını ABD güdümlü küreselleşmenin siyasi, ekonomik ve kültürel etkilerinden korumayı amaçlamıştır. ABD, Moskova ve Pekin’in aksine Batı temelli küreselleşme sürecinin siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer tüm bileşenleriyle birlikte dünya genelinde engelsiz bir şekilde yayılmasından yana olmuştur.

Görüldüğü gibi BGB modelleri büyük güçlerin siyasi yapısına, dış politika paradigmasına, askeri-ekonomik durumuna, stratejik planları ve önceliklerine ve bölgesel bütünleşme anlayışlarına göre birbirinden farklılık gösterir. Dolayısıyla Rusya, ABD ve Çin gibi büyük güçlerin evrensel yeknesak bir bölgeselcilik modeli bulunmamaktadır. Bahsi geçen farklılıklarından dolayı böyle bir bütünleşme modelinin bundan sonra da ortaya çıkması beklenemez.

Bununla beraber söz konusu büyük güçlerin bölgeselcilik modellerinin bazı ortak özellikleri saptanmıştır. Rusya, ABD ve Çin kendi bölgeselcilik projeleriyle Orta Asya’ya yaklaşırken genel olarak asimetrik bir yaklaşımla bölgenin beklentilerini ikinci planda tutmuş, kendi beklentilerini ön plana çıkarmıştır. Buna ek olarak söz konusu büyük güçler AEB, YİY ve İYEK projeleri kapsamında bölgeyi siyasi, ekonomik, sosyokültürel, güvenlik ve değişik unsurlar üzerinden kendine bağlamaya çalışmıştır.

Moskova’nın AEB ve Pekin’in KY projesi IMF, WB ve ADB gibi ABD destekli uluslararası finans kurumları tarafından desteklenen baskın neoliberal ekonomik modellerle çelişmektedir¹⁰⁵⁰. Dolayısıyla Rusya ve Çin’in öne sürdüğü bölgesel tasarımlar, genellikle Batı’nın liberal düzenine doğrudan bir meydan okuma olarak kabul edilir¹⁰⁵¹. Pekin, ABD’nin açık bir şekilde muhalefet etmesine rağmen KY projesiyle ilişkilendirilen AAYB’yi kurmuş ve birkaç gelişmiş Avrupa ülkesini bankaya katılmaya ikna etmiştir.

¹⁰⁵⁰ Balihar Sanghera ve Elmira Satybaldieva, 2018, a.g.e.

¹⁰⁵¹ Marcin Kaczmarek, 2017, a.g.e., s. 1375.

Moskova'nın AEB projesini öne sürmesi ABD ve AB ile gerginliğe sebep olmuş ve doğu Ukrayna'nın parçalanmasına neden olan silahlı bir çatışmanın tetiklenmesine yol açmıştır.

5.2. Orta Asya Ülkelerinin Rusya, ABD ve Çin'in Büyük Güç Bölgeselciliği Projelerine Yaklaşımlarındaki Farklar ve Benzerlikler

Belirtmek gerekir ki, bu tezin incelediği projeler bölge dışından, yani Orta Asya havzasında bulunmayan bölge-dışı büyük güçlerin baskısıyla uygulanmaya çalışılmaktadır. Buna ek olarak, söz konusu büyük güçler tezin birinci bölümünde Orta Asya bağlamında incelediğimiz bölge kavramının gerek coğrafi, tarihi ve kültürel gerekse sosyal, siyasi ve ekonomik kıstaslarına uymamaktadır. Dolayısıyla her ne kadar sömürgecilik bağları veya çağdaş stratejik ilişkileri bulunsun da Rusya, Çin ve ABD sonuç itibarıyla Orta Asya havzasının ülkeleri değildir.

Bu nedenle AEB, YİY ve KY projeleri bölge-dışı büyük güçlerin -Rusya, ABD ve Çin'in- Orta Asya'ya dışarıdan müdahale etme aracı olarak da yorumlanabilir. Bölge ülkelerinin siyasi, ekonomik ve askeri açıklarını ve zayıflıklarını fırsat bilen Moskova, Washington ve Pekin öne sürdükleri bölgeselcilik projeleri üzerinden bölgeyi kendilerine entegre etmek için birbirleriyle bir tür yarışa girmiştir. Büyük güçlere karşı duramayacaklarını fark eden bölge ülkeleri dış politika öncelikleri çerçevesinde büyük güçlerin ilgili projelerine olumlu veya olumsuz tepki vermiştir.

Şu aşamada, özellikle Özbekistan'daki iktidar değişiminden sonra büyük güçler ve onların bütünleşme projelerine karşı bölgesel reaksiyon daha da netleşmiş gibi gözükmektedir. Bu anlamda, Orta Asya'dan Rusya'ya, Çin'e ve ABD'ye benzer, farklı ve bazı noktalarda birbirinden karışık tepkiler verilmiştir. Bu tepkilerdeki farklılıklar bölgedeki ülkelerin bölgesel güç statüleri, değişen ekonomik gelişmişlikleri, ekonomik kaynak düzeyleri, dış politika öncelikleri, demografik yapıları, ikili ilişkilerindeki farklılıklar ve bölgedeki bazı ülkeler arasında ortaya çıkan güvenlik ikileminin yansımalarının sonuçlarıdır. Sözü geçen faktörler yürürlükte olan BGB süreçlerinin gidişatını da etkileme potansiyelindedir. Genel olarak bakıldığında, sergilenen reaksiyonlar bölgesel ve koordineli değil, ülke bazlı tepkiler olarak nitelendirilebilir. Ancak söz konusu bölge-dışı bütünleşme projelerinin bazılarında verilen ülke bazlı tepkilerde bölgesel düzeyde uyumluluk ve benzerlik gözükmektedir. Çin'in İYEK projesine neredeyse tüm Orta Asya ülkelerinin olumlu yaklaşması ve teşebbüs çerçevesinde ileri sürülen bölgesel projelere katılması buna bir örnektir.

Tablo 5.2. Orta Asya Ülkelerinin Büyük Güç Bölgeselciliği Projelerine Yaklaşımı

	AEB (Rusya)	YİY (ABD)	İYEK (Çin)
Kazakistan	Kurucu üye, ilk başta olumlu, son zamanlarda özellikle Ukrayna krizi ve Kırım'ın ilhakından sonra şüpheli ve endişeli. Kamuoyu olumlu.	Olumlu (CAREC ve NATO). Kamuoyu bilinmiyor.	Karşılıklı yarar sağlayan konularda olumlu ve işbirlikçi. Kamuoyu olumsuz ve eleştirel yönde.
Özbekistan	Başlangıçta olumsuz ve kritik olmakla birlikte, BDT serbest ticaret bölgesi ve diğer platformlarda AEB üyeleri ile işbirliği içinde. Kamuoyu olumsuz.	Kısmen olumlu (CAREC, NATO), kısmen olumsuz ve eleştirel (CASA-1000), 2016'dan sonra tamamen olumlu. Kamuoyu karışık.	Karşılıklı yarar sağlayan konularda olumlu ve işbirlikçi. Kamuoyu olumlu yönde.
Türkmenistan	Resmen tarafsız (aslında kendisini tehdit altında hissediyor). Kamuoyu karışık veya belirsiz.	Resmen tarafsız, kısmen işbirliği içinde (CAREC, TAPI, TAP-500, TAT, TUTAP). Kamuoyu bilinmiyor.	Karşılıklı yarar sağlayan konularda olumlu ve işbirlikçi. Kamuoyunun tepkisi bilinmiyor.
Kırgızistan	Başlangıçta belirsiz, son zamanlarda olumlu ve 2015'ten beri tam üye. Kamuoyu olumlu.	Olumlu ve aktif işbirliği içinde (CAREC, NATO, CASA-1000, TAT,). Kamuoyu bilinmiyor.	Karşılıklı yarar sağlayan konularda olumlu ve işbirlikçi. Kamuoyu olumsuz.
Tacikistan	Kararsız (olası üyeliğin eksilerini ve artılarını değerlendiriyor). Kamuoyu olumlu.	Olumlu ve aktif işbirliği içinde (CAREC, NATO, CASA-1000). Kamuoyu bilinmiyor.	Karşılıklı yarar sağlayan konularda olumlu ve işbirlikçi. Kamuoyu karışık yönde.

Kaynak: Tablo 5.2. tezde kullanılan kaynaklar esasında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çin bölgedeki insan hakları durumu ve demokrasi tartışmalarına karışmadığı için Orta Asya hükümetleri Pekin ile güçlü ekonomik ilişkileri sürdürmeyi tercih etmiştir. Buna ek olarak büyük ekonomik destek ve uygun ticari fırsatlar sunan Çin faktörüyle karşılaştırıldığında Rusya'nın AEB veya ABD'nin YİY projelerinin vaat edilen faydaları Orta Asya devletlerini Pekin'e karşı sırtını dönmeye ikna edememiştir. Bölge ülkeleri için Çin'in Orta Asya'daki hızlı ekonomik genişlemesi kendi enerji ve mineral kaynakları ve ürünlerinin ihracatının çeşitlendirilmesi, ihracattan daha fazla kâr elde etme şansının yakalanması anlamına gelmektedir. En önemlisi, bölge hükümetleri siyasi-ekonomik açıdan Rusya'ya bağımlılığın azaltılması ve Moskova'nın etkili kontrolünün gevşetilmesi konusunda Çin üzerinden bir yol bulmaktadırlar.

Orta Asya ülkeleri hükümetlerinin ve siyasetçilerinin hemen hemen hepsi Çin ile dostane ilişkileri sürdürmeyi ve İYEK projesi çerçevesinde ekonomik ilişkileri geliştirmeyi

arzu ederken, bölge halkları, muhalefet, uzmanlar, akademik çevreler ve düşünce kuruluşları bu konuda temkinli ve hatta eleştirel bir duruş sergilemeyi tercih etmiştir. Özellikle Çin'e sınırdış ülkelerde kısmen gerçek, kısmen hayal ürünü olan "Çin tehdidi" konusu içtimai-siyasi tartışmaların merkezine taşınmaktadır¹⁰⁵².

Kamuoyu yoklamalarına katılan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan vatandaşlarının çoğu ülkelerinin AEB'ye katılmasından yana olduğunu belirtmiştir. Rusya-merkezli araştırma kuruluşları Özbekistanlıların çoğunun AEB'den yana olduğunu iddia etmiştir. Bu konuda Türkmenistan'daki kamuoyunun karışık ve belirsiz olduğunu söylemek mümkündür. Buna ek olarak, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da siyasetçiler, muhalefet liderleri, bürokratlar, memurlar, akademisyenler, gazeteciler ve yüksek eğitim gören gençlerin bir kısmı Rusya'nın başını çektiği AEB projesine karşı soğuk yaklaşmaktadır. Orta Asya halklarının ABD'nin YİY projesine yaklaşımı konusunda herhangi bir akademik çalışmaya veya resmi bilgiye rastlanmamıştır.

Öte yandan, bahsi geçen her bir projenin en azından bazı yönlerine katılan Orta Asya ülkeleri, bu bütünleşme modellerinin "zararlı politik" unsurlarını reddetmekte ve onlardan uzak durmaya çalışmaktadır. İslam Kerimov döneminde Taşkent, Rusya'nın AEB projesini ve ABD'nin YİY girişiminin CASA-1000 projesini reddetmiştir. Diğer yandan Özbekistan bazı CAREC projelerine, AEB üyelerinin de katıldığı BDT serbest ticaret bölgesine katılmıştır. Tacikistan ve Kırgızistan, ABD destekli CASA-1000 projesini her yönüyle desteklerken, Özbekistan ve Türkmenistan buna sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Siyasi ve değer odaklı kıstasları bulunmadığından dolayı, Orta Asya'nın tüm ülkeleri Çin'in İYEK projesine sıcak bakmaktadır. Ancak her geçen gün yükselen Çin etkisi altında kalma endişesinin Orta Asya hükümetlerinin dile getiremediği korkularından biri olduğunu vurgulamak gerekir.

Belirttiğimiz gibi bu süreçte Orta Asya ülkeleri bazı durumlarda büyük güçlerin arasında sıkışıp kalmıştır. Dahası bölge ülkeleri büyük güçlerin etkisi altında bölgesel düzeyde görüş ayrılığı yaşamış, büyük güç bölgeselciliğine karşı ortak bir duruş sergilemek yerine kendi aralarında fikri düzeyde bölünmüştür. Örneğin, Kazakistan ve Kırgızistan resmi düzeyde her üç projeye işbirliği yapmaya hazır olduğunu belirtse de uygulamada AEB üzerinden daha çok Rusya'ya yaklaşmış ve ekonomik açıdan Çin'e bağımlı hale gelmiştir. Özbekistan ilk başta Rusya ve ABD'nin projelerine karşı çıksa da

¹⁰⁵² Marlène Laruelle ve Sébastien Peyrouse, 2012, a.g.e.

zamanla bu tutumunu yumuşatmak zorunda kalmış, resmi olarak AEB'ye katılmama politikasını sürdürse de Şevket Mirziyoyev döneminde Moskova ve Pekin'le ikili ve çok taraflı ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. Tacikistan (Kazakistan ve Kırgızistan gibi) tüm projeleri destekleyeceğini belirtmiştir. Ancak bugüne kadar AEB'ye katılıp katılmama konusunda bir karara varamamasına rağmen, siyasi-güvenlik konusunda Rusya'ya, ekonomik anlamda Çin'e bağımlılığı her geçen gün artmaktadır. Türkmenistan, tarafsızlık statüsü gereği projelere resmi olarak taraf olmayacağını ancak kendi çıkarları çerçevesinde ve ikili ilişkileri üzerinden ilgili projeler kapsamında işbirliğine açık olduğunu belirtmiştir. Pratikte, bazı geçici, inişli çıkışlı gerginlikler dışında sırasıyla Rusya, Çin ve ABD ile ilişkilerini geliştirerek sürdürmüştür.

Özbekistan, Orta Asya ülkeleri arasında büyük güçlerin ilgili projelerine karşı ilk başta sergilediği tutumunu zamanla neredeyse tamamen değiştiren tek ülke olmuştur. Belirtildiği gibi Taşkent, İslam Kerimov döneminde Rusya'nın AEB projesine külliyen karşı çıkmıştır. ABD'nin YİY girişimine şüpheyle yaklaşmış ve CASA-1000 projesini açık bir şekilde eleştirmiştir. Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Özbekistan'ın, AEB ve YİY projesine karşı izlediği politikalar değişmiştir. Buna ek olarak Taşkent'in, Çin'in İYEK projesi konusundaki tutumu da biraz değişmiştir. Şevket Mirziyoyev hükümeti İYEK projesine yeni teşebbüsler ve bölgesel işbirliği teklifleriyle İslam Kerimov'a nazaran daha aktif bir katılım sergilemiştir. AEB'ye üye olmasa da Rusya ile ekonomik ve stratejik ilişkilerini daha da derinleştirmiştir. İslam Kerimov'un aksine Şevket Mirziyoyev, AEB'yi eleştirmekten sakınmakla birlikte Özbekistan'ın Birliğe üye olup olmama konusunu değerlendireceğinin sinyalini vermiştir.

Buna ek olarak dünyaya açılmaya çalışan Şevket Mirziyoyev yönetimi, ABD'nin Orta Asya ve Güney Asya politikalarını destekleyeceğini, bölge ülkeleriyle ikili ve çok taraflı ilişkilerini geliştireceğini belirtmiştir. Rusya'nın AEB ve ABD'nin YİY projesi resmi düzeyde Özbekistan yönetimi için bir tehdit olmaktan çıkarılarak Çin'in KY projesi ile birlikte bir işbirliği ve ekonomik kalkınma fırsatı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Son olarak, Özbekistan her üç büyük güçle kendi çıkarları doğrultusunda ikili ve çok taraflı siyasi, ekonomik, güvenlik, kültürel ve stratejik işbirliğine açık olduğunu belirtmiştir.

5.2.1. Bölgesel Güçlerin Projelere Yaklaşımlarındaki Benzerlik ve Farklılıklar

Rusya'nın AEB projesi, Japonya ve kısmi olarak Pakistan dışındaki tüm bölgesel güçler tarafından desteklenmiştir. İran hariç diğer bölgesel güçler de ABD'nin YİY projesine olumlu yaklaşım sergilemiştir. Çin'in KY girişimi Hindistan, Japonya ve kısmi olarak Güney Kore'nin ciddi reddine uğramıştır. Görüldüğü gibi ilk başta sadece Güney Kore hariç tüm bölgesel güçler genel olarak söz konusu büyük güçlerle -Rusya, ABD ve Çin'le- kendi aralarındaki müttefiklik, stratejik ilişkiler veya tarihi, stratejik gerginlikler bağlamında bahsi geçen projelere tepki vermiştir. Bu anlamda Japonya, Hindistan ve Türkiye ABD'nin, İran Rusya ve Çin'in yanında yer almıştır. Pakistan hem ABD'nin hem de Çin'in, Güney Kore ve Hindistan aynı anda Rusya ve ABD'nin ilgili projelerini desteklemiştir. Seul, ABD'ye rağmen başından itibaren Rusya'nın AEB projesini resmi düzeyde destekleyen tek bölgesel güç olmuştur.

Gelinen noktada büyük güçlerin ilgili projelerini destekleyen veya onlara karşı çıkan bölgesel güçlerin yaklaşımında da bazı değişiklikler gözlemlenmiştir. Örneğin, ABD'nin YİY projesini destekleyen Pakistan ve Türkiye, ABD ile ikili ilişkilerinde yaşanan gerginliklerden dolayı Washington'dan ve onun bölgedeki politikalarından uzaklaşmıştır. Bu gelişmeler ışığında Ankara Moskova'ya ve İslamabad Pekin'e yaklaşmıştır.

Buna ek olarak Türkiye ve Pakistan, Rusya ve Çin'in ilgili bölgeselcilik projelerine daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Ankara'nın Washington'dan uzaklaşarak Moskova'ya yaklaşmasında Türk-Rus uçak krizi, Türkiye'de meydana gelen 15 Temmuz 2016 darbe girişimi, Suriye ve diğer bölgesel ve ikili sorunlar etkili olmuştur. Ancak, Türkiye'nin Orta Asya ve Güney Asya ülkelerinin bütünleşmesi konusundaki desteğinin devam ettiğini söylemek mümkündür. Türkiye, ABD ile ikili ve çok taraflı ilişkileri açısından değil, bölgeyle sahip olduğu ortak tarihi, kültürel ve akrabalık ilişkilerinden dolayı her zaman bölgenin ekonomik kalkınması ve istikrarından yanadır.

ABD'nin YİY projesini başından beri destekleyen Japonya, Güney Kore ve Hindistan gibi Washington'un bölgedeki müttefikleri ve stratejik ortakları önceki tutumlarını bugüne kadar korumakla birlikte Çin'in KY projesine karşı sergiledikleri olumsuz yaklaşımlarını kısmen gözden geçirmiştir.

Tablo 5.3. Büyük ve Bölgesel Güçlerin AEB, YİY ve KY Projelerine Yaklaşımı

	AEB	YİY	KY
Rusya	Proje sahibi.	Olumsuz ve eleştirel.	Başlangıçta karamsar ve karmaşık. Şu aşamada olumlu ancak örtülü rekabet içinde.
ABD	Başından itibaren resmen karşı.	Proje sahibi.	Olumsuz, açık rekabet ve ticari savaş içinde.
Çin	Başlangıçta karamsar. Şu aşamada olumlu ancak örtülü rekabet içinde.	Kuşkulu ve olumsuz. Ancak bazı projelerde ortak.	Proje sahibi.
AB	Karamsar ve eleştirel yaklaşıyor. AEB'yi bölgesel bütünleşme örgütü olarak tanımlıyor.	Olumlu.	Başlangıçta kısmen olumlu. Son yıllarda Çin'i rakip olarak görüyor ve KY projesine karşı kuşkulu ve eleştirel bir yaklaşım sergiliyor.
Hindistan	Olumlu ve işbirliği içinde. AEB ile STB anlaşması sağlamaya çalışıyor.	Olumlu ve projenin bir parçası.	Başından itibaren karşı ancak Çin merkezli ŞİÖ ve AAYB üyesi.
Pakistan	Başlangıçta karamsar, son zamanlarda olumlu.	Olumlu, ancak şu aşamada ABD ile ilişkileri sorunlu.	Olumlu ve projenin aktif katılımcısı. ŞİÖ ve AAYB üyesi.
İran	Olumlu ve işbirliği içinde. AEB ile STB anlaşmasını sağlamıştır.	Karşı. Projeyi engelleme arayışında bulunmuştur.	Olumlu ve proje katılımcısı. AAYB üyesi ve ŞİÖ gözlemcisi.
Türkiye	Olumlu ve AEB'nin Gümrük Birliğine katılmayı planlamıştır.	Olumlu, ancak şu aşamada ABD ile ilişkileri sorunlu.	Olumlu ve proje katılımcısı. AAYB üyesi ve ŞİÖ'nün diyalog ortağı.
Japonya	Olumsuz ve mesafeli.	Olumlu ve ekonomik destekçi.	Karşı ve rekabet içinde. Son zamanlarda belli bir şartlar altında işbirliği yapabileceğini belirtmiştir.
Güney Kore	Olumlu ve işbirliği içinde. AEB ile STB anlaşması sağlamaya çalışıyor.	Olumlu.	Genel olarak mesafeli ve olumsuz ancak AAYB üyesi.

Kaynak: Tablo 5.3. tezde kullanılan kaynaklar esasında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Hindistan mevcut şartlar altında Çin'in KY projesine katılmayacağını vurgulasa da Pekin ile ŞİÖ çerçevesinde işbirliği yapabileceğini açıklamıştır. Delhi, Çin merkezli AAYB'ye kurucu üye olarak katılmakla birlikte ülkesindeki altyapı, enerji ve kalkınma projeleri için banka aracılığıyla kredi almıştır. Dolayısıyla Hindistan'ın, Çin ile ilişkilerini geliştirerek Pekin'in KY projesine karşı sergilediği eleştirel tutumunu gayriresmî düzeyde gözden geçirdiğini söylemek mümkündür.

Aynı durum Güney Kore ile Çin ilişkileri için de geçerlidir. Tıpkı Hindistan gibi ilk başta Çin'in KY projesine eleştirel yaklaşım sergileyen Güney Kore, sonrasında bu sert tutumunu yumuşatarak AAYB'ye üye olmuş ve daha sonra KY projesini belli bir şartlar altında destekleyeceğini açıklamıştır. Japonya bile son zamanlarda kendisinin Çin karşıtı politikasını gözden geçirmiştir. Tokyo, hâlihazırda KY projesini resmi olarak onaylamasa da bölgede artan ekonomik işbirliği ve uluslararası ticaretin dışında kalmamak amacıyla, Güney Kore gibi, Çin ile ikili ilişkilerini iyileştirmeye çaba göstermiştir. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Japonya ve Hindistan ABD ile işbirliği içinde Asya'da Çin'in KY projesiyle yarışacak yeni altyapı projelerini öne sürmüştür.

5.2.2. Büyük Güçlerin Projelere Yaklaşımlarındaki Benzerlik ve Farklılıklar

AB, ilk başta ABD'nin YİY projesini desteklerken, Rusya'nın AEB projesine karşı çıkmıştır. Brüksel, AEB'yi uluslararası bütünleşme örgütü olarak tanımamanın yanı sıra AB ve AEB arasında resmi düzeyde ilişki kurulması konusundaki önerileri de dikkate almamıştır. Başlangıçta Pekin'in KY projesine kısmen olumlu bakan AB, son yıllarda Çin'i rakip olarak görmeye başlamış ve KY projesine karşı kuşkulu ve eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Buna ek olarak, Orta Asya dâhil gelişmekte olan Asya bölgelerindeki jeopolitik rekabetten kendi payını almayı düşünen AB, Avrupa ve Asya bölgeleri arasındaki altyapı bağlantılarına odaklanan kendi projesini ortaya koymuştur. AB, bu proje üzerinden aynı anda Rusya ve özellikle Çin'in söz konusu bölgeselcilik girişimlerine belli bir düzeyde meydan okuyabilir.

Geldiğimiz noktada Rusya'nın, Çin'in ve ABD'nin birbirlerinin Orta Asya ve Avrasya'daki bölgeselcilik girişimlerine karşı başından beri sergiledikleri şüpheli ve eleştirel tutumları değişerek zaman zaman taktik düzeydeki işbirliğine zaman zaman da alevlenerek düşmanca yaklaşımlara dönüşmüştür. Rusya-Çin arasında taktik-stratejik bir ortaklık gelişirken, Rusya-ABD (Batı) ilişkilerinde yeni bir soğuk savaş dönemi başlamıştır. Çin-ABD ilişkileri ise açık jeopolitik rekabet ve jeoekonomik ticaret savaşlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Aleksandr Dugin, "küreselciler" olarak adlandırdığı ABD'nin başını çektiği Batı blokunun bu süreçteki amacının çeşitli enstrümanlar üzerinden Rusya ve Çin'in birbirine yaklaşmasını ve yükselmesini engellemek, Avrasya'yı parçalayarak yönetmek veya

kontrol altında tutmak olduğunu ileri sürmüştür¹⁰⁵³. Mehmet Seyfettin Erol'a göre, ABD başta Pakistan-Hindistan krizi olmak üzere Asya'daki bütün kriz alanlarını harekete geçirerek Rusya ve Çin'in önemseydiği Avrasya'yı veya "Kuşak ve Yol coğrafyasını kendi içinde çatışmaya sevk etme" girişiminde bulunmuştur. Washington'un, Rusya'nın desteklediği Hindistan'ı ve Çin'in desteklediği Pakistan'ı savaşın eşiğine iterek kendisine tehdit olarak gördüğü ŞİÖ'yü içinden bölmeye çalıştığı iddia edilmiştir¹⁰⁵⁴.

2011'de AEB projesinin ileri sürülmesiyle patlak veren Ukrayna ve Suriye krizi, Irak'taki istikrarsızlıklar, DAES'in ortaya çık(arıl)ması, Türkiye'deki darbe girişimi ve ülkenin güney sınırları boyunca terör koridorunun oluşturulmaya çalışılması, İsrail-Filistin sorununun bilinçli bir şekilde tırmandırılması, Yemen'de derinleştirilen iç savaş, Afganistan'da DAES'in güçlenmesi, Myanmar krizi, Kore Yarımadası'ndaki gerilimler ve son olarak Pakistan-Hindistan krizinin alevlendirilmesi olaylarını göz önünde bulundurarak, Aleksandr Dugin ve Mehmet Seyfettin Erol'un tespitlerinin gerçeğe yakın olduğunu söylemek mümkündür.

Bunun yanı sıra söz konusu krizlerin coğrafi haritasına bakacak olursak, çatışmaların ve gerilimlerin esas olarak Avrasya'nın kenar kuşak bölgelerinde tırmandırıldığını görürüz. Bu taktik Avrasya'nın kalpgâhı olarak nitelendirilen Rusya'nın ve Orta Asya'nın, Asya'nın kenar kuşağının (*Rimland*) bir parçası olarak bilinen Çin'in aynı anda üç taraftan -güneybatı, güney ve güneydoğudan- kuşatılmaya, çevrelenmeye çalışıldığının sinyali olarak yorumlanabilir.

5.3. Avrasya Ekonomik Birliği, Yeni İpek Yolu ve İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projelerinin İleriye Dönük Perspektifleri

Altını çizmek gerekir ki, gelişme veya uygulama sürecinde olan BGB projelerinin ileriye dönük perspektiflerini önceden tahmin etmek zordur. Çünkü bu devam eden bir süreçtir. Sürecin başarıya ulaşip ulaşamayacağını belirleyecek olan çok sayıda ve karmaşık iç ve dış etken bulunmaktadır. Öte yandan bu bütünleşme şemalarının hiçbiri daha somut bir hale gelmemiştir. Ayrıca rekabete dayalı BGB şemaları şeklindeki projelerde teorik ve pratik düzeyde birtakım eksikler veya zayıf noktalar baş göstermiştir. Söz konusu eksiklikler bölgeselcilik girişimlerinin gidişatını etkileyecektir. Dolayısıyla tezin örnek

¹⁰⁵³ Kıvanç Özdal, a.g.e.

¹⁰⁵⁴ Ceyda Karan, "ABD Kuşak ve Yol Coğrafyasını Kendi İçinde Çatışmaya Sevk Etmeye Çalışıyor", 1 Mart 2019, <https://sptnkne.ws/kQZK> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

olayları bölümlerinde irdelediğimiz ve bu bölümde inceleyeceğimiz verilere dayanarak sırasıyla AEB, YİY ve KY projelerinin eksikleri, zayıflıkları veyahut artılarını değerlendirerek ileride karşılaşılabilecekleri olası senaryoları belirlemeye çalışacağız.

Rusya, ABD ve Çin, jeopolitik çıkarlarının yanı sıra kendi ekonomilerindeki sorunlara dışarıdan bir çözüm üretmek adına Orta Asya’da birbiriyle yarışan bütünleşme vizyonlarını öne sürmüştür. Orta Asya’yı kendi siyasi-ekonomik vizyonları doğrultusunda düzenleme arayışına giren büyük güçler aynı zamanda küresel kapitalizmi ve uluslararası düzeni yeniden şekillendirmek için yarışmaktadır. Ayrıca zengin doğal kaynaklara, uygun ticaret koşullarına ve etkili ticaret yollarına sahip olan Orta Asya, her zaman olduğu gibi büyük güçler için bir dizi ekonomik fırsat sunmaktadır¹⁰⁵⁵. ABD, Orta Asya dâhil diğer ekonomileri serbestleştirmeye teşvik ederek onları ABD’nin ticaret, yatırım ve finansman şirketlerine açmaya ve ekonomisindeki borç krizini yönetmeye çalışmıştır. Rusya AEB üzerinden derin bölgesel entegrasyonu ve üretken yatırımı teşvik ederek, Batı temelli neoliberal ekonomik baskıya ve küreselleşmeye direnmeye, yeni bir askeri-siyasi-ekonomik blok oluşturmaya girişmiştir. Çin, KY stratejisi aracılığıyla elindeki sermaye birikimini diğer ülkelerin altyapı ve üretken projelerine yatırarak ve bu bölgelere ihracatını arttırarak üretim fazlası sorununu hafifletmeyi planlamıştır¹⁰⁵⁶.

Belirtildiği gibi Rusya, Çin ve ABD’nin ilgili projeleri doğal bir şekilde büyük güç asimetrisini barındırmasıyla göze çarpmaktadır. Sömürgecilik geleneği, otoriter yönetim sistemi ve aşırı güç asimetrisi, AEB üyeleri ve Moskova, KY katılımcıları ve Pekin arasında *de facto* hiyerarşik bir ilişkiyi ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir. YİY coğrafyasındaki ülkeler ve Washington arasında daha derin bir ekonomik ve askeri uçurum söz konusudur. ABD, Rusya ve Çin’e kıyasla kendi iç hukukundan kaynaklanan kural-temelli ve denetlenebilir bir dış politika aygıtına sahip olsa da YİY projesi kapsamındaki muhatapları ve kendisi arasındaki bahsi geçen asimetri eşitlik temelindeki işbirliğini pratik olarak kısıtlayacaktır.

5.3.1. Avrasya Ekonomik Birliği’nin İleriye Dönük Perspektifleri

Belirtildiği gibi AEB teorik açıdan AB’yi kendisine model almış, benzer kurumlar ve mekanizmalar yaratmış, ancak uygulamada bu iki süreç arasında ciddi farklılıklar ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle AB’nin teorik çerçevesi ile AEB’nin hayata geçirilmesi

¹⁰⁵⁵ Balihar Sanghera ve Elmira Satybaldieva, 2018, a.g.e.

¹⁰⁵⁶ A.g.e.

planlanan coğrafyadaki ülkelerin reel siyasi yapısı ve ekonomik düzeni/durumu neredeyse tamamen farklıdır. Öncelikle, AEB'nin mevcut ve potansiyel üye ülkeleri arasında büyük bir asimetrik güç dengesizliği söz konusudur. Rusya'nın nüfusu, ekonomik ağırlığı, askeri gücü, gelişim düzeyi eski Sovyet coğrafyasındaki diğer ülkelerin toplam nüfusu, ekonomisi, askeri gücü ve gelişim düzeyinden çok daha üstündür.

Buna ek olarak AEB ülkelerinin ekonomileri AB ülkelerinin ekonomileri gibi birbirini tamamlayıcı değildir. Rusya dâhil Orta Asya ülkelerinin en az üçü (Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan) esas olarak ham madde ve enerji ihracatına dayanarak ayakta durmaktadır. Söz konusu ülkelerin ekonomik ilişkileri göreceli eşitlik ve karşılıklı bağımlılık ilkesine değil, tek taraflı bağımlılık üzerine kuruludur. Çoğu AEB üyeleri (Beyaz Rusya, Ermenistan ve Kırgızistan) ekonomik açıdan Rusya'ya tek taraflı bağımlıdır.

Tablo 5.4. 2013-2017 Döneminde AEB Ülkeleri Arasındaki Karşılıklı Ticaret Hacmi

	2013	2014	2015	2016	2017
Milyon dolar					
AEB toplamı	69 249,2	61 183,3	45 615,7	42 960,3	54 697,9
Ermenistan	351,0	323,9	256,2	393,9	557,2
Beyaz Rusya	17 839,0	16 179,1	11 007,8	11 384,8	13 651,1
Kazakistan	6 611,2	7 155,1	5 120,3	3 930,2	5 262,6
Kırgızistan	542,5	637,6	410,2	447,1	541,5
Rusya	43 905,5	36 887,6	28 821,2	26 804,3	34 685,5

Kaynak: Yevraziyskaya Ekonomicheskaya Komissiya¹⁰⁵⁷.

AEB ülkelerinin kendi aralarında gerçekleştirdiği karşılıklı ticaret hacmi diğer ülkelerle yaptıkları ticaretle kıyaslandığında çok düşük bir rakam ortaya çıkmaktadır. Bu da birlik arasındaki ekonomik bağların zayıf olduğunu göstermektedir. Birlik kurulalı dört sene geçmiş olsa da üye ülkelerin ekonomilerinde beklenen büyüme sağlanamamıştır. Üyeler arasındaki ticaret yavaş büyümekle birlikte Kırgızistan gibi ülkelerin gümrük gelirleri ciddi oranda azalmıştır.

Son olarak ABD ve Batı'nın ekonomik ve siyasi yaptırımlarına maruz kalan Rusya'nın derin bir ekonomik kriz geçirmesi, Tacikistan gibi ülkelerin AEB'ye karşı

¹⁰⁵⁷ Yevraziyskaya Ekonomicheskaya Komissiya, *Vzaimnaya Torgovlya Tovarami. Statistika Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuzu. 2017 God*, Sam Poligrafist, Moskva 2018a, s. 19.

duyduğu önceki ilgisini azaltmıştır. Dolayısıyla ekonomik bağlar veya olanaklar zayıfladıkça bütünleşmeye olan ilgi ve inançta bir azalma ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5.5. 2013-2017 Döneminde AEB Ülkelerinin Dış Ticaret Hacmi

	2013	2014	2015	2016	2017
Milyon dolar					
AEB toplam	937 515,9	873 099,7	579 382,5	509 372,7	634 221,3
Ermenistan	4 446,9	4 507,4	3 446,5	3 561,2	4 449,6
Beyaz Rusya	39 379,2	38 111,5	28 742,6	24 389,6	30 145,8
Kazakistan	107 866,7	98 635,6	60 191,7	48 320,0	60 322,2
Kırgızistan	4 786,1	4 334,4	3 161,6	3 500,5	3 853,9
Rusya	781 037,0	727 510,8	483 840,1	429 601,4	535 449,8

Kaynak: Yevraziyskaya Ekonomicheskaya Komissiya¹⁰⁵⁸.

Diğer yandan AEB ülkelerinin kültürel farklılıklarının yanı sıra dış politika öncelikleri de farklıdır. Çarlık Rusyası ve SSCB sömürgeciliğinin acı hatıraları ve Vladimir Putin Rusyası'nın tehditkâr ve dayatmacı davranış biçimlerinden dolayı eski Sovyet ülkelerinin çoğu Moskova ile derin bir bütünleşme sürecine girmeyi arzu etmemektedir. Dolayısıyla bugüne kadar Orta Asya ülkelerinin diğer küresel ve bölgesel güçler ile çok yönlü ve karmaşık ilişkiler geliştirerek Rusya'yı dengelemeye çalışmasının nedenlerinden biri de budur. Ayrıca aynı coğrafyada yaşayıp aynı kültürden, tarihten beslenen Orta Asya ülkeleri çeyrek asırdan fazla bir süredir siyasi ve ideolojik düzeyde birbirinden farklı, bağımsız ve hatta bazı hassas konularda birbiriyle çelişkiye düşen ulus-devletler kurmaya özen göstermektedir. Bağımsızlıklarını her şeyden üstün gören Özbekistan ve Türkmenistan gibi bölge ülkelerinin milli devletçilik stratejileri ve Vladimir Putin'in öne sürdüğü AEB projesinin stratejik amaçları birbiriyle örtüşmemektedir.

Öte yandan AEB'nin oluşturulması sırasında bölgesel ekonomik bütünleşme sürecinin kurallarına ve aşamalarına yüzeysel bir şekilde uyulmuş olması projenin asıl amacıyla ilgili şüphelere yol açmıştır. Nitekim Avrupa'daki bölgesel bütünleşme süreci kırk yıl (1952-1992) içinde şekillenerek AB'ye dönüşmüşken, AEB'ye giden yol resmi olarak sadece beş yılda (2010-2015) kat edilmiştir. Bu aceleciliği ulusal çıkarlar doğrultusundaki bölgesel bütünleşme tutkusuyla değil, Vladimir Putin'in Batılı rakiplerine yönelik düşmanca bir tepkisi olarak yorumlayanlar olmuştur. Ruslar AEB'yi ABD'nin

¹⁰⁵⁸ Yevraziyskaya Ekonomicheskaya Komissiya, *Vneshnyaya trgovlya tovarami. Statistika Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuzu. 2017 God*, Sam Poligrafist, Moskva 2018b, s. 22.

başını çektiği Batı hegemonyasına karşı kullanılmak isterken, Orta Asya'nın genç bağımsız ülkeleri bir başka ideolojik blok çatışmasına girmekten çekinmektedir¹⁰⁵⁹. Bunun yanı sıra Ukrayna krizi ve Kırım'ın ilhaki da AEB'nin istikbaline ciddi bir gölge düşürmüştür.

Değinildiği gibi Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki asimetrik uçurumdan kaynaklanan güç dengesizliği AEB'nin en büyük sorunudur. Dolayısıyla bu süreçte Rusya'nın dengelenmesi önemlidir. Sorunu hafifletebilecek hukuki ve kurumsal yöntemlerin yanı sıra bazı pratik çözümler de önerilebilir. Örneğin bölge ülkelerine ek olarak Türkiye ve Azerbaycan'ın da birliği katılması bu asimetrik dengesizliği azaltmak için önemli bir adım olabilir. Böylece Türkiye'nin başını çektiği Türk dünyası ve Rusya'nın önderlik ettiği Slav dünyası arasında şimdikine nazaran daha dengeli ve daha güvenli bir birlik kurulmuş olur. Aksi takdirde AEB, şimdiki yapısı ve tasarımıyla ilerleyen zamanlarda tamamen Rusya'nın etkisi altında kalabilir ve bu durum diğer ülkeler için bölgesel bütünleşme ve egemenlik arasında bir ikilem yaratarak süreci yavaşlatabilir.

AEB'nin istikrarlı ve dinamik bir bütünleşme sürecine girmesi için Rusya ve diğer AEB ülkeleri arasındaki ekonomik, askeri, sosyal asimetrik dengesizliğin azaltılması gerekir. Bunun da bir yolu ileride Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'ı birliğe katmakla mümkün olabilir. Dolayısıyla AEB bu durumda Slav-Türk ekonomik birliğine dönüşerek, Moskova'nın lehine olan asimetrik uçurum azalacak ve uzak vadede Rusya'nın Orta Asya ülkelerini zorla kendine entegre ederek yeni bir SSCB tipi imparatorluk kurmasını engelleyecektir. Bu senaryo içinde bir yandan Avrasya bütünleşmesi sürerken, diğer yandan Ermenistan işgali altındaki Dağlık Karabağ'a kavuşan Azerbaycan üzerinden tüm Türk cumhuriyetleri arasında kara ve deniz yoluyla bağlantı kurularak Türk halkların karşılıklı etkileşimi ve bütünleşmesi mümkün olacaktır. Bu şartlar altında gelişen AEB tam manada dünyadaki önemli bir ekonomik-siyasi güç merkezine dönüşebilecektir.

Belirtildiği gibi AEB'nin geleceğini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilecek dış faktörler de bulunmaktadır. ABD, AB ve Çin gibi büyük güçlerin, Japonya, Güney Kore, Hindistan, Pakistan, İran ve Türkiye gibi bölgesel güçlerin ve eski Sovyet coğrafyasındaki yeni bağımsız ülkelerin Rusya'ya yaklaşımı AEB'nin gidişatını etkileyecek dış etkenlerin başında gelmektedir. Bu kapsamda ABD'nin YİY projesi, Çin'in KY girişimi ve AB'nin "Avrupa ve Asya Kıtalarını Birbirine Bağlama Stratejisi" ile uyum

¹⁰⁵⁹ Bayram Balci ve Ekaterina Kassimova, 2015, a.g.e.

ve işbirliği sağlanamazsa, Moskova'nın AEB projesine potansiyel bir engel oluşacaktır. David Lane, AEB'nin başarılı bir alternatif ekonomik bölgesel bloka dönüşmesi için Çin ve diğer BRICS ülkeleriyle işbirliği yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Aksi takdirde Birliğin, ABD'nin başını çektiği Batı dünyasının siyasi ve ekonomik baskılarıyla baş edemeyeceği iddia edilmiştir¹⁰⁶⁰.

Bu süreçte Rusya'nın dış politika davranışları bölgesel ve küresel düzeyde Moskova'nın AEB projesinin ilerlemesine katkı sağlayacak veya sürece engel teşkil edecek türden dış etkenleri şekillendirecektir. Son olarak Moskova'ya bağlı olmayan bölgesel ve küresel gelişmeler, örneğin küresel ekonomik kriz veya bölgesel bir çatışma, AEB sürecini durgunlaştırabilir. Saydığımız dış etkenlere örnek olarak Ukrayna ve Suriye krizini, Washington, Brüksel ve Tokyo'nun Moskova'ya uyguladığı yaptırımlar nedeniyle Rusya'da meydana gelen ekonomik krizi gösterebiliriz. ABD-Çin ticari savaşı Rusya'ya bağlı olmayan dış etkenlerden biridir. Bölgesel ve küresel çatışmalar, gerginlikler, ekonomik kapışmalar küresel ekonomi üzerinden (hâlihazırda ekonomik krizden geçmekte olan) AEB coğrafyasını daha da zor duruma düşürerek bütünleşme sürecini yavaşlatabilir.

5.3.2. Yeni İpek Yolu Projesinin İleriye Dönük Perspektifleri

ABD'nin YİY projesi, Rusya ve Çin'in benzer projelerine kıyasla uzun vadede Orta Asya ülkelerinin milli çıkarları ve dış politika hedeflerine en uygun olan girişimdir. Projenin teorik ve hukuki temelleri de piyasa ekonomisine dayalı demokratik bir toplum kurmayı amaçlayan bölge ülkelerinin yararınadır. Ancak ABD hükümeti yeterince siyasi destek ve ekonomik kaynak sağlamadığı için YİY projesi bölge ülkelerinin çok fazla ilgisini çekememiştir. Ayrıca en önemli bölgesel aktörlerden biri olan İran'ın, jeopolitik sebeplerle proje dışında bırakılması YİY girişiminin yolunu tıkamıştır. Belirtmek gerekir ki, YİY projesinin fikir babası Frederick Starr, kaleme aldığı yazılarda yukarıdaki hususların dikkate alınmasının gerektiğine işaret etmiş, aksi takdirde projenin hedeflerine ulaşamayacağını altını çizmiştir. Buna rağmen Washington'daki karar alıcılar gereğini yerine getir(e)memiştir. Tüm bu gelişmeleri ABD hükümetinin bölgesel vizyonunun sağlam temeller üzerine oturtulmadığının birer işareti olarak yorumlamak mümkündür.

Çoğu araştırmacı Barack Obama başkanlığının ikinci yarısından itibaren ABD'nin YİY projesinin durgunlaşmaya başladığını ve Donald Trump'ın iktidara gelmesiyle askıya alınarak tamamen başarısızlığa uğradığını iddia etmiştir. Ancak sahadaki veriler ve proje

¹⁰⁶⁰ David Lane, 2014, a.g.e.

coğrafyasındaki gelişmeler bunun tam olarak böyle olmadığını ortaya koymaktadır. Bu tezde öne sürüldüğü gibi YİY projesi tamamen başarısızlığa uğramamış, aksine ABD'nin iç ve dış siyasetindeki dalgalanmalar, değişiklikler ışığında geçici olarak yavaşlamıştır. Başka bir ifadeyle ABD, küresel ve bölgesel düzeyde zedelenen imaj sorunu ve yeni güvenlik risklerinin boy göstermesiyle birlikte Orta Doğu'ya yoğunlaşması gibi sebeplerle projedeki aktif teşvikini azaltmıştır.

Bu süreçte ABD'nin kendisi arka plana çekilerek, projeyi doğrudan ve dolaylı bir şekilde koordine etmiş, desteklemiş ve sürdürmüştür. Nitekim proje ilan edildiği ilk yıllarda ABD'li yetkililer Washington'un bu süreçte koordinatör, arabulucu, kolaylaştırıcı ve düzenleyici rolü üstleneceğini belirtmiştir. Esas işin bölge ülkeleri tarafından üstlenilmesi, uluslararası finansal kuruluşların desteğiyle YİY kapsamındaki projelerin hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim YİY projesi geçen yıllar içinde bölge ülkeleri tarafından onların kendi çıkarları doğrultusunda, tabiri caizse, özelleştirilmiştir. Dolayısıyla girişim resmen durgunlaşsa da proje kapsamında değerlendirilen 40'a yakın altyapı, ulaşım, iletişim, enerji ve diğer projelerin çoğu ABD'nin arka plandan sağladığı diplomatik ve siyasi desteği ile bölge ülkeleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından hayata geçirilmektedir. Hatta YİY projesinin hedefleri ile birebir uyumlu olan yeni ulaşım projeleri öne sürülmüştür.

Öte yandan, YİY projesi ve ABD'nin bölgesel stratejisi tamamen başarısızlığa uğrasaydı, Afganistan'daki güvenlik durumunu göz önünde bulundurarak bahsi geçen eski ve yeni projelerin hiçbiri hayata geçirilemezdi veya bugüne kadar sürdürülemezdi. Buna ek olarak ABD'nin, en az 1 trilyon dolar değerindeki doğal kaynaklara¹⁰⁶¹ sahip olan Afganistan'ı kolay bir şekilde terk edeceğini düşünmek gerçekçi olmayacaktır. Ekonomik faktörlerin yanı sıra Afganistan'ın Avrasya'daki stratejik konumu, ABD'nin bu ülkeyi uzun vadeli kontrol altında tutmasını teşvik edecektir. ABD askeri olarak Afganistan'da

¹⁰⁶¹ ABD uzmanlarından farklı olarak, Afgan yetkilileri Afganistan'daki keşfedilmiş maden rezervlerinin toplamının 3 trilyon dolar değerinde olduğunu tahmin etmiştir. Ülkede, büyük bakır, kömür ve demir yataklarının yanı sıra altın, gümüş, lityum, platin, çinko, nikel, zümrüt, cila, yakut, lal, turmalin, kromit, tuz ve radyoaktif elementlerin bulunduğu orta ve küçük büyüklükteki 400'den fazla maden keşfedilmiştir. Bu rakamlar, ABD Jeolojik Araştırmaları'nın Afganistan topraklarının %70'inde gerçekleştirdiği kaynak arama sonuçlarına dayanmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız: Gerald F. Hyman, *Afghanistan After the Drawdown: U.S. Civilian Engagement in Afghanistan Post-2014*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2014, s. 31; Rustam Rashidov, "Afg'oniston Markaziy Osiyo Mintaqasi Doirasidagi O'zaro Manfaatli Hamkorlik va Sherikchilik Markazida", 24 Mart 2018, http://uza.uz/oz/politics/af-oniston-markaziy-osiye-minta-asi-doirasidagi-zaro-manfaat-24-03-2018_ (Erişim Tarihi: 11.05.2019); BBC, "Afghanistan Minerals Fully Mapped", 18 July 2012, <http://www.bbc.com/news/science-environment-18882996> (Erişim Tarihi: 11.05.2019).

kaldığı sürece Washington'un bölgesel ve küresel stratejisi kapsamındaki YİY projesi hedeflerine ulaşmayı sürdürecektir.

Nitekim Mayıs 2017'de ABD Dışişleri Bakanlığı, bölgedeki ülkeler, uluslararası kuruluşlar, çok taraflı kalkınma bankaları ve özel sektör tarafından finansmanın sağlanacağı öngörülen YİY projesinin yeniden canlandırılmasını önermiştir¹⁰⁶². Medyaya yansıyan haberlere göre, bu işin yine Hindistan ile yakından işbirliği içinde gerçekleştirileceği öne sürülmüştür¹⁰⁶³. Fakat bugüne kadar bu teklif doğrultusunda somut bir adım atılmamıştır. Frederick Starr dâhil çoğu uzman YİY projesinin güncellenerek yeniden canlandırılmasını önermiş olsa da Donald Trump döneminde, Başkanın Barack Obama dönemi dış politikasına karşı beslediği olumsuz yaklaşım gereği bu önerilerin dikkate alınacağını tahmin etmek zordur. Dolayısıyla önümüzdeki yıllarda ABD'de de iktidar değişimiyle birlikte YİY projesinin farklı isimler altında olsa bile yeniden gündeme geleceğini tahmin etmek mümkündür.

ABD'nin, Rusya ve Çin'in Orta Asya'da artan nüfuzuna karşı bundan başka bir etkili projeyi ortaya koyabilmesi de pek mümkün gözükmemektedir. YİY projesinden veya proje kapsamındaki stratejik hedeflerden vazgeçmek, Orta Asya ve Afganistan'ın tamamen Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin, kısmen de Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerin etkisi altında bırakılması anlamına gelecektir. Bu ABD'nin kolay kolay izin vereceği veya katlanabileceği bir durum değildir.

Öte yandan ABD'nin özel ve kamu sektörlerinin projeye yatırım yapmaması YİY girişiminin önündeki ciddi engellerden biri olmuştur. Çin İYEK projesi, ikili ve çok taraflı ilişkileri üzerinden Orta Asya ve Pakistan'a 120 milyar dolardan fazla yatırım yaptığı halde bugüne kadar ABD hükümeti YİY projesi kapsamında kayda değer bir ekonomik yatırımda bulunmamıştır. Bu durum ABD'nin samimiyeti konusunda kuşku uyandırmakla birlikte bölge ülkelerini Rusya, Çin ve diğer ülkelerle yakından çalışmaya teşvik veya mecbur etmektedir. Dolayısıyla ABD hükümeti ve özel şirketlerinin YİY projesinin amaçları doğrultusunda Orta Asya ülkelerine önemli miktarda yatırım yapması gerekmektedir. Yatırımlar ABD'nin bölgedeki varlığını güçlendirerek sürdürmenin anahtarı olabilir. Nitekim Rusya ve Çin bölge ülkelerini çeşitli şekillerdeki yatırımlar üzerinden etkilemektedir.

¹⁰⁶² The US Department of State, 2017, a.g.e., s. 90.

¹⁰⁶³ NDTV, 24 Mayıs 2017, a.g.e.

YİY kapsamındaki Amerikan çıkarları, esas olarak Afganistan'ı istikrara kavuşturmayı amaçladığı için Orta Asya ülkelerine doğrudan bir tehdit oluşturmamaktadır. Bu durum YİY projesine rakipleri AEB veya İYEK'e nazaran iyi bir avantaj sağlayabilir. Ayrıca ABD coğrafi bağlantısızlık nedeniyle projenin doğrudan bir parçası olmamakla birlikte dolaylı ekonomik ve jeopolitik kazançlar elde edecektir. YİY projesinin yine bir avantajlı tarafı şudur ki, projeye katılan veya katılacak Güney Asya ülkeleri ve Orta Asya ülkeleri arasında hiçbir tarihi veya kalıcı siyasi sorun yoktur. Bunu aksine bölge ülkelerinin Rusya ve Çin ile toprağa yönelik, tarihi, kültürel ve ideolojik sorunları bulunmaktadır. Güney Asya'da Rusya veya Çin gibi büyük güçler bulunmadığı için bölgesel işbirliği ve hatta bölgesel bütünleşme olasılığı yüksektir. Tabii ki, bu Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması ve Pakistan-Hindistan sorununun aşılmasıyla mümkün olabilecek bir senaryodur.

5.3.3. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projesinin İleriye Dönük Perspektifleri

KY projesi son altı yılda rakipleri AEB ve YİY'e kıyasla hem Çin hem de çoğu katılımcı ülke açısından belli bir siyasi, ekonomik başarıya ulaşmıştır. Örneğin, İYEK projesi bir yandan Çin'in Orta Asya ve dünyadaki siyasi nüfuzunu ve ekonomik ağırlığını arttırmış, diğer yandan kimi zaman Rusya ve ABD gibi büyük güçler arasında sıkışıp kalan bölge ülkeleri için Pekin'in "değer koşulu olmayan" siyasi-ekonomik desteğini sağlamıştır. Buna ek olarak Çin, İYEK projesi aracılığıyla Orta Asya'nın en makul yabancı yatırım ve kredi kaynağı işlevini görmektedir. İYEK projesi bölgede servis ekonomisi gibi birkaç sektörün gelişmesine de katkıda bulunmaktadır.

Ancak KY projesinin uygulama yöntemi projenin istikbalini zedeleyebilecek sonuçlar doğurmuştur. Çin'in Orta Asya'daki ekonomi ağırlıklı varlığı bölge ekonomilerini Çin'in hammadde tedarikçilerine dönüştürmüştür. Pekin bölgeye ihraç ettiği ucuz ürünler vasıtasıyla doğrudan veya dolaylı bir şekilde yerel üreticileri ve sanayiye zor duruma sokmuştur. Çin'in "kredi diplomasisi" sonucunda Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan Çin'e aşırı derecede borçlanmıştır. Bu borçlanma ilgili ülkelerin egemenliği ve bağımsızlığına halel getirir boyutlara ulaşmıştır. Çin, bu durumdan yararlanarak bölgedeki kendi stratejik amaçlarına ulaşmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Çin yönetimi toprak karşılığında Tacikistan'ın borcunun bir kısmını silmiş, Kırgızistan ve Kazakistan'dan tarımsal arazileri kiraya vermesini ve doğal kaynakların işletme hakkını talep etmiştir.

Başka bir deyişle Pekin, ekonomik gücüne dayanarak Orta Asya hükümetlerinin kendisine bazı siyasi tavizlerde bulunmasını istemiştir.

Çin, Orta Asya dâhil tüm Türk ve İslam dünyası ülkelerine düşük faizli yüksek miktardaki krediler, doğrudan yatırımlar ve hatta rüşvet vererek, liderlere çeşitli platformlarda siyasi destek sunarak kritik konularda adeta onların siyasi iradesini ve vicdanini satın almıştır. Durumdan yararlanan Pekin hükümeti Doğu Türkistan'daki Uygur, Kazak, Kırgız ve Özbek halklarının milli ve dini kimliklerini “kültürel soykırım”¹⁰⁶⁴ yaparak tarihten silmeye, Müslüman azınlıkları zorla asimile etmeye, Çinileştirmeye çalışmaktadır. Doğu Türkistan'da sadece Müslümanlardan oluşturulan en az bir milyon kişilik “toplama kamplarının” teşkil edilmesi ve Uygurların temel hak ve özgürlüklerine karşı her türlü zulmün ve baskının artırılması Çin'in asimilasyonist yaklaşımının en açık göstergesidir.

Gelinen noktada KY projesinin hedeflerinden birinin de İslam ve Türklük değerlerini tamamen ortadan kaldırmak suretiyle Doğu Türkistan'da devşirilmiş ateist/komünist nesilleri yetiştirerek “Tek Çin” politikasını başarıya ulaştırmak olduğu netleşmiş durumdadır. Dünyanın en güçlü ikinci ekonomisine ve önemli bir askeri gücüne dönüşen Çin, 20. yüzyılda SSCB'nin Orta Asya ve Kafkasya Müslümanlarına karşı uyguladığı “kültürel soykırım”, Ruslaştırma ve zorunlu asimilasyon politikasına benzer bir

¹⁰⁶⁴ Raphael Lemkin, Yvonne Donders ve Stefania Negri'ye göre, kültürel soykırım bir etnik/sosyal grubun/topluluğun veya azınlığın sanatının, edebiyatının, yaşam tarzının, kendine özgü manevi, maddi, entelektüel ve duygusal özelliklerinin dâhil olduğu milli kültürünün, değer sistemlerinin, geleneklerinin ve inancının (dininin) devlet veya devlet kurumları tarafından baskıcı ve asimilasyonist politikalar üzerinden kasıtlı olarak imha edilmesi anlamına gelmektedir. Bakınız: Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation-Analysis of Government-Proposals for Redress*, 2nd Edition, Lawbook Exchange Ltd., New Jersey 2005, s. 79; Yvonne Donders, “Old Cultures Never Die? Cultural Genocide in International Law”, *Human Rights and Conflict, Essays in Honour of Bas de Gaay Fortman*, (Ed. Ineke Boerefijn, Laura Henderson, Ronald Janse, Robert Weaver), Intersentia Publishing, Cambridge 2012, s. 290; Stefania Negri, “Cultural Genocide in International Law: Is the Time Ripe for a Change?”, *Transnational Dispute Management*, Vol. 10, No. 5, 2013, s. 2. Kavramın diğer tanımları ve kapsamlı değerlendirilmesi için bakınız: Elisa Novic, *The Concept of Cultural Genocide: An International Law Perspective*, Oxford University Press, Oxford 2016; Jeffrey S. Bachman (Ed.), *Cultural Genocide: Law, Politics, and Global Manifestations*, Routledge, London 2019. Çin hükümetinin Doğu Türkistan'da yürüttüğü politika kültürel soykırım tanımlaması ile örtüşmektedir. Bu nedenle Mamtimin Ala, Kate Cronin-Furman, James Leibold ve Adrian Zenz gibi uzmanlar Pekin'in bu politikasını kültürel soykırım olarak değerlendirmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Mamtimin Ala, “Xi Jinping's Genocide of the Uyghurs”, 7 November 2018, <https://www.foreignpolicyjournal.com/2018/11/07/xi-jinpings-genocide-of-the-uyghurs/> (Erişim Tarihi: 25.07.2019); Kate Cronin-Furman, “China Has Chosen Cultural Genocide in Xinjiang-For Now”, 19 September 2018, <https://foreignpolicy.com/2018/09/19/china-has-chosen-cultural-genocide-in-xinjiang-for-now/> (Erişim Tarihi: 25.07.2019); James Leibold, “Despite China's Denials, Its Treatment of the Uyghurs Should be Called What It Is: Cultural Genocide”, 24 July 2019, <http://theconversation.com/despite-chinas-denials-its-treatment-of-the-uyghurs-should-be-called-what-it-is-cultural-genocide-120654> (Erişim Tarihi: 25.07.2019); Adrian Zenz, “Break Their Roots: Evidence for China's Parent-Child Separation Campaign in Xinjiang”, *Journal of Political Risk*, Vol. 7, No. 7, July 2019.

politikayı kontrolü altındaki Doğu Türkistan’da hızlı bir şekilde hayata geçirmeye çalışmaktadır¹⁰⁶⁵.

Kendi “değerlerinden” başka bir değere, dine, kültüre ve hatta ülkesindeki bazı etnik azınlıklara dahi tahammül edemeyen Çin komünist rejimi, milli kalkınma planının bir parçası olan KY projesinin başarıyla hayata geçirilmesi halinde süper güç statüsüne ulaşırsa, Orta Asya dâhil yakın çevresindeki ülkeler için hayati tehdit oluşturabilir. 40 yıl önce halkının büyük bir kısmının açlık içinde kıvrandığı Çin’in, geldiğimiz noktada gerek ekonomik gerekse jeopolitik anlamda başta ABD olmak üzere küresel ve bölgesel güçlere karşı doğrudan (Güney Çin Denizi, Asya-Pasifik ve Orta Asya bölgesinde) ve dolaylı olarak (küresel ve bölgesel ekonomik alanda) meydan okuması dikkatle analiz edilmesi gereken konuların başında gelmektedir. Buna ek olarak sınır anlaşmaları imzalanmasına rağmen zamanla komşu ülkelerden açık bir şekilde toprak talebinde bulunarak, bazılarını “borç tuzağına” düşürerek çevresindeki güçsüz komşularının egemenliği ve toprak bütünlüğünü tehdit etmesi yukarıdaki tehdit olasılığının gerçek dışı olmadığını göstermektedir.

Ayrıca dünyanın en büyük dinlerinden biri olan İslam dinini “ruhi hastalık” olarak nitelendirerek, resmi düzeyde ülkesindeki Müslümanları Çinlileştirmeye karar veren, dini hak ve özgürlükleri yasaklayarak, ülkesindeki yüzbinlerce Müslümanı “toplama kamplarında” tutarak, baskı altında beyinlerini yıkamaya ve tüm dünyanın gözü önünde “kültürel soykırım” yapmaya, etnik azınlıkları mankurtlaştırmaya kalkışan Çin’in, milli kalkınma stratejisinde belirlenen nihai hedeflerine ulaştığı noktada daha neler yapacağını kestirmek mümkün değildir. Son olarak Çin’in, tarih boyunca yükseldiği dönemlerde Orta Asya bölgesini dört kere işgal ettiğini, kalıcı nüfuz sağlayamasa da bölge halkları için “Çin tehdidi” algısını yarattığı unutulmamalıdır.

Bunun yanı sıra Çin’in KY projesinin hayata geçirilmesine engel teşkil edebilecek çok ciddi sorunlar bulunmaktadır. Bunları iç ve dış etkenler olarak tanımlayabiliriz. Dil, kültür, yönetim sistemi, zayıf kurumsal yapı, ihtiyaç fazlası (aşırı) üretim, kapasite aşımı, ülkenin zengin kıyı kentleri ile iç ve batı eyaletleri arasındaki muazzam gelir ve kalkınma eşitsizliği, sınır bölgelerindeki istikrarsızlık gibi sorunlar iç etkenlerin başında gelmektedir.

¹⁰⁶⁵ Nitekim ateist/komünist SSCB yönetimi güçlendikçe Orta Asya ve Kafkasya’daki Müslüman halkların önde gelen vekillerini topyekûn sürgüne göndererek, katlederek, bazı bölgelerde (kültürel) soykırım yapmıştır. Dil (kültür) reformları adı altında yürüttüğü dine karşı mücadele üzerinden toplumu zorunlu asimilasyona maruz bırakarak Ruslaştırılmış, gençleri mankurtlaştırarak yeni ateist/komünist toplumu şekillendirmiştir.

Ham madde, enerji ve doğal kaynaklar konusunda dışa bağımlılık, olası uluslararası ekonomik kriz ve diğer nedenlerden dolayı yurt dışında Çin ürünlerine olan ithalat talebinin azalması, Çin'in iç politikası ve uluslararası ilişkilerindeki davranışlarından etkilenen olumsuz imaj ve "Çin tehdidi" sorunu, projeye katılan otoriter ve diktatörlük rejimlerindeki olası istikrarsızlık, darbeler, iktidar değişimi ve çatışmadan kaynaklanan bölgesel ve küresel istikrar ve güvenlik krizi, bölgesel ve küresel güç rekabeti gibi dış etkenler KY projesinin gerçekleştirilmesini sekteye uğratabilir.

Çin'in otoriter/totaliter siyasi düzeni tarafından da kısıtlanmakta olan KY projesi hedeflerine ulaşması açısından ciddi risklerle karşılaşmıştır. Çin'in sınır bölgelerindeki sıkı güvenlik önlemlerinin yarattığı zorluklar malların ve insanların akışını arttırmayı hedefleyen KY projesi kapsamındaki ticari faaliyeti boğmuştur. Çin hükümetinin sıkı sermaye kontrolleri, KY ile ilgili projeler için yurt dışına giden yatırımları desteklerken, gelen yatırımlar için aşırı kısıtlayıcı bir tavır takınmıştır. Fikir ve bilgi değişimini teşvik etmek KY projesinin amaçlarından biri olarak belirtilmiş olsa da Çin hükümeti bu konudaki sansürü gittikçe artırmaktadır. Bu eğilimlerin tümü, KY'nin küresel bağlantıları geliştirme hedefiyle çelişmektedir¹⁰⁶⁶.

Ayrıca Çin'in, KY projesine katılan ülkelere karşı bazı davranışları beklenen sonucu etkileyebilir. Örneğin, Çin'e karşı ekonomik bağımlılığın potansiyel askeri tehdide dönüşebileceğinden endişelenen Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed ülkesindeki 22 milyar dolarlık Çin projelerini durdurmuştur. Başbakan, Pekin'de yaptığı açıklamasında fakir ülkelerin zengin ülkelerle baş edemeyeceğinin altını çizerek, Çin'e aşırı borçlanmanın yeni bir sömürgecilik durumunu ortaya çıkarmasını istemediklerini belirtmiştir. Sri Lanka, Malezya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan örneği Çin'in yabancı ülkelerdeki ihaleleri kazanmak için rüşvet ve diğer yasadışı yöntemlere başvurduğunun, sağladığı krediyi bir stratejik kural olarak kullandığının birer göstergesi olmuştur¹⁰⁶⁷.

Bölge ülkeleri zamanla KY projesi kapsamında teknolojik açıdan Çin'e bağımlılık geliştirebilir. Özellikle, Orta Asya ülkelerinin iletişim altyapılarının yenilenmesi ve yeni iletişim sistemlerinin oluşturulması sürecinde temel olarak Çin teknolojisinin

¹⁰⁶⁶ Jonathan Hillman, a.g.e., s. 8.

¹⁰⁶⁷ İddialara göre Malezya'nın önceki Başbakanı Najib Razak yolsuzlukla yağmalanan ve borca batan devlet ekonomisini kurtarmak ve iktidarda kalmak için Çin şirketleriyle ülkesinin menfaatlerine aykırı olan anlaşmaları rüşvet ve siyasi destek karşılığında imzalamıştır. Malezya'daki ekonomik sıkıntıları bir fırsat bilen Çin, Güney Çin Denizi'ni Hint Okyanusu'na bağlayan ve dünya ticaretinde stratejik öneme haiz olan Malakka Boğazı'ndaki konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Hannah Beech, 20 August 2018, a.g.e.

kullanılması bölge ülkelerini enformasyon alanı üzerinden milli güvenliğine tehlike oluşturabilir. Çünkü Çin istihbaratının dünyanın farklı ülkelerinde kullanılan Çin yapımı iletişim teknolojileri, uydu sistemleri ve akıllı cihaz uygulamaları üzerinden bilgi ve istihbarat topladığı, fikir ve teknolojik bilgi hırsızlığı yaptığı bilinen ve çok tartışılan bir konudur.

Üç örnek olayda görüldüğü gibi Rusya ve Çin eski gücüne kavuşmak, hegemonyasını kurmak amacıyla, ABD ise mevcut güç pozisyonunu korumak, jeopolitik etkisini arttırmak ve daha da yükselmek için bölgeselciliği bir rekabet aracı olarak devreye sokmuştur. Bölgeselcilik anlayışlarının farklı olmasına rağmen bu süreçte Moskova ve Pekin taktik olarak ortak hareket ederken hızlı bir şekilde yükselen Çin ve aşırı borç batağında kıvrılan ABD arasında ticaret savaşları ve askeri gövde gösteriş gerilimleri yaşanmıştır. KY projesi üzerinden Çin'in yükselişi, uzun vadede ABD'nin başını çektiği uluslararası düzeni yerinden sarsacak gibi gözükmektedir.

Singapur'un eski Başbakanı ve önde gelen Çin uzmanlarından biri olan Lee Kuan Yew'in tabiriyle söylemek gerekirse, Çin'in dünya düzeninin dengelerini yerinden oynatma potansiyeli o kadar güçlüdür ki, dünya 30 ile 40 yıl içinde yeni bir denge (arayışına girmek) bulmak zorunda kalabilir. Yine Lee Kuan Yew'e göre, yükselen Pekin'i dünyadaki büyük oyunculardan biri olarak nitelendirmek pek doğru olmaz, Çin dünya tarihindeki en büyük oyuncu olabilir¹⁰⁶⁸. Çünkü tarihte daha önce hiç bir millet bugüne kadar bu kadar hızlı, bu kadar güçlü ve kapsamlı boyutlarda yükselmemiştir¹⁰⁶⁹. Öte yandan tarihi tecrübeler yükselen güç ile baskın güç arasında gerilim yaşanmasının olağan bir durum olduğunu göstermektedir. Ancak bu gerilim kontrolden çıkarsa, acı sonuçlara götürebileceği de bilinen bir gerçektir. Nitekim tarihi araştırmalar 1500'den bu yana yükselen güç (*rising power*) ile hâkim bir gücün (*ruling power*) karşı karşıya geldiği 16 vakadan 12'sinin savaşla sonuçlandığını göstermiştir¹⁰⁷⁰. Dolayısıyla yükselen Çin ve günümüzün baskın gücü ABD arasında artan gerilimler barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmazsa, çatışma kaçınılmaz olacaktır.

¹⁰⁶⁸ Graham Allison vd., 2012, a.g.e., s. 42.

¹⁰⁶⁹ Graham Allison, "The Thucydides Trap: Are the U.S. and China Headed for War?", 24 September 2015, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/09/united-states-china-war-thucydides-trap/406756/> (Erişim Tarihi: 18.02.2019).

¹⁰⁷⁰ Harvard Kennedy School, "The Harvard Thucydides' Trap Project", <https://www.belfercenter.org/thucydides-trap/case-file> (Erişim Tarihi: 18.02.2019); Graham Allison, 2017, a.g.e., ss. 244-286; Richard Rosecrance, *The Resurgence of the West: How a Transatlantic Union Can Prevent War and Restore the United States and Europe*, Yale University Press, New Haven & London 2013, s. 94.

5.3.4. Büyük Güç Bölgeselciliği Projeleri Bağlamında Orta Asya’da Bölgesel Bütünleşme Sürecinin İleriye Dönük Perspektifleri

Robert Blake ve Erlan İdrisov gibi hükümet yetkililerinin Orta Asya’yı herkes için büyük kazanç kaynağına dönüştürme çağrılarına rağmen, bu bölge Rusya, ABD ve Çin’in söz konusu projeleri bağlamında 19. yüzyılda olduğu gibi yeniden “Büyük Oyun” meydanına çevrilmiştir. Dahası 21. yüzyılda meydana gelen bu yeni “Büyük Oyun” çifte standart üzerine kurulmasıyla öncekisinden farklıdır. Orta Asya bu oyunda birbiriyle çarpışan/yarışan iki cephe ve üç büyük güç arasında kalmıştır. Birinci cephede YİY projesinin başını çektiği ABD ve onun bölgesel ve küresel müttefikleri. İkinci cephede AEB’yi öne süren Rusya ve KY projesiyle ses getiren Çin ve bu iki büyük gücün bölgesel ortakları. Başka bir deyişle, bu üç büyük güç arasında yaşanan diğer bölgesel ve küresel anlaşmazlıkların yanı sıra Orta Asya’da bahsi geçen projeler üzerinden verdikleri mücadele bir kutuplaşmaya, cepheleşmeye yol açmıştır.

Buradaki çifte standart şudur: Büyük güçler diplomatik düzeydeki toplantılarda ve kamuya yansıyan açıklamalarında birbirlerinin projelerine karşı olmadıklarını, dahası bu projelerin bir arada bulunabileceğini, işbirliği içinde uygulanarak birbirini tamamlayabileceğini tekrar tekrar dile getirirler de arka planda, jeopolitik anlamda her üç büyük güç birbirinin stratejilerine karşı girişimlerde bulunmuştur. Bu jeopolitik oyunda büyük güçler temel pozisyonlarını korurken, bölgesel güçler ve Orta Asya ülkeleri konjonktüre göre duruşlarını gözden geçirerek bazen taraf değiştirmektedir.

Dolayısıyla günümüzde BGB’nin etkisiyle cereyan eden bu jeopolitik oyunu çifte standartlı karmaşık bir “Büyük Oyun” olarak tanımlamak pek abartılı olmayacaktır. Yeni “Büyük Oyun”un eskisinden diğer bir farkı oyuncuların hedefleriyle ilgilidir. Yeni oyunda taraflar eski oyunda olduğu gibi sıfır toplamlı bir sonuç peşinde değildir. Küreselleşme çerçevesinde büyük güçler arasında gelişen karşılıklı bağımlılık ve Orta Asya’daki güçler dengesinin değişken durumu buna izin vermemektedir. Bu koşullar altında herhangi bir büyük veya bölgesel gücün Orta Asya’da mutlak hegemonya kurmaya kalkışması askeri çatışma veya bölgesel savaşa yol açabilir. Dolayısıyla buradaki dış aktörler göreceli kazançla yetinmek zorundadır.

Öte yandan Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğüne karşı tehdit Afganistan ve Orta Doğu’dan kaynaklanan terörizmden veya Batı’nın siyasi ve kültürel etkisinden değil, yükseldikçe ileride neler yapacağı bilinmeyen komünist Çin ve

Vladimir Putin yönetimindeki revizyonist Rusya'dan gelebilir. Buna rağmen yakın gelecekte özellikle Çin'in ve ABD'nin dış politika davranışlarına ve uluslararası ilişkilerdeki konjonktüre göre tüm Orta Asya rejimleri kendilerini korumak amacıyla AEB dâhil Rusya'nın başını çektiği ekonomik, siyasi ve askeri-güvenlik örgütlerine katılarak Rusya ile bütünleşmek zorunda kalabilir. Aynı tehdit Moskova'dan gelirse bölge ülkelerinin Washington ve Pekin'e yaklaşmaktan başka ne tür bir tepki vereceğini kestirmek zordur.

Başka bir deyişle Moskova, Pekin ve Washington, Orta Asya ülkelerine baskı uyguladıkça bölge hükümetleri duruma göre pozisyon almaya çalışacaktır. Ancak bölge ülkeleri bu üç büyük gücün tehditleri veya teklifleri karşısında bir seçim yapmak zorunda kalırsa, tarihi, siyasi, ekonomik ve kültürel etkenlerden dolayı tercihlerini Rusya'dan yana kullanacak gibi görünmektedir. Aslında Vladimir Putin yönetimindeki saldırgan Rusya bölge ülkeleri için reel hayati tehdit oluşturabilir. Ancak İslam Kerimov'un ölümü ve Nursultan Nazarbayev'in resmi olarak siyasi sahnenin arka planına geçmesiyle birlikte bölgenin yeni liderleri ve iktidar çevresindeki Rusya yanlısı "aydınlar" Moskova'yı kendileri için ciddi bir tehdit olarak görmemeye başlamıştır. Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Rusya'nın Orta Asya ve özellikle bu bölgenin merkezi olan Özbekistan'daki yumuşak gücü ve etki endişe verici düzeyde artmıştır¹⁰⁷¹. Buna rağmen

¹⁰⁷¹ İslam Kerimov döneminde yasaklanan, eski SSCB'yi özendirici bazı simgeler ve komünist düzenin bayram ritüelleri (örneğin, 9 Mayıs Zafer Bayramı kutlamaları, Çarlık Rusyası'nın Osmanlı İmparatorluğu'na ve Orta Asyalı Türki halklara ve Müslümanlara karşı yürüttüğü sömürgecilik savaşlarının ve Moskova'nın yayılmacılık politikasının sembolü olarak bilinen Georgiy Kurdeleski (*Georgiyevskaya lenta*) dağıtılması) yeniden göze çarpmaya ve hatta devlet televizyon kanallarında görüntülenmeye başlamıştır. Buna ek olarak bir grup ünlü Özbek aydını ve sanatçısı Rusça'ya devlet dili statüsünün verilmesini açık bir şekilde öne sürmüştür. Son olarak Rusya'nın devlet ve özel şirketleri Özbekistan'ın enformasyon, telekomünikasyon, sosyal, eğitim, tarım, ekonomi, güvenlik ve sanayi alanlarındaki etkisini arttırmış, Semerkant, Ürgenç ve Nevai havaalanlarının yönetimini, nükleer enerji, petrol, doğal gaz, makine sanayisi gibi stratejik sektörlerin kontrolünü ele geçirmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Nozima Davletova, "Perspectives | Uzbekistan: For Russia, Soft Power is Just Business", 19 June 2019, <https://eurasianet.org/perspectives-uzbekistan-for-russia-soft-power-is-just-business> (Erişim Tarihi: 22.06.2019); Eurasianet, "Uzbekistan: A Second Coming for the Russian Language?", 19 June 2019, <https://eurasianet.org/uzbekistan-a-second-coming-for-the-russian-language> (Erişim Tarihi: 22.06.2019); Posol'stvo Rossiyskoy Federatsii v Respublike Uzbekistan, "Ob Aktsii Georgiyevskaya Lentochka", 25 Nisan 2018, <http://russia.uz/index.php/2009-08-16-10-46-32/2009-08-16-10-47-55/1805-2018-04-25-04-25-10> (Erişim Tarihi: 22.06.2019); Mahmud Yo'ldoshev, "Georgiy Lentasining Ma'nosi Nima?", 2 Mayıs 2018, <http://uza.uz/uz/society/georgiy-lentasining-ma-nosi-nima> (Erişim Tarihi: 22.06.2019); Dünya Bülteni, "Özbekistan'da, Rusça'ya Resmî Statü Kazandırma Girişimleri", 7 Mayıs 2019, <https://www.dunyabulteni.net/orta-asya/ozbekistanda-ruscaya-resmi-statuz-kazandirma-girisimleri-h442002.html> (Erişim Tarihi: 22.06.2019); Ozodlik Radiosi, "Aeroportlar Offshordan Turib Boshqariladi...", 6 Nisan 2019, <https://www.ozodlik.org/a/29985076.html> (Erişim Tarihi: 22.06.2019); Kun.uz, "O'zbekistonning Bir Gramm Manfaati Ham "Novoport"ga O'tib Ketmaydi - Transport Vazirligi", 24 Haziran 2019, <https://kun.uz/uz/02393834> (Erişim Tarihi: 25.06.2019).

bölgedeki hassas dengeyi korumak hem bölge ülkelerinin hem de büyük güçlerin lehine olacaktır.

Orta Asya'nın kalıcı olarak Rusya'ya yaklaşması uzun vadede Moskova'ya bağımlılığı arttırarak bölge ülkelerinin egemenliğini sınırlayabilir. Dolayısıyla muhtemel dış tehditlere karşı Rusya, Washington veya Pekin seçeneğini masada tutmakla birlikte bölge-içi bütünleşmeyi hızlandırmak ve küresel güçlere eşit mesafede durmak, bölgenin kendi ayaklarında durabilmesi açısından ortak siyasi, ekonomik, kültürel, güvenlik ve dış politika geliştirmeye özen göstermek daha pragmatik bir seçenek olabilir. Bununla birlikte AEB, YİY ve KY projeleri çerçevesinde dengeli bir katılımın/işbirliğinin sağlanması bölge ülkelerinin söz konusu projelerden maksimum düzeyde istifade etmesiyle birlikte milli çıkarlarını korumaları açısından da yararlı olacaktır.

BGB projelerinin, özellikle Rusya'nın AEB ve Çin'in KY girişiminin stratejik hedeflerine ulaşarak başarıyla hayata geçirilmesi Orta Asya ülkelerinin bağımsız dış politika yürütme kabiliyetlerinin sınırlanması ve hatta bağımsızlıklarının kaybedilmesi anlamına gelebilir. Belirtildiği gibi BGB projelerinin asıl amacı bölgenin ekonomik refahı veya bölgesel bütünleşmesi değil, Orta Asya'nın büyük güçlere (Rusya'ya) toprak temelli veya (Çin ve ABD'ye) işlevsel düzeyde entegre edilmesidir. Dolayısıyla her üç projenin vaat edilen siyasi, ekonomik ve güvenlik yararları bölge ülkelerinin hayati çıkarlarından üstün görülmemelidir.

Her üç proje çerçevesinde ve arasında taktik düzeyde öngörülen karşılıklı işbirliğinin büyük güçler açısından temel olarak iki önemli amacı vardır. Birincisi, projeler kapsamında diğer büyük güçlerle sınırlı düzeyde işbirliği sağlanarak hem siyasi-ekonomik kazanç elde edilir hem de barış döneminde büyük güçlerin doğrudan ve dolaylı olarak birbirini gözetleme fırsatı bulunur. İkinci olarak bu projeler savaş ve çatışma döneminde büyük gücün rakiplerine karşı ekonomik, stratejik ve askeri üstünlük, avantaj sağlama işlevini görecektir. Örneğin, ABD, YİY projesi üzerinden Orta Asya'daki askeri ve ekonomik varlığını genişleterek sürdürebilseydi, günümüzde yeni bir Soğuk Savaş başlattığı Rusya'ya ve ekonomik savaş ilan ettiği Çin'e karşı sadece Orta Asya'da değil, Avrasya genelinde çok avantajlı bir pozisyonda olacaktı.

Bazı konularda taktik ve stratejik ortaklık kurarak hem ikili ve çok taraflı ilişkiler hem de AEB ve KY projeleri arasındaki sınırlı bağlantılar üzerinden siyasi ve ekonomik kazanç elde etmekte olan Moskova ve Pekin, gelecekte ihtilafa düşerse veya karşılıklı

çatışmaya girerse, (projeler üzerinden) o güne kadar elde ettikleri ekonomik, siyasi ve stratejik kazanımlarını birbirine karşı kullanabileceklerdir. Her iki (barış ve savaş) senaryoda ilgili projelerin odak noktası olarak seçilen Orta Asya ülkeleri büyük güçlerin stratejik amaçlarına hizmet eden birer araç olacaktır. Dolayısıyla büyük güçler tarafından ileri sürülen AEB, YİY ve KY gibi bölgesel bütünleşme girişimleri, BGB'nin nihai amacı değil, amaca götüren araçlar olarak değerlendirilmelidir. Büyük güçlerin birer enstrümanlarına dönüşmemenin tek yolu Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarından bu yana bir türlü başaramadıkları bölge-içi işbirliğini ve bölgesel bütünleşme sürecini canlandırmaktan geçmektedir. Belirtildiği gibi, Orta Asya için bölge-içi bütünleşmeden başka bir tercihte bulunmak bölgenin zararına işleyecektir. Son çeyrek asır bu iddianın en somut kanıtıdır.

Kairat Moldashev ve Ikboljon Qoraboyev'in ifadesiyle, şu aşamada Orta Asya'da bölgesel işbirliğini güçlendirmek ve bütünleşmeyi tetiklemek için en rasyonel yol bölgesel bürokrasinin oluşturulmasını veya resmi kurumsal yapıların kurulmasını ve bağlayıcı kuralların konulmasını gerektirmeyen yumuşak bölgeselcilik (*soft regionalism*) yaklaşımının benimsenmesi olabilir¹⁰⁷². Yumuşak bölgeselcilik, Kazakistan ve Kırgızistan'ın AEB üyeliğine veya Özbekistan'ın, Tacikistan'ın egemenliğine, Türkmenistan'ın tarafsızlığına hanel getirmeyecek bir şekilde gayriresmî bölgesel bütünleşmeyi destekleyebilir. Yapıcı diyalogun sürdürülmesi ve sorunların çözülmesi için yumuşak bölgeselcilik çerçevesinde gayriresmî platformların artması, bazı konularda uzlaşmaya yol açabilir ve uzlaşmanın mümkün olmadığı durumlarda daha fazla uzlaşmacı kararlar için zemin sağlayabilir¹⁰⁷³.

Orta Asya Ülkeleri Cumhurbaşkanları İstişare Toplantısı yumuşak bölgeselciliğin önemli bir örneğidir. Yumuşak bölgeselcilik, kendisini “ebedi tarafsız” olarak ilan eden ve hiçbir uluslararası örgüte katılmayacağını belirten Türkmenistan'ı bölgesel işbirliği ve bölgesel bütünleşme süreçlerine dâhil etmenin pratik yöntemidir. Bu yöntem Türkmenistan'ı İYEK ve YİY projeleri kapsamında işbirliğine çekme konusunda başarıya ulaşmıştır. Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte her sene düzenlenmesi kararlaştırılan Orta Asya Ülkeleri Cumhurbaşkanları İstişare Toplantısı'nın başarısı da platformun kurumsal ve resmi olmayan esnek yapısına bağlıdır.

¹⁰⁷² Kairat Moldashev ve Ikboljon Qoraboyev, a.g.e., s. 9.

¹⁰⁷³ A.g.e., s. 9.

SONUÇ

Orta Asya, özellikle Soğuk Savaş sonrasında şekillenmekte olan Yeni Dünya Düzeni çerçevesinde kaynak, güç ve etki artırma arayışı içinde olan küresel ve bölgesel güçlerin odak noktası ve jeopolitik mücadele sahasına dönüşmüştür. Bu anlamda Rusya, ABD ve Çin gibi küresel güçler, Türkiye, İran, Hindistan, Güney Kore ve Japonya gibi bölgesel güçler bölgeye yönelik stratejik hamleler geliştirmiştir. 1990'lı yıllardan bu yana bu stratejilerin bir kısmı uygulamaya geçirilmiş ve çoğu başarısızlığa uğramıştır. Geldiğimiz noktada AEB, YİY ve İYEK (güncel adıyla Kuşak ve Yol) projeleri bölge devletlerinin ve araştırmacıların dikkat merkezine oturmuş vaziyettedir.

2011'de Rusya'nın resmi olarak ileri sürdüğü AEB projesi, aynı sene içinde ABD'nin öne çıkardığı YİY projesi ve 2013'te Çin'in ortaya koyduğu İYEK girişimleriyle söz konusu üç büyük güç Orta Asya'da kapsamlı bir jeopolitik yarışa girmiştir. Bu üç proje bahsi geçen büyük güçlerin birbirlerinin bölgesel ve küresel politikalarına birer tepki olarak meydana gelmiştir. Dolayısıyla kendi coğrafi bölgesi dışına yayılarak Orta Asya'yı yeniden tanımlamayı ve baştan tasarlamayı, büyük güçlere (Rusya'ya) toprak temelli veya (Çin ve ABD'ye) işlevsel düzeyde entegre etmeyi hedefleyen bu üç proje, BGB'nin birer örneğidir. Nitekim BGB genelde rakip tarafın bölgeselcilik projesine karşı koymak için "ikinci bütünleştirici tepki" olarak ortaya çıkar.

Moskova, Washington ve Pekin, genel olarak Orta Asya ve çevresindeki kendi çıkarlarını korumak, gücünü artırmak ve etki alanlarını mümkün oldukça genişletmek amacıyla büyük güç bölgeselciliğine başvurmuştur. Belirtildiği gibi bu süreçte bölgesel bütünleşme veya bölgeselcilik büyük gücün stratejik hedeflerine ulaştırıcı bir jeopolitik araç olarak kullanılmıştır. Başka bir deyişle bölgesel bütünleşme veya bölgeselcilik nihai bir amaç değil, asıl hedefe götüren araç olarak işlev görmüştür. Burada Rusya'nın nihai amacı, Orta Asya ülkeleri dâhil Sovyetler Birliği sonrası coğrafyada kaybettiği siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri hegemonyasını yeniden tesis etmek ve hatta eski SSCB benzeri bir blok oluşturmaktır. Pekin ise en azından Asya'da ve hatta dünya çapında Çin-merkezli yeni bir siyasi-ekonomik-fınansal düzen kurmaya çalışmaktadır. ABD, hem Rusya'nın hem de Çin'in nihai amaçlarına ulaşmasını engellemek suretiyle kendisinin ve müttefiklerinin bölgesel ve küresel pozisyonunu güçlendirerek korumayı, küresel hegemonyasını sürdürmeyi hedeflemiştir.

Söz konusu büyük güçler bu amaçlara ulaşmak için kendi siyasi yapıları, tarihi ve felsefi düşünceleri ve Avrupa bütünleşmesinden ödünç aldıkları fikirler üzerine şekillendirilen benzer ve farklı bölgeselcilik anlayışlarıyla hareket etmiştir. Dolayısıyla Rusya'nın AEB projesi gönüllülüğün yanı sıra zorlayıcı unsurlara dayanarak, belli bir coğrafi sınırlar içinde, bağlayıcı kurallar ve resmi üyelik temelinde yürütülmüştür. ABD'nin YİY projesi coğrafi sınırlamalar çerçevesindeki gönüllülükle birlikte bağlayıcılık prensibine, Çin'in KY girişimi gönüllülük, pragmatizm ve esneklik anlayışıyla geniş coğrafi alanda hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Washington ve Pekin'in söz konusu projeleri işlevsel bir bütünleşmeyi öngördüğü için resmi üyelik şartı yoktur.

Buna ek olarak girişimlere karşı çıkan bazı büyük ve bölgesel güçlerin söz konusu projelere katılımı pratik olarak yasak veya sınırlıdır. AEB resmi ama zayıf bir kurumsal yapıya bürünmüşken, YİY ve KY projelerinde şimdilik böyle bir resmi kurumsallaşma söz konusu değildir. Son zamanlarda Çin'in KY projesi çerçevesinde yargısal ve ekonomik bir kurumsallaşmaya işaret eden bazı gelişmeler gözlemlenmiştir. AEB ve özellikle KY projeleri gelişerek, genişleyerek varlığını sürdürürken, ABD hükümetinin yeterince destek sağlamadığı YİY projesi durgunluk dönemine girmiştir. Ancak girişim kapsamındaki projeler bölge ülkeleri tarafından "özelleştirilerek" uluslararası kuruluşların desteğiyle sürdürülmektedir. Rusya'nın dış politika davranışlarından kaynaklanan jeopolitik ve ekonomik krizin etkisiyle, AEB'nin kurulduğu 2015'ten sonra bir ekonomik durgunlaşma boy göstermiş ve Birliğe yeni bir üye kazandırılmamıştır. Sıralanan bu özellikler veya eksiklikler BGB modellerinin benzer yönleri olmakla birlikte esasında birbirinden farklı olduğunu ortaya koymuştur.

Çin'in KY projesi, Rusya ve ABD'nin ilgili projeleriyle rekabet halinde olsa da pragmatik ve çok esnek bir yapıya dönüşmüştür. Çin bu teşebbüsünü öncelikle küresel ve bölgesel güçlerin bölgeselcilik tecrübesini, ilgili ülkelerin hayati çıkarlarını, hassasiyetlerini dikkate alarak, onlarla dolaylı ve doğrudan bir çatışmaya girmemek üzere tasarlamış ve uygulama esnasında da buna dikkat etmiştir. Örnek vermek gerekirse, ilk başta İYEK projesinin can damarları olan ana transit koridorlarından biri Rusya'yı atlayacak bir şekilde tasarlanmış, sonradan Rusların tepkisi üzerine değiştirilmiştir. 2015'te Rusya'nın AEB ve Çin'in KY projeleri resmi olarak bir birine uyumlaştırılmış ve önceden belirlenen sınırlı işbirliği alanları çerçevesinde bağlanmıştır. 2018'de AEB ve Çin arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 2016'da Kazakistan

Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Çin'e resmi ziyareti sırasında Kazak milli kalkınma projesi olan "Nurlu Yol" ile İYEK projesi arasında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Pekin yönetimi Orta Asya ve Güney Asya'yı birbirine bağlayacağı düşünülen altyapı ve enerji projeleri kapsamında kendisinin KY projesi ve ABD'nin YİY projesi arasında işbirliğine gitmiştir.

Çin, Avrasya ve Afrika'da yeni bir kapsayıcı altyapı ağı oluşturmaya çalışıyor gibi görünse de belirtildiği gibi, esas amacın Çin-merkezli yeni bir bölgesel veya küresel düzeni şekillendirmek olduğunu tahmin etmek mümkündür. Nitekim tarih boyunca tüm yeni düzenler altyapıyla başlamıştır. Orta Asya bu küresel ağ ve düzen kapsamında kilit bir transit güzergâh ve hammadde kaynağı rolünü üstlenmiştir. Çin bu çerçevede mevcut ve yeni kara, demir ve hava yollarıyla Orta Asya üzerinden Avrupa, Güney Asya ve Orta Doğu'ya ulaşmayı hedeflemiştir. Bu amaçla Çin desteğiyle mevcut kara/demir yolları tamir edilmiş, tüneller açılmış, Batı Çin-Batı Avrupa kara/demir yolu transit koridoru, Kazakistan-Türkmenistan-İran demir yolu, Hazar Denizi'nin Kazakistan kıyısındaki Aktau limanı, Türkmenistan kıyısındaki Türkmenbaşı limanı kurulmuştur. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demiryolu ve Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattının D akımının planlaması/inşası sürdürülmektedir.

Rusya, ABD ve Çin öne sürdükleri projeleri hayata geçirmek için benzer ve farklı siyasi, ekonomik, askeri ve sosyokültürel uygulama araçlarını kullanmıştır. Her üç girişim çok sayıdaki iletişim, ulaşım, enerji ve altyapı projelerini birer uygulama enstrümanları şeklinde değerlendirmiştir. Buna ek olarak Rusya, Washington ve Pekin bölge halklarının, özellikle gençlerin kalbini ve zihnini kazanmak amacıyla farklı düzeylerde olsa da benzer görünüşteki eğitim ve kültürel etkileşim programlarını söz konusu BGB projeleri kapsamında sunmuştur.

Moskova Kazakistan, Ermenistan ve Kırgızistan ile üyelik öncesindeki müzakereler sırasında muhatapları üzerinde baskı oluşturmak ve onları kendi istediği şartlara ikna etmek için askeri üsler, güvenlik/ekonomik yardımlar, aday ülkelerdeki Rus diasporası, Rusya'daki Orta Asyalı göçmen işçiler, kültürel işbirliği, "pasaportlaştırma" politikası ve Rusya merkezli enformasyon alanı gibi çeşitli araçları devreye sokmuştur. Başka bir ifadeyle Rusya ileri sürdüğü bütünleşme projesine eski Sovyet ülkelerinin katılımını sağlamak veya desteğini almak için duruma göre "ödül ve ceza" kombinasyonunu kullanmıştır.

Washington YİY projesini hayata geçirmek için öncelikle diplomatik ilişkilerini ve ikili, çok taraflı ekonomik ve askeri yardım enstrümanlarını seferber etmiştir. ABD destekli küresel ekonomik ve güvenlik işbirliği mekanizmaları ve diğer bölgesel kuruluşlar/programlar YİY projesinin uygulama araçları olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede USAID, Dünya Bankası, ADB, Ağa Han Kalkınma Ağı gibi finansal kuruluşlar ve özel fonlar ekonomik teşvik ve finansman kaynakları, CAREC, RECCA ve NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı bölgesel işbirliği, bölgesel bütünleşme ve güvenlik mekanizmaları olarak devreye sokulmuştur.

Tüm ŞİÖ ülkeleri KY projesi güzergâhlarında yer aldığından, bu örgüt Çin'in başını çektiği AAYB, SRF, Çin İhracat-İthalat Bankası, Çin-Avrasya Ekonomik İşbirliği Fonu ile birlikte KY projesinin siyasi ve ekonomik uygulama araçlarından biri olarak kullanılmıştır. Pekin, uzak vadeli devasa kredileri, enerji, altyapı ve ticaret projeleri için yaptığı milyar dolarlık yatırımlar ve ikili anlaşmalar aracılığıyla bölgenin en büyük yabancı yatırımcısı ve dış ticaret ortağı konumuna gelmiştir. Çin, İYEK projesi kapsamında Orta Asya ile başından beri iyi olan ekonomik, diplomatik ve kültürel ilişkilerine söz konusu araçlar üzerinden yeni bir boyut kazandırmıştır. Pekin bölge ülkelerinin kendisine olan ekonomik ve finansal bağımlılığını artırmıştır. Dolayısıyla Orta Asya, Çin'in "ekonomik arka bahçesine" dönüşmeye başlamıştır.

Rusya, ABD ve Çin ellerindeki çeşitli enstrümanları kullanarak bölge ülkelerinin çıkarlarının öne sürdükleri BGB projeleri kapsamındaki kendi çıkarlarıyla uyumlaştırılmasını sağlamıştır. Çin; Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın kalkınma planlarının ve bazı güvenlik önceliklerinin kendisinin KY projesi ve güvenlik politikalarıyla uyumlaştırılmasının, Moskova ise Özbekistan'ın bazı dış politika tercihlerinin kendi lehine değiştirilmesinin, gümrük politikalarının AEB'nin gümrük politikalarına göre yeniden düzenlenmesinin üstesinden gelmiştir. Son olarak, Şevket Mirziyoyev yönetimi Özbekistan'ın 2017-2021 yılları arasında öngörülen kalkınmasının Eylemler Stratejisi planını Rusya, Çin ve ABD'nin ilgili projelerine uyumlu olarak geliştirmiştir. Bunun yanı sıra Pekin, hassas konularda Çin'in, Orta Asya hükümetleri düzeyinde veya onlara bağlı olan resmi medya kuruluşları tarafından eleştirilmesini dolaylı bir şekilde engellemiştir. Pekin, "Tek Çin" siyaseti konusunda Orta Asya ülkelerinin desteğini alarak jeostratejik çıkarlarına ulaşmak için elindeki ekonomik avantajları kullanmıştır.

Orta Asya'dan Çin'e hammadde ihracatı İYEK projesi kapsamındaki ekonomik ilişkilerin önemli bir boyutunu teşkil etmiştir. Kazakistan petrol, gaz ve uranyum, Türkmenistan gaz, Özbekistan gaz ve pamuk ihracatının büyük bir kısmını Çin'e yönlendirmiştir. Kazakistan hariç, bölge ülkeleriyle zayıf bir ekonomik ilişkiye sahip olan ABD, bu konuda kayda değer bir mesafe kat edememiştir. Öte yandan Rusya, yükselen Çin karşısında zorlanarak olsa da kendisinin Orta Asya'nın hammadde ve hazır ürünlerinin önemli bir pazarı konumunu korumaktadır. Rusya buna karşılık bölge ülkelerinin siyasi-ekonomik, askeri-güvenlik, Çin ise genel olarak siyasi-ekonomik destekçisi rolünü oynamaktadır.

Hem Rusya hem de Çin bölge ülkelerinin en önemli bilgi, beceri ve yeni teknoloji tedarikçileri konumundadır. Bununla birlikte ne Moskova ne de Pekin, çok sınırlı düzeydeki ortak projeler dışında, bölge ülkelerinin asıl ihtiyacı olan yeni ve stratejik üretim teknolojilerinin kendisini bölgeye transfer etme konusuna yanaşmaktadır. Öte yandan mevcut asimetrik ilişkiler Orta Asya ülkeleri açısından ciddi bir bedel karşılığında yürümektedir. Örneğin, Rusya ikili ve AEB kapsamındaki ilişkileri çerçevesinde Orta Asya ülkelerinin ekonomik ve stratejik sektörlerindeki payını arttırmış, Kırgızistan'ın enerji, Tacikistan'ın askeri-güvenlik sektörünün tekeline dönüşmüştür. Kazakistan, Özbekistan ve hatta Türkmenistan'daki enerji, ulaşım ve iletişim alanlarında imza attığı önemli projeler üzerinden hem ekonomik hem de jeopolitik kazanımlar elde etmiştir. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Çin'e olan borcunu kendi topraklarındaki altın ve diğer değerli madenlerin işletme hukukunu Çinli şirketlere devrederek ödemiştir. Bu da yetmemiş Tacikistan borcunun bir kısmının silinmesi karşılığında topraklarının yaklaşık yüzde birini Çin'e vermek zorunda kalmıştır.

Çin için Orta Asya'da ekonomik genişleme, ABD ve Rusya'nın bölgede artan etkisini azaltmanın anahtarı olmuştur. Üstelik bölgesel otoriter yönetimler iç işlerine karışmadığı sürece Çin ile güçlü ekonomik ilişkileri sürdürmeyi tercih etmiştir. Bu nedenle, Rus ve Amerikan projelerinin vaat edilen faydaları, Orta Asya ülkelerini Çin'den gelen geniş ekonomik ve ticari fırsatlara sırt çevirmeye teşvik edememiştir.

Çin'in Orta Asya'nın enerji piyasasına girişi, ülkenin güvenliği ve ekonomik büyümesine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya'da Çin'in başlıca öncelikleri Doğu Türkistan ve Afganistan sınırındaki güvenlik durumunu kontrol altında tutmak, petrol ve doğal gaz boru hatlarının güvenliğini sağlamak ve daha fazla kaynağa

erişerek bölgedeki ekonomik çıkarlarına yönelik tehditleri Orta Asya ülkelerini kendi yanına çekerek ortadan kaldırmak şeklinde sıralayabiliriz.

AEB, YİY ve özellikle İYEK projesi Orta Asya ülkelerinin birikmiş sosyal, ekonomik, teknolojik ve altyapı sorunlarının çözümü olarak görülmüştür. Söz konusu projeler, bağımsızlıklarından bu yana çevre konumunda kalan bölgeyi Orta Çağlarda olduğu gibi çağdaş İpek Yolunun ve küresel ekonomik bütünleşmenin merkezlerinden birine dönüştürebilir. Nitekim Kazakistan kendisine sunulan ekonomik fırsatları başarıyla değerlendirdiği ve başından beri her üç projeyi desteklediği için bölgesel bir ekonomik merkez haline gelerek küresel ekonomideki konumunu güçlendirmiştir. Ancak bu süreçte Kazakistan'ın dış borcunda ciddi artış gözlemlenmiştir.

Uygulama aşamasında olan AEB, YİY ve İYEK projelerinin akıbeti farklı etkenlerin yanı sıra büyük oranda Orta Asya ülkelerinin, bölgesel ve büyük güçlerin vereceği tepkiye bağlıdır. Bahsi geçen taraflardan söz konusu projelere olumlu, olumsuz ve bazı noktalarda karmaşık tepkiler verilmiştir. Orta Asya ülkelerinin hükümet düzeyindeki reaksiyonu ile toplumsal düzeydeki tepkileri birbirinden farklı olmuştur. Bölgenin tüm hükümetleri Çin'in KY projesini desteklediği halde Kazak, Kırgız ve Tacik toplumunda Pekin'e karşı artan protestolar gözlemlenmiştir. Özbekistan ve Türkmenistan hükümetlerinin Rusya'nın AEB projesine karşı/mesafeli duruşuna rağmen, Rus araştırma kuruluşlarına göre, Özbek ve Türkmen halklarının yarısından fazlası ülkelerinin Birliğe katılmasını istemektedir.

Resmi düzeydeki tepki de iktidara göre az da olsa değişiklik arz etmiştir. İslam Kerimov döneminde Özbekistan hükümetinin AEB'ye karşı, YİY'e kuşkulu ve İYEK'e gönülsüz yaklaşımı Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle değişmiştir. Şevket Mirziyoyev Haziran 2019'da yaptığı açıklama ile İslam Kerimov'un AEB'ye katılmama politikasından uzaklaşmamakla birlikte Birliğin üyeleriyle, özellikle Rusya ile ikili ve çok yönlü ilişkilerini güçlendireceğinin, Özbekistan'ın AEB üyeliği konusunu iyice değerlendireceğinin sinyalini vermiştir. Buna ek olarak Taşkent'in İYEK projesindeki katılımı faalleşmiş, ABD'nin Orta Asya ve Güney Asya politikalarına pratik destek verilmiştir. Tacikistan dört yıldır AEB'ye üyelik konusunu değerlendirirken, Türkmenistan tarafsız kalacağını ilan etmiştir. Buna ek olarak Orta Asya ülkeleri söz konusu projelere karşı bölgesel ve koordineli bir yaklaşım sergileyememiştir. Görüldüğü gibi BGB projeleri Orta Asya ülkelerini bütünleştirmekten ziyade kendi aralarında daha da parçalamıştır.

Orta Asya halklarının AEB'ye yaklaşımında da benzerlik ve farklılıklar gözlemlenmiştir. Araştırmalara göre Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan halklarının büyük çoğunluğu ülkelerinin Birliğe katılmasını istemiştir. Özbekistan'da ise toplumsal düzeydeki tepki araştırmalara göre farklı olmuştur. 2012-2014 yılları arasında Rusya yanlısı AKB'nın yaptığı kamuoyu yoklamalarında Özbekistanlıların çoğunluğunun ülkelerinin AEB/GB'ye üye olmasından yana olduğu sonucuna varılmıştır. Rusya merkezli araştırma kuruluşları Türkmenistanlıların yarısının, iş adamlarının çoğunun AEB'ye olumlu baktığını iddia etmiştir.

Diğer büyük ve bölgesel güçler söz konusu projeleri öne süren Rusya, ABD ve Çin ile kendi aralarındaki siyasi-ideolojik, ekonomik, kültürel ve güvenlik ilişkilerinin durumuna veya düzeyine göre olumlu, olumsuz veya karmaşık bir yaklaşım sergilemiştir. Bu anlamda Japonya hem Rusya hem de Çin'e karşı, Güney Kore ve Hindistan Çin'e karşı ABD'nin, İran ise Washington'a karşı Moskova ve Pekin'in yanında saf tutmuştur. Buna ek olarak Güney Kore ve Hindistan Rusya'yı, Pakistan ve Türkiye her üç projeyi resmi düzeyde desteklemiştir. Son yıllarda bölgesel güçlerin yaklaşımlarında bazı değişiklikler gözlemlenmiştir. Moskova ve Pekin, AEB ve KY çerçevesinde örtülü stratejik rekabet içinde olsa da ABD'nin baskısına karşı taktik düzeyde birbirini desteklemiştir. AB ise başından itibaren Rusya'ya ve son yıllarda Çin'e karşı ABD'nin pozisyonuna yakın bir konumda olmakla birlikte her üç projeye belli bir düzeyde meydan okuyacak kendi bölgeselcilik projesini öne sürmüştür.

Bu tezde AEB, YİY ve İYEK projelerinin Orta Asya'da sürdürülebilirliği ve bölge üzerindeki etkileri de araştırılmıştır. AEB, kurucu Antlaşması'nda belirtildiği gibi kural-temelli ve kapsayıcı bir birlik olma hedefine doğru ilerlerse, eski Sovyet coğrafyasında ekonomik refah ve sosyoekonomik istikrarı sağlamakla birlikte Avrasya ve dünyadaki dengeleri değiştirecek yeni bir siyasi-ekonomik bloka dönüşebilecektir. Fakat SSCB deneyimi, Rusya'nın yakın tarihteki, günümüzdeki bölgeselcilik anlayışı, dış politika davranışları, siyasi yapısı, Moskova ve Birlik üyeleri arasındaki derin asimetrik uçurum AEB'nin bu hedefe ulaşması yolunda ciddi bir engel olarak görünmektedir.

Nitekim Ukrayna krizi ve uluslararası hukuka aykırı bir şekilde gerçekleşen Kırım'ın ilhakı Kremlin'in dış politika zihniyetinin değişmediğini ortaya koymakla birlikte Orta Asya ülkelerinin gözünü korkutmuştur. Bu olay Rusya önderliğindeki AEB'nin gelişmesi ve coğrafi genişlemesinin önündeki ciddi bir engele dönüşmüştür. Dolayısıyla

Türkmenistan ve Özbekistan, AEB'nin Rus emperyalist çıkarlarına hizmet edeceğinden endişelendikleri için birliğe girmemeye özen göstermiştir. Birliğe katılmak zorunda kalan komşularından farklı olarak her iki ülke egemenliklerini korumaya çalışmıştır. Nur-Sultan, Aşkabat ve Taşkent zaman zaman ABD, Çin, AB, Türkiye, İran, Hindistan, Güney Kore ve Japonya ile çok yönlü ilişkilerini geliştirerek bölgedeki bölge-dışı büyük güçleri, özellikle Rusya'yı diğerleriyle dengelemeye çalışmıştır.

Bunun yanı sıra Orta Asya ülkeleri bölgede büyüyen Çin varlığının ekonomik dinamizminden ve jeostratejik etkisinden maksimum derecede istifade etmeye çalışmakla birlikte Çin'in potansiyel demografik ve kültürel nüfuzundan derin endişe duymuştur. Çin faktörü, genelde Orta Asya ülkelerinin tamamı, özelde Çin'e sınırdış Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan için her zaman bir büyük fırsat ve tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Dolayısıyla bölge ülkelerinin Rusya'ya ve Çin'e münasebeti kendi ekonomik-siyasi, jeopolitik çıkarları ve tehlikeli bir komşuya gösterilmesi gereken itibar zaruretinin dengesine dayanmaktadır.

İYEK projesinin Orta Asya'daki başarılı performansına rağmen, bölgesel güvenliğin bozulması, olası ekonomik kriz, otoriter rejimlerin daha demokratik olanlarla değişimi, Çinli firmaların kötü yönetimi ve suiistimalleri, Çin karşıtı hareketlerin artması Çin etkisinin bölgede daha da genişlemesini engelleyebilir ve Çin-Orta Asya ilişkilerine meydan okuyabilecek potansiyel riskler doğurabilir. Ayrıca Çin'in, KY projesine katılan diğer ülkelerle (örneğin, Sri Lanka ve Malezya) ilgili davranışları da beklenen sonucu etkileyebilir. Son olarak, Sébastien Peyrouse'nin ifade ettiği gibi, Çin taraftarlığının (*Sinophilia*) veya Çin karşıtlığının (*Sinophobia*) yükselişi bölgedeki jeostratejik ve kültürel dengeleri etkileyerek Çin'in bölgesel genişlemesini ya hızlandıracak ya da yavaşlatacaktır¹⁰⁷⁴.

Belirtildiği gibi KY projesi, genel olarak bölgesel/küresel ekonomik ve jeopolitik dengeleri değiştirebilecek potansiyele sahip devasa bir yumuşak güç stratejisidir. Zamanla bu girişime sert (askeri) güç unsurları ve stratejileri de eklenebilir. Ancak projenin Orta Asya'yı odak noktasına yerleştiren kara kısmı - İYEK - her şeyden önce Çin'in iç ekonomik ve güvenlik sorunlarının yanı sıra Rusya'nın AEB ve ABD'nin YİY projesine rakip olarak algılandığı için büyük güçler arasında kalıcı bir bölgesel işbirliğinin

¹⁰⁷⁴ Sébastien Peyrouse, 2016, a.g.e., s. 15.

sağlanması kolay olmayacaktır. Nitekim son yıllarda ABD ve Çin arasında yaşanan ticaret savaşları bu tahmini doğrulamaktadır.

Buna ek olarak Afganistan’da güvenlik ve istikrarsızlık sorunları çözülerek kalıcı bir barış sağlanamadığı sürece, Orta Asya ülkeleri ABD’nin YİY projesini içtenlikle kabul etmeyeceklerdir. Öte yandan bölge ülkeleri demokrasiyi yaygınlaştırma bahanesiyle bölgeye kargaşa getiren “renkli devrimleri” desteklediği düşünülen ABD/Batı’nın siyasi projelerine şüpheyle bakmaktadır.

YİY projesinin sürdürülmesinin yolundaki diğer bir ciddi engel Rusya’nın Orta Asya’da gittikçe güçlenerek varlığını sürdürdüğü siyasi, ekonomik, askeri, demografik ve entelektüel etkisi anlamındaki unsurları ve jeopolitik çıkarlarıdır. Geldiğimiz noktada Rusya, YİY projesini veya ABD’nin Güney Asya’daki varlığını hem kendi çıkarları ve güvenliği hem de Orta Asya’nın istikrarı için bir tehdit olarak görmektedir. Öte yandan yakın geçmişte ABD’nin Çeçenistan bağımsızlık hareketini desteklemesi, Avrasya’da, özellikle Orta Doğu ve Orta Asya’da siyasi, askeri ve ekonomik müdahalelerde bulunması, Doğu Avrupa’da askeri varlığını arttırması ve füze savunma sistemini yerleşirmesi Kremlin’i ciddi bir şekilde rahatsız etmiştir. Son olarak Ukrayna ve Suriye krizi çerçevesinde ortaya çıkan yeni bir soğuk savaş nedeniyle Rusya, ABD’nin eski Sovyet coğrafyasındaki varlığına düşmanca yaklaşarak karşı önlemler almaktadır. Bu durumda Moskova’nın Orta Asya’da ABD ile işbirliğine yanaşmasını düşünmek zordur.

Orta Asya’daki laik hükümetler Afganistan’daki terörizm ve aşırıcılığı kendi rejimleri için hayati bir tehdit olarak algılasa, bölgesel istikrarın garantörü olarak Rusya’yı tercih etmek zorunda kalacaktır. Ancak Rusya’nın AEB projesi üzerinden yürüttüğü BGB politikası bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünü, egemenliğini ve ulusal güvenliğini gölgeleyecek ciddi riskleri taşımaktadır. Rusya ve Ukrayna arasında meydana gelen gerginlikler; yurt dışındaki Rusları koruma bahanesiyle ortaya çıkan askeri çatışmalar ve Kırım’ın ilhakı; Moskova’nın yürüttüğü “pasaportlaştırma” politikası; Vladimir Putin dâhil birkaç Rus siyasetçinin tartışmalı açıklamaları; başta Kazakistan olmak üzere tüm Orta Asya ülkelerinin toprak bütünlüğünün, egemenliğinin ve ulusal güvenliğinin potansiyel bir tehlike altında olduğunu gözler önüne sermiştir.

Benzer şekilde Çin’in, İYEK projesi çerçevesinde Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan’a verdiği büyük miktardaki borçlar karşılığında toprak, tarımsal arazi, doğal kaynak ve diğer ekonomik-siyasi öncelikler talep etmesi söz konusu ülkelerin toprak

bütünlüğünü ve ekonomik bağımsızlığını gölgelemiştir. Buna ek olarak, Çin yatırımları tüm Orta Asya ülkelerinin Pekin’le ilgili dış politika konularında bağımsız ve adil karar alma kapasitelerini zedelemiştir.

Buna ek olarak Rusya, ABD ve Çin, Orta Asya ülkelerini kendine bağlamaya çalışırken doğrudan veya dolaylı olarak asimetrik bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim bu süreçte BGB’nin Orta Asya ülkelerinin beklentilerini ikinci planda tutarak büyük gücün beklentilerini ön plana çıkardığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu tezde söz konusu BGB projelerinin (AEB, YİY ve KY’nin), büyük güçler tarafından ve onların menfaatlerini koruyacak bir şekilde geliştirildiğinden dolayı bölgesel ve küresel oyuncuları bir araya getirip işbirliğine teşvik edici bir pratik çerçeve sunamayacağı, aksine büyük güçler lehine olan asimetrik bağımlılık riskini arttıracığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abashin, S. L.; Arapov, D. Yu.; Bekmakhanova N. Ye. (Ed.) (2008). *Tsentral'naya Aziya v Sostave Rossiyskoy Imperii*. Moskva: Novoye Literaturnoye Obozreniye.
- Acharya, Amitav (2012). Comparative Regionalism: A Field Whose Time has Come?. *The International Spectator*, 47(1), 3-15.
- Acharya, Amitav (2016). Regionalism beyond EU-Centrism. (Ed.: Tanja Boerzel, Thomas Risse). *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Acharya, Amitav (2018). *Constructing Global Order: Agency and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adams, Jan S. (1998). The Dynamics of Integration Russia and Near Abroad. *The Journal of Post Soviet Democratization*, 6(1), 50-64.
- Adshead, Samuel (1993). *Central Asia in World History*. Basingstoke: Macmillan Press.
- Akhmadov, Erkin (2013). NATO to Transfer Military Equipment from Afghanistan to Uzbekistan. *CACI Analyst*, 15(6), 23-25.
- Alekseyeva N. N.; Ivanova, I. S. (2003). Srednyaya ili Tsentral'naya Aziya?. *Geografiya*, (28), 13-17.
- Alexandrov, Mikhail (1999). *Uneasy Alliance: Relations Between Russia and Kazakhstan in the Post-Soviet Era, 1992-1997*. Westport: Greenwood Press.
- Alff, Henryk (2016). Flowing Goods, Hardening Borders? China's Commercial Expansion into Kyrgyzstan Re-examined. *Eurasian Geography and Economics*, 57(3), 433-456.
- Alım, Eray; Aksu, Fuat (2017). Rusya-Çin İlişkileri: Yakınlaşmanın Önündeki İmkânlar ve Sınırlılıklar. (Der. Tayyar Arı, Çiğdem Aydın Koyuncu), *IX. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı: Dünya Politikasında Kriz ve Değişim*. Bursa: DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd.
- Allison, Graham (2017). *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides' Trap?*. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Allison, Graham; Blackwill, Robert; Wyne, Ali (2012). *Lee Kuan Yew: The Grand Master's Insights on China, the United States, and the World*. London: The MIT Press.
- Alvarez, Alberto (1969). The Clearing Mechanism of the Latin American Free Trade Association. *Federal Reserve Bank of New York - Monthly Review*, 216-221.
- Anderson, Benedict (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Second Revised Edition. London and New York: Verso Books.
- Anderson, Danny (2018). Risky Business: A Case Study of PRC Investment in Tajikistan and Kyrgyzstan. *China Brief*, 18(14).
- Aron, Raymond (2017). *Peace and War: A Theory of International Relations*. London and New York: Routledge.
- Asian Development Bank (2017). *Meeting Asia's Infrastructure Needs*. Manila.

- Atik, Selda (2014). Regional Economic Integrations in the Post-Soviet Eurasia: An Analysis on Causes of Inefficiency. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 109, 1326-1335.
- Axelrod, Robert (1984). *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books.
- Axline, W. Andrew (1994). Cross-regional Comparisons and the Theory of Regional Cooperation: Lessons from Latin America, the Caribbean, South East Asia and the South Pacific. (Ed.: W. Andrew Axline). *The Political Economy of Regional Cooperation: Comparative Case Studies*, London: Pinter Publishers.
- Aytekin, Cavit Emre; Mikail, Elnur Hasan (2016). The Silk Road Imaginary in the Central Asia as an Emerging Geopolitical Discourse. *Chinese Business Review*, 15(7), 356-360.
- Bach, Daniel (2003). New Regionalism as an Alias: Regionalisation Through Transstate Networks. (Ed.: Andrew Grant, Fredrik Söderbaum), *New Regionalism in Africa*, Aldershot: Ashgate.
- Bachman, Jeffrey S. (Ed.) (2019). *Cultural Genocide: Law, Politics, and Global Manifestations*, London: Routledge.
- Bădescu, Paraschiva (2014). "New Silk Road" - Challenges and Perspectives. *Annals Series on History and Archaeology*, 6(2), 61-72.
- Badmaev, Valeriy (2015). Eurasianism as a "Philosophy of Nation. (Ed.: Piotr Dutkiewicz, Richard Sakwa). *Eurasian Integration - the View from Within*, London and New York: Routledge.
- Baier, Scott L.; Bergstrand, Jeffrey H.; Egger, Peter (2007). The New Regionalism: Causes and Consequences. *Economie Internationale*, 109(1), 9-29.
- Balassa, Bela (1961). *The Theory of Economic Integration*. Illinois: Richard D. Irwin.
- Balcı, Ali; Kardaş, Tuncay (2014). Realizm. (Ed.: Şaban Kardaş, Ali Balcı). *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Baldwin, Richard (1995). A Domino Theory of Regionalism. (Ed.: Richard Baldwin, Pentti Haaparanta ve Jaakko Klander). *Expanding Membership of the European Union*, New York: Cambridge University Press.
- Baogang, He (2017). *Contested Ideas of Regionalism in Asia*. New York: Routledge.
- Bartlett, David (2001). Economic Development in Newly Independent States: The Case of Regionalism. *The European Journal of Development Research*, 13(1), 135-153.
- Bayraktutan, Yusuf (2007). *Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri: Bölgeselleşme ve Küreselleşme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Beloff, Max (1963). *The United States and the Unity of Europe*. London: Vintage Books.
- Bhagwati, Jagdish (1993). Beyond NAFTA: Clinton's Trading Choices. *Foreign Policy*, (91), 155-162.
- Bhagwati, Jagdish (1993). Regionalism and Multilateralism: An Overview. (Ed.: Jaime De Melo, Arvind Panagariya). *New Dimensions in Regional Integration*, Cambridge, New York: Cambridge University Press.

- Bhutta, Zafar. Pakistan Unlikely to Sign Trade Deal with Eurasian Bloc, <https://tribune.com.pk/story/1785593/2-pakistan-unlikely-sign-trade-deal-eurasian-bloc/> (Erişim Tarihi: 07.07.2019).
- Bijian, Zheng (2005). China's "Peaceful Rise" to Great-Power Status. *Foreign Affairs*, 84(5), 18-24.
- Bilal, Sanoussi (2013). External Influences on Regional Integration in West Africa: The Role of Third Parties. (Ed.: Rike Sohn, Ama Konadu Oppong). *Regional Trade and Monetary Integration in West Africa and Europe*, Bonn: WAI-ZEI Paper.
- Bitabarova, Assel (2016). Contested Views of Contested Territories: How Tajik Society Views the Tajik-Chinese Border Settlement. *Eurasia Border Review*, 6(1), 63-81.
- Bitabarova, Assel (2018). Unpacking Sino-Central Asian Engagement along the New Silk Road: A Case Study of Kazakhstan. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 7(2), 149-173.
- Blank, Stephen (2001). The United States and Central Asia. (Ed.: Roy Allison, Lena Jonson). *Central Asian Security: The New International Context*, Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Blank, Stephen (2011). Revising the Border: China's Inroads into Tajikistan. *China Brief*, 11(14), 11-13.
- Blank, Stephen (2012). Whither the New Great Game in Central Asia?. *Journal of Eurasian Studies*, 3(2), 147-160.
- Blank, Stephen (2019). Russia Reacts to US Afghanistan Policy. *Eurasia Daily Monitor*, 16(3).
- Bobokulov, Inomjon (2006). Central Asia: Is There an Alternative to Regional Integration. *Central Asian Survey*, 25(1-2), 75-91.
- Breslin, Shaun; Higgott, Richard (2000). Studying Regions: Learning from the Old, Constructing the New. *New Political Economy*, 5(3), 333-352.
- Breslin, Shaun; Hughes, Christopher W.; Phillips, Nicola; Rosamond, Ben (2002). *New Regionalisms in the Global Political Economy*. London: Routledge.
- Brou, Daniel; Ruta, Michele (2011). Economic Integration, Political Integration or Both?. *Journal of the European Economic Association*, 9(6), 1143-1167.
- Brown, Arthur (1961). Customs Union Versus Economic Separatism in Developing Countries-Part II. *Bulletin of Economic Research*, 13(2), 88-96.
- Brzezinski, Zbigniew (2008). *America and the World, Conversations on the Future of American Foreign Policy*. New York: Basic Books.
- Burkhanov, Aziz; Chen, Yu-Wen (2016). Kazakh Perspective on China, the Chinese, and Chinese migration. *Ethnic and Racial Studies*, 39(12), 2129-2148.
- Buzan, Barry (1983). *People States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Buzan, Barry; Wæver, Ole (2003). *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Callahan, William (2007). Tianxia, Empire and the World: Soft Power and China's Foreign Policy Discourse in the 21st Century. *British Inter-university China Centre Working Papers Series*, 1(1), 1-24.
- Callahan, William (2008). Chinese Visions of World Order: Post-hegemonic or a New Hegemony?. *International Studies Review*, (10), 749-761.
- Callahan, William (2016). China's "Asia Dream": The Belt Road Initiative and the New Regional Order. *Asian Journal of Comparative Politics*, 1(3), 226-243.
- Carr, Edward Hallett (1964). *The Twenty Years Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London and New York: Harper Torchbooks.
- Cha, Changhoon (2017). China's Westward March: Strategic Views of One Belt, One Road. *The Korean Journal of International Studies*, 15(3), 483-500.
- Chaadayev, Petr Y. (1906). *Filosoficheskiye Pis'ma*, Kazan: Tip. D.M. Gran.
- Chayka, Konstantin L. (2016). Aktual'nyye Voprosy Prava Integratsionnogo Obrazovaniya i Konstitutsionnogo Prava Gosudarstv-Chlenov. *Zhurnal Zarubezhnogo Zakonodatel'stva i Sravnitel'nogo Pravovedeniya*, (1), 129-132.
- Chen, Xiangming; Fazilov, Fakhmiddin (2018). Re-Centering Central Asia: China's "New Great Game" in the Old Eurasian Heartland. *Palgrave Communications*, 4(71), 1-12.
- Cheng, Joseph (1998). China's Foreign Policy in the Mid-1990s. (Ed.: Joseph Cheng). *China in the Post-Deng Era*, Hong Kong: The Chinese University Press.
- Cheng, Joseph (2013). China's Regional Strategy and Challenges in East Asia. *China Perspectives*, 2, 53-65.
- Cheng, Yang (2015). The Eurasian Moment in Global Politics: a Comparative Analysis of Great Power Strategies for Regional Integration. (Ed.: Piotr Dutkiewicz, Richard Sakwa). *Eurasian Integration - the View from Within*, London and New York: Routledge.
- Christian, David (2018). *A History of Russia, Central Asia and Mongolia - Volume II: Inner Eurasia from the Mongol Empire to Today, 1260-2000*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Christiansen, Thomas; Jørgensen, Knud; Wiener, Antje (Ed.). 2001. *The Social Construction of Europe*. London: SAGE Publications.
- Cochrane, James D. (1964). United States Attitudes Toward Central American Economic Integration. *Inter-American Economic Affairs*, 18, 73-91.
- Cochrane, James D.; Sloan, John W. (1973). LAFTA and the CACM: A Comparative Analysis of Integration in Latin America. *The Journal of Developing Areas*, 8(1), 13-38.
- Cohen, Warren (2000). *East Asia at the Center: Four Thousand Years of Engagement with the World*. New York: Columbia University Press.
- Cooley, Alexander (2012). *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*. New York: Oxford University Press.
- Cooley, Alexander; Spruyt, Hendrik (2009). *Contracting States: Sovereign Transfers in International Relations*. Princeton: Princeton University Press.

- Cooper C. A.; Massell, B. F. (1965). Toward a General Theory of Customs Union for Developing Countries. *The Journal of Political Economy*, 73(5), 461-476.
- Cooper, Julian (2013). Russia and the Eurasian Customs Union. (Ed.: Rilka Dagneva, Kataryna Wolczuk). *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Cooper, Julian (2013). The Development of Eurasian Economic Integration. (Ed.: Rilka Dagneva, Kataryna Wolczuk). *Eurasian Economic Integration: Law, Policy and Politics*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Costea, Ana-Cristina; Van Langenhove, Luk (2007). EU's Foreign Policy Identity: From "New Regionalism" to Third Generation Regionalism?. (Ed.: Jessica Bain, Martin Holland). *European Union Identity*, Baden-Baden: Nomos.
- Coşkun, Bezen Balamir (2014). İşbirliği. (Ed.: Şaban Kardaş, Ali Balcı). *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Crowley, Patrick M. (2006). Is There a Logical Integration Sequence After EMU?. *Journal of Economic Integration*, 21(1), 1-20.
- Czerewacz-Filipowicz, Katarzyna; Konopelko, Agnieszka (2017). *Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States: Economic and Political Factors*. E-book: Springer.
- Dadabaev, Timur (2018). "Silk Road" as Foreign Policy Discourse: The Construction of Chinese, Japanese and Korean Engagement Strategies in Central Asia. *Journal of Eurasian Studies*, 9(1), ss. 30-41.
- Dağı, Zeynep (2002). *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Daly, John C. K. (2015). Russia Shatters Northern Distribution Network. *Eurasia Daily Monitor*, 12(111).
- Dave, Bhavna (2018). Silk Road Economic Belt: Effects of China's Soft Power Diplomacy in Kazakhstan. (Ed.: Marlene Laruelle). *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia*, Washington: The George Washington University.
- De Lombaerde, Philippe (2004). Book Review of *New Regionalism in the Global Political Economy: Theories and Cases* by Breslin et al. (eds). *Journal of Common Market Studies*, 41(5), 968-969.
- De Lombaerde, Philippe; Söderbaum, Fredrik (2013). Reading the Intellectual History of Regionalism. (Ed.: Philippe De Lombaerde, Fredrik Söderbaum). *Regionalism: Four-Volume Set of the SAGE Library of International Relations*, London: SAGE Publications.
- Denha, Robert Edwin (1969). The Role of the U.S. as an External Actor in the Integration of Latin America. *Journal of Common Market Studies*, 7(3), 199-216.
- Denisenko, Mikhail (2017). Migration to Russia and the Current Economic Crisis. (Ed.: Agnieszka Pikulicka-Wilczewska, Greta Uehling). *Migration and the Ukraine Crisis: A Two-Country Perspective*, Bristol: E-International Relations Publishing.
- Deutsch, Karl; Burrell, Sidney; Kann, Robert; Lee, Maurice (2003). Political Community and the North Atlantic Area. (Ed.: Brent Nelsen, Alexander Stubb). *The European*

- Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, London: Palgrave Macmillan.
- Di Gregorio, Angela; Angeli, Arianna (Ed.) (2017). *The Eurasian Economic Union and the European Union: Moving Toward a Greater Understanding*. The Hague: Eleven International Publishing.
- Diesen, Glenn (2018). The Geoeconomics of the Russian-Japanese Territorial Dispute. *Asian Survey*, 58(3), 582-605.
- Diez, Thomas; Wiener, Antjie (2004). Introducing the Mosaic of Integration Theory. (Ed.: Thomas Diez, Antjie Wiener). *European Integration Theory*, Oxford: Oxford University Press.
- Donders, Yvonne (2012). Old Cultures Never Die? Cultural Genocide in International Law. (Ed.: Ineke Boerefijn, Laura Henderson, Ronald Janse, Robert Weaver). *Human Rights and Conflict, Essays in Honour of Bas de Gaay Fortman*, Cambridge: Intersentia Publishing.
- Dosenrode, Søren (2018). Federalism as a Theory of Regional Integration. *Oxford Research Encyclopedia: Politics*, DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.148
- Dosenrode, Søren (Ed.) (2007). *Approaching the European Federation?*. E-book: Ashgate.
- Dugin, Aleksandr (1997). *Osnovy Geopolitiki: Geopoliticheskoye Budushcheye Rossii*. Moskva: Arktogeya.
- Dugin, Alexander (2012). *The Fourth Political Theory*. Moscow: Eurasian Movement.
- Dugin, Alexander (2014). *Eurasian Mission: An Introduction to Neo-Eurasianism*. London: Arktos.
- Dunlop, John (2004). Aleksandr Dugin's Foundations of Geopolitics. *Demokratizatsiya*, 12(1).
- Ekrem, Erkin (2011). *Çin'in Orta Asya Politikaları*. Ankara: SFN Yayıncılık.
- El-Agraa, Ali M. (1999). *Regional Integration: Experience, Theory and Measurement*. London: Palgrave Macmillan.
- Emerson, Michael (2014). Towards a Greater Eurasia: Who, Why, What, and How?. *Global Journal of Emerging Market Economies*, 6(1), 35-68.
- Fairbank, John King (Ed.) (1968). *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fairbank, John King; Têng, S. Y. (1941). On the Ch'ing Tributary System. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 6(2), 135-246.
- Fedorenko, Vladimir (2013). The New Silk Road Initiatives in Central Asia. *Rethink Paper*, (10).
- Feinberg, Richard (2003). The Political Economy of United States' Free Trade Arrangements. *The World Economy*, 26(7), 1019-1020.
- Feng, Huiyun; He, Kai; Xuotong, Yan (Ed.) (2019). *Chinese Scholars and Foreign Policy: Debating International Relations*. London: Routledge.

- Feng, Zhang (2009). Rethinking the “Tribute System”: Broadening the Conceptual Horizon of Historical East Asian Politics. *The Chinese Journal of International Politics*, 2(4), 597-626.
- French, Howard (2017). *Everything under the Heavens: How the Past Helps Shape China’s Push for Global Power*. New York: Alfred A. Knopf.
- Gabuev, Alexander (2016). Crouching Bear, Hidden Dragon: “One Belt One Road” and Chinese-Russian Jostling for Power in Central Asia. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 5(2), 61-78.
- Geyikdagi, Necla (2005). Regional Integration in Central Asia. *Journal of Asia Pacific Business*, 6(4), 61-74.
- Gilpin, Robert (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilpin, Robert (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Goble, Paul (2019). China’s Plan for Railway to Uzbekistan Is Transforming Central Asian Geopolitics. *Eurasia Daily Monitor*, 16(40).
- Gomez Arana, Arantza (2017). *The European Union’s Policy towards MERCOSUR: Responsive Not Strategic*. Manchester: Manchester University Press.
- Gorshkov, Teimuraz; Bagaturia, George (2001). TRACECA-Restoration of Silk Route. *Japan Railway & Transport Review*, (28), 50-55.
- Grace Abigail, (2018). The Lessons China Taught Itself: Why the Shanghai Cooperation Organization Matters. *China Brief*, 18(11).
- Gremmen, Hans; Pelkmans Jacques (1983). The Empirical Measurement of Static Customs Union Effects. *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali*, 30(8), 612-624.
- Grieco, Joseph (1988). Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism. *International Organization*, 42(3), 485-507.
- Grigas, Agnia (2016). *Beyond Crimea: the New Russian Empire*. New Haven & London: Yale University Press.
- Guzman, Andrew; Meyer, Timothy (2010). International Soft Law. *Journal of Legal Analysis*, 2(1), 171-225.
- Haas, Ernst (1958). *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950–1957*. Second Edition. Stanford: Stanford University Press.
- Haas, Ernst (1964). *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*. Stanford: Stanford University Press.
- Haas, Ernst; Schmitter, Philippe (1964). Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America. *International Organization*, 18(4), 707-717.
- Haas, Ernst (1968). Technocracy, Pluralism and the New Europe. (Ed.: Joseph S. Nye). *International Regionalism: Readings*, Boston: Little, Brown and Company.

- Haas, Ernst (1970). The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing. *International Organization*, 24(4), 607-646.
- Hameiri, Shahar (2013). Theorizing Regions Through Changes in Statehood: Rethinking the Theory and Method of Comparative Regionalism. *Review of International Studies*, 39(2), 313-335.
- Hazlewood, Arthur (1975). *Economic Integration: The East African Experience*. London: Heinemann.
- Hettne, Bjorn; Inotai, Andras (1994). *The New Regionalism: Implications for Global Development and International Security*. Forssa: Forssan Kirjapaino Oy.
- Hettne, Björn (1993). Neo-mercantilism: The Pursuit of Regionness. *Cooperation & Conflict*, 28(3), 211-232.
- Hettne, Björn (2005). Beyond the “New” Regionalism. *New Political Economy*, 10(4), 543-57.
- Hettne, Björn; Inotai, Andra; Sunkel, Osvaldo (Ed.) (1999). *Globalism and the New Regionalism*. Basingstoke: Macmillan.
- Hettne, Björn; Inotai, Andra; Sunkel, Osvaldo (Ed.) (2000). *The New Regionalism and the Future of Security and Development*. Basingstoke: Macmillan.
- Hettne, Björn; Söderbaum, Fredrik (2000). Theorising the Rise of Regionness. *New Political Economy*, 5(3), 457-472.
- Hoffmann, Andea (2004). *The EU Foreign Policy Towards Latin America Southern Cone States (1980-2000): Has It Become More Cooperative?*. Frankfurt: Peter Lang.
- Hoffmann, Stanley (1966). Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe. *Daedalus*, 95(3), 862-915.
- Hoffmann, Stanley (1970). International Organization and the International System. *International Organization*, 24(3), 389-413.
- Huang, Yiping (2016). Understanding China’s Belt & Road Initiative: Motivation, Framework and Assessment. *China Economic Review*, (40), 314-321.
- Hufbauer, Gary; Schott, Jeffrey (1998). Strategies for Multilateral Trade Liberalisation. (Ed.: Geza Feketekuty, Bruce Stokes). *Trade Strategies for a New Era: Ensuring US Leadership in a Global Economy*, New York: Council of Foreign Relations Press.
- Huntington, Samuel (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon & Schuster.
- Hurrell, Andrew (1995). Regionalism in Theoretical Perspective. (Ed.: Louise Fawcett, Andrew Hurrell). *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*. Oxford: Oxford University Press.
- Hurrell, Andrew (1995b). Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics. *Review of International Studies*, 21(4), 331-358.
- Hveem, Helge (2003). The Regional Project in Global Governance. (Ed.: Fredrik Söderbaum, Timothy Shaw). *Theories of New Regionalism*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Hyman, Gerald F. (2014). *Afghanistan after the Drawdown: U.S. Civilian Engagement in Afghanistan Post-2014*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Ivakhnyuk, Irina (2006). Migration in the CIS Region: Common Problems and Mutual Benefits. International Symposium on International Migration and Development, Turin-Italy, 28-30 June 2006, 1-14.
- İmanov, Vügar (2008). *Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- İsmayılov, Meşdi (2011). *Avrasyacılık: Mukayeseli Bir Okuma Türkiye ve Rusya Örneği*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Jacob, Philip; Tenue, Henry (1964). The Integrative Process: Guidelines for Analysis of The Bases of Political Community. (Ed.: Philip Jacob, James Toscano). *The Integration of Political Communities*, Philadelphia: Lippincott.
- Jacobs, Alan (2015). Process Tracing the Effects of Ideas. (Ed.: Andrew Bennett, Jeffrey T. Checkel). *Process Tracing: from Metaphor to Analytic Tool*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jae-Young, Lee; Cheol-Won, Lee; Jiyoung, Min (2018). Investment Climate in the EAEU and Korea's Entry Strategy. *World Economy Brief*, 8(1), 1-6.
- Levy, Jack (1983). *War in the Modern Great Power System, 1495-1975*, Lexington: The University Press of Kentucky.
- Jisi, Wang (2014). "Marching Westwards": The Rebalancing of China's Geostrategy. (Ed.: Shao Binhong). *The World in 2020 According to China*, Leiden: Brill
- Kabananiye, Alphonse (2011). Regional Integration and Sustainable Growth in Sub-Saharan Africa: a Case Study of the East Africa Community. Northumbria University, Unpublished Doctoral Thesis, Newcastle.
- Kaczmarek, Marcin (2017). Non-Western Visions of Regionalism: China's New Silk Road and Russia's Eurasian Economic Union. *International Affairs*, 93(6), 1357-1376.
- Kahnert, Friedrich; Richards, P.; Stoutjesdijk, E.; Thomopoulos, P. (1969). *Economic Integration Among Developing Countries*. Paris: OECD Development Centre.
- Kaiser, Karl (1968). The Interaction of Regional Subsystems: Some Preliminary Notes on Recurrent Patterns and the Role of Superpowers. *World Politics*, 21(1), 84-107.
- Kamalov, İlyas (2011). *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*. Ankara: SFN Yayıncılık.
- Kavalski, Emilian (Ed.) (2009). *China and the Global Politics of Regionalization*. Surrey: Ashgate.
- Kavalski, Emilian (Ed.) (2010). *The New Central Asia: The Regional Impacts of International Actors*. Singapore: World Scientific Publishing.
- Kelstrup, Marten (1998). Integration Theories: History, Competing Approaches and New Perspectives, (Ed.: Anders Wivel). *Explaining European Integration*, Copenhagen: Copenhagen Political Studies Press.
- Keohane, Robert (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.

- Keohane, Robert (1988). International Institutions: Two Approaches. *International Studies Quarterly*, 32(4), 379-396.
- Keohane, Robert (2002). *Power and Governance in a Partially Globalized World*. New York: Routledge.
- Keohane, Robert; Nye, Joseph (1972). *Transnational Relations and World Politics*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Keohane, Robert; Nye, Joseph (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Canada: Little, Brown & Company Ltd.
- Khan, Zahid; Changgang, Guo (2017). China's Energy Driven Initiatives with Iran: Implications for the United States. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 11(4), 15-31.
- Kim, Younkyoo; Indeo, Fabio (2013). The New Great Game in Central Asia Post 2014: The US "New Silk Road" Strategy and Sino-Russian Rivalry. *Communist and Post-Communist Studies*, 46(2), 275-286.
- Kindleberger, Charles (1973). *The World in Depression 1919 – 1939*. Berkeley: University of California Press.
- Kindleberger, Charles (1983). Standards as Public, Collective and Private Goods. *Kyklos*, 36(3), 392-393.
- Kireççi, Mehmet Akif (2011). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları*. Ankara: SFN Yayıncılık.
- Kirk, Robert; Stern, Matthew (2005). The New Southern African Customs Union Agreement. *The World Economy*, 28(2), 169-190.
- Kissinger, Henry (2014). *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*. EPUB: Penguin Books.
- Kochhar, Geeta (2018). China's Foreign Policy: An Overall Understanding of Debates and Policy Orientation. (Ed.: Geeta Kochhar). *China's Foreign Relations and Security Dimensions*. London: Routledge.
- Kondratiyeva, Nataliya (2016). Yevraziiskii Ekonomicheskii Soyuz: Dostizheniya i Perspektivy. *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, 60(6), 15-23.
- Krueger, Anne (1995). NAFTA: Strengthening or Weakening the International Trading System?. (Ed.: Jagdish Bhagwati, Anne Krueger). *The Dangerous Drift to Preferential Trade Agreements*, Washington: AEI Press.
- Lain, Sarah (2018). The Potential and Pitfalls of Connectivity along the Silk Road Economic Belt. (Ed.: Marlene Laruelle). *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia*, Washington, D.C.: The George Washington University.
- Lamanskiy, Vladimir (1892). *Tri Mira Aziysko-Yevropeyskogo Materika*. Peterburg.
- Langenhove, Luk Van; Marchesi, Daniele (2008). The Lisbon Treaty and the Emergence of Third Generation Regional Integration. *European Journal of Law Reform*, 10(4), 595-614.
- Laruelle, Marlène (2004). The Two Faces of Contemporary Eurasianism: An Imperial Version of Russian Nationalism. *Nationalities Papers*, 32(1), 115-136.

- Laruelle, Marlène (2007). Central Asian Labor Migrants in Russia: The "Diasporization" of the Central Asian States?. *China and Eurasia Forum Quarterly*, 5(3), 101-119.
- Laruelle, Marlène (2008). *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*, (Çev. Mischa Gabowitsch), Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Laruelle, Marlène (Ed.) (2013). *Migration and Social Upheaval as the Face of Globalization in Central Asia*. Leiden: Brill.
- Laruelle, Marlene (2015a). Kazakhstan's Posture in the Eurasian Union: in Search of Serene Sovereignty. *Russian Analytical Digest*, (165), 7-10.
- Laruelle, Marlene (2015b). The US Silk Road: Geopolitical Imaginary or the Repackaging of Strategic Interests?. *Eurasian Geography and Economics*, 56(4), 360-375.
- Laruelle, Marlene (2018). Introduction. China's Belt and Road Initiative. Quo Vadis?. (Ed.: Marlene Laruelle). *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia*, , Washington, D.C.: The George Washington University.
- Laruelle, Marlène; Peyrouse, Sébastien (2009). *China as a Neighbor: Central Asian Perspectives and Strategies*. Singapore.
- Laruelle, Marlène; Peyrouse, Sébastien (2012). *The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change and the Chinese Factor*. New York: Columbia University Press.
- Lawrence, Robert (1996). *Regionalism, Multilateralism, and Deeper Integration*. Washington: Brookings Institution.
- Lemkin, Raphael (2005). *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation-Analysis of Government-Proposals for Redress*, 2nd Edition, New Jersey: Lawbook Exchange Ltd.
- Len, Christopher (2008). Understanding Japan's Central Asian Engagement. (Ed.: Christopher Len, Uyama Tomohiko, Hirose Tetsuya). *Japan's Silk Road Diplomacy: Paving the Road Ahead*, Singapur: Central Asia-Caucasus Institute.
- Levine, Ilya (2016). *US Policies in Central Asia: Democracy, Energy and the War on Terror*. London: Routledge.
- Libman, Aleksandr (2012). *Issledovaniya Regional'noy Integratsii v SNG i Tsentral'noy Azii: Obzor Literaturny*. Sankt-Peterburg: Tsentr Integratsionnykh Issledovaniy Yevraziyskogo Banka Razvitiya.
- Libman, Alexander (2006). The Role of Economic Integration and Disintegration in the Post-Soviet Space: A Quantitative Analysis. *Studies on Russian Economic Development*, 17(5), 498-507.
- Libman, Alexander (2009). Regionalisation in Central Asia. (Ed.: Evgeny Vinokurov). *Eurasian Integration Yearbook 2009*, Almaty: RUAN Publishing Company.
- Libman, Alexander; Vinokurov, Evgeny (2011). Is it Really Different? Patterns of Regionalization in the Post-Soviet Central Asia. *Post-Communist Economies*, 23(4), 469-492.
- Libman, Alexander; Vinokurov, Evgeny (2012). *Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Lindberg, Leon (1963). *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford: Stanford University Press.
- Linn, Johannes (2012). Central Asian Regional Integration and Cooperation: Reality or Mirage?. (Ed.: Evgeny Vinokurov). *Eurasian Integration Yearbook 2012*, Almaty: RUAN Publishing Company.
- Machlup, Fritz (1977). *A History of Thought on Economic Integration*. New York: Columbia University Press.
- Mandel, Ernest (1967). International Capitalism and “Supra-Nationality”. (Ed.: Ralph Miliband, John Saville). *The Socialist Register*, London: Merlin Press.
- Manisalı, Erol (2004). *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedelleri*. 2. Baskı. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Marinov, Eduard (2013). Impact of the European Union on Regional Integration in Africa. International Scientific Conference on Financial and Monetary Economics - EFM 2013, Bucharest-Romania, 25 October 2013. 229-239.
- Mashrab, Fozil (2017). New Uzbek President Courts Moscow During State Visit. *Eurasia Daily Monitor*, 14(53).
- Mashrab, Fozil (2017). Russia Tacitly Entices Uzbekistan With Benefits of EEU, CSTO Membership. *Eurasia Daily Monitor*, 14(149).
- Mattli, Walter (1999). *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mattli, Walter (2005). Ernst Haas’s Evolving Thinking on Comparative Regional Integration: of Virtues and Infelicities. *Journal of European Public Policy*, 12(2), 327-348.
- Mattli, Walter (2012). Comparative Regional Integration: Theoretical Developments. (Ed.: Erik Jones, Anand Menon, Stephen Weatherill). *The Oxford Handbook of the European Union*, Oxford: Oxford University Press.
- Mayes, David G. (1983). EC Trade Effects and Factor Mobility. (Ed.: Ali M. El-Agraa). *Britain Within the European Community: The Way Forward*. London: Macmillan.
- Mayes, David G. (Ed.) (1997). *The Evolution of The Single European Market*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- McDermott, Roger (2012). Moscow Fears Shift in Central Asia’s Strategic Balance Post-2014. *Eurasia Daily Monitor*, 9(119).
- Mearsheimer, John (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W. W. Norton & Company.
- Medvedev, Roy (2008). Stanovlenie Evraziiskogo Proekta Nursultana Nazarbaeva. *Ezhenedel'nik 2000*, 23(417), 6-12.
- Metcalf, Lee Kendall (1997). The (re) Emergence of Regional Economic Integration in the Former Soviet Union. *Political Research Quarterly*, 50(3), 529-549.
- Mikheyev, Vasiliy; Lukonin, Sergey; Chzhe, Sun (2015). Mnogovariantnost: Bolshoi Strategicheskii Otvet Si Tsinpina. *Mirovaya Ekonomika i Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, 59(12), 5-14.

- Miller, Tom (2017). *China's Asian Dream: Empire Building along the New Silk Road*. London: Zed Books.
- Mitrany, David (1943). *A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Moldashev Kairat; Qoraboyev, Ikboljon (2018). From Regional Integration to Soft Institutionalism: What Kind of Regionalism for Central Asia?. Conference on Integration Processes and State Interests in Eurasia, Bishkek-Kyrgyzstan, 11 June 2018. 1-12.
- Molle, Willem (1994). *The Economics of European Integration: Theory, Practice, Policy*. Dartmouth: Aldershot.
- Moravcsik, Andrew (1993). Preferences and Power in the European Community: a Liberal Intergovernmental Approach. *Journal of Common Market Studies*, 31(4), 473-523.
- Moravcsik, Andrew (1998). *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. New York: Cornell University Press.
- Morgenthau, Hans (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. First Edition. New York: Alfred A. Knopf Ink.
- Mostafa, Golam; Mahmood, Monowar (2018). Eurasian Economic Union: Evolution, Challenges and Possible Future Directions. *Journal of Eurasian Studies*, 9(2), 163-172.
- Muntschick, Johannes (2013). Explaining the Influence of Extra-Regional Actors on Regional Economic Integration in Southern Africa: The EU's Interfering Impact on SADC and SACU. (Ed.: Ulrike Lorenz-Carl, Martin Rempe). *Mapping Agency: Comparing Regionalisms in Africa*, London: Routledge.
- Muntschick, Johannes (2018). *The Southern African Development Community (SADC) and the European Union (EU): Regionalism and External Influence*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Muzalevsky, Roman (2015). *China's Rise and Reconfiguration of Central Asia's Geopolitics: A Case For U.S. "Pivot" to Eurasia*. Carlisle: U.S. Army War College Press.
- Mytelka, Lynn Krieger (1973). Foreign Aid and Regional Integration: the UDEAC Case. *Journal of Common Market Studies*, 12(2), 138-158.
- Naqvi, Almas Haider; Masood, Yasir. (2017). Rejuvenating Pakistan-Russia Relations: Discernable Trends and Future. *Strategic Studies*, 37(4), 18-38.
- Nazarbayev, Nursultan (1997). *Yevraziyskiy Soyuz: Idei, Praktika, Perspektivy, 1994–1997*. Moskva: Fond Sodeystviya Razvitiyu Sotsial'nykh i Politicheskikh Nauk.
- Negri, Stefania (2013). Cultural Genocide in International Law: Is the Time Ripe for a Change?. *Transnational Dispute Management*, 10(5), 1-9.
- Neumann, Iver (1994). A Region-building Approach to Northern Europe. *Review of International Studies*, 20(1), 53-74.

- Niemann, Arne; Ioannou, Demosthenes (2015). European Economic Integration in Times of Crisis: A Case of Neofunctionalism?. *Journal of European Public Policy*, 22(2), 196-218.
- Novic, Elisa (2016). *The Concept of Cultural Genocide: An International Law Perspective*, Oxford: Oxford University Press.
- Nye, Joseph (1965). Patterns and Catalysts in Regional Integration. *International Organisation*, 19(4), 870-884.
- Nye, Joseph (1968). Comparative Regional Integration: Concept and Measurement. *International Organization*, 22(4), 855-880.
- Nye, Joseph (1971). Comparing Common Markets: A Revised Neo-Functional Model. (Ed.: Leon Lindberg, Stuart Scheingold). *Regional Integration: Theory and Research*, Cambridge. Harvard University Press.
- Nye, Joseph (1971). *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization*. Boston: Little, Brown and Company.
- Okur, Mehmet Akif (2014). Classical Texts of the Geopolitics and the “Heart of Eurasia”. *Journal of Turkish World Studies*, XIV(2), 73-104.
- Olimova, Saodat (2015). Tajikistan’s Prospects of Joining the Eurasian Economic Union. *Russian Analytical Digest*, (165), 13-16.
- Omonkulov, Otabek (2015). Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Orta Asya Politikası: Jeokültürel Boyut ve Stratejik Rasyonalite Arasında Bir Denge Arayışı. (Ed.: Soner Karagül, İbrahim Arslan). *Stratejik Derinlik Ekseninde Dış Politika Uygulamaları: İdeal - Gerçek İkilemi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Omonkulov, Otabek (2016). Ukrayna ve Suriye Krizinin Orta Asya’ya Etkileri. 2. *Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, Konya-Türkiye, 29-30 Nisan 2016, 687-695.
- Omonkulov, Otabek; Baba, Gürol (2015). Conjunctural Power as an Outcome of Global and Regional Changes: The Case of Uzbekistan. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 9(19), 79-111.
- Onuf, Nicholas (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. South Carolina: University of South Carolina Press.
- Ortmann, Stefanie (2018). Beyond Spheres of Influence: The Myth of the State and Russia’s Seductive Power in Kyrgyzstan. *Geopolitics*, 23(2), 404-435.
- Öraz, Seçil (2011). Andrew Moravcsik ve Liberal Hükümetlerarası Sistem ile Avrupa Bütünleşmesi. *Turkish Studies*, 6(1), 1611-1624.
- Özder, Adem (2013). Avrasya Kavramı ve Önemi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, II(2), 65-88.
- Panarin, Aleksandr (1995). *Rossiya v Tsivilizatsionnom Protsesse: Mezhdou Atlantizmom i Yevraziystvom*. Moskva: IFRAN.
- Panikkar, Kavalam Mādhava (1999). Regionalism and World Security. *India Quarterly: A Journal of International Affairs*, 55(3-4), 131-136.
- Paramonov, Oleg; Puzanova, Olga (2018). Tokyo’s Diplomacy in Eurasia: Successes and Failures (1997–2017). *Journal of Eurasian Studies*, (9), 134–142.

- Patapan, Haig; Wang, Yi (2018). The Hidden Ruler: Wang Huning and the Making of Contemporary China. *Journal of Contemporary China*, 27(109), 47-60.
- Paul, Thazha Varkey; Wirtz, James; Fortmann; Michel (Ed.) (2004). *Balance of Power: Theory and Practice in the Twenty-First Century*. Stanford: Stanford University Press.
- Payne, Anthony; Gamble, Andrew (1996). Introduction: the Political Economy of Regionalism and World Order. (Ed.: Andrew Gamble, Anthony Payne). *Regionalism and World Order*, New York: Macmillan.
- Pelnēns, Gatis (Ed.) (2009). *The "Humanitarian Dimension" of Russian Foreign Policy Toward Georgia, Moldova, Ukraine, and the Baltic States*. Riga: SIA Apgāds Mantojums.
- Petric, Boris (2015). *Where Are All Our Sheep?: Kyrgyzstan, A Global Political Arena*. New York: Berghahn Books.
- Petrov, Roman; Kalinichenko, Paul (2016). On Similarities and Differences of the European Union and Eurasian Economic Union Legal Orders: Is There the "Eurasian Economic Union Acquis"? *Legal Issues of Economic Integration*, 43(3), 295-307.
- Peyrouse, Sebastien (2015). Kyrgyzstan's Membership in the Eurasian Economic Union: A Marriage of Convenience?. *Russian Analytical Digest*, (165), 10-12.
- Peyrouse, Sébastien (2016). Discussing China: Sinophilia and Sinophobia in Central Asia. *Journal of Eurasian Studies*, (7), 14-23.
- Philpott, Don (2015). *Understanding the Department of State*, Maryland: Bernan Press.
- Pines, Yuri (2009). *Envisioning the Eternal Empire: Chinese Political Thought of the Warring States Era*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Pomfret, Richard (2009). Regional Integration in Central Asia. *Economic Change and Restructuring*, 42(1-2), 47-68.
- Puchala, Donald (1971). Of Blind Men, Elephants and International Integration. *Journal of Common Market Studies*, 10(3), 267-284.
- Purtaş, Fırat (2008). The Greater Central Asia Partnership Initiative and Its Impacts on Eurasian Security. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 3(5), 115-130.
- Purtaş, Fırat (2011). *Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri*. Ankara: SFN Yayıncılık.
- Qoraboyev, Ikboljon (2010). From Central Asian Regional Integration to Eurasian Integration Space? Changing Dynamics of the Post-Soviet Regionalism. (Ed.: Evgeny Vinokurov.). *EDB Eurasian Integration Yearbook 2010*, Almaty: RUAN Publishing Company.
- Rakhimov, Mirzokhid (2010). Internal and External Dynamics of Regional Cooperation in Central Asia. *Journal of Eurasian Studies*, 1(2), 95-101.
- Rakhimov, Mirzokhid (2015). Central Asia in the Context of Western and Russian Interests. *L'Europe en Formation*, 375(1), 140-154.

- Reeves, Jeffrey (2016). *Chinese Foreign Relations with Weak Peripheral States: Asymmetrical Economic Power and Insecurity*. London and New York: Routledge.
- Robson, Peter (1983). *Integration, Development and Equity: Economic Integration in West Africa*. London: Allen & Unwin.
- Robson, Peter (1998). *The Economics of International Integration*. London: Routledge.
- Rollberg, Peter; Laruelle, Marlene (2015). The Media Landscape in Central Asia. Introduction. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 23(3), 227-232.
- Rosamond, Ben (2000). *Theories of European Integration*. Basingstoke: Palgrave.
- Rose, Gideon (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51(1), 144-172.
- Rosecrance, Richard (2013). *The Resurgence of the West: How a Transatlantic Union Can Prevent War and Restore the United States and Europe*. New Haven & London: Yale University Press.
- Rosstat (2018). *Rossiya v Tsifrakh 2018: Kratkiy Statisticheskiy Sbornik*. Moskva.
- Rostow, Walt (1990). The Coming Age of Regionalism. *Encounter*, 74(5), 3-7.
- Rozanov, Anatoliy; Douhan, Alena (2013). *Collective Security Treaty Organisation 2002-2012*. Geneva-Minsk: Procon.
- Rozman, Gilbert (2004). *Northeast Asia's Stunted Regionalism Bilateral Distrust in the Shadow of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rumer, Eugene; Trenin, Dmitri; Zhao, Huasheng (2007). *Central Asia: Views from Washington, Moscow and Beijing*. Armonk and London: M.E. Sharpe Inc.
- Sadovskaya, Yelena; Utyasheva, Leah (2018). "Human Silk Road": The People-to-People Aspect of the Belt and Road Initiative. (Ed.: Marlene Laruelle). *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia*, Washington, D.C.: The George Washington University.
- Safoev, Sodiq (2005). *Markaziy Osiyodagi Geosiyosat*. Toshkent: CİDU.
- Safranchuk, Ivan (2013). Kontseptsiya "Novyy Shelkovyy Put" i Politika SSHA v "Bol'shoy Tsentral'noy Azii. *Mezhdunarodnaya Zhizn'*, 43-53.
- Savitskiy, Petr (1934). Geograficheskiye i Geopoliticheskiye Osnovy Yevraziystva. *Elementy*, (3), 51-54.
- Schiff M.; Winters, L. A. (1998). Dynamics and Politics in Regional Integration Arrangements: An Introduction. *The World Bank Economic Review*, 12(2), 177-195.
- Schulz, Michael; Söderbaum, Fredrik; Öjendal, Joakim (2001). *Regionalization in a Globalizing World: A Comparative Perspective on Forms, Actors and Processes*. London: Zed Books.
- Schwartz, Benjamin (1968). The Chinese Perceptions of World Order, Past and Present. (Ed.: John K. Fairbank). *The Chinese World Order*, Cambridge: Harvard University Press.

- Schweller, Randall (1994). Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In. *International Security*, 19(1), 72-107.
- Schweller, Randall (2016). The Balance of Power in World Politics. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.119
- Scobell, Andrew; Ratner, Ely; Beckley, Michael (2014). *China's Strategy Toward South and Central Asia: An Empty Fortress*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Serbest, Bürkan (2017). Tarihsel Süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılıktan Neo-Avrasyacılığa. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 285-307.
- Shariatnia, Mohsen; Azizi, Hamidreza (2017). Iran-China Cooperation in the Silk Road Economic Belt: From Strategic Understanding to Operational Understanding. *China & World Economy*, 25(5), 46-61.
- Shaw, Timothy; Grant, J. Andrew; Cornelissen, Scarlett (2011). *The Ashgate Research Companion to Regionalisms*. Farnham: Ashgate.
- Shen, Simon; Chan, Wilson (2018). A Comparative Study of the Belt and Road Initiative and the Marshall Plan. *Palgrave Communications*, 4(1), 1-11.
- Shen, Wei (2018). The Belt and Road Initiative, Expropriation and Investor Protection under BITs. (Ed.: Yun Zhao). *International Governance and the Rule of Law in China under the Belt and Road Initiative*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shibata, Hirofumi (1967). The Theory of Economic Unions: a Comparative Analysis of Customs Unions, Free Trade Areas and Tax Unions. (Ed.: Carl Sumner Shoup). *Fiscal Harmonisation in Common Markets: Volume I Theory*, New York & London: Columbia University Press.
- Sidaway, James (2003). *Imagined Regional Communities: Integration and Sovereignty in the Global South*. E-book: Taylor & Francis e-Library.
- Söderbaum, Fredrick (2016). Old, New, and Comparative Regionalism: The History and Scholarly Development of the Field. (Ed.: Tanja Börzel, Thomas Risse). *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Söderbaum, Fredrik (2011). Regionalism. (Ed.: Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, Leonardo Morlino). *International Encyclopedia of Political Science*, London: SAGE.
- Söderbaum, Fredrik (2012). Theories of Regionalism. *The Routledge Handbook of Asian Regionalism*. (Ed.: Mark Beeson, Richard Stubbs). New York: Routledge.
- Sönmez, Sait (2010). Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi. *Akademik Bakış*, 3(6), 73-96.
- Spechler, Martin (2000). Regional Non-Cooperation in Central Asia: A Pathology. (Ed.: Paul Sutcliffe). *NATO Economic Colloquium*, Brussels: NATO.
- Spinelli Altiero; Rossi, Ernesto (1941). The Ventotene Manifesto. *The Altiero Spinelli Institute for Federalist Studies*, 75-96.
- Starr, Frederick (2005a). *A Greater Central Asia Partnership for Afghanistan and Its Neighbors*. Washington D.C.: Central Asia-Caucasus Institute.
- Starr, Frederick (2005b). A Partnership for Central Asia. *Foreign Affairs*, 84(4), 164-178.

- Starr, Frederick; Cornell, Svante (2018). *The Long Game on the Silk Road: US and EU Strategy for Central Asia and the Caucasus*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Starr, Frederick; Kuchins, Andrew (2010). *The Key to Success in Afghanistan: A Modern Silk Road Strategy*. Washington: The Central Asia-Caucasus Institute.
- Stefan Schirm, *Globalization and the New Regionalism: Global Markets, Domestic Politics and Regional Cooperation*, Blackwell Publishers, Malden 2002.
- Stein, Arthur (1983). Coordination and Collaboration: Regimes in an Anarchic World. (Ed.: Stephen Krasner). *International Regimes*, Ithaca, New York : Cornell University Press.
- Sucu, Ali Emre (2017). The Importance of Russian Military Presence in Central Asia for Russia's Regional Security. *The Academic Elegance*, 125-138.
- Svat Soucek, *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Svetlicinii, Alexandr (2018). China's Belt and Road Initiative and the Eurasian Economic Union: "Integrating the Integrations". *Public Administration Issues*, 7-20.
- Swaine, Michael; Tellis, Ashley (2000). *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present and Future*. Santa Monica: The Rand Corporation.
- Tang, Shiping (2000). Economic Integration in Central Asia: the Russian and Chinese Relationship. *Asian Survey*, 40(2), 360-376.
- Taşdemir, İnci (2008). *AB ve Diğer Uluslararası Birlikler İle İlişkilerde Türkiye'nin Seçenekleri Cilt 2*. İstanbul: Metgraf Matbaacılık.
- Telatar, Gökhan (2013). Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD'nin Orta Asya Politikası. (Der. Mustafa Turgut Demirtepe, Güner Özkan), *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, Ankara: USAK Yayınları.
- Thom, Françoise (1994). Eurasianism: A New Russian Foreign Policy?. *Uncaptive Minds*, 7(2), 65-78.
- Timofeev, Ivan; Lissovolik, Yaroslav; Filippova, Liudmila (2017). Russia's Vision of the Belt and Road Initiative: From the Rivalry of the Great Powers to Forging a New Cooperation Model in Eurasia. *China & World Economy*, 25(5), 62-77.
- Trubetzkoy, Nikolai (1922). *Religii Indii i Khristianstvo. Na Putyakh. Utverzhdeniye Yevraziytsev*, Berlin: Gelikon.
- Trubetzkoy, Nikolai (2015). *Yevropa i Yevraziya*. Moskva: Algoritm.
- Urinboyev, Rustam (2017). Establishing an "Uzbek Mahalla" via Smartphones and Social Media: Everyday Transnational Lives of Uzbek Labour Migrants in Russia. (Ed.: Marlene Laruelle). *Constructing the Uzbek State: Narratives of Post-Soviet Years*, Lanham: Lexington Books.
- Valovaya, Tatyana (2012). Eurasian Economic Integration: Origins, Patterns, and Outlooks. (Ed.: Evgeny Vinokurov). *Eurasian Integration Yearbook 2012*, , Almaty: RUAN Publishing Company.
- Van der Beugel, Ernst (1966). *From Marshall Plan to Atlantic Partnership: European Integration as a Concern of American Policy*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.

- Vasquez, John A.; Elman, Colin (Ed.) (2003). *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*. Prentice Hall: Saddle River.
- Viner, Jacob (2014). *The Customs Union Issue*. New York: Oxford University Press.
- Vinokurov, Evgeny (2018). *Introduction to the Eurasian Economic Union*. St Petersburg: Palgrave Macmillan.
- Vinson, Mark (2012). Tajikistan to Lease 6,000 Hectares of Land to China. *Eurasia Daily Monitor*, 9(30).
- Voloshin, George (2017a). Central Asia Ready to Follow China's Lead Despite Russian Ties. *Eurasia Daily Monitor*, 14(71).
- Voloshin, George (2017b). Kazakhstan-Kyrgyzstan Dispute on Track for Resolution, but Risks Remain. *Eurasia Daily Monitor*, 14(159).
- Vymyatnina, Yulia; Antonova, Daria (2014). *Creating a Eurasian Union Economic Integration of the Former Soviet Republics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Walt, Stephen (1987). *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press.
- Waltz, Kenneth (1959). *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- Waltz, Kenneth (1979). *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley.
- Waltz, Kenneth (1986). Reflections on Theory of International Politics: A Response to My Critics. (Ed.: Robert Keohane). *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press.
- Wang, Ban (Ed.) (2017). *Chinese Visions of World Order: Tianxia, Culture, and World Politics*. Durham and London: Duke University Press
- Wang, Heng (2018). Divergence, Convergence or Crossvergence of Chinese and US Approaches to Regional Integration: Evolving Trajectories and Their Implications. *Tsinghua China Law Review*, 10(2), 146-185.
- Wang, Yuan-kang (2013). Explaining the Tribute System: Power, Confucianism, and War in Medieval East Asia. *Journal of East Asian Studies*, (13), 207-232.
- Weitz, Richard (2018). Uzbekistan's New Foreign Policy: Change and Continuity under New Leadership. (Ed.: Frederick Starr, Svante Cornell). *Uzbekistan's New Face*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Wendt, Alexander (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wittkopf, Eugene (1971). Containment Versus Underdevelopment in the Distribution of United States Foreign Aid: An Introduction to the Use of Cross-national Aggregate Data Analysis in the Study of Foreign Policy. (Ed.: William D. Coplin, Charles W. Kegley). *A Multi-Method Introduction to International Politics*, Chicago: Markham.
- Wirminghaus, Niklas (2012). Ephemeral Regionalism: The Proliferation of (Failed) Regional Integration Initiatives in Post-Soviet Eurasia. (Ed.: Tanja A. Börzel, Lukas Goltermann, Kai Striebinger). *Roads to Regionalism: Genesis, Design, and Effects of Regional Organizations*, London: Routledge.

- Wolff, Lutz-Christian (2016). China's "Belt and Road" Initiative - an Introduction. (Ed.: Lutz-Christian Wolff, Chao Xi, Jenny Chan). *Legal Dimensions of China's Belt and Road Initiative*, Wolters Kluwer.
- World Bank (2016). *Migration and Remittances Factbook 2016*. 3rd Edition. Washington DC.
- Wu, Hsiu-Ling; Chen, Chien-Hsun (2004). The Prospects for Regional Economic Integration Between China and the Five Central Asian Countries. *Europe-Asia Studies*, 56(7), 1059-1080.
- Wuthnow, Joel (2018). From Friend to Foe-ish: Washington's Negative Turn on the Belt and Road Initiative. *Open Forum*, 6(3).
- Xuetong, Yan (2011). *Ancient Chinese Thought, Modern Chinese Power*. (Ed.: Daniel A. Bell, Sun Zhe), (Çev. Edmund Ryden), Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Xuetong, Yan (2018b). Chinese Values vs. Liberalism: What Ideology Will Shape the International Normative Order?. *The Chinese Journal of International Politics*, 11(1), 1-22.
- Yapıcı, Merve İrem (2010). *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*. Ankara: USAK Yayınları.
- Yee, Herbert; Storey, Ian (Ed.) (2002). *The China Threat: Perceptions, Myths and Reality*. New York: Routledge Curzon.
- Yevraziyskaya Ekonomicheskaya Komissiya (2018a). *Vzaimnaya Torgovlya Tovarami. Statistika Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuzu. 2017 God*, Moskva: Sam Poligrafist.
- Yevraziyskaya Ekonomicheskaya Komissiya (2018b). *Vneshnyaya Torgovlya Tovarami. Statistika Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuzu. 2017 God*, Moskva: Sam Poligrafist.
- Yevraziyskiy Bank Razvitiya (2016). *Yevropeyskiy Soyuz i Yevraziyskiy Ekonomicheskoy Soyuz: Dolgosrochnyy Dialog i Perspektivy Soglasheniya*. Sankt-Peterburg: Aeroplan.
- Yu, Hong (2017). Motivation behind China's "One Belt, One Road" Initiatives and Establishment of the Asian Infrastructure Investment Bank. *Journal of Contemporary China*, 26(105), 353-368.
- Yu, Ying-shih (1967). *Trade and Expansion in Han China. A Study in the Structure of Sino-Barbarian Economic Relations*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Yuldasheva, Guli (2017). *The Role of Iran and the United States of America in Geopolitics of Central Asia*. Latvia: LIIA.
- Yun, Sergey (2018). Proyeckt Sozdaniya Zony Svobodnoy Torgovli Mezhdru Yevraziyskim Ekonomicheskim Soyuzom i Respublikoy Koreya. *Istoriya*, (56), 87-90.
- Zakaria, Fareed (1998). *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*. Princeton: Princeton University Press.

- Zenz, Adrian (2019). Break Their Roots: Evidence for China's Parent-Child Separation Campaign in Xinjiang. *Journal of Political Risk*, 7(7).
- Zhang, Feng (2010). The Tianxia System: World Order in a Chinese Utopia. *Global Asia*, 4(4), 108-112.
- Zhang, Yongjin; Buzan, Barry (2012). The Tributary System as International Society in Theory and Practice. *The Chinese Journal of International Politics*, 5(1), 3-36.
- Zhao, Tingyang (2019). *Redefining A Philosophy for World Governance*. (Çev. Liqing Tao), E-book: Palgrave Pivot.
- Zhao, Xiaodan; Kim, Yoonbai (2014). Is The Eastern Caribbean Currency Union an Optimum Currency Area?. *The Journal of Developing Areas*, 48(1), 291-313.
- Zhengyuan, Xu (2010). In the Shadow of Great Powers: A Comparative Study of Various Approaches to Regionalism in Central Asia. *Connections*, 9(4), 37-52.
- Zis, George (1984). The European Monetary System, 1979-84: An Assessment. *Journal of Common Market Studies*, 23, 45-72.
- Zotova, Natalia; Cohen, Jeffrey H. (2016). Remittances and Their Social Meaning in Tajikistan. *Remittances Review*, 1(1), 5-16.
- Zürn, Michael (1993). Problematic Social Situations and International Institutions: on the Use of Game Theory in International Politics. (Ed.: Frank Pfetsch). *International Relations and Pan-Europe: Theoretical Approaches and Empirical Findings*, Münster: LIT Verlag.

İnternet Kaynakları

- AB Haber. Türkiye'nin Avrasya Ekonomik Birliği'ne Üye Olma Konusu Tartışılıyor: Türkiye Artık Hem Doğusuna Hem Batısına Bakıyor, <http://www.abhaber.com/turkiyenin-avrasya-ekonomik-birligine-uye-olma-konusu-tartisiliyorturkiye-artik-hem-dogusuna-hem-batisina-bakiyor/> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).
- Abay, Emre Gürkan. Çin'den ABD'ye "Zeytin Dalı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinden-abdye-zeytin-dali/1498712#> (Erişim Tarihi: 07.06.2019);
- Abay, Emre Gürkan. Türkiye'nin BRICS Üyeliği Herkese Kazandırır, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-brics-uyeligi-herkese-kazandirir/1224416> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).
- Abdrisayev, Ernek. Proje "Taza Koom". Pomoshch' Mezhdunarodnogo Soobshchestva, <http://kabar.kg/news/iatc-kabar-proekt-taza-koom-pomoshch-mezhdunarodnogo-soobshchestva/> (Erişim Tarihi: 20.11.2018).
- Abi-Habib, Maria. How China Got Sri Lanka to Cough Up a Port, <https://www.nytimes.com/2018/06/25/world/asia/china-sri-lanka-port.html> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).
- ADB. Afghanistan: Hairatan to Mazar-e-Sharif Railway Project, <https://www.adb.org/projects/42533-022/main#project-overview> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

- Administratsiya Prezidenta Rossii. Ukaz ob Opredelenii v Gumanitarnykh Tselyakh Kategoriy Lits, İmeyushchikh Pravo Obratit'sya s Zayavleniyami o Priyome v Grazhdanstvo Rossii v Uproshchennom Poryadke, <http://kremlin.ru/acts/news/60358> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).
- Administratsiya Prezidenta Rossii. Vserossiyskiy Molodyojniy Forum "Silegir-2014", <http://kremlin.ru/events/president/news/46507> (Erişim Tarihi: 27.01.2018).
- Advisory Opinion on Customs Regime Between Germany and Austria, PCIJ, Series A/B, No.41, (1931).
- Agencia EFE. Kazakh-Chinese Industrial Projects Exceed \$27 billion, <https://www.efe.com/efe/english/business/kazakh-chinese-industrial-projects-exceed-27-billion/50000265-3523943#> (Erişim Tarihi: 11.10.2018).
- AIİB. Approved Projects, <https://www.aiib.org/en/projects/approved/index.html> <https://www.aiib.org/en/index.html> (Erişim Tarihi: 14.02.2019).
- AIİB. Members and Prospective Members of the Bank, <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html> (Erişim Tarihi: 14.02.2019).
- Akchabar. Minfin: Osnovnyye Makroekonomicheskiye Pokazateli KR na 2016-2018 gg., <https://www.akchabar.kg/news/minfin-osnovnyye-makroekonomicheskie-pokazateli-kr-na-2016-2018-gg/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Akchurina, Viktoria. Mapping the Belt and Road Initiative: Geography and Architecture, <http://trendsintitution.org/mapping-the-belt-and-road-initiative-geography-and-architecture/> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- Akılbekova, Aygerim. Konets Epokhi "Dordoya", <https://rus.azattyk.org/a/27166889.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Ala, Mamtimin. Xi Jinping's Genocide of the Uyghurs, <https://www.foreignpolicyjournal.com/2018/11/07/xi-jinpings-genocide-of-the-uyghurs/> (Erişim Tarihi: 25.07.2019).
- Aleksejeva, Nika vd. Facebook's Sputnik Takedown-In Depth, <https://medium.com/dfrlab/facebooks-sputnik-takedown-in-depth-f417bed5b2f8> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- Alisauskiene, Rasa. Public Opinion Survey Residents of Kyrgyzstan, February 15-March 2, 2017, <http://siar-consult.com/wp-content/uploads/2017/04/Kyrgyzstan-Poll-Winter-2017-Public.pdf> (Erişim Tarihi: 05.02.2018).
- Aliyeva, Kamila. Gas Volume Delivered Via Central Asia-China Pipeline Exceeds 200 Billion Cubic Meters, <https://www.azernews.az/region/123164.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Aliyeva, Kamila. Tajikistan's Export Records Growth, <https://www.azernews.az/region/125666.html> (Erişim Tarihi: 06.11.2018).
- Allison, Graham. The Thucydides Trap: Are the U.S. and China Headed for War?, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/09/united-states-china-war-thucydides-trap/406756/> (Erişim Tarihi: 18.02.2019).
- Altınbayev, Kanat. Kremlparast İnternet Trollari Markaziy Osiyodagi Faoliyatini Kuchaytirmoqda, http://central.asia-news.com/uz-Latn/articles/cnmi_ca/features/2018/09/21/feature-01 (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

- Altinbayev, Kanat. Ranjigan Qirg'izistonlik Rossiya Ommaviy Axborot Vositalariga: "Biz Ahmoq Emasmiz", 3 Eylül 2018, http://central.asia-news.com/uz-Latn/articles/cnmi_ca/features/2018/09/03/feature-01 (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- Altinbayev, Kanat. Rossiyaning Gibrid Urush Taktikasi Markaziy Osiyoga "Bevosita Xavf" Tug'dirmoqda, 7 Eylül 2018, http://central.asia-news.com/uz-Latn/articles/cnmi_ca/features/2018/09/07/feature-01 (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- Altynsarina, Elya. Key Belt and Road Node Bears Potential for Much Gain for Kazakhstan, China and Beyond, <https://astanatimes.com/2018/10/key-belt-and-road-node-bears-potential-for-much-gain-for-kazakhstan-china-and-beyond/> (Erişim Tarihi: 02.11.2018).
- Amadeo, Kimberly. U.S. Regional Trade Agreements, 2018b, <https://www.thebalance.com/u-s-regional-trade-agreements-3306275> (Erişim Tarihi: 19.08.2018).
- Amadeo, Kimberly. FTAA: Agreement, Members, Pros and Cons, 2018a, <https://www.thebalance.com/ftaa-agreement-member-countries-pros-and-cons-3305577> (Erişim Tarihi: 19.08.2018).
- Amanov, Nury. Uzbekistan Intends to Join the WTO, Turkmenistan is Studying This Issue, <http://orient.tm/en/2018/02/08/4643.html> (Erişim Tarihi: 02.01.2019).
- Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Resmi Sitesi. http://www.ftaa-alca.org/View_e.asp (Erişim Tarihi: 18.08.2018).
- Anadolu Agency. Turkish Firm to Lay 750 km Power Line in Afghanistan, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkish-firm-to-lay-750-km-power-line-in-afghanistan/1305274#> (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- Analytical Center for the Government of the Russian Federation. The Analytical Center Studied the Motivation of Population and Businesses in the Eurasian Economic Union and the CIS for Integration, <http://ac.gov.ru/en/events/018887.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Arabov, Anvar. Odin Poyas, Odin Put' - Chto Poluchit Uzbekistan?, http://kommersant.uz/mnenie/odin-poyas-odin-put_ (Erişim Tarihi: 22.11.2017).
- ASEAN-China Centre. Speech by Chinese President Xi Jinping to Indonesian Parliament, http://www.asean-china-center.org/english/2013-10/03/c_133062675.htm (Erişim Tarihi: 06.01.2019).
- Asia Society. Deputy Secretary of State William J. Burns on Economic Connectivity in Central Asia, 2014a, <https://asiasociety.org/policy-institute/deputy-secretary-state-william-j-burns-economic-connectivity-central-asia> (Erişim Tarihi: 08.05.2019).
- Asia Society. Expanding Economic Connectivity in Greater Central Asia (Complete), 2014b, <https://asiasociety.org/video/expanding-economic-connectivity-greater-central-asia-complete> (Erişim Tarihi: 08.05.2019).
- Asian Development Bank. Cross-Border Transport Agreement: 12th Transport Sector Coordinating Committee Meeting, https://www.carecprogram.org/uploads/003_102_209_cross-border-transport-agreement.pdf (Erişim Tarihi: 19.04.2019).

- Asianews. Launch of CASA-1000 Power Grid Project Between Central and South Asia, <http://www.asianews.it/news-en/Launch-of-CASA-1000-power-grid-project-between-Central-and-South-Asia-37497.html> (Erişim Tarihi: 24.01.2019).
- Asia-Plus. Construction of Tajik Section of Turkmenistan-China Gas Pipeline Starts, Says Tajik Official, <https://news.tj/en/news/tajikistan/economic/20180131/construction-of-tajik-section-of-turkmenistan-china-gas-pipeline-starts-says-tajik-official> (Erişim Tarihi: 05.11.2018).
- Asia-Plus. How Much Does Patent to Work in Russia Cost?, <https://www.news.tj/en/news/tajikistan/economic/20170105/235152> (Erişim Tarihi: 28.02.2018).
- Asia-Plus. Tadjikistan i YevrAzES: Vstupat' ili ne Vstupat'?, <http://old.news.tj/ru/newspaper/article/tadjikistan-i-evrazes-vstupat-ili-ne-vstupat> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Asia-Plus. Tajikistan Advised not to Put Off Joining EAEU, <http://www.news.tj/en/news/tajikistan/economic/20170404/238263> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Asia-Plus. TBEA Can Get License for Further Mining Deposit If Profit from the Gold Deposits Doesn't Cover the Cost of CHP Plant, <https://news.tj/en/news/tajikistan/economic/20180501/tbea-can-get-license-for-further-mining-deposit-if-profit-from-the-gold-deposits-doesnt-cover-the-cost-of-chp-plant> (Erişim Tarihi: 10.11.2018).
- Asia-Plus. The Issue of Tajikistan's Entry into the EAEU Submitted for Consideration to the Government, <http://news.tj/en/news/issue-tajikistan-s-entry-eaeu-submitted-consideration-government> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Asia-Plus. The Number of Tajik Labor Migrants Working in Russian Reportedly Decreases by 14 Percent, <https://www.news.tj/en/news/number-tajik-labor-migrants-working-russian-reportedly-decreases-14-percent> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Asia-Plus. U.S. Supports Cross-Border Transport Agreement Between Tajikistan, Kyrgyzstan and Afghanistan, <https://news.tj/en/news/us-supports-cross-border-transport-agreement-between-tajikistan-kyrgyzstan-and-afghanistan> (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Asia-Plus. World Bank: Debt Service Costs on the Rise in Tajikistan, <http://www.news.tj/en/news/world-bank-debt-service-costs-rise-tajikistan> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Atovulloev, Bakhtiyor. Tajikistan is Turning into the New Province of China, <https://tajikopposition.com/2016/12/30/tajikistan-is-turning-into-the-new-province-of-china-eurasianews/> (Erişim Tarihi: 07.11.2018).
- Atwood, Kylie. U.S. says Russian Support for Taliban Hurts Peace Process in Afghanistan, CBCNEWS, <https://www.cbcnews.com/news/u-s-says-russian-support-for-taliban-hurts-peace-process-in-afghanistan/> (Erişim Tarihi: 14.05.2019).
- Avesta. Dolya Tadjikistana v Eksporte Elektroenergii po Proyektu CASA-1000 Sostavit 3 mlrd. kVt/ch, <http://avesta.tj/2018/11/12/dolya-tadjikistana-v-eksporte->

- elektroenergii-po-proektu-casa-1000-sostavit-3-mlrd-kvt-ch-2/ (Erişim Tarihi: 24.01.2019).
- Avesta. Tadjikistan i Kitay Vedut Peregovory o Stroitel'stve TETS Fon-Yagnob, <http://avesta.tj/2017/12/25/tadjikistan-i-kitaj-vedut-peregovory-o-stroitelstve-tets-fon-yagnob/> (Erişim Tarihi: 10.11.2018).
- Ayres, Alyssa. Media Call on President Obama's Trip to India, <https://www.cfr.org/india/media-call-president-obamas-trip-india/p36023> (Erişim Tarihi: 05.09.2015).
- Azernews. China Remains Guaranteed Uranium Market for Kazakhstan, <https://www.azernews.az/region/127948.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Azernews. How Can Iran's Involvement Affect China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway Project?, <https://www.azernews.az/region/133809.html> (Erişim Tarihi: 21.11.2018).
- Babahanov, Abbas. Bir Makon, Bir Yo'l: O'zaro Manfaatli Hamkorlik Uchun Katta Imkoniyat, <https://www.ut.uz/oz/analitika/bir-makon-bir-y-l-zaro-manfaatli-amkorlik-uchun-katta-imkoniyat/> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Balci, Bayram; Kassimova, Ekaterina. How Central Asian Republics Perceive the Emerging Eurasian Union, <http://carnegieendowment.org/2015/01/24/how-central-asian-republics-perceive-emerging-eurasian-union-pub-58943> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Bayjigitov, Nazarbek. Kak Rabotayet Fond Razvitiya?, http://m.gezitter.org/economics/46730_kak_rabotaet_fond_razvitiya/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- BBC News. Turkmen Natural Gas Pipeline TAPI to Cross Afghanistan, www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11977744 (Erişim Tarihi: 24.02.2018).
- BBC O'zbek. Nazarboyev Avrosiyo İqtisodiy İttifoqini Siyosilashtirishga Qarshi Chiqdi, http://www.bbc.co.uk/uzbek/central_asia/2013/12/131224_cy_nazarbayev_union.shtml (Erişim Tarihi: 20.05.2019).
- BBC O'zbek. Rossiyada O'zbek Muhojirlari Soni 1 Millionga Qisqargan, http://www.bbc.com/uzbek/lotin/2016/01/160113_latin_russia_uzbek_migrants (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- BBC. Afghanistan Minerals Fully Mapped, <http://www.bbc.com/news/science-environment-18882996> (Erişim Tarihi: 11.05.2019).
- BBC. China Uighurs: Xinjiang Legalises 'Re-education' Camps, <https://www.bbc.com/news/world-asia-45812419> (Erişim Tarihi: 09.01.2019).
- BBC. Khorgos Gateway: Where East Meets West, <https://www.bbc.co.uk/programmes/n3ct3fk6> (Erişim Tarihi: 01.11.2018).
- BBC. NATO Signs Deal to Move Afghan Equipment via Central Asia, <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-18326970> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Beech, Hannah. "We Cannot Afford This": Malaysia Pushes Back Against China's Vision, <https://www.nytimes.com/2018/08/20/world/asia/china-malaysia.html> (Erişim Tarihi: 23.08.2018).

- Belt and Road Portal. The Belt and Road Initiative Progress, Contributions and Prospects, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/zchj/qwfb/86739.htm> (Erişim Tarihi: 29.05.2019).
- Benedictus, Leo. Invasion of the Troll Armies: from Russian Trump Supporters to Turkish State Stooges, <https://www.theguardian.com/media/2016/nov/06/troll-armies-social-media-trump-russian> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- Bengard, Anastasia. Kyrgyzstan's State Debt Reaches \$ 4.1 Billion in 2016, https://24.kg/english/44667_Kyrgyzstansstate_debt_reaches_41_billion_in2016/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Beniwal Vrishti; Pearson, Natalie Obiko. Modi Follows China with Proposal to Expand Loans across Asia, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-21/following-china-s-silk-road-modi-toexpand-loans-across-asia> (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- Berger, Yakov. Natsionalizm i Vneshnyaya Politika KNR, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/natsionalizm-i-vneshnyaya-politika-kr/> (Erişim Tarihi: 03.05.2019).
- Bergstren, Fred. A Competitive Liberalization and Global Free Trade: A Vision for the Early 21st Century, <https://piie.com/publications/working-papers/competitive-liberalization-and-global-free-trade-vision-early-21st> (Erişim Tarihi: 25.05.2019).
- Berkofsky, Axel. China's Strategic Involvement in Central Asia: Strategies, Results and Obstacles, https://www.ispionline.it/it/documents/Analysis_128_2012.pdf (Erişim Tarihi: 13.09.2018).
- Berlek-Yedinstvo-tsentr Geopoliticheskikh İssledovaniy. NISI Raz'yasnil, Kak Proizvodilsya Raschet Doli Kyrgyzstana pri Rassheplenii Tamozhennykh Poshlin Stran YEAES, <http://berlek-nkp.com/news/4355-nisi-razyasnil-kak-proizvodilsya-raschet-doli-kyrgyzstana-pri-rassheplenii-tamozhennykh-poshlin-stran-eaes.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Bhadrakumar, M. K. China, Russia Welcome Iran into the Fold, <https://web.archive.org/web/20060505003529/http://www.atimes.com/atimes/China/HD18Ad02.html> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).
- Bilgiç, Mehmet Sadi. Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye'ye Etkileri, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-167-20160504561317.pdf> (Erişim Tarihi: 21.04.2019).
- Bills, Nate. Powering a New Silk Road: Helping Connect Supply with Demand in South and Central Asia, <https://2012-2017.usaid.gov/news-information/frontlines/afghanistan/powering-new-silk-road-helping-connect-supply-demand-south> (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Biswal, Nisha Desai. The New Silk Road Post-2014: Challenges and Opportunities, <https://2009-2017.state.gov/p/sca/rls/rmks/2015/236214.htm> (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Blake, Robert. Central Asia: Toward a Great Gain, Not a New Great Game, <https://2009-2017.state.gov/p/sca/rls/rmks/2012/199341.htm> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Bond, Ian. The EU, the Eurasian Economic Union and One Belt, One Road: Can They Work Together?,

- https://www.cer.eu/sites/default/files/pb_eurasian_IB_16.3.17_0.pdf (Erişim Tarihi: 11.02.2019).
- Bonilla Bolaños, Andrea. A Step Further in the Theory of Regional Economic Integration: A look at The Unasur's Integration Strategy, <ftp://ftp.gate.cnrs.fr/RePEc/2016/1617.pdf> (Erişim Tarihi: 22.08.2018).
- Börzel Tanja; Risse, Thomas. Diffusing (Inter-) Regionalism: The EU as a Model of Regional Integration, http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_7.pdf (Erişim Tarihi: 18.07.2018).
- Brattberg, Erik; Soula, Etienne. Europe's Emerging Approach to China's Belt and Road Initiative, <https://carnegieendowment.org/2018/10/19/europe-s-emerging-approach-to-china-s-belt-and-road-initiative-pub-77536> (19.05.2019).
- Brînză, Andreea. Japan's Belt and Road Balancing Act, <https://thediplomat.com/2018/11/japans-belt-and-road-balancing-act/> (Erişim Tarihi: 21.02.2019).
- Business Insider. Taiwan Has Been Rejected as a Founding Member of China's New Bank, <https://www.businessinsider.com/afp-taiwan-rejected-as-founding-member-of-aiib-beijing-2015-4> (Erişim Tarihi: 14.02.2019).
- Business Standard. India for Early FTA with Five-Nation Eurasian Economic Union, https://www.business-standard.com/article/pti-stories/india-for-early-fta-with-five-nation-eurasian-economic-union-117060100621_1.html (Erişim Tarihi: 06.04.2019).
- CAREC. CAREC Program, https://www.carecprogram.org/?page_id=31 (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- CAREC. CAREC Project Portfolio, https://www.carecprogram.org/?page_id=13630 (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- CAREC. Energy Sector Progress Report and Work Plan, https://www.carecprogram.org/uploads/S3b_SH-CAREC-Energy.pdf (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- CASA-1000 Projesi Sitesi. <http://www.casa-1000.org/index.php> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- Central Asia Analytical Network. Prezident-Diplomat. Kakoy Budet Kitayskaya Politika Tokayeva?, https://caanetwork.org/archives/15678?fbclid=IwAR0mZM5Y2PUTaJTGY1fjMomOYKSWgzTzLAUCS8rjn_JEcWtZue0nmFoJYX0 (Erişim Tarihi: 10.09.2019).
- Central Asia Daily. Chinese Railway Project Viewed as Expansion Campaign in Central Asia, <http://centralasiadaily.org/news/foreign-relations/492-chinese-railway-project-viewed-as-expansion-campaign-in-central-asia.html> (Erişim Tarihi: 21.11.2018).
- Central Asia Daily. Op-Ed: How Kyrgyzstan Became a Pawn in China's Game, <http://centralasiadaily.org/news/opinions/386-op-ed-how-kyrgyzstan-became-a-pawn-in-chinas-game.html> (Erişim Tarihi: 21.11.2018).

- Central Asian. O'zbekiston Mehnat Migratsiyasi Geografiyasini Kengaytirmoqda, <https://www.centralasian.org/a/29097669.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- CGTN. Second Belt and Road Forum to be Held April 25-27 in Beijing, <https://news.cgtn.com/news/3d3d774d7945544d34457a6333566d54/index.html> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).
- Chen, Yueyi. Belt and Road Initiative Increases Sovereign Debt Risks in Tajikistan, <https://globalriskinsights.com/2018/07/belt-and-road-initiative-increases-sovereign-debt-risks-in-tajikistan/> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- China International Commercial Court. A Brief Introduction of China International Commercial Court, <http://cicc.court.gov.cn/html/1/219/193/195/index.html> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).
- China National Petroleum Corporation. Flow of Natural Gas from Central Asia, <http://www.cnpc.com.cn/en/FlowofnaturalgasfromCentralAsia/FlowofnaturalgasfromCentralAsia2.shtml> (Erişim Tarihi: 15.09.2018).
- China.com. Orta Asya Doğalgazı Çin'de 400 Milyonluk Nüfusa Ulaşıyor, <http://turkish.china.com/news/china/543/20180730/1344322.html> (Erişim Tarihi: 01.11.2018).
- Chorshanbiyev, Payrav. Construction of the TAT Railway Remains Questionable, Says Tajik Railway Official, <https://www.news.tj/en/news/construction-tat-railway-remains-questionable-says-tajik-railway-official> (Erişim Tarihi: 25.02.2018).
- Chorshanbiyev, Payrav. TVEA Vernet Potrachennyye na Vozvedeniye TETS «Dushanbe-2» Den'gi iz Dvukh Zolotonosnykh Rudnikov, <https://news.tj/ru/news/tajikistan/economic/20180411/tvea-vernet-potrachennie-na-vozvedenie-tets-dushanbe-2-dengi-iz-dvuh-zolotonosnih-rudnikov> (Erişim Tarihi: 10.11.2018).
- Chumakov, Andrey. Sariyev: 62% Naseleniya KR Podderzhivayut Vstupleniye v Tamozhenny Soyuz, http://rus.kg/news_rus/analytics_rus/28252-sariyev-62-naseleniya-kr-podderzhivayut-vstuplenie-v-tamozhenny-soyuz.html (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Chushtuk, Aisha. Defitsit Byudzheta Kyrgyzstana na 2016 God Sostavit Boleye 22 Mlrd Somov, https://kaktus.media/doc/330008_minfin:_deficit_budjeta_v_2016_gody_sostavit_bolee_22_mlrd_somov.html (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Clarification Upon the Request of the Ministry of Transport and Roads of the Kyrgyz Republic, Case No. CE-2-1/2-17-BK (2017). <http://courteurasian.org/page-25441> <http://courteurasian.org/doc-19573> (Erişim Tarihi: 24.03.2019).
- Clarification Upon the Request of the Ministry of Transport and Roads of the Kyrgyz Republic, Case No. CE-2-1/2-17-BK (2017). <http://courteurasian.org/page-25441> <http://courteurasian.org/doc-19573> (Erişim Tarihi: 24.03.2019).
- Clover, Charles. Clinton Vows to Thwart New Soviet Union, <https://www.ft.com/content/a5b15b14-3fcf-11e2-9f71-00144feabdc0> (Erişim Tarihi: 6 Eylül 2018).

- Coalson, Robert. Pro-Russian Separatism Rises in Crimea As Ukraine's Crisis Unfolds, <https://www.rferl.org/a/ukraine-crimea-rising-separatism/25268303.html> (Erişim Tarihi: 10.03.2018).
- Cohen, Ariel. America's Next Security Competition will be in Central Asia, <https://nationalinterest.org/feature/americas-next-security-competition-will-be-central-asia-21710> (Erişim Tarihi: 07.02.2019).
- Cohen, Ariel. U.S. Policy in the Caucasus and Central Asia: Building A New "Silk Road" to Economic Prosperity, https://thf_media.s3.amazonaws.com/1997/pdf/bg1132.pdf (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- Collinson, Erin; Portelance, Gailyn. Congress Wants to BUILD a Full-Service U.S. International Development Finance Corporation, <https://www.cgdev.org/blog/congress-wants-build-full-service-us-international-development-finance-corporation> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).
- Cooley, Alexander. Whose Rules, Whose Sphere? Russian Governance and Influence in Post-Soviet States, https://carnegieendowment.org/files/6302017_AlexanderCooley_WhoseRules.pdf (Erişim Tarihi: 20.02.2019).
- Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/content/publications/China-Silk-Road-Map-CFR-1300x846.jpg> (Erişim Tarihi: 06.06.2019).
- Court of the Eurasian Economic Union. Summaries, <http://courteurasian.org/en/page-24521> (Erişim Tarihi: 24.03.2019).
- Cronin-Furman, Kate. China Has Chosen Cultural Genocide in Xinjiang-For Now, <https://foreignpolicy.com/2018/09/19/china-has-chosen-cultural-genocide-in-xinjiang-for-now/> (Erişim Tarihi: 25.07.2019).
- Çalışkan, Özgür. Eski ve Yeni Bölgeselleşme Olguları: Karşılaştırmalı Bir Analiz, https://mpr.a.ub.uni-muenchen.de/56611/3/MPRA_paper_56611.pdf (Erişim Tarihi: 25.07.2018).
- Dasgupta, Saibal. India Only SCO Member to Oppose China's BRI, http://timesofindia.indiatimes.com/articleshow/64533390.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- Davletova, Nozima. Perspectives | Uzbekistan: For Russia, Soft Power is Just Business, <https://eurasianet.org/perspectives-uzbekistan-for-russia-soft-power-is-just-business> (Erişim Tarihi: 22.06.2019).
- DELFI. Rossiya Zashchitit Sootechestvennikov v Abkhazii i Yuzhnoy Osetii "Voyennymi Metodami", <http://rus.delfi.ee/daily/abroad/rossiya-zaschitit-sootechestvennikov-v-abkhazii-i-yuzhnoj-osetii-voennymi-metodami?id=18762901> (Erişim Tarihi: 10.03.2018).
- Demirci, Zuhal; Sadat, Sayed Khodaberdi. TAPI Projesinin Türkmenistan Ayağı Tamamlandı, <http://aa.com.tr/tr/dunya/tapi-projesinin-turkmenistan-ayagi-tamamlandi/1071500> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).
- Denyer, Simon. Europe Divided, China Gratified as Greece Blocks EU Statement over Human Rights, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/06/19/europe->

- divided-china-gratified-as-greece-blocks-e-u-statement-over-human-rights/?noredirect=on&utm_term=.dd4a058440c2 (Erişim Tarihi: 19.05.2019).
- Devonshire-Ellis, Chris. China Funded Lapis-Lazuli Transport Corridor Unites Caucasus and Central Asia, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2017/12/05/china-funded-lapis-lazuli-transport-corridor-unites-caucasus-central-asia/> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- Di Bartolomeo, Anna. Shushanik Makaryan ve Agnieszka Weinar. Regional Migration Report: Russia and Central Asia, [http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/31245/RussiaAndCentralAsia_MPC_CarimEastReport.pdf?sequence, \(\)=1](http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/31245/RussiaAndCentralAsia_MPC_CarimEastReport.pdf?sequence, ()=1) (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Dilleen, Connor. More Than Just about Belt and Road: Does China Hold Territorial Ambitions in Central Asia?, <https://www.aspistrategist.org.au/just-belt-road-china-hold-territorial-ambitions-central-asia/> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Dimitrova, Antoaneta vd. The Elements of Russia's Soft Power: Channels, Tools, and Actors Promoting Russian Influence in the Eastern Partnership Countries, <http://eu-strat.eu/wp-content/uploads/2017/07/WP4.pdf> (Erişim Tarihi: 5.08.2018).
- Diwakar, Amar. China's Debt-Trap Diplomacy Along the Belt and Road, <https://thewire.in/world/china-debt-trap-diplomacy-bri> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).
- Dolukhanov, Fikret. Kazakh-Chinese Co-op Center Has No Analogues, Says ICBC "Khorghos" (Exclusive), <https://en.trend.az/business/economy/2908915.html> (Erişim Tarihi: 01.11.2018).
- Dörrbecker, Maximilian. Eurasian Economic Union Member States Map.png, https://commons.wikimedia.org/wiki/User:Chumwa/Gallery#/media/File:Eurasian_Economic_Union_member_states_map.png (Erişim Tarihi: 06.06.2019).
- Dragneva Rilka; Wolczuk, Kataryna. The Eurasian Economic Union: Deals, Rules and the Exercise of Power, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-05-02-eurasian-economic-union-dragneva-wolczuk.pdf> (Erişim Tarihi: 07.02.2019).
- Dreyer, Iana; Popescu, Nicu. The Eurasian Customs Union: The Economics and the Politics, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_11_Eurasian_Union.pdf (Erişim Tarihi: 04.01.2018).
- Dubnov, Arkady. Reflecting on a Quarter Century of Russia's Relations With Central Asia, https://carnegieendowment.org/files/Dubnov_US-RussiaInsight.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Dugin, Alexander. Türkiye'nin Avrasyacılık Stratejisi, <http://www.4pt.su/tr/content/turkiyenin-avrasyacilik-stratejisi> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).
- Dukhanova, Diana. Tajikistan, Turkmenistan Submit to Chinese Capture, <https://eurasianet.org/tajikistan-turkmenistan-submit-chinese-capture> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Duyshebayeva, Kaliya. Vynesti na Referendum Vopros po Vstupleniyu Kyrgyzstana v TS Predlagayet "Natsional'noye Oppozitsionnoye Dvizheniye",

- https://kyrtag.kg/news/vynesti_na_referendum_vopros_po_vstupleniyu_kyrgyzstan_a_v_ts_predlagaet_natsionalnoe_oppozitsionnoe/ (Erişim Tarihi: 02.04.2018).
- Dünya Bankası Ülke Verileri. <https://data.worldbank.org/country/kyrgyz-republic> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Dünya Bülteni. Özbekistan'da, Rusça'ya Resmi Statü Kazandırma Girişimleri, <https://www.dunyabulteni.net/orta-asya/ozbekistanda-ruscaya-resmi-statuz-kazandirma-girisimleri-h442002.html> (Erişim Tarihi: 22.06.2019).
- Dzhani, Feruza. Goskomstat Uzbekistana Poobeshchal, Chto Budet i Vpred' Povyshat' Kachestvo Zhizni Naseleniya, <http://www.fergananews.com/article.php?id=6083> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Economist. Where All Silk Roads Lead, <http://www.economist.com/news/china/21648039-through-fog-hazy-slogans-contours-chinas-vision-asia-emerge-where-all-silk-roads> (Erişim Tarihi: 05.09.2018).
- Elmurodov, Matnazar; Hasanov, G'olib. Tashqi İşlar Vazirlarining Birinchi Uchrashuvi, http://www.uza.uz/uz/society/tashqi-ishlar-vazirlarining-birinchi-uchrashuvi-14-01-2019?sphrase_id=3247020 (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Emmott Robin; Koutantou, Angeliki. Greece Blocks EU Statement on China Human Rights at U.N., <https://www.reuters.com/article/us-eu-un-rights/greece-blocks-eu-statement-on-china-human-rights-at-u-n-idUSKBN1990FP> (19.05.2019).
- Emmott, Robin. EU's Statement on South China Sea Reflects Divisions, <https://www.reuters.com/article/southchinasea-ruling-eu-idUSL8N1A130Y> (Erişim Tarihi: 19.05.2019).
- Esipova, Neli; Ray, Julie. Eurasian Union More Benefit Than Harm to Member States, <https://news.gallup.com/poll/231383/eurasian-union-benefit-harm-member-states.aspx> (Erişim Tarihi: 11.03.2018).
- Eszterhai, Viktor. The Geopolitical Significance of One Belt, One Road from a Historical Perspective, <http://beltandroadcenter.org/2017/10/23/the-geopolitical-significance-of-one-belt-one-road-from-a-historical-perspective/> (Erişim Tarihi: 14.01.2019).
- EurAsia Daily. The Consequences of Tajik Constitution's "Funerals": Interview with Temur Varki, <https://eadaily.com/en/news/2016/05/20/the-consequences-of-tajik-constitutions-funerals-interview-with-temur-varki> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Eurasia Daily. Vladimir Norov: Entire Region is Interested in Stability of Afghanistan, <https://eadaily.com/en/news/2018/04/02/vladimir-norov-entire-region-is-interested-in-stability-of-afghanistan> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Eurasian Council on Foreign Affairs. The New Silk Road: A Path to Regional Security?, http://www.eurasiancouncilforeignaffairs.eu/wp-content/uploads/2015/12/ECFA-Occasional-Paper-The-New-Silk-Road-A-Path-to-Regional-Security_rev.pdf?dm_i=25TR,3X9GE,FNWMR4,E57TY, (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- Eurasian Developmen Bank. About the EDB Centre for Integration Research, <https://eabr.org/en/analytics/integration-research/about-cii/> (Erişim Tarihi: 04.004.2019).

- Eurasian Development Bank. EDB Integration Barometer 2013: Analytical Summary, https://eabr.org/upload/iblock/6c5/edb-centre_report-16_analytical-resume_eng.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Eurasian Development Bank. EDB Integration Barometer-2016: Fifth Wave of the Survey, https://eabr.org/upload/iblock/a97/edb_centre_2016_report_40_edb_integration_barometer_eng.pdf (Erişim Tarihi: 27.02.2019).
- Eurasian Development Bank. EDB Integration Barometer-2016: Presentation of the Fifthwave https://eabr.org/upload/iblock/9f5/edb_centre_2016_integration_barometer_presentation_eng_1_.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Eurasian Development Bank. EDB Integration Barometer-2017, 2017b, https://eabr.org/upload/iblock/3ef/EDB-Centre_2017_Report-46_EDB-Integration-Barometer_ENG_2.pdf (Erişim Tarihi: 27.01.2018).
- Eurasian Development Bank. Eurasian Economic Integration-2017, 2017a, <https://eabr.org/en/analytics/integration-research/cii-reports/eurasian-economic-integration-2017/>. (Erişim Tarihi: 23.03.2019).
- Eurasian Development Bank. Investing in Development and Integration, https://eabr.org/upload/iblock/8b2/eabr_01.03.2019_en.pdf (Erişim Tarihi: 03.04.2019).
- Eurasian Development Bank. Charter of the Eurasian Development Bank. Annex to the Agreement Establishing the Eurasian Development Bank Dated 12 January 2006, 2006, <https://eabr.org/upload/iblock/c91/foundation-documents.pdf> (Erişim Tarihi: 03.04.2019).
- Eurasian Economic Commission. Agreement Signed on Trade and Economic Cooperation Between EAEU and PRC, <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/17-05-2018-5.aspx> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Eurasian Economic Commission. Kyrgyzstan Acceded to the Eurasian Economic Union, <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/12-08-2015-1.aspx> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Eurasian Economic Commission. Treaty on A Free Trade Area, http://www.eurasiancommission.org/ru/act/trade/dotp/sogl_torg/Documents/FTA_CIS_Text_with_protocols_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 21.03.2019).
- Eurasianet. Tajikistan: China's Advance Causing Increasing Unease among Tajiks, <https://eurasianet.org/tajikistan-chinas-advance-causing-increasing-unease-among-tajiks> (Erişim Tarihi: 06.11.2018).
- Eurasianet. Turkmenistan: Work Begins on Afghan Part of TAPI, High-Voltage Cables, <https://eurasianet.org/s/turkmenistan-work-begins-on-tapi-high-voltage-power-cables> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).
- Eurasianet. Uzbekistan: A Second Coming for the Russian Language?, <https://eurasianet.org/uzbekistan-a-second-coming-for-the-russian-language> (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

- Euronews. Uygur Türklerinin Toplandığı Kamp Gazetecilere Açıldı, <https://tr.euronews.com/2019/01/06/uygur-turklerinin-toplandigi-kamp-gazetecilere-acildi> (Erişim Tarihi: 09.01.2019).
- European Commission. Connecting Europe and Asia -Building Blocks for an EU Strategy, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/joint_communication_-_connecting_europe_and_asia_-_building_blocks_for_an_eu_strategy_2018-09-19.pdf (Erişim Tarihi: 19.05.2019).
- European Commission. EU-China: A Strategic Outlook, <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf> (Erişim Tarihi: 19.05.2019).
- European Union. The Treaty of Rome, https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf (Erişim Tarihi: 08.11.2017).
- Federal'naya Migratsionnaya Sluzhba. Itogovyy Doklad o Migratsionnoy Situatsii, Rezul'tatakh i Osnovnykh Napravleniyakh Deyatel'nosti Federal'noy Migratsionnoy Sluzhby za 2015 God, https://губм.мвд.рф/upload/site1/document_file/Itogovyy_doklad_na_19.02.16.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Fergana News Agency. Central Asians Make up Half of Registered Foreigners in Russia in 2017, <https://enews.fergananews.com/news.php?id=3770&mode=snews> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).
- Ferganews. Kitayskiye Vlasti Otpravili v Lagerya Pervospitaniya Boleye 50 Tysyach Etnicheskikh Kirgizov, <https://www.fergananews.com/news/34215> (Erişim Tarihi: 09.01.2019).
- Fernholz, Tim. Eight Countries in Danger of Falling into China's "Debt Trap", <https://qz.com/1223768/> (Erişim Tarihi: 06.11.2018).
- Financial Tribune. International North-South Transport Corridor (INSTC), <https://financialtribune.com/tags/north-south-transport-corridor> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- Fitch Solutions. Tajikistan's Relations with Its Creditors to Prove Key Source of Risk, <https://www.fitchsolutions.com/country-risk-sovereigns/tajikistans-relations-its-creditors-prove-key-source-risk-31-07-2018> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- FOR.kg. Predprinimatel'nitsa Organizovala Forum Protiv Tamozhennogo Soyuzu, <http://www.for.kg/news-303044-ru.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Fukuyama, Francis. One Belt, One Road: Exporting the Chinese Model to Eurasia, <https://publicpolicy.stanford.edu/news/one-belt-one-road-exporting-chinese-model-eurasia> (Erişim Tarihi: 07.02.2019).
- Fung Business Intelligence Centre. The Silk Road Economic Belt and the 21st Century Maritime Silk Road, <https://www.fbicgroup.com/sites/default/files/The%20Silk%20Road%20Economic%20Belt%20and%2021st%20Century%20Maritime%20Silk%20Road%20MAY%202015.pdf> (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

- Gabuev, Alexander. Taming the Dragon: How Can Russia Benefit from China's Financial Ambitions in the SCO?, <http://eng.globalaffairs.ru/number/Taming-the-Dragon-17372> (Erişim Tarihi: 09.11.2018).
- GALLUP. Assessing Russia's Influence in Its Periphery, <https://goo.gl/q9Bh4S> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Gazeta.kg. Ministr Ekonomiki Azvuchil Usloviya Vctupleniya Kirgizistana v Tamojenni Soyuz, <https://www.gazeta.kg/69-news.html> (Erişim Tarihi: 1.02.2018).
- Global Transmission. Turkmenistan–Afghanistan–Pakistan (TAP) Power Interconnection Project, <https://www.globaltransmission.info/archive.php?id=36278#> (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- Golos Ameriki. Komu Nuzhen “Novyy Shelkovyy Put” v Tsentral'noy Azii?, <https://www.golos-ameriki.ru/a/who-needs-new-silk-road-2011-11-14-133851598/248444.html> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).
- Gorst, Isabel. Kazakhstan and China Agree \$1bn Currency Swap, <https://www.ft.com/content/cfd07dbc-f514-314c-be1c-784f29f32036> (Erişim Tarihi: 01.11.2018).
- Grantham, Andrew, TAT Railway. <http://www.andrewgrantham.co.uk/afghanistan/railways/tat-railway/> (Erişim Tarihi: 25.02.2018).
- Grinkevich, Dmitriy. Slilis' v Yedinoy Valyute: YEAES Sozdast Obshchiye Den'gi Dlya Raschetov, <https://iz.ru/822709/dmitrii-grinkevich/slilis-v-edinoi-valiute-eaes-sozdast-obshchie-dengi-dlia-raschetov> (Erişim Tarihi: 09.02.2019).
- Gul, Ayaz. Construction Begins on Afghanistan Section of International Gas Pipeline, <https://www.voanews.com/a/construction-afghanistan-section-international-gas-pipeline/4267774.html> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).
- Gulsana, Tulebergenova. Proekt “Bolshoy Sentralnoy Azii” v Politike Soedinnenix Shtatov Ameriki na Sovremmenom Etape, http://2004-2010.iwep.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=1541&Itemid=63 (Erişim Tarihi: 12.01.2014).
- Guo, Martin. 2016-2017 China National Image Global Survey, <https://us.kantar.com/business/brands/2018/2016-2017-china-national-image-global-survey/> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).
- Hallet, Martin. The Role of the Euro in Sub-Saharan Africa and in the CFA Franc Zone, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication13478_en.pdf (Erişim Tarihi: 20.08.2018)
- Hammond, Kelly A. Turning A Blind Eye: Why Are Muslim Governments Around The World Keeping Silent About China's Human Rights Violations Against The Uyghurs?, <https://www.hoover.org/research/turning-blind-eye-why-are-muslim-governments-around-world-keeping-silent-about-chinas-human> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).
- Harvard Kennedy School. The Harvard Thucydides' Trap Project, <https://www.belfercenter.org/thucydides-trap/case-file> (Erişim Tarihi: 18.02.2019).

- Hasanov, H. China, Iran and Kyrgyzstan May Join Turkmenistan-Afghanistan-Tajikistan Railway Project, <https://en.trend.az/business/economy/2165094.html> (Erişim Tarihi: 25.02.2018).
- Hashimova, Umida. Why Central Asia is Betting on China's Belt and Road, <https://thediplomat.com/2018/08/why-central-asia-is-betting-on-chinas-belt-and-road/> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).
- Hazır, Ümit Nazmi. Türkiye'nin Avrasya Ekonomik Birliği'ne Üyeliği Mümkün mü?, <http://akademikperspektif.com/2015/03/13/turkiyenin-avrasya-ekonomik-birligine-uyeligi-mumkun-mu/avrasya-birligi-turkiyeli/> (Erişim Tarihi: 15.03.2015).
- He, Amy. Silk Road Connects China to the World, http://usa.chinadaily.com.cn/us/2015-03/31/content_19965235.htm (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Heide, Dana. EU Ambassadors Band Together Against Silk Road, <https://www.handelsblatt.com/today/politics/china-first-eu-ambassadors-band-together-against-silk-road/23581860.html?ticket=ST-912888-o7VR4LgbyEFL6TgSy6o3-ap2> (Erişim Tarihi: 19.05.2019).
- Heller, Mario. Kazakhstan Grants U.S. Access to Ports for Afghan-Bound Goods, <https://eurasianet.org/kazakhstan-grants-us-access-to-ports-for-afghan-bound-goods> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).
- Hilaire, Alvin; Yang, Yongzheng. The United States and the New Regionalism/Bilateralism, https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/wp/2003/_wp03206.ashx (Erişim Tarihi: 25.05.2019).
- Hill, Fiona. A Not-So-Grand Strategy: U.S. Policy in the Caucasus and Central Asia Since 1991, <http://www.brookings.edu/research/articles/2001/02/foreignpolicy-hill> (Erişim Tarihi: 16.04.2019).
- Hillary Clinton, Progress Noted but Questions Remain Over "New Silk Road" Initiative, <http://www.state.gov/secretary/rm/2011/07/168840.htm> (Erişim Tarihi: 12.07.2013).
- Hillman, Jonathan. China's Belt and Road Initiative: Five Years Later, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/ts180125_hillman_testimony.pdf (Erişim Tarihi: 04.02.2019).
- Hillman, Jonathan. South Korea Bids to Close Rift with China, <https://asia.nikkei.com/Viewpoints/Jonathan-Hillman/South-Korea-bids-to-close-rift-with-China> (Erişim Tarihi: 05.02.2019).
- Hodzi, Obert; Chen, Yu-Wen. The Great Rejuvenation? China's Search for a New "Global Order", <http://isdpc.eu/content/uploads/2016/11/2017-asia-paper-hodzi-chen-the-great-rejuvenation.pdf> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).
- Hoffmann, Andrea; Kfuri, Regina. The Role of External Actors upon Regional Integration: the US, the EU and MERCOSUR, <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/a7b162f9-a6b1-4786-ac6e-a1965ccb8485.pdf> (Erişim Tarihi: 19.07.2018).
- Hofmann, Claudia. Alberto Osnago, Michele Ruta. Horizontal Depth: A New Database on the Content of Preferential Trade Agreements, <http://documents.vsemirnyjbank.org/curated/ru/700771487791538589/pdf/WPS7981.pdf> (Erişim Tarihi: 09.08.2018).

- Huang, Cary. 57 Nations Approved as Founder Members of China-led AIIB, <http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1766970/sweden-israel-poland-and-south-africa-last-join-aiib> (Erişim Tarihi: 06.09.2018).
- Huang, Kristin. Why Chinese Investors are Struggling to Gain a Foothold in Tajikistan, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2113810/why-chinese-investors-are-struggling-gain-foothold> (Erişim Tarihi: 20.11.2018).
- Hui, Lu. Commentary: Milestone Congress Points to New Era for China, the World, http://www.xinhuanet.com/english/2017-10/24/c_136702090.htm (Erişim Tarihi: 29.05.2019).
- Human Rights Watch. Eradicating Ideological Viruses: China's Campaign of Repression Against Xinjiang's Muslims, https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/china0918_web.pdf (Erişim Tarihi: 09.01.2019).
- Hurley, John; Morris, Scott; Portelance, Gailyn. Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective, <https://www.cgdev.org/sites/default/files/examining-debt-implications-belt-and-road-initiative-policy-perspective.pdf> (Erişim Tarihi: 06.11.2018).
- IA Regnum. Minyust Oposaetsya Yavleniya v Strane Kitayskogo Kvartala, <http://regnum.ru/news/kirghizia/1507337.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- IA REGNUM. Poka Emomali Rakhmon Ustravayet Moskvu, Situatsiya Ostanetsya Stabil'noy, <https://regnum.ru/news/polit/2090517.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Idrissov, Erlan. The Great Gain Not the Great Game: How Kazakhstan is Charting its Own Course in the World, <https://www.diplomaticcourier.com/posts/the-great-gain-not-the-great-game-how-kazakhstan-is-charting-its-own-course-in-the-world> (Erişim Tarihi: 08.05.2019).
- IFP News. Iran Says Grounds Prepared for Its Membership in Eurasian Union, <https://ifpnews.com/exclusive/iran-says-grounds-prepared-for-its-membership-in-eurasian-union/> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).
- IIP Digital. Press Briefing by State's Blake in Kazakhstan, <http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2012/08/20120815134719.html> (Erişim Tarihi: 2 March 2013).
- Imamova, Navbahor. Exclusive: US Gives Uzbekistan Military Equipment Boost, <https://www.voanews.com/a/exclusive-us-gives-uzbekistan-military-equipment-boost/2609433.html> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- IMF. Direct Investment Positions, <http://data.imf.org/regular.aspx?key=61227424> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).
- Indeo. Fabio. The Eurasian Economic Union and the Silk Road Economic Belt: the Impact of the Sino-Russian Geopolitical Strategies in the Eurasia Region, <http://web2.msm.nl/RePEc/msm/wpaper/MSM-WP2016-5.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Institute of International Education. Project Atlas: China, <https://www.iie.org/Research-and-Insights/Project-Atlas/Explore-Data/China> (Erişim Tarihi: 27.02.2019).

- IntelliNews. Tajik Energy Minister Confirms Work Resumed on Central Asia-China Gas Pipeline, <http://www.intellinews.com/tajik-energy-minister-confirms-work-resumed-on-central-asia-china-gas-pipeline-136162/> (Erişim Tarihi: 20.11.2018).
- International Crisis Group. Rivals for Authority in Tajikistan's Gorno-Badakhshan, <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/b087-rivals-for-authority-in-tajikistan.pdf> (Erişim Tarihi: 21.11.2018).
- International Organization for Migration. Tajik Migrants with Re-entry Bans to the Russian Federation, http://publications.iom.int/system/files/pdf/tajik_migrants_report_15jan.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- International Organization for Migration. The World Migration Report 2018, 2017, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- International Republican Institute. Public Opinion Survey Residents of Kyrgyzstan, 2014, <http://www.iri.org/sites/default/files/2014%20May%2014%20Public%20Opinion%20Survey%20Residents%20of%20Kyrgyzstan%20February%204-21%202014.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- International Republican Institute. Public Opinion Survey Residents of Kyrgyzstan, 2015, https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/2015-04-21_public_opinion_survey_residents_of_kyrgyzstan_february_10-march_5_2015.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Iranidoost, Kamal. Iran Consulting to Join Eurasian Economic Union (EAEU), en.mehrnews.com/news/142330/ (Erişim Tarihi: 06.04.2019).
- IRIN. Hope and Fear: Kyrgyz Migrants in Russia, <http://www.irinnews.org/report/101398/hope-and-fear-kyrgyz-migrants-russia> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Irnozardov, Farrukh; Salmanov, Zafar. Regional Integration in Central Asia: Measuring the Perceptions of Economic Actors in Uzbekistan and Kazakhstan, https://www.academia.edu/4528698/Regional_Integration_in_Central_Asia_Measuring_the_Perceptions_of_Economic_Actors_in_Uzbekistan_and_Kazakhstan_Salmanov_and_Irnozardov_F (Erişim Tarihi: 10.12.2014).
- ISEAS-Yusof Ishak Institute. State of Southeast Asia: 2019 Survey Report, https://www.iseas.edu.sg/images/pdf/TheStateofSEASurveyReport_2019.pdf (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Ismayilov, Nijat. Last Hope of Iran-Eurasian Economic Union, <http://ednews.net/en/news/specialist-view/355937-last-hope-of-iran-eurasian-economic-union> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).
- ISSI. Pakistan, Central Asia and CPEC: A Vision for Improved Connectivity, http://issi.org.pk/wp-content/uploads/2018/12/Report_Seminar_Nov_13_2018.pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Izumi, Hiroto. Quality Infrastructure Investment Global Standards and New Finance, <https://www.mofa.go.jp/mofaj/files/000252520.pdf> (Erişim Tarihi: 25.02.2019).
- İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. <https://insamer.com/rsm/files/harita%201-01.jpg> (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

- İlhanlı, Mehmet. Bölgeselcilik (Regionalism), <http://www.tuicakademi.org/bolgeselcilik-regionalism/> (Erişim Tarihi: 25.07.2018).
- İMEP. Geoekonomika Yevrazii, <https://iwep.kz/#/posts/5b39370cff4b15b1e4cc4324/#header> (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Iran-Business News. Tag Archives | International North-South Transport Corridor (INSTC), <http://www.iran-bn.com/tag/international-north-south-transport-corridor-instc/> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- Jafarova, Aynur. Turkmenistan not Considering to Join Eurasian Economic Union, <https://www.azernews.az/region/68909.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Jarosiewicz, Aleksandra. Ewa Fischer. The Eurasian Economic Union – More Political, Less Economic, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_157.pdf (Erişim Tarihi: 09.06.2019).
- Jiangtao, Shi. China-Japan Ties at “Historic Turning Point” After Shinzo Abe’s Visit, But Can the Goodwill Hold?, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/2170469/china-japan-ties-historic-turning-point-after-shinzo-abes-visit> (Erişim Tarihi: 25.02.2019).
- Jinping, Xi. Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era, http://www.xinhuanet.com/english/download/Xi_Jinping%27s_report_at_19th_CP_C_National_Congress.pdf (Erişim Tarihi: 29.05.2019).
- Jintao, Hu. Hold High the Great Banner of Socialism with Chinese Characteristics and Strive for New Victories in Building a Moderately Prosperous Society in All, <http://www.china.org.cn/english/congress/229611.htm#11> (Erişim Tarihi: 24.12.2018).
- Johnson, Casey Garret. The Rise and Stall of the Islamic State in Afghanistan, <https://www.usip.org/sites/default/files/SR395-The-Rise-and-Stall-of-the-Islamic-State-in-Afghanistan.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Kabar. Rinok “Dordoy” Kormit 600 Tisyach Chelovek, 1 Ekim 2014.
- Kaczmarek, Marcin. EAEU-Chinese Relations in Eurasia: Harmonization or Subordination, https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2018/04/bp238_russian-chinese-relations-in-eurasia.pdf (Erişim Tarihi: 06.04.2019);
- Kafkızı, Esengül. Rusya Türkiye’yi Gümrük Birliği’ne İstiyor mu?, <http://www.kazakkultur.org/2013/11/rusya-turkiyeyi-gumruk-birligine.html> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).
- Kalachikhina, Yuliya. Rossiya Postavit Blok SSHA, <https://www.gazeta.ru/business/2015/12/03/7932791.shtml> (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Kallio, Jyrki. Xi Jinping Thought and China’s Future Foreign Policy: Multipolarity with Chinese Characteristics, https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2018/08/bp243_china_s_future_foreign_policy_1508.pdf (Erişim Tarihi: 21.04.2019).

- Kant.kg. Oppozitsiya Predlagayet Vynesti Vopros Vstupleniya KR v TS na Referendum, <http://kant.kg/2014-02-26/oppozitsiya-predlagaet-vyinesti-vopros-vstupleniya-kr-v-ts-na-referendum/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Kantar, Şefik. Bir Rus Rüyası Olarak Avrasyacılık, <http://www.yorungedergi.com/2017/12/bir-rus-ruyasi-olarak-avrasyacilik/#> (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- Karaca, Nihal Bengisu. “Kaşgarlı Mahmud” Demeyin, CIA’ye Çalıştığımız Düşünülebilir..., <https://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-karaca/2292619-kasgarli-mahmud-demeyin-ciaye-calistiginiz-dusunulebilir> (Erişim Tarihi: 21.01.2019)
- Karan, Ceyda. ABD Kuşak ve Yol Coğrafyasını Kendi İçinde Çatışmaya Sevk Etmeye Çalışıyor, <https://sptnkne.ws/kQZK> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).
- Karayev, Sayfiddin. 18 tys. Gektarov Zemli Arenduyut Kitayskiye Fermery v Tadzhiqistane, <https://news.tj/ru/news/tajikistan/economic/20180720/18-tis-gektarov-zemli-arenduyut-kitaiskie-fermeri-v-tadzhiqistane> (Erişim Tarihi: 07.11.2018).
- Karluk, Sadık Rıdvan. Avrasya Gümrük Birliği Türkiye İçin Eksen Kaymasıdır, <https://millidusunce.com/misak/avrasya-gumruk-birligi-turkiye-icin-eksen-kaymasidir/> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).
- Karluk, Sadık Rıdvan. Avrupa Birliği, Şanghay İşbirliği Kuruluşu, Avrasya Ekonomik Birliği ve Türkiye, <https://millidusunce.com/misak/avrupa-birligi-sanghay-isbirligi-avrasya-ekonomik-birligi/> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).
- Karvonsaroy. Markaziy Osiyo Aholisining Deyarli Yarmi Rossiya OAVga İshonmasligi So’rovlardan Ma’lum Bo’ldi, http://central.asia-news.com/uz-Latn/articles/cnmi_ca/features/2018/05/03/feature-03 (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- Kassenova, Nargis. More Politics than Substance: Three Years of Russian and Chinese Economic Cooperation in Central Asia, <https://www.fpri.org/article/2018/10/more-politics-than-substance-thee-years-of-russian-and-chinese-economic-cooperation-in-central-asia/> (Erişim Tarihi: 06.04.2019).
- Kayumov, Nuritdin vd. Yevraziyskaya İntegratsiya Tadzhiqistana: Dorozhnaya Karta Dlya Ekspertnogo Soobshchestva, <http://eurazvitiye.org/files/Evrazijskaja-integraciya-Tadzhiqistana.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Kerimkhanov, Abdul. Russia, Uzbekistan, Kazakhstan, Afghanistan, Pakistan to Create Financial Consortium for New Railway, <https://www.azernews.az/region/142250.html> (Erişim Tarihi: 08.05.2019).
- Kerimkhanov, Abdul. Tajikistan Launches CASA-1000 Project, <https://www.azernews.az/region/145192.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- Khakimov, Parviz; Mahmadbekov, Moensho. Economic Dynamics of Labour Migrants’ Remittances in Tajikistan, <http://www.iom.tj/pubs/economic2009.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Khidoyatzoda, Komron. Problemy Vkhozhdeniya Tadzhiqistana v YEAES v Kontekste Sovremennykh Konfliktov na Yevraziyskom Prostranstve, <http://cabar.asia/ru/komron-hidoyatzoda-problemy-vhozheniya-tadzhiqistana-v->

eaes-v-kontekste-sovremennyh-konfliktov-na-evrazijskom-prostranstve/?pdf=3454 (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

- Kokoshin, Andrei. 2015 Military Reform in the People's Republic of China: Defense, Foreign and Domestic Policy Issues, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/Military%20Reform%20China%20-%20web2.pdf> (Erişim Tarihi: 20.02.2019).
- Komissiya Tamozhennogo Soyuz. Resheniye № 636: O Proyekte Deklaratsii o Formirovaniy Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuz, https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0027266/cuc_26102012_636 (Erişim Tarihi: 21.03.2019).
- Kommersant.uz. O'zbekiston "Bir Makon Bir Yo'l" Loyihasi Doirasida Yuk Oqimlari Boshqaruvini Birxillashtirishni Taklif Etmoqda, <http://kommersant.uz/uz/yangiliklar/uzbekiston-bir-makon-bir-jul-loji-asi-doirasida-yuk-o-implari-bosh-aruvini-birhillashtirishni-taklif-ilmu-da> (Erişim Tarihi: 27.09.2017).
- Korybko, Andrew. The Roadmap For "Rusi-Pakistani Yaar Yaar", <https://orientalreview.org/2018/08/10/the-roadmap-for-rusi-pakistani-yaar-yaar/> (Erişim Tarihi: 07.07.2019).
- Korybko, Andrew. Uzbekistan's Mirziyoyev is Undoing Karimov's Legacy, and It's About Time, <https://orientalreview.org/2017/10/12/uzbekistans-mirziyoyev-is-undoing-karimovs-legacy-and-its-about-time/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Krist, Bill. Can Regional Connectivity Promote Development Along the New Silk Road?, http://americatradepolicy.com/can-regional-connectivity-promote-development-along-the-new-silk-road/#.VQCuBvnF_zg (Erişim Tarihi: 08.05.2019).
- Kucera, Joshua. America's Uzbekistan Problem, <https://www.nytimes.com/2011/12/29/opinion/americas-uzbekistan-problem.html?mcubz=1> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Kuchera, Joshua. A New Silk Road?, <https://thediplomat.com/2011/11/the-new-silk-road/?allpages=yes> (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- Kuchera, Joshua. Central Asia: Iran Left Out of New Silk Road Plans, <https://eurasianet.org/central-asia-iran-left-out-of-new-silk-road-plans> (Erişim Tarihi: 14.05.2019).
- Kuchins, Andrew; Mankoff, C. Jeffrey; Backes, Oliver. Central Asia in a Reconnecting Eurasia: Turkmenistan's Evolving Foreign Economic and Security Interests, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/150513_Kuchins_CentralAsiaTurkmenistan_Web.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2018).
- Kudryavtseva, Tat'yana. Defitsit Byudzheta Kyrgyzstana v 2014 Godu Uvelichitsya do 5,7 Protsenta VVP, https://24.kg/ekonomika/2532_defitsit_byudjeta_kyrgyzstana_v_2014_godu_uvelichitsya_do_57_protsenta_vvp/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Kudryavtseva, Tat'yana. Gosdolg Kyrgyzstana. Na Kazhdom Zhitele Strany po \$703, <https://24.kg/ekonomika/81094/> (Erişim Tarihi: 20.11.2018).

- Kudryavtseva, Tat'yana. V 2014 Godu Īnflyatsiya v Kyrgyzstane Sostavila 10,5 Protsenta, https://24.kg/ekonomika/4897_v_2014_godu_inflyatsiya_v_kyrgyzstane_sostavila_105_protsenta/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Kudryavtseva, Tatyana. Volume of Import in Kyrgyzstan Reduces by 59.3 Percent in 2015, <https://24.kg/archive/en/economics/179158-news24.html/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Kun.uz. Mirziyoyev O'zbekistonning Yevroosiyo İqtisodiy İttifoqiga Qo'shilish Foyda-Zararlarini Qiyosladi, 21 Haziran 2019, <https://kun.uz/uz/news/2019/06/21/mirziyoyev-ozbekistonning-yevroosiyo-iqtisodiy-ittifoqiga-qoshilish-foyda-zararlarini-qiyosladi> (Erişim Tarihi: 25.06.2019).
- Kun.uz. O'zbekistonning Bir Gramm Manfaati Ham "Novaport"ga O'tib Ketmaydi - Transport Vazirligi, 24 Haziran 2019, <https://kun.uz/uz/02393834> (Erişim Tarihi: 25.06.2019).
- Kun.uz. Qozog'istonda Ravon Avtomobillari Yig'iladi, 07 Kasim 2016, <https://m.kun.uz/uz/news/2016/11/07/kozogistonda-ravon-avtomobillari-jigiladi> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Kun.uz. Zelenskiyga «Birinchi Zarba»: Putin DXR va LXRda Yashovchilarga Rossiya Pasporti Berishni Soddashtirdi, 24 Nisan 2019, <https://kun.uz/uz/news/2019/04/24/zelenskiyga-birinchi-zarba-putin-dxr-va-lxrda-yashovchilarga-rossiya-pasporti-berishni-soddashtirdi> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).
- Lane, David. Eurasian Integration Could Offer a Counterpoint to the EU and the United States, but Only in Close Co-operation with States like India and China, <http://bit.ly/R5Czpj> (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Lang, Józef. Central Asia: the Crisis of the Migration Model and Its Potential Impact on the EU, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_237.pdf (Erişim Tarihi: 03.03.2018).
- Laruelle, Marlene. Assessing Russia's Normative Agenda in Central Asia, <https://bishkekproject.com/memos/16> (Erişim Tarihi: 10.03.2018).
- Laumulin, Murat. "Bol'shaya Tsentral'naya Aziya" (BTSA) - Novyy Mega-Proyekt SSHA?, <https://centrasia.org/newsA.php?st=1132564860> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).
- Lavrov, Sergey. Partnerstvo, İspytannoye Vremenem, <https://rg.ru/2017/10/04/lavrov-pomoshch-rf-centralnoj-azii-prevysila-6-milliardov-dollarov.html> (Erişim Tarihi: 05.10.2017).
- Lei, Wang. Qingdao Summit: Four Reasons Why China Needs the SCO, https://news.cgtn.com/news/3d3d774e7849544f77457a6333566d54/share_p.html (Erişim Tarihi: 05.11.2018).
- Leibold, James. Despite China's Denials, Its Treatment of the Uyghurs Should be Called What It Is: Cultural Genocide, <http://theconversation.com/despite-chinas-denials-its-treatment-of-the-uyghurs-should-be-called-what-it-is-cultural-genocide-120654> (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

- Lelyveld, Michael. China Nears Limit on Central Asian Gas, https://www.rfa.org/english/commentaries/energy_watch/china-nears-limit-on-central-asian-gas-06252018100827.html (Erişim Tarihi: 05.11.2018).
- Levina, Maria. Kyrgyzstan: China Demands to Protect Investor after Locals Burnt Gold-processing Plant, <https://www.timesca.com/index.php/news/19611-kyrgyzstan-china-demands-to-protect-investor-after-locals-burnt-gold-processing-plant> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Levina, Maria. The Upper Naryn Hydropower Plants Cascade: A Hopeless Project in Kyrgyzstan?, <https://www.timesca.com/index.php/news/26-opinion-head/17465-the-upper-naryn-hydro-power-plants-cascade-a-hopeless-project-in-kyrgyzstan> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Lex.uz. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy Tuzumiga O'zgartishlar va Qo'shimchalar Kiritish To'g'risidagi Qonun, http://www.lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=39149#39298 (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Lı, Yuriy. Yevraziyskaya Integratsiya-Vazhneyshiy Faktor Ustoychivogo Razvitiya Nashikh Stran, <https://www.kazpravda.kz/interviews/view/evraziiskaya-integratsiya--vazhneishii-faktor-ustoichivogo-razvitiya-nashih-stra> (Erişim Tarihi: 29.03.2019).
- Libman, Alexander. Eurasian Economic Union: Between Perception and Reality, <http://neweasterneurope.eu/2018/01/09/8767/> (Erişim Tarihi: 29.03.2019).
- Lillis, Joanna. Uzbekistan Leader Warns of Water Wars in Central Asia, <https://eurasianet.org/uzbekistan-leader-warns-of-water-wars-in-central-asia> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Lingard, Nicholas vd. China Establishes International Commercial Courts to Handle Belt and Road Initiative Disputes, <https://www.law.ox.ac.uk/business-law-blog/blog/2018/08/china-establishes-international-commercial-courts-handle-belt-and> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).
- Lough, John vd. Russian Influence Abroad: Non-state Actors and Propaganda, https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/20141024R_ussianInfluenceAbroad.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2019).
- Lucas, Edward; Pomeranzev, Peter. Winning the Information War: Techniques and Counter-strategies to Russian Propaganda in Central and Eastern Europe, https://cepa.ecms.pl/files/?id_plik=2706 (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- Luk'yanov, Fedor. Vot Novyy Povорот, <https://rg.ru/2015/05/13/faza.html> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).
- Lysenko, Volodymyr; Brooks, Catherine. Russian Information Troops, Disinformation, and Democracy, <http://dx.doi.org/10.5210/fm.v23i5.8176> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- MacFarquhar, Neil. Russia and 2 Neighbors Form Economic Union That Has a Ukraine-Size Hole, <https://www.nytimes.com/2014/05/30/world/europe/putin-signs-economic-alliance-with-presidents-of-kazakhstan-and-belarus.html> (Erişim Tarihi: 12.11.2018).

- Mahlınza, Dumisani. Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) Tarihçe, Başarılar ve Çözümlemesi Gereken Sorunlar, http://www.tasam.org/en/Icerik/3645/guney_afrika_gumruk_birligi_sacu_tarihce_basarilar_ve_cozumlenmesi_gereken_sorunlar (Erişim Tarihi: 19.07.2018).
- Maini, Tridivesh Singh; Vaid, Manish. Roadblocks Remain to TAPI Pipeline Construction, www.ogj.com/articles/print/volume-111/issue-3/transportation/roadblocks-remain-to-tapi-pipeline.html (Erişim Tarihi: 25.02.2018).
- Mamytova, Anara. “RusHydro” Preparing for Trial with Kyrgyzstan, https://24.kg/english/62005_RusHydro_preparing_for_trial_with_Kyrgyzstan/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Mansur, Malik. Afg'on Tinchlik Muzokaralari Toshkentda Muhokama Qilindi, <https://www.amerikaovozi.com/a/us-uzbek-afghan-talks/4872140.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- Martina Michael; Birsell, Robert. China Joins Afghanistan, Pakistan, Tajikistan in Security Alliance, <https://www.reuters.com/article/us-china-security-idUSKCN10F1A6> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Maytdinova, Guzel'. Real'nyye Problemy i Real'nyye İnteresy Tadzhikistana, <http://news.tj/ru/node/199138> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- McBride, James. Building the New Silk Road, <https://www.cfr.org/backgrounders/building-new-silk-road> (Erişim Tarihi: 05.09.2015).
- McDermott, Roger N. Russia Recalibrates 201st Base in Tajikistan, <https://cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13335-russia-recalibrate-201st-base-in-tajikistan.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- McGregor, James. Xi Jinping's New Era of Global Leadership, <https://www.diplomaticcourier.com/posts/xi-jinpings-new-era-global-leadership> (Erişim Tarihi: 29.05.2019).
- Medrea, Sergei. Turkmenistan-Afghanistan-Tajikistan Railway Project Inaugurated, <http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/12760-turkmenistan-afghanistan-tadjikistan-railway-project-inaugurated.html> (Erişim Tarihi: 25.02.2018).
- Mehr News Agency. EAEU Confirms Agreement on Free Trade Zone with Iran, <https://en.mehrnews.com/news/140269/EAEU-confirms-agreement-on-free-trade-zone-with-Iran> (Erişim Tarihi: 09.02.2019).
- Melikishvili, Alex; Kokcharov, Alex. Intra-EAEU Trade Barriers to Belarusian Exports, <http://greater-europe.org/archives/4430> (Erişim Tarihi: 25.03.2019).
- Mezhevich, Nikolay. “İntegratsiya İntegratsiy”: Stoit li İskat' Chornuyu Koshku v Tomnoy Komnate?, <http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/integratsiya-integratsiy-stoit-li-iskat-chyernuyu-koshku-v-t/> (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Mezhgosudarstvennyy Sovet YevrAzES. Resheniye №97: O Proyekte Deklaratsii o Yevraziyskoy Ekonomicheskoy İntegratsii, https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0126257/ic_21102011_97 https://docs.eaeunion.org/docs/en-us/0126258/ic_21102011_97 (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

- Michel, Casey. An Historic, But Pointless, CASA-1000 Accord, <https://thediplomat.com/2014/12/an-historic-but-pointless-casa-1000-accord/> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Middle East Monitor. Russia Receives 1m Barrels from Iran in 'Oil for Goods' Deal, <https://www.middleeastmonitor.com/20171201-russia-receives-1m-barrels-from-iran-in-oil-for-goods-deal/> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).
- Milod, Farkhodi. Mezh Chetyrekh Morey. Tadjikistan ne Znayet, k Kakomu Beregu Pristat'?, <https://rus.ozodi.org/a/26603935.html> (Erişim Tarihi: 27.02.2018).
- Ministerstva Vnutrennikh Del Rossiyskoy Federatsii. Otdel'nyye Pokazateli Migratsionnoy Situatsii v Rossiyskoy Federatsii za Yanvar' - Dekabr' 2018 Goda s Raspredeleniyem po Stranam i Regionam, <https://мвд.рф/Deljatelnost/statistics/migracionnaya/item/15851053/> (Erişim Tarihi: 29.03.2019).
- Ministerstvo İnostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii. Kontseptsiya Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsii (Utverzhdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii V.V.Putinyam 30 Noyabrya 2016 g.), http://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248 (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- Ministerstvo İnostrannykh Del Rossiyskoy Federatsii. Kontseptsiya Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsii (Utverzhdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii V.V. Putinyam 12 Fevralya 2013 g.), http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186 (Erişim Tarihi: 17.01.2019).
- Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan. Nurly Zhol: A Road to the Future, <http://mid.gov.kz/en/kategorii/nurly-zhol-put-v-budushchee> (Erişim Tarihi: 11.10.2018).
- Ministry of Foreign Affairs of Afganistan. Declaration of the Fifth Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan (RECCA V), http://mfa.gov.af/Content/files/RECCA_V-DushanbeDeclaration-March2012.pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Ministry of Foreign Affairs of Afganistan. Towards Regional Economic Growth and Stability: The Silk Road Through Afghanistan, <http://recca.af/wp-content/uploads/2015/09/main-document1.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Ministry of Foreign Affairs of P.R.C. Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st Century Maritime Silk Road, http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1249618.shtml (Erişim Tarihi: 06.09.2018).
- Ministry of Foreign Affairs of the P.R.C. President Xi Jinping Delivers Important Speech and Proposes to Build a Silk Road Economic Belt with Central Asian Countries, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpfwzysiesgjtfhshzzfh_665686/t1076334.shtml (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
- Mirahmedov, G'ulomjon. İmtihondan O'tgan, Lekin Taklif Yo'q, <https://odpress.uz/xabarlar/3152> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

- Mitchell, Ryan. China's Crown Theorist: The Rise of Wang Huning, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-12-04/chinas-crown-theorist> (Erişim Tarihi: 21.04.2019).
- Movchan, Veronika; Emerson, Michael. The Eurasian Economic Union's Problematic Customs Union, http://www.3dcftas.eu/system/tdf/The%20Eurasian%20Economic%20Union_0.pdf?file=1&type=node&id=411 (Erişim Tarihi: 07.02.2019).
- Mui, Ylan. President Trump Signs Order to Withdraw from Trans-Pacific Partnership, https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2017/01/23/president-trump-signs-order-to-withdraw-from-transpacific-partnership/?noredirect=on&utm_term=.af376b9e404f (Erişim Tarihi: 24.12.2018)
- Murzagul, Sarsenbaeva. Foreign Economic Cooperation Between Kazakhstan and China: Prioritie, <http://www.group-global.org/en/publication/view/4483> (Erişim Tarihi: 10.01.2014).
- Musabaeva, Anar. Antikitayskaya Tema v Kyrgyzstane Priobrela Novyy İmpul's, http://caa-network.org/archives/15113?fbclid=IwAR2Wq73L_BNjp1vfYjHU5JqcadoE0bRUhOi6I6p7d4JzaCEpjo9zUG5mUzg (Erişim Tarihi: 22.01.2019).
- Muzalevsky, Roman. China's Long March Into Central Asia, <https://worldview.stratfor.com/article/chinas-long-march-central-asia> (Erişim Tarihi: 12.09.2018).
- M-Vektor. Issledovaniye Povedeniya i Vospriyatiya Media Auditorii 2012 g. (2-aya Volna), <https://docplayer.ru/39353139-Issledovanie-povedeniya-i-vospriyatiya-media-auditorii-2012-g-2-aya-volna.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Nair, Avinash. To Counter OBOR, India and Japan Propose Asia-Africa Sea Corridor, <https://indianexpress.com/article/explained/to-counter-obor-india-and-japan-propose-asia-africa-sea-corridor-4681749/> (Erişim Tarihi: 25.02.2019).
- National Bureau of Statistics of China. Chinese Statistical Yearbooks 2012-2017, <http://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/AnnualData/> (Erişim Tarihi: 29.05.2019).
- National Digital History. Kazakhstan-Chinese Relations at the Present Stage, <http://e-history.kz/en/contents/view/2162> (Erişim Tarihi: 12.10.2018).
- National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. Gross Domestic Product, <http://www.stat.kg/en/opendata/category/26/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. State Debt, <http://www.stat.kg/en/opendata/category/34/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- NATO. Individual Partnership Action Plans, https://www.nato.int/cps/ic/natohq/topics_49290.htm (Erişim Tarihi: 04.03.2019).
- NDTV. US, India to Revive "New Silk Road" Seen as Counter to China's Belt and Road Project, <https://www.ndtv.com/india-news/us-india-to-revive-new-silk-road-to-counter-chinas-belt-and-road-obor-project-1697632> (Erişim Tarihi: 28.04.2019).
- Nebehay, Stephanie. U.N. Says It Has Credible Reports That China Holds Million Uighurs in Secret Camps, <https://www.reuters.com/article/us-china-rights-un/u-n-says-it->

has-credible-reports-that-china-holds-million-ughurs-in-secret-camps-
idUSKBN1KV1SU (Erişim tarihi: 09.01.2019).

Nersisyan, Leonid. Otstupat' Bol'she Nekuda: Voyennyye Bazy Rossii, <https://regnum.ru/news/polit/1908336.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

Neshkumay, Vadim. Prezident Kirgizii: u Strany Net Drugogo Vykhoda, Krome Kak Vstupit' v Tamozhenny Soyuz, <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1534233> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

News.ru. Miting Protiv Kitayskoy Ekspansii Proshol v Kirgizii, <https://news.ru/v-mire/miting-protiv-kitajskoj-ekspansii-proshel-v-kirgizii/> (Erişim Tarihi: 08.01.2019).

Newsru.com. Nazarbayev Zayavil o Vozmojnomy Vihode Kazahstana iz Evraziiskogo Soyuz, <https://www.newsru.com/world/31aug2014/nazarbaev.html> (Erişim Tarihi: 26.01.2018).

NISI. Itogi Predsedatel'stvovaniya KR v YEAES: Novyye Vektory Razvitiya Yevraziyskoy İntegratsii v Sferakh Ekonomik i Bezopasnosti, <http://www.nisi.kg/component/content/article/93-ekspertnoe-mnenie/404-itogi-predsedatel'stvovaniya-kr-v-eaes-novye-vektory-razvitiya-evraziyskoj-integratsii-v-sferakh-ekonomik-i-bezopasnosti.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

Nikkei Research. Survey on Japan-China Relations in 2016, www.csis-nikkei.com/doc/japan_china_survey_summary_3rd_en.pdf (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

Niyazmatov, Abu-Ali. Mirziyoev: Reforma Tamozhni, <https://regnum.ru/news/2401168.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

Noesselt, Nele. One Belt, One Road: A New Roadmap for a Sinocentric World?, <http://www.theasanforum.org/one-belt-one-road-a-new-roadmap-for-a-sinocentric-world/#1> (Erişim Tarihi: 27.05.2019).

Novosti Rossii i SNG. Vstupit li Tadzhikistan v Tamozhenny Soyuz v 2018 Godu, <http://rusdni.ru/ekonomika/novosti/vstupit-li-tadzhikistan-v-tamozhennyj-soyuz-v-2016-godu.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

Nurbekov, Altair. Kazakh FM Urges Replacing 'Great Game' Philosophy with 'Great Gain' Philosophy, <https://astanatimes.com/2014/09/kazakh-fm-urges-replacing-great-game-philosophy-great-gain-philosophy/> (Erişim Tarihi: 08.05.2019).

Nurshayeva, Raushan. Kazakh Leader Delays Land Reform, Yielding to Protests, <https://www.reuters.com/article/us-kazakhstan-president/kazakh-leader-delays-land-reform-yielding-to-protests-idUSKCN0XW1C5> (Erişim Tarihi: 20.10.2018).

Nurshayeva, Raushan. Kazakhs, Chevron-led Group Approve \$37 Billion Tengiz Field Expansion, <https://www.reuters.com/article/us-chevron-kazakhstan/kazakhs-chevron-led-group-approve-37-billion-tengiz-field-expansion-idUSKCN0ZL0X4> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

O Gosudarstvennoy Politike Rossiyskoy Federatsii v Otnoshenii Sootechestvennikov za Rubezhom. N 99-FZ, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102059861> (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

- O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. Tashqi Savdo Statistikasi, <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/432-analiticheskie-materialy-uz/3845-tashqi-savdo-statistikasi> <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/432-analiticheskie-materialy-uz/2025-tashqi-savdo-statistikasi>
<https://stat.uz/uploads/docs/ves-yan-dek-2017-uz.pdf>
<https://stat.uz/uploads/docs/ves-yan-dek18-uz.pdf> (Erişim Tarihi: 22.01.2019).
- O'rozov, Abu Bakir. Markaziy Osiyo Davlat Rahbarlarining Birinchi Maslahat Uchrashuvi, <http://uza.uz/uz/politics/markaziy-odhdhdsiyo-davlat-rahbarlarining-birinchi-maslahat-uchra-15-03-2018> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Rasmiy Veb-sayti. MDHning Sochi Sammiti, <http://www.president.uz/oz/lists/view/1130> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Rasmiy Veb-sayti. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojatnomasi, <http://www.president.uz/oz/lists/view/1371> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Rasmiy Veb-sayti. ShHTning Ostona Sammiti, <http://www.president.uz/oz/lists/view/631> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Rasmiy Veb-sayti. Xalqaro Sammit Doirasidagi Samarali Uchrashuvlar, <http://www.president.uz/oz/lists/view/1017> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- O'zbekiston Respublikasi Tashqi İşlar Vazirligi. O'zbekiston Hukumat Delegatsiyasining Afg'onistonga Tashrifi, <https://mfa.uz/uz/press/news/2019/04/18402/> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- O'zbekiston Respublikasi Tashqi İşlar Vazirligi. O'zbekiston Tashqi İşlar Vazirligi: 2018-Yilning Eng Muhim Voqealari, <https://mfa.uz/uz/press/news/2019/01/17276/> (Erişim Tarihi: 23.05.2019).
- O'zA. O'zbekiston Respublikasi va Xitoy Xalq Respublikasining Har Tomonlama Strategik Sheriklik Munosabatlarini Yanada Chuqurlashtirish To'g'risida Qo'shma Bayonoti, <http://uza.uz/uz/politics/o-zbekiston-respublikasi-va-xitoy-xalq-respublikasining-har--18-05-2017> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- O'zA. Tashqi Savdo Sohasida Boshqaruv Tizimini Takomillashtirish Chora-tadbirlari To'g'risida, <http://uza.uz/uz/documents/tash-i-savdo-so-asida-bosh-aruv-tizimini-takomillashtirish-ch-14-04-2017> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- O'zbekiston Ovozi. O'zbekiston-Xitoy: Strategik Sheriklikni Mustahkamlash Yo'lida, http://uzbekistonovozi.uz/articles/index.php?ELEMENT_ID=12551_ (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- O'zbekiston Respublikasi Tashqi İşlar Vazirligi. O'zbekiston – Xitoy: O'zaro İshonch va Mustahkam Do'stlikka Asoslangan Hamkorlikning Yuksak Natijalari, <https://mfa.uz/uz/press/news/2017/05/11007/>
<https://www.youtube.com/watch?v=x2vZAQrYK50> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- ODKB. Sessiya SKB v Moskve (dekabr' 2011 goda), <https://odkb-csto.org/session/2011/session2011/> (Erişim Tarihi: 24.01.2019).
- Office of the United States Trade Representative. 2017 Trade Policy Agenda and 2016 Annual Report of the President of the United States on the Trade Agreements Program,

- <https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2017/AnnualReport/AnnualReport2017.pdf> (Erişim Tarihi: 31.12.2018).
- Office of the United States Trade Representative. 2018 Trade Policy Agenda and 2017 Annual Report of the President of the United States on the Trade Agreements Program, <https://ustr.gov/sites/default/files/files/Press/Reports/2018/AR/2018%20Annual%20Report%20FINAL.PDF> (Erişim Tarihi: 31.12.2018).
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Committee on the Elimination of Racial Discrimination Reviews the Report of China, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23452&LangID=E> (Erişim Tarihi: 09.01.2019).
- Office of the United States Trade Representative. United States-Mexico-Canada Agreement Text, <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement/united-states-mexico> (Erişim Tarihi: 29.11.2018).
- Olimova, Saodat (2015). Tajikistan's Prospects of Joining the Eurasian Economic Union. Russian Analytical Digest, (165), 13-16.
- Omonkulov, Otabek. O'zbekiston Tashqi Siyosatida Afg'onistonning O'rni va Ikkinchi Toshkent Tinchlik Jarayoni, <https://sof.uz/news/show/15204-atroflicha-tahlil-uzbekiston-tashqi-siyo> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Orlova, Maria. State Debt of Kyrgyzstan Exceeds \$ 4.5 Billion, https://24.kg/english/74994_State_debt_of_Kyrgyzstan_exceeds_45_billion/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Osman, Borhan. The Shadows of "Islamic State" in Afghanistan: What Threat Does It Hold?, <https://www.afghanistan-analysts.org/the-shadows-of-islamic-state-in-afghanistan-what-threat-does-it-hold/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Otero-Iglesias, Miguel. Renminbi Internationalisation: Stuck in Mid-River – for Now, <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/4da79f91-0b4a-4dd4-a018-03c64a7474db/ARI84-2018-OteroIglesias-Renminbi-internationalisation-stuck-mid-river-for-now.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=4da79f91-0b4a-4dd4-a018-03c64a7474db> (Erişim Tarihi: 05.11.2018).
- Ott, Stephanie. Russia Tightens Control Over Kyrgyzstan, <https://www.theguardian.com/world/2014/sep/18/russia-tightens-control-over-kyrgyzstan> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Ozodlik Radiosi. Bishkekda "Xitoylik Qirg'izlarni Himoya Qilish Qo'mitasi" Tashkil Etildi, <https://www.ozodlik.org/a/29629799.html> (Erişim Tarihi: 08.01.2019).
- Ozodlik Radiosi. Bishkekdagi Xitoy Elchixonasi Oldida Norozilik Namoyishi O'tkazildi, <https://www.ozodlik.org/a/29668479.html> (Erişim Tarihi: 08.01.2019).
- Ozodlik Radiosi. Qirg'izistonda Xitoydagi Uyg'urlar, Qirg'izlar va Qozoqlarni Himoya Qilishga Bag'ishlangan Namoyish Bo'lib O'tdi, <https://www.ozodlik.org/a/29640293.html> (Erişim Tarihi: 08.01.2019).
- Ozodlik Radiosi. Qozog'iston "Qayta Tarbiyalash Lagerlari" Yuzasidan Xitoyga Nota Yo'lladi, <https://www.ozodlik.org/a/29584838.html> (Erişim Tarihi: 09.01.2019).

- Ozodlik Radiosi. Aeroportlar Offshordan Turib Boshqariladi..., <https://www.ozodlik.org/a/29985076.html> (Erişim Tarihi: 22.06.2019).
- Özdal, Kıvanç. Dugin Ulusal Kanal'a Konuştu: Amaçları Çin'i Kullanarak Rusya'yı Kuşatmaktı, <https://www.ulusal.com.tr/gundem/dugin-ulusal-kanal-a-konustu-amaclari-cin-i-kullanarak-rusya-yi-kusatmakti-h221649.html> (25.01. 2019).
- Padukone, Neil. All Silk Roads Lead to Tehran, <https://foreignpolicy.com/2012/01/23/all-silk-roads-lead-to-tehran/> (Erişim Tarihi: 14.05.2019).
- Page, Jeremy. China to Contribute \$40 Billion to Silk Road Fund, <http://www.wsj.com/articles/china-to-contribute-40-billion-to-silk-road-fund-1415454995> (Erişim Tarihi: 6.09.2018).
- Panfilova, Victoria. Uzbekistan Gains Access to Gwadar Port and Turkey by Rail, <http://vestnikkavkaza.net/analysis/Uzbekistan-gains-access-to-Gwadar-Port-and-Turkey-by-rail.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Panfilova, Viktoriya. Uzbekistan Vykhodit na Rynok YEAES: Astana i Tashkent Peresmotryat Portfel' Vozmozhnostey, http://www.ng.ru/cis/2017-03-21/6_6953_uzbekistan.html (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Pannier, Bruce. Analysis: Kazakh Peacekeeping Deployment Sparks Bad Memories, <https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi-kazakhstan-peacekeeping-contingent-lebanon/29156875.html> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).
- Pannier, Bruce. Central Asian Land and China, <https://www.rferl.org/a/central-asian-land-and-china/27711366.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Pannier, Bruce. Prospect of Chinese Farmers Brings Controversy to Kazakh Soil, https://www.rferl.org/a/Prospect_Of_Chinese_Farmers_Brings_Controversy_To_Kazakh_Soil/1906896.html (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Parker, Sam; Chefitz, Gabrielle. Debtbook Diplomacy: China's Strategic Leveraging of its Newfound Economic Influence and the Consequences for U.S. Foreign Policy, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/Debtbook%20Diplomacy%20PDF.pdf> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).
- Perlez, Jane. U.S. Opposing China's Answer to World Bank, <https://www.nytimes.com/2014/10/10/world/asia/chinas-plan-for-regional-development-bank-runs-into-us-opposition.html> (Erişim Tarihi: 02.02.2019).
- Pew Research Center. Image of Putin, Russia Suffers Internationally, https://www.pewglobal.org/wp-content/uploads/sites/2/2018/12/Pew-Research-Center_Views-of-Russia-Report_2018-12-6.pdf (Erişim Tarihi: 31.04.2019).
- Pew Research Center. Publics Worldwide Unfavorable Toward Putin, Russia, https://www.pewglobal.org/wp-content/uploads/sites/2/2017/08/Pew-Research-Center_2017.08.16_Views-of-Russia-Report.pdf (Erişim Tarihi: 31.04.2019).
- Pike, John. Operational Group of Russian Forces in Tajikistan, <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/ogrv-tajikistan.htm> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Pirnazarov, Nazarali; Auyezov, Olzhas; Gaunt, Jeremy. China to Build Outposts for Tajik Guards on Tajikistan-Afghanistan Border, <https://www.reuters.com/article/us-tajikistan-china-border-idUSKCN11W0T1> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

- Pomfret, John. China's Debt Traps around the World are a Trademark of its Imperialist Ambitions, https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/08/27/chinas-debt-traps-around-the-world-are-a-trademark-of-its-imperialist-ambitions/?noredirect=on&utm_term=.5951d736b438 (Erişim Tarihi: 13.09.2018).
- Popov, Dmitriy Sergeyevich, Vashington Vedot "Novyy Sholkovyy Put" v Obkhod Rossii i Kitaya, 18 Kasım 2015b, <https://riss.ru/analytics/22989/> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).
- Popov, Dmitriy Sergeyevich. Trudovaya Migratsiya iz Tadzhikistana v Tsifrah, 29 Mayıs 2015a, <https://riss.ru/analytics/17465/> (Erişim Tarihi: 28.02.2018).
- Posol'stvo Rossiyskoy Federatsii v Respublike Uzbekistan. Ob Aktsii Georgiyevskaya Lentochka, <http://russia.uz/index.php/2009-08-16-10-46-32/2009-08-16-10-47-55/1805-2018-04-25-04-25-10> (Erişim Tarihi: 22.06.2019).
- Press Service of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. Kazakh-Chinese Cooperation Under One Belt, One Road Initiative Discussed in Astana, <https://primeminister.kz/en/news/all/17096> (Erişim Tarihi: 11.10.2018).
- Putin, Vladimir. Novyy İntegratsionnyy Proyekt Dlya Yevrazii - Budushcheye, Kotoroye Rozhdayetsya Segodnya, <http://www.izvestia.ru/news/502761> (Erişim Tarihi: 06.09.2018).
- Putz, Catherine. Tajikistan's Rogun Dam Begins Operations, <https://thediplomat.com/2018/11/tajikistans-megadam-rogun-begins-operations/> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- Pyatt, Geoffrey. Delivering on the New Silk Road, <https://web.archive.org/web/20120712190800/http://www.state.gov/p/sca/rls/rmks/2012/194735.htm> (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- Raby. Geoff. AIIB: China's Cotillion, <https://www.aspistrategist.org.au/aiib-chinas-cotillion/> (Erişim Tarihi: 12.01.2019).
- Radio Azattık. Pravitel'stvo Ozvuchilo Dannyye o Chisle İnostrantsev v Kyrgyzstane - po Stranam, https://rus.azattyk.org/a/29715342.html?fbclid=IwAR0gF1SgShogkYYSOQUP3JKDOWpEz_huY2u5PLXxYO8xNAsJm1LZPLVb51E (Erişim Tarihi: 22.01.2019).
- Radio Liberty. Fifteen Protesters Arrested Over Unrest At Kyrgyz Gold-Mining Site, <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-15-protesters-arrested-over-unrest-at-gold-mining-site/29172272.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Radio Liberty. Tales From the New Silk Road, <https://www.youtube.com/watch?v=zsmoAHFcEag> (Erişim Tarihi: 02.11.2018).
- Rahim, Shoaib Ahmad. The Turkmenistan-Afghanistan-Tajikistan Railway, <https://thediplomat.com/2016/12/the-turkmenistan-afghanistan-tajikistan-railway/> (Erişim Tarihi: 25.02.2018).
- Ramasamy, Bala; Yeung, Matthew; Utoktham, Chorthip; Duval; Yann. Trade and Trade Facilitation Along the Belt and Road Initiative Corridors, <https://www.unescap.org/sites/default/files/AWP172.pdf> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

- Rashidov, Rustam. Afg'oniston Markaziy Osiyo Mintaqasi Doirasidagi O'zaro Manfaatli Hamkorlik va Sherikchilik Markazida, <http://uza.uz/oz/politics/af-oniston-markaziy-osiye-minta-asi-doirasidagi-zaro-manfaat-24-03-2018> (Erişim Tarihi: 11.05.2019).
- Rasmussen, Sune Engel. Russia Accused of Supplying Taliban as Power Shifts Create Strange Bedfellows, <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/22/russia-supplying-taliban-afghanistan> (Erişim Tarihi: 14.05.2019);
- RECCA. Digital Silk Road, http://recca.af/?page_id=2130 (Erişim Tarihi: 21.10.2018).
- RECCA. Five Nations Railway Corridor, http://recca.af/?page_id=2086 (Erişim Tarihi: 21.10.2018).
- RECCA. Lapis-Lazuli Transit, Trade & Transport Route (Lapis Lazuli Corridor), http://recca.af/?page_id=2080 (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- RECCA. TAP-500, http://recca.af/?page_id=2147 (Erişim Tarihi: 21.10.2018).
- Resolve Network. https://resolvenet.org/sites/default/files/2017-08/south-and-central-asia_0.png (Erişim Tarihi: 06.06.2019).
- Reuters. China Signs Deals Worth \$3 Bln with Kyrgyzstan, <https://www.reuters.com/article/kyrgyzstan-china-investment/china-signs-deals-worth-3-bln-with-kyrgyzstan-idUSL5N0H739G20130911> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- RIA Novosti. Uzbekistan Poka ne Budet Vstupat' v YevrAzES, Zayavili v Pravitel'stve Strany, <https://ria.ru/economy/20161129/1482390848.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Ria Novosti. Rossiyskiye Voyennyye Bazy Za Rubezhom, <http://ria.ru/spravka/20140326/1001038148.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2019).
- Rojin, Boris. Vilayat Khorasan, <http://voicesevas.ru/geopolitica/18751-vilayat-horasan.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Romanowski, Michał. Central Asia, Russia, and China: U.S. Policy at Eurasia's Core, <http://www.gmfus.org/file/25683/download> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).
- Routray, Bibhu Prasad; Haldar, Sayantan. Five Nations Railway Corridor Project: Increasing Connectivity & Chinese Dominance in Afghanistan, <http://mantraya.org/analysis-five-nations-railway-corridor-project-increasing-connectivity-and-chinese-dominance-in-afghanistan/> (Erişim Tarihi: 03.05.2019).
- Rumer, Eugene; Sokolsky, Richard; Stronski, Paul. U.S. Policy Toward Central Asia 3.0, https://carnegieendowment.org/files/CP_259_Central_Asia_Final.pdf (Erişim Tarihi: 04.05.2019).
- Russell, Martin. The United States' Role in Central Asia, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/614589/EPRS_ATA\(2017\)614589_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/614589/EPRS_ATA(2017)614589_EN.pdf) (Erişim Tarihi: 26.04.2019).
- Russia Today. Dollar-free Monetary Union: Russia-led Free Trade Zone May Adopt Single Currency, <https://www.rt.com/business/445525-eaeu-adopt-single-currency/> (Erişim Tarihi: 09.02.2018).

- Russia Today. Russia & Iran Drop Dollar Trade by Extending Oil-for-Goods Supply Agreement, <https://www.rt.com/business/424541-russia-iran-oil-supplies/> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).
- Russia Today. Russian Ruble Prepared for Global Expansion as Dollar Dependency Drops, <https://www.rt.com/business/416636-russia-ruble-dollar-dependence/> (Erişim Tarihi: 09.02.2019).
- Russian Federation v. Republic of Belarus, Case No. CE-1-1/1-16-BK (2017). <http://courteurasian.org/page-25431> <http://courteurasian.org/doc-17943> (Erişim Tarihi: 24.03.2019).
- Rutenberg, Jim. RT, Sputnik and Russia's New Theory of War, <https://www.nytimes.com/2017/09/13/magazine/rt-sputnik-and-russias-new-theory-of-war.html> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- Ryan, Missy; Ferris-Rotman, Amie. The Kremlin's Comeback, https://www.washingtonpost.com/news/world/wp/2018/10/12/feature/behind-the-scenes-russia-regains-a-complicated-status-afghanistan-power-broker/?utm_term=.53c1ab9d7dfa (Erişim Tarihi: 14.05.2019).
- Ryazantsev, Sergey. Labour Migration from Central Asia to Russia in the Context of the Economic Crisis, <http://eng.globalaffairs.ru/valday/Labour-Migration-from-Central-Asia-to-Russia-in-the-Context-of-the-Economic-Crisis-18334> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Sadat, Sayed Khodaberdi. TAPI Projesinin Afganistan Kısmının İnşası Başladı, <http://aa.com.tr/tr/dunya/tapi-projesinin-afganistan-kisminin-insasi-basladi/1071778> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).
- Sadovskaya, Yelena. The Mythology of Chinese Migration in Kazakhstan, <https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13112-the-mythology-of-chinese-migration-in-kazakhstan.html> (Erişim Tarihi: 22.10.2018).
- Sağlam, Ayşenur. Türkmenistan-Afganistan-Tacikistan Demiryolu Hattı'nın İlk Etabı Açıldı, <http://aa.com.tr/tr/dunya/turkmenistan-afganistan-tacikistan-demiryolu-hattinin-ilk-etabi-acildi/694538> (Erişim Tarihi: 25.02.2018).
- Salimov, Oleg. Railroad Project: The Prospects of the New Silk Road, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12866-the-turkmenistan-afghanistan-tajikistan-railroad-project-the-prospects-of-the-new-silk-road.html> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).
- Salter, John. What is the Difference Between a Free-Trade Area and a Single Market?, <http://ukandeu.ac.uk/explainers/what-is-the-difference-between-a-free-trade-area-and-a-single-market/> (Erişim Tarihi: 08.08.2018).
- Sanchez, Wilder Alejandro. Central Asia in 2018: What's the Future of the C5+1?, <https://www.geopoliticalmonitor.com/central-asia-in-2018-whats-the-future-of-the-c51/> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).
- Sanghera, Balihar; Satybaldieva, Elmira. Global Capitalism in Central Asia and Competing Economic Imaginaries, <https://www.opendemocracy.net/en/odr/global-capitalism-in-central-asia/> (Erişim Tarihi: 07.02.2019).
- Sarabekov, Jumabek. Ideya Bol'shoy Yevrazii: Vyzovy i Vozmozhnosti, 2015a, <http://caa-network.org/archives/6213> (Erişim Tarihi: 18.01.2019).

- Sarabekov, Jumabek. Yevraziyskiy Vibr Kirgizistana: Vizv Dlya Kazahstana i Rossii?, http://caa-network.org/cassions/wp-content/uploads/2015/08/doklad_-_kirgiziya.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Saran, Samir; Deo, Akhil. Xi Dreams: A Roadmap for Pax-Sinica, https://www.orfonline.org/wp-content/uploads/2018/05/ORF_Occasional_Paper_155_Xi_Dreams.pdf (Erişim Tarihi: 29.05.2019).
- Sarsenbaeva, Mirzagül. Foreign Economic Cooperation Between Kazakhstan and China: Prioritie, <http://group-global.org/ru/node/4450> (Erişim Tarihi: 06.09.2018).
- Satke, Ryskeldi. Kyrgyzstan and the Eurasian Economic Union: The View from Bishkek, http://www.ecfr.eu/article/commentary_kyrgyzstan_and_the_urasian_economic_union_the_view_from_bis3022 (Erişim Tarihi: 11.03.2018).
- Satke, Ryskeldi. Risks for Foreign Investors Resurface in Kyrgyzstan, <https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi--risks-for-foreign-investors-resurface-in-kyrgyzstan-/29167863.html> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Satpaev, Dosym. Kazakhstan and the Eurasian Economic Union: The View from Astana, http://www.ecfr.eu/article/commentary_kazakhstan_and_the_urasian_economic_union_view_from_astana395 (Erişim Tarihi: 11.03.2018).
- Saul, Jonathan; Hafezi, Parisa. Iran, Russia Negotiating Big Oil-for-Goods Deal, <http://www.reuters.com/article/2014/01/10/us-iran-russia-oil-idUSBREA090DK20140110> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).
- Schottenfeld, Joe. The Midnight Train to Moscow, <http://foreignpolicy.com/2017/08/10/the-midnight-train-to-moscow-tajikistan-migration/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Selmier II, W. Travis. Kazakhstan as Logistics Linchpin in the Belt and Road Initiative, DOI: 10.13140/RG.2.2.35113.03686
- Sennott, Charles M. Foreverstan: Afghanistan's Ring Road Offers a Look at America's Continuing War, https://www.huffpost.com/entry/foreverstan-afghanistans_b_7101308 (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- Seychas.ru. Resheniye Soveta Glav Gosudarstv SNG po Predlozheniyu Respublikı Kazakhstan o Formirovaniı Yevraziyskogo Soyuza Gosudarstv (Vmeste s Proyeptom Yevraziyskogo Soyuza), <https://www.lawmix.ru/abro/8037> (Erişim Tarihi: 20.03.2019).
- Shahriar, Saleh; Qian, Lu; Kea, Sokvibol. China's Economic Integration With the Greater Mekong Sub-Region: An Empirical Analysis by a Panel Dynamic Gravity Model, <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2018-44/file> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).
- Shanghai Cooperation Organization. The Tashkent Declaration of the Fifteenth Anniversary of the Shanghai Co-operation Organisation, <http://eng.sectesco.org/load/207886/> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).
- Shariatinia, Mohsen. Iran, Russia-led Bloc Move Toward Free Trade, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/12/iran-urasian-economic-union-eaeu-free-trade-russia-india.html#ixzz5aD7b8nrJ> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).

- Sharsheev, Iskender. Analiz Osnovnykh Rezul'tatov Chlenstva Kyrgyzstana v YEAES, <http://cabar.asia/ru/iskender-sharsheev-analiz-osnovnyh-rezultatov-chlenstva-kyrgyzstana-v-eaes/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Shepard, Wade. Why The Ambiguity of China's Belt and Road Initiative is Perhaps Its Biggest Strength, <https://www.forbes.com/sites/wadeshepard/2017/10/19/what-chinas-belt-and-road-initiative-is-really-all-about/#5e10dafee4de> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- Shigong, Jiang. Philosophy and History: Interpreting the "Xi Jinping Era" Through Xi's Report to the Nineteenth National Congress of the CCP, (Çev. David Ownby), <https://www.thechinastory.org/cot/jiang-shigong-on-philosophy-and-history-interpreting-the-xi-jinping-era-through-xis-report-to-the-nineteenth-national-congress-of-the-ccp/> (Erişim Tarihi: 21.04.2019).
- Shustov, Aleksandr. Chto Sulit Kirgizii Zheleznaya Doroga iz Kitaya v Uzbekistan?, <https://www.ritmeurasia.org/news--2019-03-08--chto-sulit-kirgizii-zheleznaja-doroga-iz-kitaja-v-uzbekistan-41475> (Erişim Tarihi: 25.03.2019).
- SIGAR. Afghanistan's Energy Grid: Planned and Existing Infrastructure, as of September 2018, <https://www.sigar.mil/pdf/quarterlyreports/2018-10-30qr-power-infrastructure.pdf> (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- Sieff, Kevin. After Billions in U.S. Investment, Afghan Roads are Falling Apart, https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/after-billions-in-us-investment-afghan-roads-are-falling-apart/2014/01/30/9bd07764-7986-11e3-b1c5-739e63e9c9a7_story.html?utm_term=.a81c47e1106b (Erişim Tarihi: 07.05.2019).
- Silk Road Briefing. China Passes Belt and Road Trade Dispute Mechanism, But Who Will Have Final Say?, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2018/01/24/china-passes-belt-road-trade-dispute-mechanism-will-final-say/> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).
- Silk Road Briefing. China to Join Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Pipeline?, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2018/09/06/china-join-turkmenistan-afghanistan-pakistan-india-pipeline/> (Erişim Tarihi: 03.05.2019).
- Silk Road Briefing. China to Set up Belt and Road Dispute Courts in Beijing, Xi'an, and Shenzhen, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2018/02/02/china-set-belt-road-dispute-courts-beijing-xian-shenzhen/> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).
- Silk Road Briefing. Turkmenbashi's Caspian Window and the Turkmenistan Belt and Road, 4 <https://www.silkroadbriefing.com/news/2018/07/04/turkmenbashis-caspian-window-turkmenistan-belt-road/> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Slawotsky, Joel. The Longer-Term Ramifications of China's BRI Jurisprudence, <http://lbackerblog.blogspot.com/2019/04/joel-slawotsky-longer-term.html> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).
- Smith, Scott S. Speed Bumps on the New Silk Road, <https://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2016/04/CAP-Papers-159-April-2016-Security-Workshop.pdf> (Erişim Tarihi: 14.05.2019).
- Sobolewski, Matthias; Lange, Jason. U.S. Urges Allies to Think Twice Before Joining China-Led Bank, <https://www.reuters.com/article/us-europe-asia-bank/u-s-urges-allies-to-think-twice-before-joining-china-led-bank-idUSKBN0MD0B320150318> (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

- Soshnikov, Andrey. Stolitsa Politicheskogo Trollinga, <https://mr-7.ru/articles/112478/> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- Soyibnazarov, Abduvali. “Markaziy Osiyo-Umumiy Uyimiz” G’oyasi Amalga Oshmoqda, <http://milliytiklanish.uz/archives/4540> (Erişim Tarihi: 23.05.2019).
- Sputnik. Pakistan Sends Request to EEU on Creation of Free Trade Area, <https://sptnkne.ws/2AJW> (Erişim Tarihi: 07.07.2019).
- Sputnik. Putin: Kuşak ve Yol İnisiyatifi, Avrasya Ekonomik Birliği’nin Hedefleriyle Tamamen Uyumlu, <https://sptnkne.ws/mr4c> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).
- Sputnik. Turkmenistan Views Russia as Strategic Partner, But Will Not Join Eurasian Economic Union, <https://sputniknews.com/world/20140714190919853-Turkmenistan-Views-Russia-as-Strategic-Partner-But-Will-Not-Join/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Sputnik. Vneshniy Dolg Kyrgyzstana za God Vyros na 337 mln Dollarov. Infografika, <https://ru.sputnik.kg/economy/20180320/1038252496/kyrgyzstan-vneshnij-dolg-infografika.html> (Erişim Tarihi: 21.11.2018).
- Sputnik.Kyrgyzstan Poluchil 3,5 Milliarda Somov Tamozhennykh Platezhey ot YEAES, <https://ru.sputnik.kg/economy/20160204/1022122191.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Standish, Reid. The United States’ Silk Road to Nowhere, <http://foreignpolicy.com/2014/09/29/the-united-states-silk-road-to-nowhere-2/> (Erişim Tarihi: 06.09.2018).
- State News Agency of Turkmenistan. Turkmenistan-Afghanistan-Tajikistan Railway to Be Built, http://turkmenistan.gov.tm/_eng/?id=2345 (Erişim Tarihi: 25.02.2018).
- Stec, Grzegorz. China’s Belt and Road Initiative is Neither a Strategy, Nor a Vision. It is a Process, http://www.eias.org/wp-content/uploads/2016/03/EU_Asia_at_a_Glance_Stec_BRI_2018-1.pdf (Erişim Tarihi: 14.01.2019).
- Stone, Rupert. Slowly but Surely, China is Moving into Afghanistan, TRT World, 18 February 2019, <https://www.trtworld.com/magazine/slowly-but-surely-china-is-moving-into-afghanistan-24276> (Erişim Tarihi: 03.05.2019).
- Stronski, Paul; Quinn-Judge, Katharine. Kyrgyzstan at Twenty-Five: Treading Water, <http://carnegieendowment.org/2016/07/21/kyrgyzstan-at-twenty-five-treading-water-pub-64152> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Sud Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuzu. Statisticheskiye Dannyye o Deyatel'nosti Suda Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuzu za 2015, 2016, 2017 Gody i Po Sostoyaniyu na “28” Dekabrya 2018 g., <http://courteurasian.org/doc-22933> (Erişim Tarihi: 25.03.2019).
- Sudakov, Dmitry. Russia, Kazakhstan and Belarus to Have New Joint Currency by 2025, http://www.pravdareport.com/russia/127325-russia_kazakhstan_belarus_new_currency/ (Erişim Tarihi: 09.02.2019).
- Sulaymanova, Mehrinisa. V 2016 Godu Postupleniye Tamozhennykh Platezhey Sostavilo 29,3 Mlrd Somov-GTS, <http://kabar.kg/news/v-2016-godu-postuplenie->

- tamozhennykh-platezhei-sostavilo-29-3-mlrd-somov-gts/ (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Suwa, Kazuyuki. Japan's AIB Quandary, <http://www.tokyofoundation.org/en/articles/2015/japans-aiib-quandary> (Erişim Tarihi: 14.02.2019).
- Swami, Praveen. India Backs "New Silk Road" in Central Asia, <https://www.thehindu.com/news/national/india-backs-new-silk-road-in-central-asia/article2480058.ece> (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- Swanström, Niklas; Nyrén, Pär. China's March West: Pitfalls and Challenges in Greater Central Asia, <http://isdpeu.org/content/uploads/2017/01/No.195.pdf> (Erişim Tarihi: 14.01.2019).
- Taldybayeva, Dinara. Prospects for China – Kyrgyzstan Economic Relations in the Framework of the Silk Road Economic Belt Project, <https://eurasian-research.org/en/publications/details/643> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Tarrant, Bill. U.S. Should Have Joined China-Led Infrastructure Bank: Trump Adviser, <https://www.reuters.com/article/us-usa-election-china-infrastructure/u-s-should-have-joined-china-led-infrastructure-bank-trump-adviser-idUSKBN13519P> (Erişim Tarihi: 03.02.2019).
- TASS. Putin Expects EAEU-China Cooperation Deal to Come into Force in Coming Months, <http://tass.com/politics/1055553> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).
- TASS. Putin na Vopros o Meste Rossii v Mirovykh Torgovykh Voynakh Otvetil Kitayskoy Poslovitse, <https://tass.ru/ekonomika/6525957> (Erişim Tarihi: 07.06.2019).
- TASS. Putin Prizval Sozdat' Bol'shoje Yevraziyskoye Partnerstvo, <https://tass.ru/pmef-2016/article/3376295> (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
- TASS. Putin Zayavil, Chto Pervyye Peregovory s Prezidentom Kazakhstana Byli Konstruktivnymi, <https://tass.ru/politika/6292260> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- TASS. Russia Ready to Offer Helping Hand in US Troop Pullout from Afghanistan, <http://tass.com/world/1043866> (Erişim Tarihi: 14.05.2019).
- TASS. Zona Svobodnoy Torgovli SNG. Dos'ye, <https://tass.ru/info/2534020> (Erişim Tarihi: 21.03.2019).
- Tatlow, Didi Kirsten. China's Cosmological Communism: a Challenge to Liberal Democracies, <https://www.merics.org/en/china-monitor/cosmological-communism> (Erişim Tarihi: 27.05.2019).
- Taza Koom Projesinin Resmi Sitesi. <http://tazakoom.kg/site/index>, (Erişim Tarihi: 21.11.2018).
- Tengri News. Economic Eurasian Union Bears No Resemblance to USSR: President Nazarbayev, http://en.tengrinews.kz/politics_sub/Economic-Eurasian-Unionbears-no-resemblance-to-USSR-President-Nazarbayev-258039/ (Erişim Tarihi: 26.01.2018).
- Tengri News. MID RK Gotovit Notu Rossi Posle "Predlojeniya" Limonova o Zahvate Severa Kazakhstana, http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/mid-rk-gotovit-notu-

rossii-predlojeniya-limonova-zahvate-severa-kazahstana-250762/ (Erişim Tarihi: 27.01.2018).

Tengri News. Prezident Kazahstana Raskazal o Problemah v Prisoedinenii Kirgizistana i Armenii k TS, <https://tengrinews.kz/sng/prezident-kazahstana-raskazal-problemah-prisoedinenii-247745/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

Tengri News. Viskazivaniye o Pretenziah Rossii k Vostoçnomu Kazahstanu Prokommetirovali v Hakasii, http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/vyiskazyivanie-pretenziyah-rossii-vostochnomu-kazahstanu-prokommetirovali-253398/ (Erişim Tarihi: 27.01.2018).

Tétrault-Farber, Gabrielle. One-Way Ticket to Dushanbe: Russia Sees Exodus of Migrant Workers, <http://www.themoscowtimes.com/news/article/one-way-ticket-to-dushanbe-russia-sees-exodus-of-migrant-workers-video/515512.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

The Economist. Our Bulldozers, Our Rules, <https://www.economist.com/news/china/21701505-chinas-foreign-policy-could-reshape-good-part-world-economy-our-bulldozers-our-rules> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).

The Economist. The Perils of China's "Debt-Trap Diplomacy", <https://www.economist.com/asia/2018/09/08/the-perils-of-chinas-debt-trap-diplomacy> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).

The Japan Times. Japan, U.S. and Australia Plan Infrastructure Push to Counter China in Indo-Pacific, <https://www.japantimes.co.jp/news/2018/07/31/national/politics-diplomacy/japan-u-s-australia-plan-infrastructure-push-counter-china-indo-pacific/> (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

The Ministry of Foreign Affairs of P.R.C. The Ministry of Foreign Affairs Holds a Briefing for Chinese and Foreign Media on President Xi Jinping's Attendance at the Second Belt and Road Forum for International Cooperation (BRF), https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1657216.shtml (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

The Moscow Times. Uzbekistan Exits Collective Security Treaty Organization, <http://www.themoscowtimes.com/print/article/uzbekistan-exits-collective-security-treaty-organization/461348.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).

The Office of the US Trade Representative. Trade & Investment Framework Agreements, <https://ustr.gov/trade-agreements/trade-investment-framework-agreements> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

The Office of the US Trade Representative. U.S. Statement on the United States - Central Asia Trade and Investment Framework Agreement, <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2018/october/us-statement-united-states-central> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

The State Council People's Republic of China. China, Kazakhstan Renew Currency Swap Deal, http://english.gov.cn/news/international_exchanges/2014/12/15/content_281475024236560.htm (Erişim Tarihi: 02.11.2018).

- The Straits Times. U.S. Companies ‘Ready’ to Get on China’s One Belt, One Road: White House Adviser, <http://www.straitstimes.com/asia/east-asia/us-companies-ready-to-participate-in-chinas-one-belt-one-road-white-house-adviser> (Erişim Tarihi: 02.02.2019).
- The Supreme People’s Court of P.R.C. The Decision on the Establishment of International Commercial Expert Committee of the Supreme People’s Court, <http://cicc.court.gov.cn/html/1/219/235/243/index.html> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).
- The Tokyo Declaration Partnership for Self-Reliance in Afghanistan from Transition to Transformation, <http://www.afghanistan-un.org/wp-content/uploads/2012/07/Tokyo-Declaration-Final-English.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- The US Department of Defense. Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America, <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).
- The US Department of State. Congressional Budget Justification: Department of State, Foreign Operations, and Related Programs, <https://www.state.gov/documents/organization/271013.pdf> (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- The US Department of State. U.S. Support for the New Silk Road, <https://2009-2017.state.gov/p/sca/ci/af/newsilkroad/index.htm> (Erişim Tarihi: 19.04.2019).
- The US State Department, C5+1, <https://www.state.gov/p/sca/c51/index.htm>, (Erişim Tarihi: 01.05.2019),
- The US State Department. C5+1 Fact Sheet, <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2017/09/274386.htm> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).
- The White House. A National Security Strategy for a New Century, Washington, October 1998, <https://www.hsdl.org/?view&did=2959> (Erişim Tarihi: 16.04.2019).
- The White House. Efficient, Effective, Accountable: An American Budget, Washington, DC, 2018, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/02/budget-fy2019.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2019).
- The White House. National Security Strategy of the United States of America, Washington, DC, 2017a, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2019).
- The White House. Remarks by President Trump at APEC CEO Summit, 2017b, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-apec-ceo-summit-da-nang-vietnam/> (Erişim Tarihi: 03.02.2019).
- The White House. U.S.-India Joint Strategic Vision for the Asia-Pacific and Indian Ocean Region, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/01/25/us-india-joint-strategic-vision-asia-pacific-and-indian-ocean-region> (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- The World Bank. World Bank Group Invests in Energy Trade Between Central Asia and South Asia, www.worldbank.org/en/news/press-release/2014/03/27/world-bank-group-invests-in-energy-trade-central-south-asia-pakistan (Erişim Tarihi: 24.01.2019).

- Tillerson, Rex. Defining Our Relationship with India for the Next Century. https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/171018_An_Address_by_U.S._Secretary_of_State_Rex_Tillerson.pdf (Erişim Tarihi: 03.02.2019).
- Tiulegenov, Medet. A Certain Path to an Uncertain Future: Kyrgyzstan's Accession to the Customs Union/Eurasian Economic Union, <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/11252-20150429.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Tokmakov, Aleksandr. Kirgiziya: Kak Vliyayet na Ekonomiku Rossiyskiy Krizis?, <http://dw.com/p/1Egwx> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Toktonaliev, Timur. Tensions Build Between Kyrgyzstan and Kazakhstan, <https://goo.gl/oTxTuq> (Erişim Tarihi: 25.03.2019).
- Tolipov. Farkhod. Pluses and Minuses of the C5+1 Format, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13300-pluses-and-minuses-of-the-c5%201-format.html> (Erişim Tarihi: 01.05.2019)
- Topalov, Aleksey. Gaz v Obmen na Manas, <https://www.gazeta.ru/business/2013/07/12/5425065.shtml?updated> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Torogeldieva, Shirin. Pravitelstvo Adobriilo Proyekt "Darojniy Karti" po Prisoidineniyu Kirkizistana k TS, <http://old.kabar.kg/rus/politics/full/76182> (Erişim Tarihi: 02.02.2018).
- Transcript of the Bidders' Conference, <https://www.casa-1000.org/Docs/CASA-1000%20-%20Bidder%20conference%20-%20Transcript%20ENG.pdf> (Erişim Tarihi: 24.01.2019).
- Trickett, Nicholas. Reforming Customs, Uzbekistan Nods Toward the Eurasian Economic Union, <https://thediplomat.com/2018/04/reforming-customs-uzbekistan-nods-toward-the-eurasian-economic-union/> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Trilling, David. Uzbekistan's Karimov Lashes Out at Putin's Union, <https://eurasianet.org/s/uzbekistans-karimov-lashes-out-at-putins-union> (Erişim Tarihi: 11.03.2018).
- TRT AVAZ. Aşabat'ta Yapılan 7. RECCA Konferansı Sona Erdi, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/askabat-ta-yapilan-7-recca-konferansi-sona-erdi/5a0d5ec701a30a22fc49c6c9> (Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- Turebekova, Aiman. Kazakhstan Extends by Five Years Moratorium on Controversial Land Code Amendments, <https://astanatimes.com/2016/08/kazakhstan-extends-by-five-years-moratorium-on-controversial-land-code-amendments/> (Erişim Tarihi: 20.10.2018).
- Turkstra, Alberto. Central Asia in the Age of Connectivity, <https://www.printfriendly.com/p/g/aiHbEg> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Turon24. Turkmenistan May Participate in China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway Project, <https://turon24.uz/en/sections/reports/2opvzmygb4tp-turkmenistan-may-participate-in-china-kyrgyzstan-uzbekistan-railway-project-> (Erişim Tarihi: 16.10.2018).

- Turusbekov, Askat. RF Adorila Sozdaniye Kirgizisko-Rossiyskovo Fonda s Kapitalom v 1 Milyard Dollarov s Ramkah EAES, https://bnews.kz/ru/news/spetsproekti/tamojennyi_soyuz/uf_odobрила_sozdanie_kirg_izskorossiiskogo_fonda_s_kapitalom_v_1_mlr_dollarov_v_ramkah_eaes (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Tüfekçi, Özgür. Son Gelişmeler Işışında Türkiye ve Avrasya Ekonomik Birliği İlişkileri, <http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=212&Lang=TR> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. “Asya’nın Kalbi”nde Dostluk ve İşbirliği İçin İstanbul Bildirisi, http://www.mfa.gov.tr/_asya_nin-kalbi_nde-dostluk-ve-isbirligi-icin-istanbul-bildirisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- Tweed, David; Koutsoukis, Jason; Scott, Jason. U.S.-Backed ‘Quad’ Quietly Gains Steam as Way to Balance China, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-14/u-s-backed-quad-quietly-gains-steam-as-way-to-balance-china> (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
- US Census Bureau. U.S. Trade in Goods by Country, <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/index.html> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).
- US Commerce Department. Joint Release: Initial Results of the 100-Day Action Plan of the U.S.-China Comprehensive Economic Dialogue, <https://www.commerce.gov/news/press-releases/2017/05/joint-release-initial-results-100-day-action-plan-us-china-comprehensive> (Erişim Tarihi: 02.02.2019).
- Umarova, Iroda; Hidoyatov, Bekzod. A’lo Abdullayev, Temur Mamadaminov, Angren-Pop Elektrlashtirilgan Temir Yo’li – Strategik Hamkorlikning Yuksak Samarasi, <http://uza.uz/uz/politics/angren-pop-elektrlashtirilgan-temir-yo-li-strategik-hamkorli-23-06-2016> (Erişim Tarihi: 22.11.2108).
- UN Comtrade. <https://comtrade.un.org/data> (Erişim Tarihi: 26.04.2019).
- Unnikrishnan, Nandan; Purushothaman, Uma. Indian Approaches to Multilateral Cooperation and Institutions in Eurasia, <https://eng.globalaffairs.ru/valday/Indian-Approaches-to-Multilateral-Cooperation-and-Institutions-in-Eurasia-19932> (Erişim Tarihi: 06.04.2019).
- US Congress, Silk Road Strategy Act of 1999, <https://www.congress.gov/106/bills/hr1152/BILLS-106hr1152pcs.pdf> (Erişim Tarihi: 16.04.2019).
- US Department of Defense. Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China, <https://media.defense.gov/2018/Aug/16/2001955282/-1/-1/1/2018-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT.PDF> (Erişim Tarihi: 22.08.2018).
- US Department of State. Investment Climate Statements for 2018: Kazakhstan, <http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/investmentclimatestatements/index.htm?year=2018&dclid=281702> (Erişim Tarihi: 07.02.2019).
- USAID. The Eighth Annual Central Asia Trade Forum, <http://catradeforum.org/#forum> (Erişim Tarihi: 11.05.2019).
- USAID. U.S. Foreign Aid by Country, <https://explorer.usaid.gov/cd> (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

- UzDaily. Construction of “Kabul Corridor” Considered in Uzbekistan, <http://www.uzdaily.com/en/post/49108> (Erişim Tarihi: 08.05.2019).
- UzReport TV. Shavkat Mirziyoev Vystupil v Ramkakh Foruma “Odin Poyas, Odin Put”, http://news.uzreport.uz/news_2_r_152038.html
<https://www.youtube.com/watch?v=HZYCGSviUj4> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Vicari, Madalina Sisu. The Eurasian Economic Union-Approaching the Economic Integration in the Post-Soviet Space by EU-emulated Elements, <http://interventionseconomiques.revues.org/2823> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Volchek, Dmitriy. Bezumiye Kremlevskikh Trolley, <https://www.svoboda.org/a/26913247.html> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- Voloshin, Georgiy. Russia’s Eurasian Union: A Bid for Hegemony?, <http://www.geopoliticalmonitor.com/russias-urasian-union-a-bid-for-hegemony-4730> (Erişim Tarihi: 10.01.2014).
- Walker, Joshua; Kearney, Kevin. What Central Asia Means to the United States, <https://thediplomat.com/2016/09/what-central-asia-means-to-the-united-states/> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).
- Walker, Shaun; Nardelli, Alberto. Russia’s Rouble Crisis Poses Threat to Tine Countries Relying on Remittances, <http://www.theguardian.com/world/2015/jan/18/russia-rouble-threat-nine-countries-remittances> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Wardak, M. Azim. Infrastructure Connectivity in Afghanistan, https://www.unescap.org/sites/default/files/Afghanistan_10.pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2019).
- Weiss, Martin. Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB), <https://fas.org/sgp/crs/row/R44754.pdf> (Erişim Tarihi: 14.02.2019).
- Weitz, Richard. Kazakhstan Steppe Eagle Exercise Helps Sustain NATO Ties, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12816-kazakhstan-steppe-eagle-exercise-helps-sustain-nato-ties.html> (Erişim Tarihi: 04.03.2019).
- Wibawa, Tasha. Why Muslim Nations Remain Silent as China Sends Ethnic Minorities to Re-education Camps, <https://www.abc.net.au/news/2018-12-23/muslim-governments-stayed-silent-on-chinese-minority-uyghur/10630822> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).
- Wilson, Andrew. Four Types of Russian Propaganda, <https://www.aspen.review/article/2017/four-types-of-russian-propaganda/> (Erişim Tarihi: 13.04.2019).
- Wines, Michael. China Willing to Spend Big on Afghan Commerce, <https://www.nytimes.com/2009/12/30/world/asia/30mine.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).
- World Bank. African Development Indicators Database, 2013, <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators>. (Erişim Tarihi: 18.07.2018).

- World Bank. Global Economic Prospects 2005: Trade, Regionalism and Development, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/14783> (Erişim Tarihi: 10.08.2018).
- World Bank. Global Preferential Trade Agreements Database, 2010, <https://wits.worldbank.org/gptad/library.aspx> (Erişim Tarihi: 09.08.2018).
- World Bank. Personal Remittances, Received (% of GDP): Tajikistan, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?end=2016&locations=TJ&start=2002&view=chart> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- World Bank. Regional Trade Agreements, 2018, <https://www.worldbank.org/en/topic/regional-integration/brief/regional-trade-agreements#04> (Erişim Tarihi: 10.08.2018).
- World Bank. World Bank Open Data, <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 03.07.2019).
- World Nuclear Association. Uranium and Nuclear Power in Kazakhstan, <http://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/kazakhstan.aspx> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- World Trade Organisation. General Agreement on Tariffs and Trade, Geneva 1986, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf (Erişim Tarihi: 08.11.2017).
- World Trade Organisation. Regional Trade Agreements Information System: Graphs on RTAs, 2018, <http://rtais.wto.org/UI/Charts.aspx> (Erişim Tarihi: 10.08.2018).
- World Trade Organisation. Regional Trade Agreements, 2018, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm (Erişim Tarihi: 10.08.2018).
- World Trade Organisation. WTO Accessions 2018 Annual Report by the Director-General, 11 December 2018, https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/DDFDdocuments/250376/q/WT/ACC/33.pdf (Erişim Tarihi: 02.01.2019).
- World Trade Organization. Trade Policy Review-A Report by the Secretariat of WTO: Kyrgyz Republic, 1 October 2013, https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s288_e.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Xalq So'zi. O'zbekiston va Qozog'iston Hamkorlikda Avtomobil Sanoati Yaratishni Mo'ljallamoqda, <http://xs.uz/index.php/homepage/sijosat/item/13496-1> (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Xidirov, Qobil. O'zbekiston-Xitoy Hamkorligi Yangi Bosqichga Chiqmoqda, <http://old.xs.uz/index.php/homepage/sijosat/item/10179-zbekiston-khitoj-amkorligi-yangi-bos-ichga-chi-mo-da> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).
- Xinhua. Backgrounder: Economic Corridors under Belt and Road Initiative, http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/09/c_136268314.htm (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Xinhua. China, Kyrgyzstan Agree to Establish Comprehensive Strategic Partnership, http://www.xinhuanet.com/english/2018-06/07/c_137235571.htm (Erişim Tarihi: 22.11.2018).

- Xinhua. China, Tajikistan Agree to Forge Comprehensive Strategic Partnership, http://www.xinhuanet.com/english/2017-09/01/c_136572054.htm (Erişim Tarihi: 13.09.2018).
- Xinhua. China, Tajikistan Launch Currency Swap Deal, http://www.xinhuanet.com/english/2015-12/13/c_134912450.htm (Erişim Tarihi: 05.11.2018).
- Xinhua. China-Central Asia Trade Accelerates, <http://english.people.com.cn/business/8427374.html> (Erişim Tarihi: 6.09.2018).
- Xinhua. Economic Watch: SCO in Closer Ties with Belt and Road Initiative, http://www.xinhuanet.com/english/2018-06/09/c_137241789.htm (Erişim Tarihi: 4.11.2018).
- Xinhua. Feature: Chinese Language Craze Catches on in Tajikistan, http://www.xinhuanet.com/english/2018-10/12/c_137528152.htm (Erişim Tarihi: 27.02.2019).
- Xinhua. How Can the World Be Win-Win? China is Answering the Question, http://news.xinhuanet.com/world/2014-05/08/c_1110604423.htm (Erişim Tarihi: 6.09.2018).
- Xinhua. Interview: Belt and Road Initiative Bolster China-Tajikistan Ties, Says Ambassador, http://www.xinhuanet.com/english/2018-10/10/c_137521680.htm (Erişim Tarihi: 08.11.2018).
- Xinhua. Xi Urges More Pragmatic Cooperation with Turkmenistan under Belt and Road Initiative, http://www.xinhuanet.com/english/2017-06/10/c_136354252.htm (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Xuetong, Yan. Trump Can't Start a Cold War with China, Even if He Wants to, 2018a, <https://www.washingtonpost.com/news/theworldpost/wp/2018/02/06/china-trump/> (Erişim Tarihi: 21.04.2019).
- Yedovina, Tat'yana. Za Otkrytiye Rynkov Stran-Partnerov My Dolzhny Zaplatit' Snizheniyem Poshlin, <https://www.kommersant.ru/doc/3214431> (Erişim Tarihi: 22.05.2019).
- Yeliseyev, Andrei. The Eurasian Economic Union (EEU) and the European Union (EU): Similarities and Differences, https://www.academia.edu/13698493/The_Eurasian_Economic_Union_EEU_and_the_European_Union_EU_Similarities_and_Differences (Erişim Tarihi: 09.06.2019).
- Yeniseyevi, Maksim. Central Asian Trade Forum in Tashkent Focuses on “New Horizons”, http://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2018/10/22/feature-01 (Erişim Tarihi: 11.05.2019).
- Yevraziyskaya Ekonomicheskaya Komissiya. Aleksandr Subbotin: Yedinyy Rynok Semyan Soyuzu Obretayet Pravovuyu Osnovu, <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/21-03-2019-2.aspx> (Erişim Tarihi: 29.03.2019).

- Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz. Dogovor o Tamozhennom Kodekse Yevraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuz, https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01413569/itia_12042017 (Erişim Tarihi: 24.03.2019).
- Yevraziyskiy Ekonomicheskiy Soyuz. Dogovor o Yevraziyskom Ekonomicheskom Soyuze, https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/0013611/itia_05062014_doc.pdf (Erişim Tarihi: 19.01.2019).
- Yin, Cao. Belt and Road International Commercial Courts Eye Expanded Role, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/home/rolling/78705.htm> (Erişim Tarihi: 31.05.2019).
- Yo'ldoshev, Mahmud. Georgiy Lentasining Ma'nosi Nima?, <http://uza.uz/uz/society/georgiy-lentasining-ma-nosi-nima-02-05-2018> (Erişim Tarihi: 22.06.2019).
- Yonhap News Agency. Trade Officials Hope for Progress on Eurasia FTA Talks During PyeongChang Winter Olympics, <https://en.yna.co.kr/view/AEN20171123001100320> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).
- Yoshida, Reiji. China Nudges Japan on Joining up in "Belt and Road" Initiative at 14th Annual Tokyo-Beijing Forum, <https://www.japantimes.co.jp/news/2018/10/14/national/politics-diplomacy/china-nudges-japan-joining-belt-road-initiative-14th-annual-tokyo-beijing-forum/#.W8VgGS2B3q1> (Erişim Tarihi: 21.02.2019).
- Youtube. Kirgizy Protiv Kitaya, <https://www.youtube.com/watch?v=CC0s1ZHGXBE> (Erişim Tarihi: 08.01.2019).
- Yu, Kaho. Re-shaping Regional Integration and Institutionalization in Eurasia: Rising Powers' Energy Cooperation in Belt and Road Initiative, <http://web.isanet.org/Web/Conferences/HKU2017-s/Archive/b244b27b-5f5d-4f3e-aa14-1a26b5696c60.pdf> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).
- Yu, Miles Maochun. China's Final Solution in Xinjiang, <https://www.hoover.org/research/chinas-final-solution-xinjiang> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).
- Yue, Liu. China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Highway Opens to Traffic, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/home/rolling/49136.htm> (Erişim Tarihi: 22.11.2018).
- Zakem, Vera; Saunders, Paul; Antoun, Daniel. Mobilizing Compatriots: Russia's Strategy, Tactics, and Influence in the Former Soviet Union, https://www.cna.org/CNA_files/PDF/DOP-2015-U-011689-1Rev.pdf (Erişim Tarihi: 23.03.2019).
- Zemin, Jiang. Build a Well-off Society in an All-Round Way and Create a New Situation in Building Socialism with Chinese Characteristics, <http://www.china-un.ch/eng/zgbd/smwX/t85795.htm> (Erişim Tarihi: 24.12.2018).
- Zeneli, Valbona. Italy Signs on to Belt and Road Initiative: EU-China Relations at Crossroads?, <https://thediplomat.com/2019/04/italy-signs-on-to-belt-and-road-initiative-eu-china-relations-at-crossroads/> (Erişim Tarihi: 19.05.2019).
- ZeroHedge. Iran Signs Oil For Goods Deal With Russia: Breaks Free Of Petrodollar, <https://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Iran-Signs-Oil-For-Goods-Deal-With-Russia-Breaks-Free-Of-Petrodollar.html> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

- Zevelev, Igor. Russia's Policy Toward Compatriots in the Former Soviet Union, http://eng.globalaffairs.ru/number/n_10351 (Erişim Tarihi: 10.03.2018).
- Zhiling, Huang. 10 New Confucius Institutes Lift Global Total to 548, Boosting Ties, <http://www.chinadaily.com.cn/a/201812/05/WS5c07239da310eff30328f182.html> (Erişim Tarihi: 27.02.2019).
- Zhumadilov, Almasbek. Kazakh-Chinese Business Forum Marks Fifth Anniversary of Belt and Road Initiative, <https://astanatimes.com/2018/09/kazakh-chinese-business-forum-marks-fifth-anniversary-of-belt-and-road-initiative/> (Erişim Tarihi: 02.11.2018).
- Zhussupova, Dilshat. Tokayev wins Kazakhstan's Presidency with 70.76 Percent of Vote, Official Preliminary Results Say, <https://astanatimes.com/2019/06/tokayev-wins-kazakhstans-presidency-with-70-76-percent-of-vote-official-preliminary-results-say/> (Erişim Tarihi: 10.06.2019).
- Ziguo, Li. Connecting the BRI with Eurasian Economic Union is Strategic Choice of China, Russia, <https://news.cgtn.com/news/3d3d514d78676a4d34457a6333566d54/index.html> (Erişim Tarihi: 01.05.2019).
- Ziguo, Li. Eurasian Economic Union: Achievements, Problems and Prospects, http://www.ciis.org.cn/english/2016-08/19/content_8975486.htm (Erişim Tarihi: 06.04.2019).
- Zimmerman, Thomas. The New Silk Roads: China, the U.S., and the Future of Central Asia, https://cic.nyu.edu/sites/default/files/zimmerman_new_silk_road_final_2.pdf (Erişim Tarihi: 23.01.2019).
- Zoellick, Robert. Whither China: From Membership to Responsibility?, <http://2001-2009.state.gov/s/d/former/zoellick/rem/53682.htm> (Erişim Tarihi: 24.12.2018).
- Zumbrun, Josh; Emont, Jon. China's Financial Reach Leaves Eight Countries Vulnerable, Study Finds, <https://www.wsj.com/articles/chinas-financial-reach-leaves-eight-countries-vulnerable-study-finds-1520190000> (Erişim Tarihi: 20.11.2018).
- Zverev, Yuriy. Rossiyskiye Voyennyye Bazy i Ob'yekty Za Rubezhom: Kazakhstan, Tadzhikistan, Kirgiziya, <http://eurasia.expert/rossiyskie-voennye-bazy-i-obekty-za-rubezhom-asia/> (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Omonkulov, Otabek
Uyruğu : Özbekistan
Doğum Tarihi ve Yeri : 1982, Özbekistan
Telefon : 05050719614
E-mail : otabekomon@gmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek lisans	Jawaharlal Nehru Üniversitesi	2008
Lisans	Özbek Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi	2005
Lise	11-Lise	1999

İş Deneyimi

<i>Yıl</i>	<i>Yer</i>	<i>Görev</i>
2010-2012	Tirmiz Devlet Üniversitesi	Stajyer Öğretmen
2008-2010	Tirmiz Akademik Lisesi	İngilizce Öğretmeni

Yabancı Dil

Özbekçe (ana dili), Türkçe, İngilizce ve Rusça

Yayınlar

Regional Integration via Major Powers: Russian Eurasian Economic Union Versus Chinese Silk Road Economic Belt Versus American New Silk Road Project, (in co-authorship with Gürol Baba), *COMU International Journal of Social Sciences*, Vol. 4, No. 1, 2019, ss. 1-28.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Orta Asya Politikası: Jeokültürel Boyut ve Stratejik Rasyonalite Arasında Bir Denge Arayışı, (Ed.: Soner Karagül, İbrahim Arslan). *Stratejik Derinlik Ekseninde Türk Dış Politikası, İdeal-Gerçek İkilemi*, EKİN Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2015, ss. 209-252.

Conjunctural Power as an Outcome of Global and Regional Changes: The Case of Uzbekistan, in co-authorship with Gürol Baba, *The Journal of Central Asian and Caucasian Studies (OAKA)*, Volume: 9, Issue: 19, ss. 79-111, 2015, Ankara.

Orta Asya Ülkelerinin Avrasya Ekonomik Birliği Projesine Yaklaşımı, *Uluslararası X. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi: Diplomasi ve Savaşın Değişen Rolü*, (Ed. Tayyar Arı, Kader Özlem), 8-10 Ekim 2018, Uludağ Üniversitesi, Bursa, ss. 505-550.

Ukrayna ve Suriye Krizinin Orta Asya'ya Etkileri, 2. *Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, 29 Nisan-1 Mayıs 2016, Necmettin Erbakan University, Konya, ss. 687-695.

